శ్రీః

ముక్కు తిమ్మనార్యవిరచిత

పారిజాతాపహరణము

సురభివ్యాఖ్యాసహితము

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచేఁ బ్రకటితము.

1960

Printed by
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
MADRAS.—1960.

భూమిక

కృతి కాలము

దేశకాలపరిస్థితులతోఁ గవితావధూటి కడుంగడుఁ జెలిమిగలిగి వర్తిలుట సహజము. అందును నాంధ్రరాజులయందుఁ జేరి యనితరసాధారణమగు నభివృద్ధి నందిన, పెద్దతనముఁ గన్న నన్నయముద్దుపట్టి యానాయకులయాశయముల ననుసరించి మెలంగుటలోను, వారిదేశపరిస్థితుల నభివర్ణించుటలోను, వారికాలపరిస్థితులఁ బ్రకటించుటలోను, వారితోఁ బాటుగ వృద్ధిక్షయముల నందుటలోను, వారితో సమముగ సుఖదుఃఖములకు లోనగుటలోను నబ్బుర మే మున్నది? మతాంతరములచే వైదికమతము లుప్తప్రాయ మగునను వెఱపు వెలయునాఁడు రాజరాజట్టిమతము నుద్ధరింప బద్ధశ్రద్ధుఁడై శ్రుతిస్మృతిసిద్ధసనాతనధర్మసర్వస్వమునకు ఖనియును, మునుముగోలుపు దనతాతముత్తాతలచరిత్రమునకుఁ దావలమైనదియును బంచమవేదమునాఁ బ్రణుతి గన్నదియును నగు వ్యాసభారతమును దనయాస్థానకవి యగునన్నయచే సర్వజనసంవేద్యముగావింపఁబూనుటఁ దదనుసారిణియై యాంధ్రకవితాబాల తదాశయము ననుసరించి మెలంగుటయు, దేశము ప్రశాంతమై యలరారుదివసముల దేశాధినాథులు స్వస్థచిత్తులై యెలమిమీఱ వర్తిలురోజుల నాంధ్రకవితాయువతి యనన్యసామాన్య మగునందమున మించి తనయందచందముల నాయకుల ననురాగాంబుధి నోలలాడించుచుఁ దానును వారితోఁ గలిసి యోలలాడుటయు, దేశమును దేశాధినాథులును నానాయోధనాదులం జేసి యలజడినొందునాఁ డయ్యువతి చెలువేది రూపఱి తత్సమదుఃఖయై యొప్పుటయు, దేశకాలపరిస్థితులయలజడి యుడిగి మహీనాయకులు వంతలం దలంగి యలరుకతన నేఁడు పూర్వామిత్రములు నాయకరత్నములు తొలంగినను నవ్వధూటి పలువన్నెలఁ బలు చిన్నెల నెఱపుచు జగన్మోహినియై నటించుటయుఁ, బైని పేర్కొన్న విషయములకుఁ బ్రమాణము లగుచున్నవి.

ఆంధ్రకవితాయువతి నాయకరత్నములతోఁ బాననురాగాంబుధి నోలలాడుసదనులఁ బతులమతుల కతులరాగముం గూర్ప వెలయించిన శృంగారవిలాసములే పారిజాతాపహరణమనుచరిత్రాదు లనుట కీసుమంతయు సందియము లేదు. అందును బారిజాతాపహరణ మవ్వధూటీ విలాసములలో నింతింతనరానిసౌరున మించుమొట్టమొదటవెలసిన విలాసమని తదనితరపూర్వాసమానసౌందర్యమును భావవీధి నిల్పి యేకాంతభావనసల్పుసహృదయులకుఁ దోఁపకపోదు.

కీ॥ శే॥ కం. వీరేశలింగము పంతులుగారించుమించుగా నీరెండు కావ్యములును నొక్కకాలమందే యనఁగా క్రీ. శ. 1520 ప్రాంతమున రచియింపఁబడియుండు నని సిద్ధాంతీకరించిరి. కాని మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణములలో మనుచరిత్రమే మొట్టమొదట నుదయమంది తక్కుంగలపారిజాతాపహరణాదిప్రబంధరాశికి మార్గదర్శక మయ్యె నని పలువురువిమర్శకులు భావింతురు. కాని పారిజాతాపహరణమనుచరిత్రములందలి నాయకమణికృతేతరనాయకరత్నవిజయప్రసంగముల నరయ నరయఁ బారిజాతాపహరణమే మనుచరిత్రమునకన్న మున్ను వెల్వడె నని విశదమగును. క్రీ. శ. 1520-21-వ వత్సరప్రాంతమున జరిగినట్లు విమర్శకులనేకులు తలంచు కలబరిగివిజయమును "ప్రళయఘనాఘనభాంకృతిభీమచపేటలుతక్కలబరిగిక్షితిరక్షక" అని మనుచరిత్రము నిరూపింప దక్షమై విచక్షణమీఱి వర్తిలుటయుఁ, బారిజాతాపహరణ మీవిషయమునఁ దటస్థముగ నుండుటయు నిట్టి పైయూహను దృఢపఱచుచున్నవి.

కీ॥ శే॥ కే. వి. లక్ష్మణరావుగారు తమపేరిటవెలయు వ్యాసావళిలో నీకలబరిగివిజయయాత్ర క్రీ. శ. 1510, 14, 21, వత్సరములలో నెపుడు జరిగెనో యనుమూఁడువికల్పములు గలవనియు, వీనిలో 1514 క్రీ. శ. వత్సర మనుసిద్ధాంతమే యధికగ్రాహ్య మనియు వ్రాసిరి. (చూ. లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి పేజి 44.) వారు వ్రాసినటుల నీవిజయయాత్ర రాయలపూర్వదిగ్జైత్రయాత్రకు మున్నే జరిగియుండునెడలఁ బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రాప్రసంగములనెల్లఁ బూర్ణముగఁ బూస గ్రుచ్చి

నట్లు తెల్పుపారిజాతాపహరణ మీనాయకమణి దగుసుద్విజయము నేల ప్రకటించి శ్లాఘింపకుండెనో యని సందేహింపవలసియున్నది. మఱియు క్రీ. శ. 1512 ప్రాంతమున దక్షిణదిగ్జైత్రయాత్రయు, క్రీ. శ. 1513-15 ప్రాంతమునఁ బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రయు రాయ లొనరించి క్రీ. శ. 1515-20 వత్సరముల నడుమకాలమున విశ్రాంతిఁగైకొనినట్లు విమర్శకులు వాఙ్మయపరిశోధన మొనరించి సిద్ధాంతీకరించియున్నారు. పైని వ్రాసిన విషయము ననుసరించి యవ్విజయమును బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరమే రాయలు చూరఁగొనె ననియు, నాకలబరిగివిజయయాత్రకుఁ బూర్వమే పారిజాతాపహరణమును ముక్కుతిమ్మనార్యుఁడు రచించె ననియు నంగీకరించుటయే యుచితమైనట్లు పారిజాతాపహరణప్రణాళిక యీసందర్భమునఁ దెల్పుచున్నది. ఏదియెట్లైనను గళింగవిజయమును గటకవిజయమును స్పష్టముగఁ దెల్పుచుఁ గలబరిగివిజయప్రసంగమును నిసుమంతయుఁ దలంపనికతనఁ, బారిజాతాపహరణనిర్మాణకాలమునకుఁ గలబరిగిని రాయలు జయింపలేదనియు నీవిజయయాత్ర, పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతర వృత్తమనియు, దాన నీప్రబంధము పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర ముగిసిన యనతి కాలములోనే, రాయలు గృహమునఁ బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరము విశ్రాంతిఁగైకొనుసమయములోనే, విరచిత మయ్యె ననియు నంగీకరించుట కించుకైన సందియంబుండఁ బని లేదని తోఁచెడిని. ఇఁక నీయంశమును దిమ్మకవి పేర్కొనుట మఱచెనేమో యని కొందఱు తలంతురేమో! చిన్నచిన్నపల్లెలవిజయమును బెద్దగఁజేసి కీర్తించినతిమ్మకవి నాయకమణి దగు నీమహావిజయమును బేర్కొనుట మఱచె ననుట యంతగ విశ్వాసపాత్రముగామి నమ్మాట నమ్మఁదగినది గా దనియే తలంపవలసియున్నది. కాఁగాఁ బారిజాతాపహరణము పైని వ్రాసినప్రకారము క్రీ. శ. 1515-20 నడుమను, మనుచరిత్రము కలబరిగివిజయానంతరము క్రీ. శ. 1521లోను విరచితము లని ఫలితమును నిర్ణయింపవలసివచ్చినది.

మనుచరిత్రము ప్రబంధసంతతికి మార్గదర్శక మనియు, నట్టిదాని నాదిని రచించుటంజేసియే పెద్దన కాంధ్రకవితాపితామహాబిరుదము

గుదిరె ననియు ననుపండితప్రకాండులవిమర్శనవాక్యములకుఁ బైసిద్ధాంతము విరుద్ధ మగును. కాని సంస్కృతహరివంశమున (68-76) నధ్యాయములలో విపులముగ వర్ణితమైన యీకథను దిమ్మకవి యనుసరించినటుల సంస్కృతాంధ్రకృతులఁ జెఱియొకచేతంబట్టి పరిశీలించువారికి సుగోచరమగుటం జేసియు, సూర్యాస్తమయచంద్రోదయాదివర్ణనములం దక్కఁ దక్కఁగలప్రధానకథాసందర్భముల నెందును గవి స్వాతంత్ర్యమును వహించినట్లు విశదము గామింజేసియు, నొక్కొకచో మూలమును నున్నదున్నటులను నొక్కచో సంగ్రహించియు ననుసరించినట్లు తెల్లమగుటం జేసియు, నీప్రబంధము మనుచరిత్రాదులను సానలుతీరిన జాతిరత్నములను బోలునది కా దని చెప్పవలసియున్నది. కానఁ బురాణస్థ మగు చిన్నకథ నాధారముగఁ గొని తమయిచ్చవచ్చిన పలురూపములగు మార్పులం జేసి పెంచి కూర్చిన వసుచరిత్రాదిప్రబంధములలో మనుచరిత్రము తొలుదొల్తఁ బొడమె ననుటలోను, నద్దానఁ బెద్దన కాంధ్రకవితాపితామహబిరుదము గుదిరె ననుటలోను వివాదమే లేదనవచ్చును. మఱియు మనుచరిత్రమును రచించుకాలమునకే యాంధ్రకవితాపితామహబిరుదము పెద్దన కల్గియున్నట్లు "ఆంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని పెద్దనామాత్య" అను రాయలవాక్యము స్పష్టపఱచుచుండుటంబట్టి మనుచరిత్రరచనమే పెద్దన కాంధ్రకవితాపితామహబిరుదమునకుఁ గారణ మని యంగీకరింప నక్కఱ లేదు. ఇంతియగాక యీప్రబంధమున మనుచరిత్రాదులందువలె షష్ఠ్యంతములపిదపఁ బట్టణచాతుర్వర్ణ్యచతురంగబలపుష్పలావికావర్ణనాదులును, నాయికావిరహావస్థా చంద్రమారుతోపాలంభాదివర్ణనములును నగపడకుండుటయు దీనిప్రాచీనతకు దృష్టాంతము గానోపును. తిమ్మకవి పైవర్ణనముల నేదో యొకసందు సేసికొని జొనుపుటకు యత్నించినవాఁడును గాఁడు. తిమ్మకవి యిట్లు తనకావ్యము ననితరసాధారణముగ నిర్మించుటకు మూలానుసృతి యొకటియుఁ, బ్రబంధరచనాసంవిధాన మక్కాలమునకుఁ జక్కఁగ నేర్పడకుండుటొకటియుఁ గారణము లనితలంపవలసియున్నది. పైనివ్రాసినవిషయముల ననుసరించి పరిశీలింపఁ బారిజాతాపహరణము ప్రబంధవాఙ్మయసౌధనిర్మాణమునకై తొలుదొల్త నెలకొల్పినశంకు వనియుఁ, బ్రాబంధిక

నియమములఁ బూర్ణముగ వెడఁజల్లు మనుచరిత్రాదులు తదనంతర కాలిక సౌధములనియు నొక్కి-వక్కాణింపనగును. నడువనడువ మార్గమేర్పడుట సహజముగదా! పైనిప్రాసినయుక్తుల ననుసరించి యీప్రబంధరత్నము రాయల పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరమే, యనఁగా రాయలు పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రను ముగించి యింట విశ్రాంతిగైకొను నైదువత్సరముల కాలములోనే వెలువడి కృష్ణరాయరాజరత్నమునకు లభించె నని చెప్పవలసియున్నది. మనుచరిత్ర మన్ననో రాయల కలబరిగి విజయయాత్రానంతర ముత్పన్నమై రాయనాయకమణిచిహ్నిత మయ్యె నని తెల్లమగుచున్నది. కాన క్రీ. శ. 1516-20 నడుమఁ బారిజాతాపహరణమును, 1521 క్రీ. శ. తరువాత మనుచరిత్రమును విరచితములయ్యెనని నిర్ధారణ చేయుట కడ్డంకి లే దని తోఁచెడిని.

ఇఁక మనుచరిత్రరచనాసంవిధానమున కెంతయు మెచ్చి రాయలు పెద్దనను బెద్దగ సంభావించుటయుఁ దిమ్మనార్యు నంతగ నర్చింపకుంటయుఁ బారిజాతాపహరణమునకన్న మనుచరిత్రము ప్రాచీన మనుటలోఁ గారణములుగఁ గొంద అందురు. కాని యిది సరికాదు. పెద్దనను గౌరవించినట్లే తిమ్మనార్యుంగూడ రాయలు గౌరవించె నని తిమ్మన చెప్పికొన్న కావ్యాంతమునందలి "కృష్ణరాయక్షితీశ కరుణాసమాలబ్ధఘనచతురంతయానమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు" అను వాక్యమునుబట్టి మన మూహింపవచ్చును. మఱియు మనుచరిత్రము రచింపఁబడు కాలమునకు రాయలు పూర్ణముగ విజయ శ్రీసనాథుఁడై యెలమిమీఱ నుండుటయుఁ, బారిజాతాపహరణనిర్మాణ కాలమునకుఁ గలబరిగి మున్నగుదుస్సాధముల దుర్గముల జయింపఁ దలంపుఁగొనియుండుట నంతగ సంతుష్టుఁడై యుండమియుఁ గారణములని తలంపవలసియున్నది. ఇంతియగాక రాయలు సంపూర్ణవిజయశ్రీని జేపట్టి తనరాజధాని నెలమిమీఱ వర్తిలురోజుల శత్రునాశము నిశ్శేషముగఁ జేసి దుస్సాధములఁ గలబరిగ్యాదుల దుర్గముల సాధించి యానందాబ్ధి నోలలాడుదివసములఁ బెద్దనయే మిగిలినయాస్థానకవులెల్ల రిలోఁ బెద్దగనై మిగిలియుండుటయుఁ, బారిజాతాపహరణమును మించునట్లు కొంగ్రొత్తపోకడలఁ బెద్దప్రబంధమును నిర్మించుటయు రాయకృతామిత

గౌరవమునకుఁ బెద్దన పాత్రుఁ డగుటకుఁ గారణము లని యూహింప నగును. ఎలమిమీఱ రాయ లుండునాఁడు తిమ్మనార్యుఁడే యున్నఁ బెద్దన కన్నఁ బెద్దగ నాతనినే సంభావించి యుండు ననియుఁ దలంపవచ్చును. మఱియుఁ బారిజాతాపహరణకథ విరివిగ వీరవృత్తమును విశదీకరించుటయు, మనుచరిత్రకథ కేవలము శృంగారమునకు సంబంధించి యనురుటయును, క్రమముగఁ గృతిపతి యగు నక్కాలపు వీరవ్యాపారమునకును, నితరచింతారాహిత్యమున వెల్లివిరియు శృంగారవ్యాపారమునకును సూచకము లనుట కవకాశ ముండుటం జేసి, పారిజాతాపహరణము రాయల పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర ముగిసిన యనతికాలములోనే విరచితమయ్యె ననియు, మనుచరిత్రము నిశ్శేషముగ జన్యములయలజడి తీరిన పిదప నుద్భవించిన దనియు తీర్మానింపవలసియున్నది.

కృతికర్త

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవితిలకుఁడు నంది తిమ్మనార్యుఁడు. ఈతఁడార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. మలయమారుతకవి యను ప్రశస్తివహించిన ఘంటసింగయకు మేనల్లుఁడు గ్రంథాంతమందలి "కౌశికగోత్రుఁడు" అనుపద్యము పూర్ణముగ నీతనిచరితమును వెల్లడించుచున్నది. ఇతఁడాంధ్రభోజుఁ డను ప్రసిద్ధిఁ బడసిన విద్యానగరప్రభు వగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలయాస్థానమున నష్టదిగ్గజము లని ప్రశస్తివహించిన కవివరులలో నొక్కఁడు. ఈతనియింటిపేరు నందివారు. అయిన నీతనిని ముక్కుతిమ్మన యనియే యెల్లరు వ్యవహరింతురు. "నానాసూనవితానవాసనల" అని ముక్కు నతిమనోహరముగ నీతఁడు వర్ణించినకతన నీతని కీనామము గల్గె ననునానుడి గలదుగాని యీపద్యమును రామరాజభూషణుఁడు తనగ్రంథమునఁ జేర్చికొనె ననుకథ యద్దానికన్న మిన్నగఁ జెప్పిన లెక్కకు మీఱిన వసుచరిత్రపద్యములనుబట్టి యాలోచింప నెంతయు విశ్వాసపాత్రముగామిఁ, బైపద్యమును వసుచరిత్రకర్తయే రచించె ననియు, ముక్కును ముడిపెట్టుటకై పైగాథ నెవ్వరో కల్పించియుంట నది పరంపరగ వచ్చుచున్న దనియు, దీన నీపద్యరచనవలన నీతని కీనానుడి గల్గె ననుట నమ్మఁదగినమాట గా దనియుఁ జెప్పవలసియున్నది. కాని "ముక్కుతిమ్మనార్యుముద్దుపల్కు" అను నభియుక్తోక్తి బహుకాలమునుండియు

వినవయ్యెడిని. ముఖ్యముగా నిట్టినానుడి గల్గుటకుఁ బెద్ద లనుకొనినట్లు పెద్దముక్కు కారణ మని యూహింపనగును.

కృతినిర్మితికారణము

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు తనసతియగుతిరుమలదేవి తనదెస నొండొక ప్రణయాపరాధము గావింప నమ్మహీజాని యమ్ముగుదమోము జూడక నాఁట గోలెఁ గోపావిష్టుఁడై యుండె ననియు, నాసతీసతులఁ గలుపుటకై ముక్కుతిమ్మనార్యున కీకృతి రచింపవలసివచ్చె ననియు, నిందలిసత్యాకోప సంరంభమును సూచించునట్టియు శ్రీకృష్ణకృతసత్యానునయమును బ్రకాశిత మొనర్చునట్టియు ముద్దులొల్కు పద్దెముల విన్నమాత్రమున రాయలు కోపమును విడనాడి ప్రియసతిని సంభావించె ననియు నొక కింవదంతి వినవయ్యెడిని. నిపుణముగఁ బరిశీలింప నిక్కావ్యమునందలి కథాసంవిధానము పైకింవదంతి కనుకూలముగనే యుంట నట్లే గ్గైయుండ నగు నని యూహింప ననువగుచున్నది. మఱియు మూలమున లేని సత్యావామపాదకృతశ్రీకృష్ణశిరస్తాడనరూపప్రసంగము నీతఁడు క్రొత్తగఁ గల్పించుటయు నట్టియపరాధినిని శ్రీకృష్ణుఁ డభీప్సితదానమున నధికశ్రమకోర్చి సంభావించె ననుటయు శ్రీకృష్ణదేవరాయలజాయ యగు తిరుమలదేవికైన యపరాధమునకును నామెను రాయలు సంభావించుట కును సూచకములై యమరుటం జేసియుఁ బైనానుడి సత్య మైయుండు నేమో యని సందియము పొడమెడి. మఱియు "ప్రతివర్షవసంతోత్సవ కుతుకాగతసుకవినికరగుంభితకావ్యస్మృతిరోమాంచవిశంకిత చతురాంతః పురవధూప్రసాదనరసికా" అను విషయమును నిందులకు సూచకమే యగు ననవచ్చును.

నాయకుఁడు, నాయిక

ఎవనివృత్తము ప్రధానముగఁ బ్రబంధమంతయు వ్యాపించి యుండునో యాతని నాయకునిగ నెన్నవలయుం గాన నిక్కావ్యమున నానియమము ననుసరించి శ్రీకృష్ణుఁడు నాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. అట్లే శ్రీకృష్ణభార్యలలో సత్యావృత్తము ప్రధానమై వెలయుఁ గాన నామెను నాయికగా నంగీకరింపనగును. శృంగారప్రధాన మగు నిక్కా

వ్యమునందలి యంగభూతవీరాది రసప్రకాశక కథాసందర్భముల నిపుణముగఁ బరిశీలింప శ్రీకృష్ణుఁడు ధీరోద్ధతనాయకుఁడు గానోపును. మఱియు "ఏయేవేళల నేసరోజముఖి, ఇది భోజాత్మజకిచ్చినన్ గినుకతో" అను మున్నగు శ్రీకృష్ణవాక్యముల ననుసరించి చూడ నీతఁ డందును దక్షిణనాయకుఁ డనఁదగియున్నాఁడు. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును శ్రమపడి స్వర్గమునుండి గొనివచ్చి సాత్రాజితి పెరటిచెట్టుగ నాటించి తదభీప్సితముం బూరించి యామెను సంభావించె ననుప్రధానకథ ననుసరించియు నీతఁడు దక్షిణనాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. తనకుఁ గల దారలందఱియెడలను సముఁడై సంచరించువాఁడె దక్షిణనాయకుఁ డని యాలంకారికసంకేతము గదా!

మగనిశిరసుఁ దన్నుట, పారిజాతప్రసంగమున వనపాలురతో నుద్ధతిమీఱఁ బల్కుట, మున్నగుసందర్భములఁ బరిశీలింప నీసత్యానాయిక ప్రౌఢనాయిక యనియు, నీర్ష్యాకషాయిత యై శ్రీకృష్ణుని ప్రేలఁ దుదకు బాలపల్లవగ్రాసకషాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలీధ్వని మీఱ నేర్చినప్రస్తావన ననుసరించి ధీరాధీర యనియు, మానవతి యనియుఁ దెల్లమయ్యెడిని.

మూలకథ, ముఖ్యములగుమార్పులు

సంస్కృతహరివంశకథ నాధారముగఁ గొని యీప్రబంధమును దిమ్మనార్యుఁడు రచించె నని మొట్టమొదటనే యుక్తమయ్యె. మఱియు నందలిశ్లోకములకు సరియగునాంధ్రీకరణమునుగూడ నందం దొనర్చుచు మహాకావ్యలక్షణలక్షిత మగుట కుచితముగ సూర్యోదయాస్తమయ చంద్రోదయాది వర్ణనముల నందందుఁ జొనుపుచుఁ బాత్రోచితముగ మూలకథలోని కొన్నిసందర్భముల మార్చుచు నీకావ్యరత్నము నొనర్చె ననియు మున్నే చెప్పఁబడినవి.

శ్రీకృష్ణుఁడు తాను రుక్మిణియొద్ద నుండఁగ నారదుఁడు వచ్చి యక్కుసుమము నొసంగె ననియు దాన తాను దయమీఱ రుక్మిణి కద్దాని నిచ్చితి ననియుఁ గానఁ దప్పు క్షమింపవలె ననియు సత్యను వేఁడుకొనినట్లు మూలమున నుండఁగ, నిందుఁ గృష్ణుఁడు సత్యాపాదములకు మ్రొక్కి

నట్లును నామె పతిశిరసును వామపాదమునఁ దాఁచినట్లును గవి మార్చి నాఁడు. ఇందులకు నాయకుని మితిమీఱినశృంగారమును నాయికోద్ధతిని గనుపఱుపఁ గవి సంకల్పించికొనుటయే గారణ మని యెన్నవలయును. మఱియు "దాసే కృతాగసి" అను సంస్కృతశ్లోకార్థము ననుసరించిన నిట్టికృత్య మాలంకారికలక్షణలక్షిత మే యనవలసియున్నది. ఇంతియగాక యిట్టియపరాధినినిగూడ నాయకుఁడు క్షమించుటయేగాక యామె కోర్కిని దుష్కరమైనదానిని నెఱవేర్చి యనునయించినట్లు వర్ణించుట కతన నాయికానాయకుల యన్యోన్యప్రేమాతిశయము సహృదయ హృదయఫలకములఁ జిత్రితమగు ననియు, దాన కావ్యరసము పరిపుష్టి నొందు ననియు, దాన నాయికోద్ధతి స్త్రీస్వభావముఁ దేటపడు ననియుఁ గవి కరం బెంచె నని చెప్పనగును. మఱియు నింతటి యపరాధినినే కృష్ణుఁడు క్షమించి యామెకోర్కిని నెఱవేర్చి యామె ననునయించు నపుడు తాము తమజాయను తిరుమలదేవిని నల్పాపరాధము గావించిన దానిని క్షమించి యనునయించు టెంతయు నుచిత మని కవి కృతిపతి కేతస్సూలముగ బోధించి కావ్యరచనాప్రధానోద్దేశము నీమూలముగ వెల్లడించె ననియుఁ జెప్పనొప్పును.

సత్య పారిజాతసుమవృత్తాంతముఁ దెలిసికొన్న పిదపఁ గృష్ణునితోఁ దాను దపమొనర్పఁ బోవుదు ననియుఁ బతి యనుమతిలేక సతి చేయు వ్రతములు వితథము లగుట నీయనుజ్ఞఁ గోరుచుంటి ననియుఁ బల్కినట్లు మూలమున నుండఁగ నిం దాప్రసంగమే యగపడకున్నది. మానవతియు నుద్ధతిపొంగారఁ బొల్చునువిదయు నగు సత్యదైనశీలమున కీమ్మాట లంతగఁ బనికి రా వని యెన్ని యీప్రసంగమును గవి పరిత్యజించినట్లు తోఁచెడిని.

శ్రీకృష్ణుఁడు నారదుని గల్పనగమును దనకొసంగున ట్లింద్రుని సమ్మతింపఁజేయు మని కోరె ననియు, న ట్లాతఁ డీయకున్న గదతో నాతని నెద మోదెద ననియు ననినట్లును, నారదుఁడు వెడలివచ్చి యింద్రుఁ డందులకు సమ్మతింపమినిఁ దెల్పె ననియుఁ, బిదపఁ గృష్ణుఁ డింద్రుని జన్యమున జయించి పారిజాతముం గొనె ననియు మూలకథ గలదు. తుదకు జరిగినది జన్యమున పారిజాతముం గొనుటే గానఁ గవి శ్రీకృష్ణుఁడు నార

దునిమూలమున నింద్రుని సంప్రార్థించినట్లు గల కథాసందర్భమును నాయక గుణాపకర్షకుఁ గారణమగుదానిఁ బరిత్యజించి ధీరోద్ధతలక్షణ లక్షితుఁగాఁ జేయ సంకల్పించె నని యీమార్పునకుఁ గారణము నూహింప వలసియున్నది. మఱియుఁ బెఱరాజులకుఁ బగతుర కిట్లు వార్త నంపుట చెల్లుంగాని సర్వవిధములఁ దాను ప్రేమమీఱ నరయు నగ్రజున కిట్లు తమ్ముఁగుఱ్ఱ యొకమహామహానిమూలమున వార్తనంపుట సరి కాదనియుఁ గవి భావించె నని తోఁచెడిని. ఇంతియకాక యదితికుండలముల నర్పింప నరిగె ననుటం జేసి నాయకుని పౌరుషాతిశయమును మాతృభక్తియు వెల్లడింపఁ గవి యత్నించి యిట్టిమార్పు నొనర్చియుండు ననియుఁ జెప్ప నగును.

శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమునకై పరమేశుంగూర్చి తప మొనర్చి వరము వడసినట్లు మూలమునఁ గలదు. ఇం దట్లుగాక సత్యాసమేతుఁడై స్వర్గమున కరిగి యుపేంద్రుఁ డింద్రసమ్మానితుండై యింద్రద్రుమము నపహరించి జన్యమున నింద్రు నోర్చి జయముం గొనె నని యున్నది. జగదీశుండును బరాత్పరుండును శ్రీమహావిష్ణ్వపరావతారుండును నగు శ్రీకృష్ణుఁ డింకొకదైవము నారాధించి వరము వడసినట్లు చెప్పినఁ బరమ వైష్ణవుం డగు కృతిపతి కృష్ణరాయలు మది నే మనుకొనునో యనియు, వైష్ణవమతము విజృంభించు నక్కాలమున విష్ణుమతావలంబకులతో నిండి యుండునారాయల నిండుకొలువున నమ్మాట లహృద్యము లగుటఁ దన కావ్యమున కుత్కర్ష చెడునేమో యనియుఁ గవి యనుమానించి, యిట్లు వైష్ణవమతానుకూలముగఁ గథాసందర్భమును మార్చెనేమోయని యను మానింపవలసియున్నది. ఇంద్రోపేంద్రులజన్యసంరంభముం గాంచి జగ ములు కడుంగడు భీతిం జెంద నజప్రేరితులై యదితికశ్యపులు పారి జాతముం గొనిపోవఁ గృష్ణున కనుజ్ఞయిడి రని మూలమున నుండ నిందు జన్యమున జయముం గొని కొనిపోయినట్లే కథ యగపడును. నాయకుని పరాక్రమాతిశయప్రకాశనమే ముఖ్యప్రయోజన మనియు, నట్టిప్రయో జనము మూలకథ ననుసరించిన సిద్ధింపకుండుటేగాక పరాక్రమాపకర్షకుఁ గూడఁ గారణ మగు ననియు నెన్ని, కవి యిం దిట్లు మార్చియుండ నగును. తలిదండ్రులు దయదలంచి యిచ్చిన కల్పనగముం గొనిపోయె నని

చెప్పినఁ గృష్ణుని పరాక్రమము ప్రకాశిత మెట్లగును ? మఱియు శ్రీకృష్ణప్రతాపాతిశయ ప్రకాశనమూలమునఁ గవి కృతిపతి కృష్ణరాయ ప్రతాపాతిశయమును వ్యంగ్యమర్యాదను సూచింప నెంచిన ట్లూహింపవలసియుంటఁ, గవి తనయుద్దేశమున కనుగుణముగ నిట్లు మార్చియుండు నని యందులకుఁ గారణము నూహింపవలసియున్నది.

ఇంతియగాక మూలమునఁ బ్రసన్నుఁ డగుశ్రీకృష్ణుని నారదుఁడు దేవతలలోఁ దనకు బ్రహ్మత్వము సిద్ధించునట్లును నాభగవానునిసాలోక్యము సంప్రాప్తమగునట్లును వరము వేఁడిన ట్లున్నది. ఇం దట్టికథాసందర్భమే గానరాదు. బ్రహ్మ మానసపుత్రుఁడును పరమతపఃపవిత్రుఁడును నగునారదునిచేఁ దిరుగ బ్రహ్మత్వమును శ్రీకృష్ణుని యాచింపఁజేయుట వలన నొక్కింత ప్రయోజన ముండఁబో దనియుఁ, బురాణములు బ్రాహ్మణమహిమం దెలుపుచుటకును బ్రహ్మమతము నుద్ధరించుటకును సుద యించిన వగుట నట్లవి చెప్పియుండు ననియుఁ గవి యెన్ని పైకథాభాగమును బరిత్యజించియుండ నగును.

మూలమున నంతగఁ బుణ్యకవ్రతము వర్ణితము గాకున్నను నిందు విస్తృతిగఁ బుణ్యకవ్రతవిధి వర్ణితమయ్యెను. ఇట్లు వర్ణించుటకు శ్రీకృష్ణభగవానునిభక్తపరాధీనతను నాతనివైభవసమృద్ధిని బ్రకాశితములం జేయుటయే పరమప్రయోజన మని తలంపవలసియున్నది. మఱియు సత్యాపాత్ర కొక లెస్సయగు విపరిణామముం గూర్చుటకును నిది సాధన మగుచున్నది. నారదకృతకృష్ణస్తవాదులు మూలమునఁ గానరావు. అక్కాలమున విష్ణుమతము విజృంభించుటం జేసియుఁ బరమవైష్ణవుండు కృతిపతియగుటం జేసియు, విరివిగ విష్ణుభక్త్యుద్రేకమును కల్గించుకథాసందర్భములఁ గవి కూర్చియుండు నని యందులకుఁ గారణముల నూహింపవలసి యున్నది.

మూలమునఁ గానరాని చంద్రోదయసూర్యాస్తమయస్వర్గవర్ణనాదులను దనకావ్యము మహాకావ్యలక్షణలక్షిత మగుటకు నాలంకారిక సంప్రదాయము ననుసరించి సందర్భోచితముగఁ గవి కల్పించె నని తలంపవలసియున్నది. ఇంకను లెక్కకుమిాఱిన భేదములు మూలమునకు

నాంధ్రీకరణమునకును గలవుగాని యవి యంతగ నెన్నవలసినవి గామిం జేసి యవి యనాదృతము లయ్యె నని సహృదయులు తలంపవలయును.

కథాసంవిధానము - పాత్రపోషణము

సామాన్యముగఁ బ్రబంధములందుఁ గావ్యత్వసంపాదనమునకై సమకూర్పఁబడిన వర్ణనాదులవలనఁ గథాసరణి మృగ్యమగును. మఱియు నట్టివర్ణనలు కథావేగమున కడ్డంకి గల్గించుచుంటఁ బాఠకులకు విసువు జనించును. ఇంతియగాక ప్రబంధవాఙ్మయమును బరికింపఁ దత్కర్తలు కావ్యలక్షణములగు పురశైలాదివర్ణనములను సందర్భింపఁజేయుటకై కథాసందర్భమును బరిగ్రహింతురుగాని ప్రధానముగఁ గథ నడుపుటకుఁ గా దని విశదమగును. ఇందుఁ దిమ్మనార్యుఁ డట్లుగాక కథయును గథావేగమును బ్రధానముగఁ గొని వాని కడ్డంకిని నాయావర్ణనాదులఁ గల్పింపక సందర్భోచితముగ వర్ణనములఁజేయుచు మొదటనుండి తుదివఱకు కథ నొక్కరీతిగనే నడిపినవాఁడు. దీనఁ బాఠకహృదయములకుఁ గథ సుబోధ మగుటయేగాక చదువ దొరఁకొన నుత్తరోత్తరకథాజిజ్ఞాసయు మెండగుచుండును.

ఆంధ్రప్రబంధవాఙ్మయమునందలిపాత్రలు సామాన్యముగా నొకేస్వభావము గల్గియున్నవి. తత్తదవస్థావిశేషముల పాత్రముల శీలము భిన్నభిన్నముగా నుండవలసియుండ నొకేవిధముగ నున్నట్లగపడును. మానవస్వభావములు భిన్నభిన్నము లనియు శృంగారాక్రోశాద్యవసరముల వారిమాటలును వర్తనమును దన్మనోగతి ననుసరించి వేర్వేఱుగ నుండు ననియు లోకానుభవజ్ఞులగు సహృదయులకుఁ దెల్లమే. అయినను బ్రబంధకవులు సామాన్యముగ గ్రంథానుభవమునే తమ గ్రంథములఁ బ్రకటించిరిగాని మానవలోకానుభవమును బ్రకాశితమొనర్ప యత్నించినవారు కారు. మఱియు సృష్టివైచిత్ర్యమును సృష్టికరింపఁ గవు లాదినుండియు నలవాటుపడినవారు గారు. ఇఁక నీకృతికర్త యన్ననో సామాన్యముగ నన్నిపాత్రములకును నందును సత్యాకృష్ణాది ప్రధానములకును నొండొంటికి సరసముగ సహజముగుగతిని స్వభావభేదమును బాత్రోచితముగఁ బరికల్పించి కథాభాగమును గూర్చినవాఁడు. నారదాదిస్వతంత్రపాత్రలను దత్తత్సమయోచిత ప్రసంగ

ప్రవర్తనలమూలమున మెఱుఁగుబెట్టి సరసముగఁ జిత్రించినవాఁడు. ఇఁక నీకృతియందలి నాయక శ్రీకృష్ణపాత్రము నించుక పరికింతము.

శ్రీకృష్ణుఁడు భగవానునియపరావతారము. కాన నతనియందు దైవమానుషచర్యలు మేళవించి యుండవలయును. మఱియు నాతఁడు ప్రకృతము మానవుండై మహి నవతరించినవాఁడుగాన, నాతనిసతులు గాని యొరులుగాని భగవానుఁ డని గుర్తింప కుండునట్లును మానవుని వలెఁ గష్టసుఖాదులకు లోనగునట్లును నాపాత్రను జిత్రింపవలయును. కాన ముక్కుతిమ్మనార్యుఁ డితరప్రబంధకర్తలవలె నాయకునికులాదులను సౌందర్యసౌష్ఠవాదులను నిరూపింప మొదలిడక సర్వాహ్లాతీమవాసి యగు మహాత్మునికులసౌందర్యాదులవర్ణనమును విడుచుటమూలమున, దేవత్వము గూఢముగఁ బ్రకాశితమొనర్చుచు నారదునిపంపున సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై పదియాఱువేవుర లలనామణులను దన్ను వాంఛించు వారినిఁ గూడి విహరించుచుండె నని మానవత్వముం బ్రకాశితముచేసి, మొట్టమొదట నాయకుని బాఠకుల కెఱుకపఱచినవాఁడు. పిదప మాయాకల్పనాచాతురిచే నాసరోజముఖుల నెల్లరిని సంతోషపెట్టు చుండె నని వర్ణించి తన్మానవత్వమును మఱికొంత వృద్ధిచేసి చూపినవాఁడు. రుక్మిణితో వినోదించునదనున నారదుఁడు విజయముచేయ శ్రీకృష్ణుఁడు, "నేను గృతార్థుఁడను, నాపైఁ గరుణ గలిగియుంట యిదియ కారణము" అను మున్నగుమాటలనాడినట్లును, మఱియు గృహస్థధర్మము ననుసరించి తనమందిరము పవిత్రమయ్యె ననియుఁ గృతార్థుఁడనైతి ననియుఁ బల్కి నట్లును గవి నిరూపించి, శ్రీకృష్ణునిమానవత్వమును మఱికొంత పుష్టి నొందించి ప్రకాశితమొనర్చినవాఁడు, కలహాశనమునిచే శ్రీకృష్ణునవతార విశేషముల సంకీర్తింపఁజేసి నిగూఢముగఁ దన్మూలమున దేవత్వమును భాసిలఁజేయుచుఁ, బారిజాతసుమప్రదానవిషయమున నాయకున కుదయించిన యారాటముమూలమున నాతనిమానవత్వమును దేటతెల్లము గావించుచు, సత్యభామామందిరమున కరుగునప్పుడు నాయకునితాల్మి కేతనపటాంచలచంచలమైయుండె ననియుఁ, దత్తరము తురగజవము మఱి గడవఁ ద్రోయఁగడఁగుచుండె ననియు, మానసము తిరిగెడుబండి కండ్లపగిది భ్రమించుచుండె ననియుఁ జెప్పి, నాయకునిమానుషసహజ

స్వభావమును బ్రత్యక్షము సేయుచు, కోపగృహమునఁ దనకాంతకు నాయకుఁడు చెలులచేత నున్న తాళవృంతముం దానె పట్టి విసరి పేరలుకం జెందిన తనకాంత ననునయించె ననియుఁ, దనకుఁ దనప్రియురాలిపైఁ గలకూర్మియు విధేయతయు నాజ్ఞావశవర్తిత్వమును మాయావాదిత్వము దోఁపఁ బ్రకాశితమొనర్చె ననియుఁ దెల్లము గావించి, కాముకసహజ స్వభావమును గన్నులయెదుట మూర్తిభవింపఁజేయుచుఁ, దాఁజేయు యత్నమంతయు వమ్మగుటఁ దుట్టతుదకు నాయకుఁడు జగన్నాటక సూత్రధారి భార్యపాదముల కర్మిలి మ్రొక్కె ననియు, నామె కోపా ద్వేగమున నాత్మీయవామపాదమున నాతనిశిరసును దొలఁగంద్రోయ నదియే తనకు మన్నన యనియు మీఁదుమిక్కిలి యామెపాదము స్వతను పులకాగ్రకంటకవితానము సోఁకి నొచ్చె నని విచారించె ననియుఁ దెల్పి, కవి నాయకునిమానవత్వమును బరిపూర్ణత నందించుచు, నాపాత్రను జిత్రించెను. ఇట్లే పారిజాతాపహరణసమయమునందలి యాతనిబలప్రతా పాదులను, బరాజితుఁడగు బలారి శరణువేఁడ నీమఱందలికొమ్మ వదాన్య భూరుహముకోరినఁ దెచ్చితిఁగాని కొమ్ము నీసొమ్మని వజ్రమిచ్చి మధు సూదనుఁ డాతని వీఁడలంచె నని వర్ణించి యాతని దాన వీరత్వమును, సత్య ధారవోయఁ దా నారదుని యాజ్ఞావశుండయి మెలంగె నని వర్ణించి యాతనిభక్తపరాధీనతను బాఠకులహృదయఫలకములఁ జిత్రిం చినవాఁడు. నిపుణముగఁ బరికింపఁ బ్రథమాశ్వాసకథాసందర్భముంబట్టి శ్రీకృష్ణపాత్రమునకు శృంగారముతోడను, బంచమాశ్వాసకథా భాగమునుబట్టి వీరముతోడను, సంబంధమును ముఖ్యముగఁ గవి కూర్చినట్లు విశదమగుచున్నది. ఏపట్టునను గవి యితరపాత్రమూలము ననే నాయకుని దేవత్వమును సూచించినవాఁడుగాని నాయకవర్తనాదుల మూలమున సూచించియుండ లేదు. ఒక్క దేవేంద్రుని వజ్రముం జేతఁ దాల్చునదనునమాత్రము దేవత్వము పాత్రప్రవర్తనమూలముననే తెల్లమైనది. మొత్తముమీఁదఁ గవి శ్రీకృష్ణపాత్రమును ‘గవికల్పిత పాత్రమా నిక్కమైన మానవుఁడా’ యనుసంశయము డెందములకుఁ బొందుపఱచుచుఁ గావ్యమునఁ బొందుపఱచినవాఁ డని నొక్కి చెప్ప నొప్పును.

అట్లే సత్యాపాత్రమునుగూడ ననితరసాధారణముగ నిర్మించి కవి తనచాతుర్యమును బ్రకటించినాఁడు. కవి శ్రీకృష్ణునిగుణాదిసంకీర్తన మొనర్పక పాఠకుల కెఱుకపఱచినట్లే సత్యభామనుగూడ నెఱుకపఱచిన వాఁడు. ఈకృతికర్త పాత్రము నెట్టిదిగా మొట్టమొదట ముడిమాటలతోఁ నెఱుకపఱుచునో యమ్మాటల నన్వర్థములుగాఁ జేయుటకే యుత్తరకథాసందర్భముల యత్నించువాఁడు. కులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన ననుగరువతనము గలది సత్య యని తొలుదొల్తఁ గవి యీపాత్రమును గన్నులయెదుట నిడినవాఁడు. స్వాధీనపతిక ననుగర్వముగలది సత్య యని కవి ముఖ్యముగ నిరూపింప నెంచినవాఁడు. మఱియు శ్రీకృష్ణభార్యలం దీమె మానవతి ననియు మహనీయసౌభాగ్యవతి ననియు ననుకొనుచుండు నని వర్ణితయయ్యె. ఇట్టిగుణములఁ గూర్చుచుఁ గవి యీపాత్రము నెట్లు చిత్రించెనో యింక నరయుదము.

తనశృంగారవనమునఁ జంద్రోపలవేదిపై సరసగోష్ఠిఁ బోటియుం దా నుండఁగా నామెకు దక్షిణనేత్రస్పందమైనట్లును దోడనే యామె 'దక్షిణాంసచూచుకనయన ప్రకంపగుణసూచనలేమియు వల్లగావు సారెకు మది జాలిఁబొందె యొకరీతిఁ దలంకెడు. ప్రాణనాథుఁ డొండొక చపలాక్షిఁ గూడి యొల్లనిచెయిదము లేమిచేసెనో' అని వగఁ జెందఁ జొచ్చె ననియు నజ్ఞాతపారిజాతసుమవృత్తాంతను సత్యను గవి వర్ణించె. పారిజాతసుమవృత్తాంతము నెఱుంగనిసత్య కేవల దక్షిణనేత్రస్పందము మూలమున మఱియొక యనిష్టము నూహింపక మగనికూరిమి మఱియొకమగువపైకిఁ బోయె నని యనుమానించుటకతన నామెకుఁ గల మానవతీత్వమును మగనికూర్మి మిక్కిలి గలదనుగరువతనమును మిగులఁ బ్రకాశితములయ్యె. అనంతర మామెకుఁ బారిజాతసుమవృత్తాంతము తెల్లమగుడు వ్రేటువడ్డ యురగాంగనవలెను నేయివోయ బగ్గన దరికొన్న భీషణహుతాశనకీలలీలను విజృంభించి కనులఁ గోపారుణకాంతులు చెలంగఁ గలహాశనుని, శ్రీకృష్ణుని, సవతులను దూలనాడి తనస్వాధీనభర్తృకతను జెలితోఁ జెప్పికొనుచు మిగుల గుంది కోపసదనమున కేగె నని గవి సత్యను వర్ణించె. భర్త తనమాటఁ జవదాటఁ డను నచ్చిక గలమచ్చెకంటి కప్డాపారిజాతసుమవృత్తాంతశ్రవణము మానహానిని,

మగనికూర్మికి భంగమును గూర్చిన దగుటం జేసి, వ్రేటువడ్డ యురగాంగన వలెను నేయివోయ బగ్గన దరికొనుహుతాశనకీలవలెను సత్య విజృంభించుట సంభవించిన దనుట తెల్లము. దీన నాయికామానవతీత్వము మగనికూర్మి గలదాన ననుగరువతనమును బ్రస్ఫుటములుగాఁ గవి యొనర్చె నని చెప్పనొప్పును. మఱియు నీసందర్భమునఁ గవి సత్య పారిజాత సుమవృత్తాంతము నాకర్ణించి యంతటిమానహానిని సహించి ప్రాణములు భరింపఁజాల నని యుఱక యుసురుల విడువఁదలంచె నని వర్ణించుచు నామెదగుమానవతీత్వమును గడుంగడుఁ బ్రకాశిత మొనర్చిన వాఁడు. కులసతి మగనికూర్మి మఱియొకవనితయందుఁ బ్రసరించె నని తెలిసిన నోర్వఁజాలకుంటయు నందును మానవతికి సవతులయెదుట పరాభవము గల్గిన సహింప వీలులేకుంటయు సహజములుగదా! ఈసందర్భమునఁ గవి స్త్రీస్వభావమును జక్కఁగ సహజమగుగతిని బొందుపఱచి సత్యభామపాత్రను జిత్రించి తనయసమాననైపుణిని జూపినవాఁడు. ఇట్లే సవతులయెదుట మగఁడు తన్నవమానించుటయు నారదుఁడు తన్నాసమయమున నూరకొనక తడవుటయు సత్యకు మిగుల సంతాపజనకములయ్యె నని వర్ణించుటవలన నామెగరువతనము సుప్రకాశితమయ్యె నని యెన్నవలయును. మగనికూర్మి నంతగఁ జూఱఁగొనిన సౌభాగ్యవతికి మానవతి కంతటియవమానము గల్గిన నామెయలుక సామాన్యముగఁ దీరదుగానఁ, గవి నాయకునిచే నామెయలుకం జక్కదిద్దుటకై పలుపాటులఁ బడఁజేసియుఁ బ్రయోజనముఁ జూపక యాతనిచే నమ్మానవతికిఁ బ్రణామమునేయించి తగినశిక్ష గావించి పారిజాతముం బెరటిచెట్టుగ నొనర్తు నని శపథ మొనర్పించి యామెక్రోధాగ్నిం జల్లార్చినాఁడు. ఈ సందర్భమునఁ గవి కోపగృహమునందలి సత్యయునికిని, వర్తనమును, స్త్రీస్వభావమున కెంతయు ననుగుణమగురీతిని వర్ణించి పాఠకహృదయముల రంజిలఁజేసినవాఁ డనుట యతిశయోక్తి గానేరదు. తన్నవమానించినవారికిఁ దగినశిక్ష యొనర్చినంగాని, మానినికోపము చల్లారకుండుట సహజమాటను సత్యాపాత్రముమూలమునఁ గవి సూచించినవాఁడు. మఱియు నీసందర్భమునఁ గవి మానవతికి మానమే ప్రాణమునకంటె నధిక మని నిపుణముగ నిరూపించినవాఁడు. సురేశ్వరువనపాలకులతోడ

సత్య యొనర్చినప్రసంగ మీయామె వీరపతివ్రత యనుటకును గరువతనము మిక్కుటముగఁ గలదియనుటకును బ్రబల నిదర్శనములు. మఱియు నని కైనఁ బతి నిన్నుఁ బాసి చనునో యన్న నారదునిమాటల నీసందర్భమునఁ గవి యన్వర్థములుగఁ జేసి చూపినాఁడు. ఇట్టిమానవతిని గర్వము గలదానిని బుణ్యకవ్రతాచరణమూలమునఁ గవి నిపుణముగ గర్వాదులం దొలఁగంద్రోసి యతుల భక్తియుక్తగాఁ మార్చి మనకండ్లయెదుట పెట్టుటకతన నాతనిపాత్రపోషణానైపుణి యనితరసాధారణమైన దని చెప్పుట కేమిసందియము? మొత్తముమీఁదఁ దిమ్మనార్యుఁ డీపాత్రమును స్త్రీస్వభావమును జక్కఁగఁ బోషించుచు శ్లాఘ్యతమముగ నిర్మించె నను టకు సందియము లేదు.

ఇట్లే నారదపాత్రమునుగూడఁ దత్కలహతత్పరతను నుత్తమ భక్తత్వమును దేటతెల్లము గావించుచుఁ జిత్రించినవాఁడు. పట్టమహిషి యగురుక్మిణినిగూడ నుచితరీతిని జిత్రించినవాఁడు. పారిజాత మీయామెకు భర్త యొసంగి గౌరవించుసందర్భము ననుసరించియు నీమె పుణ్యకవ్రతమునకుఁ బోవుటయె యుచిత మని యెన్నుకొనుసందర్భమును బట్టియు నీమె సమయజ్ఞ యనియు గరువతనము కొంచెమైనను లేని నిపుణ యనియుఁ దెల్లమగును. తక్కుంగలపాత్రములనుగూడ నిట్లే తిమ్మనార్యుఁడు మనోహరముగఁ జిత్రించినవాఁడని పాఠకులు పరిశీలించి గ్రహింపవలెను.

ఇట్టిపాత్రపోషణ కథాపోషణాదినైపుణులతోఁబాటుగ నీకవి పుంగవునకు మృదుమధురపదరచనానైపుణి గుదిరియుంట కడుంగడు శ్లాఘింపఁదగినది. కథాసందర్భమునకును బాత్రస్వభావమునకును రసమునకును నుచితమగురీతిని బదజాలము నుపయోగించుట కితఁడు మిగుల యత్నించినవాఁడు. మఱియుఁ బ్రసన్నతాకలితములగుపదములనే తనప్రబంధమున వాడినవాఁడు. కావుననే "ముక్కుతిమ్మనార్య ముద్దుపల్కు" అనునానుడి యన్వర్థ మని పండితపాఠకుల స్వాంతములకు విశదమయ్యె. పాఠకహృదయసీమల నాటుకొనంజాలుపాత్రములను, గథావేగమున కడ్డంకిని గల్గింపని హృద్యములగువర్ణనములనుగూర్చి ద్రాక్షాపాకమగుశైలితోఁ బ్రబంధము నుత్తమోత్తమముగ రచించిన యీ

తిమ్మనార్యునకుం బ్రబంధకవులలో నగ్రస్థాన మొసంగుట కడ్డంకి లే దన వచ్చును.

వర్ణనలు - విశేషవిషయములు

ఇందలివర్ణనములు సంగ్రహములును భావగర్భితములును మనోహరములును నై కథావేగమునకు భంగమును గలిగింపనివియును, పాఠకులమదికి విసువుపుట్టింపనివియును నై యున్నవి. కావ్యమున సాధారణముగ నష్టాదశవర్ణనములను జేయవలయు నని యాలంకారికులు శాసింతురు. కాని వానిని సందర్భోచితముగనే చేయవలయు నని వా రభిప్రాయపడినట్లు "వానిలోఁ గొన్ని తక్కువయైనను నిష్టమే" అను వారివాక్యమే స్పష్టపఱచుచున్నది. కావుననే తిమ్మనార్యుఁడు సాయంకాలస్వప్నప్రయాణాదులం గొన్నింటిని కావ్యలక్షణము ననుసరించి సంగ్రహముగను స్వభావసిద్ధముగను నొనర్చినవాఁడు గాని ప్రయోజనశూన్యముగ వర్ణనములం జొనిపినవాఁడుగాఁడు. అందు ద్వితీయాశ్వాసమునందలి యంధకారనక్షత్రచంద్రచకోరాదివర్ణనములును, మేర్వాదివర్ణనములును, తృతీయాశ్వాసమందలి నందనోద్యానాదివర్ణనములును, చతుర్థాశ్వాసమందలి మధ్యాహ్న జలకేళీవర్ణనములును, పంచమాశ్వాసమునందలి యుద్ధాదివర్ణనములును సందర్భశుద్ధి గలవై మనోహరములై యలరారుచున్న వనుటకు సందియము లేదు.

కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజినుండి ప్రారబ్ధమై వచ్చుచున్న స్వప్నవృత్తాంత మిందుఁ బరిత్యక్తము. కవిబ్రహ్మకాలమునాఁడీవృత్తాంతము రసవంతముగ నుండియుండునేమోగాని యానంతరకాలికకవులకాలమునాఁ డిది నీరసమైయే యుండెడి దనియుఁ బాఠకులకు విసువుపుట్టించెడి దనియుఁ బరిశీలించిన విశద మగును. ఇట్టి స్వప్నవృత్తాంతముం గవులు తమగ్రంథముల కపూర్వమగుగౌరవము నాపాదింపఁ గూర్చికొన్న దని నిపుణముగఁ బరిశీలింపఁ దెల్ల మగును. తిమ్మనార్యుఁడు తనగ్రంథమునకు గౌరవము సందర్భశుద్ధి, పాత్రపోషణము, కథాచమత్కృతి, రచనాపాటవము, రసస్ఫూర్తి మున్నగుగుణసమూహముననే సంపాదింప నెంచినవాఁడుగాని లేనిపోనిపోకడలవలన సంగ్రహింప

యత్నించినవాఁడు గామిం జేసి, యట్టిలాంఛనమును బరిత్యజించె ననఁ దగును. మఱియుఁ బ్రబంధవాఙ్మయసౌధనిర్మాణమున కీగ్రంథము శంకు వగుటం జేసియు నిం దట్టిస్వప్నవృత్తాంతము పరిత్యక్త మనఁదగు.

ఇంతియ గాక కవిలోకముచేఁ జర్వితచర్వణముగఁ జేయఁబడు సుకవిస్తుతి కుకవినిందలును నీకబ్బమునఁ గానరావు. కవితాకలితు లగు కవులెల్లరును గుకవుల నిందించునపు డట్టినిందకు స్థానభూతు లగు కాకవు లెవ్వ రని యనుమానింపవలసియుండుటం జేసి, తిమ్మనార్యుఁ డట్టినిరర్థక మగు మార్గమును వదలినవాఁ డని చెప్పఁదగు. మఱియు నీకృతికర్త తన గ్రంథమునకుఁగాని తనకుఁగాని గౌరవము పండితపాఠకులమూలము ననే గల్గు నని యెంచి యట్టి యప్రస్తుతప్రశంసను విడిచియుండనగును. కుకవులమిషను బరుల నిందించుట పాడిగాదు గదా!

ఇతరప్రబంధములందువలె నిందుఁ గవివంశానుక్రమణికను దెల్పు పద్యములు గానరావు. సాధారణముగ నాంధ్రకావ్యములం దీసందర్భమునఁ గవులు తమ గుణాతిశయమును, గౌరవాతిశయమును, పాండిత్యాతిశయమును, దాతముత్తాతలగొప్పందనమును, వర్ణించికొని నిపుణముగ నాత్మశ్లాఘ చేసికొనుట యాచారమైయున్నది. ఏవానివంశగౌరవమునకైనను, నేవానిగౌరవమునకైనను, నేవానిపాండిత్యోత్కర్షాదులకైనను లోకము ప్రమాణముగాని వానివాక్యము ప్రమాణము గాకుంట సహజము. మఱియు నొకవేళ నవ్వాని నొకఁడు చెప్పికొన్నను నయ్యది తనయాత్మశ్లాఘాపరతనే సూచించున దగును. కావుననే తిమ్మనార్యుఁ డాప్రసంగ మనుచిత మని యెంచి సంత్యజించి ప్రబంధాంతమున నతిసంగ్రహమున నొక్కసీసమునఁ దనవంశానుక్రమణిని సరసముగఁ బాఠకలోకమునకుఁ దెల్లము గావించె. మఱియు మనుచరిత్రాదులందువలె నిందుఁ గృతిపతి కర్పూరతాంబూలాదులఁ దన్నర్పించి కృతి యొసంగు మని వేఁడినట్లు కవి చెప్పికొనలేదు. దీనఁ గవి కృతిని రచించి తానే కృష్ణరాయలను బతిగ నిర్ణయించికొన్నట్లును, గృతిని రచించి యుత్తమనాయకుని వెదకి యర్పించుటయే యుచిత మని యెంచినట్లును దెల్లమగుచున్నది. గ్రంథాంతమున గృష్ణరాయదత్త బహుళాగ్రహార

సన్మానయుతుఁడ ననిమాత్రము చెప్పికొని కృతిపతికిఁ దనయందలి యత్యధికాదరమును గూఢముగ వెల్లడించికొనెను.

కృతిపతి వంశానువర్ణనమునఁ గూడ నీకవిపుంగవుఁ డందు ముఖ్యులును బ్రసిద్ధులును నగువారిని సరసముగను మనోహరముగను స్వభావావిదూరముగను వర్ణించి కృతిపతి నతిహృద్యము లగు యథార్థములైనవచనములతోడ నుతించి నిపుణముగ వర్తించినవాఁడు. మొత్తము మీఁద నితరప్రబంధకర్తలవలెఁగాక నీతఁ డెల్లసందర్భములందును బ్రధానముగ నౌచిత్యమును గమనించుచునే వర్తించె ననియు నిట్టు రసవంతముగఁ గబ్బమును రచించుట యన్యకవిసాధారణము గాదనియు నిట్టిహృదయంగమమగుశైలి యన్యకవిదురాప మనియు దాన నీకవి పుంగవునికబ్బ మెల్లిభంగుల హృద్య మనియుఁ దెల్పుచు గ్రంథవిస్తర భీతిని విరమింతును. తక్కుంగలవిశేషములఁ బాఠకసహృదయులు పరిశీలింపనగును.

కృష్ణరాయలకాలమునఁ బ్రతివర్షమున వసంతోత్సవము జరుగుచుండెడి దనియు నాసమయమునఁ గవులు కబ్బముల రచించి రాయలకుఁ గృతి యొసంగుచుండెడివా రనియుఁ బ్రథమాశ్వాసాంతపద్యము (13) విశదపఱచుచున్నది. దీన నీకృతియుఁ గృష్ణరాయలు పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర ముగించి యిలుసేరి వసంతోత్సవ మొనర్చుసమయముననే విరచిత మైయుండు ననియు, మఱియు నాపద్యమునందలి "అంతగపురవధూప్రసాదనరసికా" అనుపదము ననుసరించి మీకబ్బ మంతగపురవధూప్రసాదనమునకే విరచితమయ్యె నని నిపుణముగఁ గవి సూచించె ననియు ననుమానింపవలసియున్నది.

ఇందలి ద్వితీయాశ్వాసాదిపద్యమునందైన "మలయకూటప్రాసాద నివేశ" అనుపదము ననుసరించి కృష్ణరాయనివాసప్రాసాదనామము మలయకూట మని తెల్లమగు. ఇటులుండ మనుచరిత్రమున "తిరుమల దేవీచరణోదరలాక్షాకల్పితకస్థలకమల స్ఫురదిందీవరబంధుర, హరిహయ మణివలయకూటహర్మ్యవిహారీ" అనుపద్యమున (3 ఆ. 143) మణివలయ కూట యను నపపాఠ మంగీకృత మగుట యస్వరస మనఁదగును. హరి

హాయమణిమయమగు మలయకూట మనుహర్మ్యమున విహరించువాఁ డగుటయే సరస మని పారిజాతాపహరణమునందలి పైపద్యభాగము విశదీకరించుచుంట నిదె సంస్కర్తల ప్రమాద మని చెప్పనొప్పును. హరిహాయమణివలయములు గలశిఖరములతోడ నొప్పుమేడ యనుటకంటె నింద్రనీలమణిమయ మలయకూటాఖ్యప్రాసాదమున నుండువాఁ డనుటయే యతిహృద్య మనియు మలయకూటమనున దాతని మేడ పేరని గమనింపక యేదే నొకయర్థమును ముడివెట్టి మకారమునకుఁ బ్రక్క నున్న కొమ్మును సంస్కర్తలు తీసివేసియుందు రనియుఁ గాన "హరిహాయమణి మలయకూటహర్మ్యవిహారి" అనుపాఠమే కవ్యభిప్రేత మైన దనియుఁ బాఠకులు పరిగ్రహింపవలయును.

అచ్చతెలుంగు నుడులకూర్పు, నందమందందుడెందము నానందాబ్ధినోలలాడింప, బ్రసన్నతాకలితగీర్వాణపదసంధాన మొక్కొక్కచో స్వాంతమును సంతోషాయత్త మొనర్ప నిర్దుష్టమై యీతనిశైలి పండితహృదయంగమమై పరఁగెడిని. వ్యాకృతివిశేషములు వ్యాఖ్యనాయాయితావుల విశదీకృతములగుట నియ్యవసరమున వానిఁ దడవఁబనిలేమిఁ బరిత్యక్తములు. చకోరాదివర్ణనపద్యము లచ్చతెలుఁగుఁ బల్కులకూర్పులకును యుద్ధాదివర్ణనపద్యములు గీర్వాణరచనలకును నుదాహరణములుగఁ గైకొననగును. మఱియు నీకృతికర్త శార్దూలాదివృత్తములను దనయిచ్చకువచ్చిన గతినిగాక యాయాయాసందర్భములరసోచితముగ నెలకొల్పుట విశేషములలో నెల్ల మేటివిశేష మని సహృదయులు సంభావింతురుగాక !

ఇట్లే పరిశీలించినకొలందిని విశేషములు వెల్వడుచునే యుండును గానఁ గావ్యరసాస్వాదనతత్పరులును నిపుణులును నగుబుధజనులును గవిపుంగవులును బాఠకహృదయులును గుణగ్రహణతత్పరులై తఱచి విశేషముల వెల్లడింతురుగాక !

ఇట్లు,

బుధజనవిధేయుఁడు,

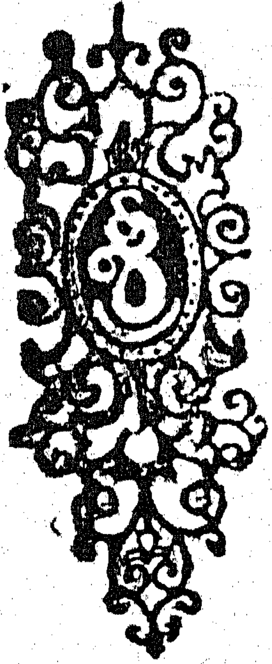
విద్వాన్ దూశి రామమూర్తిశాస్త్రి.

విజయనగరము.
25-4-1933.

శ్రీరస్తు

పారిజాతాపహరణము

సవ్యాఖ్యానము

పీఠిక

మదికిం బ్రియం బెసఁగఁ జేర్చినయయ్యెలలీల వైజయం
తీమిళితాచ్ఛకౌస్తుభము నిద్దపుఁగాంతిఁ దనర్చి యాత్మవ
క్షోమణివేదిఁ బొల్పెసఁగఁ జూడ్కులపండువు సేయు వేంకట
స్వామి కృతార్థుఁ జేయు నరసక్షితినాథునికృష్ణరాయనిన్. 1

ఆంధ్రకవితల్లజుఁడును, ముక్కుతిమ్మనార్యాపరనాముండును నగు నందితిమ్మన 'కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతా సమ్మితతయోపదేశయుజే', అను నాలంకారికోక్తి ననుసరించి, సమస్తశ్రేయస్సాధకమును, గాంతాసమ్మితమును నగుసత్కావ్యము నొనర్పం బూని వ్యాసమునిప్రణీతహరివంశము నందలి పారిజాతాపహరణపుణ్యకథ నాధారముగాఁ గొని పారిజాతాపహరణం బను నీశృంగారప్రబంధమును రచించెను. అం దాదిని 'ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమ్', అను నభియుక్తోక్తి ననుసరించి, కృతిపతియగు కృష్ణదేవరాయలకుఁ దదిష్ట దైవతాశీస్సంఘటనరూప మగు నాశీర్వాదము ననుసంధించెను. మఱియు, 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతో ఽపివా', అను నార్యవాక్యమునుబట్టి, శ్రీశబ్దము దేవతావాచకమును, భద్రాదివాచకమును నగుటంజేసి యద్దాని నాదిని నెలకొల్పెను. ఇంతియగాక 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ కావ్యాని ప్రథంతే', అను నభియుక్తోక్తి ననుసరించి, కావ్యము నిర్విఘ్నముగఁ బరిసమాప్తి నొందుటకొఱకును, శిష్యశిక్షార్థమును, మంగళాదివాచకమగు శ్రీశబ్దమును గావ్యాద్యంతములఁ బ్రయోగించి కావ్యమున కుత్క-

ర్షను సంపాదించెను. భగణము చంద్రదేవతాకమగుటఁ గర్తృపతులకుఁ గల్యాణదాయక మనుతలంపునఁ గవి కావ్యాదిని నెలకొల్పె నని గ్రహింపవలయును.

టీక. శ్రీసదికిన్ = లక్ష్మీదేవియొక్క చిత్తమునకు, ప్రియంబు = సంతసము, ఎసఁగన్=అతిశయించునట్లు, చేర్చిన = పొందించిన, వైజయంతీ...కౌస్తుభము - వైజయంతీ=వనమాలతోఁ, మిళిత=కూడియున్న, అచ్ఛ = స్వచ్ఛమైన, కౌస్తుభము=కౌస్తుభమనుమాణిక్యము, నిద్దపుఁగాంతిన్ (నిద్దపు=స్నిగ్ధ) = తళుకైనకాంతితోఁ, తనర్చి=అతిశయించి, ఆత్మ...వేదిన్ - ఆత్మ=తనదైన, వక్షోమణివేదిన్ = మణివికారమగుతిన్నెను బోలు గుండెపై, పొల్పు=అందము, ఎసఁగన్ = మీఱఁగా, చూడ్కులు = దృష్టులు, వేంకటస్వామి=వేంకటేశ్వరుఁడు, నరస...రాయనిన్=నరసరాజుకొడుకైన కృష్ణదేవరాయని, ఇచట షష్ఠికి జన్యజనకభావ మర్థము. కవులు తండ్రి పేరులతోఁ గలిపి కృతిపతులనామముల నిరూపించుట యాచారమైయున్నది. కృతార్థున్=సఫలమగు కార్యములుగలవానినిగా (ధన్యుఁగా) చేయున్. 'చేయున్' అనునది తద్ధర్మార్థక మగుటఁ ద్రికాలవాచిగా నెన్నవలయును. 'తనర్చు' అని పాఠము గలదు. అపుడు నిద్దపుఁగాంతితో నొప్పునది కౌస్తుభము గాక యెద యగును. సారస్య మిందుఁ జింత్యము.

భావము. శ్రీవేంకటేశు నెద మణివేదివలెను, నందు మించు కౌస్తుభాంచితవనమాల యయ్యెదపై నెలకొనియున్నసిరికి నుయ్యేలరీతిని నొప్పుచుండె నని భావము. వనమాలాకృతి యుయ్యేలత్రాటివలెను, నందు నడుమమించుకౌస్తుభ ముయ్యేలనడుమ నొప్పుఫలకమువలెను నమరియున్న దని గ్రహింపవలయును. అట్లు కౌస్తుభాంచిత వనమాలాధరుండై యెదను లచ్చి వెలుంగ మించు నా శ్రీవేంకటేశ్వరుఁడు కృష్ణరాయల సఫలకార్యుం జేయుత మని యాశీర్వాదము.

వ్యాకరణవిశేషములు. ఉయ్యేల:—ఊయేల, ఊయెల, ఉయ్యాల, ఉయెల. ఇత్యాదులు రూపాంతరములు. 'ఊయేలాదులం దొలియచ్చుమీఁది హల్లునకు ద్విర్వచనం బొండె నగును' అని. నిద్దపుఁగాంతిన్:—రూ. అ. నిద్దంపుంగాంతిన్. 'కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు. సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకును బుంపులకును బరుషసరళములు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగుఁ' ద్రుతకార్యములు. నిద్దంపు న్గాంతిన్, నిద్దంపుఁగాంతిన్ ఇత్యాదు లూహ్యములు. కృష్ణరాయఁడు 'కర్మధారయం బియ్యది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసంబట్ల యగు' అనుసూత్రమునుబట్టి యిందుఁ బూర్వపదము లుప్తవిభక్తికంబై యవికృతాంతం బగును. పండుగు. రూ. అ. పండువు. అపదాద్యంబైన గకారమునకు వకారం బగు.

విశేషార్థాదులు. కావ్యాదిపద్యములనుండి వ్యంగ్యమర్యాదను గావ్యేతివృత్తము నుద్ధరించుట యాచారమైయున్నది. ఆపద్ధతి నిందలి 'శ్రీమదికిం బ్రియం బెసఁగన్, ఆత్మవక్షోమణివేదిన్' అనుమున్నుగుపదములశక్తి ననుసరించి క్రమముగ శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యాప్రీతిదాయకుండై యొప్పుటయుఁ బారిజాతము నామె పెరటిచెట్టుగ నెలకొల్పుటయు గోచరించుచున్నవందురు కాని సమగ్రముగఁ గావ్యార్థసూచన తొలిపద్యమునందే చేసెననుటకంటె 'రాఘవత్వేఽభవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని,' అను నార్యోక్తిననుసరించి శ్రీరూపయగు రుక్మిణిని శ్రీకృష్ణుఁడు సంతుష్టం జేయుటను దొలిపద్యమునను దరువాతి పద్యమునఁ దన్మూలమున సత్యకుఁగల్గిన యీర్ష్యయు శ్రీకృష్ణకృతాశ్వాసాదికమును గవి వెల్లడించి పైరెండుపద్యములమూలమున సమగ్రముగఁ గావ్యార్థమును సూచించె ననుట సరసమును, సముచితమును, సాధారమును నగు నని తోఁచెడిని. సంస్కృతకవు లీగతిని రెండుమూఁడుపద్యములమూలమునఁ గావ్యార్థమును నాటకాదులందు సూచించుటయుఁ గలదు. మఱియుఁ గృతిపతి వైష్ణవమతాశ్రయుఁడుగాన మహాలక్ష్మ్యంశసంభూత యగు రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రియముగూర్చుటను గృతిపతి మతతద్దైవతానుకూలవిషయనిరూపణమూలముగను, తాను శైవుఁడుగాన లక్ష్మ్యంశసంభూత కాని యీర్ష్యాకషాయి తన సత్యను శ్రీకృష్ణుఁ డనునయించుటను, స్వమతానుకూలస్వేష్టదైవతప్రసంగద్వారముగను నిరూపించి పతిమతస్వమతానుకూలవిషయప్రసంగతిని గావ్యార్థమును మనోహరముగ సూచించె ననుట యెంతయు నొప్పియుండును.

కవులు సామాన్యముగ నాపాదింపఁబోవువిషయమున కనుకూలించు రీతి నిష్టదైవములకు రూపమును సంఘటించుట యరుదు. తిమ్మనార్యుఁ డట్లుగాక కృష్ణరాయనిఁ గృతార్థుం జేయుటకు లక్ష్మీయుతత్వకౌస్తుభాద్యమూల్యాలంకారవిశిష్టత్వాదులధర్మముల వేంకటేశ్వరునకు సమకూర్చి ప్రతిపాదితవిషయమున కనుకూలించు ప్రసన్నరూపమును సంఘటించి సరసమగుగతిని విషయమును బోషించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్షాముద్రాలంకారములకు సంసృష్టి.

మ. పొలఁతు గ్గౌఁగిట గ్రుచ్చి యెత్తి తలఁబ్రా లోఁపోయించునవ్వేళ నాఁ
దల గంగం దననీడఁ దాన కని మౌగ్ధ్యం బొప్ప వేఱొక్కతొ
య్యలి యంచు న్మది నెంచుపార్వతియసూయావాప్తికి న్నవ్వుక్రొ
న్నెలపూఁదాలుపు కృష్ణరాయనికి సంధించు న్మహైశ్వర్యముల్. 2

టీ. పొలఁతుల్=స్త్రీలు, కౌఁగిటన్=భుజమధ్యప్రదేశముచే, రూ. అ. కవుఁగిలి. గ్రుచ్చి=తూర్చి, ఎత్తి=లేవఁదీసి, తలఁబ్రాలు=నూతనదంపతులు మంగళార్థము తలమీఁదఁ

బోసికొనుబియ్యము, అవ్వేళన్=ఆసమయమున, రూ. అ. ఆవేళన్. ఔదలన్=తల మీఁద తనసీడన్=తనప్రతిబింబమును, మౌగ్ధ్యంబు = తెలివితక్కువతనము. వేఱొక్క తొయ్యలి=మఱియొకవనిత, అసూయాభాప్తికిన్=ఈర్ష్యనుబొందుటకు, (అసూయ + అవాప్తికిన్), క్రొన్నెలపూఁదాలుపు = క్రొత్తచందురునిధరించువాఁడు (రాజశేఖరుఁడు), మహైశ్వర్యముల్ = గొప్పసంపత్తులను.

భావము. పార్వతి సిగ్గుచే నీశునితలపైఁ దలఁబ్రాలు పోయఁజాలకున్న స్త్రీలామెను కౌఁగిటఁ గదియించి యెత్తి తలఁబ్రాలు పోయించిరనియు, నపు డామె శివజటాజూట వాసిని యగుగంగయందుఁ బ్రతిఫలించిన తనసీడఁ దాను గని యజ్ఞతచే శివుఁ డింతకు మున్నె వేఱొకతెను బరిగ్రహించియుండు నని తలంచి యీర్ష్యాకషాయిత యయ్యె ననియు, నపు డీశుఁ డాపార్వతియొక్క యట్టితెలివితక్కువతనమునకై నవ్వె ననియు భావము.

వ్యా—విశే. కౌఁగిలి. ఇది యాపవిభక్తికము. ఇటి తి వర్ణంబు లాపవిభక్తికములు ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరంబు లగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిఁ బ్రాయికం బుగనగు. ఔపవిభక్తికములఁ దృతీయాసప్తముల కత్వంబాదేశంబు బహుళముగా నగు. 'కౌఁగిటన్' ఔదల. ఇయ్యది శబ్దరత్నాకరమున నిర్బిందుకముగనే యగపడును. సప్తమ్యర్థమున నవ్యయీభావము. ఇట్టిరూపము లాంధ్రవాఙ్మయమున కడుస్వల్పముగాఁ గాననగును. పెడతల, లోఁబొద ఇత్యాదులు. అవ్వేళన్. ఆ+వేళన్. ఆ ఈ ఏ యనుసర్వనామములు త్రికసంజ్ఞకములు. కర్మధారయంబు త్రికస్త్రీసమధాతుజవిశే షణ పూర్వపదంబై యుండు. త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహు ళంబుగా నగు. ఊష్మరేఫములకుఁ గలుగదు. అవ్వేళన్. క్రొన్నెల. క్రొత్త+నెల. పూవు. సమాసంబునం బ్రాంతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. పరుషేతరములు పరంబులగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి ద్విత్వము కల్గును. క్రొన్నెల.

విశే. తొలిపద్యమున వివరించినరీతిగ నిందు సత్యాసూయాగమ్య మగుచున్నది. మఱియు, 'తనసీడఁ దాను గని, మౌగ్ధ్యంబొప్ప' అనుపదములజాడ ననుసరించి సత్య యూరకే భ్రమఁజెంది యీర్ష్యఁ బూనె ననియు, నిందు శ్రీకృష్ణుని తప్పేమియు లేదనియు వ్యంగ్యములు స్ఫురించుచున్నవి. శివుఁడు సంపత్ప్రదాత గాన, మహైశ్వర్య ముల నొసంగుటలో నాతనికిఁ బ్రాధాన్య మిడుట యెంతయు హృద్య మనఁదగును. చంద్రవంశమణి యగు తేనికిఁ జంద్రచూడామణి యగుశివుఁడు మహైశ్వర్యముల నొసఁగుఁగాతమనుట యెంతయు సరసమగును. మఱియు మందాకిని వహాళిం బూని

నూత్నచంద్రాలంకారమును ధరించి వివాహమంగళకౌతుకమువశమున హాసాలంకృతవద
నుండై యెలమిమీఱ నుండుప్రసన్నుఁడు మహైశ్వర్యసంధాతయగుఁగాకనుట మిగుల
నుచిత మనఁదగును.

ఆలం. భ్రాంతిమత్తు.

మ. తన దంతాగ్రముచేతఁ దీక్ష్ణమతి నుద్వృత్కుంభయుగ్మంబుచే
త నితాంతోన్నతి దానవిస్ఫురణ నుత్సాహంబు శుండాముఖం
బున దీర్ఘాయువు నిచ్చుఁ గావుత గుణాంభోరాశికిం గృష్ణరా
యనికి న్వారణరాజవక్త్రుఁడు కృపాయత్తైకచిత్తాబ్జుఁడై. 3

టీ. వారణరాజవక్త్రుఁడు = ఏనికమేటిమొగముగల గణనాథుఁడు, దంతాగ్రముచేతన్ =దంతంపుంగొనచే (ఏకదంతుఁడుగాన నొకకొన యనెను), తీక్ష్ణమతిన్ = నిశితమగుబుద్ధిని, ఉద్వృత్కుంభయుగ్మంబుచేతన్ -ఉద్వృత్ =పైకిలేచిన, కుంభయుగ్మంబుచేతన్ =కుంభద్వయముచే, ఏనుఁగుతల నిరువంకలనుండు నెత్తగుప్రదేశముల రెండు కుంభము లనుట కవులయాచారము. 'ఘనకుచకుంభయుగ్మకము దార్కొని యుప్పవనకై యసూయమై' అని నృసింహపురాణము. ఏ. ప్ర. నితాంతోన్నతిన్ = అత్యంతమగు నున్నతిని. దానవిస్ఫురణన్ = మదముయొక్క ప్రకాశముచే, ఉత్సాహంబును = పరిపాలనాశక్తిని, శుండాముఖంబునన్ = తొండముయొక్కకొనచే, దీర్ఘాయువును= చిరాయువును, గుణాంభోరాశికిన్ =సుగుణసముద్రునకు, కృపా...అబ్జుఁడై -కృపా= దయకు, ఆయత్త=అధీనమైన, ఏక=ముఖ్యమైన, చిత్తాబ్జుఁడై = మనఃపద్మముగలవాఁడై.

విశే. తైక్ష్ణ్యముగలసాధనముచేఁ దైక్ష్ణ్యమును, నౌన్నత్యముగలదానిచే నున్నతిని, నుత్సాహయుతమగుదానిచే నుత్సాహమును, దైర్ఘ్యముగలదానిచే దైర్ఘ్యమును, బ్రసాదించుఁగాతమని చెప్పుట మిక్కిలి హృద్యముగను, సారస్యముగను నున్నది. ఉత్సాహము. ప్రభుమంత్రోత్సాహములను శక్తిత్రయములో నిది యొకటి. ఆలం. పరికరము.

చ. సరసపుటల్కఁ దీర్చుతఱి శార్ఙ్గసుదర్శననందకాబ్జసం
భరణగుణాప్తి నెన్నడుముపైఁ గటిపై జడపై గళంబుపై
హరి నలుగేలుఁ బైకొన సుఖాంబుధి నిచ్చలు నోలలాడునిం
దిర కృపఁ జూచుఁ గాత నరదేవశిఖామణి కృష్ణరాయనిన్. 4

టీ. సరసపుటల్కన్ =పొలయలుకను, తీర్చుతఱిన్ =దిద్దుసమయమున, శార్ఙ్గ... గణాప్తిన్ -శార్ఙ్గ = ధనువు (విష్ణుదేవునివే యీ నాలుగును.) సుదర్శన = చక్రము,

నందక = కత్తి, అబ్జము = శంఖము అనువీనియొక్క, సంభరణ = భరించుటయును, గుణ=గుణముయొక్క, ఆప్తిన్ = ప్రాప్తితో, నలుగేలున్ = నాల్గుచేతులును, (క్రమముగా) హరి = శ్రీవిష్ణువు, సెన్నడుముపైన్ = మనోహరమగుకౌనుపైని, కటిపైన్ = జఘనముపైని, జడపైన్ = జడపైని, గళంబుపైన్ = మెడమీఁదను, పైకొనన్ = చేర్పఁగా, సుఖాంబుధిన్ = సుఖమనుసముద్రమున, నిచ్చలున్ = నిత్యము, ఓలలాడున్=ఈదులాడు, ఇందిర = లక్ష్మి, నరదేవశిఖామణిన్ = భూపాలశ్రేష్ఠుని, కృష్ణరాయనిన్ = కృష్ణదేవరాయని, కృపన్ =దయతో, చూచుఁగాతన్ = దర్శించునుగాక.

భా. పొలయలుకందీర్ప శ్రీమహావిష్ణువు శార్ఙ్గమును ధరించిన యొకచేతిని దన నడుముమీఁదను, సుదర్శనమునుబట్టిన యొకచేతిని దనకటిపైని, నందకమును బూనిన చేతిని తనజడమీఁదను, శంఖమునుదాల్చినచేతిని దనగళముపైని జేర్చి యుపలాలింప నెంతయు సుఖించులక్ష్మి కృష్ణరాయల దయతోఁ జూచుఁగాత మని భావము.

విశే. ఇట్లు చెప్పుటవలన నడుము ధనువువోలె ముష్టిగ్రాహ్యమై యున్నదనియుఁ, గటిచక్రమునుబోలియున్నదనియు, జడ యసిలతంబోలి యొప్పుననియు గళము శంఖము భాతి నమరియున్నదనియుఁ దోఁచును. సరసపుటలుకన్ - సరసము + అలుకన్, కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుఁ బుంపు లగు. కర్మధారయంబులందుత్తున కచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమం బగు. సరసంపుటలుక ఇత్యాదులు రూపాంతరము లూహ్యములు. నలుగేలు, ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు. మిశ్రంబు నకుఁగాదు. నాలుఁగు యొక్క రూపాంతరము నలు. సెన్నడుము - సెఱి + నడుము, ప్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. పరుషేతరంబులు పరములగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమిం జేసి వానికి ద్విత్వముకలుగును. కవి యీపద్యమునఁగూడ లక్ష్మికి వక్తవ్యవిషయమున కనుకూలించునాకృతి నుల్లాసమును నను సంధించినాఁడు. శ్రీకృష్ణకృత సత్యానునయమును దాన సత్యభామకుఁ గల్గిన సంతసము ననుఁ గావ్యార్థము నిందుఁ గవి పొందుపఱచె నని తోఁచెడిని. అలం. యథాసంఖ్యము.

చ. తనమృదుగీతికాపరిణతధ్వనివైఖరిఁ బల్కుమంచు మిం
చినకపిఁ జేతివీణియకుఁ జెక్కులు గీఁటుచు నేర్పుచున్నదో
యన నఖరాంకురంబుల నయమ్మునఁ దంత్రులు మీటి గానమిం
పొనరఁగఁ జేయువాణి ప్రతిభోన్నతుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్. 5

టీ. తన...వైఖరిన్ -మృదుగీతికా=మృదువైన పాటయొక్క,పరిణత=పరిపక్వమైన, ధ్వని=శబ్దముయొక్క, వైఖరిన్ =రీతివంటిరీతితో, నఖరాంకురంబులన్ = గోట

మొలకలచే, ఇంపు=సొగసు, ఒనరన్=ఒప్పునట్లుగా, తంత్రులు=వీణతీఁగెలు, ప్రతిభో న్నతున్-ప్రతిభా=అనుక్షణము వికసించుబుద్ధిచే, ఉన్నతున్=అధికుని, 'నించినరహిన్' అని పాఠాంతరము. మించిన యనుటకంటె నించిన యనుటలో నర్థవిశేష మెద్దియుఁ గానరాదు. మఱియు 'చున్నదోయను, లీలనొయ్యన' 'నయమ్మున, రయమ్మున' అను పాఠము లగపడును.

భా. తనగళస్వనమునకు సరియగుగతిని బల్కు మని కడురయమునఁ దనచేతి యందలి వీణియకుఁ జెక్కులుగీఁటుచుఁ గఱపుచున్నదో యన గోటిమొలకలచే నేర్పు మీఱ వీణతీఁగెల మీటుచు మనోహరముగ గానము సేయుసరస్వతి కృష్ణరాయని మించిన ప్రతిభ గలవానిం జేయుఁగాత మని భావము. ప్రతిభాప్రదాత్రి సరస్వతి గాన నిట్లు చెప్పుట యెంతయు నుచితమగును.

వ్యా—విశే. వీణియ-సూ. అ. వీణె. ఇయకుమాఱుగా నామాంతంబున కత్వంబు బహుళంబుగా నగును. అలం. ప్రతీపము.

చ. వలిమలయల్లువాఁడు తలవాఁక ధరించినపూవుగుత్తి వే
ల్పులగమిజీవగట్టి యుడివోవనిచల్వలటెంకి వెన్నెల
ల్మొలచినపాదు పాల్కడలిముద్దులపట్టి నృసింహకృష్ణరా
యలఁ గరుణారసంబు నినుపారెడిచూపులఁ జూచుఁగావుతన్. 6

టీ. వలిమలయల్లువాఁడు-వలిమల=మంచుకొండ (హిమాలయము), అల్లువాఁడు= అల్లుఁడు, తలవాక...గుత్తి = జొఁదలయందలి యేటితోఁ ధరించిన పుష్పగుచ్ఛము, వేల్పుల...కట్టి = దేవతలసమూహమునకు జీవనాధారము, ఉడి...టెంకి=తఱుఁగని శైత్యములకుఁ దావగువాఁడు. వెన్నె...పాదు=వెన్నెలలు పుట్టుటకు స్థానమైనవాఁడు. పాల్క...పట్టి = పాలసంద్రము ననుఁగుసుతుఁడు, కరుణారసము = దయారసము, ఇనుపారెడి = ద్విగుణీకరింపఁజేయు, 'వలిమలయల్లువాని తలవాఁక దనర్చిన లేక తల ర్చిన' అను పాఠ మగపడు. ఇం దన్వయము సరళముగ నొప్పును.

భా. శివజటాజూటమున మిన్నేటితోఁగూడి పుష్పగుచ్ఛమువలె వెలుంగువాఁ డును, దేవతాబృందమునకు జీవనాధారమును దఱుఁగనిచలువలకుఁ దావలమైనవాఁడును బాలకడలి ముద్దుపట్టియును నగుచంద్రుఁడు కృష్ణరాయని విస్తారమగుదయం దిలకించుఁ గాత మని భావము. చంద్రుఁడు కృష్ణరాయనివంశమునకు మూలపురుషుఁడు.

విశే. అమ్మూలపురుషు నీశుఁ డౌఁదలఁదాల్చెననియు, నతఁడు బుధజీవనాధా రమై పరఁగెననియు, శైత్యములకుఁ దావలమైనవాఁడనియు, క్షీరసాగరసుతుండనియు విశేషించి పేర్కొనుటం జేసి, క్రమముగ సత్పురుషసమ్మాన్యుఁడనియు, సత్పండిత

సంపూజ్యుఁడనియు, శాంత్యాదిసుగుణసమేతుఁడనియు, సద్వంశసంభూతుఁడనియు వ్యంగ్యములు వెల్లడియగుచున్నవి. అట్టియుత్తమసివంశమునఁ బుట్టుటంజేసి, కృష్ణరాయలును నట్టివాఁడే యగునని కవియూహ. ఆంధ్రకవిసంప్రదాయమును గణింపక యీకృతికర్త సుకవిస్తుతి కుకవినిందల నేలొకో పరిత్యజించెను. చూ. ఉపోద్ఘాతము.

వ్యా—విశే. జీవగఱ్ఱ. ఇట్లు సంస్కృతాంధ్రములకు సమాసముఁగూర్చుట దుష్టమగుటంజేసి యీరూపము గ్రామ్యమైనది. కాని మహాకవిప్రయుక్తమగుటంజేసి యసింధ్యగ్రామ్యమునాఁదగును. మహాకవిప్రయుక్తములకుమాత్రమే యీసాధుత్వకల్పనము గాని మఱికొన్ని యిట్టివి కల్పించి కవులు ప్రయోగింపరాదని బుధులయభిప్రాయము. ఈపద్యమున మూఁడుపాదములు ముద్దులొల్కు నచ్చతెనుంగుపదములతోఁ గూర్పఁబడినవి.

కృతిపతివంశావళి

ఉ. ఆయమృతాంశునం దుదయమయ్యె బుధుం డతఁడార్తరక్షణో
పాయుఁ బురూరవుం గనియె నాతనికాయువు పుత్త్రుఁ డయ్యె న
య్యాయతకీర్తికి న్నహుషుఁ డాత్మజుఁ డై యిల యేలెఁ దత్సుతుం
డై యల రెన్యయాతి యతఁ డాహవదోహలుఁ గాంచెఁ దుర్వసున్. ౭

టీ. ఆయమృతాంశునందున్ = అయ్యమృతకిరణుండగుచంద్రునందు, ఉదయమయ్యెన్=పుట్టెను. ఆర్తరక్షణోపాయున్-ఆర్త=సంకటపాటునొందువారలను, రక్షణ=బ్రోచుటయందు, ఉపాయున్=ఉపాయములుగలవానిని, ఆయతకీర్తికిన్ = విశాలమగు యశముగలవానికి. 'ఆయతశక్తికిన్' అనిపా. అ. ఆపక్షమున ఆయతశక్తికి=విస్తారమగు సామర్థ్యముగలవానికి, ఆహవదోహలున్=యుద్ధోత్సాహముగలవానిని.

విశే. అ+ఆయతకీర్తి = అయ్యాయతకీర్తి త్రికంబుపై ద్విత్వము.

క. ఉర్వీశమౌళి యగునా, తుర్వసువంశంబునందు దుష్టారిభుజా
దుర్వారగర్వరేఖా, నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్యనృపతి జనించెన్. ౮

టీ. ఉర్వీశమౌళి=రాజశ్రేష్ఠుఁడు, దుష్టారి...నిర్వాపకుఁడు-దుష్ట=దుర్మార్గులైన, అరి=శత్రువులయొక్క, భుజా=భుజములసంబంధమైన, దుర్వార=నివారింపరాని, గర్వరేఖా = గర్వాకృతికి, నిర్వాపకుఁడు = నాశకుఁడు.

ఉ. తామసవృత్తి లేదు సతతంబును నుగ్రుఁడు గాఁడు పౌరుషం
బేమియు వెల్తిగాదు తన కెందును బైమఱి రాజు లేఁడు సం
గ్రామములోన నొక్కనరుగాసికి వాసి దొలంగఁ డీశ్వర
క్ష్మామహిళామనోహరునిసాటియె యీశ్వరుఁ డెన్నిభంగులన్. ౯

తామసవృత్తి—తామస = కోపాధిక్యముయొక్క. శివపర. తమోగుణము యొక్క, వృత్తి=వర్తనము. ఉగ్రుఁడు = భయంకరుఁడు. శివుఁడు సతత ముగ్రశబ్ద వాచ్యుఁడు. పౌరుషము=మగఁటిమి. శివుఁ డర్ధమున నారిం దాల్చువాఁడగుట నాత నికి బుంస్త్వము వెలితియే. పైఁక=మీఁదను, రాజు లేఁడు. తన్ను శాసింపఁగల నధికుఁ డగు రాజులేఁడనుట, ఈశ్వరున కుత్తమాంగమునఁ బైని రాజుగలఁ డనుట. సంగ్రామము లోనక=యుద్ధములో, ఒక్కనరు గాసికిక = ఒక్కమనుజుని బాధకు. శివ. ఒక్కయర్జు నుని బాధకు, వాసి=ప్రసిద్ధి, తొలఁగఁడు=విడువఁడు. తా నొక్కనరుని బాధనంది తన ప్రసిద్ధిని గోలుపోలేదని యీశ్వరనృపతిపరము ఒక్కయర్జునుని చేఁ గాసినంది వాసి తొలఁగినవాఁడు శివుఁడని శివపరము. ఈశ్వరక్ష్మా...హరుని = ఈశ్వరభూసతీనాథుని.

భా. తామసవర్తనుఁడగుటను, సంతతముగ్రుఁడగుటను, పౌరుషము వెత్తియగు టను, బైని రాజుండుటను, నొక్కనరుగాసికి వాసిఁదొలఁగుటను, నీశ్వరుఁ డీశ్వర నృపతికి సాటి గాఁజాలఁడని భావము మాయాకిరాతరూపుఁ డీశుఁడు పందికై సమరము సేయు నపు డర్జునున కోడె ననుభారతగాథ నిచట ననుసంధింపవలయును.

అలం. శ్లేషోత్థాపితవ్యతిరేకము.

ఉ. రాజులనెత్తుటం బరశురాముఁడు ప్రంతలు సేసె రెండుమూఁ
డీజగతిక గణింప నది యెంతటివిస్మయ మబ్జినీసుహృ
త్తేజుఁడు కందుకూరికడఁ దిమ్మయయీశ్వరుచే జనించె ఘో
రాజి బెడందకోట యవనాశ్వికరక్తనదీసహస్రముల్. 10

టీ. రాజులనెత్తుటక = రాజులరక్తముచే, ప్రంతలు = మడుఁగులు, రెండు మూఁడు:-ఇది యల్పార్థద్యోతకము. మఱియు రెండును మూఁ డైదనియు గ్రహింప వలయును. విస్మయము = ఆశ్చర్యము. అబ్జినీసుహృత్తేజుఁడు - అబ్జినీసుహృత్ = సూర్యుఁడు. వానియొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడు. తిమ్మయయీశ్వరుచేక = తిమ్మరాజుకొడుకగు నీశ్వరరాజుచే, ఘోరాజిక = భయంకరమైనయుద్ధమున, బెడంద కోట...సహస్రముల్ = బెడందకోటయందలి తురకరౌతులసంబంధమగు రక్తరూపము లగు నదులఁ బెక్కింటిని.

భా. పరశురాముఁడు రెండుమూఁడు (ఐదు) రక్తపుమడుఁగుల రాజులరక్త ముచేఁ గావించెనుగాని యయ్యది యొకయద్భుతకార్యము గాదు. తిమ్మయయీశ్వర నృపతి బెడందకోటయందలి తురుష్కులగు నాశ్వికులరక్తముల నసంఖ్యములగు నదీ ప్రవాహములఁ బుట్టించుట యత్యద్భుతకార్యము.

వ్యా-వి శే. నెత్తురు-ఔపవిభక్తికము. తృ. నెత్తుటన్. పరశురాముఁ డిరువది యొక్కమాఱులు క్షత్రియవీరులఁ జంపి కురుక్షేత్రమున నైదుమడుఁగులు త్రవ్వించి వానిని రాజులరక్తముతో నింపి పితృతర్పణము గావించెను. ఇవియే శ్యమంతపంచకము నాఁబరగు. అను బ్రహ్మాండపురాణగాథ నిచట ననుసంధింపవలయును. అలం. అతిశయోక్తి.

క. శాశ్వతవిజయుండు తిమ్మయ
యీశ్వరనృపతికిని గౌరి కెన యగు తత్ప్రా
ణేశ్వరి లక్కాంబికకు
న్విశ్వాతిగయశుఁడు నరసవిభుఁ డుదయించెన్. 11

టీ. తత్ప్రాణేశ్వరి = ఆయీశ్వరరాజుభార్య, విశ్వాతిగయశుఁడు - విశ్వ = లోకములను, అతిగ = దాఁటిపోవు, యశుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు, ఎన=సాటి. ఇందు 'లక్కాంబిక' అనుచో 'బుక్కాంబిక' అని పాఠాంతర మగపడును. మనుచరిత్రాదుల ననుసరించిన 'బుక్కాంబిక' అనియే యుండు నని చెప్పవలెను.

సీ. ఎవ్వానివిజయంబు లెఱిఁగించుశాసనస్తంభంబు లాశాంతశైలవితతు
లెవ్వానియరిగాఁపు లేపారుకాళింగ యవనాది వివిధదేశాధినాథు
లెవ్వానినిత్యదానైకవిలాసంబు లారూఢతరతులాపూరుషంబు
లెవ్వానిచిరకీర్తి యింద్రలోకాంగనాభోగినీగీతికాభోగపదము
తే. వాఁడు వొగడొందు సర్వసర్వంసహాధి
దేవతాముఖదర్పణవ్విజయనగర
భద్రసింహాసనస్థుఁ డున్నిద్రతేజుఁ
డీశ్వరాధిపునరసభూమీశ్వరుండు. 12

టీ. ఆశాంతశైలవితతులు - ఆశాంత=దిగంతములందైన పర్వతసమూహములు, అరిగాఁపులు=పన్నుచెల్లించుసామంతరాజులు, నిత్యదానైకవిలాసంబు = సర్వదా చేయు నీవియొక్క ముఖ్యమైనవిలాసమును, ఆరూఢతరతులాపూరుషంబులు = మిగులఁ బ్రసిద్ధమైన తులాపురుషాదిదానములు, ఇంద్రలోక...పదము - ఇంద్రలోక=స్వర్గమునందలి, అంగనా=స్త్రీలయొక్కయు, భోగినీ = నాగలోకస్త్రీలయొక్కయు, గీతికా=పాటల యందు, ఆభోగ=విస్తారమైన, పదము = స్థానముగలదో, సర్వసర్వం...సింహాసనస్థుఁడు - సర్వ=సమస్తమైన, సర్వంసహా=భూమియొక్క, అధిదేవతా = అధిష్ఠానదేవతయొక్క, ముఖ=మొగమునకు, దర్పణత్ =అద్దమువలె నాచరించునట్టి, విజయనగర=విజయనగరము నందలి, భద్రసింహాసన=మంగళసింహాసనమున, స్థుఁడు=ఉండువాఁడు, ఉన్నిద్ర తేజుఁడు=

నిద్రవోసికాంతిగలవాఁడు. అనఁగా సర్వదా ప్రజ్వరిల్లు ప్రతాపముగలవాఁడనుట. ఇందు 'ఆరూఢశర' అనుచో 'ఆరూఢబహు' అనుపాఠ మగపడును. అర్థవిశేషము దీన కెద్దియులేమిఁ ద్యక్తము.

భా. నరసరాజు దిగంతములవఱకుఁ గలభువినంతను జయించుటంజేసి, దిగంతములం గలపర్వతములే యాతనివిజయములఁ దెల్పుజయస్తంభములయ్యె ననియు, కాళింగ యవనాదివివిధదేశాధీశులు సామంతరాజు లాతనికిఁ గప్పముఁ గట్టువా రైరనియు, నాతఁడొనర్చిన తులాపురుషాదిదానము లాతనిసత్యదానోన్నతి నెఱిఁగించుచున్న వనియు, నాతనికీర్తిని దేవకామినులును నాగాంగనలును గానము చేయుచుందు రనియు, నాతఁడు భువి సర్వోత్కృష్టతం బరఁగు విజయనగరమున భద్రసింహాసనస్థుఁడై పాలించు ననియు భావము.

వ్యా-విశే. వాఁడు వొగడొందు. ప్రథమమీఁది పురుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు. తా నందుల నొకప్రక్కఁ గూర్చుండి వేఱొకప్రక్క బంగారు, వెండి, ముత్యములు, మాణిక్యములు లోనగువానిలో నేదేని తనయెత్తు పోసి వాని నొక సత్పాత్రకు దానము సేయుట తులాపురుషమందురు. అలం. అతిశయోక్తి.

సీ. కుంతలేశ్వరుఁడు సిక్కు వడంగ విద్యాపు
రంబు సైకొని నిజప్రౌఢి నెరపెఁ
బారసీకునకు దుర్భరమానవత్వంబుఁ
దొలఁగించె మానవదుర్గసీమఁ
జోళవల్లభునకు సురవధూమధురాధ
రము లిచ్చి మధురాపురంబుఁ గొనియె
శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గనటీవి
నోదంబు యావనేంద్రునకుఁ జూపె
తే. నతఁడు నుతి కెక్కె రామసేత్వంతరాళ
కలితషోడశదానవిఖ్యాతయశుఁడు
మండలీకరమేషమార్తాండబిరుదుఁ
డీశ్వరాధిపునరసపృథ్వీశ్వరుండు. 13

టీ. కుంతలేశ్వరుఁడు=కుంతలదేశపురాజు, సిక్కు=చిక్కు, విద్యాపురము = బీజపురము, నెఱపెన్ = వ్యాపింపఁజేసెను. కుంతలశబ్దము కేశవాచకమగుటను, 'సిక్కు వడంగ' అనుపదము అశ్లిష్టగ నయి చీకాకుఁ జెందుట అనునర్థము గలదగుటను, గుంతల

ములు చిక్కువడి చీకాకుఁ జెంది శోభావిహీనములయ్యె ననునర్థాంతర మిచట స్ఫురించుచున్నది. దుర్భరమానవత్వము=భరింపరానిమనుష్యభావము. సుర...అధరము = దేవతాస్త్రీలయొక్క తీయని మోవులను (మధురాధరముల నొసంగి మధురఁ గొనుట యెంతయు నొప్పియున్నది) శ్రీరంగ...సీమఁ = శ్రీరంగపట్టణప్రాంతమున, ఖడ్గనటీవినోదంబు = కత్తియను నటియొక్క వినోదమును-యావనేంద్రుఁడు = యవనదేశపురాజు. రామసేత్వంత...యశుఁడు = రామసేతుమధ్యమునఁ జేయఁబడిన పదునాఱుదానములచేనైన ప్రసిద్ధమైనకీర్తిగలవాఁడు. 'మండలీకరమేఘమార్తాండ' ఇది బిరుదవాచకము. ఈశ్వరా...శ్వరుండు = ఈశ్వరరాజుకొడుకగు నరసరాజు.

భా. నరసరాజు కుంతలేశుని జిక్కుపఱచి విద్యాపురమును గొని తన ప్రాశస్త్యమును గనుపఱచెననియు, పారసీకుని జంపె ననియుఁ, జోళరాజు నాహవమునఁ దునిమి వీరస్వర్గమును బొందించి మధురను లాఁగికొనెననియుఁ, దనకత్తి త్రిప్పుట యందలి నైపుణిని యవనదేశపురాజునకుఁ జూపె ననియు, షోడశదానముల నొనర్చు మహాదాతయనియు భావము.

విశే. షోడశదానములు:—బంగరు, వెండి, రాగి, కంచు, ఆవులు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, ఇల్లు, భూమి, వృషభము, బట్టలు, శయ్య, క్షేత్రము, పాదుకలు, దాసి, అన్నము.

క. ఆనరసమహీమహిళా
జానికిఁ గులసతులు పుణ్యచరితలు తిప్పాం
బా నాగాంబిక లిరువురు
దానవదమనునకు రమయు ధరయును బోలెన్. 14

టీ. మహీమహిళాజాని =భూమియనుస్త్రీ భార్యగాఁగలవాఁడు, కులసతులు = కులకాంతలు, పుణ్యచరితలు=పవిత్రమైననడవడిగలవారు, దానవదమనుఁడు=రాక్షసుల మర్దించువాఁడు శ్రీవిష్ణువు. శ్రీభూదేవులు మహావిష్ణుజాయలు.

వ్యా-విశే. బహువ్రీహిని దుదినుండుజాయాశబ్దములోని 'యా' అనుదానికి 'జాయాయానిఙ్' అనుదానిచే 'ని' అనునది వచ్చి 'జాని' అయినది.

క. వారలలోఁ దిప్పాంబకు,మారుఁడు పరిపంథికంధిమంథాచల మై
వీరనరసింహరాయఁడు, వారాశిపరీతభూమివలయం బేలెన్. 15

టీ. పరిపంథికంధిమంథాచలము=శత్రువులను సముద్రమునకు మందరపర్వతమై, అనఁగా శత్రుసమూహమును సంక్షోభము నొందించువాఁ డనుట. వారాశి - వలయము=సముద్రముచేఁ జుట్టువాఱఁబడిన వలయాకృతిని మించుభూమిని.

కృష్ణదేవరాయలవర్ణనము

శా. వీరశ్రీనరసింహశౌరిపిదప న్విశ్వక్షమామండలీ
ధౌరంధర్యమునన్ జనంబు ముదమందన్నాగమాంబాసుతుం
డారూఢోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుండై రాజ్యసింహాసనం
బారోహించె విరోధులున్గహనశైలారోహముం జేయఁగన్. 16

టీ. విశ్వ...ధర్యమునన్ = సమస్తమైనభూమండలముయొక్క భారమును మోయుటచే, గహనశైలారోహమున్=వనములను గొండలను నెక్కుటను.

వ్యా-విశే. నాగమాంబాసుతుండు 'నాగమ' అనుసంజ్ఞావాచకమును సంస్కృతపదముగనే గ్రహించి 'అంబా' అనుదానితో సమాసము చేయఁబడెను. ఇట్లు సంజ్ఞావాచకములకు సంస్కృతపదములతో సిద్ధసమాస మొనర్చుట కలదు. 'లక్ష్మావరతనయా' అని పాం. మ.

సీ. యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
సింహాసనస్థుఁ డై చెన్ను మెఱయ
గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁ జేసి
పరకామినీసహోదరతఁ జూప
మఱి జరాసుతునకై మథుర డించుటఁ జేసి
పరవర్గదుర్గము ల్బలిమిఁ గొనఁగఁ
బారిజాతము నాసపడి పట్టి తెచ్చుట
నౌదార్యమున దాని నడుగుపఱుపఁ
తే. గోరి తొలుమేనఁ దన కైనకొదువ లెల్ల
మాన్చుకొన వచ్చి భువనైకమాన్యలీల
నవతరించినకృష్ణుఁ డౌననఁగ మించె
నరసవిభుకృష్ణరాయభూనాయకుండు. 17

టీ. యాదవత్వమున=యదువంశమునఁ బుట్టినవాఁడగుటను, చెన్ను = సొగసు, కోడిగించుట = సవిలాసముగఁ గ్రీడించుట, పర...దరత = పెఱవనితలకు సోదరుఁడగుటను, డించుట=విడుచుట, ఔదార్యము=ఈవి, అడుగుపఱుపన్=క్రిందు సేయ, తొలుమేనన్=పూర్వజన్మమున, కొదువలు = లోపములు, మార్చుకొనన్ = పోఁగొట్టుకొన, భువనైకమాన్యలీలన్=లోకముచే ముఖ్యముగా గౌరవింపఁదగిన విలాసముతో, నరస...నాయకుండు=నరసరాజుకొడుకైన కృష్ణరాయభూపతి.

భా. తాను దొలిపుట్టువున యాదవుఁ డౌట సింహాసనము నెక్కునర్హత లేక పోవుటంజేసి, యట్టికొఱంత నపనయించ నిపుడు సింహాసనస్థుఁ డయ్యెననియు, నపుడు గోపికలతోఁ గ్రీడించుటంజేసి, యాలోపమును సవరించుకొన నిపుడు పెఱవనితల నక్క చెల్లెండ్రవలె నరయు ననియు, నాఁడు జరాసంధున కోడి మధుర విడుచుటంజేసి వాటిల్లిన యపయశమును నిర్మూలింప, నేఁడు శత్రుదుర్గముల బలాత్కారముగఁ బరిగ్రహించు ననియు, నానాఁడు పేరాసను బారిజాతమును దెచ్చుటంజేసి కల్గినదూఱును మాయఁ జేయ, నీనాఁ డీవిచే నర్థాని గ్రిందుసేయు ననియును, నిట్లు పూర్వజన్మమున నైన కొఱంతల మాపుకొన యత్నించుటకతన, నాశ్రీకృష్ణుఁడే యీకృష్ణరాయభూనాయకుఁడుగా నవతరించె నని యనవలయు ననియు భావము.

వ్యా-విశే. కామి-అగుధాతువునకు వ్యతిరేకభావమున మిఁజేయు మిజే పరముగా 'అగునకుననుకనులకు ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు కానాకానలు విభాషనగు'అని కాదేశమును గల్గెను. కోడిగించుటఁజేసి-కోడిగించుటను + చేసి 'కోడిగించుటను' అను ద్వితీయ 'కోడిగించుటచే' అను తృతీయార్థమున 'జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు' అనునియమము ననుసరించి కల్గెను. పిదప 'కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థక వర్ణకంబులకును వలన వర్ణకంబునకును జేసి యనుప్రయుక్తంబగు' అనునియమము చొప్పునఁ జేసి యనుప్రయుక్తమయ్యె. తక్కుంగల ప్రక్రియ యూహించి తెలిసికొనునది. అలం. రూపకకావ్యలింగములకు సంకరము.

శా. శ్రీరంగేశ్వరనాభిపంకజరజశ్శ్రీ్నకంటెఁ జోళేంద్రత
న్వీరాజత్కుచపాళి*మంజరులకంటెన్ సహ్యభూభృత్తటీ
నీరంధ్రీకృతగైరికద్రవముకంటెన్ వన్నె గావించెఁ గా
వేరీతోయముఁ గృష్ణరాయఁ డహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్. 18

టీ. శ్రీరంగేశ్వర...శ్రీకంటెన్ = శ్రీరంగనాయకుని పొక్కిలియందలి తమ్మినైనపరాగముయొక్క శోభకంటె, చోళేంద్ర...మంజరులకంటెన్=చోళరాజభార్యలయొక్క ప్రకాశించు స్తనప్రదేశములందలి పుష్పగుచ్ఛములకంటె, సహ్య...ద్రవముకంటెన్=సహ్యపర్వతప్రదేశములందైన దట్టమైన గైరికాదిధాతురసముకంటె, కావేరీతోయమున్=కావేరీనద్యుదకమును, అహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్=శత్రురాజులసంబంధమైన నెత్తుటికాంతిచే.

*కుంకుమముకంటెన్. అని పాఠాంతరము.

భా. కృష్ణరాయలు శ్రీరంగనాయకుని పొక్కిలియందలి తమ్మిదగుపుప్పొడి కాంతిని మించునట్లును, చోళరాజస్త్రీల స్తనములందలి పుష్పగుచ్ఛములవన్నెను మీఱునట్లును, సహ్యాచలభూములందైన గైరికాదిద్రవప్రభ నతిశయించునట్లును శత్రురాజరక్త కాంతిని గావేరీతోయము నరుణమును గావించెనని భావము. దీనఁ గృష్ణరాయలు తొలుదొల్త శ్రీరంగమును, పిదపఁ జోళదేశమును, దరువాత సహ్యాచలభూములను, ననంతరము కావేరీతీరస్థశత్రుసమూహమును జయించి జయశ్రీని జూఱఁగొనె నని తోఁచును.

వ్యా-విశే. 'కంఠెవర్ణకము నిర్ధారణపంచమి కగు' అనునియమము ననుసరించి వచ్చిన దగుట, రక్తప్రభావిషయమునఁ గావేరీతోయము పైమూఁటిని మించియున్న దనుట నిశ్చయము. అలం. అనుగుణము.

సీ. చక్రవర్తిమహాప్రశస్తి నాఁడును నేఁడు
        చెలఁగి ధర్మక్రమస్థితి ఘటించె
    భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తి నాఁడును నేఁడు
        గోరక్షణఖ్యాతిఁ గుదురు పఱిచె
    సాధుబృందావనసరణి నాఁడును నేఁడు
        వంశానురాగంబు వదలఁ డయ్యె
    సత్యభామాభోగసక్తి నాఁడును నేఁడు
        నాకల్ప మవని నింపార నిలిపె
తే. నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు
    జనన మందెను వసుదేవమనుజవిభుని
    కృష్ణుఁ డనుపేర నరసేంద్రుకృష్ణదేవ
    రాయఁ డనుపేర నాదినారాయణుండు. 1)

టీ. నాఁడును = కృష్ణావతారమునను, నేఁడును = కృష్ణరాయావతారమునను, చక్రవర్తిమహాప్రశస్తి—చక్రవర్తి=కృ. చక్రముతో నుండువాఁడు (చక్రి), కృ. రా. మూర్ధాభిషిక్తుఁడు సార్వభౌముఁడు అనుగొప్పదగుఖ్యాతితో, చెలఁగి = ఒప్పి, ధర్మక్రమస్థితిన్-ధర్మ=కృ. ధర్మరాజుయొక్క, కృ. రా. ధర్మముయొక్క, క్రమస్థితిన్ = రీతియొక్కయునికిని, ఘటించెన్ = కూర్చెను. భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తి—భూభృత్. కృ. గోవర్ధనగిరియొక్క, ఉద్ధరణ = ఎత్తుటయొక్క, విస్ఫూర్తి=ప్రకాశము, కృ. రా. భూభృత్=రాజులయొక్క, ఉద్ధరణ=సంహరించుటయొక్క, విస్ఫూర్తి=ప్రకాశము గోరక్షణఖ్యాతిన్—కృ. గోపాలుఁడను ప్రసిద్ధిని, కృ. రా. గో = భూమియొక్క

రక్షణ=పాలనముయొక్క, ఖ్యాతిన్=ప్రశస్తిని, సాధుబృందావనసరణి-కృ. సాధు=లెస్సయైన, బృందావనసరణి=బృందావనమార్గము, కృ. రా. సాధుబృంద=సజ్జనసమూహముయొక్క, అవనసరణి=రక్షించుమార్గము. వంశ. కృ. వెదురునందు (పిల్లనగ్రోవి.) అనురాగము=ఆసక్తి, వంశానురాగంబు=కృ. రా. తనవంశమునఁబుట్టినవారియందుఁ బ్రేమ, సత్యభామాభోగసక్తి-కృ. సత్యభామాసంబంధమగు భోగమునందైన యాసక్తిచే, కృ. రా. సత్య=సత్యముయొక్కయును, భామా=నిజదారలయొక్కయును లేక, సత్య=సత్య మనెడు, భామా=స్త్రీయొక్క, భోగ=అనుభవమునందైన, సక్తి=ఆసక్తి, ఆకల్పము=కృ. ఆపారిజాతమును, అవనిన్=భూమిపై, కృ. రా. ఆకల్పము=కల్పాంతమువఱకు, యాదవాన్వయమునందు=కృ. యాదవకులమున, కృ. రా. యయాత్యగ్రసుతుండగు యదువుయొక్కవంశమున.

భా. చక్రవర్తి యను గొప్పప్రసిద్ధి కల్గియుండి ధర్మక్రమస్థితిని ఘటించుటం జేసియు, భూభృదుద్ధరణ మొనర్చి గోరక్షణఖ్యాతి పొదుకొల్పుటం జేసియు, సాధుబృందావనసరణిని మించి వంశానురాగము వదలమిం జేసియు, సత్యభామాభోగసక్తిని మీఱి యాకల్ప మవని నిలుపుటం జేసియు, నవ్వసుదేవసుతుండే యన్నాదినారాయణుండే నరసరాజునకుఁ గొడుకై కృష్ణదేవరాయఁ డను పేరితోఁ బుట్టెనని భావము. కృష్ణావతారమునఁ జక్రము దాల్చి ధర్మజునకు న్యాయము గూర్చెను. కృష్ణరాయావతారమున చక్రవర్తి యను ప్రఖ్యాతిని బడసి ధర్మము సరిగఁ బాదుకొలిపెను. చక్రవర్తిత్వము, ధర్మక్రమస్థితిసంఘటనము-ఇయ్యవి రెండవతారములకుఁ గల సమాన ధర్మములు. కృష్ణావతారమున గోవర్ధనగిరి నెత్తి గోవులఁ గాపాడెను. కృష్ణరాయావతారమున భూపాలురఁ జంపి భువిని లెస్సగఁ బాలించెను. భూభృదుద్ధరణగోరక్షణము లీరెండవతారముల సమానములు. కృష్ణావతారమున రమ్యమగు బృందావనమందును (మురళి) వేణుయష్టియందును నధిక మగుననురాగము కల్గియుండెను. కృష్ణరాయావతారమున సత్సమూహమునందును దనవంశీయులందును నధికాదరము కల్గియుండెను. సాధుబృందావనవంశానురాగములు నిందు నందుఁ దుల్యములు. కృష్ణావతారమున సత్యభామాభోగమునందైనప్రీతిచేఁ బారిజాతవృక్షము నిలకుఁ గొని తెచ్చెను. కృష్ణరాయావతారమున సత్యమునందును నిజభార్యలందును నైన ప్రేమచే నవని నాకల్పము నిలిపెను. సత్యభామాభోగసక్తియు నాకల్పస్థాపనమును నీరెంటను సదృశములు కాన నాకృష్ణుఁడే యీకృష్ణరాయఁడని భావము

విశే. కృష్ణునితండ్రి నందుఁ డొకసమయమున నింద్రయాగము సేయ సమకట్టఁగాఁ, గృష్ణుఁ డాతని వల దని వారించెను. దాన నింద్రుఁడు కోపించి శిలావర్షమును

గురిపించెను. అపుడు తల్లడమందు గోపాలురను గోవులను శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనగిరి నెత్తి ఛత్రముగా నొనర్చి దానిక్రింద గోవుల గోపాలుర నిల్పి యాయుపద్రవము నుండి గాపాడెను అనుపురాణగాథ నిచట ననుసంధింపవలెను. బృందావనము శ్రీకృష్ణుని విహారోద్యానము. అలం. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము.

చ. అలఫణిభోగరత్నములు నాదిగిభోత్కటగండగంధము
ల్తలఁపునఁ బాఱె నవ్వ వసుధాసతి దా భుజకీర్తిమౌక్తిక
చ్ఛలమునఁ గృష్ణరాయనృపచంద్రునిబాహువునందు భూషణో
జ్జ్వలమణుల న్మృగీమదమువాసనయుం గని ధూర్తలంగనల్. 20

టీ. అలఫణిభోగరత్నములున్ = ఆప్రసిద్ధములగు శేషునిపడగలయందలి రత్నములును, ఆదిగి...గంధములు = ఆదిగ్గజముల యధిక మగు చెక్కిళ్లయందలి పరిమళములును, తలఁపునన్=జ్ఞప్తియందు, వసుధాసతి=భూదేవి, కృష్ణ...బాహువునందున్=కృష్ణరాయఁడను రాజశ్రేష్ఠునిబాహువునందు, భూషణోజ్జ్వలమణులన్=అలంకారములందుఁ బ్రకాశించు మాణిక్యములను, మృగీమదమువాసనయున్ = కస్తూరియొక్క సుగంధమును, భుజకీర్తిమౌక్తికచ్ఛలమునన్ - భుజకీర్తి = అంగదములందైన, మౌక్తిక= మంచిముత్తియములయొక్క, ఛలమునన్=మిషచే, ధూర్తలు=దుశ్శీలలు.

భా. భూదేవి తన్నిపుడు బుజముపై నిడి కృష్ణరాయలు ధరించుటంజేసి, యాతని బాహువునందలి యంగదములందైన మణులను గస్తూరిగంధమును గని, మున్ను తన్ను మోచిన శేషుని పడగలందలిమణులును దిగ్గజములగండములందలి మదసుగంధమును దలంపునకు రాఁగా, నవి కృష్ణరాయాంగదములందలి మణులను సుగంధమును బోలఁ జాలమి భుజకీర్తులందలి ముత్తియము లను మిషను బరిహసించె నని భావము. నాయకాంతరాశ్రయమును బొంది తొల్లి తన్నుఁ బ్రేమమీఱ ధరించిన శేషదిగ్గజనాయకుల వగు రత్నపరిమళములఁ బరిహసించుటంజేసి భూసతీదుశ్శీలత ప్రకటిత మగుచున్నది. హాసము ధవళముగా నుండునట్లు వర్ణించుట కవిలోకసంప్రదాయము. ఇందు 'వాసనయున్' అనుచో వాసనలు అను పాఠాంతర మగపడును. విశేషార్థద్యోతకము గామి, దాని యర్థవివరణము త్యక్తము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. మునుకొని కొండవీటికడ మూఢత రుద్రుఁడు కృష్ణనందను
న్మనసిజుని న్జయించె నది మానుషమే నరసేంద్రుకృష్ణరా
యనృపతి కొండవీటికడ నాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్రనం
దనుఁ డగువీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్. 21

టీ. మునుకొని=పూనికవహించి, రుద్రుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, కృష్ణనందనున్=శ్రీ కృష్ణునికొడుకైన, మనసిజునిన్=మన్మథుని, మానుషమే=పౌరుషమా? ఆహవభూమిన్=యుద్ధభూమిని,కొండవీటికడన్=కొండవీడను పట్టణముయొక్క ప్రాంతమందు, ప్రతాపరుద్రనంద...భద్రున్ = ప్రతాపరుద్రునికొడుకైనవీరభద్రుని, కరుణామతిన్ = దయతోఁ గూడినబుద్ధితో, జగత్ప్రసిద్ధిగన్ = లోకప్రఖ్యాత మగునట్లుగా, కాచెన్ = రక్షించెను.

భా. తొల్లి యీశుఁడు పూనికమై కృష్ణసుతుం డగు మన్మథుని కొండవీటికడ జఱుంచెను. నేఁడు కృష్ణరాయలు కొండవీటిసమీపమున ప్రతాపరుద్రసుతుం డగు వీరభద్రుని దయతో రక్షించెను. తనసుతుని జంపినవానియొక్క సుతునిఁ దాను జంపక దయమీఱ రక్షించుటం జేసి కృష్ణరాయపరాక్రమమే శూరజనశ్లాఘ్యమగు పౌరుషమగు ననియు, రుద్రపరాక్రమ మట్టిది కా దనియు భావము.

చ. నెలకొని కృష్ణరాయధరణీవిభుఁ డుత్కలభూమిపాలుతోఁ
గలన నెదిర్చి హస్తికరకాండతతు ల్మసకంపుఁబాములై
మలసినచోటఁ గూడినసమగ్రయశోవసనంబు గప్పి తా
వలవఁగఁజేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడు గాన నేర్పునన్. 22

టీ. నెలకొని. రూ. అ. నెలవుకొని. ఉత్కలభూమిపాలుతోన్=ఉత్కలదేశపు రాజుతో, కలనన్=యుద్ధమున, హస్తికరకాండతతుల్=కాండములవంటి యేనికతొండములయొక్క సమూహములు, మసకంపుఁబాములై=సంభోగేచ్ఛతో మించుసర్పములై, మలసినచోన్ = కూడినచోట, సమగ్రయశోవసనంబు = సంపూర్ణమైన కీర్తి యను వస్త్రమును, వలవఁగన్=ప్రేమించునట్లు, వశ్యవిధిజ్ఞుఁడు=పరుల వశపఱచుకొనువిధు లెఱిఁగినవాఁడు.

భా. కృష్ణరాయ లుత్కలనాథునితో నెదుర్చునాఁడు పోరు ఘోరం బగుట, గజములతుండములు తెగి సంభోగేచ్ఛ మీఱ వర్తిలుపాములవలెఁ బరస్పరముగఁ గలసి మెలసి పడె ననియు, నట్టియుద్ధముకతనఁ గృష్ణరాయల కనంతయశంబుఁ గల్గె ననియు భావము. పైవిషయమునే కవి యిట్లు చమత్కరించి వర్ణించెను. కీర్తి తెల్లగా నుండును గాన నద్దానిని వస్త్రముగాను, హస్తికరతతుల నద్దాన నెలకొనుమసకపుఁబాములఁగాను, నాకీర్తి భువిపై నంతట వ్యాపించియుండుట నద్దాని భూసతిని వశముపఱచుకొన నామెపైఁగప్పినసంభోగేచ్ఛను వర్తిలుసర్పమిథునములఁ గూడినవస్త్రముగాను జమత్కరించెను. కాములను వలవంజేయఁ గాముకు లిట్లొనర్తు రని ప్రసిద్ధి.

వ్యా-విశే. మసకంపుఁబాములు-మసకము = సంభోగేచ్ఛ, కర్మధారయసమాసంబుల మువర్ణకమునకుఁ బుంపు లగు. వానికిఁ బరుషములు పరము లగునపుడు నుగాగమము, ద్రుతకార్యములు. వలవఁగన్. ప్ర. వలచు + ను. 'ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు పవలగు.' అనుపద్ధతి ననుసరించి యయ్యాదాగమముగాక యన్యము సిద్ధమునగుటను జేపరముగా వకారము. వలపన్-దీనిపై 'కాన్' అనున దనుప్రయుక్తమైన దానికి వికల్పముగా హ్రస్వము కల్గెను.

సీ. ఉదయాద్రి వేగ యత్యుద్ధతి సాధించెఁ
 వినుకొండ మాటమాత్రన హరించెఁ
గూటముల్ చెదరంగ గొండవీ డగలించె
 బెల్లముకొండయచ్చెల్లఁ జెఱిచె
దేవరకొండయుద్వృత్తి భంగము సేసె
 జల్లిపల్లె సమగ్రశక్తి డులిచెఁ
గినుక మీఱ ననంతగిరి గ్రిందుపడఁ జేసెఁ
 గంబంబుమెట్టు గ్రక్కునఁ గదల్చె
తే. బలనికాయము కాలిమట్టులనె యడఁచుఁ
 గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహీశుఁ
 డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు
 రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు. 23

టీ. ఉదయాద్రి వేగ = ఉదయాద్రియొక్కవడిని, (ఆలోపము ప్ర) అత్యుద్ధతిన్=మిగుల గర్వముతో, వినుకొండన్=వినుకొండ యనుదానిని, వినుకట్టిడగొండ గాన మాటయాడినంతమాత్రముననే భయపడి వశమయ్యె ననుట. కూటములు=శిఖరములు, అగలించెన్ = పెల్లగించెను. కొండవీడు గాన శిఖరములు చెదరునట్లున్మూలించె ననుట. చెఱిచెన్=చెడునట్లొనర్చెను. బెల్ల మచ్చుతోఁ దయారగును గాన నద్దాని జెఱిచె ననుట. ఉద్వృత్తిన్ = ఉద్ధతిని, భంగము=నాశము, సమగ్రశక్తిన్ = సంపూర్ణమైన సామర్థ్యముతో, కినుక=కోపము, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగ, బలనికాయము=బలముల గుంపు, కాలిమట్టులన్ = పాదముల త్రొక్కుడులచే, ఉత్కలమహీశుఁడు = ఉత్కల దేశపురాజు.

భా. ఉదయాద్రి, వినుకొండ, కొండవీడు, బెల్లముకొండ, దేవరకొండ, జల్లిపల్లె, అనంతగిరి, కంబముమెట్టు, కటకము - ఇవి రాయలు జయించినప్రదేశములు. రాయల పూర్వదిగ్జైత్రయాత్ర సమగ్రముగ నిందు సూచిత మయ్యెను.

వ్యా-విశే. చెఱిచె. చెడునకుఁ జుక్క పరమగునపుడు డా కలఘురేఫంబగును. అడఁచు. రూ. అ. అణఁచు. వేఁగ. ఇయ్యది కళయైనట్లు 'ధృతరాష్ట్రు డవినీతి సేసినను సంధింపంగ రాదంచు వేఁగ తెఁగంబాఱకు' అను తిక్కనభారతప్రయోగము తెల్పుచున్నది. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందలి 'ఆవేళ నరిఁగె నాకులజీవాతువు వేఁగ' అనుస్థలము నరయునది. చూ. హరి. పీఠిక.

ఈసీసమున నొక్కొక్కప్రదేశము సాధించె నని చెప్పుటలోఁ గవి సాభిప్రాయములగుపదముల నిల్పిన ట్లూహింపనగును.

సీ. బాహుసౌధక్రీడఁ బరఁగుపంటవలంతి
తొయ్యలినిడుదకస్తూరిబొట్టు
వైరిసైన్యాబ్ధిలో వచ్చు గెల్పులనావఁ
గడఁ జేర్చు ప్రాఁకుడుఁగడపుఁ జేయి
యరికుంభికుంభముక్తాక్షరాంకిత మగు
జయరమాకన్యక చదువుపలక
శత్రురాజులకు నచ్చరల నాకర్షించు
సమరేంద్రజాలపించంపుఁగుంచె
తే. మేనుసగము యశోమహేశానునకును
శౌర్యరవిఁ గోరి వచ్చినచాయ లేమ
నరసవిభుకృష్ణరాయభూనాథచంద్రు
చేత ననిలోన మించుకౌక్షేయకంబు. 24

టీ. బాహుసౌధక్రీడన్ = బాహు వనెడు మేడయందలి యాటయందు, పరఁగు=ఒప్పు, పంటవలంతితొయ్యలి=భూమి యనువనితయొక్క, నిడుద=నిడుపుగానున్న, కస్తూరిబొట్టు=కస్తూరితిలకము, వైరిసైన్యాబ్ధిలోన్ = శత్రుసేనయనుసముద్రములో, గెల్పులనావన్ = విజయనౌకను, కడఁ జేర్చు=దరిఁ జేర్చు, ప్రాఁకుడుఁగడపుఁ జేయి=పాఁచిపట్టినచుక్కాని, (అరిత్రము) అరి...అంకితము-అరి=శత్రువులయొక్క, కుంభి=ఏనుఁగులయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలములందైన, ముక్త = మంచిముత్తియములను, అక్షర=వర్ణములచే, అంకితము=చిహ్నితము, జయరమాకన్యక చదువుపలక=జయలక్ష్మి యను బాలికయొక్క చదివెడుబల్ల, శత్రురాజులకున్=వైరిభూమీశులకు, అచ్చరలన్=అప్సరలను, ఆకర్షించు=తిగుచునట్టి, సమర...కుంచె = యుద్ధమను గారడిసంబంధమైన

నెమిలి పింఛముయొక్క కుంచె, యశోమహేశానుసరుర్ = కీర్తియనునీశ్వరునకు, మేను సగము=శరీరార్థము, భార్యయని భావము. శౌర్యరవిక్ =పరాక్రమమనుసూర్యుని, చాయ లేమ=ఛాయాదేవి, చేతక్ =హస్తమున, మించు= ప్రకాశించు, కౌక్షేయకము = కత్తి. ఇది కర్తృపదము.

భా. కృష్ణరాయనిచేతనుండుకత్తి యాతనిభుజసౌధమున నాటలాడుభూసతికి కస్తూరికాతిలకమువలెను, వైరిసేనాసముద్రమున నడయాడు గెల్పునావ నొడ్డునకు జేర్చ పాఁచిపట్టిన యరిత్రమువలెను, శత్రువుల యేనుఁగులకుంభము భేదించుటకతన గ్రుచ్చుకొని నిల్చియున్న యాణిముత్తెములతోఁగూడి జయలక్ష్మి యనుబాలిక చదువు కొనుబలపమఁపలకవలెను, శత్రురాజులను నచ్చరల నాకర్షించి కూర్చుయుద్ధమనుగారడి సంబంధమైన నెమిలిపించపుఁగుంచెవలెను, గీర్తి యనునీశ్వరున కర్ధాంగివలెను, బరా క్రమసూర్యునిఁ బడయఁగోరి వచ్చిన ఛాయాదేవివలెను బ్రకాశించుచున్నదనిభావము.

విశే. రాజు భుజమున నిడి భువి మోయు ననుట కవిలోకసంప్రదాయము గాన, భూసతి భుజమున నుండె ననుటయుఁ, గస్తూరికాతిలకము నల్లనైయుండునుగాన నల్లని యసి నామె తిలకముగా నూహించుటయు సరసముగా నున్నవి. అసి నల్లగా నుండునుగాన నరిత్రము పాఁచిపట్టిన దనుట యెంతయు హృద్యమగు. నల్లనికత్తిపైఁ దెల్లనిముత్తి యము లంటియుండుటంజేసి, తెల్లనియక్షరములతోనొప్పు చదువుబల్లగా దాని నూహిం చుట లెస్సయగు. భువిపై నుండు రాజన్యులకు దివిపైనుండు నచ్చరలఁ దిగిచి కూర్చు యసితమగుననిగాన, దీనిని గారడిసంబంధ మగు నెమిలి యీఁకలకుంచెగాఁ జెప్పుట నొప్పగు. కీర్తి తెల్లగా నుండును. ఈశ్వరుఁడును దెల్లనివాఁడే. పార్వతి నల్లనిది. కత్తి నలుపు. కానఁ గీర్తి నీశ్వరునిఁగాను, గత్తి నాతనియర్ధాంగిగాను జేర్కొనుట సముచిత ముగ నున్నది. సూర్యునికాంత ఛాయాదేవి. శౌర్యరవి గాన నీఛాయ యాతనినే గోరి పొందినది. మఱియు ఛాయాశబ్దమునకు నీడ యనియు నర్థము గలదు. నీడ నల్లగా నుండును. కాన నల్లనికత్తిని ఛాయగా నిరూపించుటయుఁ, బ్రతాపఘనిని రాయలను రవిగా నూహించుటయు మిగులఁ దగియున్నవి. అలం. రూపకము. ఉల్లేఖము.

షష్ఠ్యంతములు

క. ఏవంవిధగుణఖనికిని, దేవవనితాప్రార్థ్యమానధూర్తారిధరి
త్రీవరసంగటసుభగం, భావుకరణముఖతకలహాపారణమునికిన్. 28

టీ. ఏవం... ఖనికిని – ఏవంవిధ = ఈషముల్లైన, గుణ = మంచిగుణములకు, ఖనికిని=గనియైనవానికిని, దేవ... మునికిన్ –దేవవనితా = దేవతాస్త్రీలచే, ప్రార్థ్య

మాన = కోరఁబడుచున్న, ధూర్త=దుష్టులైన, అరిధరిత్రీవర = శత్రురాజులయొక్క, సంగతి=కలయికకు, సుభగంభావుక = మనోహరమగు, రణ = యుద్ధముచేత, ముదిత = సంతుష్టుఁడగు, కలహ=కలహమే, పారణ=భోజనముగాఁగల, మునికిన్ = నారదుఁడు గలవానికిని, కృష్ణరాయనికి.

విశే. 'కలహపారణమునికిన్' అను పదముచేఁ బారిజాతసుమసమర్పణమూలకమగు నారదకృతకలహవృత్తాంతము సూచితము. అలం. పర్యాయోక్తి, ముద్రాలంకారము.

క. రాధాతనయాధారిత, గాథాధఃకరణనిపుణకరసదయునకున్
మేధావదసాధారణ, బోధాకరహృదయునకు విబుధసదయునకున్. 26

టీ. రాధా...యునకున్ - రాధాతనయ = కర్ణునియందు, ఆధారిత = నిల్పఁబడిన, గాథా = కథను (అనఁగా: దానకర్ణుఁడను ప్రఖ్యాతిని) అధఃకరణ = క్రిందు సేయుటయందు, నిపుణ=నేర్పుకల, కర = హస్తముగ్గిన, సదయునకున్ = దయతోనొప్పువానికి, లేక, కర=హస్తముయొక్క, సత్=యోగ్యమైన, అయునకున్=శుభావహవిధిగలవానికి, 'నిపుణకరణశయునకున్' అని పాఠాంతరము. నిపుణ = నైపుణ్యముగల, కరణ=సాధనమైన, శయునకున్ = హస్తముగలవానికి, మేధా...హృదయునకున్ - మేధావత్=ప్రజ్ఞగలపండితులకు, అసాధారణ=సాధారణముగాని, బోధా=జ్ఞానమునకు, ఆకర=స్థానమైన, హృదయునకున్=మదిగలవానికి, విబుధసదయునకున్ = పండితులవిషయమై దయతోఁగూడినవానికి. ఇందలియమకమును గమనించిన సదయున కనునదియె సత్పాఠమగునుగాని తక్కుంగలపద్యములలో నొక్కొకవర్గమునకే వ్యావృత్తి యగపడుట నట్లనుట సరికాదని తోఁచెడిని.

భా. కృష్ణరాయఁడు దానముచేఁ గర్ణునిఁ గ్రిందుపఱచువాఁడనియుఁ, బండితులకంటె మించినజ్ఞానముగలవాఁడనియుఁ, బండితులయెడల దయాళు వనియుఁ భావము.

క. నాగాంబికాకుమారున, కాగామిగతాధునికనృపాలభ్యయశో
*శ్రీగుంభహసితహిమగుది, శాగజతనుకటజనైల్యసంభారునకున్. 25

టీ. నాగాంబికాకుమారునకున్ = నాగాంబాసుతునకు, ఆగామి...సంభారునకున్-ఆగామి = పుట్టఁబోవునట్టియు, గత = చనినట్టియు, ఆధునిక = ప్రకృతమునిచ్చయున్నట్టియు, నృప=రాజులచే, అలభ్య=పొందశక్యముకాని, యశశ్శ్రీ = కీర్తిసంపత్తుయొక్క, గుంభ=కూడికచే, హసిత=నవ్వఁబడిన, హిమగు=చంద్రునియొక్కయు, దిశా

* 'శ్రీగలహస్తితహిమగు' పాఠాంతరము.

గజ = దిగ్గజములయొక్కయు, (క్రమముగా) తను = శరీరమునుండియు (ఈశరీరము చంద్రునిది), కట = గండములనుండియు, జ=పుట్టిన, నైల్య = నీలత్వముయొక్క, సంభారునకున్ = సంపూర్ణత గలవానికి.

భా. కృష్ణరాయలయశస్సు త్రికాలములయం దైనరాజన్యులకీర్తిని మించిన దనియు, నాకసమును దిగంతములను నాక్రమించి మించె ననియు భావము.

క. సామర్ష దళితపరభట, సామజహయకూలముద్రుజక్షతజధునీ
కామికితాఖిలజలధికి, నాముష్యాయణసుధీగృహాంగణనిధికిన్. 28

టీ. సామర్ష...జలధికిన్-సామర్ష=కోపముతో, దళిత=బ్రద్దలుచేయఁబడిన, పర భట=శత్రుభటులయు, సామజ=శాత్రవులయేనుఁగులయు, హయ=గుఱ్ఱములయు, కూల ముద్రుజ=ఒడ్డును బెల్లగించి పడఁద్రోయుటవల్లనైన (నిర్మూలించుటచేనైన) క్షతజ ధునీ=రక్తప్రవాహములచేత, కాముకిత=విటులుగాఁజేయఁబడిన, జలనిధికిన్ = సముద్ర ములుగలవానికి, ఆముష్యా...నిధికిన్-ఆముష్యాయణ = సద్వంశసంజాతులగు, సుధీ = పండితులకు, గృహాంగణ=ఇంటిముంగిలివాకిలియందైన, నిధికిన్=నిధియైనవానికి. ఇందు 'కూలముద్రుజ' అనుచో 'కూటమూర్ధజ' అనుపాఠ మగపడును. కూలముద్రుజ పదము ప్రసిద్ధపదమగుటను, పాఠాంతరము విశేషార్థబోధకముగామిని బరిత్యక్తము.

భా. కృష్ణరాయలు శత్రువులభటులను, నేనుఁగులను, గుఱ్ఱములను జంపుటకతన నెత్తురుటేఱులు వెల్వడి సముద్రమునఁ గలియుచుండె ననియు, నాతఁడు పండితులకు నింట నుండుపెన్నిధి యనియు భావము.

క. కోదండద్రోణునకును, వేదార్థస్థాపనప్రవీణునకు సమి
న్నేదిష్ఠవిమతతరసా, స్వాదనవశతుందపరిమృజకృపాణునకున్. 29

టీ. కోదండద్రోణునకున్ = ధనువువిషయమై ద్రోణునింబోలువానిని (ధను శ్శబ్దము లక్షణచే ధనుర్విద్యాబోధక మగునని గ్రహింపవలయును.) వేదార్థ=వేదవిహిత కార్యముల, స్థాపన=నెలకొల్పుటయందు, ప్రవీణునకున్ = నేర్పుగలవానికి, నేదిష్ఠ... కృపాణునకున్-నేదిష్ఠ = సమీపముననున్న, విమత = శత్రువులయొక్క, తరస = మాంసముయొక్క, ఆస్వాదనవశ = భుజించుటకతన, తుందపరిమృజ = కడుపునుదడవి కొను (సోమరియైన), కృపాణునకున్ = కత్తికలవానికి, ఇందు 'వేదార్థ' అనుచో 'వేదాధ్వ' అనుపాఠ మగపడును. వేదమార్గస్థాపన మను సరసార్థము సరళముగ బోధిం చుటఁ బాఠాంతరము హృద్య మని తోఁచెడిని.

భా. కృష్ణరాయలు విలువిద్యను ద్రోణునిబోలువాఁ డనియు, వేదార్థముల నెల కొల్పునుత్సాహము గలవాఁ డనియు, శత్రురాజులరక్తములం గడుపునిండ భుజించుట కతన సోమరియైనకత్తిని చేతధరించు నకుంఠితపరాక్రమము గలవాఁ డనియు భావము.

క. అసుహృదసుపవనవిసర, గ్రసనరసవ్యసనవశవికసదసిరసనా
ప్రసరణశయఫణివిలసన, విస్మృమరమరువకితసమరవీథీస్థలికిన్. 30

టీ. అసుహృ...స్థలికిన్-అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క, అసుపవన=ప్రాణ వాయువుల, విసర=సమూహములయొక్క, గ్రసన=మ్రింగుటయందలి, రస = రుచియను, వ్యసన=ఆసక్తికి, వశ=అధీనమైన, వికసత్ = విడియున్న, అసి=కత్తి యను, రసనా = నాలుకయొక్క, ప్రసరణ=చాచుటనుగన్గిన, శయ = హస్తమను, ఫణ=పడగయొక్క, విలసన=విలాసముచేత, విస్మృమరమరువకిత=వ్యాపించునట్టి భయముగలదిగాఁ జేయఁబడిన, సమరవీథీస్థలికిన్ = యుద్ధరంగము గలవానికి.

భా. కృష్ణరాయలకత్తి యను పాముసాలుక యాతని యరచేయి యనుపడగ నుండి వెల్వడి శత్రురాజులప్రాణవాయువులు బీల్చుటయం దాసక్తమై చలించుచు యుద్ధరంగమున సమస్తమునకు వెఱపు బుట్టించుచు మించె నని భావము. ఇట్లనుటచే బాహువునకు సర్పత్వము గమ్యమగుచున్నది. అలం. రూపకము. వృత్త్యనుప్రాసము.

క. వైంధ్యద్విపగంధనిబద్ధాంధ్యాళిప్రతిపదోదితాలయవిభవా
వంధ్యప్రబంధకృతిసంబంధ్యనుభావునకు బుధితమనుభావునకున్. 31

టీ. వైంధ్య...భావునకున్-వైంధ్య=వింధ్యపర్వతమునఁబుట్టిన, ద్విప=ఏనుఁగుల యొక్క, గంధ=పరిమళముచేత, నిబద్ధ=పూర్పఁబడిన, ఆంధ్య=గ్రుడ్డితనము గన్గిన, అళి = తుమ్మెదలచేత, ప్రతిపద=అనుక్షణమందు, ఉదిత=పలుకఁబడిన, ఆలయ=ఇంటియొక్క, విభవ=వైభవముగలవాఁడును, అవంధ్య=మొక్కవోని, ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, కృతి=నిర్మాణమునకు, సంబంధి=సంబంధించిన, అనుభావునకున్ = మహిమగలవాఁడును నగువానికి, బుధితమనుభావునకున్ = తెలిసికొనఁబడిన మనువుయొక్కధర్మముగలవానికి, లేక మను=మంత్రముల, భావునకున్=ధర్మముగలవానికి, మంత్రార్థముల నెఱిఁగినవాఁ డని భావము.

భా. కృష్ణరాయలయింట వింధ్యోద్భవములగు మంచియేనుఁగులు కల వనియు, వానిమదముం గ్రోలి తుమ్మెద లనుక్షణము మత్తిలి ఝూంకృతినొనర్చుచుండు ననియు, దాన నాతనిగృహవైభవము సర్వాతిశాయియై మించుచుండు ననియు, నాతఁడు సరస

ములగు కృతులఁ బొగడ్తనుగాంచినవాఁడనియు, మనువు పాలించుపద్ధతిని ప్రజాపరిపాలనాపద్ధతిని నడపువాఁడన్నియు లేక మంత్రార్థవేది యనియు భావము.

క. వనితాజనతాస్మరునకు, ఘనతాపనితారకాభికద్యుచరగవీ
ఘనతాయనకారకసత్పనితాత్మనితాంతదానపరతంత్రునకున్. 32

టీ. వనితాజనతాస్మరునకున్=స్త్రీసమూహమునకు మన్మథుఁడైనవానికి, ఘనతాప ...తంత్రునకున్-ఘన = గొప్పదగు, తాప = సంకటములను, నితారక = నిశ్శేషముగఁ బోఁగొట్టుటయందు, అభిక=ఆదరముగల, ద్యుచర = సురలయొక్క, గవీ=ఆవుయొక్క (కామధేనువు), ఘన=గొప్పదైన, తాయన=వృద్ధికి, కారక=హేతువైన, 'తారక' అని పాఠాంతరము. సత్ = సజ్జనులచే, పనిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, నితాంత=అత్యంతమైన, దాన=ఈవికి, పరతంత్రునకున్ = స్వాధీనుఁడైనవానికి, ఘన=మేఘునియొక్కయు, తాపని=కర్ణునియొక్కయు, తారకాభిక=చంద్రునియొక్కయు, ద్యుచరగవీ=కామధేనువుయొక్కయు అని చెప్పనగు. దేవతలకుఁ గళల ననుదినమిచ్చుటకు జంద్రుఁడును దాత యగుచున్నాఁడు.

భా. కృష్ణరాయలయీవి కామధేనువుసీవిసిగూడ మించిన దని భావము. 'తారక' అను పాఠమున వానియొక్క, ఘనతా = పెద్దతనమునకు, ఆయన=త్రోవను, తారక = చూపునది, అని యర్థము చెప్పవలెను.

క. పరిపంథిదోర్బలసమిత్పరివర్ధిష్ణుప్రతాపదహనారణికిన్
సరసకళాధోరణికిన్, నరసాధిపకృష్ణరాయనాయకమణికిన్. 33

టీ. పరిపంథి...రణికిన్-పరిపంథి = శత్రువులయొక్క, దోర్బల = బాహుబలమనే, సమిత్=సమిధలచే, పరివర్ధిష్ణు = అభివృద్ధిఁజెందుస్వభావముగల, ప్రతాప=శౌర్యమను, దహన=అగ్నికి, అరణికిన్ = మంథనదారువైనవానికి, సరసకళాధోరణికిన్-సరస=రసయుక్తములైన, కళా=విద్యలయొక్క, ధోరణికిన్=పద్ధతిగలవానికి. అలం. రూపకము.

ప్రథమాశ్వాసము

కథాప్రారంభము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పం బూనిన పారిజాతాప
హరణం బనుమహాప్రబంధమునకుం గథాక్రమం బెట్టి దనిన. 34

టీ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాన్-అభ్యుదయపరంపర = శ్రేయస్సుల సమూహము, అభివృద్ధిగాన్=అభివృద్ధియగునట్లుగా, నాయొనర్పన్ = నేను చేయుటకు, పూనిన= వహించిన, పారిజాతాపహరణం బను=పారిజాతాపహరణ మనునట్టి, మహాప్రబంధంబునకున్=మహాకావ్యమునకు. కథాక్రమంబు=కథయొక్క సొరిది.

వ్యా-విశే. నాయొనర్పంబూనిన:—ధాతుజవిశేషణభావార్థకపూర్వవ్యవహితావ్యవహితకర్తృపదప్రగమకుం దఱుచుగ యొక్కషష్ఠి యగు ననుపద్ధతిని 'నే నొనర్పం బూనిన' అనుచో నే ననునది ధాతుజవిశేషణపూర్వవ్యవహితకర్తృపదప్రగమయగుటం జేసి యొక్క షష్ఠి రాఁగా నద్దానికి యొక్కకులోపంబు బహుళం బనుదానిచే లోపము కల్గి 'నాయొనర్పంబూనిన' అని యయ్యెను.

పారిజాతాపహరణమునుగూర్చి యైనప్రబంధ మగుట దీని కీపేరు కల్గెను. కావ్యకథను సమగ్రముగఁ దెల్పు పేరగుట సిది దీని కెంతయు నొప్పియున్నది. పురాణప్రసిద్ధ మగుకథనుగాని లేక స్వకపోలకల్పితకథనుగాని యాధారముగఁ గొని పురశైలాద్యష్టాదశవర్ణనములలోఁ గొన్నిటిఁ గథకు సంబంధించినవానిం గొన్నివర్ణనలఁ గూర్చి రచించిన గ్రంథము ప్రబంధము నాఁబడు. కావ్య మనియుఁ జెప్పనొప్పును.

క. జనమేజయనృపవల్లభుఁ,డనుదినమును హరికథాసుధాస్వాదమునం
దనివి సనక వైశంపా,యనముని కిట్లనియెఁ గౌతుకాయత్తమతిన్. 35

టీ. జనమేజయనృపవల్లభుఁడు=జనమేజయుఁ డనుమనుజేశుఁడు, అనుదినమును = ప్రతిదినమును, హరికథాసుధాస్వాదమునన్-హరి = విష్ణునియొక్క, కథా=కథ యను, సుధా=అమృతముయొక్క, ఆస్వాదమునన్ = పానముచేతను, తనివి=తృప్తి, చనక = పొందక, కౌతుకాయత్తమతిన్ - కౌతుక = పైపై వినవలె ననుసంతసమునకు, ఆయత్త= అధీనమైన, మతిన్=బుద్ధిలో.

భా. హరికథల నన్నిటిని వైశంపాయనుండు విన్పింప జనమేజయుం డత్యాదరమున వానిని విను మనియు, నింకను వినవలె ననునాసమీాఱ నొప్పు ననియు భావము.

వ్యా-వి శే. అనుదినము. వీప్సార్థకావ్యయీభావము. అలం. రూపకము.

సీ. హరివంశకథ లెల్ల నానుపూర్విగ నిట్టు
విని కృతార్థుఁడ నైతి మునివరేణ్య
యాదానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ
బూని యాయదువంశమున జనించి
యతఁడెపు గ్రమ్మఱ వారి కాధార మగువారి
జాతంబు పుడమి కేరీతిఁ దెచ్చె
ననుమతి నిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని
బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱఁగి
తే. తెలియ నానతి యిమ్ము సందియము దీఱ
వినఁగ వేడుక యయ్యె సవిస్తరముగ
ననిన నావ్యాసమునిశిష్యుఁ డతనితోడ
నధిప విను మని పలికె నత్యాదరమున. 36

టీ. మునివరేణ్య=మునిశ్రేష్ఠ, హరివంశకథ లెల్లన్=హరివంశమునకు సంబంధించిన కథల నెల్లను, ఆనుపూర్విగన్=ఒకటితరువాత నొకటిగా, కృతార్థుఁడను=చేయఁబడిన కార్యములుగలవాఁడను (ధన్యుఁడను), ఆదానవారాతి=ఆరాక్షసశత్రువగువిష్ణువు, అమరులన్=దేవతలను, ప్రోవంగన్=రక్షించుటకై, పూని=యత్నించి, ఆయదువంశమునన్=అయ్యాదవకులమున, జనించి=పుట్టి, క్రమ్మఱన్=మఱల, వారికి= అసురలకు, పారిజాతము=కల్పవృక్షము, పుడమికిన్=భువికి, ఏరీతిన్=ఏతీరుగ, అనుమతిన్=సమ్మతితో, ఆవేల్పులు=ఆసురలు, ఒండేని=కాదేని, బలిమిన్=బలాత్కారముగ, చేకొనియెనో = స్వాధీనముచేసికొనెనో, పాడి=న్యాయము, తొఱఁగి=విడిచి, ఆనతి=ఆజ్ఞ, సందియము=సందేహము, వేడుక=సంతసము, సవిస్తరముగన్=విస్తృతితోఁ గూడునట్లు, వ్యాసముని శిష్యుఁడు=వైశంపాయనుఁడు, అత్యాదరమునన్ = మిగులమన్ననతో.

వ్యా-వి శే. ఆజ్ఞప్తి. ప్ర. వి. ఆనతి. సందేహము ప్ర. వి. సందియము. పృథివి. ప్ర. వి. పుడమి. హరివంశము. హరివంశచరిత్రాదులను జెప్పునది. దీనిని సంస్కృతమున వ్యాసుఁడు రచించెను. కవిత్రయములోనివాఁడైన యెఱ్ఱన పురాణమార్గమున దీని

నాంధ్రీకరించెను. పారిజాతము:-"మందారము, పారిజాతము, సంతానము, కల్పవృక్షము, హరిచందనము" అని వేల్పుల మ్రాను లైదు.

చ. హరి నరకాసురుం గెలిచి యద్దనుజేంద్రునియింట నున్న య
చ్చరలకొలంబువారి నెఱజవ్వనముం బొలివోనివారిఁ ద
న్వరునిఁగఁ గోరువారి లలనామణులం బదియాఱువేవురం
బరిణయమయ్యె నారదునిపంపున సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై. 37

టీ. హరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, అద్దనుజేంద్రునియింటన్ = ఆరాక్షసరాజగృహమున, అచ్చరలకొలంబువారిన్=దేవవేశ్యలవంశమునఁ బుట్టినవారిని, నెఱజవ్వనమున్=నిండు యౌవనమును, పొలివోనివారిన్=చెడనివారిని, వరునిగన్=భర్తగా, లలనామణులన్= స్త్రీరత్నములను, నారదునిపంపునన్ = నారదునియాజ్ఞచే, సౌఖ్యరసైకలోలుఁడై - సౌఖ్య=సుఖమను, రస=రసమునందే, ఏక=ముఖ్యముగా, లోలుఁడై = ఆసక్తికలవాఁడై, పరిణయమయ్యెన్=వివాహమయ్యెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు నరకాసురుని జయించి యాతఁడు తనయింట సంగ్రహించి యుంచికొనిన పదియాఱువేల స్త్రీరత్నములను నారదునియాజ్ఞ ననుసరించి పెండ్లిచేసికొనెను.

వ్యా-విశే. అప్సరాః-ప్ర. వి. అచ్చర. ఆ+దనుజేంద్రుఁడు=అద్దనుజేంద్రుఁడు. ఇల్లు-ఔపవిభక్తికము. దీని సప్తమ్యేకవచనరూపము ఇంటన్. వేగురు—వేయిశబ్దము యొక్క మహన్మహత్యర్థకబహువచనరూపము. వేయి+రు. "సంఖ్యావాచకములకు రురవర్ణకములు పరమగునపుడు సాధారణముగ గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగును. సంఖ్యావాచకములకు విభక్తి పరమగునపుడు కొన్నింటియంత్యాక్షరమునకు లోపంబగు" అను పద్ధతుల ననుసరించి వేయిలోని తుది యకారమునకు లోపమును గువర్ణాగమంబును గలిగిన 'వేగురు' అని యగును. పిదప 'గ'కారమున కపదాద్యమునకు వకారము-వేవురు. ఇందు శ్రీకృష్ణుఁడు స్త్రీరత్నములు తన్ను వరునిగఁ గోరుటచేతనే వరించెనుగాని వారి యౌవనాదులం గాంచి కామించి బలాత్కారముగఁ బరిగ్రహింపలేదనువిషయము ప్రస్ఫుటమగుచుండుటంబట్టి యుత్తమనాయకత్వము సూచితము. అదియుఁ మహాముని నారదునియాజ్ఞ ననుసరించియేకాని యొండు గాదని దానికిం గవి మెఱుఁగువెట్టెను.

విశే. నరకాసురుఁడు. "వరాహరూపమున నున్న విష్ణువువలన భూదేవియందుఁ బుట్టినవాఁడు. ఈతనిరాజధాని ప్రాగ్జ్యోతిషము. ఈతఁడు తల్లియైన భూదేవియొక్క

దయచే శ్రీవిష్ణునివలన వైష్ణవాస్త్రము నందఁగల్గెను. ఈతఁడు పదియాఱువేవురను స్త్రీలను జెఱపెట్టెను. అదితికర్ణకుండలములను వరుణునిఛత్త్రమును నపహరించెను. శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామం గూడి కదలి యుద్ధమున నరకుని జయించి స్త్రీలను జెఱవిడిపించి స్వర్గమున కేఁగి యదితికుండలములను సమర్పించెను." అను భారతభాగవతగాథల నిచట ననుసంధింపవలెను.

తే. మఱియు రుక్మిణి, సత్య, జాంబవతి, మిత్ర
వింద, భద్ర, సుదంత, కాళింది, లక్ష
ణ, యనఁగా మున్న కల రబ్జనాభునకును
మహిషు లెనమండ్రు సమతాభిమానవతులు. 38

టీ. మున్న=మొదటనే (అనఁగాఁ బదియాఱువేవురను బరిగ్రహింపకమునుపే) సమతాభిమానవతులు = సమత్వముతోఁగూడిన యభిమానముగలవారు అనఁగా 'నేనె తగినదానను, నేనె తగినదానను' అను నభిమానము గలవా రనుట. మహిషులు=దేవేరులు.

వ్యా-విశే. ఎనమండ్రు ఎనిమిదియొక్క మహన్మహత్యర్థకబహువచనరూపము.
రుక్మిణి— ఈమె విదర్భదేశపురాజగు భీష్మకనృపాలునికూఁతురు. ఈమెయన్న రుక్మి యీమెను శిశుపాలున కిచ్చి కల్యాణము గావింపఁ దలంప, నీమె యొకబ్రాహ్మణునిచేఁ దన యనురాగమును గృష్ణునకుఁ దెలిపె. అంత గృష్ణుఁడు రుక్మిణీసందేశమును విని వెడలి వచ్చి శిశుపాలాదుల జయించి రుక్మికి గర్వభంగము గావించి రుక్మిణిని రాక్షసోద్వాహవిధిని బరిగ్రహించి పురంబునకుఁ దోడ్కొని జనియెను.

విశే. సత్య, జాంబవతి— ఈమెకు సత్యభామ యని నామాంతరము గలదు. ఈమె సత్రాజిత్పుత్రిక. సత్రాజిత్తు తమ్ముఁడు ప్రసేనుఁ డొకనాఁడు తనయన్నకు సూర్యానుగ్రహమున లబ్ధమైన స్యమంతకమణిరత్నరాజమును దాను మెడం దాల్చి యాఖేటోత్సాహము మీఱ నటవిం జేరె. అట నొక సింహ మాతనిం జంపి యారత్నమును గొనెను. దాని నొక ఋక్షరాజము పొలియించి యారత్నమును గొని తనగుహం జేరెను. పూర్వ మొకా నొకప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మహారత్నమును దన కొసంగుమని సత్రాజిత్తును గోరెనుగాని యర్థలోభమున నాతఁ డద్దానిం గృష్ణునకు నొసంగలేదు. ఇక్కారణమున నాప్రసేనుఁ డట్లరణ్యమున రత్నసహితముగ మాయముకాఁగా శ్రీకృష్ణుఁడే వానిం జంపి యమ్మహామణిని బరిగ్రహించియుండు ననుదూఱు నగరమునం దంతటను, సత్రాజిత్తుచే నిట్లు వ్యాపించి, కృష్ణునిచెవిం బడెను. అంతఁ దదపనోదార్థము కృష్ణుఁడు పయనమై యటవిం జేరి గుఱ్ఱపుటడుగులజాడం బట్టి పోయిపోయి క్రమముగ జాంబవంతునిగుహం జేరి పదునెనిమిది

వారములు జాంబవంతునితోఁ గయ్యమొనర్చెను. జాంబవంతుఁడు కడ కాతని భగవంతునిగా నెఱింగి నుతియొనర్చి రత్నమును, జాంబవతీ కన్యారత్నమును గృష్ణున కర్పించి, వేఁడుకొని వరములం బడసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డంత మఱలి పురింజేరి యాస్యమంతకమును బేరోలగమున సత్రాజిత్తున కొసంగి జనాపవాదమును బాపికొనెను. సత్రాజిత్తంత నూరకే జను లట్లు దూఱుటకును, దా నట్టినింద నాతనిపై నారోపించుటకును మిగుల వగచి, యమ్మహారత్నముతోఁగూడ దనపుత్రికను సత్య నాతనికి ధర్మపత్నిగా నొసంగి, తాఁ గావించిన మహాపరాధమును క్షమింప వేఁడుకొనెను.

శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మణిని దా గ్రహింపక మఱల దాని సత్రాజిత్తునకే యొసంగి సత్యను మాత్రమే పరిగ్రహించి పరిణయమయ్యెను.

మిత్రవింద.—అవంతిదేశాధీశులైన విందానువిందులచెలియలు. ఈమె రాజాధిదేవియను కృష్ణుని మేనత్తకూఁతురు. ఈమె కృష్ణుని వరింపఁగోర నీమెయన్న లామెను వారించి స్వయంవరము చాటించి దుర్యోధనుని వరింప నుద్బోధించిరి. శ్రీకృష్ణుఁడు స్వయంవరమున రాజలోకమును సరకు సేయక యామెను గొని రథముపై నిడికొని మఱలి పురముం జేరి పరిణయమయ్యెను.

భద్ర.—శ్రుతకీర్తికూఁతురు. కృష్ణునకు మేనమామకూఁతురు.

సుదంత.—ఈమెకు నాగ్నజితి యని నామాంతరము. ఈమెతండ్రి నగ్నజిత్తు. నగ్నజిత్తు కోసలదేశాధీశుఁడు. ఈతఁడు తనయూరఁ బ్రజల కపాయము సేయుచు దుర్దాంతములై సేరికిని బట్టువడక చెలఁరేగువృషభములఁ బట్టినవారికిఁ దనకూఁతు నిత్తునని ప్రతినచేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డవ్వానింబట్టి పొలియించి నాగ్నజితిని బరిణయమయ్యెను. సత్య యనియు నీమెకు నామాంతరము కలదండ్రు.

కాళింది.—సూర్యునికొమరిత. ఈమె విష్ణుని వరునిగాఁ గోరి తపస్సుచేసెను. పిదప నొకప్పుడు సముద్రతీరమునఁ గృష్ణార్జునులు విహరించుచుండ మనోహరాకృతి నీమె వచ్చి తనకోర్కెని శ్రీకృష్ణునకు నివేదించుకొనియెను. శ్రీకృష్ణుఁ డీమెను బురికిఁ గొనిపోయి పరిణయంబయ్యెను.

లక్షణ.—ఈమె మద్రరాజుకూఁతురు. సర్వలక్షణసంపన్నయై యన్వర్థసంజ్ఞను మించు నీమెను స్వయంవరమున శ్రీకృష్ణుఁ డపహరించి వివాహమయ్యెను.

ఉ. ఆరమణీలలామముల నందఱిఁ గూడి యదూద్వహుండు త
ద్ద్వారవతీపురోపవనవాటికలం గృతకాద్రిసీమల

న్వారిధితీరకుంజసదనంబులఁ గేళితరంగిణీతటీ
కైరవిణీసహాయమణికల్పితసౌధముల న్వసించుచున్. 39

టీ. యదూద్వహుండు = యదువంశోద్ధారకుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆరమణీ లలామములన్ = ఆయుత్తమస్త్రీలను, తద్ద్వార...వాటికలన్-తత్ =ఆ, ద్వారవతీపుర= ద్వారకాపట్టణసంబంధమైన, ఉపవన=ఉద్యానవనములయొక్క, వాటికలన్ =ప్రదేశము లందు, కృత...సీమలన్ - కృతక=కల్పితములైన, అద్రి=కొండలయొక్క, సీమలన్= ప్రదేశములందు, వారిధి...సదనంబులన్ - వారిధి = సముద్రముయొక్క, తీర=ఒడ్డు నందైన, కుంజసదనంబులన్ =పొదరిండ్లయందును, కేళి...సౌధములన్ - కేళి=విలాసార్థ మైన, తరంగిణీ=నదులయొక్క, తటీ=ఒడ్లయందైన, కైరవిణీసహాయమణి=చంద్రకాంత మాణిక్యములచే (కలువలకు సహాయమైనవాఁడు చంద్రుఁడు) కల్పిత=నిర్మింపఁబడిన, సౌధములన్ = మేడలందును, వసించుచున్ = నివసించుచు.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పదియాఱువేలస్త్రీరత్నములను, ఎనమండ్రు మహిషులను, గూడి ద్వారకాపట్టణోద్యానవనములందును, కేళీశైలములందును, సముద్రతీరమందలి పొదరిండ్లయందును, కేళితరంగిణులతీరములందైన చంద్రకాంతమణి నిర్మితసౌధము లందును వసించు నని భావము.

విశే. ఉద్యానములు, కేళిశైలములు, సముద్రతీర కుంజసదనములు, విహారనదీ తీరస్థ చంద్రకాంతసౌధములును జలువ కాకరములై మనోహరములై శృంగారోద్దీపక ములై కాముకునకుఁ గడుంగడు కామాసక్తిని గల్గించును. కానఁ గవి పదియాఱువేల యెనమండ్రను గూడిన శ్రీకృష్ణునకు వీనిని విహారప్రదేశములుగ వక్కాణించుట యెంతయుఁ దగియున్నది.

శా. ఏయేవేళల నేసరోజముఖి యేయేలీలలం గోరుఁ దా
నాయావేళల నాసరోజముఖి నాయాలీలలం దేల్చి యే
చాయం జూచినఁ దానయై మెలఁగుచున్సౌఖ్యాబ్ధినోలాడుభో
గాయత్తుం డయి పెక్కురూపముల మాయాకల్పనాచాతురిన్. 40

టీ. ఏయే వేళలన్ =ఏయేసమయములు, ఏసరోజముఖి = ఏవనిత, ఏయేలీలలన్= ఏయేవిలాసములను, తాను=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆయాలీలలన్ =ఆయా విలాసములచే, తేల్చి= సంతోషపెట్టి, ఏచాయన్ =ఏవైపును, తాన ఐ=తానే యగపడువాఁడై (తాను+అ), మెలఁగుచున్ =సంచరించుచు, సౌఖ్యాబ్ధి = సుఖమనుసముద్రమున, భోగాయత్తుండు= భోగముల కధీనుఁడు, పెక్కురూపములన్ =పలువిధములగు నాకృతులతో, మాయా...

చాతురిన్ = మాయాకల్పనమునందైన నైపుణ్యముచే, ఓలలాడుక్ = తేలియాడును. 'ఓల' ఇది నీట నీఁదులాడునపు డగుధ్వన్యనుకరణము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పదియాఱువేల యెనమండ్రను వారువారు కోరినరీతిని దన్పుచు, మాయాకల్పనాచాతుర్యమునఁ బలురూపములం దాల్చి యందఱను నన్ని రూపముల మెలంగుచు భోగాసక్తుండై వారిం గూడి మెలంగు నని భావము. ఇందు నెల్లర కనుకూలుఁడై చాతుర్యము మీఱ మెలంగు ననుటచే శ్రీకృష్ణునకు దక్షిణనాయకత సూచితమైనది.

క. హరి యిట్లు సతుల నందఱ
సరిగాఁ జూచియును భోజజనపాలసుతం
దరుణీమణి సాత్త్రాజితి
నిరువుర మన్నించి మిగుల నిచ్చుం జనవుల్. 41

టీ. సతులక్ = భార్యలను, సరిగాక్ = సమానముగా, భోజజనపాలసుతక్ = రుక్మిణిని, తరుణీమణిక్ = స్త్రీరత్నమగు, సాత్రాజితిక్ = సత్రాజిత్పుత్రికయగు సత్యభామను, మన్నించి = గౌరవించి, మిగులక్ = మిక్కిలియును, చనవుల్ = ప్రేమయుక్తమగు స్వాతంత్ర్యములను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు భార్యలెల్లరియెడలను సముఁడెకాని యందు రుక్మిణీ సత్యభామల నందఱిలోఁ బెద్దదగుప్రేమమీఱఁ జనవిచ్చి మన్నించు నని భావము.

విశే. రుక్మిణి లక్ష్మ్యంశసంభూతురాలు గాన వాసనావశమున నామెను బెద్దగ సమ్మానించును. తరుణు లెల్లవారిలో నీమె యన్నిటను మణివంటి దగుట నీమెనుగూడ రుక్మిణితో సరిగ సమ్మానించు నని సారస్యము తెలుచున్నది. సాత్రాజితి: సత్రాజిత్తుయొక్క సంతానమైనస్త్రీ. తద్ధిత. అణ్.

చ. కులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నీ
వల నలరుక్మిణీరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నా
వలఁ బచరింపఁగా రవరవ ల్వొడమె న్మది వారి కెంతయున్. 42

టీ. కులమును = ఆభిజాత్యమును, రూపమును = చక్కఁదనమును, మగనికూరిమియుక్ = పతియొక్కచెలిమియును, ఈవలక్ = ఈవైపు, వాసిక్ = ఆధిక్యముతో, చెలంగఁగక్ = ఒప్పుచుండ, ఆవలక్ = ఆవైపు, పచరింపఁగాక్ = ప్రవర్తింపఁగా, రవరవలు=స్పర్ధలు, మదిక్ = చిత్తమున, ఎంతయుక్ = మిక్కిలి, పొడమెక్ = పుట్టెను.

భా. 'నేనె సర్వాంశజాతను, నేనె చక్కనిదానను, నేనె మగనిచెలిమి గల దానను' అని రుక్మిణి యొక్క ప్రక్కను సత్యభామ యొక్క ప్రక్కను బ్రవర్తించుటంజేసి, యయ్యిరువురకును మనస్సులో స్పర్ధలు పుట్టె నని భావము. శ్రీకృష్ణుఁ డీయిరువురనే కడుం గడు సమ్మానించుటంజేసి వీరికే రవరవలు కల్గె ననియు, దక్కుంగలవారలకుఁ గలుగఁ బ్రసక్తి లేకపోయె ననియు గ్రహింపవలయు.

వ్యా. విశే. ఈవలన్, ఆవలన్.—వృత్తియందు వలనుశబ్దము తుదినుండు 'ను' అనునది లోపించె. మంచికులమునఁ బుట్టుట, మంచిరూపమును గల్గియుండుట, నాపై మగనికూరిమి గనుట యనునివి యొకటొకటే స్త్రీకి గర్వజనకములు కాఁగా, నన్నియు నొక్కట నమరియున్న చెప్పెడిదేమి! మగువలకు ముఖ్యముగ మగనికూరిమియె వాంఛనీయము. సౌందర్యముతోఁబాటుగ మగనికూరిమి యొప్పినమగువ గర్వింపకుండునా? అదియుంగాక వనితలు సామాన్యముగఁ బతి మఱియొకతెను సమ్మానింపఁ జూడఁజాలరు. కాన, స్త్రీజనసహజ మగు నట్టియీర్ష్యనే పూని లోకము పాడి రుక్మిణీసత్యభామలు పరస్పరము స్పర్ధ నూని రని గ్రహింపవలయును.

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంతగృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రలు గొల్వ జూద మ
త్యంతవినోదకేలి మెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబు గన్. 43

టీ. అంతటన్ = (ఇట్లు రవరవలు పొడముసమయమున) ధవళాంబుజనేత్రుఁడు-ధవళ=తెల్లనైన, అంబుజ=పద్మములవంటి, నేత్రుఁడు=కన్నులుగలవాఁడు శశికాంత... వేదిమీఁదన్ - శశికాంతశిలామయ = చంద్రకాంతశిలాప్రచురమైన, వేదిమీఁదన్ = తిన్నెపై, ఏకాంతమునందున్=రహస్యమున, మృగాయతనేత్రలు-మృగ=లేడియొక్క, ఆయత=దీర్ఘములైన, నేత్రలు=కన్నులవంటి కన్నులుగలవారు, జూదము = ద్యూతము, అత్యంతవినోదకేలిమెయిన్ = మిక్కిలి ప్రొద్దుపుచ్చుటకొఱకైన యాటయొక్కవిధముతో, అద్భుతంబు గన్ = ఆశ్చర్యముగా.

భా. రుక్మిణీసత్యలకు రవరవలు పొడముకాలమున నొక్కనాఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణీగృహమున కేతెంచి చంద్రకాంతరత్ననిర్మిత మగు తిన్నెపై నొకరహస్యప్రదేశమునఁ దన్నుఁ గొందఱు వనితలు గొల్చుచుండ నుబుసుపోకకై జూదమాడుచుండె నని భావము.

వ్యా-వి శే. ధవళాంబుజనేత్రుఁడు.—— తెల్లందన మంబుజములకు వికసించినంగాని కలుగఁబోదు. కావున నీవిశేషణమహిమవలన శ్రీకృష్ణుఁడు వికసితనేత్రుఁ డనియు, నెలమి మీఱ నియ్యెడనున రుక్మిణీగృహమున కేతెంచినవాఁ డనియుఁ దెలియవచ్చును. ఇట్లే 'మృగాయతనేత్రలు' అనుపదముగూడ స్త్రీలసంతోషాతిశయమును సూచించును. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁ డేకాంతమున నే జూదమును సాగించుచుండె ననుటచే, ముందు సంభవించు నారదాగమనాదుల గుత్తెఱిఁగియే రహస్యప్రదేశమున శ్రీకృష్ణుఁ డుండె నని తేలుచున్నది. దీన శ్రీకృష్ణుని త్రికాలవేదిత్వము పరిస్ఫుట మగుచున్నది. నారదాగమనాది వృత్తాంతము సత్యకుఁ దెలియ నవకాశము సంఘటించుటకును, శ్రీకృష్ణుని భోగాతిశయము సూచించుటకును, రహస్యరక్షణమున ససమర్థలగు మృగాయతనేత్రల నట్టి రహస్యప్రదేశమున శ్రీకృష్ణునకు సేవఁజేయువారినిగాఁ గూర్చినాఁ డని యెన్న వలయును. జూద. వి. ద్యూతము. ప్ర.

శ్రీకృష్ణునియొద్దకు నారదుఁడు వచ్చుట.

సీ. సరిగమపధనిస సంజ్ఞస్వరంబుల
మహతి నభోవాయునిహతి మొరయ
భాగీరథీపయఃపరిపూర్ణ మణికమం
డలువు హస్తంబునఁ జెలువు మిగులఁ
బ్రణవమంత్రావృత్తిపావనస్ఫటికాక్ష
వలయంబు కర్ణశష్కులిక వ్రేల
సమరనృత్యోచితచమరవాలంబును
గక్షపాలయు భుజాగ్రమున మెఱయ
తే. దేహకాంతు లకాలచంద్రికల నీన
జడలు మోక్షద్రుపల్లవశంక సేయ
గగనముననుండి వచ్చె నాకస్మికముగ
నారివేరంపుఁదపసి దైత్యారికడకు. 44

టీ. సరి...స్వరంబులన్ = 'స, రి, గ, మ, ప, ధ, ని, స' అను సంజ్ఞలుగల స్వరములచేత, మహతి=మహతి యను నారదునివీణె, నభోవాయునిహతిన్-నభః=ఆకాశమందైన, వాయు=గాలియొక్క, నిహతిన్=అత్యంతమగు దెబ్బచే, మొరయన్=శబ్దింపఁగా, భాగీరథీ...కమండలువు-భాగీరథీ = మిన్నేటిసంబంధమైన, పయః=నీటిచే, పరిపూర్ణ= నిండిన, మణికమండలువు=మణినిర్మితమగు గిండివంటిపాత్రము, హస్తంబునన్=చేతి

యందు, చెలువు=అందము, మిగులన్=అతిశయింపఁగను, ప్రణవ...వలయంబు-ప్రణవ మంత్ర=ఓంకారరూపమంత్రముయొక్క, ఆవృత్తి = వల్లెవేయుటచే, పావన=పవిత్రమైన, స్ఫటికాక్షవలయంబు=స్ఫటికమణులచే నిర్మితమైనజపమాల, కర్ణశష్కులికన్ = చక్కిలమువంటిచెవిని, వ్రేలన్ = వ్రేలాడుచుండఁగా, సమర...వాలంబును-సమర = యుద్ధమునందలి, నృత్య=నాట్యమునకు, ఉచిత=తగిన, చమరవాలంబును = చామరమును; కక్షపాలయున్=బుజమున బద్ధమై వ్రేలాడుసంచియు, భుజాగ్రమునన్=మూఁపునందు; మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, దేహకాంతులు = శరీరసంబంధమైన తేజస్సులు, అకాల చంద్రికలన్ = వేళకానివేళయందైన వెన్నెలలను, ఈనన్=కనుచుండఁగా, జడలు = జటలు, మోక్షద్రుపల్లవశంకన్-మోక్షద్రు = అపవర్గమనువృక్షముయొక్క, పల్లవ= చిగురులయొక్క, శంకన్=సందేహమును, చేయన్=ఒనర్పఁగా, గగనమునుండి = ఆకాశమునుండి, ఆకస్మికముగన్ = తటాలున, ఆరివేరంపుఁదపసి - ఆరివేరము + తపసి= కలహప్రియుండగుముని-నారదుఁడు, దైత్యారికడకున్=రాక్షసశత్రువగు శ్రీకృష్ణుని కడకు.

భా. మింటిగాలిచాఁకున మహతి యను తనవీణె సప్తస్వరముల శబ్దించుచుండ, మిన్నేటినీట నాపూర్ణమైన మణికమండలువు తనహస్తమున చెలువుమీఱ నుండ, నోంకారవృత్తిచే నత్యంతపూతమైన స్ఫటికజపమాల దక్షిణకర్ణము నంటి వ్రేలాడుచుండ, యుద్ధసమయనృత్యమున కర్హమగుచామరమును సంచియు భుజమునగ్రము నంటి వ్రేలుచుండ, శరీరధవళకాంతులు కాలముకానికాలమునందైన చంద్రికలంబోలి వర్తిలుచుండ, నెఱ్ఱనిజడలు మోక్షవృక్షసంబంధమగు చిగురులసందియము నొందించుచుండఁ, గలహప్రియుండగు నారదుండు మింటినుండి శ్రీకృష్ణునికడ కాకస్మికముగ నేతెంచె నని భావము.

వ్యా-విశే. స్వరములు—షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము. పంచమము, ధైవతము, నిషాదము, మహతి నారదునివీణెకుఁ బేరు. శష్కులిక. వి. చక్కిలము. ఆకృతివిషయమునఁ జెవులను జక్కిలములతోడను, శ్రీకారములతోడను, గవులుపోల్తురు. విప్రునిదక్షిణకర్ణము మిగులఁ బూతమైనదిగా స్మృతులు పలుకును గాన, నందే జపమాల యమర్పఁబడిన దని గ్రహింపవలయును. స్ఫటికము మోక్షాద్యుత్కృష్ట ఫలముల నొసంగ సమర్థము గాన, మోక్షార్థి యగుటఁజేసి తన్నిర్మితాక్షవలయమును ధరించె నని యూహించునది. నారదుఁడు కలహప్రియుఁడు గాన, యుద్ధము జరుగు సమయముల సంతోషముమీఱ నాట్యముసల్పు ననియు, నపుడు కల్గుశ్రమము నపన యింపఁ జామరము సమర్థ మగు ననియు గ్రహింపవలసియుండును. నారదుఁడు తెల్లనివాఁ డౌటంజేసి యాతని శరీరసంబంధమగు ధవళకాంతులు వెన్నెలలం బోలి

యొప్పె ననియు, నుత్కృష్టవస్తువులఁ గవులు తెల్లనివానిఁగా నిరూపించుట యాచారము గానఁ దెల్లనినారదుని మోక్షవృక్షముగను, నాతనియెఱ్ఱనిజడలను బల్లవములుగను గవి నిరూపించె ననియుఁ గ్రహింపవలయును. అరివేరము + తపసి.—కర్మధారయమున మువర్ణకమునకుఁ బుంపులును, నుగాగమమును ద్రుతకార్యములును గల్గి 'అరివేరంపుఁ దపసి' అయ్యెను. నారదుఁడు కలహప్రియుఁ డను నన్వర్థనాముఁడు. నిక్కముగ మానవుల ప్రాకృతమునుబట్టియే యాతనికి వారిపక్షమునఁ గలహముం గూర్ప బుద్ధిపొడమును. కాని, యిందు ముమ్ముందుఁ బారిజాతకుసుమదానమునఁ గూర్పఁబోవు కలహపు విషయమును సూచించుటకై, యాతనియన్వర్థనామమునే కవి యిందుఁ జేర్కొనె నని గ్రహింపవలయును, 'గగనముననుండి.' గగనమువలన:—ఉండిపదంబు వలనవర్ణకమున కనుప్రయుక్తమగు. అయ్యది పరముకాఁగా వలనవర్ణకమునకు ద్వితీయాసక్తములు ప్రాయికముగాఁ గల్గు నను పద్ధతుల ననుసరించి యీరూపము కల్గెను. 'ఆకస్మికము = అకస్మాద్భవము' అని శబ్దరత్నాకరము. ఆకస్మికము కన్ = అకస్మాద్భవ మగునట్లుగా, ఇచ్చో 'అకస్మాత్తుగా' అనునర్థమున నిది ప్రయుక్తమయ్యెను. ఇందు జడదారివేసము మనోహరముగ సహజమగుపద్ధతిని వర్ణించెను. అందును నారదునియాకృతిని బురాణప్రసిద్ధ మగునాతనియాకృతిని మది భావించి హృద్యముగఁ జిత్రించెను. మఱియు నీవర్ణనము మాఘకావ్యప్రథమసర్గమందలి నారదవర్ణనమును జ్ఞప్తికిం దెచ్చుచున్నయది. అలం. అతిశయోక్తి. విభావన. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

క. వచ్చినమునిపతి కెదురుగ
వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి వనితయుఁ దానుం
బొచ్చెంబు లేనిభక్తి వి
యచ్చరరిపుభేది సలిపె నాతిథ్యంబున్. 44

టీ. మునిపతికిన్=మునీశ్వరునకు, నమస్కృతులు = నమస్కారములు, ఒనర్చి= చేసి, వనితయున్ (రుక్మిణియు) పొచ్చెంబు=తక్కువ, వియచ్చరరిపుభేది-వియచ్చర = గగనమునఁ దిరుగుదేవతలకు, రిపు=శత్రువైనరాక్షసులకు, భేది=సంహర్త (శ్రీకృష్ణుఁడు), ఆతిథ్యంబున్ = అతిథిసత్కారమును, సలిపెన్=చేసెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మహాముని రాఁగ నమస్కారము లాచరించి, రుక్మిణియుం దాను నతిథిసత్కారము నతిభక్తి నొనర్చె నని భావము.

వ్యా-విశే. 'ఆత్మార్థ మభిహిత మగునపుడు తల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు తద్విశేషణక్రియల కగు' అనుపద్ధతిని క్రియ తానుపదమునకు సంబంధించి యేకత్వమును

బొందినవి. వృద్ధు గృహమునుగూర్చి వచ్చిన, యువకుని ప్రాణము లూర్ధ్వముగఁ బోఱు నవియు, నావృద్ధు నుచితముగఁ బ్రత్యుత్థానాభివాదనముల గారవించి యనంతర మా యువకునిప్రాణములు మఱల స్వస్థానముం జెందు నవియు నార్యవచనము. కావున నే యతి భక్తిని సజాసిన్యై యాతనిం బ్రత్యుత్థానాభివాదనముల నాతిథేయమున సంతుష్టుని శ్రీకృష్ణుఁ డతిభక్తిని గావించె నని తేలుచున్నది. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు పరమాత్ముఁడును సకలవంద్యుఁడును నైనను, బ్రకృతము మాయామానుషరూపధారి యై యువకుఁ డై యున్న వాఁడు గాన, లోకంబునపాడి నాతని బ్రత్యుత్థానాదుల గారవించె నని గ్రహింపవలయును.

తే. అపుడు రుక్మిణికనుసన్న నబ్జముఖులు
రత్నసింహాసనంబు నారదున కిడిరి
హరియు నమ్మౌనియనుమతి నర్హపీఠ
మున సుఖాసీనుఁ డయి కరంబులు మొగిడ్చి. 46

టీ. అబ్జముఖులు = పద్మములవంటి మోములు గలవారు. కనుసన్న = నేత్ర సంజ్ఞచే, అమ్మౌనియనుమతిన్ = ఆమునీశ్వరునియొక్క యంగీకారముచే, సుఖాసీనుఁడు = సుఖముగఁ గూర్చున్నవాఁడు, మొగిడ్చి = ముడిచి.

భా. రుక్మిణి కనుసన్నచే వనితల నాసనము వేయుఁ డని యానతీయ, వారు మణిమయ సింహాసనము నిడి రనియు, నందు నారదుఁడు గూర్చుండ నాతని సెలవంది శ్రీకృష్ణుఁడును నుచితాసనమున సుఖముగఁ గూర్చుండె ననియు భావము.

వ్యా-విశే. సన్న. వి. సంజ్ఞ. ప్ర. రుక్మిణి రాజ్ఞియొక్కశీవి యిందుఁ జూపినది. తాను స్వయముగ సింహాసన మిడక యితరవనితల కానయిడుటయే యిందులకు నిదర్శనము.

క. సురసంయమివర! మీ రిట
కరుదేరఁగ నిప్డు డేఁ గృతార్థుఁడ నయితిన్
నిరతంబు మీరు నాపయిఁ
గరుణ గలిగి యునికి యిది యకారణము *సుమీ. 47

టీ. సురసంయమివర=దేవర్షిశ్రేష్ఠుఁడా! ఇటకున్=ఇచ్చటికి, అరుదేరఁగన్=రాఁగ, ఏను=నేను, కృతార్థుఁడను=చేయఁబడినకార్యములుగలవాఁడను (ధన్యుఁడను), నిరతంబు=మిగుల నాసక్తికొన్నటులుగా, ఈపదము సాధారణముగ సంతతమనునర్థమునఁ బ్రయుక్తమైన ట్లూహింపనగు. కరుణ = దయ, అకారణముసుమీ = హేతుశూన్యముసుమా!

*సుఁడీ. పాఠాంతరము.

ఇందు 'మీరు' అని బహువచన మగపడుటంజేసి 'చూడీ' అని యుండిన లెస్స యని తోఁచెడిని.

భా. మీరాకచే ధన్యుఁడ నైతిని. సంతతము మీరు నాపై దయకలిగియుండు టకుఁ గారణ మెద్దియు లేదు. (నిర్హేతుకజాయమానకరుణ కలవాఁడవు.)

వ్యా-వి శే. అరుగుదెంచు.—అభ్యాగతి నరుగ్వాదులకుఁ దెంచుధాతు వను ప్రయు క్తమగు. అగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు. అరుదెంచు+నుజి అర్థానికి ముజ్జీ త్తుతు పరమగునపుడు తేతేరు లగును. జీత్తు పరమగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు. అరుదేరన్.

క. నావుడు శౌరికి నిట్లను, నావేలుఁపుఁదపసి మర్త్యుఁడాడెడిరీతిన్
నీ విట్లు పలుక నుచితమె?, యే విశ్వజనీనచరిత!యెఱుఁగనె నిన్నున్ ?

టీ. నావుడున్ = అనినపిదప, ఆవేలుపుఁదపసి = ఆదేవర్షి, మర్త్యుఁడు = మను ష్యుఁడు, ఆడెడురీతిన్=మాటలాడుపద్ధతితో, ఇట్లు= ఈరీతిని, ఉచితమె=తగునె? ఏను= నేను, విశ్వజనీనచరిత=సర్వజనులకు హితమైనచరిత్రముగలవాఁడా !

వ్యా-వి శే. నావుడున్=అనుధాత్వానంతర్యార్థకరూపము. 'అనవుడు, అనుడు' అనునవి దీనిరూపాంతరములు. లాతిచో సహితము కాదేశాదులు గానంబడియెడి. విశ్వ జనీనము. విశ్వజనహిత మనునర్థమున తద్ధితరూపము.

నారదుఁడు శ్రీకృష్ణుని నుతించుట

సీ. ప్రామినుకులవొంగఁ బాతాళకుహారంబుఁ
జొరఁబాఱి చీఱినచోఱ వీవ
తరిగొండ వెన్నుపైఁ దాల్చి వేల్పులఁ గూర్చి
చవిఁ దేల్చినట్టి కచ్ఛపమ వీవ
నీటిలో మునిఁగిన నేలచేడియఁ గొమ్ము
కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోణి వీవ
మునిమాపు బలుగంబమునఁ బుట్టి బంటు న
క్కఱఁ గాచినట్టి సింగంబ వీవ
తే. దితిజుమెట్టిన యాఁపొట్టిదిట్ట వీవ
పుడమిఱేఁడుల నడఁచిన ప్రోడ వీవ
కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన గబ్బి వీవ
యిపుడు ద్వారక వసియించునీవు నీవ.

టీ. ప్రామినుకులదొంగన్ - ప్రామినుకుల = వేదములయొక్క, (ప్రాంత మాటలు) దొంగన్ = చోరుని, పాతాళకుహరంబున్ = పాతాళబిలమును, చొరం బాఱి=ప్రవేశించి, చీఱిన=బ్రద్దలుచేసిన, చోఱవు = మత్స్యమవు, తరిగొండన్ = కవ్వపుఁగొండను (మంథరమును), వెన్నుపైన్=వీఁపుపై, తాల్చి=ధరించి, వేల్పులన్ = దేవతలను, కూటిచవిన్ = అన్నపురుచిచే, తేల్చినట్టి=సంతోషపెట్టినట్టి, కచ్ఛపమవు = కూర్మమవు, నేలచేడియన్ = భూదేవిని, కొమ్ముకొనన్=దంష్ట్రాగ్రమున, ఉబ్బన్=పైకి లేచునట్లుగా, ఘోణివి=వరాహమవు, మునిమాపు=సాయంసంధ్యాకాలమున, బలుగంబ మునన్=పెద్దస్తంభమున, అక్కఱన్ = కోర్కితో, బంటున్=భృత్యుఁడైన ప్రహ్లాదుని, కాచినట్టి=రక్షించినట్టి, సింగంబవు=సింహమవు. దితిజున్ = దితికొడుకైన బలిచక్ర వర్తిని, మెట్టిన=అడఁచిన, పొట్టిదిట్టవు=వామనధీరుఁడవు, పుడమిఱేడులన్=రాజులను, ప్రోడవు=ప్రౌఢుఁడవు, కడలిన్ = సముద్రమును, కోలకున్=బాణమునకు, తెచ్చిన= వచ్చునట్లుచేసిన, గబ్బివి=గర్వివి (శూరుఁడవు), ద్వారకన్ = ద్వారకాపట్టణమున, వసించు=ఉండు, నీవు, నీవ=నీవే. అనఁగాఁ బూర్వోక్తకార్యముల నాచరించిన నూపర మాత్మవే యనుట.

విశే. 1. సోమకుఁడను నసురుఁడు వేదముల దొంగలించి సముద్రముం జొరఁ బాఱ, నాతని మత్స్యరూపముం దాల్చి మహావిష్ణు వాతని సంహరించె ననుపురాణ గాథను బ్రథమపాదమున ననుసంధింపవలయును. 2. మహావిష్ణువు మంథరమును గవ్వ ముగాఁజేసి, వాసుకిని త్రాడుగాఁజేసి, సముద్రమును సురలంగూడి మథించి, యపు డందు మునింగినమంథరమును గూర్మరూపమునఁ దెచ్చె ననియు, నందుఁ బుట్టినయమృతమును దేవతలకుఁ బంచి కొన్నియుత్కృష్టవస్తువులఁ దాను గ్రహించి, కొన్నిటిని దేవేంద్రు నకు నొసంగె ననుపురాణకథను ద్వితీయపాదమున ననుసంధింపవలెను. దూర్వాసుని శాపవశమునఁ గల్గిన తాపము నాఁకోనం జాలక భువి జలధిం బడ నద్దాని మహావిష్ణువు కూర్మరూపముం దాల్చి తేల్చె నని కొన్నిగాథలు నుడువును. 3. హిరణ్యాక్షుఁడు భువిని జాఁపచుట్టగఁ జుట్టునపుడు విష్ణువు వరాహరూపముం దాల్చి ఆతని సంహరించి భూదేవిని సంరక్షించె నను పౌరాణికకథను దృతీయపాదమున గమనింపవలెను. 4. భక్తుఁ డగుప్రహ్లాదుని రక్షించి యాతనిపలుకును సత్యముగాఁ జేయఁ, గంబమున నుద్భవించి మహావిష్ణువు హిరణ్యకశిపుని సింహరూపమున సాయంసంధ్యాసమయమున సంహరించె ననుకథను జతుర్థపాదమున ననుసంధింపవలయును. దేవతలచేతఁగాని మనుష్యులచేతఁ గాని మృగాదులచేతఁగాని యవధ్యత్వమును, బవలుగాని రేయిగాని చావకుండుటను వర ముగా హిరణ్యకశిపుఁడు బ్రహ్మను గోరి పడసియుండుటచే, శ్రీమహావిష్ణు వాతని నర మృగరూప మిళితమగు నాకృతిం దాల్చియు, రేయింబవలు గానిసంజను సంహరించె నని

తెలియు నది. 5. బలి ముల్లోకముల నాక్రమించి తాన యేలుచుండెను. దాన నింద్రుఁడు పదభ్రష్టుఁ డయ్యెను, పిదప దేవతలు బ్రహ్మనుగూడి విష్ణువుకడ కేఁగి జరిగిన దానిం జెప్పికొని రక్షింపు మని వేఁడికొనిరి అంత విష్ణువు వామనావతారముం దాల్చి వదాన్యచక్రవర్తి యగుబలికడ కేతెంచి మూఁడడుగులభువిని యాచించెను. ఆడి తప్పని యాబలి తనగురువు శుక్రాచార్యుఁ డెన్ని భంగుల బోధించినను వినక మూఁడడుగుల యిల నొసంగ, వామనుండు పెచ్చుపెరిగి భువినిండి భువి నొకపాదమున దివినొక పాదమున నాక్రమించి, వేఱొకపాదమునకుఁ దావులేమి నాతనిశిరసుపై నిడి పాతాళ మున కడఁగఁద్రొక్కె నను గాథను గీతప్రథమపాదమున ననుసంధింపవలయును. 6. కార్త వీర్యునిసుతుఁడు తనతండ్రిం జంపె ననుకోపము మీఱఁ బరశురాముఁడు ముయ్యేడు మాఱులు రాజుల వధించి, తద్రక్తమునఁ బితృతర్పణము గావించె ననుపౌరాణిక గాథను గీతద్వితీయపాదార్థమును గమనించునప్పుడు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనవలయును. 7. శ్రీరాముఁడు లంకం జేరుటకు సముద్రుఁడు దారి నీయకుంట నాతనిపై బాణ మేసి లోఁగఁ జేసె ననుగాథను గీతతృతీయపాదమున ననుసంధింపవలెను. 8 ఈచతుర్థ పాదమునఁ గృష్ణావతారము కీర్తింపఁబడినది. అవతారక్రమమున బలరామావతారమే యవతారములలోఁ గీర్తితమైనది. కాని బలరామకృష్ణుల నొక్కయవతారముగనే పురా ణాదులు నుడువుచుంట నిట్లుండుట యవిరుద్ధము. ఇందుఁ గృష్ణస్తుతి ప్రసక్తము గానఁ గృష్ణావతారమే పేర్కొనఁబడియె. కంబము. వి. స్తంభము. ప్ర. సింగము. వి. సింహము. ప్ర. ప్రోడ. వి. ప్రౌఢ. ప్ర. గర్వి. ప్ర. గబ్బి. వి.

క. రక్కసిమగువలయీలువు
మొక్కపఱిచె దీన పాపములగమిఁ గాలం
ద్రొక్కెదవు నీవ యింకిట
నిక్కముగా నిన్నుఁ బొగడ నేర్తునె కృష్ణా! 50

టీ. రక్కసిమగువలయీలువున్ = రాక్షసస్త్రీల పాతివ్రత్యమును, మొక్కపఱిచె దున్=నశింపఁజేయుదువు, పాపములగమిన్ = పాపసమూహమును, నిక్కముగాన్ = నిజముగా, నేర్తునె=ఓపుదునే?

విశే. రక్కసి వి. రాక్షసి. ప్ర. ఇందు మొదటివిషయము బుద్ధావతారసూచక మందురు గాని యది విచారణీయము. రెండవవిషయము కల్క్యవతారసూచక మనుట యెట్లో సరిపెట్టుకొనవలసియుండును.

క. ద్వారక వైకుంఠపురం
బీరుక్మిణి లక్ష్మి మీర లిచ్చట నునికిన్

సారెకుఁ గొల్వఁగ వత్తును
గోరికతోఁ గంసహర! ముకుంద! మురారీ! 51

టీ. సారెకున్ =మాటిమాటికి, కొల్వఁగన్ = సేవించుటకు, కంసహ. =కంసునిసంహరించినవాఁడా! మురారీ = మురద్వేషీ!

భా. ఈద్వారక వైకుంఠమును, ఈరుక్మిణి లక్ష్మియు, నీవు సాక్షాద్విష్ణువును నగుట, మాటిమాటికి మమ్ముల సేవింప వచ్చుచుందు నని భావము. అనఁగా భగవంతుఁడ వను జ్ఞానముతో నిను సేవింప నేతెంతు నదుట.

వ. అని యిట్లు బహుప్రకారంబులం బ్రశంసించి యవ్విరించినందనుం డమందానందంబు డెందంబునం గ్రందుకొన నిజవాసనాబిరుదగాథాకథనవందిబృందాయమానేందిందిరంబును, నుచితోపయోగజనితానందబాష్పసందోహశంకావహమకరందబిందుతుందిలంబును, నిఖిలమనోరథప్రదానకీర్తిశంకాకరవిశదప్రభానిచులితంబును నగుపారిజాతంపుఁగ్రొన్నన మిన్నేటిపసిండినెత్తమ్మిచిగురుటాకునం బోదివి యిచ్చిన. 52

టీ. బహుప్రకారంబులన్ =అనేకవిధముల, ప్రశంసించి=కొనియాడి, అవ్విరించినందనుండు=ఆబ్రహ్మపుత్త్రుం డగు నారదుండు,అమందానందంబు=అధికమైన సంతోషము, డెందంబునన్ =మనస్సునందు, క్రందుకొనన్ = వ్యాపింపఁగా, నిజ... నేందిందిరంబును- నిజ=తనదైన, వాసనా = పరిమళమునకు సంబంధించిన, బిరుద=ప్రసిద్ధియొక్క, గాథా=కథలను, కథన=చెప్పుటయందు, వందిబృందాయమాన=స్తుతిపాఠకసమూహమువలె నాచరించుచున్న, ఇందిందిరంబును=తుమ్మెదలు కలదియు, ఉచితోప తుందిలంబును-ఉచిత=అర్హమైన, ఉపయోగ=ఒదవుబడిచే, జనిత=పుట్టిన, ఆనందబాష్ప = సంతోషమువలని కన్నీళులయొక్క, సందోహ=సమితియొక్క, శంకా=సందేహమును, వహ=తాల్చునట్టి, మకరందబిందు=పూవుందేనెబొట్టులచే, తుందిలంబును=బలిసినదియు, నిఖిల...నిచులితంబును-నిఖిల=సమస్తమైన, మనోరథ=కోర్కులను, ప్రదాన = ఇచ్చుటచేనైన, కీర్తి=యశస్సుయొక్క, శంకా=సందియమును, కర=చేయునట్టి, విశదప్రభా=తెల్లని తేజస్సుచే, నిచులితంబును=దట్టమైనదియు, అగు=ఐనట్టి, పారిజాతంపుఁగ్రొన్ననన్ =పారిజాతవృక్షసంబంధమైన క్రొత్తపుష్పమును,(క్రొత్త యనుటచే నపుడపుడే వికసించిన దనియు, నపుడే కోయంబడిన దనియుఁ దెలియవచ్చెడిని.) మిన్నేటి...టాకునన్ -మిన్నేటి=ఆకాశగంగ

యందలి, పసిండికెత్తమ్మి=సొగసైన బంగారు తామరసంబంధమైన, చిగురుటాకునన్ = పల్లవమునందు, పొదివి = చుట్టి.

భా. అవ్విరించిసుతుఁ డింతింతనరానిసంతసము స్వాంతమునఁ జెలంగఁ దనపరిమళంపుఁబ్రసిద్ధిసిఁ బొగడ బట్టులగుతుమ్మెదలు గలదియుఁ, బ్రకృతము మహామహుండగు శ్రీకృష్ణునకుఁ దా నర్పింపఁదగియుంటఁ దగినయుపయోగము తనకుఁ దటస్థించెఁగదా యని శ్రద్ధయు సంతోషమునందుటకతన గద్గదయానందబాష్పము లేమో యను సందియమును గద్గించుమకరందబిందువులఁ జెలువుమీఱునదియుఁ, సెల్లకోర్కుల నొసంగుటకతనఁ గల్గినవిమలయశంబే మో యనుసంశయము నాపాదించు విమలప్రభను మించునదియు నైన పారిజాతసూత్నసుమమును వియన్నదీసువర్ణపద్మపత్రమునఁ బొదివి శ్రీకృష్ణున కర్పించె నని భావము.

వ్యా-విశే. ఆ+విరించినందనుండు-త్రికంబుమీఁది హల్లునకు ద్విత్వము వికల్పముగఁ గల్గును. క్రొత్త+నన-ప్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపమును, వానికిఁ బరుషేతరములు పరములుగా ద్విత్వమును గల్గును. క్రొన్నన. చిగురుటాకు-రూ. అ. చిగురాకు కర్మధారయంబునఁ బేర్వాదిశబ్దములకచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు. మిన్ను+ఏఱు-సమాసమున 'టి'షష్ఠీవిభక్తిక ప్రత్యయము కల్గెను. బృందాయమాన— 'బృందఇవాచరమాణ' అనునర్థమునఁ గల్గిన క్యజంతరూపము. మతుబర్థమున 'తుంద+ఇల' 'తుందిల' అని యయ్యెను. తుమ్మెదలు స్తుతిపాఠకు లగుచున్న వనుటచేఁ బరిమళాతిశయమును, కీర్తిశంకను గలుగఁజేయుచున్న దనుటచే విశదప్రభాధిక్యమును సూచితము లగును. సుమము మనోహరమగుటకుఁ బరిమళమును గాంతియు నావశ్యకములు. మఱియుఁ బూఁదేనె నిండియుండుట పరిమళమునకుఁ బోషకమును వికాసమునకు నూత్నతను దెల్పునదియు నగు పైనినిరూపించిన విశేషణత్రయమునఁ బుష్పము నధికమనోహరముగ నొనర్చి, యద్దాని శోభామహిమాతిశయములఁ బాఠకులకుఁ దేటపఱిచెను. మున్యాగమనపుష్పప్రదానములు ప్రబంధకథావృక్షమునకు బీజావాపములని యెఱుంగవలయును. అలం. మూఁడు సమాసవాక్యములలోను ఉత్ప్రేక్ష.

క. వినయంబు విస్మయంబును
మనమునఁ బెనఁగొనఁగ నపుడు మాధవుఁ డాక్రో
న్ననఁ గయికొని భీష్మకనం
దనఁ గనుఁగొని సత్యభామ తలఁపున నిలుపన్. 53

టీ. వినయంబున్ =అణఁకువయు, విస్మయంబును=అపూర్వవస్తుదర్శనమునఁ గల్గుచిత్తవిస్తారమును, మనమునన్ =మనస్సున, పెనన్ = పెనుపును, కొనఁగన్ =స్వీకరింపఁగ,

మాధవుఁడు=కృష్ణుఁడు, ఆక్రొన్ననన్=ఆయపూర్వసుమమును, కయికొని = స్వీకరించి, భీష్మకనందనన్=రుక్మిణిని, కనుఁగొని=చూచి, తలఁపునన్ = మదియందు.

భా. అట్లాముని యవ్విరి నొసంగ దానిని వినయమును నపూర్వసుమదర్శనమున విస్మయమును మదిఁ బెనఁగఁ గైకొని చెంతఁ గలరుక్మిణిం గాంచి వెనువెంటనే మదిని సత్యభామ తోఁపఁ గృష్ణుఁడు పరఁగె నని భావము.

వ్యా-వి శే. 'వినయము' 'సత్యభామ తలంపున నిలువన్' అనుపదములు శ్రీకృష్ణునకుఁ బెద్దలయందుఁ గలవినయమును, రుక్మిణీసత్యలందుఁ గలసమానానురాగమును సూచించునవి. దీన నుత్తమనాయకత ధ్వనితము. నిలుచు + నుజే ఆగమాన్యచకారఁబుబ కద్విరుక్తంబులకు ముత్తుపరం బగునపుడు ప వ ల గు. నిలువన్.

మ. ఇది భోజాత్మజ కిచ్చినం గినుకతో నేమంచు నూహించునో
మది సాత్రాజితి దాని కే నిపుడు ప్రేమం బంపినన్ దీని నె
ల్లిదముం జేసినజాడ దోఁచునొకో యౌ లెమ్మిందు నే నున్కిఁ జె
ల్లదువో యేరికిఁ బంపఁగా ననుచు లీలన్ రుక్మిణీకాంతకున్. 54

టీ. ఇది=ఈపారిజాతపుఁగ్రొన్ననను, భోజాత్మజకున్=రుక్మిణికి, కినుకతోన్=కోపముతో, ఏమంచున్=ఏమనుచు, ఊహించునో=తర్కించునో? సాత్రాజితి=సత్యభామ దానికిన్=ఆసత్యకు, ఏను=నేను, ఇపుడు=ఈసమయమున, ప్రేమన్=అనురక్తితో, పంపినన్ = పంపినట్లైన, దీనిన్=ఈరుక్మిణిని, ఎల్లిదమున్=చులకనను, చేసినజాడ=ఒనర్చిన రీతి, తోఁచునొకో=ప్రత్యక్షమగునొకో? ఔలెమ్ము=ఔనులెమ్ము-సరియేకాని, ఇందున్=ఈరుక్మిణీగృహమున, నేను, ఉన్కిన్=ఉండుటచే, ఏరికిన్=ఏవారికిని, పంపఁగాన్= పంపుటకు, చెల్లదువో (చెల్లదు+పో) = తగదు. అనుచున్ = అనుకొనుచు, లీలన్= విలాసములో.

భా. ఈపారిజాతపుష్పమును రుక్మిణి కొసంగిన గోపమువహించి సత్యభామ మది నేమనుకొనునో, లేక దీని నాసత్యకే యంపించిన రుక్మిణిని దాఁ జులకనగాఁ జూచినరీతి స్పష్టపడునేమో, విక్కముగ నే నిం దుండియుంట నేరికిని దీనిం బంపుట తగవు కాదు. అని సవిలాసముగ దానిం గృష్ణుఁడు రుక్మిణి కిచ్చె నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-వి శే. ఏమి + అంచు - ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధి వైకల్పికము. అంచున్, రూ. అ. అనుచున్-చువర్ణకము పరమగునపు డన్యాదుల నుత్వలోపం బేని నుస్థానంబున బిందు వేని విభాష నగు. అంచున్. ఔను. రూ. అ. అగును. అవును. ఆచ్ఛికంబునందయి.

యవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగా నగు. ఔను + లెమ్ము. లేచు ధాతుసంబంధమైన మధ్యమపురుషైకవచనరూపము చేరె. చెల్లదువో. పోవు ధాతుసంబంధమైన మధ్యమపురుషైకవచనరూపాంతరము 'చెల్లదు' అనుదానికి నిశ్చయార్థద్యోతకమై చేరెను. శ్రీకృష్ణునకు రుక్మిణీసత్యలందుఁగల సదృశానురక్తి సూచితము.

చ. కనుఁగవఁ బిన్ననవ్వు దొలఁక న్మునినాథునికన్నుసన్న ని
చ్చినఁ దగ భోజనందనయుఁ జేకొని మానికి మ్రొక్కి యవ్విరిం
దననెఱిగొప్పునం జెరివిన న్వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి లేఁ
తనెల ధరించిన ట్లమరెఁ దద్దయు మోహనకాంతిసంపదన్. 55

టీ. కనుఁగవన్ = నేత్రద్వంద్వమున, పిన్ననవ్వు = చిఱునగవు, తొలుకన్ = అతిశయింప, మునినాథునికన్నుసన్నన్ = నారదుని నేత్రసంజ్ఞను, ఇచ్చినన్, తగన్ = ఒప్పునట్లుగా (తా నేరీతి యఱఁకువను బుచ్చుకొనవలెనో యారీతి తోఁచునట్లుగ) చేకొని = గ్రహించి, మ్రొక్కి = నమస్కరించి, అవ్విరిన్ = ఆపారిజాతసుమమును, తన నెఱికొప్పునన్ = తనరమ్యమైన కేశబంధమున, చెఱివినన్ = ముడువఁగా, వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి-వలిగుబ్బలి = చల్లనికొండ (హిమవంతుఁడు) వానియొక్క, ముద్దుపట్టి = గారాబుకూఁతురు (పార్వతి), లేఁతనెలన్ = బాలచంద్రుని, ధరించినట్లు = దాల్చినరీతిని, తద్దయున్ = మిక్కిలి, మోహనకాంతిసంపదన్ = మోహింపఁజేయునట్టి తేజస్సంపత్తితో, అమరెన్ = ఒప్పెను.

భా. వికసితనేత్రుఁడై శ్రీకృష్ణుఁడు నారదునను జ్ఞాతని కనుసన్నను బడసి యాసుమమును రుక్మిణీదేవి కొసంగ, నామెయుఁ దగురీతిని బరిగ్రహించి, యమ్మునివరునకు నమస్కరించి, కొప్పున ముడిచికొని లేఁతచంద్రుని దాల్చినగౌరివలె మనోజ్ఞమైన కాంతి సంపద నలరారె నని భావము.

విశే. శ్రీకృష్ణుఁడు మహామహుండు నారదుండు తనదరి నుండుటంజేసి, యఱఁకువ సూచించుటకును, దాను దాని కిత్తునా దీని కిత్తునా యనుసందియమునకు లోఁబడియు, దగ్గర నున్నదానికే విరి నొసంగుటయం దభిముఖుం డౌట, నాభావమును మఱుఁగు పఱచుటకును, సంతోషము మీఱ నే యవ్విరి నిచ్చినటుల దేవేరికిఁ దెల్పుటకును, జిఱునగవానవమునఁగాక కన్నుదోయియందె తొలఁకఁజేసె నని తోఁచును. నిక్కముగఁ గృష్ణుఁడు దాను సమయోచితముగఁ బ్రవర్తింపఁ దలంచినను నవ్విరిం దెచ్చిన నారదుని యాశయ మెటు లుండునో యెఱుంగకున్న బాగుగా నేరదు. మఱియుఁ దానుపక్షపాతము మీఱ మెలంగినటుల విశద మగును. కాని యంత నారదుఁడును నేత్రసంజ్ఞను శ్రీకృష్ణు నవ్విరిని భోజాత్మజ కీయ సూచించె. తన కింక భారము తలఁగెను. మున్నాజ్ఞపడసియే

యీసుమరాజమును రుక్మిణి కొసంగినటుల నెల్లరకు స్పష్టమయ్యెను. దయతో సుమము తన కిమ్మని యమ్మని కనుసన్న యొనర్చుటకతనను భక్తికతనను నమ్మాని కామె ప్రణమిల్లెను. పారిజాతము తెల్లని దౌట లేసెలవలె నమరు నని గ్రహింపవలయును. రుక్మిణి కిద్దాని నొసఁగుటం జేసి ముందుముందు సత్యకు నీర్ష్యాపాదము నను నంశ మమ్మని యొఱిం గియే యట్లాదేశించె నని గ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

సీ. మగమీల నగఁ జాలు తెగఁ గీలుకొనువాలుఁ
గనుఁగవ కొకవింతకాంతి యొదవె
వలిజక్కవల పెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు
చనుదోయి కొకవింతచాయ దోఁచె
నెలతుమ్మెదలదిమ్ము వెలిఁజిమ్ము చెలువమ్ము
గలవేణి కొకవింతనలువు మీఱె
నల చెందొవలవిందు చెలువెందు వెదచిందు
మొగమున కొకవింతజిగి దొలంకెఁ
తే. జక్కఁదనమున కొకవింతచక్కఁదనము
జవ్వనంబున కొకవింతజవ్వనంబు
విభ్రమంబున కొకవింతవిభ్రమంబు
గలిగె నద్దివ్యకుసుమంబుకతన సతికి. 56

టీ. మగమీలన్=గండుమీలను (మీలు=చేఁపలు), నగన్ = పరిహసించుటకు, చాలు తెగన్=సమర్థమగువిధమున, కీలుకొను=అమరియుండు, కనుఁగవకున్=నేత్రద్వంద్వమునకు, ఒకవింతకాంతి=అపూర్వమగు సొగసైనశోభ, ఒదవెను=సంభవించెను, వలిజక్కవల పెక్కువలు=గుండ్రమైన చక్రవాకపక్షులయభివృద్ధులు, తక్కువగన్=హైన్యమగునట్లు, నిక్కు=పైకుబ్బునట్టి, చనుదోయికిన్ = స్తనద్వంద్వమునకు, ఒకవింతచాయ = ఒకయపూర్వకాంతి, తోఁచెన్=సంభవించెను, ఎలతుమ్మెదలదిమ్మున్ = లేఁదేంట్లగర్వమును, వెలిన్=పైఁగా, చిమ్ము=పాఱఁదోలునట్టి, చెలువమ్ము=అందము, కల=కల్గిన, వేణికిన్=జడకు, ఒకవింతనలువు=ఒకయపూర్వమగునందము (నలుపు పా.), మీఱెన్=అతిశయించెను. అల చెందొవల విందుచెలువున్=ఆయెఱ్ఱగలువలకుఁ బండువైనవానియందమును, అనఁగాఁ జంద్రునిసంబంధమైనయందమును, ఎందున్=ఏచోటను, వెదచిందు = వ్యాపింపఁజేయు, మొగమునకున్ = ముఖమునకు, ఒకవింతజిగి = ఒకవిధమగునూతనకాంతి, తొలంకెన్ = అతిశయించెను. చక్కఁదనమునకున్ = సౌందర్యమునకు, ఒకవింతచక్కఁదనము = ఒకయపూర్వమగు సౌందర్యమును, జవ్వనంబునకున్ =యౌవనమునకు, ఒకవింతజవ్వనంబున్ = ఒకనూతనతారుణ్యమును, విభ్రమంబునకున్ =విలాసమునకు, ఒకవింతవిభ్రమంబున్ =ఒక

యపూర్వవిలాసమును, అద్దివ్యకుసుమంబుకతనన్ = ఆదేవపుష్పకారణమున, (అనఁగా నాదివ్యసుమధారణవశమున నపుట) సతికిన్=పతివ్రత యగునారుక్మిణీదేవికి, కలిగెన్= సంభవించెను.

భా. ఆపారిజాతకుసుమమును ధరించుటకతన గండుమీలఁ బరిహసించు రుక్మిణి కన్దోయి కొకయపూర్వశోభాతిశయ మొదవె ననియు, గుండ్రనిచక్రవాకముల యభివృద్ధులఁ గ్రిందుపఱచు నామెచన్దోయి కొకభూతపూర్వమగుకాంతి కల్గె ననియు, లేఁ బ్రాయంపుఁదేంట్లగర్వమును దూరముగాఁ బాఱఁదోలునందము గల యామెవేణి కొక చెప్పరానిసౌందర్యము సంభవించె ననియు, చంద్రునియందము నెందును వ్యాపింపఁ జేయు నామెమోమున కొకవింతకాంతి యతిశయించె ననియు, నామె చక్కఁదనమున కొక వింతసౌందర్యమును, నామెయౌవనమున కపూర్వమగుతారుణ్యమును, నామె విలాసమున కొక యపూర్వవిలాసమును గలిగె ననియు భావము.

వ్యా-విశే. జక్కువ. రూ. అ. జక్కవ. 'జక్కువ' అను నుకారమధ్యరూపము నిందలి 'క్కు' అను ననుప్రాసము దృఢపఱచుచున్నది. చనుదోయి. రూ. అ. చన్దోయి. అంట ఇఁక చుఁదు శబ్దములందప్ప నుడితొలిహ్రస్వముమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతమునకు లోపమును లేవు. 'చన్దోయి, కన్దోయి' అనువానిలోన నకారము ద్రుతమగునా యనునంశము విచారణీయము. సీసతృతీయపాదమున 'నలుపు' అని పాఠాంతర మగపడు. అపూర్వమగునందమును బ్రత్యంతమునకుఁ గూర్చుటకే కవి యత్నించినట్లు దీని పూర్వోత్తరపాదములందలి 'కాంతి, చాయ, జిగి' అనుపదములు తెల్పుటంబట్టి జడ నల్లందనమును దెల్పుపాఠ మిచ్చోఁ బ్రసక్తము గా దనియే తోఁచెడిని. మఱియు నల్లందనమునుసూచింప నెలతుమ్మెదేత్యాదిశద్విశేషణమే సమర్థమగును. చెన్ను + తోవ= చెందోవ. ప్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగును. పిదపఁ బరుషములు పరముకాఁగా నుగాగమము. చక్కఁదనము. రూ. అ. చక్కందనము. సమాసంబుల నుదంతస్త్రీసమంబులకును, బుంపులకును,నదంతగుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు. ద్రుతకార్యము. జవ్వనము. వి. యౌవనము. ప్ర. అలం. శబ్ద. అనుప్రాసము.

క. కలకంఠకంఠి యీగతిఁ, బులుగడిగినముత్తియంపుఁబోలు పొందంగా
నెలనవ్వొలయఁగఁ బలికెను, జలజాసనుపట్టి కలహసంభ్రమపరుఁడై.

టీ. కలకంఠకంఠి=కోకిలకంఠమువంటి కంఠము గలయారుక్మిణి, ఈగతిన్ = ఈ రీతిగ, పులు=మాలిన్యము, కడిగిన=తొలఁగించిన, ముత్తియంపుఁబోలుపు = మంచిముత్తి

యపుసొగసును, ఒందంగాన్=పడయఁగా, ఎలనవ్వు = చిఱునగవు, ఒలయంగన్ = వ్యాపింపఁగా, జలజాసనుపట్టి = బ్రహ్మకొడుకైననారదుఁడు, కలహాసంభ్రమపరుఁడై - కలహాసంభ్రమ=జగడపువేగిరపాటునందు, పరుఁడై=ఆసక్తిగలవాఁడై, పలికెను.

వ్యా-విశే. ముత్తియము. రూ. అ. ముత్తెము. ముత్యము. వి. మౌక్తికము. ప్ర. జగడము పెట్ట నున్నవాఁడుగాన నెలనవ్వొలసె నని గ్రహింపవలయును. కలహాసంభ్రమ పరత మీఁద స్పష్టపడును.

—— నారదుఁడు పారిజాతప్రభావంబు రుక్మిణీదేవికిఁ జెప్పుట ——

సీ. జలజాక్షి! యిది పారిజాతప్రసూనంబు
నరులకు ధరియింప నరిది సూవె
పౌలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజురాణి
యును శిరంబునఁ దాల్తు రనుదినంబు
హరిబహిఃప్రాణంబ వగుట నేఁ డెఱుఁగంగ
వచ్చె నీ కిపు డిది యిచ్చెఁ గాన
వెలఁదులు పదియాఱు వేవురలో నెన్న
సరి లేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు
తే. నీవు దాల్చినకతన నీపూవు నేఁడు
భాగ్యము వహించె నుచితోపయోగ్యవృత్తి
నీప్సితార్థంబు నొడఁగూర్చు నిది లతాంగి
దీనిమహిమంబు చెప్పెదఁ దెలియ వినుము. 58

టీ. జలజాక్షి=పద్మములవంటి నేత్రములుగలదానా! విశాలనేత్రత సౌందర్య ప్రకాశకము. పారిజాతప్రసూనంబు = పారిజాతపుష్పము, నరులకున్=మనుష్యులకు, ధరియింపన్=తాల్చుటకు, అరిది చూవె=దుర్లభముసుమా, పౌలోమి=ఇంద్రునిభార్య యగుశచీదేవియు, పార్వతి=హిమవంతునికూఁతు రగు నగజయు, పద్మ=పద్మోద్భవ యగు లక్ష్మియు, పద్మజురాణియును=బ్రహ్మదేవేరి యగు సరస్వతియు, శిరంబునన్=ఉత్తమాంగమున, అనుదినంబున్=ప్రతిదినమును, తాల్తురు=ధరింతురు. హరిబహిఃప్రాణంబవు - హరి=కృష్ణునియొక్క, బహిఃప్రాణంబవు=వెలుపలి ప్రాణమవు, అగుట=ఐయుండుటను ఎఱుగంగన్ = తెలియుటకు,వచ్చెను (తెలిసెను) నీకున్, ఇపుడు, ఇది=ఈపారిజాతపుష్పమును, ఇచ్చెన్ కాన=ఇచ్చుటచే (ఇది పై వాక్యమునకు హేతువు) వెలఁదులు, పదియాఱువేవురలోన్=పదియాఱువేలస్త్రీలలో, ఎన్నన్ = లెక్కసేయఁగా, సౌభాగ్య

గరిమన్ = సౌందర్యాతిశయము విషయమున, నీకున్, సరి లేదు = సాటి లేదు. తాల్చిన కతనన్ = ధరించిన కారణమున, భాగ్యము = అదృష్టమును, వహించెన్ = పొందెను. ఉచితోపయోగ్యవృత్తిన్ = తగినయుపయోగింపఁదగిన వ్యాపారముచే, ఈప్సితార్థములు = కోరినకోర్కులను, ఒడఁగూర్చున్ = చేకూర్చును, లతాంగి = తీఁగబోఁడి, మహిమంబున్ = మాహాత్మ్యమును.

భా. ఓరుక్మిణీ! ఈపారిజాతమును ధరింప నరుల కలవి గాదు. దీనిం బ్రతిదినమును శచియుఁ, బార్వతియు, లక్ష్మియుఁ, సరస్వతియుమాత్రమె ధరింతురు. అట్టి సర్వోత్కృష్ట లగువారిచేఁ దాల్పఁబడు దీని నీకు శ్రీకృష్ణుఁ డొసంగుటంజేసి నీ వాతని బయటిప్రాణమ వని తెలియనయ్యెను. మఱియు నితరజాయల కొసంగక దీని నీ కొసంగుటంబట్టి యెల్లరిలో సౌభాగ్యాతిశయమున మించినదాన వని తేటపడియెను. ఇట్టి నీవు ధరించినకతన నీసుమ మెంతయో యదృష్టము కల దని చెప్పవలసియున్నది. తగురీతి నుపయోగించిన నిది కోర్కులనెల్లఁ జేకూర్చును. దీనిమహిమ మింకఁ దెల్పుదును వినుము.

వ్యా-వి శే. వెలఁదులు పదియాఱువేవురలో.—సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడు దానిద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ బహుళంబుగా నగును. చూవె:—చూడవు + ఎ. రూ. అ. చూవే. పౌలోమి, పార్వతి, పద్మ, పద్మజురాణియు న;-నామసర్వనామంబులకును, గళలగునవ్యయములకును గడపల సముచ్చయార్థక విశేషపాదపూరణములందు నుశబ్దంబు దఱచుగ నగు. ఇది కళలగు ననుదంతశబ్దములమీఁద యువర్ణపూర్వకముగ విభాషనగును. మఱియు నిది పెక్కుచోట్ల నుండఁదగియుండినను నొక్కచో నుండినఁ జాలును. ఒడఁగూడు + చు. ఆడోడుకూడుల డకారములకుఁ జుక్కు పరంబగునపుడు రేఫం బగు. ఒడఁగూర్చు + ను:—తద్ధర్మార్థకక్రియ. 'నరులకు ధరింపరానిదియు, శచీపార్వతీలక్ష్మీసరస్వతు లనుదినము ధరించునదియు నగుసుమము, అని చెప్పుటచే సుమమునుత్కృష్టత తెల్లమయ్యెను. అయ్యుత్కృష్టకుసుమరాజమును, నీ కిచ్చెను గాన నీవు కృష్ణునివెలుపలిజీవంబవును, బదియాఱువేలమందివనితలలో సాటిలేని సౌభాగ్యగరిమగలదానవును నైతివనుట, తక్కుంగల యెల్లవారిలో నీమెను నెక్కువసేసి తన్మూలమున నితరవనితాపతికీర్త్యను బుట్టించి జగడమునకు దారితీయుటకే యని యెన్నవలయును. మఱియు నీవు ధరించుటకతననే నీసుమమదృష్టము వహించె ననుటయు, నిది నీకే ధరింపఁదగినదికాని యితరవనితలకుఁ దగినది కా దని యనుటయుఁ జెఱరాముల కసూయకూర్చి కలహము ననుసంధించుటకే యని పరిగ్రహింపఁదగు. తగినరీతి నుపయోగించెదేని కోర్కులనెల్లఁ గూర్చు ననుట నింక నీకు దేనఁ గొఱంత లే దని తెల్పుచుఁ, బరభామల కసూయఁ

బుట్టించుటకే యనవలయు. ఇట్టే యిప్పద్యము మొదలుకొని యఱువదేడవపద్యమువఱకును గల నారదప్రసంగమునఁ గలహసంభ్రమపరత గాన నగును.

క. పరిమళము సెడదు, వాడదు పరువము దప్పదు పరాగభరభరితం బై
నిరతము జగదేకమనో,హార మగు నీ కుసుమరాజ మంబుజవదనా !

టీ. అంబుజవదనా=పద్మముఖీ, పరిమళము=తావి, వాడదు=మ్లానత్వమునందదు, పరువము = పరిపాకము (అనఁగా సంపూర్ణవికాసము), పరాగభరభరితంబై = పుప్పొడి యొక్క భారముచే నిండినదై, నిరతము = సంతతము, జగదేకమనోహారము = లోకమునందుఁ గేవలము తానే మనోజ్ఞమై, ఈకుసుమరాజము = ఈపుష్పశ్రేష్ఠము.

భా. దీనిసుగంధ మెపుడును జెడ దనియుఁ, బరాగమును వికాసమును గోల్పోక నిండువికాసమున సర్వమనోహరమై యెల్లవాని మించి వర్తిలు ననియు భావము.

విశే. పుష్పమునకు సర్వోత్కృష్టత ననుసంధించుచుఁ, దన్మూలమున రుక్మిణికిఁ బెద్దగౌరవమును గూర్పఁ, దక్కుంగలవనితలకు నీర్ష్యను సంపాదింప, నారదుఁ డీగతిని బ్రసంగించుచున్నాఁ డని యెన్నవలయును. మఱియు నాజగదేకమనోహరమగు కుసుమమును దాల్చుటకతన నీవును జగదేకసుందరి వగు దని యాంతరాశయము.

మ. అలినీలాలక! నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించువే
ళ లతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను
జ్జ్వలదీపాంకుర మై రతిశ్రమతనూసంజాతధారాళఘ
ర్మలవంబు ల్దొలఁగింపఁగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్ఛాగతిన్. 60

టీ. అలినీలాలక=తుమ్మెదలంబోలు నల్లని నెఱికురులుగలదాన, రహస్యక్రీడన్ = ఏకాంతక్రీడను, వర్తించు వేళన్=ఉండుసమయమున, లతాంతాయుధసంగరంబునకున్ - లతాంత=పుష్పములే, ఆయుధ = బాణములుగాఁగల మన్మథునిదగు, సంగరంబునకున్ = యుద్ధమునకు (రతిక్రీడ కనుట), ఉల్లాసంబు = సంతోషము, కల్పించు=చేయు, ఉజ్జ్వల దీపాంకురమై = ప్రకాశించుదివ్వె మొలకయై, రతి...ఘర్మలవంబుల్-రతి = సంభోగము వలని, శ్రమ=ఆయాసముచే, తనూ=శరీరమునందు, జాత = పుట్టిన, ధారాళ=అడ్డపాటు లేని, ఘర్మలవంబుల్ = చెమటబొట్టులు, తొలఁగింపఁగాన్ = నిర్మూలింపఁగ, సురటియై= వీవనయై, ఇచ్ఛాగతిన్=కోర్కి కనుకూలించురీతిని, రంజిల్లున్=ప్రకాశించును.

భా. నీవును నీభర్తయు నేకాంతక్రీడకు లోనగుదనుక సంభోగమునకు సంతోషాతిశయమును గల్పించు మహాజ్యోతియై వెలుంగుచు, నిది మీకు రతివలనఁ గ్గిన స్వేదబిందువుల నపనయింప వీవనయు నగు నని భావము.

వ్యా-వి శే. ఇద్దానిం దాల్చుటకతన, నీకొక్కదానికే యిట్టివైభవము కల్గుఁగాని వెఱవారలకుఁ గల్గఁబోదని నారదుని కలహసంభ్రమపరత విశదమగును. రంజిల్లు— రంజాదుల యించుక్కచ్కారంబునకు సబిందుకంబునకు అప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారం బగు. నిరీహుఁ డగుమహాముని నారదుఁ డీగతిని శ్రీకృష్ణునిదేవేరితోడ రుక్మిణితోడఁ బ్రసంగించుట సముచితముగాదని యనవచ్చును. కాని, వక్త నిరీహుఁడగుటను వక్తవ్యము సుమమాలకసుఖాతిశయప్రకాశకము కావలసియుండుటను, దన్మూలమున నితరవనితల కసూయంగూర్ప మాని తలంచియుంట, నిట్టిప్రసంగమే తలఁచినదానిం గూర్ప సమర్థమైయుండుటను, బైప్రసంగము దుష్టము గాదని యెన్నవలయును. సంస్కృతహరివంశమున నీప్రసంగము గానరాదు. స్వాశ్రయులగురాజులకుఁ గలశృంగారాసక్తినిగాని యకాలమునఁ గవులకుఁగల శృంగారప్రియత్వమునుగాని గవి వెల్లడించెనేమో !

చ. అడిగినయంతలోన సరసాన్నముల న్సమకూర్చు నాఁకట
న్బడలికఁ జెందనీక యశుభంబు లడంచు జగత్త్రయంబునం
బడయఁగ రాని సర్వగుణభవ్యము సుమ్మిది దీనిఁ దాల్చి యి
ప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపారమహామహిమానుభావముల్. 61

టీ. అడిగినయంతలోనన్=కోరినవెంటనే, సరసాన్నములన్=రుచ్యము లగునన్నముల (అన్నము=తినఁదగినదంతయు నన్నమే యగు), ఆఁకటన్=క్షుత్తుచే, బడలికన్ = శ్రమను, చెందన్ ఈక=పొందనీయక, సమకూర్చున్=చేకూర్చును, అశుభంబులు=కష్టములను, అడంచున్ = నశింపఁజేయును, జగత్త్రయంబునన్ = ముల్లోకములను, పడయఁగన్=పొందుటకు, రాని=శక్యముగాని, సర్వగుణభవ్యము-సర్వ = సమస్తమైన, గుణ= మంచిగుణములచే, భవ్యము = శుభప్రదమైనది, ఇది=ఈపారిజాతము, సుమ్ము = చుమా, దీనిన్ = ఈపారిజాతసుమమును, తాల్చి=ధరించి, ఇప్పడఁతులలోన్ = ఈవనితలలో, (పదియాఱువేవురిలో), అపార......అనుభావముల్ - అపార = అనంతములైన, మహత్=గొప్పవైన, మహిమ=ఐశ్వర్యముయొక్క, అనుభావముల్ = ప్రభావములను, కనుంగొనుము = కాంచుము (పొందుము).

భా. ఈపారిజాత మడిగినతోడనే రుచ్యము లగునన్నముల నిడి యాఁకటివలని బాధ నందనీదు. ముల్లోకముల నిట్లు సర్వగుణముల కాలవాలమును క్షేమంకరమును నగునది లేదు. కాన, నిట్టిభవ్యసుమమును ధరించి సవతులెల్లరిలో నైశ్వర్యమహిమను మించి మిన్నవగుదుగాక అని భావము.

వ్యా-వి శే. సమకూర్చు.—సమకూడు. ప్రే. చు. సమకూర్చు. లోకమున నాఁకలియు నశుభములయు బాధ సంభవింపకుండుటనే సర్వముం గోరును. కాని యవ్వానిబాధ సతతము దప్పకుండును. ప్రకృత మారెండింటి నపయింపఁగలసుమరాజ మీమెకు లభించెను. మీఁదు మిక్కిలి సర్వశుభములకాస్పదము. దీన రుక్మిణి యైశ్వర్య ప్రభావమును గాంచుటయు, నెల్లరిలో మిన్నయగుటయు నేల సంభవింపకుండును? మఱియు నిద్దాని మూలమున నితరవనితలకు మాత్ర మీర్ష్య యేల జనింపకుండును? 'పడఁతు లెల్లరిలో మహామహిమానుభావములు గనుఁగొనుము' అను తుదిపలుకు నారదునికలహసంభ్రమపరతను సూచించును.

చ. కువలయపత్ర నేత్రి! నెఱిగొప్పున నీకుసుమంబు దాల్చుటన్
సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింపఁగా
ధవుఁ డఱలేనికూర్మి జవదాఁటక నీపలు కాదరింపఁగా
నవిరళభోగభాగ్యమహిమాన్వితవై విహరింతు గావుతన్. 62

టీ. కువలయపత్ర నేత్రి=నల్లకలువరేకులంబోలు కన్నులుగలదాన! నెఱిగొప్పునన్=రమ్యమైనకొప్పున, ఈకుసుమంబున్=ఈపారిజాతపుష్పమును, తాల్చుటన్=ధరించుటచే, సవతులు=సపత్నులు, వచ్చి, నీచరణసారసయుగ్మమున్=నీసంబంధమైన పాదపద్మద్వంద్వమును, ఆశ్రయింపఁగాన్=అండఁగొనఁగా, ధవుఁడు=భర్త, అఱలేనికూర్మిన్=కొఱంతలేనియనురాగముతో, జవదాఁటక=అతిక్రమించక, నీపలుకు=నీమాట, ఆదరింపఁగాన్=మన్నింపఁగా, అవిరళ...మహిమాన్వితవై-అవిరళ = తక్కువకాని, భోగ=సుఖములయొక్కయు, భాగ్య=అదృష్టముయొక్కయు, మహిమ=ప్రభావముతోడ, అన్వితవై=కూడినదానవై, విహరింతుగావుతన్=విహారమొనర్తువు గాత. (అని యాశీస్సు.)

భా. ఓరుక్మిణీ! నీమనోజ్ఞకేశబంధమున నీపారిజాతసుమమును ధరించుటకతన, నీసవతులు నీపాదములంబడి నిన్నుఁ గొల్చుటయు, నీపతి నిను బూర్ణమగునను రాగమున నీమాట జవదాఁటక మెలంగుటయు సంభవించు. కాన, నట్లు పతి దగు మితిలేని యాదరమునకును, సపత్నీసంసేవకును బాత్రమవై భోగములను సుఖములను గాంతువుగాత మని భావము.

వి శే. సవతులు పాదసరోజముల సేవించుట, పతి మితిలేనియనురాగమున జవదాఁటకుండుట యనునివి భోగభాగ్యచిహ్నములుగదా! సపత్నులు నీపాదములపైఁ బడుదు రనియు, నీపతి నీమాటను దాఁటక మెలంగు ననియు, నీవె యధికభోగభాగ్యములకుఁ దావగు దనియుఁ బలుకుట యితరతరుణుల కీర్ష్యాసంధానార్థముగాక వే ఱగునా? ఇట్లు నారదుని కలహసంభ్రమపరత ప్రతిపద్యమునుండియు నుద్ధరింపనగును.

క. నెలకొని వేసవిఁ జలువయుఁ, జలివేళల నుష్ణగుణము సముచితభంగిం
గలిగించు నీలతాంతము, కొలఁదులు చెప్పంగ నిచ్చక్రొత్తలు సుమ్మా.

టీ. నెలకొని=నిలిచియుండి (కొప్పున), వేసవిన్=ఎండకాలమున, చలువయున్=చల్లఁదనమును, చలివేళలన్=శీతకాలమున, ఉష్ణగుణమున్=వేఁడిమిని, సముచితభంగిన్=ఉచితమగురీతిని, కలిగించును=ఒదవించును, ఈలతాంతముకొలఁదులు = ఈపుష్పపుశక్తులను (పరిమితి), చెప్పంగన్, నిచ్చ=సదా, క్రొత్తలుసుమ్మా=నూతనములుసుమా.

వ్యా-విశే. నిచ్చ. ప్ర. నిత్య.

క. అలరుంబోఁడులలోపల, నలరుం బోఁడుములు నీకు నగ్గల మగుచున్
దలపూ వాడక యుండుము, తలపూవు ధరించి వికచతామరసాక్షీ !

టీ. అలరుంబోఁడులలోపలన్ = పుష్పమువలె మనోజ్ఞలైనతరుణులలోపల, నీకున్, అగ్గలమగుచున్=అధికమగుచు, పోఁడుములు=ఒప్పిదములు, అలరున్=ఒప్పును, తలపూ=తలయందలిపూవు, వాడక=మ్లానముగాక, తలపూవు=శిరసునందు కుసుమము, ధరించి, వికచతామరసాక్షీ=వికసించినపద్మములఁబోలు కన్నులుగలదాన ! ఉండుము.

వ్యా-విశే. లేదా, తలఁపు=చింతితము, ఊఁవాడక, ఊఁగు+ఆడక=చలింపక (స్థిరముగాఁగ) తరువాతఁ బూర్వమువలెనే యని యెన్నవలయును. కొన్నిప్రతులలో 'తలపూవాడక' అని నిర్బంధకముగఁ బాఠము గానంబడును. తలపూవు వాడక యను పదము మహాభోగసూచకముగఁ గవులు వాడుట గలదు. 'తలపూవువాడనిభోగి' యని వసుచరిత్రము. 'పూ పూవు' అని పూవుశబ్దమున కసమాసమున 'పూ' అని రూపాంతర మున్నట్లు 'శిరసుపూ' అను నుదాహరణ మొసంగి సీతారామచార్యులుగారు సమర్థించిరి. కాన 'తలపూ' అను పదమునకు 'తలపూవు' అనునర్థము చెప్పవచ్చును. మఱియు, 'తలపూవు' అనుదాని రూపాంతరమే 'తలపూ' అనియు నంగీకరింపనగును. 'ఊఁగు' ధాతువునందలి గకారమునకు వకారముకల్గినరూపముల కంతగఁ బ్రయోగములు లేమిం జేసియు, 'తలపూవాడక' అనుదాని మహాభాగ్యద్యోతకముగఁ గవులు ప్రయోగించి యుండుటం జేసియు, నిచ్చోఁ బారిజాతకుసుమధారణమున రుక్మిణికిఁ గలుగఁబోవు మహాభోగమును బ్రకాశింపఁ జేయుటయే వక్తయాశయ మగుటం జేసియు, 'తలపూవు వాడక' అనునర్థమే చెప్పనొప్పు నని తోఁచెడిని. శబ్దరత్నాకరమున 'ఊఁవాడు' అనుపదమున కర్థము వ్రాయుచు, నీపద్యమునందలి యీపదమునే 'ఊఁవి+ఆడు=ఊఁవాడు' అని యుదాహరించిరి. కాని యీసుమము వాడనిచోట తలపూవు వాడక యుండు మనుటయే యెంతయు హృద్యమగును. అలరుంబోఁడులు. అలరు+పోఁడి. ఇయ్యది బహువ్రీహి యని చిన్నయ

సూరి. అపుడు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి యాదేశ మని వారిమతము. 'పోఁడి, బోఁడి' అనుపదములలో 'పోఁడి' అనునదియే యాదేశముగ వచ్చు నని సూరియాశయమైనట్లు సమర్థింపనగును. ఇది యుపమానపూర్వపదకర్మధారయ మనియు, నిందలిపోఁడిశబ్దమే 'అలరు' మున్నగువానితో సమసించు ననియు, నపుడు దీనికి 'మనోజ్ఞమైనది' అని యర్థ మనియుఁ బ్రౌఢవ్యాకరణము చెప్పును. తారతమ్యపరీక్ష లేకయే తన్మతములసామంజస్య విచారణ యిట ననావశ్యకమగుటఁ దృక్తము. పూవు. రూ. అ. పువు. పువ్వు. పూ.

ఉ. ఇన్ని దినంబులున్ సవతు లిందఱలో నలసత్యభామకన్
సన్నలఁ ద్రిమ్మరున్ హరి వశంవదుఁడై యన విందుఁ గాని యో
కన్నియ! నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే
కున్న ననర్ఘ్యదివ్యకుసుమోత్తమ మేరికినైన నిచ్చెనే ? 65

టీ. ఇన్ని దినంబులున్=ఇన్ని రోజులును, సవతులిందఱలోన్=ఇంతమంది సపత్నులలో, అలసత్యభామకన్నన్నలన్=ఆసత్రాజిత్పుత్రికయొక్క నేత్రసంజ్ఞలను,హరి=కృష్ణుఁడు, వశంవదుఁడై=వశవర్తియై (స్వాధీనుఁడై),త్రిమ్మఱున్=సంచరించును,అనన్=అనఁగా, విందున్, కాని, ఓకన్నియ=ఓరుక్మిణి, నీయెడన్=నీవిషయమున, కలుగు గారవము=ఉన్న గౌరవము, ఎయ్యెడన్=ఏచోటను, చూచికానన్=చూచియుండలేదు, లేకున్నన్=అట్లే కాకున్న,(అందఱలో నిను సెక్కుడుగారవమునఁ జూడకున్న) అనర్ఘ్య దివ్యకుసుమోత్తమము-అనర్ఘ్య=అమూల్యమైన, దివ్యకుసుమోత్తమము = ఆసురపుష్ప శ్రేష్ఠమును, ఏరికినైనన్=ఏవారికైనను, ఇచ్చెనే=ఒసంగెనే?

భా. తడవులంబట్టి హరి సత్యభామకు స్వాధీనుఁడై యామెయాజ్ఞను జవదాఁటక సంచరించు నను నానుడి వినఁబడు. కాని, ప్రకృతము నీకే యద్దివ్యకుసుమరాజము నొసంగి యాదరించుటకతన, నమ్మాట వమ్మగుటయేగాక నీయెడంగలగారవ మేచానయెడల ను లే దని విశదమయ్యె.

విశే. ఇంతవఱకుఁ బారిజాతమహిమాప్రకాశనపురస్సరముగ నారదుఁడు తన కలహాసంబ్రమపరతను సూచించి యిఁకఁ గలహము నేవారలకుఁ బరస్పరముఁ గూర్ప వలె నని సంకల్పించెనో యాగతిననుసరించి యిఁకఁ బలుకుచున్నాఁడు. నారదుఁడు రుక్మిణీదేవితోడఁ బ్రకృతము నీయెడఁ జూపినగారవ మన్యనారీదుర్లభ మనెను. సత్యా వశవర్తి కృష్ణుఁ డను జనశ్రుతి దీన నసత్య మని తేల్చెను. స్పష్టముగ సత్యభామనామము వాక్రుచ్చి యామెను గ్రిందుపఱచెను. ఇఁకఁ గలహము కల్గుట కడ్డేమి? మానినులకు మత్సరము సహజము. అందును సవతులు. అందును వేరెత్తిన చెప్పెడిదేమి? ఇట్లు కలహబీజము లింక సంపూర్ణముగా నాటఁబడును.

ఉ. చక్కనిదాన నంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే
రెక్కినదాన నంచుఁ బతి యెంతయు నాకనురక్తుఁ డంచుఁ దా
నిక్కుచు విఱ్ఱవీఁగుచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకున్
స్రుక్కక యున్నె నీమహిమ సూచిన బోఁటులు విన్నవించినన్. 66

టీ. చక్కనిదానను = సౌందర్యవతిని, ఎలజవ్వనిని = లేఁబ్రాయముగలదానిని, జగంబులోనన్=లోకమున, పేరెక్కినదానను=ప్రసిద్ధిని 'గన్నదానను, అనురక్తుఁడు = అనురాగముగలవాఁడు, తాను, సత్య=సత్యభామ, నిక్కుచున్=అతిశయించుచు, విఱ్ఱవీఁగుచున్=మిక్కిలి గర్వించుచు, కాంతలన్=పెఱవనితలను, ఇంతకున్ = ఇప్పటికిని, నీమహిమన్=నీప్రాభవమును, చూచినన్, బోఁటులు=చేడియలు, విన్నవించినన్=మనవి చేసినను, స్రుక్కక=దుఃఖింపక, ఉన్నె=ఉండునా?

భా. సౌందర్యవతి ననియు, లేఁబ్రాయముగలదాన ననియుఁ, బతి యెంతయుఁ దనయం దనురక్తుఁ డనియు మిగుల గర్వమునందు సత్య యిప్పటి నీమహిమం గాంచి నను, జేడియలు తెల్పినను వంతనొందక మాన దని భావము.

వ్యా-విశే. నాకనురక్తుఁడు—'నాయందనురక్తుఁడు' అనుదానికి బదులుగాఁ బ్రయుక్తము. ఇట్లు షష్ఠి పెక్కువిభక్తులకు మాఱుగ నాంధ్రవాఙ్మయమున నగపడును. ఉన్నె, ఉండును+ఎ. విన్నవించు. ప్ర. విజ్ఞాపించు. ప్రకృత మీకుసుమమును ధరించిన కతన నీకుఁ గన్గొనమహిమం జేసి సత్య తన కితఃపూర్వము సౌందర్యవిషయమునఁ బత్యను రాగవిషయమున యౌవనవిషయమునఁ గలగర్వమంతయుఁ దలఁగి స్రుక్కు ననుట,మీఁది మాఁటివిషయమున నీవె యిక్కుసుమము ధరించుటకతన నామెను మింతు వనియు, నామె యట్లనుకొనుట గర్వసూచకమే యిఁక నగు ననియుఁ దెలుపుటకని గ్రహింపనగు. మఱియు 'బోటులు విన్నవించినన్' అనుదానింబట్టి బోటులు సత్యకు విన్నవించుటకే నారదుఁ డీరీతిఁ బ్రసంగించె నని యెన్నవలయు. మఱియు నుత్తరకథాసూచకమునునిది గానోపును. 'దీనిం దాల్చి యిప్పుడఁతులలోఁ గనుంగొన మపారమహామహిమానుభావ ముల్', 'సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము లాశ్రయింపఁగాన్', 'అలరుంబోఁడుల లోపల నలరుంబోడుములు','సీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడంగానన్', 'ధవుఁడఱలేని కూర్మి నీపలు కాదరింపఁగాన్' అను ముక్కుగుమాటలమూలమున నితరతరుణుల కీమెపై నసూయను నెలకొనం జేయుచు నంతతోఁ దనివిపనక 65, 66 పద్యముల సత్యభామ నగ్గల మగు కోపమునకు నీర్ష్యకును బాలుగాఁజేయ నామె పేరెత్తి దూషించుటయు, రుక్మిణీసతిని భూషించుటయు నొనర్చె. ఇంకకలహబీజములు మొలవక మొక్కవోవునా?

క. ధరియించిన మొద లొకవ,త్సరమాత్రము తావకీనధమ్మిల్లములో
నిరవుకొని మగుడ నివ్విరి, తరుణీ! యలపారిజాతతరువున కరుగున్.67

టీ. ధరియించిన మొదలు = తాల్చినది మొదలుకొని, ఒకవత్సరమాత్రము = ఒక సంవత్సరకాలముమాత్రమె, తావకీనధమ్మిల్లములోన్ = నీదగుకొప్పులో, ఇరవు = స్థానము, కొని=స్వీకరించి, (ఉండి) మగుడన్=మఱల, ఇవ్విరి = ఈపుష్పము, తరుణీ= ఓయువతీ! అలపారిజాతతరువునకున్ = ఆపారిజాతవృక్షమునకు, అరుగున్ = పోవును.

భా. ఓయువతీ! దీనిం దాల్చినది మొద లొకసంవత్సర మిది నీకొప్పున నొప్పి యుండి మఱల నాగడువు దాఁటగనే పారిజాతవృక్షముం జెందును.

వ్యా-విశే. తావకీన-యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు ఖఞ్, అణ్ ప్రత్యయములును నా శబ్దములకుఁ గ్రమముగ 'తవక' మమక, అనునాదేశములును, 'ఈన' అనునది ఖఞ్ న కాదేశమును, శబ్దముల కాదివృద్ధియుఁ గల్గి 'తావకీన, మామకీన' అనురూపములు గలుగును.

తే. అనుచు నారదుఁ డాడినయట్టిపలుకు
లచటివృత్తాంత మంతయు నరసి పోయి
వేఱువేఱన సఖులు దేవేరులకును
విన్నవించిన వారును జిన్నవోయి. 68

టీ. ఆడినయట్టిపలుకులు = పలికినమాటలు, అచటివృత్తాంతము=అచ్చోటనైన సమాచారము (రుక్మిణీకాంతగృహంబులోన నేకాంతమున నైనదానిని), అరసి = విచారించి, వేఱువేఱన=భిన్నభిన్నముగా-సంకలితముగానట్లు, సఖులు = చెలికత్తెలు, దేవేరుల కును=మహిషులకును, విన్నవించినన్=మనవి సేయఁగా, వారును, చిన్నవోయి=ఖిన్నలయి. ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

భా. ఈరీతిగ నారదుం డాడినమాటల నచ్చో నున్న చెలికత్తెలు విని యొక్కొక్క-రే పోయి సంకలితముగానిరీతిని శ్రీకృష్ణునిమహిషులకుఁ దెల్పి రని భావము.

ఉ. అందఱిలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణి గానఁ *బూవు గో
విందుఁడు దాని కిచ్చెఁ దగవే యని లక్షణ యోర్చె నైచెఁ గా
ళింది శమించె భద్ర యవు లెమ్మని యూరడిలెన్ సుదంత లోఁ
గుందుట మానె జాంబవతి కోప మడంచెను మిత్రవిందయున్. 69

* యామె కిం, పొందఁ బ్రసూనమీఁ దగవ పొమ్మని లక్షణ. అని. పా. అ.

టీ. తగవే=న్యాయమే, ఓర్చెన్=సహించెను, శమించెన్ = శాంతించెను. ఊరడిలెన్=ఆశ్వాసమునందెను, లోన్=మనస్సులో, కుందుట=దుఃఖించుట, అడంచెన్ = అణఁగఁజేసికొనెను.

భా. రుక్మిణి దేవేరులెల్లరిలోఁ బెద్దదిగాన నామెకుఁ బారిజాతకుసుమమును శ్రీకృష్ణుఁ డొసఁగుట యుచితమే అని లక్షణ, కాళింది, భద్ర, సుదంత, జాంబవతి, మిత్రవిందయును నలుకను నీర్ష్యను బూనరైరి.

తే. వారిలోపల సౌందర్యవతియు మాన
వతియు మహనీయసౌభాగ్యవతియు నైన
సత్య యంతట నేమొకో శౌరికడకుఁ
బోయి రా దయ్యెఁ జెలి ప్రొద్దు వోయె ననుచు. 70

టీ. వారిలోపలన్=అష్టమహిషులలో, సౌందర్యవతియున్=చక్కఁదనముగలదియు, మానవతియున్ = అభిమానము గలదియు, మహనీయసౌభాగ్యవతియున్ = గొప్పదగు ప్రియవాల్లభ్యముగలదియు, ఐనసత్య = సత్యభామ, నామైకదేశముచేఁ నామ మంతయుఁ బరిగ్రహింపనగును, అంతటన్ = వెనువెంట, శౌరికడకున్ = శ్రీకృష్ణుని చెంతకున్, పోయి=అరిగి.

వ్యా-వి శే. మహనీయసౌభాగ్యవతి.—ఇందుఁ గర్మధారయముపై మతుప్ప్రత్యయము గననగు. ఇట్లు కర్మధారయమున మతుప్ప్రత్యయముకల్గుట విరుద్ధ మని సంస్కృత లాక్షణికాశయము. కాని 'సర్వధని' అనుభారవిప్రయోగము ననుసరించి బహుళముగ రాఁదగు నని కొంద ఱందురు, ఏది యెట్లయినను నిట్టి ప్రయోగములు విరళములని చెప్ప నొప్పును. సౌందర్యవతి, మానవతి, మహనీయసౌభాగ్యవతి, కావున నే సత్య మున్ముం దీర్ష్యఁబూనుట సంభవించె నని గ్రహింపవలయు. రుక్మిణికి సుమరాజ మొసంగుటం జేసి, తనచక్కఁదనమునకును, మానమునకును, మహనీయసౌభాగ్యమునకును భంగము వాటిల్లె నని సత్య యభిప్రాయపడి యలుకం బూనె నని గ్రహింపవలెను.

మ. తనశృంగారవనంబు*లో నగరిప్రాంతం జక్కఁగా దిద్ది తీ
ర్చిన పూఁదేనియ యేటికాలువదరిం జెంగల్వపువ్వాళ్ల నిం
చిన చంద్రోపలవేదిపై సరసగోష్ఠిం బోటియుం దాను న
వ్వనజాతాయతనేత్ర శౌరిగుణముల్ వాక్రుచ్చి వర్ణించుచున్. 71

టీ. తన శృంగారవనంబులోన్=తనయుద్యానవనమున, నగరిప్రాంతన్ = అంతఃపురముసమీపమున, చక్కఁగాన్ = లెస్సగా, దిద్ది = నిర్పఱచి, తీర్చిన = అమర్చిన,

*లోన గిరిప్రాంతన్. అని పా. అ. (పట్టణము దరిని యను నర్థమున నగరము + ప్రాంతన్ అగును. నగరమునకు నగరి రూపాంతర మెట్లు?)

పూఁదేనియయేటికాలువదరిన్=మకరందపునదిసంబంధమైన కుల్య యొక్క సమీపమున, చెంగల్వపుప్పొళ్లనించినచంద్రోపలవేదిపైన్=చెంగల్వసంబంధమైన పరాగముచే నిండియున్న చంద్రకాంతపురాలచేఁ గట్టఁబడినయరుఁగుపై, సరసగోష్ఠిన్ = వినోదప్రసంగమున, బోటియున్=చెలియు, తానున్, అవ్వనజాతాయతనేత్ర=ఆపద్మములవంటి విశాలములగుకన్నులుగలయామె, శౌరిగుణముల్=శ్రీకృష్ణునిగుణములను, వాక్రుచ్చి=పేరు చెప్పి, వర్ణించుచున్ = కొనియాడుచు.

విశే. తనశృంగారవనంబులోనన్, "గిరిపొంతన్" అనుపాఠము గాన నగును. ఆ పక్షమున, గిరిపొంతన్=క్రీడాశైలప్రాంతమున, అని చెప్పనగు, లేదా శృంగారవనంబులో 'నగరుపొంతన్' నగరు=రాజసౌధము దానిచెంతను, అని యర్థముచెప్పిన బాగు. "నగరి, నగిరి, నగరు," లనువానిలో 'నగరు' అనునదియే యిచ్చో నుచితపాఠమని చెప్పనొప్పును. ప్రకృతము సత్య తనసౌధమున నుండుటయు రాజసౌధమునకు నగరు శబ్దము పర్యాయమగుటయు నందులకుఁ గారణములు, 'న, గిరి' అనుపర్వతపక్షపాఠమును, క్రీడాపర్వతములు రాజగృహములఁ గల వని వర్ణించుకవులయాచారముఁబట్టి హృద్యమే యగును. కాని 'నగరి' పాఠమున కంతగ సారస్యము గానరాదు. 'పూఁదేనియయేటికాలువ' అనుటంజేసి యుద్యానమునందుఁ గలకుసుమవృక్షబాహుళ్యము, నందలికుసుమసమృద్ధియు, నుద్యానపువిస్తృతియు సూచితములు. స్థల ముద్దీపనకర మగుట స్పష్టము.

చ. అలికుల రావముల్ గిసలయాంకులకోకిలకాకుకాకలీ
కలకలనాదముల్ సెలఁగఁ గమ్మనితమ్మికొలంకుతెమ్మెరల్
వొలయఁగఁ దొంటిచందమున బుద్ధికి నేమియు నింపుగామికిం
గలఁగుచు సత్యభామ చెలిఁ గన్గొని యించుక సంశయించుచున్. 72

టీ. అలికులరావముల్=తుమ్మెదమూఁకలరొదలు, కిసల...నాదముల్-కిసలయ = చిగురులయందు, అకుల=చెదరియున్న, కోకిల=పికములసంబంధమైన, కాకు=భిన్నధ్వనులతో నొప్పు, కాకలీ=సూక్ష్మమగు నవ్యక్తమధురధ్వనులయొక్క, కలకలనాదము=కలకలధ్వనులు, చెలఁగన్=ఒప్పఁగా, కమ్మని = సుగంధముతోఁ గూడిన, తమ్మికొలంకుతెమ్మెరల్=పద్మములుగలసరస్సునకు సంబంధించినగాలులు, పొలయఁగన్=వ్యాపింపఁగా, తొంటిచందమునన్=పూర్వమువలె, బుద్ధికిన్=మదికి, ఏమియున్=ఒక్కించుకయు, ఇంపు=మనోహరము, కామికిన్=కాకుండుటకు, కలఁగుచున్=కలఁతనందుచు, సత్యభామ, చెలిన్ = చెలికత్తెను, కన్గొని=కాంచి, యించుక=కొంచెము, సంశయించుచున్=సందియమందుచు, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

భా. సత్యభామ తుమ్మెదలగానములును, చిగురులం దిని మధురముగఁ గూయు కోకిలధ్వనులును, చల్లనికమ్మగాలులును దనకుఁ దొల్లింటిచందమునఁ గొంచెమైనను హాయి పుట్టింపమిఁ జెలిరామి యేలొకో యని డెందమున సందియమందుచుండెను.

విశే. తుమ్మెదలపాటలు, కోకిలలకూజితములు, కమ్మనిగాలులు మనోరంజకము లగుట ప్రసిద్ధము. గాలికి శైత్యసౌరభ్యమాంద్యములం గూర్చుట కవులయాచారము. ఇందు కొలంకుతెమ్మెర కనుటచే శైత్యమును, 'కమ్మనితమ్మి' యనుటచే సౌరభ్యమును, పొలయు ననుటచే మాంద్యమును సూచితములు.

చ. ఆకట! యదేమియో యెఱుఁగనయ్యెదఁ దొయ్యలి దక్షిణాంసచూ
చుకనయనప్రకంపగుణసూచనలేమియు వల్లగావు సా
రెకు మది జాలి వొంది యొకరీతిఁ దలంకెదుఁ బ్రాణనాథుఁ డొం
డొకచపలాక్షిఁ గూడి ననునొల్లనిచెయ్దము లేమి సేసెనో. 73

టీ. అకట=అయ్యో! ఇది సంతాపసూచకము. అది, ఏమియో, ఎఱుఁగనయ్యెదన్=తెలిసికొనఁదలంతును. తొయ్యలి! దక్షిణాంస...సూచనలు-దక్షిణ = కుడిదైన, అంస=భుజముయొక్కయు, చూచుక = స్తనాగ్రముయొక్కయు, నయన = నేత్రముయొక్కయు, ప్రకంపగుణ = అధికచలనగుణముయొక్క, సూచనలు = జాడలు, ఏమియున్=ఇంచుకైనను, వల్లగావు=మంచివిగావు, సారెకున్=మాటిమాటికి, మది=మనస్సు, జాలి=విచారమును, పొంది=అంది, ఒకరీతిన్=ఒకవిధముగా, తలంకెదున్=భయపడుదును, ప్రాణనాథుఁడు=ప్రాణేశ్వరుఁడగుకృష్ణుఁడు, ఒండొకచపలాక్షిన్=వేఱొకచంచలాక్షిని, కూడి, ననునొల్లనిచెయ్దములు=ననువలవనిచేష్టలను, ఏమి చేసెనో=ఏమి చేసియుండునో?

విశే. 'దక్షిణాంసచూచుకనయన' అనుదానిలోని దక్షిణపదమునకు 'అంస, చూచుక, నయన' అను మూఁడుపదములతోడను సంబంధమును గల్పింపవలెను. స్త్రీలకు దక్షిణభాగమునందలి యీయంగము లదరుటయుఁ, బురుషులకు వామభాగమునందలి యివి యదురుటయు నశుభసూచక మనునభియుక్తోక్తి ననుసరించి, సత్యభామ తలఁకెనని గ్రహించునది. మఱియు నశుభము రానున్నపుడు మది విన్నందనమునంది సంతోషము కల్గియుండుటయు, నెట్టిమనోహరవస్తువును మనోరంజకము గాకుండుటయు, మదిలో భయము పొడముచుండుటయు సహజములు. ఇందుఁ బ్రథమపాదమున 'నయ్యెద ననుచో నియ్యెడ' నని యున్న లెస్స.

క. అని సత్యభామ తనవిధ
మనుఁగుందొయ్యలికిఁ జెప్పునవసరమునఁ జ

య్యాన వచ్చి యొక్క నెచ్చెలి
కనుఁగవ నెఱసంజ వొడమఁగా నిట్లనియెన్. 74

టీ. తనవిధము=తనరీతిని, అగుఁగుందొయ్యలికిన్ = గారాబుచెలికి, చెప్పనవసరమునన్ = చెప్పెడుసమయమున, చయ్యన=వేవేగ, నెచ్చెలి=చెలికత్తె, కనుఁగవన్ = నేత్రద్వంద్వమునుండి, నెఱసంజ=సంపూర్ణసంధ్యాకాలము, లేక నేత్రద్వంద్వమునం దెఱ్ఱనిసంధ్య యనియైన చెప్పనగు. కాని నేత్రములనుండి సంపూర్ణసంధ్య పొడమెనను టయే కనులందలి యత్యధికారుణ్యమును దెల్పు నని తోఁచెడిని. పొడమఁగాన్ = పుట్టఁగా, ఇట్లు, అనియెను=పలికెను.

వ్యా-విశే. కనుఁగవన్=కనుఁగవనుండి. వలన కాదేశం బగు ద్వితీయాసప్తముల మీఁది యుండికి లోపము బహుళముగఁ గల్గును. 'విచ్చేయు, మదితిగర్భము వెలువడి' ఇత్యాదులు కవిప్రయోగము లిట్టివి గలవు. అంద్వితరసప్తమ్యర్థములమీఁదనుండు ఉండి పదమునకుమాత్రము లోపము గలుగదు. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును రుక్మిణి కొసంగు టయుఁ బిదప నారదుఁ డాత్మసఖని బెక్కుగతులఁ దూలనాడుటయు నెచ్చెలికనుల రుణములగుటకుఁ గారణము లని గ్రహించునది. సంజ. ప్ర. సంధ్య. వి.

క. అమ్మా! యే మని చెప్పుదు, నెమ్మి న్నీవిభుఁడు రుక్మిణీసతిమణిసౌ
ధమ్మున నుండఁగ సురముని, గ్రమ్మఱ నాకస్మికమ్ముగా నచ్చటికిన్. 75

టీ. అమ్మా=తల్లీ, ఇది ప్రేమసూచకము. ఏమి అని చెప్పుదును=ఏమని పల్కుదును? నెమ్మిన్ = అనురాగముతో, నీవిభుఁడు = నీప్రాణేశుఁడు, రుక్మిణీసతి మణి సౌధమ్మునన్=రుక్మిణీదేవియొక్క మణివికారమైన మేడయందు, ఉండఁగన్=నివసించి యుండఁగా, సురముని=దేవముని యగు నారదుండు.

వ్యా-విశే. ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరములగునపుడు లోపసంశ్లేషములు విభాష నగు. నెమ్మిన్నీధవుఁడు. ఈపద్యమున 'క్రమ్మఱన్' అనుపదమునకు 'మఱలన్' అనునర్థము ప్రసక్తముగామి సారస్యము విచార్యము.

క. చను దెంచి యమ్మురారికి
వనఘమ్మమరైకయోగ్య మతిసౌఖ్యకర
మ్మనితరసులభ మ్మిది యని
కొనియాడుచు నొక్కదివ్యకుసుమ మ్మొసఁగెన్. 76

టీ. చను దెంచి=వచ్చి, అమ్మురారికిన్=ఆకృష్ణునకు, అనఘమ్ము=పుణ్యమైనదియు, అమరైకయోగ్యము=దేవతలకే ముఖ్యముగాఁ దగినదియు, అతిసౌఖ్యకరము=మిగుల సుఖముల నొసంగునదియు, అనితరసులభము=ఇతరులకు దుర్లభము, ఇది = ఈదివ్యసుమము, అని, కొనియాడుచున్=పొగడుచు, ఒక్కదివ్యకుసుమమ్మును = ఒకానొక దేవతాసుమమును, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

విశే. విష్ణునకుఁ జెందునామము లన్నియుఁ గృష్ణునకు వాడుట యాచారము. ఇందలి విశేషణములు నాల్గును సుమప్రభావద్యోతకములు.

క. మిన్నంది వేగ గయికొని
కన్నుల నొత్తికొని మ్రొక్కి గారవ మెసఁగన్
వెన్నుఁడు రుక్మిణి కొసఁగెను
అన్నెలఁతయుఁ గొప్పులోన నవ్విరిఁ దాల్చెన్. 77

టీ. మిన్ను = ఆకాశమును, అంది=పొంది, (ఉప్పొంగి) వేగ=త్వరగా, కయికొని=స్వీకరించి, కన్నులన్ ఒత్తికొని=కన్నుల నద్దుకొని, భక్తిపూర్వకపరిగ్రహసూచకము. మ్రొక్కి=నమస్కరించి, గారవము ఎసఁగన్=గౌరవమొప్పఁగా, వెన్నుఁడు = కృష్ణుఁడు, రుక్మిణికిన్, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెన్. అన్నెలఁతయున్=ఆమెయు, కొప్పులోనన్=ధమ్మిల్లములో, అవ్విరిన్=ఆకుసుమమును, తాల్చెన్=ధరించెను.

వ్యా-విశే. గారవము. ప్ర. గౌరవము. వెన్నుఁడు. ప్ర. విష్ణుఁడు మిన్నందుటయుఁ గన్నుల నొత్తికొనుటయు, నపూర్వసుమలాభసంజనితసంతోషమునకును భక్త్యతిశయయుతపరిగ్రహమునకును, సుమమదృష్టపూర్వతేజోభరముకల్గి మనోహర మగుటకును సూచకములు. ఇట్లు కుసుమసంబంధ మగునుత్కృష్టతను సూచించి 'గారవ మెసఁగన్' వెన్నుఁడు రుక్మిణి కొసఁగె నని చెప్పుచుఁ గృష్ణునకుఁ గల రుక్మిణియందలి యత్యనురాగమును వెల్లడించెను.

తే. అంతలోనన యద్భుతం బావహిల్ల
గొలఁది యిడరాని యొకవింతచెలువు గలిగి
రాజబింబాస్య రుక్మిణి తేజరిల్లె
సానఁబట్టిన మకరాంకుశస్త్ర మనఁగ. 78

టీ. అంతలోనన, అద్భుతము=ఆశ్చర్యము, ఆవహిల్లన్=సంధిల్లఁగా, కొలఁది = పరిమితి, ఇడన్=ఉంచుటకు, రాని=వీలులేని (ఇంతింతనరాని), ఒకవింతచెలువు = ఒక

యపూర్వమగుచక్కఁదనము, కలిగి, రాజబింబాస్య = చంద్రబింబమువంటి మోముగల, రుక్మిణి, సానన్ = నూఱురాతియందు, పట్టిన = నూఱిన, మకరాంకుశస్త్రము = మన్మథుని బాణము, అనఁగన్ = అనునట్లు, ఇది యుత్ప్రేక్షావాక్యము. తేజరిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

భా. అక్కుసుమము సొదలదాల్చినతోడనే యామె యొకయపూర్వలావణ్యము కల్గి సానఁబట్టిన మన్మథునిబాణమో నా నొప్పె నని భావము.

విశే. "కుసుమమును బుష్పమాత్రమని భావింపకుము. దానిం దల ధరించుటకతన నీసవతి కపూర్వసౌందర్యము కల్గె. సానతీరిన మన్మథబాణమోనా నామె యొప్పుటం జేసి యామెయే యింక మన్మథబాణముచేయుపనిని జేసి ప్రియుని యనురాగముం జూఱ గొను. నీసౌందర్య మిఁక సెందులకును బనికిరాదు" అని వ్యంగ్యవృత్తిని జెలికత్తె సత్య కసూయ నుదయింపఁజేయ యత్నించుచున్నది.

ఉ. ఆకుసుమంబు దాల్చినమహామహిమంబునఁ దోడి కామినీ
లోకము మచ్చరంబు మదిలోనఁ దొఱంగి భజించుచుండ న
స్తోకనిజప్రభావములు సూపెడు గద్దియమీఁద నెక్కి ము
ల్లోకము దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి సెప్పుదున్. 7)

టీ. లోలవిలోచన = ఓచంచలాక్షీ! ఆకుసుమంబుదాల్చినమహామహిమంబునన్ = ఆపారిజాతపుష్పము ధరించుటవల్లనైన గొప్పమహిమచే, తోడికామినీలోకము = తనతో సదృశలగుస్త్రీజనులు, (సపత్నులు) మచ్చరంబున్ = మాత్సర్యమును, తొఱంగి = విడిచి కొని, భజించుచుండన్ = సేవించుచుండఁగా, గద్దియమీఁదన్ = ఆసనముపై, ఎక్కి, అస్తోకనిజప్రభావములు-అస్తోక = అధికమైన, నిజ = తనవైన, ప్రభావములు = ప్రాభవము లను, ముల్లోకము = మూఁడులోకములను, తాన = తానే, ఏలుగతిన్ = పాలించురీతిని, చూపెడున్ = అగపఱిచెడును.

భా. ఆపారిజాతపుష్పమును దాల్చుటకతన సవతులెల్లరును మచ్చరమును విడిచి కొని రుక్మిణీపాదసరోజముల సేవించుచుండ, రుక్మిణి గద్దియ నధిరోహించి యీజగ త్త్రయంబును దానె పాలించురీతిఁ దనప్రాభవమును గనపఱిచె నని భావము.

విశే. సవతులెల్లరును రుక్మిణీపాదసరోజముల మచ్చరమును వీడి సేవించుచుండి రనియు, నస్తోకనిజప్రభావములు గద్దియమీఁద నెక్కి చూపెడు ననియు ననుటచే, నీవును నట్లింక సేవింపవలసినదే యనియు, నింక నీప్రాభవ మొకమూలఁ బడవలసినదే యనియుఁ,

జెలి సత్యకు వ్యంగ్యమర్యాదం దెలిపెను. మఱియు నిట్టిమహిమం దనరారుసుమరాజము నీకు లభింపకపోయెఁగదా యనియు మొత్తముమీఁద బోధించె నని గ్రహించునది. 'లోలవిలోచన' ఇది సత్యనుగూర్చి నిల్పఁబడినసంబుద్ధి యనుపక్షమున చెలి చెప్పెడు మాటలవలన భీతి యుదయించె ననియుఁ దన్మూలమునఁ, జంచలనేత్ర యయ్యె ననియుఁ గ్రహింపవలయును, లేక దానికి రుక్మిణియే యర్థమగునెడలఁ దనప్రాభవముం జుట్టుపట్టుల నున్నవారలకుం దెల్పుటకై సొగసుగ నేత్రములం ద్రిప్పుచుఁ గలయఁ దిలకించుచుండె నని గ్రహింపవలెను. ఎట్లైనను నీపదము సాభిప్రాయమే యగును.

వ్యా-విశే. మచ్చరము. ప్ర. మత్సరము. ముల్లోకము.—సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డుజ్వర్ణకమునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు (బాల.) ఒక్కొకచో ద్విగువు మిశ్రం బేకవచనాంతంబు నగు. (ప్రౌఢ.)

ఉ. ఎంతకు లేఁడు నారదమునీంద్రుఁడు శౌరి వినంగ రుక్మిణీ
కాంత వినంగ నేను వినఁగాఁ బలికెం బతిఁ గూర్చుదాన నా
యంతటివారు లే రని యహంకృతి నెప్పుడు విఱ్ఱవీఁగుచున్
వంతకు వచ్చుసత్యగరువం బిఁకఁ జెల్ల దటంచు మానినీ. 80

టీ. ఎంతకులేఁడు = అంతకును గలఁ డనుట. (అనఁగా నెంతలేసి సాహసకార్యములనైనను జేయఁగలఁ డని భావము) పతిన్ కూర్చుదానన్=భర్తకు మేలుకూర్చుదానను లేక బ్రియపడుదానను (ప్రియవాల్లభ్యముగలదాన ననుట.) అహంకృతిన్ = గర్వముచే, విఱ్ఱవీఁగుచున్=మిగుల గర్వించుచు, వంతుకున్=పోటికివచ్చు(పోటిచేయు) సత్యగరువము = సత్యభామయొక్క గొప్పఁదనము, ఇఁకన్, చెల్లదు=కొనసాగదు.

భా. నారదుం డెంతలేసి సాహసకార్యములనైనను జేయఁగలఁడు. నీచెలి నగు నేను వినుచుండ నీసవతి యగురుక్మిణి వినుచుండ, "నే నెంతయు ప్రియవాల్లభ్యముగలదానను. నాయంతటివారు లేరు. అని యహంకారమున సత్య సర్వదా మిగుల గర్వించును. దానిగొప్పఁదన మింక సాగదు" అని పల్కెను.

విశే. ఇందు 'వంతున' అని యొకపాఠ మగుపడును. కాని తిమ్మకవిపాఠము 'వంతుకువచ్చు' అనునదియే. కావున నిదియే సరియగు పాఠము.

విశే. నారదునిసాహసము సత్యాసఖి వినుచుండఁ గృష్ణుఁడు వినుచుండ, సత్యభామను నిందించుటవలననే తెలియనగును. 'మానినీ' అనుసంబుద్ధి సాభిప్రాయ మని యెఱుంగునది. "నీవభిమానవతివి గాన,నీయవమానము నెట్లు సహించెదో? శీఘ్రమ యీయవమాన

ముం దీర్చికొనఁ గడఁగుము." అని చెలి సత్యను బ్రోత్సహించె నని తెలియునది. శౌరి వినంగ ననె ననుటచే, ఈమాటలు శౌరికిఁగూడ నిష్టము లయ్యె నని సూచించుట కని గ్రహించునది. రుక్మిణీకాంత వినఁగ ననుటచే, నీసవతిముందర నీ కవమానము గల్గె నని తెల్పుట కని తెలియవలయును. 'కూర్చు' దీనికి మేలును చేకూర్చు అనునర్థమున భారతమునఁ బ్రయోగములు గననగును.

క. ఆరణభోజనుమతకము, లారుక్మిణినటన లామురాంతకుచెయ్వుల్
చేరి కనుంగొనుచో నెవ్వారికిఁ గోపంబు రాదు వారిజనేత్రీ ! 81

టీ. ఆరణభోజనుమతకములు = ఆకలహభోజనుఁడు అగు నారదునియొక్క మాయలు, ఆమురాంతకుచెయ్వుల్ = అమ్మురద్వేషియగు కృష్ణునియొక్క కార్యములు, ఆరుక్మిణినటనలు=ఆరుక్మిణీదేవిప్రవర్తనములు, వారిజనేత్రీ = పద్మములంబోలు కన్నులు గలదానా. సంబుద్ధి

విశే. "దగ్గరనుండి చూచిన నాకే కోపము గలిగెను. నీకుఁ గోపము గలుగకుండునా ? నీవు చూడలేదుగాని చూచినచో నెంత మండిపడుదువో" అని చెలి సత్యకుఁ గోపోద్రేకమును గలిగింపఁ బ్రసంగించెను. మఱియు, మొట్టమొదట నారదుఁడు కపటంపుమాటలాడి మాయచేసె ననియుఁ, గృష్ణుఁడు తదనుసారముగ మెలంగె ననియుఁ, బిదప రుక్మిణి తననిండుఠీవిం జూపె ననియుఁ, జెలి సత్యకుఁ దెల్పి మువ్వురివలనితప్పును సూచించె నని తోఁచెడిని. 'వారిజనేత్ర' అనుపద మచ్చెరువున జెప్పవేయక సత్య కాతరయై చూచుటను సూచించుటను సాభిప్రాయ మని యెఱుంగవలయును.

సత్యభామ చింతనొందుట

చ. అన విని వ్రేటువడ్డ యురగాంగనయుంబలె నేయి వోయ భ
గ్గన దరికొన్న భీషణహుతాశనకీల యనంగ లేచి హె
చ్చినకనుదోయి కెంపు దనచెక్కులఁ గుంకుమపత్రభంగసం
జనితనవీనకాంతి వెదచల్లఁగ గద్గదఖిన్నకంఠి యై. 82

టీ. వ్రేటు=దెబ్బను, పడ్డ=పొందిన, ఉరగాంగనయుంబలెన్ = ఆఁడుపామువలె, భగ్గు+అనన్, ఇది యాకస్మికముగ మండుమంట కనుకరణము. భగ్గనునట్లుగా, దరికొన్న = మండునట్టి, భీషణహుతాశనకీల = భయంకరమైన యగ్నిహోత్రజ్వాల, హెచ్చిన = అధికమైన, కనుదోయికెంపు = రెండుకన్నులయొక్కయెఱుపు, తన

చెక్కులన్ = తనకపోలములందు, కుంకుమపత్ర......కాంతిన్ - కుంకుమపత్రభంగ = కుంకుమముచేసైన మకరికాపత్రరచనలచే, సంజనిత=పుట్టినట్టి, నవీనకాంతిన్ = క్రొందళుకును, వెదచల్లఁగన్ = వ్యాపింపఁజేయఁగా, గద్గదభిన్నకంఠియై=డగ్గుత్తికచే సన్నగిల్లిన యెలుంగుగలదై, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

భా. చెలి యట్లచటివృత్తాంతముం దెలుప దండతాడితభుజంగివోలె నేయి పోయ భగ్గని మండు భయంకరాగ్నిజ్వాలవలె లేచి కనులందైన యరుణకాంతి చెక్కుల వ్యాపించి కుంకుమరచితములగు మకరికాపత్రరచనలయందము నావహిల్లం జేయ డగ్గుత్తికచే నెలుంగు డీలుపడ నిట్లనెను.

విశే. సహజముగ సత్య మానిని, ఆపైఁ బ్రియుఁడు వేఱొకతెం గూడి యొల్లని చెయ్దములు తన్నుఁగూర్చి చేసెనేమో యని యపశకునములంబట్టి యనుమానించునది; ఇంకఁ జెలి పారిజాతసుమచరితము నామెమనం బెరియునట్లు విన్నవించినది. ఈవిన్నపము ప్రియకృతస్వవిషయకానిష్టము ననుమానించుచు నురగాంగనంబోలు సత్యకుఁ దాడనసదృశం బయ్యెను. అట్లే ప్రియుఁడు తన్నుఁగూర్చి యనిష్టము నొనర్చెనేమో యని యనుమానించుచు మండిపడునగ్నిహోత్రజ్వాలంబోలు సాత్రాజితి కివ్వార్త నేయివంటి దయ్యెను. ఆఁడుపామునకు సాహసమెక్కుడగుటను స్త్రీవిషయకోపము మగుటను, 'ఉరగాంగన, కీల' అను స్త్రీలింగపదములు ప్రయుక్తములయ్యెను. నారదప్రసంగమును, శ్రీకృష్ణునిచెయ్దములును, రుక్మిణినటనలును సత్యకుఁ గన్నులనెఱుపు నావహిల్లఁ జేసె నని యెన్నవలయును. కోపముచే నారక్తనేత్రయయ్యె నని గ్రహించునది. చెలి చెప్పిన ప్రసంగము వినుటకతన, భయదుఃఖములు పెనఁగొనె ననియుఁ, దన్మూలమున డగ్గుత్తికచేఁ గంఠస్వరము క్షీణించె ననియు నెన్నఁదగును. మోము పైకెత్తి చూచినచో దృష్టులు చెక్కులపైఁబడుట సంభవింపదు. కుంకుమరచనలభంగి నెఱ్ఱనిచూపు చెక్కుల నెలకొల్పు ననుటం జేసి మోము వాంచి దృష్టిని గ్రిందుగాఁ బ్రసరింపఁజేయుటను సూచించెడిని.

శా. ఏమేమీ! కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా
యామాటల్ చెవి యొగ్గి తా వినియెనా యాగోపికావల్లభుం
డేమే మాడెను రుక్మిణీసతియు నీ వింకేటికిన్ దాఁచెదే
నీమోమోటలు మాని నీరజముఖీ! నిక్కం బెఱింగింపవే. 83

టీ. కలహాశనుఁడు = జగడమే భోజనముగాఁ గల నారదుఁడు, ఆగోపికావల్లభుఁడు=ఆవ్రేఁతలమగఁడు, నీమోమోటలు=నీదాక్షిణ్యములు, నీరజముఖీ=పద్మమువంటి మోముగలదాన, నిక్కము=నిజము, ఎఱింగింపవే=తెలుపవే.

వ్యా-విశే. జగడమే తిండి గాన నాతఁ డట్లే యాడు నని 'కలహాశన' పదము సాభిప్రాయము. ముగ్ధ లగుగోపికలు గూడుగొల్లఁడుగాన నమ్మాట నాదరమున వినె నని గోపికావల్లభపదము సాభిప్రాయము. చెవియొగ్గి వినె ననుట యాదరాతిశయశ్రవణ సూచకము. చెలికాన, మోమోటమిఁ జెప్పుటకు జంకు నేమో యని సత్య యూహించి 'మోమోటమి మాని' అని పల్కె. ఏ మేమి.—సంభ్రమమున ద్విరాభావము. అచటికై.—షష్ఠ్యర్థమునఁ జతుర్థి.

చ. అతులమహానుభావ మని యవ్విరిఁ దా నొక పెద్ద సేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చకం బొదవ సూడిద యిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబు గల్గునెడ కర్పణ సేసినఁ జేసెఁగాక యా
మతకరివేలుపుందపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటన్? 84

టీ. అమ్మతకరివేలుపుందపసి=అమ్మాయావియైనసురముని, అతులమహానుభావము = సాటిలేని గొప్పప్రభావముగలది, అని = పల్కి, అవ్విరిన్ = ఆపుష్పమును, తాను, ఒక పెద్దచేసి=ఒకానొకగొప్పవస్తువుగానొనర్చి, ఇచ్చకము=ముఖస్తుతివలనిప్రేమ, ఒదవన్ = ఉద్భవించునట్లుగ, సూడిద=కానుక, ఇచ్చినన్ ఇచ్చెఁగాక = ఒసంగిన నొసంగనిమ్ము. తాను, అతఁడు=ఆశ్రీకృష్ణుడు, ప్రియంబు=ప్రీతి, కల్గునెడకున్=ఉన్నచోటికి, అర్పణ= ప్రదానము, చేసినన్ చేసెఁగాక = ఒనర్చిన, నొనర్పనిమ్ము. అచ్చటన్ = ఆచోటను, మమ్మున్=నన్నును, తలంపఁగ నేల=తలప నేల.

భా. అవ్విరిని గొప్పవస్తువుగా వర్ణించి మహామహిమాన్విత మని యిచ్చకమునకై నారదుఁడు కృష్ణున కిచ్చునుగాక. ఆతఁడును దనకుఁ బ్రియమైనవారి కద్దాని నొసఁగుఁ గాక. కాని యామాయజడదారి మ మ్మేల యచ్చోఁ దలంపవలెను?

వ్యా-విశే. పుష్పమునందు అనాదరమును సూచింప ఒకపెద్ద చేసె నని యనెను. సవతిసంబంధ మగుపేరును నోటఁ బల్కుట గూడ నిష్టము గాకుండుటను దెలుపుటకై ప్రియంబుగల్గునెడ కని వాక్రుచ్చెను. స్వాభిమానాతిశయమును సూచింప 'మమ్ము' అని ప్రయుక్తమయ్యెను. "ఇచ్చిన నీవచ్చును, సమర్పణ చేసినఁ జేయవచ్చును. మమ్ముఁ దలఁప నేల." అనుపదములజాడంబట్టి తన్ను సవతిదరిని మాయజడదారి తలంచుటయే సత్యకమ్మాటలో నెంతయుఁ గష్టముగాఁ దోఁచె నని తెలియును. 'అర్పణ సేసెను' అనుపదము గూడ సత్యాసూయను వెల్లడించును. మతకము + అరి. మతుబర్థకమున నరివర్ణకము. ములోపము. అర్పణ-చరిత్ర మున్నగువానికివలె దీనికిఁ బ్రథమైకవచనలోపము కల్గెను.

క. పలు దెఱఁగుముల్లమాటలఁ
గలహామె కల్యాణ మని జగంబుల వెంటన్

మెలఁగెడుమౌనికి సహజము
వల దని వారింప వలదె వల్లభుఁ డతనిన్. 85

టీ. పలుతెఱఁగుముళ్లమాటలన్ = అనేకవిధములగుముడివెట్టు (కలహముపెట్టు) మాటలచేనైన, కలహమె=జగడమె, కల్యాణము = శుభము, జగంబులవెంటన్=లోకములవెంటను, మెలఁగెడు=సంచరించెడు, మౌనికిన్ సహజము = స్వభావసిద్ధము. వలదు= వద్దు (కూడదు) అని, వల్లభుఁడు=పతియగుకృష్ణుఁడు, వారింపన్=అడ్డుపెట్టుటకు, వలదె= యత్నింపవలదా.

భా. జగడములుపెట్టుచు లోకములం ద్రిమ్మరుట నారదునకు సహజము. విభుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁ డమ్మాటలఁ జెవియొగ్గి వినుట తప్పుగాదె? నాయెదుట నట్లాడరా దనిన నాతఁ డాగలి ననునే? కాన నిందు శ్రీకృష్ణునిదే త ప్పని భావము.

వ్యా-విశే. ఒకనిమాటకును వేఱొకరిమాటకును ముడివెట్టుమాటలే ముళ్లమాటలని యెన్నవలయును. ముళ్లు.—ముడి+లు. ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వంబగు. 'ముడులు'-బహువచనము పరమగునపుడు డ ల ట ర ల యుత్వమునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు; బహువచనశ్లిష్టంబులై యద్విరుక్తంబులైన డకార లకారంబుల కలఘు లకారంబు నిత్యంబుగా నగు. ముళ్లు. ఇందు 'జగంబులవేఁటన్' అను పాఠ మగపడు. అనఁగాఁ "గలహముపెట్టి లోకములఁ బీడింపఁగా" అనియైనను జెప్పనొప్పు నని తోఁచెడిని. ముడి.—నానా. కలహము, బంధము. వలదు+ఎ. వలదె. వలయుధాతు వ్యతిరేకరూపము. రూ. అ. వలవదు.

క. ముని యేమి సేయు ? రుక్మిణిఁ
గొనఁ గారణ మేమి ? ధూర్తగోపాలుఁడు సే
సినచెయిద మేమి చెప్పుదు ?
మన మెరియదె ప్రాణ మైనమగఁ డి ట్లయినన్. 68

టీ. ముని, ఏమి, చేయున్ = నారదుఁడేమిచేసెను. రుక్మిణిన్=రుక్మిణీదేవిని, కొనన్=నిందింపఁగా, కారణ మేమి=హేతు వేమి? ధూర్తగోపాలుఁడు=మోసకాఁడగు పసులకాపరి, చేసినచెయిదము = ఒనర్చినచేష్టను, మనము=మనస్సు, ప్రాణమైనమగఁడు= జీవమే యగుపతి, ఎరియదె = మండదె ?

భా. నారదుఁ డేమిచేసెను? ఆతనికిఁ గలహమె కల్యాణ మగుట నాతనిపైఁ దప్పు మోపరాదు. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతము నొసంగెను గాన రుక్మిణి స్వీకరించెను. దాన నామెనుగూడ నీవిషయమున నిందింపఁ బనిలేదు. ఆడినమాటలఁ జెవియొగ్గి యాలకించుటయు, సుమము నద్దేవి కర్పణసేయుటయుఁ, గావించినయాపసులకాపరి నే నిందింప వలెను. ప్రాణమే యగుపతి యి ట్లొనర్చిన మది మండకుండునా ?

వ్యా-వి శే. మోసకాఁడును బసులకాపరియుఁ గావున నే యీవిషయమున నౌచిత్యముం గనలేక పోయె నని ధూర్తగోపాలపదము సాభిప్రాయము. భార్య పతికర్ధశరీరయగుటను, దనశరీరము పతిశరీరార్ధమే యగుటను, భర్త భార్యకుఁ బ్రాణమే యగును. ఈ పద్ధతి ననుసరించియే భర్త చనిన, భార్యయు నాతనితోఁ జనుట తొల్లింటియాచారమైయుండె.

క. పరికింపరు తమజాడలు
తరుణులతగులములు నమ్మఁ దగదండ్రు మదిన్
శరదంబుదచలచిత్తులు
పురుషులె పో వారి నమ్మఁ బోలునె చెలియా! 87

టీ. పరికింపరు = పరీక్షింపరు, తరుణులతగులములు = యువతులయాసక్తులను, నమ్మన్=విశ్వసింపఁగా, తగదు = కూడదు, శరదంబుదచలచిత్తులు=శరత్కాలమేఘములవలె సంచలించుమనస్సుగలవారు, పురుషులెపో=మగవారలేసుమ్ము, పోలునె=తగునె?

భా. మగవారు తమప్రవర్తనముల మంచిచెడ్డలపరీక్షింపరు. యువతులయనురాగముల నమ్మకూడ దండ్రు. ఇంతియ కాని తమప్రవర్తనమునుబట్టియే యువతులవర్తనము నుండు ననుకొనరు. నిక్కముగ నాలోచింపఁ బురుషులే మిగులఁ జపలచిత్తు లనియుఁ, దాన వారి నేవిషయమునను విశ్వసింప రా దనియు, ముమ్మాటి కెంచవచ్చును.

వ్యా-వి శే. పరికించు. ప్ర. పరీక్షించు. అనుదురు. అందురు. అండ్రు. అండ్రు. 'పో' 'పొమ్ము' అనుదానిరూపాంతరము. ఇయ్యది నిశ్చయార్థప్రకాశకము.

ఉ. ఇన్నిదినంబులున్ సవతు లిందఱిలోఁ గడు గారవంబునం
గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడు కన్నులఁ గప్పుకొనంగ నుండి యా
వన్నెయు వాసియుం దఱిఁగి వారు ననుం దలలెత్తి చూడఁగా
సన్నలఁ జాయలం బలుక సైఁతునె ప్రాణము *లెంత తీపొకో! 88

టీ. సవతులిందఱిలోన్ = ఇందఱు సపత్నులలో, కడుగారవంబునన్ = మిగుల గారవమున, వల్లభుఁడు=ప్రియుఁడు, కన్నులన్ = నేత్రములందు, కప్పుకొనంగన్ = మఱుఁగుపఱచికొనియుండఁగా, అంతటిగారాబమునఁ జూచికొనుచుండఁగా నని భావము. వన్నెయున్=అందమును, వాసియున్=ప్రసిద్ధియు, తఱిఁగి=తగ్గి, తలలు, ఎత్తి, చూడఁగాన్, ఇది నిర్భయముగఁ జూచుటను దెలుపును. సన్నలన్=సంజ్ఞలచేతను, చాయలన్=జాడలచేతను, ప్రకృతవిషయమున కనుకూలించుగతిని వేఱొకవిషయమునుద్దేశించిపల్కు-

* లింత తీపొకో.

టను జాయలఁబల్కుటగా నెన్నవలెను. పలుకక్, సైఁతునె = సహింతునె? ప్రాణములు ఎంత తీపు ఒకో?=ప్రాణము లెంతమధురములోగదా.

భా. ఇంతకాలము వల్లభుని బలువాల్లభ్యమునకుఁ బాత్రమనై యాతఁ డతి గారాబమున ననుఁ జూచుకొనుచుండ సవతులెల్లరలో ఖ్యాతిం గాంచితి. ప్రకృతము నన్ను విభుఁ డిట్లవమానించుట వారు నిర్భయముగ ననుఁ గాంచి యాంగికములగు సంజ్ఞలచేతను, గాకిమీఁదను బిచ్చుకమీఁదను బెట్టి నన్ను నిందింతురు. ఇట్టి యవమాన మును నట్టి ఖ్యాతిని గాంచిన నేను వన్నెవాసులు తఱుఁగ నెట్లు సహింతును? ప్రాణము లపై మక్కువ యెక్కువగుట విడువనైతినిగాని లేకున్న నిపుడె విడిచియుందును.

వ్యా-విశే. సవతి. వి. సపత్ని. ప్ర. గారవము. వి. గౌరవము. ప్ర. కన్నియ. వి. కన్య. ప్ర. రూ. అ. కన్నె. వన్నె. వి. వర్ణము. ప్ర. రూ. అ. వన్నియ. సన్న. వి. సంజ్ఞ. ప్ర. చాయ. వి. ఛాయ. ప్ర. సైఁచుధాతుసంబంధమగు లాడర్థకోత్తమపురుషైకవచన రూపము.సైఁతును. సైఁచు+దు+ను. చువర్ణంబుతోడి దుగ్దకారము తకారంబగు రూ. అ. సయిఁచు. ప్రాణము లెంతతీపొకో.—ఒక్కో, ఒకో, ఒకొ - ఇవి సందేహార్థముం దెలుపునవ్యయములు. సత్యభామామానాతిశయమును 'సైఁతునె' ప్రాణము లెంతతీపొకో అనుపదములు సూచింపఁజాలియున్నవి.

ఉ. నామొగమోటకై *వలనినాటకముల్ గటియించి రుక్మిణీ
కామినిమీఁదటం గలుగుగౌరవముం గృపయుం బ్రియంబుఁ దా
నేమియుఁ గాననీక యిట నిన్నిదినంబులు నన్నుఁ దేల్చె నో
తామరసాక్షి! మెచ్చవలదా మురదానవభేదికృత్యముల్. 8)

టీ. ఓతామరసాక్షి=ఓతమ్మికంటీ! నామొగమోటకై=నామోమోటకై, వలని నాటకములు = అక్కఱలేనివర్తనములను, గటియించి = కూర్చుకొని, రుక్మిణీకామిని మీఁదటన్=రుక్మిణీకాంతపై, కలుగుగౌరవమున్ = ఉన్నగారవమును, కృపయున్ = దయయు, ప్రియంబును=అనురాగమును, తాను, ఏమియున్=కొంచెమైనను, కాననీక = కనుపడనీక (ప్రకాశము గానీక), ననున్, తేల్చెన్=ఉబ్బఁజేసెను. (సంతోషపెట్టెను.) మురదానవభేదికృత్యముల్ = మురాసురునిఁజంపిన యాశ్రీకృష్ణునికార్యములను, మెచ్చ వలదా=శ్లాఘింపవద్దా? ఆతనికుశలవర్తనమున కెంతయు మెచ్చుకొనవలె నని భావము.

భా. నామోమోటకై యెన్నెన్నో నటనలం గనుపఱచి తనకు రుక్మిణిపైఁ గల యాదరమును, దయను, ననురాగము నిసుమంతైనఁ బ్రకాశము గానీక యిచ్చో నిన్ని

* వలయునాటకముల్ ; వలసినాటకముల్.

దినంబులు నను సంతోషపెట్టెను. ప్రకృత మిట్లొనర్చెను. కావున, నాతని నైపుణవర్తనము లెంతయు శ్లాఘ్యములు.

వ్యా-వి శే. 'వలయునాటకములు' అనియు వలసి అనియుఁ బాఠాంతరము లగపడును. 'వలయునాటకములు=కావలసినవర్తనములు, ఆవశ్యకములగు ప్రవర్తనము లని భావము. 'వలసి=కావలసి, నామొగ మోటకై కావలసి, యనఁగా, నామొగమోటకై యావశ్యకమగుటచే నని భావము. 'వలని=ఉపాయముతోడి' అనియు 'వలని' అను పాఠమున కర్థము చెప్పనగు. 'రుక్మిణీకామిని' అనుపదము ప్రియసంగమమం దత్యాదరము గలపడఁతి కామిని యగుట సవతిని నిందించుటకును, శ్రీకృష్ణున కామెయందలి యత్యనురక్తిని సూచించుటకును నిల్పఁబడినది. గటియించి. ప్ర. ఘటియించి. ఈక.— ఇచ్చుధాతుసంబంధ మగు వ్యతిరేకార్థకకజరూపము.

ఉ. ఓచెలి! శౌరి కిచ్చె నఁట యొక్కలతాంతము దెచ్చి నారదుం
డాచపలాక్షి కిచ్చె నఁట యాతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
హా! చెవుల న్వినంబడియుఁ బ్రాణము దాల్చెద మేన నింతగా
నోఁచితి నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మెయి నున్నదాననో? ౧0

టీ. లతాంతము=పుష్పము, లత తుదినుండునదిగాన నీపేరన్వర్థము. అవ్విరిన్=ఆకుసుమమును, ఆచపలాక్షికిన్=ఆలోలనేత్రకు, ఇట్టిమాటలు, ఇట్టి విన సహింపనికష్టపుఁబలుకు లని భావము. మేనన్=శరీరమున,ప్రాణములు=జీవముల(అసువుల)ను,తాల్చెదన్=ధరించెదను, ఇంతగాన్=ఇంతటియవమానము సంభవించునట్లుగా నని భావము. నోఁచితిని=నోమునోచితి ననుట. ఇంకన్=మీఁదను, ఎమ్మెయిన్=ఏవిధముగా, ఎట్టివి = ఎట్టి పరాభవములను, కనుంగొనన్=కాంచుటకు,ఉన్నదాననో=జీవించియున్నదాననో.

వ్యా-వి శే. ఆ+విరి=అవ్విరి. ఆహా.—సంతాపసూచకావ్యయము, మేనునన్.— ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కర్వం బాదేశంబగు. 'మేనన్', చెవుల వినంబడియుఁ బ్రాణము తాల్చెద. మేన-అనుటంజేసి చెవులఁబడఁగానే ప్రాణముల విడువవలసిన దనియు, 'ఇంక నెట్టివి కనుంగొన నున్నదాననో' అనుటంజేసి యింతకు మించిన యవమానము లెన్ని కలుగునో యనియు, నవ్వాని ననుభవించుటకే జీవించియున్నదాన ననియును, 'ఇంతగా నోఁచితిని' అనుటంజేసి నానోముఫల మింతే యనియును నర్థములు స్ఫురించును. వీనిమూలమున సత్యభామాసంబంధ మగు కొలఁదిలేనిమానినీత్వము ప్రస్ఫుటమగుచున్నది. శౌరి, ప్రాణేశుఁడు, పతి మున్నగుపదముల వాడక దీనిని వాడుటయు నాదరసూచకము.

క. పూనుకొని మేలుగీళ్లకు
లోనయి విహరించువారి లోక మెఱుఁగదో
యానరకాసురదమనుఁడు
దా నెఱుఁగఁడొ భోజకన్య తా నెఱుఁగదొకో. 91

టీ. పూనుకొని=యత్నించి (శ్రద్ధవహించి), మేలుకీళ్లకున్ = మేలునకును గీడునకును, లోనయి=లోఁబడి, విహరించువారిన్=సంచరించువారిని, లోకము = జనము, ఎఱుఁగదో=తెలియదో? ఆనరకాసురదమనుఁడు=ఆనరకాసురుని మర్దించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, భోజకన్య=రుక్మిణి (భోజునికూఁతురు.)

భా. ఎవరు మేలుచేయువారో యెవరుకీడుచేయువారో యెవ రేరీతిగ నెవరి విషయమున నుపకారబుద్ధిని బ్రవర్తించిరో యనువిషయములు లోకు లెఱుంగుదురు. మఱియు నేను మేలు సేయుదాననో కీడొనర్చుదాననో యనునంశ మానరకాసురహంత శ్రీకృష్ణుఁ డంతయు నెఱుంగు. ఆభోజసుతయుఁ బూర్ణముగ నెఱుంగును. నే నేల వాని నిపుడు పేర్కొనవలెను?

వి శే. ఇందు 'నరకాసురదమనుఁడు, భోజకన్య' అనుపదములు సాభిప్రాయములు. నరకాసురసంహారసమయమునఁ దాను శ్రీకృష్ణునకుఁ గడుంగడుఁ దోడ్పడి మేలుకూర్చుటయు, నట్టియదనున క్షత్రియకన్య రుక్మిణి యింటఁ గూర్చుండి తోడ్పడకుంటయును సూచించుచు, సత్య రుక్మిణి నెత్తిపొడుచుచున్నది. మఱియుఁ గృష్ణుఁడును నంతమాత్ర మెఱుంగక నేఁడు వర్తించినవాఁ డగుట, నైనవారి కాకులలోను, గానివారికిఁ గంచములలోను బెట్టు మన్న సామెతను జ్ఞప్తికిం దెచ్చుచుఁ, దనపతి దగుచేసిన మేలును మఱచుటను నజ్ఞతను బ్రకాశింపఁజేసినది. ఇందలి 'తాను' పదములు నామపునర్గ్రహణంబున నామకుఁ బరముగ నభిహితము లయ్యె.

ఉ. ఆసరసీరుహాక్షినిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం
జేసి యొసంగెఁ బో తగవు సేకొని యొక్కలతాంత మింతలో
వాసియు వన్నెయుం దగవు వైభవముం జలము న్వివేకమున్
బో సవతు ల్భజించుటకుఁ బో వెఱఁగయ్యెడు నేమి సెప్పుదున్. 92

టీ. ఆసరసీరుహాక్షినిలయంబునన్=ఆరుక్మిణియింట, పంకజనాభుఁడు=పద్మము బొడ్డునఁగలవాఁడు, ఉండుటంజేసి=నివసించుటచేత, తగవు=ఔచిత్యమును (తగుట), చేకొని=పట్టి, ఒసంగెఁబో = ఇచ్చెనుజుమ్ము. ఇంతలోన్ = ఈపాటివిషయమునకై, వాసియున్=గొప్పఁదనమును, వన్నెయున్=అందమును, తగవున్=ఔచిత్యమును, వైభవ

ముఁ=ప్రాభవమును, చలముఁ = పంతమును, వివేకముఁ = యుక్తాయుక్తజ్ఞానమును, పోఁ=నశింపఁగా, సవతుల్=సపత్నులు, భజించుటఁ=సేవించుటకై, పోఁ = వెళ్ళుటకు, వెఱఁగు=ఆశ్చర్యము, అయ్యెడుఁ=పుట్టెడును.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డత్తమ్మికంటియింట నపు డుంట నక్కుసుమము చిన్నవోవు నని యాచితిం బాటించి యామె కొసంగెను. ఇట్టిస్థితిలో నింతమాత్రమున సవతులు తమ యంన్నతిని, వైభవమును, మానాదులను నీటఁ గలిపి యామెను సేవింపఁ బోవుట యేలొకో తెలియకున్నది. పూవు నామె కొసంగుట నా కంతవింతగఁ దోఁపదు కాని, నీ రామెను సేవింపఁ బోవుటమాత్ర మచ్చెరువుం జేసెడును. సత్యతోడిచేడియ లట్లామెను సేవింపఁ బోవుటను నీచకృత్యముగా నిం దెన్నెను. శ్రీకృష్ణుఁ డొనర్చినదానిం దగ వసెను.

వ్యా-విశే. ఉండుటం జేసి.—కొన్నియెడలఁ జేతవిభక్త్యర్థకవర్ణకంబునకును వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తమగు. 'ఉండుటను' అనుద్వితీయ తృతీయా విభక్త్యర్థమగుటచే దీనికి 'చేసి'అనునది యనుప్రయుక్తమయ్యెను. ఇచ్చెనుబో.—పో:- పొమ్మునకు రూపాంతరము. ఇది నిశ్చయానాదరములం దెల్పుచుఁ బదములమీఁద నగును.

క. కలకాల మొక్కగతిఁ బూ
సలలో దారంబుమాడ్కి సతిమదిలోనఁ
మెలఁగెడు *పురుషుఁడు గలుగుట
తొలుజన్మమునోముఫలము తోయజనేత్రా! 93

టీ. కలకాలము=ఎల్లపుడును, ఒక్కగతిఁ=ఒక్కరీతిగా, దారంబుమాడ్కిఁ= దారమువలె, సతిమదిలోనఁ = పతివ్రత యగు వనితమనస్సులో, మెలఁగెడు = సంచరించెడు, పురుషుఁడు=మగవాఁడు, కలుగుట = సంభవించుట (స్త్రీకి మగఁ డగుట) తొలుజన్మము నోముఫలము=తొలిపుట్టువునఁ జేసిన వ్రతమునకు ఫలము.

భా. సర్వదా త న్నెడఁబాయక తనమనస్సును దనయధీనము గావించుకొనం గలుగుపురుషుఁడు తొల్లింటిపుట్టువున నెన్నియోనోములు నోచినంగాని యాఁడుదానికి మగఁ డుగ దొరకనేరఁడు. అనఁగా ననుకూలుఁ డగుభర్త స్త్రీకి దుర్లభుఁ డని భావము.

విశే. 'పూసలలో దారము, తలలో నాలుక,' అనుపదములు నిరంతరసంబంధ సూచకములు. వనిత మది కెక్కినపుడే పురుషుఁ డుత్తముఁడును, నాయికానురాగ పాత్రుఁడును నగును. మఱియు నట్లు తనమదికి నచ్చినమగఁడు సంభవించినపుడే వనిత

* పురుషులు.

పతివ్రతయుఁ నాసతిపాతివ్రత్యము పొగడ్తం గనుటయుఁ బొసఁగును. కావున నిక్క ముగ నీరెండును సతీపతుల నుత్తములుగఁజేయు నుత్తమకృత్యము లనక తీరదు. ఈరెండును లోకమున నొక్కచో నుంట దుర్లభము. ప్రకృతము కొంతకాలము కృష్ణుఁడు సత్య మదిలో మెలంగఁగలిగెను గాని, నేఁటిపారిజాతకుసుమవృత్తాంతముకతన నది పొసఁగ దయ్యెను, దాన నొక్కగతిఁ గలకాలము మెలఁగుట యని సత్య యనవలసివచ్చెను. 'పురుషులు' అని బహువచనపాఠ మగపడు, అర్థానికి సారస్యము చింత్యము. లేదా 'సతి' అనునది 'స్త్రైణము' అనునర్థమున జాత్యేకవచనముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెనని తలంపవలసియుండును. పతివ్రతయగుమానిని తనమదిని నితర మెవనిస్మరించు, వాఁడే యుత్తమపురుషుఁ డని తెలుప సతిపదము ప్రయుక్తము. మఱియు సత్యయే తన్మూలముగఁ దనసతీత్వమును వెల్లడించె ననియుఁ దోఁచెడిని.

సీ. కలలోన నైన నవ్వుల కైన నామాట
  జవదాఁట వెఱచునో చంద్రవదన!
యేపదార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టక మున్న
  యెవ్వారి కొసఁగఁడో యిగురుఁబోఁడి!
చెలులు నాతో నేమి చెప్పుదురో యని
  లంచంబు లిచ్చు నోచంచలాక్షి!
తోడిచేడియలు నాతోడివంతులకు రా
  సయిరింపఁజాలఁ డోసన్నుతాంగి!
తే. యరమరలు లేనికూరిమి ననఁగి పెనఁగి
కొదలు దీఱనికోర్కులఁ గూడి మాడి
కపట మెఱుఁగనిమమతలఁ గలసి మెలసి
యున్నవిభుఁ డిట్లు సేయునే యోలతాంగి! 94

టీ. ఓచంద్రవదన=చంద్రబింబమునుబోలు మోముగలదాన, కలలోననైనను = స్వప్నముననైనను, నవ్వులకైనన్ =పరిహాసములకైనను, జవదాఁటన్ =అతిక్రమింపఁగా, వెఱచున్ = భయపడును, ఏపదార్థంబున్ =ఏవస్తువును, పెట్టక మున్న=ఇడక ముందు, ఒసఁగఁడు = ఈఁడు, ఇగురుఁబోఁడి = చిగురువలెమనోజ్ఞమైనదాన, లంచంబులు = తనపనిం జక్కఁబెట్టుకొన నొరునకు రహస్యముగా నొసఁగుధనాదికమును, తోఁడిచేడి యలు = సవతులు, వంతులకున్ = సామ్యములకు, (భాగములకు ననియైనఁ జెప్పనగు) అరమరలు=సందియములు లేక భేదములు, కూరిమిన్ =చెలిమితో, అనఁగిపెనఁగి=కలసి మెలసి, కొదలు=కొఱంతలు, తీఱని = పోనట్టి, (కొఱంత లింకను గల్గినట్టి వనిభావము.)

'అనఁగి పెనఁగి, కూడిమాడి, కలసిమెలసి' జాతీయములగు నీజంటలు సమానార్థకములు. కపటము=కైతవము, మమతలక్ = అభిమానములతో, చేయునే = చేసెనే?

వ్యా-వి శే. పూర్వపద్యమునఁ జెప్పినచొప్పున విభుఁడు తనమదిలో మెలఁగుట నిందు సత్య సూచించుచుఁ, బ్రకృతమున కనుకూలించుగతిని బ్రసంగించెను. స్వప్నమునఁ గూడ నవ్వులకైనఁ దనమాట మీఱి వెఱచువాఁడు నేఁడు వెఱపించుకేని లేక మెలఁగుటకును, నేపదార్థమునైనను మున్నుగఁ దనముం దిడి యితరుల కొసఁగువాఁడు నేఁడు తన ముందు మున్నుగఁ బారిజాతము నిడక రుక్మిణి కొసంగుటకును, జెలు లేమి చెప్పుదురో యని లంచము లొసంగునాతఁడు నేఁడు తనచెలి యెదుట నుండఁగనే యట్లు ప్రవర్తించుటకును, దోడిచేడియలు వచ్చుటకు వచ్చునపుడు సైరింపనివాఁడు నేఁడు రుక్మిణీసతిం బెద్దగాఁ దలఁచి పారిజాతసుమప్రదానమున సంభావించుటకును, నెంతయు ననురక్తుఁ డగుపతి యభిమానముఁ బోఁద్రోచి తన్నును, తనయం దితః పూర్వము గలయనురాగమును మఱచి యట్లు సవతి కధీనుఁ డగుటను సత్య యాశ్చర్యమునందె నని గ్రహించునది. ఇందుఁ జెప్పినచొప్పున మెలంగుపురుషుఁడు సతికి మదిలో మెలంగువాఁడు గాక యన్యుఁ డెట్లు కాఁజాలును? చేయుక్ + ఏ=చేయునే: తద్ధర్మార్థకము త్రికాలవాచి యగు. తోడిచేడియలు, తోడక్ + చేడియలు 'తోడక్' ఇది యపద మని యనఁగాఁ బ్రత్యయము లోనగున దని శబ్దరత్నాకరము. దీనికిఁ బ్రత్యేకప్రయోగము గల దని ప్రౌఢవ్యాకరణము. సమాసమునఁ జేత తోడ వలనల కిత్వం బగు; అనుపద్ధతిని నిత్యము గలిగె. కూడిమాడిశబ్దపల్లవము. సమసుఖదుఃఖానుభవమర్థము.

సీ. కృతకాద్రికందరాకేళీనిగూహనవేళా[1]పరస్పరాన్వేషణములు
ఘోషితమాధవీపున్నాగపరిణయోత్సవకల్పితానేకసంభ్రమములు
చాతురీనిర్జితద్యూతపణాదాన కలితచేలాంచలాకర్షణములు
సాయంసమారంభచక్రవాకద్వంద్వ విరహావలోకన[2]విభ్రమములు
తే. సాంద్రతరచంద్రికా [3]కేళిచంక్రమములు
విధుశిలామయవేదికావిశ్రమములు
ఫలకచిత్రితనిజరూపభావనములు
మఱచెనో కాక రుక్మిణిమాయఁ దగిలి. ౧5

టీ. కృతకాద్రి...... న్వేషణములు-కృతక = కృత్రిమము (మనుజనిర్మితము) లైన, అద్రి=కొండలయొక్క, కందరా=గుహలయందలి, కేళీ=ఆటలయందైన, నిగూ

1. పరస్పరాన్వేషణములు. 2. విహారణములు. 3. వళీ.

హాస=దాఁగుటలయొక్క, వేళా=సమయములందలి, పరస్పరాన్వేషణములు = అన్యో న్యము వెదకికొనుటలు. (అనఁగా నాగుహలందు దాఁగుడుమూఁత లాడుకొనునపు డొకరి నొకరు వెదకికొనుచుండి రనుట.) పోషిత......సంభ్రమములు-పోషిత = పెంపఁబడిన మాధవీ=బండిగురువిందలతకును, పున్నాగ = సురపొన్నవృక్షమునకును నైన, పరిణయ= పెండ్లియొక్క, ఉత్సవ=వేడుకలందు, కల్పిత=చేయఁబడిన, సంభ్రమములు=వేగిరపాటు లును (మాధవీపున్నాగములఁ బెండ్లివేడుకలందలి సంభ్రమకృత్యము లనుట) చాతురీ... ...కర్షణములు-చాతురీ=నైపుణిచే, నిర్జిత=గెలువఁబడిన, ద్యూతపణ = జూదమునకై యొడ్డిన పందెపుధనముయొక్క, ఆదాన=పరిగ్రహవిషయమున, కలిత=ఒనర్పఁబడిన, చేలాంచల=వస్త్రపుకొనలయొక్క, ఆకర్షణములు = లాఁగికొనుటలు. (పందెపుధనమును బడయఁ జేల చెఱఁగునుబట్టి నిర్బంధించుకొనుట యనుట.) సాయంస......విభ్రమ ములు-సాయఁసమారంభ = సాయంకాలారంభమునందైన, చక్రవాకద్వంద్వ=జక్కవక వలదగు, విరహ=వియోగముయొక్క, అవలోకన = చూచుటయందలి, విభ్రమములు= విలాసములు, (అనఁగాఁ జక్కవజంటలు భావివియోగమునకై పరస్పరముఁ గలసిమెలసి చింతించుచుఁ దమిఁదీర్చుకొనుచుండ వానిని సానురాగమునఁ గనుచుండి రనుట) సాంద్ర తర......చంక్రమములు-సాంద్రతర = మిగులఁదఱచగు, చంద్రికా=వెన్నెలయందైన, కేళి=ఆటలయందలి, చంక్రమములు = దాఁటుటలు. (అనఁగాఁ బండువెన్నెలలఁ దిరుగు డాటల నాడుకొనుచుండి రనుట) విధుశిలామయవేదికావిశ్రమములు = చంద్రకాంత శిలాప్రచురమైన యరుఁగులందలి కూర్చుండుటలు, ఫలకచిత్రితనిజరూపభావనములు = పలకయందు వ్రాయంబడిన తమతమరూపముల ధ్యానించుటలు, (అనఁగాఁ దమరూప ముల ఫలకమునఁ జిత్రించి యాబింబములు లెస్సగ నందముగఁ జిత్రితములైనవో లేవో యని సవిలాసముగ నరయుచుండి రనుట) రుక్మిణీమాయక్=రుక్మిణిసంబంధమగుమాయ యందు, తగిలి=చిక్కి, మఱచెనో కాక = విస్మరించియుండునో కాక.

విశే. 94-వ సీసపద్యపుగీతమునందలియర్థ మీపద్యమున విపులీకరించి వర్ణించి కవి అరమరలులేనికూర్మిని, కొదలుతీఱనికోర్కులను, కపటమెఱుఁగనిమమతలను విశదీక రించినాఁడు.

క. పతి ప్రాణసదృశబంధువు, పతి దైవం బేడుగడయుఁ బతి సతులకు న
ప్పతియ కడు మేర దప్పిన,గతి కులకాంతలకు వేఱు గలదే చెపుమా.

టీ. పతి=భర్త, సతులకున్ = పతివ్రతలగుస్త్రీలకు, ప్రాణసదృశబంధువు=ప్రాణ ముతో సమానమైనచుట్టము, పతి. దైవంబు=దేవుఁడు, ఏడుగడయున్ = రక్షకుఁడును,

అప్పతియ=అట్టిభర్తయే, కదుర్=మిక్కిలి, మేర=హద్దు, తప్పినర్, కులకాంతలకుర్= కులపాలికలకు, వేఱు=మఱియొక, గతి=త్రోవ, కలదే=ఉన్నదా?

భా. వనితలకుఁ బ్రాణమువంటిచుట్టమును దేవుఁడును సప్తవిధరక్షకుఁడును నగు భర్తయే తాను గానిమార్గమువట్టి జాయను గారించిన నింక నాసతికి వేఱొకగతి లేదని భావము.

విశే. ఏడు + కడ=సప్తవిధమగుదిక్కు 'గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుఁడు, విద్య, దైవము, దాత,' అని సప్తప్రకారము గలరక్షకము. ఇందు సత్య తనకులకాంతాత్వమును బ్రశంసించికొనినది.

క. ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మనమున నోర్వంగ వచ్చు మగఁ డింతులకుర్
జన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను
మన వచ్చునె యింక నేటిమాటలు చెలియా ! 97

టీ. ఓర్వంగర్=సహించుటకు, వచ్చుర్ = వీలగును, చనవు=అనురాగమును లేక చెల్లుబడిని, మనర్=జీవింపఁగా, వచ్చునె=వీలగునె.

వ్యా-విశే. ఓర్వర్ + కార్, ఓర్చు + నుజి 'అగమాన్యచకారముల కద్విరుక్తములకు ముత్తు పరమగునపుడు ప వ ల గు'. 'ఓర్వన్' 'కాన్' అగు + ను, అగునకు ననుకనులకు ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు కానాకానలు విభాషనగు, నుజ్యంతంబగు నగుధాతువు క్రియావిశేషణంబులకగు. ఓర్వఁగాన్. రూ. అ. ఓర్వంగాన్. తనకొసంగిన యనురాగము లేక చెల్లుబడి రుక్మిణికి పారిజాతప్రసూన మొసంగి తన్ను క్రిందు సేయుట కతనఁ గృష్ణుఁడు పుచ్చుకొన్నయట్లే సత్య భావించె నని గ్రహింపవలయును.

క. అని వగల మిగులఁ బొగులుచు, జనితామర్ష మునఁగోపసదనంబునకుర్
జనియెను లతాంగి హరిచందనకోటరమునకు నాగతరుణియుఁబోలెన్.

టీ. వగలర్=దుఃఖములచే, మిగులర్=కడుర్, పొగులుచుర్ = పరితపించుచు, లతాంగి=అతివఁబోఁడి, జనితామర్షమునర్ = పుట్టినకోపముతో, కోపసదనంబునకుర్ = క్రోధాగారమునకు, హరిచందనకోటరమునకుర్ = పసుపువన్నెగల చందనవృక్షసంబంధమ్ముగుతొఱ్ఱకు, నాగతరుణియుఁబోలెర్ = ఉరగయువతివలె (ఆఁడుపామువలె) చనియెను.

విశే. పురుషనాగముకన్న నాఁడుపాము మిగుల నుద్ధతి కల్గియుండునఁట. అందును భ్రాయమునను్న నాఁడుపాముమాట చెప్ప నేల ? ప్రకృతము తరుణి సత్య

పారిజాతసుమవృత్తాంతశ్రవణమునఁ గన్గినక్రోధావేగముకతన నాగతరుణిం బోలి యున్నది. సర్పములకుఁ జందనవృక్షకోటరములు నివాసమున కెంతయుఁ బ్రీతిదాయకములు. అచటి గంధమునకు లోనై యయ్యవచ్చి నివసించు. ప్రకృతము సర్పాంగనంబోలు సత్యకు సర్పాంగనకు చందనకోటరముబలెఁ గ్రోధాగారము సంప్రీతిదాయకమయ్యెను. మఱియుఁ జందనగంధఘ్రాణమువలన సర్పమున కుద్ధతి హెచ్చగు. అట్లే సత్యకును గ్రోధాగారవాసము పరితాపాద్యావేగమునే కల్గించు నని తేలుచున్నది. క్రోధాగారము రాజగృహములఁ బ్రత్యేకముగ నిర్మితమై యుండు నని కావ్యాదుల వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇందు స్త్రీలే కోపమువచ్చినపుడు వానియందు వసింతు రని తెలియవచ్చెడును గాని, పురుషులు నివసించియుండునట్లు తెలియరాదయ్యెను. స్త్రీలు గూడ భర్తలపై నలిగినపుడే యందు వసించుట కన్పట్టును గాని, యొండొకతతి నున్నట్లు గానరాదు. కోపము కల్గునపుడు పరిజనము తమస్వామినికిఁ గోపము కల్గినట్లు పోల్చుట కిది యొకచిహ్నము. హరిచందనపదమునకుఁ గల్పవృక్ష మనునర్థమును నొప్పియుంట భావిసత్యాకల్పవృక్షసమీపగమనము ధ్వనిత మగుచున్నది. అలం. ఉపమ. ముద్ర.

ఉ. మాసినచీర గట్టికొని మానముతోడ నిరస్తభూషయై
వాసెనకట్టు గట్టి నిడువాలికకస్తురిపట్టు వెట్టి లో
గాసిలి చీకటింటికడ కంకటిపైఁ జలదాంతచంద్రరే
ఖాసదృశాంగి యై పొరలె గాఢమనోజవిషాదవేదనన్. 9)

టీ. మాసిన=మలినమైన, నిరస్తభూషయై=త్రోసివేయఁబడిన నగలు కలదై, వాసెన కట్టు=వాసెనగుడ్డకట్టువంటికట్టు, తలచుట్టును నొకగుడ్డ బిగించికట్టె నని భావము, నిడువాలికకస్తురిపట్టువెట్టి = వెడలుపైన దీర్ఘమైన కస్తూరిపూఁతనుబూసి, తలనొప్పి కలుగునపుడు నొసటవేయుఁ బట్టువంటిపూఁత. లోగాసిలి=మదిశ్రమనంది, చీఁకటింటికడకంకటిపైన్=చీఁకటింటికొననున్నమంచముపై, జలదాంతచంద్రరేఖాసదృశాంగియై-జలద=మేఘముయొక్క, అంత=నడుమనుండు, చంద్రరేఖా=చంద్రరేఖతో, సదృశ = తుల్యమైన, అంగియై=శరీరముగలదై, గాఢమనోజవిషాదవేదనన్=తీక్ష్ణమైన మన్మథదుఃఖము వలని బాధచే, మానముతోడన్=మూకీభావముతో, పొరలెను=దొరలెను.

భా. మాసినచీరను గట్టి, యాభరణముల నెల్లఁ దీసివైచి, తలకువాసెనకట్టునుగట్టి, తలనొప్పిని సూచించుటకై వెడఁదనిడుపుకస్తూరిపట్టు వెట్టి, చీకటింటికడ నున్నమంచముపై మేఘాచ్ఛాదితచంద్రరేఖంబోలి గాఢమన్మథవేదనం బొరలుచుండెను.

వ్యా-వి శే. చీకటి+యిల్లు+కడ=చీకటింటికడ, షష్ఠీవిభక్తిక మగుటంజేసి 'యిల్లు' శబ్దమునందలి 'ల్లు' అనుదానికి 'ంటి' ఆదేశమయ్యెను. (సమాసమున) 'షష్ఠీవిభక్తిక

వర్ణాష్టింట్యాదయో భవంతీహ, రుల్వాదేర్నామ్నాంస్యు స్తేహివిభక్తా సమాసే చ' అను చింతామణిసూత్రము ననుసరించి యాపవిభక్తికములు సమాసమునఁగూడఁ గల్గునని తెలియుచున్నది. అమర్షవశమునఁ దాల్చినవేషమునకుఁ జంద్రరేఖాసదృశాంగి యయ్యె ననియుఁ, జీకటింటనుంట జలదమధ్య చంద్రరేఖంబోలె ననియు నెన్నవలయును. అలం. ఉపమ. మగనిపై నలుకఁబూనినమానిని యొనర్చుకృత్యము లిందు సహజముగ వర్ణితములు.

చ. బిసరుహపత్రలోచనకుఁ బెల్లగుమోహము సంఘటిల్లె వె
క్కసమగు నెవ్వగల్వొడమెఁ గంపము వుట్టెఁ జెమర్చె మేను మా
నసమున విన్నఁబాటొదవె నాటెఁ గడుం బరితాపవేదనల్
మసకవుఁబాముకాటుగతి మచ్చరమన్విస మగ్గలింపఁగన్. 100

టీ. బిసరుహపత్రలోచనక = ఆపద్మదళాక్షికి, పెల్లు = అధికము, అగు, మోహము, సంఘటిల్లెక్ = కల్గెను. వెక్కసమగు=సహింపరాని, నెవ్వగల్=పూర్ణమైన దుఃఖములు, పొడమెక్=పుట్టెను, కంపము = అంగచాంచల్యము, పుట్టెను=సంభవించెను, మేను=శరీరము, చెమర్చెక్=చెమ్మటపట్టెను, మానసమునక్=మనస్సులో, దీనికి 'పరితాప వేదన కలిగె' అనుదానితో నన్వయము. విన్నఁబాటు=వైవర్ణ్యము, ఒదవెక్=సంభవించెను, పరితాపవేదనల్=సంతాపమువలనిబాధలు, నాఁటెక్=గ్రుచ్చుకొనెను, మసకవుఁబాము కాటుగతిక్-మసకము = సంభోగేచ్ఛ యను, పాము=సర్పముయొక్క, కాటుగతి = దంశనవశమున (కఱచుటచే నని భావము) మచ్చరమన్విసము = మాత్సర్యమను విషము, అగ్గలింపఁగాక్=అధికముగ, విష మగ్గలించుటకతనఁ బైని నిరూపించినకార్యములు కల్గె నని యెన్నవలయును.

వ్యా-విశే. మసకము + పాము=మసకవుఁబాము. రూ.అ.మసకపుంబాము. నెఱ + వగ-నెవ్వగ, 'మానసము' అనుదానిని దూరమున నున్న 'పరితాపవేదనల్' అనుదానితో నన్వయించుటకన్న 'చెమర్చె మేను నానసమున విన్నఁబాటొదవె' అను పాఠమును గ్రహించి మొగమున వైవర్ణ్యమొదవె ననుట సరసమని తోఁచెడిని 'మచ్చరమన్విసము' అనుచో రూపకము కనవ్పట్టుటం జేసి తదనురూపముగ 'మసకవుఁబాము' అనుచోఁగూడ 'సంభోగేచ్ఛయనుపాము' అని యర్థము సేయుటయే యుచితము. కామమోహిత మగు పాము అని యర్థము చేసిన నుత్తరమున నున్న 'మచ్చరమన్విస' మనురూపకము నిరాధార మగును. కంపము, స్వేదము, వైవర్ణ్యము, ఇయ్యవి సాత్త్వికభావములు. మోహము= మూర్ఛ, ఇందుఁ బాముకాటువలనఁ గలుగుధర్మములను విరాళివలని ధర్మములను సరిపెట్టి చూపినాఁడు.

చ. వెడవెడ గన్నుమూయుఁ గనువిచ్చు నగుం దలయూఁచుఁబాన్పుపైఁ
బడు నుసురంచు లేచుఁ దడఁబాటును దత్తఱమ్ముం జలంబు లో
నడరఁగఁ గోపవేగమున నగ్గల మైనమనోజబాధలం
బడి మదహస్తిహస్తగతపద్మినియుంబలె సొంపు పెంపఱన్. 101

టీ. వెడవెడ = కొంచెముకొంచెము, కనువిచ్చున్ = కన్నుఁదెఱచును, నగున్ = నవ్వును,తలయూఁచున్=తలపంకించును, పాన్పుపైన్=శయ్యపై, ఉసురంచున్=ఉస్సురనుచు, తడఁబాటును = స్ఖలనమును, తత్తఱపాటును=సంభ్రమమును, చలంబున్=పంతమును, లోన్=మదిని, అడరఁగన్=వృద్ధినందఁగ, కోపవేగమునన్ = క్రోధముయొక్క, మదహస్తి హస్తగత పద్మినియుంబలెన్ = మత్తగజముయొక్క తుండమునుబొందిన పద్మలతవలె, సొంపు పెంపు = అందముయొక్కయతిశయము, అఱన్=నశింపఁగా, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు వ్యభిచారిభావములు సరసగతిని నిరూపితములయ్యెను. పూర్వపద్యములఁ గోపముకతన వగలు గలిగె నని వర్ణించినకవి 99, 100, 101 పద్యముల సత్య మన్మథవేదనపాలైనట్లు వర్ణించుట పొసఁగునా? సందర్భశుద్ధి కలదా? యనునంశముల విచారింపవలయును. పారిజాతసుమమును రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుఁ డర్పించుటంజేసి, సత్యకుఁ గోపము కల్గె. మఱియు నక్షేపము ప్రియవిషయక మగుటంచేసి యింకఁ దనకుఁ బ్రియుఁడు దుర్లభుఁ డనియు, నన్యకాంత కధీనుఁ డయ్యె ననియు భావములు పొడమెను. దాన నీర్ష్యయు మనోజవేదనయు సంభవించె నని గ్రహింపవలెను. మత్తేభము పద్మలతం బెకలించి తుండముచేఁ జీకాకుపఱచి దానిని రూపుమాపును. అట్లే కోపవేగమునం గల్గిన మనోజబాధ సత్యను రూపఱం జేసె నని యెన్నవలయును. అలం. ఉపమ. 'పద్మిని' స్త్రీలింగగ్రహణము సత్యాసాదృశ్యసంపాదనార్థ మని సారస్యము గ్రహించు నది. అలం. సముచ్చయము.

క. ఈపగిదిన్ సాత్రాజితి, కోపోద్యోగమున వగలఁ గుందుచు ఘనసం
తాపంబుపేర్మి నితర, వ్యాపారము మాని యుండె హరియును నచటన్,

టీ. సాత్రాజితి=సత్రాజిత్పుత్రిక, ఈపగిదిన్=ఈరీతిగ, కోపోద్యోగమునన్ = కోపోచితప్రయత్నముచే, (అనఁగాఁ గోపమువచ్చినట్లు తెలియుటకై యొనర్చినప్రయత్నముచే నని భావము) కోపోద్వేగమునన్' అని యిచ్చోఁ బాఠాంతరముండిన లెస్స. 'కోపవేగము' అని పూర్వపద్యములలోఁ గన్పట్టుచుంట నిదియె సాధుపాఠ మని యంగీ

కరింపనగు. మఱియుఁ గోపవేగమె వగలఁబొగిలించెను గాని కోపోద్యోగము కామి స ప్పాత మె సరసమగును. వగలన్=దుఃఖములచే, కుందుచున్=దుఃఖించుచు, ఘనసంతాపంబుపేర్మిన్=గొప్పదైన పరితాపముయొక్క యతిశయముచే, ఇతరవ్యాపారమును = ఒండొకపనిని.

సత్యభామకడకు శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చుట

మ. ముని నాకిచ్చినపూవుచందమును నే మున్నాడి యీభోజనం
దన కర్పించినజాడయుం దెలియఁ జెంతం బొంచి వీక్షించి పో
యినసాత్రాజితిబోటి నావలనఁ దా నేమేమి కల్పించెనో
యని ప్రద్యుమ్నుని మౌనిదండ నిడి చింతాయత్తచిత్తంబునన్. 103

టీ. చందమును=విధమును, మున్నాడి=తొలుత, జాడయున్ = రీతియు, తెలియన్=తెలియునట్లు, చెంతన్ = దగ్గఱ, పొంచి=దాగి, వీక్షించి = చూచి, పోయిన= అరిగిన, సాత్రాజితిబోటి=సత్యాసఖి, నావలనన్=నాపైపున (నావిషయమున), ఏమేమి కల్పించెనో (కల్పించుశబ్దసారస్యమున=నేమేమి కొండెములు చెప్పెనో యని భావము గ్రహింపవలయును), మౌనిదండన్=నారదునిసమీపమున, ఇడి = ఉంచి, చింతాయత్తచిత్తంబునన్=విచారాధీనమైన మనస్సుతో.

విశే. సత్యకును వెఱచుటకతన శ్రీకృష్ణునియందుఁగల దక్షిణనాయకత సూచితము.

చ. అరదము నెక్కి కేతనపటాంచలచంచల మైనతాల్మితోఁ
దురగజవంబు మున్గడవఁ ద్రోచి కడం గెడుతత్తఱంబుతోఁ
దిరిగెడుబండికండ్లపగిదిన్ భ్రమియించుమనంబుతోడ నా
హరి సనుదెంచె సత్యసముదంచితకాంచనసౌధవీథికిన్. 104

టీ. ఆహరి=(చింతాధీనచిత్తముగల) ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు, అరదమున్ = రథమును, ఎక్కి=అధిష్ఠించి, కేతన...చంచలమైన-కేతనపట=టెక్కెపుగుడ్డలయొక్క, అంచల= కొనలవలె, చంచలమైన=కదలునదైన, తాల్మితోన్ = ధైర్యముతో, తురగజవంబున్ = గుఱ్ఱములవేగమును, మున్గడవన్=మీఱుటకు, త్రోచి=వడిగొని, కడంగెడు = యత్నించెడు, తత్తఱంబుతోన్=వేగిరపాటుతో, తిరిగెడు=భ్రమించెడు, బండికండ్లపగిదిన్ = (రథ) చక్రములవలె, భ్రమియించు = భ్రమణమునొందునట్టి, మనంబుతోడన్=మదితోడ, సత్య......వీథికిన్=సత్యభామయొక్క యొప్పునట్టిబంగారు మేడలవరుసకు, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డరదపుటెక్కెపుగుడ్డలకొనలకంటె నెక్కుడుగ ధైర్యము చలించుచుండ, హయవేగమునుమించిన తత్తరపాటు చెలంగ, రథచక్రభ్రమణవేగమును మీఱి మది భ్రమింప, సత్యయింటికి కేతెంచెను.

వ్యా-వి శే. ఇందు రథవేగమును నిరూపింపక తాల్మి మున్నగువానిచలనము రథవేగమును మించియున్న దని చెప్పుటం జేసి, రథవేగాతిశయము ధ్వనితమగుటయే గాక తన్మూలమున శ్రీకృష్ణునకు సత్యావిషయమునఁ గలభీతిప్రీతులును వ్యంగ్యము లగుచున్నవి. "బండి కండ్లపగిదిన్".—బండికండ్లయొక్క పగిదిన్. ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణసల లువర్ణంబులకు బహువచనము పరంబగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వకడువర్ణంబు బహుళంబుగా నగును. కల్లు=మద్యము. ఈయర్థమున నీవిధి వర్తింపదు. అలం. ఉపమ.

తే. వచ్చి యరదంబు డిగ్గి తద్ద్వారసీమ
దారుకుని నుండ నియమించి తాన యొకఁడు
కమలనాభుండు కక్ష్యాంతరములు గడచి
యలబలము లేనినగ రెల్ల నరసి చూచి. 105

టీ. డిగ్గి=దిగి, తద్ద్వారసీమన్=ఆ (సత్యాసౌధ) ద్వారదేశమున, దారుకునిన్ = రథముగడపువాఁడగు దారుకుని, నియమించి=ఆనతిచ్చి, తాన=తానే, (తానయొకఁడు= తానొక్కఁడే)కక్ష్యాంతరములు = తొట్టికట్టుల మేరలను, కడచి = దాఁటి, అలబలము= కలకలము, నగరెల్లన్ = రాజసౌధమంతయు, అరసి = వెదకి.

వ్యా-వి శే. డిగ్గి=రూ. అ. దిగి:-దకు ్లలోనగువానిదాకు డకారంబు విభాషనగును.

అలబలము లేమి నిందుఁ జెల్పుచున్నాఁడు.—

సీ. కనకపంజరశారికలకుఁ జక్కెర వెట్టి
చదివింప రేలొకో సకియ లిపుడు
కరతాళగతుల మందిరమయూరంబుల
నాడింప రేలొకో యతివ లిపుడు
క్రొవ్వాఁడిగోళ్లఁ దంత్రులు మీఁటి వీణియ
ల్వాలికింప రేలొకో భామ లిపుడు
కలికిరాయంచబోదల నెల్ల నెలయించి
నడిపింప రేలొకో పడఁతు లిపుడు
తే. ఇన్ని దినములవలె నుండ దేమి నేఁడు
చిన్నవోయిన దీమేడ చెన్ను దఱిఁగి

పద్మముఖితోడ నెవ్వరేఁ బారిజాత
పుష్పవృత్తాంత మెఱిఁగింపఁబోలునొక్కొ. 106

టీ. కనకపంజరశారికలకున్ = బంగారుపంజరమున నున్న గోరువంకలకు, చక్కెర = శర్కర (పంచదార), పెట్టి = ఇడి, సకియలు = చెలులు, చదివింపరేలొక్కో = చదివింపరు + ఏల + ఒకో = ఏల చదివింపరో? అతివలు = స్త్రీలు, కరతాళగతులన్ = చప్పటలయొక్క రీతిచే, మందిరమయూరంబులన్ = ఇంటినెమిళ్లను, (పెంచిన నెమిళులను) ఇపుడు, ఆడింపరేలొక్కో = ఎందులకాడింపరో, భామలు = స్త్రీలు, క్రొవ్వాఁడిగోళ్లన్ = క్రొత్తలును నిశితములునైన నఖములచే, తంత్రులు = వీణతీగెలను, మీటి = ఎగఁజిమ్మి, వీణియల్ = వీణెలను, పలికింపరేలొక్కో = శబ్దింపఁజేయరేమొ? పడఁతులు = వనితలు, కలికిరాయంచబోదలనెల్లన్ = మనోహరములగు రాజహంసలపిల్లలనెల్లను, ఎలయించి = చేర్చి, నడిపింపరేలొక్కో = ఎందులకు నడిపింపరో? చెన్ను = అందము, ఎవ్వరేన్ = ఎవరైనను, పారిజాతపుష్పవృత్తాంతము = పారిజాతపుష్పచరిత్రమును, ఎఱిఁగింపఁబోలునొక్కొ = ఎఱిఁగింపన్ + పోలును + ఒకొ = తెలియఁజేసియుందురేమో ?

వ్యా-వి శే. చక్కెర. వి. శర్కర. ప్ర. సకియ. వి. సఖి. ప్ర. బోద. వి. పోత. ప్ర. ఇట్లు వర్ణించుటకతన, సత్యచెలులు విదుషు లనియు, నాట్యకళాభిజ్ఞ లనియు, వీణాగానవిశారద లనియు, నంచయాన లనియుఁ దేలుచున్నది.

క. అని యనుమానించుచు నొ
య్యనఁ గోపగృహంబు సేరి యాసత్రాజి
త్తనయ ముసుంగిడి యుండఁగ
ననువు మెఱయఁ జొచ్చి మాయ యచ్చుపడంగన్. 107

టీ. అనుమానించుచున్ = ఊహించుచు, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగా, కోపగృహంబున్ = క్రోధాగారమును, చేరి = పొంది, ముసుంగు = అవకుంఠనము, ఇడి = చేసి, అనువు = ఉపాయము, మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లు. చొచ్చి, మాయ = కపటము, అచ్చుపడంగన్ = స్పష్టపడునట్లు.

మాయ నిం దచ్చుపఱచుచున్నాఁడు.—

ఉ. కొంచెఱ మంతనంబులను గొందఱ జంకెనవాఁడిచూపులం
గొందఱఁ జేతిసన్నలఁ దగుల్పడఁ జేయుచుఁ జేరఁబోయి మ
ధ్యందినభానుమండలకరావళిహావళి వాడి యున్న తీఁ
గం దలఁపించునమ్మగువఁ గన్గొని యెంతయు విస్మితాత్ముఁడై. 108

టీ. కొందఱన్, మంతనంబులన్ = రహస్యముల చేతను, (రహస్యాలాపముల చేననుట) జంకెనవాఁడిచూపులన్ = బెదరించు తీక్ష్ణము లగు దృష్టుల చేతను, చేతిసన్నలన్ = హస్తసంజ్ఞల చేతను, తగుల్పడన్ = వశమగునట్లు, చేయుచున్ (వశపఱచుకొనుచు) స్వాధీనులం జేసికొనె నని భావము, చేరన్ = దగ్గఱగా, పోయి = అరిగి, మధ్యందిన... ...హావళిన్ - మధ్యందిన = మట్టమధ్యాహ్నమున నైన, భానుమండల = సూర్యమండలసంబంధమైన, కరావళి = కిరణపంక్తియొక్క, హావళిన్ = ఉపద్రవముచే, వాడియున్న = మ్లానమైయున్న, తీఁగన్ = తీవను, తలపించు = జ్ఞాపకమునకుఁదెచ్చు, అమ్మగువన్ = ఆ సత్యభామను, కన్గొని = కాంచి, ఎంతయున్ = మిక్కిలియు, విస్మితాత్ముఁడై = ఆశ్చర్యము నందిన మది కలవాఁడై.

భా. రహస్యాలాపములఁ గొందఱను, బెదరింపుఁజూపులఁ గొందఱను, హస్తసంజ్ఞలఁ గొందఱను నీరీతిగ సత్యాసౌధమునందలి పరిజనుల స్వాధీనము చేసికొనుచుఁ బోయి మట్టమధ్యాహ్నమునందలి తీక్ష్ణసూర్యాతపమునఁ గడుంగడు వాఁడియున్న తీవం బోలు సత్యభామం గని యెంతయు నాశ్చర్యము నందెను.

వి శే. పరిజనులఁ దత్తత్క్రియల స్వాధీనముచేసికొనుటవలన శ్రీకృష్ణునిమాయ యచ్చుపడుచున్నది.

ఉ. ఈలలితాంగిచంద మొకయించుక చూచెద నంచు ధూర్తగో
పాలుఁడు తాలవృంత మొకభామిని సత్యపిఱుందనుండి మం
దాలసలీలమై విసర నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్వపుః
కీలితపంచసాయకశిఖిం దరికొల్పుచు నున్నకైవడిన్. 10

టీ. ధూర్తగోపాలుఁడు = మాయావి యగు శ్రీకృష్ణుఁడు. (ధూర్తుఁడు = మోసకాఁడు), ఈలలితాంగిచందము = ఈ యందమైన మేనుగల సత్యభామయొక్క విధము, ఒకయించుక = ఒకకొంచెము, చూచెదను, అంచున్, ఒకభామిని = ఒకస్త్రీ, సత్యపిఱుందన్ = సత్యభామయొక్క వెనుకను, ఉండి, మందాలసలీలమైన్ = అత్యంతము మంద మగు విధముతో, తాలవృంతము = విసనకఱ్ఱను, విసరన్ = వీవఁగా, ఆదటన్ = ప్రీతితో, కైకొని = పుచ్చుకొని, తద్వపుః...శిఖిన్ - తత్ = ఆసత్యభామయొక్క, వపుః = శరీరమునందు, కీలిత = ఉండునట్టి, పంచసాయకశిఖిన్ = మన్మథాగ్నిని, దరిగొల్పుచున్ = ప్రజ్వలింపఁజేయుచు, ఉన్నకైవడిన్ = ఉన్నరీతిగ, వీచెన్ = విసరెను.

భా. మోసకాఁ డగుకృష్ణుఁ డీమె చందముం గొంచెము చూతుఁగా కని వీవన చేఁబూని విసరునొకకాంతయొక్క చేతినుండి యావీవనం దీసికొని తానే సత్యకు విసరెను.

విశే. మున్ను తన్ను వంచించినయాధూర్తగోపాలుఁడే ప్రకృతము వీవనం జేబూని తనకు విసరుటను సత్య గాంచినచో మఱింత మండిపడును. దాన శ్రీకృష్ణుని యీసేవ సత్య కెంతయు సంతాపమును జేయునదే యగుం గాని, యున్నసంతాపమును దొలఁగింపనేరదు. మఱియుఁ దరువాతిపద్యమునందలి ప్రస్తావనంబట్టి పారిజాతసుమసౌరభమును వెదచల్లి సత్య కెంతయు నీర్ష్యఁ గలిగించుటకే కృష్ణుఁడు తాళవృతముంబట్టి విసరె నని తెలియవచ్చును గాన, నిదియు నధికసంతాపముం గూర్చుటకే యేర్పడిన క్రియ యని తేలియును. కావుననే యావిసరుట మున్నున్నమన్మథాగ్నిని దరికొల్పు నటుల నున్న దని కవి యూహించె నని యెన్ననది. ఎక్కుడుగ వీచిన సత్యకు బాధ యగునేమో యని చెలి యత్యంతము మంద మగుగతిని వీచె నని 'మందాలసలీలమై' యనుపదమునకు సారస్యము నెన్ననది. పంచసాయకములు.—అరవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక, నీలోత్పలము. ఈయైదును బాణములుగాఁ గలవాఁడు మన్మథుఁడు గాన 'పంచసాయకుఁడు' అనుపడి కల్గెను. అలం ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. అంతటఁ బారిజాతకుసుమాగతనూతనదివ్యవాసనల్
వింతలు సేయఁ దావి యిది విస్మయ మంచు ముసుంగుఁ ద్రోచి యే
కాంతగృహంబు నల్గడలు నారసి సంభృతతాలవృంతునిం
గాంతునిఁ జూచి బాష్పకళికాతరళీకృతలోచనాంత యై. 110

టీ. అంతటన్ = అనంతరమున, పారిజాతకుసుమాగతనూతనదివ్యవాసనల్ = కల్పవృక్షపుష్పమునుండి వచ్చిన క్రొత్త లగు శ్రేష్ఠము లైన పరిమళములు, వింతలు సేయన్ =ఆశ్చర్యములం గలిగింపఁగా, ఇది తావి = ఈపరిమళము, విస్మయము = ఆశ్చర్యకరము, అంచున్, ముసుంగు = అవకుంఠనమును, త్రోసి=తీసివైచి, ఏకాంత గృహంబునల్గడలున్ = రహస్యాగారముయొక్క నలుప్రక్కలను, ఆరసి = విచారించి (వెదకి), సంభృతతాలవృంతునిన్ = పట్టుకొనినవీవనగలవానిని, కాంతునిన్ = మనోహరుని, చూచి = కాంచి, బాష్పకళికాతరళీకృతలోచనాంతయై = మొగ్గలవంటికన్నీళ్లచేఁ జంచలములుగాఁ జేయఁబడిన కన్నులకొనలు గలదై; ఉత్తరపద్యముచో నన్వయము.

భా. అట్లు కృష్ణుఁడు వీవనం జేఁబూని సత్యకు విసర, నపు డింతకుమున్న కృష్ణున కంటియున్న పారిజాతసుమసౌరభము తాళవృంతసంచాలనమువలని గాలిం గలిసి పొలయ, నక్కాంత యపూర్వ మీసౌరభ మెటనుండి యేతెంచె నని యచ్చెరువునంది తా నివ

సించుగృహమును నల్లడలం బరికించి వీవనం జేతం బూని విసరువిభుం గాంచి, తోడనే ముకుళములం బోలు బాష్పములు జాలుకొన వెనువెంటనే ముసుంగిడె నని భావము.

విశే. ఇందు 1. 'తావియది' 2. 'కాంతగృహంబునల్లడలుగన్గొని' 3. 'బాష్పకణికా' అను పాఠాంతరములు గాననగును. 1. ఈ పాఠమున నంతగ విశేషము గానరాదు. కాన 'తావియిది' అనుటయే సరసమవి తోఁచెడిని. 2. 'అకాంతగృహంబునల్లడలు నారసి' అను ప్రామాదిక పాఠము నీరీతిని సవరించిరి. కాని, నల్లడలు కన్గొని యనుటకన్న 'వెదకి' అను నర్థముగల 'ఆరసి' అనుపదమే యిచ్చోఁ గవి ప్రయోగించె ననియుఁ బ్రకృతము సత్య క్రోధాగారమున నుండుటం జేసి, 'యేకాంతగృహంబు' అనియే ప్రయుక్త మైయుండు ననియు గ్రహింపనగును. మఱియు 'ఏకాంత' అనుశబ్దములోని కకారమునకును, దాని పైఁగల యచ్చునకును నుభయయతి వేయవచ్చును గాన, నీపక్షమున నచ్చునకు యతి చెల్లె ననుట నిర్బాధము. 3. 'బాష్పకణికా' అని యనినఁ గేవలము బాష్పకణములుమాత్రమే యర్థ మగును. 'కళికా' అని యన్న ముకుళములం బోలు బాష్పము లని బాష్పములకుఁ గొంత వన్నె కల్గును, కాని, యిందు బాష్పములు చాలుకొన్నట్లు కవి వర్ణించిన ట్లగపడదు. కన్నీళ్ళచేఁ గన్నులు కలఁతనొందినట్లు మాత్రమే చెప్పినాఁడు. కావున బాష్పములు బింద్వనంతరము బిందువు చాలుకొనునపు డేర్పడురూపము నిచటఁ గవి బాష్పముల కనుసంధించె ననుట యంత హృద్యముగఁ గానరాదు. కన్నులు తరళము లగుటకుఁ గన్నులనిండఁ బాష్పకణము లేర్పడినం జాలును గదా! మఱియుఁ దరువాతిపద్యమున మగుడ ముసుఁగిడినతరువాత బాష్పములు చాలుకొన్నట్లు వర్ణించుటం జేసి, యిందు బాష్పోదయము మాత్రమే కవి వర్ణించె నని తోఁచెడిని.

క. తల వాంచి మగుడ ముసుఁగిడెఁ
గొలుకుల డిగజాఱి జాలుకొనుబాష్పంబుల్
పలుచనిచెక్కుల లవలీ
దళపతితమరందబిందుతతిఁ బురుడింపన్. 111

టీ. కొలుకులన్ = కనుకొనలనుండి, చాలుకొను = వరుసనుగొను (ప్రవహించు), బాష్పంబుల్ = కన్నీళ్ళు, పలుచనిచెక్కులన్ = సన్నఁదనమునందిన గండస్థలములందు, లవలీదళపతితమరందబిందుతతిన్ = లవలియను లతయొక్క యాకునందుఁ బడిన పూఁదేనె బొట్టులసమూహమును, పురుడింపన్ = అనుకరింపఁగా, మగుడ = మఱల, ముసుఁగు, ఇడెన్ = పెట్టెను.

విశే. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఓర్పొకయింత లేనివికచోత్పలలోచనచిత్తవీథిఁ జ
ల్లార్పఁగ నీలనీరదశుభాంగుఁడు వే చనుదెంచె నంచుఁ గం
దర్పహుతాశను న్వెలికిఁ దార్చుసఖుండును బోలె వేఁడిని
ట్టూర్పు దళంబుగా నిగిడె నున్నమితావరణాంశుకాంత మై. 112

టీ. ఒకయింత = కొంచెము, ఓర్పు = సహనము, లేని, వికచోత్పలలోచనచిత్త వీథిక్ =విరిసినవల్లకలువలంబోలు కన్నులుగలసత్యభామయొక్క మనోవీథిని, చల్లార్పఁగన్ =ఉపశమిల్లఁజేయుటకు, నీలనీరదశుభాంగుఁడు = నల్లమబ్బువంటి మంగళదేహము గలవాఁడు(శ్రీకృష్ణుఁడు), వే=శీఘ్రముగ, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను, అంచున్ కందర్ప హుతాశనున్=మన్మథాగ్నిని, వెలికిన్=బయటికి, తార్చు=చేర్చు, సఖుండును బోలెన్= చెలికానివలె; గాలివలె, అగ్నికి మిత్రము (వాయువుకదా), వేఁడినిట్టూర్పు=వేఁడియైన నిశ్వాసము, దళంబుగాన్=దట్టముగా, ఉన్నమిత...కాంతమై-ఉన్నమిత=ఎత్తఁబడిన, ఆవరణాంశుక = ముసుఁగిడినచీరయొక్క, అంతము+ఐ = చెఱఁగు కలదై, నిగిడెన్ = విజృంభించెను.

భా. సత్యమనోవీథిని సంతాపముపాలుచేయు మన్మథాగ్నిం జల్లార్ప శ్రీకృష్ణుఁ డనుకాళమేఘము మేతెంచుటం గని యగ్నిసఖుం డగువాయువు తనమిత్రు నగ్నిని వెలికిఁ దార్చుచున్నాఁడో యన వేఁడినిట్టూర్పు లవకుంఠనవస్త్రాంచలముఁ బైకెత్తుచు విజృంభించెను. వేఁడినిట్టూర్పుల నామె చీరచెఱఁగు పైకెగురుచుండె నని భావము.

వ్యా-విశే. 'నీలనీరద' అనుపద మిందు సాభిప్రాయము. కాఱుమబ్బు వర్షించుటయును నగ్నిని జల్లార్చుటయును బ్రసిద్ధమే కదా. నిడు+ఊరుపు=నిట్టూరుపు, కుఱుచిఱు కడునడునిడుశబ్దముల డడల కచ్చుపరమగునపుడు ద్విరుక్తటకార మగు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. వనితకుచద్వయంబుపయి వ్రాసినకుంకుమపత్త్రభంగముల్
జనితనితాంతఘర్మకణజాలముచేతఁ గరంగి మెల్ల మె
ల్లన వెలిపట్టుపయ్యెద కెలంకుల జాఱుట యొప్పె మానసం
బున నెలకొన్నక్రోధరసము *స్వడిఁగట్టుచు నున్నకైవడిన్. 113

టీ. వనితకుచద్వయంబుపయిన్ = సత్యయొక్కచందోయిమీఁదను, వ్రాసిన కుంకుమపత్త్రభంగముల్=కుంకుమచేసైన మకరికాపత్త్రరచనలు, జనితనితాంతఘర్మకణ జాలము చేతన్=పుట్టినట్టి యధికమైన చెమటబొట్టులసమూహము చేత, కరంగి=ద్రవీభవించి, మెల్లమెల్లన = ఒయ్యొయ్యన, వెలిపట్టుపయ్యెదకెలంకుల్ = తెల్లనైన పట్టుపయఁట

* స్వడఁబెట్టుచు; స్వడిఁబెట్టుచు; స్వడవెట్టుచు.

యొక్క పార్శ్వములనుండి, జాఱుట; క_ర్త. మానసంబునన్=మదిలో, నెలకొన్న=నిల్చి యున్న, క్రోధరసమున్ = కోపరసమును, వడిఁగట్టుచున్ = వడఁబోయుచు, ఉన్న కై వడిన్=ఉన్న రీతిగ, ఒప్పెన్=అమరెను.

భా. అధికములైన చెమటబొట్టులచే సత్యచన్నోయిపై వ్రాసినకుంకుమపత్త్రరచనలు కరఁగి పైఁటచెఱఁగుకొనలనుండి జాఱుట రక్తవర్ణమగు క్రోధరసమును సత్య వడఁబోయుచున్నదో యన్నట్లమరె నని భావము.

వ్యా-విశే. 'మెల్లమెల్లన' గుడ్డయందు వడఁబోయునపుడు నీరు మెల్లన జాఱుట సహజముకాన నిది సాభిప్రాయము. క్రోధరసము రక్తవర్ణ మని యాలంకారికసంకేతము. పై + ఎద=పయ్యెద. రూ. అ. పయ్యద. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. మానవతి యిట్లు మానని, మానక్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా
దీనగతి నుండ మదిలో, నూనినప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియెన్.

టీ. మానవతి = అభిమానవతియైన యాసత్య, ఇట్లు=ఈరీతి, మానని = విడువని, మానక్రోధములచేన్ = భర్తయెడఁ గల్గిన పట్టుదలచేతను గోపముచేతను, కుమారిలి = దుఃఖించి, చింతాదీనగతిన్ = విచారమునకు లోనైనవిధమున, ఉండన్, మదిలోన్, ఊనిన=ధరించిన, ప్రేమమునన్ = ప్రీతితోడ, అంబుజోదరుఁడు = దామోదరుఁడు, అనియెన్=పల్కెను.

వ్యా-విశే. అనియెను-వచ్యర్థమునకు భూతంబున లిడ్రూపము.

—— శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయించుట ——

ఉ. ఇందునిభాస్య ! మైతొడవు లేల ధరింపవు సన్నకావు లీ
వెందును మాన లేవు తెలు పేటికిఁ గట్టితి వీటికారుచుల్
కెందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁ జేయక యున్కి యేమి నీ
చందము వింతయయ్యెడు నిజంబుగ నా కెఱుఁగంగఁ జెప్పుమా.115

ఇందునిభాస్య = ఓచంద్రముఖీ, మైతొడవులు = మేనునాభరణములు, ధరింపవేల=తాల్పవేల? సన్నకావులు=వలిపములగుకావిబట్టలు, ఈవు=నీవు, ఎందును = ఏసమయమునను, మానన్=విడువఁగా, లేవు = సమర్థవుగావు, తెలుపు=తెల్లనిబట్ట, ఏటికిన్ = ఎందులకు, కట్టితి=ధరించితివి, వీటికారుచుల్ = తాంబూలపుఁగాంతులు, కెందలిరాకు మోవిన్ = ఎఱ్ఱనిచిగురుటాకుంబోలు పెదవియందు, తులకింపఁగన్ = ప్రకాశించునట్లుగ, చేయక=ఒనర్పక, ఉన్కి=ఉండుట, ఏమి = ఎందులకు? నీచందము = నీవిధము,

వింత=ఆశ్చర్యకరము, అయ్యెడున్, నిజంబుగన్=నిక్కముగ, నాకున్, ఎఱుఁగంగన్= తెలియునట్లు, చెప్పుమా.

విశే. 'నున్నకావులు' అని పాఠాంతరము. నున్ననిబట్ట లనుటకంటె సన్ననిబట్ట లనుటయే సరస మని తోఁచెడిని. అక్కాలమున యువతులు కావివలిపములం గట్టుటయు, నవి వారికి మిగుల సౌందర్యమును గలుఁగఁజేయున వని యప్పటివారు తలంచుటయుఁ గల దని పారిజాతాపహరణ మను చరిత్రములందలి సత్యావరూథినీవర్ణనములంబట్టి తెలియ వచ్చెడిని.

చ. మన మరయం దలంచి యొకమార్గము వన్నితొ నవ్వుటాలకో
నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ [1]నిక్కము దప్పు గల్గెనో
వనజదళాయతాక్షి! పగవాఁడనె నన్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిష మైన నీవు దయఁ గన్గొన కుండిన నిల్వ నేర్తునే? 116

టీ. మనము=మనస్సును, అరయన్=పరీక్షింపఁగా, ఒకమార్గము = ఒక త్రోవను, వన్నితొ = ఏర్పఱిచితివా? నవ్వుటాలకో = పరిహాసములకా? ననున్, వెఱపించెదో= భయపెట్టెదవా? అకట, నాయెడన్ = నాయందు, తప్పు=దోషము, నిక్కము = నిజముగా, కల్గెనో? వనజదళాయతాక్షి = ఓపద్మపత్రవిశాలాక్షీ, పగవాఁడనె=శత్రుఁడనా? నన్నున్, ఇటులు, చూడ వేల? ఒక్కనిమిష మైనన్=ఒకనిముసమైనను, నీవు, దయన్= కరుణతో, కన్గొనక = చూడక, ఉండినన్, నిల్వన్ = జీవింపఁగా, నేర్తునే = ఓపుదునె?

చ. పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడఁ బల్కవు నేఁ డిది [2]యేల వాలుఁగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొన వేల యురఃస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదురొత్తి మక్కువ ననుం బిగికౌఁగిటఁ జేర్ప వేఁటికే
చిలుకలకొల్కి, యెవ్వ రెడ సేసిరి? నీ కిటు లేల చింతిలన్? 117

టీ. పలుకులన్=మాటలనుండి, తేనెలు = మధువులు, [3]ఉట్టి = కాఱి, పడన్= ఒలుకఁగా; లేదా మాటలందుఁ దేనె లతిశయింపఁగా, నేఁడు పల్కవు ఇది యేల? వాలుఁ గన్నులన్=సోఁగకన్నులందు, నునుసిగ్గు=అల్పమగులజ్జ, నూల్కొనన్ = కుదురు కొనఁగా, కనుంగొన వేల=చూడ వేల? ఉరఃస్థలంబున్=వక్షఃప్రదేశమును, చన్నులన్= స్తనములచే, ఎదురు ఒత్తి=ఎదురుగా నదిమి, మక్కువన్ = అనురాగముతో, ననున్-బిగి కౌఁగిటన్ = బిగువైనకౌఁగిలియందు, ఏటికే = ఎందులకే, చేర్పవు? చిలుకలకొల్కి =

1. నిక్కపుఁదప్పు. 2. యేమి క్రాలుఁగన్నుల. 3. ఉట్టిపడు-శబ్దపల్లవక్రియ ఉట్టి+పడు అని ఇట్లు విడఁదీయరాదు. చిందు అని యర్థము.

ఓ చిలుకముక్కునంటిన కంటిమూలలవంటి కంటిమూలలుగలదాన, ఎవ్వరు, ఎడ = భేదము, చేసిరి, నీకున్, ఇటులు=ఈరీతిగ, చింతిలన్=విచారింపఁగా, ఏల?

విశే. 'ఎడ' అనుదానికిఁ బ్రకృతము సత్యకుఁ గృష్ణునిపైఁ గోపము జనించుటం జేసియు, నిక్షేపము సత్యాసఖి చెప్పినమాటలచేఁ గల్గిన దని కృష్ణునకుఁ దెలిసియే యుండుటంజేసియు, 'భేదము' అనియే యర్థమును జెప్పి 'ఎవ్వరు భేదమును గలుగఁ జేసిరే' అని కృష్ణుఁ డనినట్లు గ్రహించుటయే సరసము.

చ. మనమున మాటలం గ్రియల మన్నన లీ వొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెఱమెచ్చులకై పచరింతుఁ గాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గలమై కనుపట్టు నాకు నీ
పనిచినపంపు సేయుటయ ప్రాభవ మౌ టది నీ వెఱుంగవే? 118

టీ. మనమునన్ = మనస్సుచేతను, మాటలన్ = పల్కులచేతను, క్రియలన్ = పనులచేతను (మనోవాక్కర్మములచే), మన్ననలు=సన్మానములను, ఎట్టికామినులకున్ = ఎట్టియువతులకును, ఈను=ఒసంగను, గారవంబున్ = సన్మానమును, మెఱమెచ్చులకై = మిక్కిలి మెప్పులకై, పచరింతున్ = చేయుదును, కాని, పాయని = ఎడతెగని, అనురక్తి=అనురాగము, నీయెడన=నీయందే, అగ్గలమై = అధికమై, కనుపట్టున్=చూపట్టును. నాకున్, నీపనిచినపంపు=నీవు దేని నాజ్ఞాపించిన నాయాజ్ఞను, చేయుటయ = నెరవేర్చుటయే, ప్రాభవము=ప్రభుత్వము, ఔట=అగుట, అది, నీవు ఎఱుంగవే=తెలియవా?

భా. మనోవాక్కర్మములను నిన్నే సంభావింతును. ఆంగికము లగు క్రియలచే నే నితరకామినులవిషయమున నగపఱచుగారవము మెప్పునకేగాని యన్యము గాదు నీయాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే నేను ప్రభుత్వముగ మది నెన్నుదు ననునంశము నీ వెఱుంగనిదికాదు.

విశే. మనోవాక్కాయకర్మములలో నాంతరంగికము లగు మనోవాక్కర్మముల మూఁటినిమాత్రమే పేర్కొని కాయమును బరిత్యజించుటంజేసి, శరీరద్వారముగ నే నెఱవనితలవిషయమునఁ బ్రేమం జూపుదు ననియు, నదియు ముఖప్రీతికేగాని యన్యము గాదనియు, శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకుఁ దెలియఁబల్కె నని గ్రహించునది. నీయాన నను సరించి పారిజాతముం బ్రాభవమునఁ దెత్తు నని శ్రీకృష్ణుఁడు సాభిప్రాయముగఁ బల్కినట్లు

'నీపనిచినపంపు సేయుటయె ప్రాభవము' అనుమాటవలనఁ దెలియవచ్చెడిని. మఱియుఁ బారిజాతమును రుక్మిణి కిపు దర్పించుట యనునది ముఖప్రీతికై యొనర్చినది గాని, నిందు ప్రేమం జేసినది కా దని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకు నెఱింగించినాఁడు.

మ. పడఁతీ! నీమధురాధరామృతము నీబాహాపరిరంభముం
బడయన్ ధన్యుఁడఁ గాకయుండిన ననుం బాటించి యొక్కింత నీ
నిడువాలుంగడగంటఁ జూడు మనుచు న్నిలోప్పమిం బైచెఱం
గొడియం జేవిరిదమ్మి వ్రేయుటకునై యుంకించి జంకించినన్. 119

టీ. పడఁతీ = ఓయువతీ, నీమధురాధరామృతము = నీదగుతీయని మోవిసుధను, నీబాహాపరిరంభమున్ = నీ చేతుల చేనైన యాలింగనమును, పడయన్ = పొందుటను, ధన్యుఁడన్ = కృతార్థుఁడను, కాక + ఉండినన్ = కాకున్న, ననున్, పాటించి = లెక్కఁగొని, ఒక్కింత = ఒకకొంచెము, నీనిడువాలుంగడగంటన్ = నీదగువిశాలమైన దీర్ఘమైనకటాక్షముచే, చూడుము, అనుచున్, నిలోప్పమిన్ = ఓర్పులేమిని, పైచెఱంగున్ = ఉపరిభాగమున నున్న (చీర) కొనను (పైఁటకొసను), ఒడియన్ = లాగఁగా, (సత్య) చేవిరిదమ్మిన్ = చేతియందలివిరిసిన (లీలా) పద్మముచే, వ్రేయుటకున్ + ఐ = కొట్టుటకునై, ఉంకించి = ప్రయత్నించి, జంకించినన్ = బెదరింపఁగా.

విశే. కామినులు చేత విలాసార్థము పద్మముం దాల్తు రని 'హస్తే లీలాకమలమలకే' అనుమున్నగు కవివాక్యములవలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

ఉ. పాటలగంధిచిత్తమునఁ బాటిలు కోపభరంబు దీర్ప నె
ప్పాటను బాటు గామి మృదుపల్లవకోమలతత్పదద్వయీ
పాటలకాంతి మౌళిమణిపంక్తికి వన్నియ వెట్ట నాజగ
న్నాటకసూత్రధారియదునందనుఁ డర్మిలి మ్రొక్కె మ్రొక్కినన్. 120

టీ. ఆజగన్నాటకసూత్రధారి = ఆప్రపంచమను నాటకమునకు సూత్రధారియైన, యదునందనుఁడు = యాదవకుమారుఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడు), పాటలగంధిచిత్తమునన్ = పొగడపూవు తావింబోలు తావిగలసత్యయొక్క మనస్సున, పాటిలు = సంభవించిన, కోపభరంబున్ = కోపభారమును, ఎప్పాటను = ఏవిధముచేతను, తీర్పన్ = పోఁగొట్టుటకు, పాటు = సాధ్యము, కామిన్ = కాకుండుటచేతను, మృదు...... కాంతి-మృదుపల్లవ = మెత్తనిచిగురులవలె, కోమల = మృదువైన, తత్ = ఆసత్యభామయొక్క, పదద్వయీ = పాదద్వయసంబంధమైన, పాటలకాంతి = ఎఱ్ఱనికాంతి, మౌళిమణిపంక్తికిన్ = శిరస్సునందలి మాణిక్యముల

చాలునకు, వన్నియ=కాంతి, పెట్టక్=ఇడఁగా, అర్మిలిక్ = ప్రేమతో, మ్రొక్కెక్ = నమస్కరించెను, మ్రొక్కినక్=నమస్కరింపఁగా.

భా. సత్యమదిని సెలకొన్నకోప మేపాటను బోఁగొట్టుటకు శక్యము గాకుండుటం జేసి, శ్రీకృష్ణుఁడు పల్లవారుణము లైన యామెపదములయరుణకాంతి యాత్మ వాళి మణులయరుణదీధితికి వన్నియ పెట్ట నమస్కరించెను. అనఁగాఁ బాదములపై నెఱఁగె నని భావము.

విశే. జగన్నాటకమును నడుపఁ బ్రధానుఁడుగావున నే యిట్లు నటించినంగాని యీనాటకము చక్కఁబడ నేర దని యెంచి యీగతిని నటించెను. మఱియు నిట్లు నటించుటయు జగన్నాటక మి ట్లుండు నని తెల్పుటకే యని గ్రహింపవలెను. కావున, భార్య పాదములపై నొరగుట కృష్ణున కొకకళంకముం గూర్చునది కా దని యెన్నవలయును. మఱియుఁ గామశాస్త్రపద్ధతిని, నలంకారశాస్త్రసరణిని, నాయకుని దగు నీకృత్యము మిగుల రసమును బోషించునదే యగుటంజేసియు నిది యనింద్యమే యనవలయును. సత్యపదములు మృదుపల్లవకోమలము లగుటంజేసియే యామెతాఁపు శ్రీకృష్ణునకు సంతాపకరము గా నుండుటయు, మీఁదు మిక్కిలి కృష్ణుఁ డామెపాదములు నొచ్చెనేమో యని యనుటయు మీఁద సంభవించును, అలం. వృత్త్యనుప్రాసము.

మ. జలజాతాసనవాసవాదిసురపూజాభాజనం బై తన
ర్చులతాంతాయుధుకన్నతండ్రిశిర మచ్చో వామపాదంబునం
దొలఁగం ద్రోచె లతాంగి; యట్ల యగు; నాథుల్నేరముల్సేయఁ బే
రలుకం జెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్నేర్తురే? 121

టీ. లతాంగి = తీవఁబోడియగుసత్య, జలజాతాసన...భాజనంబై-జలజాతాసన= బ్రహ్మ, వాసవ=ఇంద్రుఁడు, ఆది=మొదలైన, సుర = దేవతలయొక్క, పూజా=పూజకుఁ భాజనంబై = పాత్రమై, తనర్చు = ఒప్పు, లతాంతాయుధుకన్నతండ్రిశిరము = పుష్పాయుధుం డగు మన్మథునిజనకపితయొక్కశిరస్సును, అచ్చోక్ = ఆసమయమున, వామపాదంబునక్ = ఎడమకాలిచే, తొలఁగక్=అపసరిల్లునట్లుగ, త్రోచెక్ = త్రోసివైచెను, అట్ల అగుక్=అదియుక్తమే. నాథుల్=భర్తలు, నేరముల్=తప్పులను, చేయక్= ఒనర్పఁగా, పేరలుకక్=పెద్దదగుకోపమును, చెందినయట్టికాంతలు=పొందినట్టికామినులు, ఉచితవ్యాపారముల్=అర్హములైనపనులను, నేర్తురే=నేర్చియుందురే?

విశే. లతాంగి కావుననే యామెతాఁపు శ్రీకృష్ణునకు నొప్పిని గలుగఁజేయ లేదు. భర్తృకృతాపరాధమునఁ బేరలుకం గాంచినదికావుననే సత్య స్త్రీజనసహజభావమున నిటి

యనుచితవ్యాపారము నొనర్పఁ బాల్పడియెఁగాని లేకున్న నట్లెన్నఁడు నొనర్పునదికా దనియు, నిక్కారణము నామెకుఁ బతిభక్తిలే దనికాని, చెడె నని యూహింప నలవిగా దనియు, 'పేరలుకం జెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారము ల్నేర్తురే' అను నర్థాంతరన్యాసవాక్యమూలమునఁ గవి తెలిపెను. కావున, నిది నాయిక కపకర్ష నాపాదించునది కా దని యెన్నవలయు.

క. కోపనపదహతిఁ గుహనా
గోపాలుఁడు గాంచి మెయి గగుర్పొడువఁగ ను
ద్దీపితమన్మథరాజ్య
ప్రాపితుఁడై పలికెఁ గూర్మి బయలు పడంగన్. 122

టీ. కోపనపదహతిన్ = ప్రణయకోపముగలభార్యయొక్క పాదతాడనమును, కుహనాగోపాలుఁడు=కార్యాపేక్షచేనైన కపటచర్యం బూనిన శ్రీకృష్ణుఁడు, కాంచి= పొంది, మెయి=శరీరము, గగుర్పొడువఁగన్ = పులకింపఁగా, ఉద్దీపిత...ప్రాపితుఁడై- ప్రకాశించుమన్మథరాజ్యమును బొందింపఁబడినవాఁడై, కూర్మి = అనురాగము, బయలు పడంగన్ = ప్రకాశ మగునట్లుగ, పలికెన్.

విశే. సత్యకూడికకై తహతహనందువాఁడు కావుననే, యామెతాపు కృష్ణునకు గౌరవహానికరమైనట్లు తోఁపకపోవుటేగాక మీఁదుమిక్కిలి మన్మథోద్రేకమునుగూడఁ గలుఁగఁజేయున దయ్యె నని కుహనాగోపాలపదమునకు సారస్య మెన్నవలయును.

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్కఁ బూని తాఁ
చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ
త్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము *దాఁకిన నొచ్చు నంచు నే
ననియెద నల్క మానవుగదా యికనైన నరాళకుంతలా! 123

టీ. అరాళకుంతలా=కుటిలములైన కుంతలములుగలదానా, భవదీయదాసునిన్= నీసేవకుని, ననున్, మనంబునన్ = మదిలో, నెయ్యపుఁగిన్కన్ = ప్రణయకోపమును, పూని=వహించి, తాఁచినయది = తన్నినయది (తన్నుట), నాకున్, మన్ననయ=సమ్మానమే, చెల్వగు=అందమైన, నీపదపల్లవంబు = నీపాదమనుచిగురు, మత్తను...వితానము= నాశరీరమందలి రోమాంచములనెడి ముండ్లగుంపులను, తాఁకినన్ = అంటినచో, నొచ్చును, అంచున్, ఏను, అనియెదన్=పల్కెదను, ఇఁకనైనన్, అల్కన్=కోపమును, మానవుగదా = విడువవుగదా?

* నాటిన.

విశే. నీకుంతలము లెంత వక్రములో నీస్వభావమును నంత వక్రమే. కావున్న నింతగఁ బ్రార్థించినను నీవలుక విడువ వేల అనునభిప్రాయముతో 'అరాళకుంతలపదము' ప్రయుక్తమయ్యె నని గ్రహించునది. ముల్లుపైఁ బడినచోఁ జిగురు చిరుగుటయు దాన దానిశోభ చెడుటయు సహజములు. కంటకవితాన మనుటం జేసి రోమాంచాతిశయము ప్రకటిత మయ్యెను. నాయికాపాదతాడనము నందియు నాయకుఁ డిట్లు పలుకుటయు నాయకోత్కర్షకే కారణ మని యాలంకారికాశయ మైనట్లు సాహిత్యదర్పణమునందలి యీక్రిందిసందర్భము తెల్పుచున్నది. "దాసే కృతాగసి భవత్యుచితః ప్రభూణాం పాద ప్రహార ఇతి సుందరి నాస్మి దూయే, ఉద్యత్కఠోరపులకాంకురకంటకాగ్రై ర్యద్భిద్యతే మృదుపదం నను సా వ్యథా మే." ఇంచుమించుగ దీనికి భాషాంతరీకరణమే యీపద్య మనుట స్పష్టము, ఇఁక సత్యభామ కృష్ణునిశిరముపైఁ దాఁచె నని 121-వ పద్యమున వర్ణించినకవి, యిందు నీపదపల్లవము మత్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము సోఁకిన నొచ్చు నంచు శ్రీకృష్ణుఁ డన్నట్లు వర్ణించుట యెట్లు పొసంగునని కొంద ఱందురు. కాళ్లపై నుత్తమాంగ మును మోపి సాష్టాంగనమస్కార మాచరించునపుడుగదా సత్య కృష్ణునిశిరమును దొలఁగం ద్రోచెను? అపు డామెపదము త్రోచుటయందైన సంరంభమువశమున శరీరము నకుఁ దాఁకె ననియుఁ, ద్రోయునపుడు శరీరముం దాఁకె ననుట కీపద్యమే సాక్ష్యమనియు సమాధానము చెప్పుదురు. కాని శ్రీకృష్ణుఁడు నామేనియందలి కంటకములంబోలు పులకాగ్రములను నీపాదము తాఁకినచో నొచ్చియుండు నని మాత్రమే పల్కెననియుఁ, బాదము మేనును దాఁకినట్లు పల్క లేదనియుఁ జెప్పనొప్పురుగాన, నట్లాశంకింప నవకాశ మే లే దని విశదమగుచున్నది. తాఁకినక్=అంటినచో; ఇది చేదర్థకరూపము. మఱియు నేతన్మూలమున శ్రీకృష్ణుఁడు తన మోహాతిశయమును సత్యకుఁ దెలిపె ననియు ధ్వనించెడు. నొచ్చును=నొచ్చియుండును. అనఁగాఁ దాఁకినచోఁ దప్పక పాదమునకు నొప్పి కల్గియుండు నని భావము. ఇది తద్ధర్మార్థకరూపము. అక్కపటనాటకసూత్రధారి శ్రీకృష్ణుఁడు తన మేనంగల్గిన సాత్త్వికచిహ్నములను ననురక్తిని సత్యకుఁ బ్రకాశము సేయు నెపమున "ఈయొడలిపై నెక్కొనుకంటకాగ్రములంబోలు పులకాంకురములం దాఁకిన నీపదపల్లవము నొచ్చియుండును. తెలివితక్కువదానవు. నీకుఁగల్గుకష్టమునుగూడ నీవు కోపవశమునఁ గాంచవైతివి. నీపదము చిగురాకునొప్పిదముగలదిగాన నాకు నొప్పి కలుఁగఁ జేయఁజాలదు" అని యీరీతిని బ్రసంగించె ననుటయే సరస మగుటఁ బైశంక కవకాశమే కానరాదు. ఇట్లుగాక కవ్యాశయము కొంద ఱనుకొనినట్లే యైనచో 'తాఁకుట నొచ్చెను' అనియే పదప్రయోగము చేసియుండును. పురుషులకుఁగూడ సాత్త్వికోదయమును వర్ణించుట కవులయాచార మై యున్నది. "పాటలగంధి, జలజాతాసన, శోభనపదహాతి, నను

భవదీయదాసుని" ఈనాల్గుపద్యములును నేతత్కృతిభర్తయైన శ్రీకృష్ణదేవరాయమహీజాని తనప్రియురాలగు తిరుమలదేవి ప్రణయకోపవశమునఁ దన్నుఁ బాదతాడనము పాల్సేయఁ, దజ్జనితావమానభరముకతనఁ గొన్నిదినంబు లామెమందిరమునకుఁ బోవుట మానఁగ, నామె యరణపుఁగవి యగు ముక్కుతిమ్మన యావిషయము నెఱింగి పారిజాతాపహరణమును రచించి, యందు సత్య శ్రీకృష్ణునిశిరమును దన్నినట్లు విషయమును గల్పించి, తన్మిషను గృష్ణదేవరాయల కినుక నపనయించి యిర్వురను గూర్చె ననుజన శ్రుతికి సూచకము లందురు. తదనుసారముగ 122-లో నుండు, కుహనాగోపాలుఁడు=మాయాకృష్ణుఁడు. ఇది కృష్ణదేవరాయనామద్యోతక మని యందురు.

సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని దూఱుట

చ. అన విని మానినీతిలక మప్పుడు మే యఱ దోఁప నిక్కి వీ
డిన కచపంక్తిఁ బల్మఱు ముడి న్వెడ దోపుచుఁ బైచెఱంగు గ్ర
క్కునఁ జనుదోయిఁ జేర్చుచు మొగంబున లేఁజెమ రంకురింప జం
కెననెఱిచూపు చూచి పలికెం జలితాధరపల్లవాగ్రయై. 124

టీ. అనన్, విని, మేయఱ=శరీరార్ధము, తోఁపన్ = ప్రకాశముకాఁగ, నిక్కి=లేచి, వీడిన, కచపంక్తిన్=కేశములవరుసను, ముడి = ముడియందు, వెడ=వ్యర్థముగా (ఊరకే), దోపుచున్=తూర్చుచు, పైచెఱంగున్=పైచెఱఁగును, చనుదోయిన్=స్తనద్వయమున, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగ చేర్చుచు, మొగంబునన్, లేఁజెమరు=చిఱుచెమట, అంకురింపన్=పుట్టఁగా, జంకెననెఱిచూపు=బెదరింపుగల సొగసగుచూపు, చూచి, చలితాధరపల్లవాగ్రయై=తూలెడుచిగురువంటి మోవికొన గలదై, పలికెన్.

భా. సత్య శరీరార్ధ మగపడురీతిని లేచి వీడినకేశములముడి నమర్చుచుఁ బైఁట సవరించుకొనుచు, బెదరింపుచూపునఁ గృష్ణునిం గాంచి యధరపల్లవము చలింప నీగతి ననెను.

విశే. సత్యభామ యొనర్చిన యీ చేష్టలు సంభ్రమవశమున నారీజను లొనర్చునవియు, వారు కాముకుని లోఁగొనునదనునఁగూడ నిట్టివాని నొనర్తు రనియుఁ దెలియ నయ్యెడు.

ఉ. ఈనయగారవుంబ్రియము లీపస లీమొగమిచ్చుమాట లే
లా నిను నమ్మియుండినఫలం బిదె తోడన కల్గె నాకు నీ
యాన సుమీ ననుం జెనకి యాఁడివెట్టిన నవ్వువారలం
గాన *వెలుంగునే పసులకాపరి భావజమర్మకర్మముల్ ?

* వెఱుంగునే.

టీ. ఈనయగారవపుంబ్రియములు = ఈమృదుత్వముతోడి ప్రియవచనములు, ఈపసలు = ఈచాతుర్యములు, ఈమొగమిచ్చుమాటలు = ఈముఖస్తుతివచనములు, ఏలా = ఎందులకు? నిను నమ్మియుండినఫలంబు = నిన్ను విశ్వసించినఫలము, తోడనె = వెంటనే నాకున్, కల్గెన్ = సంభవించెను. నీయాన సుమీ = నీతోడుసుమా, ననున్, చెనకి= తాఁకి (నన్నుద్దేశించి) ఆఁడిపెట్టిన నవ్వువారలన్=నిందించినపరిహాసకులను, కానవు= ఎఱుంగవు. (తెలిసికొనవు) (నన్ను నీవు గేలిచేయఁగా నవ్వువారిని ఇక్కడ చూడలేవు గదా అనియు.) 'కానను' అని పాఠాంతరము. అపుడు సత్య కర్త యగు. కానను= చూడలేను. పసులకాపరి=గోపాలుఁడు, భావజమర్మకర్మముల్ = మదనతంత్రములను, ఎఱుంగునే = తెలియునే ?

విశే. "పసులకాపరివి కావుననే నను నారదుఁడు దూఱుచుండ నీవుర వీనులకు విందుగ వింటివి. మఱియు నరసికశిఖామణివి కావుననే నాకు నీపొందు తగదు." అని సత్య కృష్ణుని గ్రామ్యజనతను, నరసికతను బ్రకటించుచుఁ బ్రసంగించె నని యెన్నునది.

ఉ. ఇంకిటు నిన్ను నమ్మ నను నేమిటికిం గెరలించె దెంతయుం
బొంకము గాని నీవలనిబొంకులు మాచవి గావు రుక్మిణీ
పంకజపత్రనేత్రకును బ్రాణపదంబులు గాని వల్లవీ
కింకర ! చాలుఁ జాలు నుడికింపకు నింపకు లేనికూరుముల్. 126

టీ. ఇంకన్=ఈపైని, ఇటు=ఈరీతిగ, నిన్నున్, నమ్మన్=విశ్వసింపను, ననున్, ఏమిటికిన్=ఎందులకు, కెరలించెదు=చెలరేఁగింతువు. ఎంతయున్=మిక్కిలి, పొంకము =పొందిక, కాని (నిరుపయోగములు) నీవలనిబొంకులు=నీవానుకూల్యమునకై యాడిన కల్లమాటలు, మాచవి=మాకురుచి, కావు. వల్లవీ కింకర = వ్రేతలసేవకుఁడా ! రుక్మిణీ పంకజపత్రనేత్రకును, సత్యభామకే, ప్రాణపదంబులు=ప్రాణతుల్యములు, చాలుఁజాలున్, ఉడికింపకు=పరితపింపఁజేయకుము, లేనికూరుముల్=లేనిస్నేహములను, నింపకు=నిండింపకుము.

విశే. '1. ఈవలనిబొంకులు, 2. నడికింపకు' అను పాఠాంతరములు గానవగును. 1. అర్థవిశేషస్ఫూర్తిలేమి నిందు విశేషమెద్దియుఁ గానరాదు. 2. నడికింపకు మనఁగాఁ గలపింపఁ జేయకు మని యర్థము. దీనికన్న నాఁడువారిమాటలగతి ననుసరించిన, నుడికింపకు మనునదియే సాధుపాఠ మని తోఁచెడిని. 'మాచవి' అని మాశబ్దప్రయోగ మభిమానాతిశయ సూచకము. వల్లవీకింకరపదము గ్రామ్యవనితాసక్తి ప్రకాశనపురస్సరముగ నరసికతాద్యోతనార్థము.

ఉ. *గట్టివచేఁతలుం బసలుఁ గల్లదనంబులు నీవు పుట్టఁగాఁ
బుట్టిన వెందు లేని పలుపోకలమాయలు నీకు వెన్నతోఁ
బెట్టిన వౌ టెఱింగియును బేలతనంబున నిన్ను నమ్మి నా
గుట్టును దేజము న్మిగులఁ గోల్పడిపోయితి నేమి సేయుదున్. 127

టీ. గట్టివచేఁతలున్=ధూర్తకృత్యములును, పసలున్ = చాతుర్యములును, కల్లదనంబులున్=చెడ్డనడతలును, నీవు పుట్టఁగాఁ బుట్టినవి (నీపుట్టుకతోడనే పుట్టిన వనుట) ఎందున్ = ఎచ్చటను, లేని, పలుపోకలమాయలు = అనేకవిధములైనమాయలు, నీకు వెన్నతోఁ బెట్టినవి. (నీ కుగ్గుతోఁ బుట్టిన వని భావము) ఔట=అగుట, ఎఱింగియును=తెలిసియు, బేలతనంబులన్=అవివేకమున, నిన్నున్ నమ్మి=నిన్ను విశ్వసించి, నాగుట్టును=నామానమును, తేజమును=ప్రభావమును, మిగులన్=మిక్కిలియు, కోల్పడిపోయితిన్=పోఁగొట్టుకొంటిని. ఏమిచేయుదున్?

విశే. గట్టి+వా=గట్టినోరుగలవాఁడు=ధూర్తుఁడు. గట్టివ. 125, 126, 127 పద్యముల భగవత్పరమగు నొకానొక యర్థవిశేషమును స్ఫురించెడు:—"125 ప్రియములును ముఖప్రీతికరములును నగుమాట లేల? నిన్ను భక్తిని నమ్మినందులకు వెంటనే ఫలము కల్గెను. నన్నుద్దేశించి నిందసేసినపరిహాసకుల నీవు దయమీఱఁ గాంచవు. ఓ గోపాల! మది నుదయించుమర్మకర్మముల నీ వెంతయు నెఱుంగని సరళస్వభావుఁడవు. 126. ఇఁక నే నజ్ఞానమున నిన్నిదినములు భావించుగతిని నిన్ను భావింపను. న న్నేలయాగతిని నెరలంజేయుదువు? పొందికకానిబొంకులు పలుకఁజాలను. లక్ష్మ్యంశసంభూతురా లగు రుక్మిణికి నిక్కువముగ నీమాటలు ప్రాణప్రదములే. ఓగోపాల! నన్ను బాముల పాల్సేయక యకృత్రిమ మగుకూరిమిం గాంతువుగాక. 127 సత్వరజస్తమోగుణముల నేర్పడుకృత్యముల మాయారూపుఁడవై జగత్తును మోహింపఁజేయునిన్ను నే నజ్ఞానవశమున సామాన్య గోపాలునిగాఁ దలంచితి. దాన నామానప్రభావములు డిందుపడియెను. అయ్యో! నే నింక నేమి యొనర్తును" అని యీగతి నీపద్యత్రయమున భగవానుని త్రిగుణాత్మకుని బొగడి,తద్భక్తవాత్సల్యాతిశయమును నిపుణముగఁ బ్రకటించి, కవి వైష్ణవమతాశ్రయుం డగుకృతిపతి కింపు పుట్టించి, తనయభేదభావమును వెల్లడించె నని సరసహృదయులు తలంతురు. ఇట్టి యాశయము మది నిడికొనియే ఈసందర్భమున 'జగన్నాటకసూత్రధారి' 'కుహనాగోపాలుఁడు' అని శ్రీకృష్ణరూపము భగవానునిమాయారూపమే యని సూచించెను.

---

* గట్టినచేఁతలుం.

చ. మునిపతి వచ్చి పూ వొసఁగి మోదముతోడ భవత్ప్రియాంగన
న్వినుతి యొనర్పఁగా వినినవీనుల మాచవిగానిమాటల
న్వినవలసెంగదా యిపుడు నీ విట వచ్చుట పారిజాతవా
సనఁ బ్రకటించి నాకు నెకసక్కెము సేయన కాదె? చెప్పుమా. 128

టీ. మునిపతి = మౌనిరాజు (నారదుఁడు), మోదముతోడన్=సంతోషముతో, భవత్ప్రియాంగనన్=నీప్రియురాలిని, వినుతి = స్తుతి, ఒనర్పఁగాన్ = చేయఁగా. వినిన వీనులన్=విన్నచెవులచే, మాచవిగానిమాటలన్=మారుచింపనిపల్కులను, వినవలసెంగదా =వినవలసివచ్చెనుగదా ? ఇపుడు = ఈసమయమున, నీవు, ఇటన్, వచ్చుట, పారిజాత వాసనన్=పారిజాతపుష్పపుఁదావిని, ప్రకటించి = వెల్లడించి, నాకున్, ఎకసక్కెము సేయనకాదె=పరిహాసముచేయుటకేకదా ! చెప్పుమా.

వ్యా-విశే. 'భవత్ప్రియాంగన'యనుటంజేసి,యామెయే నీయెక్కుడు మక్కువకుఁ బాత్రముగాన నేను గానని ధ్వనించెడు. మాశబ్దము చిత్తౌన్నత్యద్యోతకము 'నాకు నెక సక్కెము' అనుచో 'నన్ను నెకసక్కెము' అనుటకు మాఱుగా షష్ఠ్యంతనాశబ్దము ప్రయుక్తము. ఇట్లు షష్ఠి పెక్కువిభక్తులకు మాఱుగఁ గల్గుట ప్రసిద్ధము.

క. మానంబె తొడవు సతులకు
మానమె ప్రాణాధికంబు మాన మఖిలస
న్మానములకు మూలం బగు
మానరహిత మయిన బ్రతుకు మానిని కేలా ? 129

టీ. సతులకున్=పతివ్రతలగుస్త్రీలకు, తొడవు = అలంకారము, ప్రాణాధికంబు= ప్రాణమునకన్న నెక్కుడైనది. అఖిలసన్మానములకున్ = సమస్తమైన గౌరవములకును, మూలము=కారణము, మానరహిత మైన=చిత్తౌన్నత్యములేని. అలం. ఉల్లేఖము.

తే. తనదుకోడండ్రలోనఁ బెద్దయుఁగ నన్ను
దేవకీదేవి మన్నించు నీవు నాకుఁ
జనవు లిచ్చుటఁ జేసి యాసాధ్వి సేవ
సేయఁ బోవంగ నాకింక సిగ్గుగాదె ? 130

టీ. పెద్దయుఁగన్=మిగులపెద్దదానినిగా, మన్నించున్=సమ్మానించును, చనవు= ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యము. సాధ్వి = పతివ్రత.

సీ. ఉవిద యెవ్వతె నోఁచి యున్నదో యీస్యమం
తకరత్న మింక నౌఁదల ధరింప
నీరై వతకశై లచారుకూటవిటంక
కేలి కిం కెవ్వతె పాలుపడునొ
యెవ్వతె కబ్బునో యీవసంతారామ
కర్పూరకదళికాగారవసతి
లీల నీమణిసౌధజాలకంబుల నిన్నుఁ
గూడి యెవ్వతె వార్ధిఁ జూడఁ గలదొ
తే. యకట నేఁ బెంపఁ బెరిఁగిన శుకమయూర
శారికాబృంద మెవ్వతెఁ జేరునొక్కొ
నన్ను నాతోడిసవతులు నగక మున్న
పంత మలరంగ నిన్ను మెప్పింతుఁ*గాక. 131

టీ. ఈస్యమంతకరత్నము=ఈస్యమంతక మను పేరుగలరత్నమును (దీనిని సత్రాజిత్తు సూర్యవరప్రభావమునఁ బడసి కూఁతున కరణ మొసంగెను.) ఇంకన్ = ఇఁపైని, ఔఁదలన్ = తలపైని, ధరింపన్ = తాల్పఁగా, ఎవ్వతె, ఉవిద=ఏస్త్రీ, నోఁచి=వ్రత మొనర్చి, ఉన్నదో, ఈరై వతక...... కేలికిన్ = ఈరై వతకాద్రిసంబంధమైన సుందరము లైన శిఖరములందలిగువ్వగూడుల విహారమునకు, ఎవ్వతె, ఇంకన్, పాలుపడునొ = లోఁబడునో, ఈవసంతారామ......వసతి=వసంతోద్యానమందలి కర్పూరపుటరఁటిచెట్ల నడుమనైన గృహమందలియునికి, ఎవ్వతెకున్, అబ్బునో=లభించునో? లీలన్=విలాస ముతో, ఈమణిసౌధజాలకంబులన్ = ఈరత్నాల మేడలగవాక్షములందు, నిన్నున్ కూడి, ఎవ్వతె, వార్ధిన్ =సముద్రమును, చూడన్ కలదో, అకట=అయ్యో! నేను, పెంపన్ = పోషింపఁగా, పెరిఁగిన=అభివృద్ధినందిన, శుక...బృందము=చిలుకలయు నెమిళులయు గోరువంకలయు గుంపు, ఎవతెను, చేరునొక్కొ = పొందునొకో? నాతోడిసవతులు = నాతోడివారలైన సపత్నులు, నగకమున్న = నవ్వకమునుపే, పంతము=ప్రతిజ్ఞ, అల రంగన్ = ఒప్పునట్లు, నిన్నున్, మెప్పింతుఁగాక = తప్పక మెచ్చఁజేయుదును.

విశే. ఇందు సత్యభామ తనమరణమును కృష్ణునకు సూచించెను 'మెప్పింతుఁ గాన' అని పాఠాంతరము. ఆపక్షమున 'కాన' అనుదాని హేత్వర్థకావ్యయముగ గ్రహించి యుత్తరపద్యముతో నన్వయించుట యుచితము. 'సామికాన' అనుమున్నగు

* గాన.

ప్రయోగములందువలెఁగాక యిందు 'కాన' అనునది స్వతంత్రముగ సంబోధనమునఁ బ్రయుక్తమయ్యె నని కొందఱు వ్రాసిరి. కాని దీని కిందుఁదక్క నెందును స్వతంత్ర ప్రయోగ మగపడమి నట్లు గ్రహింప నవకాశము లే దని తోఁచెడు.

క. నను నెవ్వతెఁగాఁ జూచితి,వని యంతర్బాష్పయగుచు నవనతముఖియై
ఘనతరగద్గదికానిస్స్వనమున మఱి మాటలాడ శక్యము గామిన్.

టీ. ననున్, ఎవ్వతెఁగాన్, చూచితివి=నన్ను సామాన్యవనితనుగా నెంచితివా ? ఇది యాఁడువార లను గర్వోక్తి. అని, అంతర్బాష్ప = లోనున్నకన్నీరు గలది, అగుచున్, అవనతముఖియై=వంచిన మోము గలదై, ఘనతరగద్గదికానిస్స్వనమునన్ = గొప్పదైన డగ్గుత్తిక గలస్వరముతో, మఱి=మఱియు, మాటలు+ఆడన్ = పల్కుటకు, శక్యము = వీలు, కామిన్=కాకుండుటచే, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-వి శే. కామి : అగుధాతువ్యతిరేకభావార్థకరూపము.

ఉ. ఈసునఁ బుట్టి డెందమున హెచ్చినశోకదవానలంబుచే
గాసిలి యేడ్చెఁ బ్రాణవిభుకట్టెదుటన్ లలితాంగి పంకజ
శ్రీసఖమైనమోముపయిఁ జేలచెఱం గిడి బాలపల్లవ
గ్రాసకషాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలీధ్వనిన్. 133

టీ. లలితాంగి=సుందరమైన శరీరముగలసత్య, ఈసునన్=ఈర్ష్యచే, పుట్టి, డెందమునన్=మదిని, హెచ్చిన=వృద్ధినందిన, శోకదవానలంబుచేన్=శోక మనుదవాగ్నిచే, గాసిలి=బాధనొంది, ప్రాణవిభుకట్టెదుటన్=ప్రాణేశ్వరుఁ డగు శ్రీకృష్ణు నెట్టయెదుట, పంకజశ్రీసఖమైన=పద్మశ్రీకిమిత్రమైన, మోముపయిన్=ముఖముమీఁద, చేలచెఱంగు= వస్త్రాంచలమును, ఇడి=ఉంచి, బాల...ధ్వనిన్-బాల=లేఁతయైన, పల్లవ = చిగురుల యొక్క, గ్రాస=తిండిచే, కషాయ=మధురమైన, కంఠ=కుత్తుకకల, కలకంఠవధూ=ఆఁడు కోయిలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమైన, కాకలీ = సూక్ష్మమైన, ధ్వనిన్ = శబ్దముం బోలుశబ్దముతో, ఏడ్చెన్.

వ్యా-వి శే. చేల. ప్ర. చేలము, ఇచ్చో 'చీర' అను పాఠాంతర మగపడును. కాని యిది వాడుకయందే స్త్రీవస్త్రమాత్రపర్యాయముగ నగపడుట నిందర్థవిశేష మేమియు లేదు. కడు+ఎదురు=కట్టెదురు. ఇది యాపవిభక్తిక మగుట టివర్ణమును సప్తమ్యర్థమున నత్వముం గల్గెను. ఇట్లే మనువసుచరిత్రముల స్త్రీరోదనము హృద్యమగుగతిని వర్ణితమయ్యెను. ఈమూఁడుపద్యములయర్థమును గమనించియే 'ముక్కుతిమ్మన ముద్దు

ముద్దుగను, అల్లసాని పెద్దన నల్లనల్లను, భట్టుమూర్తి బావురు మనియు నేడ్చె' నని పెద్ద లందురు. నిక్కముగ నాలోచించిన, నీవర్ణనము ముద్దుముద్దుగనే యొప్పుచున్నది. "భవన్నఖాంకురము సోఁకెఁ గనుంగొను మంచు వేదననెపం బిడి కలస్వనంబుతో మీఁటిన విచ్చుగుబ్బచనుమిట్టల నశ్రులు చిందువొందగా" వరూథిని నేడ్పించిన యల్లసాని వానివర్ణన మల్లనల్లనే యగపడును. మఱియు గిరిక "కాంభోజీరాగవిపంచికాకలన నెగ్గెత్తి మోమునఁ బటాగ్రం బొత్తి" యేడ్చినట్లు వర్ణించినమూర్తికవి వర్ణనము బావురు మని యేడ్చుటనే తెలుపును. ఇట్లే క్రమముగ నొకవర్ణనము నానంతరకాలికులు తమయిచ్చవచ్చినగతిని మెఱుఁగుపెట్టనెంచుట చూపట్టెడిని.

ఉ. ఆరమణీలలామ మది నంటినకోపభరంబు నిల్వఁగా
నేరక నెవ్వగం బొగుల నీరజనాభుఁడు నిండుఁగౌఁగిటం
జేరిచి బుజ్జగించి నునుఁజెక్కులఁ జాలుకొనంగ జాఱుక
న్నీరు కరంబునం దుడిచి నెయ్యముఁ దియ్యముఁ దోఁప నిట్లనున్.

టీ. ఆరమణీలలామ=ఆస్త్రీరత్నము, మదిన్=మనస్సున, అంటిన = లగ్నమైన, కోపభరంబున్ = కోపభారమును, నిల్వఁగాన్, నేరక, నెవ్వగన్ = నిండుదుఃఖమున, పొగులన్=దుఃఖింపఁగా, నీరజనాభుఁడు=కృష్ణుఁడు, నిండుఁగౌఁగిటన్=నిండైనభుజాంతరమున, చేరిచి, బుజ్జగించి=ఓదార్చి, నునుఁజెక్కులన్, చాలుకొనంగన్ = వరుస గను నట్లు, జాఱు = తొలఁగు, కన్నీరు, కరంబునన్ = హస్తముచే, తుడిచి, నెయ్యము= స్నేహము, తియ్యముల్ = మాధుర్యమును, తోఁపన్ = ప్రకాశితమగునట్లు, ఇట్లు= ఈరీతిగ, అనున్=అనెను. వచ్యర్థమున భూతమున లాడ్రూపము.

వ్యా-వి శే. కౌఁగిలి. ఔపవిభక్తికము.

ఉ. ఓలలితేంద్రనీలశకలోపమకైశిక ! యింత వంత నీ
కేల లతాంతమాత్రమున కేఁ గలుగ న్విను నీకు దేవతా
కేలివనంబు సొచ్చి యనికి న్బలసూదనుఁ డెత్తి వచ్చినన్
దీలుపడంగఁ దోలి యిటఁ దెచ్చెదఁ నిచ్చెదఁ బారిజాతమున్. 135

టీ. ఓలలి...కైశిక=ఓసొగసైన యింద్రనీలమణిఖండములంబోలు కేశభారము గలదానా ! లతాంతమాత్రమునకున్=పుష్పమాత్రమునకే, ఇంతవంత=ఇంతయధికమైన దుఃఖము, నీకున్, ఏన్=నేను, కలుగన్ = ఉండఁగా, ఏల=ఎందులకు, విను=వినుము. దేవతాకేలివనంబు=దేవతలవిహారవనం బగునందనమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అనికిన్=

యుద్ధమునకు, బలసూదనుఁడు = బలాసురహంత యగుదేవేంద్రుఁడు, ఎత్తి=దండెత్తి, వచ్చినన్, దీలుపడంగన్ = భయపడునట్లు, తోలి=పాఱఁద్రోలి, ఇటన్=ఇచ్చోటికి, పారిజాతమున్=పారిజాతవృక్షమును, తెచ్చెదన్, నీకున్, ఇచ్చెదన్.

విశే. ఒక్క సుమమునకై నీ వింత వగవ నేల ! సుమసమూహమున కంతకును నాధారమగుపారిజాతము నే నీపాలు సేయుదు నని 'మాత్ర' పదమునకు సారస్యము. ఆబలాసురహంత యగు దేవేంద్రు నంతటివాఁ డెత్తివచ్చినను, నాతనిం బాఱఁద్రోలుదు నని యాత్మశక్త్యతిశయమును, నెంతటిదుష్కరకార్యమునైన నీవిషయమున నీకొఱకే నొనర్తు నని తనప్రేమాతిశయమును బ్రకాశిత మొనర్పఁ గృష్ణుఁ డిట్లు ప్రసంగించె నని 'బలసూదనుఁ డెత్తివచ్చినన్' అనుపదములకు సారస్యమును గ్రహింపనగును.

'తెచ్చెద ఇచ్చెద' అనుపదములు భావ్యర్థమున వాడఁబడిన 'ఎద' రూపములు.

తే. వామలోచన ! నీకేలివనములోనఁ
జలువ వెదచల్లు చెంగల్వకొలని కెలన
సరసకర్పూరకదళికాతరులనడుమఁ
బెరటిచెట్టుగ నాటింతుఁ బెంపు గనుము. 134

టీ. వామలోచన=ఓమనోజ్ఞములగు కన్నులుగలదానా, నీకేలివనములోనన్ = నీవిహారవనమున, చలువన్=శైత్యమును, వెదచల్లు = వ్యాపింపఁజేయు, చెంగల్వకొలని కెలనన్ = ఎఱ్ఱకలువలు గల సరస్సుయొక్కపార్శ్వమున, సరసకర్పూరకదళికాతరుల నడుమన్=సరసములగుకర్పూరపు టరఁటులమధ్యమునందు, పెరటిచెట్టుగన్ = ఇంటి వెనుకదొడ్డిలో నుండువృక్షమగునట్లుగ, నాటింతున్=పాతింతును. పెంపున్=సమృద్ధిని, కనుము=పొందుమా.

విశే. వృక్షము బాగుగఁ బెరుఁగుటకును, వాడకుండుటకును, నధికమనోజ్ఞ మగుటకును, నిత్యానందదాయక మగుటకును నిందలి ప్రదేశములు సూచకములు. పారిజాతముం దెచ్చి మఱల నింద్రునకుఁగాని, యితరవనితలకుఁగాని యీ నని తెల్పుటకును, కేవలము దాని శాశ్వతముగ నీస్వత్వముం గావింతు నని తెల్పుటకును బెరటిచెట్టుగ నాటింతు నని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యతోఁ బల్కె నని సారస్యము సెప్పునది. కెలను. రూ. అ. కెలఁకు.

క. అని పలుకునంబుదశ్యాముని గర్జితమధురవాక్యముల సత్యామా
నిని నీపలతికవోలెం, గనుపట్టె సఖీమయూరికలు సెలరేఁగన్. 137

టీ. అని, పలుకు = మాటలాడు, అంబుదశ్యాముని...వాక్యములన్ = నీలమేఘశ్యామునియొక్క గర్జితములఁబోలు తీయనిమాటలచే, సత్యామానిని=మానవతియైన సత్యభామ, నీపలతికవోలెన్ = కడిమిచెట్టువలె, సఖీమయూరికలు = చెలికత్తె లను నాఁడునెమిళ్ళు, చెలరేఁగన్ = విజృంభింపఁగా, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

విశే. వర్షాకాలమున మేఘగర్జనము కల్గినతోడనే కడిమిచెట్టు పుష్పించుటయు, నెమిళులు పురివిచ్చికొని యాడుటయుఁ బ్రసిద్ధ మగుట, నంబుదశ్యామ మధురగర్జితవాక్యములకలిమిని సత్యామానిని నీపలతికవోలి యగపడుటయు, సఖీమయూరికలు చెలరేఁగుటయు సంభవించె నని సారస్యము నెన్నునది. బలసూదనుతోడ యుద్ధమొనర్చు సంకల్పమువలనియుత్సాహము మీఱఁ బ్రసంగించుటకతన శ్రీకృష్ణవాక్యములు గర్జితములంబోలె గంభీర మయ్యె నని గ్రహించునది. ప్రియసఖి కవమానము తీరి యీప్సితార్థప్రాప్తి మిన్నగ నగుటంజేసి చెలికత్తెలకును సంతసము కల్గె నని గ్రహించునది. పూఁచినకడిమివలె సత్యయు మేటివికాసమున మించె నని తెల్పుటకు నీపలతికపదము ప్రయుక్తము. అలం. రూపకోపమలు.

మ. దయమానాక్షివిలోక! లోకహితకృత్ప్రారంభ! రంభాకుచ
ద్వయదుర్గాధిపతిద్విషత్పఠితగాథావ్యక్తదోస్సార! సా
రయశస్సాంద్రదిశాంత! శాంతహృదయారజ్యన్నయాచార చా
రయుతోపాయవిచార! చారణగణప్రస్తూయమానోదయా! 138

టీ. దయ...విలోక-దయమాన = కనికరమువలె నొప్పు, అక్షి=కన్నులయొక్క, విలోక=చూపుగలవాఁడ, లోక...ప్రారంభ-లోక=ప్రజలకు, హిత=ఇష్టమును, కృత్ = చేయునట్టి, ప్రారంభ=కార్యారంభములుగలవాఁడ! రంభా...దోస్సార-రంభా = రంభయొక్క, కుచద్వయ=స్తనద్వంద్వ మనెడు, దుర్గ = కోటలకు, అధిపతి=ప్రభువులైన, ద్విషత్ =శత్రువులచే, పఠిత=చదువఁబడిన, గాథా=చరిత్రములచే, వ్యక్త = విదశమగు, దోస్సార=బాహుబలముగలవాఁడ, సార...దిశాంత-సార=శ్రేష్ఠమైన, యశః=కీర్తిచేత, సాంద్ర=దట్టమైన, దిశాంత=దిగంతములు గలవాఁడ. శాంత...చార-శాంత=ప్రశాంతమైన (శాంతియుక్తమైన), హృదయ=మదియందు, ఆరజ్యత్ =పూర్ణముగఁ బ్రకాశించు నయాచార=నీతితోడినడతగలవాఁడ! లేదా, శాంతహృదయులను రంజింపఁజేయు నీతితోడినడవడికలవాఁడ, చార...విచార - చార = మర్మజ్ఞులగువారితోఁ యుత=కూడిన, ఉపాయ=సామాద్యుపాయములయొక్క, విచార = విమర్శనముగలవాఁడ! చారణ...

దయయా-చారణగణ=చారణులసమూహముచే, ప్రస్తూయమాన=నుతింపఁబడు, ఉదయా = అభివృద్ధిగలవాఁడా.

భా. కృష్ణరాయనిచూపులనుండి దయ యొల్కుచుండు నవియు, నాతఁ డేపని సైనను ప్రజాహితముం గోరియే చేయుచుండు ననియు, నాతఁ డనిం జంపినపగతురు వీరస్వర్గముం జూఱగొని రంభాపరిరంభసుఖము ననుభవించుచు నాతనిచరితముం గొనియాడుచుందు రనియు, నాతనికీర్తి దిగంతవిశ్రాంత మయ్యె ననియు, నాతనినడవడి సజ్జనసంస్తూయమాన మనియు, నాతఁడు చారచక్షు వై సామదానభేదదండోపాయముల నరయు ననియు, నాతనియభివృద్ధి చారణజేగీయమాన మనియు భావము.

విశే. ఇయ్యది ముక్తపదగ్రస్తము. పదాంతమున విడువఁబడినపదమును మఱల స్వీకరించుచు నడుపుటకే ముక్తపదగ్రస్త మని పేరు. పాదాదినారబ్ధమైనపదమును తుది పాదపుఁ దుదినట్లే మఱల నావృత్తిచేసినచో, నదియే సింహావలోకన ముక్తపదగ్రస్త మగు. ఆనియమము ననుసరించి యిది సింహావలోకనముక్తపదగ్రస్తమే కాదగుంగాని ప్రథమ పాదాదిని 'దయ'అనియుండ నంతిమపాదాంతమున 'దయా' అని గుర్వంతముగ నుండుటంజేసి చింత్యము.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ, కుతుకాగతసుకవినికరగుంభితకావ్య
స్మృతిరోమాంచవిశంకిత, చతురాంతఃపురవధూప్రసాదనరసికా! 130

టీ. ప్రతివర్ష...రసికా- ప్రతివర్ష = ప్రతిసంవత్సరమున సైన, వసంతోత్సవ = వసంతోత్సవమునందైన, కుతుక=సంతోషాతిశయముతో, ఆగత=వచ్చిన, సుకవినికర = సుకవిసమూహముచే, గుంభిత=కూర్పఁబడిన, కావ్య=కావ్యములయొక్క, స్మృతి = స్మరణముచేసైన, రోమాంచ=గగుర్పాటుచే, విశంకిత = మిగులసందియమందు, చతుర= నిపుణలైన, అంతఃపురవధూ = అవరోధజనముయొక్క, ప్రసాదన = తేర్చుటయందు, రసికా=సరసుఁడవైనవాఁడా.

భా. ప్రతిసంవత్సరమున వసంతోత్సవ మొనర్చువేళలఁ గవు లేతెంచి సరసము లగుకావ్యముల నొనర్చుచుందు రనియుఁ, దత్కావ్యరసాస్వాదముంజేసి కృష్ణరాయలకు రోమాంచము కలుగ, నది వెఱవనితలముందలియనురాగముకతనఁ దన కీరీతిని సాత్వికోదయము కల్గెనని వారు భావింతురేమో యను భయమున, నాతఁడు వారిసందియమును దొలఁగించి సరసగతినిఁ దేర్చుచుండు ననియు భావము.

విశే. ఆశ్వాసాంతపద్య మగు నిందుఁ గవి యీయాశ్వాసమునందైన శ్రీకృష్ణకృతసత్యానునయరూప మగు సంపూర్ణకథను 'చతురాంతఃపురవధూప్రసాదనరసికా'

అనుదానిమూలమున సూచించెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలు గోపము విడనాడి తనయెడం బ్రణయాపరాధము గావించిన తిరుమలదేవిని దేర్చుటనుగూడ నిందుఁ గవి సూచించె ననఁదగును. ఆ తేర్చుటయుఁ దనకావ్యనిర్మితి మూలముననే జరిగె ననునంశమును గవి 'ప్రతివర్షవసంతోత్సవ ... సుకవిగుంభితకావ్యస్మృతి...' ఇత్యాదిపదములమూలమున నిపుణముగఁ బ్రకటించెను. మఱియుఁ దనకావ్యముగూడ వసంతోత్సవవేళ నేసృష్టమయ్యె ననునంశమునుగూడఁ దెలియఁబఱచెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలపాండిత్యమును రసజ్ఞతనుగూడఁ బ్రకాశమొనర్చెను. రాజు లక్కాలముననేగాక ప్రాచీనకాలము నుండియు వసంతోత్సవము జరుపువాడుక యున్నట్లు సంస్కృతకావ్యాదులవలనఁ దెలియవచ్చెడు.

నర్కుటము.—

ప్రసృతివిలోచనాకుసుమబాణ! దిశాలలనా
ఘుసృణపటీరలేపకృతికోవిద! బాహుతటీ
[1] విసృమరకీర్తిజాల! రణవీక్షితవైరినృప
త్యసృగతిపంకిలాసిముఖ! [2]గైందవవంశమణీ! 140

టీ. ప్రసృతి...బాణ-ప్రసృతివిలోచనా = చేరెడుకన్నులుగలస్త్రీలకు, కుసుమబాణ = పుష్పాయుధుఁడా! (మన్మథుఁడా!), దిశా...కోవిద-దిశాలలనా = దిగంగనలకు, ఘుసృణపటీర = కుంకుమపూవుతోడి మంచిగంధమును, లేప=పూయుట యను, కృతి = కార్యమందు, కోవిద=పండితుఁడా! బాహు...జాల-బాహుతటీ = బాహుప్రదేశమునుండి, విసృమర=ప్రసరించునట్టి, కీర్తిజాల=కీర్తిసమూహముగలవాఁడ, రణ...ముఖ-రణ=యుద్ధమునందు, వీక్షిత=చూడఁబడిన, వైరినృపతి = శత్రురాజులయొక్క, అసృక్=రక్తముచే, అతిపంకిల = మిక్కిలి బురదగలదిగాఁ జేయఁబడిన, అసి = కత్తియొక్క, ముఖ = అగ్రముగలవాఁడా. ఐందవవంశమణీ! = చంద్రవంశశ్రేష్ఠుఁడా! చంద్రవంశమనేవంశము (వెదురు) నకు మంచిముత్తియమైనవాఁడా! (చంద్రవంశముక్తాఫలమా!)

విశే. 'వీక్షిత' అనుచో 'విక్షత' అని యుండిన లెస్స, పరాక్రమముకతన సంభవించుటంజేసి కీర్తి బాహుతటినుండి ప్రసరించుచున్న దనెను. సామాన్యముగఁ గవులు కీర్తినిఁ దెల్లఁగా నున్నట్లే వర్ణింతురు. ఇచ్చో నాసంప్రదాయము ననుసరించి పటీరలేప

1. విసృమరశౌర్యకీర్తి భరవిక్షతవైరి: 2. యాదవ.

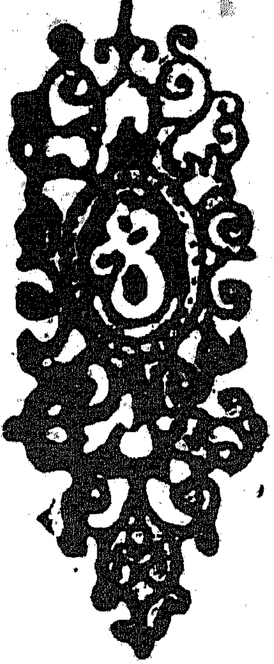
మనినం జాలును. కాని, కృష్ణరాయలకీర్తి యతులప్రతాపసంభూత మగుటంజేసి రక్తవర్ణ మిశ్రితపటీరలేపములోఁ బోల్చెను. మఱియుఁ జందనమునఁ గుంకుమపూవుఁ గూర్చుటయు సాగార మైయుంట నీవర్ణన మెంతయు హృద్య మనఁదగును.

ఇది నర్కుటవృత్తము. కొందఱు దీని నే కోకిలకాకమందురు. న. జ. భ. జ. జ. వ. గణములు. 11-వ అక్షరము యతిస్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసార
స్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశిక
గోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామ
ధేయప్రణీతం బైనపారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందు
బ్రథమాశ్వాసము.

ద్వితీయాశ్వాసము

సదనలోచనాబ్జద
యాసారమరందపోషితార్థిభ్రమరో
ల్లాసగుణమలయకూట
ప్రాసాదనివేశ! కృష్ణరాయమహీశా. 1

టీక. శ్రీసదన...నివేశ-శ్రీ=లక్ష్మికి, సదన = స్థానములగు, లోచన = నేత్రములను. అబ్జ=పద్మములసంబంధమైన, దయాసార=కృపావృష్టి యను, మరంద=పూఁదేనెచే, పోషిత=పోషింపఁబడిన, అర్థి=యాచకు లను, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, ఉల్లాసగుణ = వికాసగుణము గల, మలయకూటప్రాసాద = మలయకూట మను మేడ, నివేశ = వాసముగాఁ గలవాఁడ, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయభూమీశ, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

భావము. భ్రమరములు పద్మమరందముం గ్రోలి యెలమి మీఱఁ బద్మగృహమున విహరించు రీతిని, కృష్ణరాయల కనుదమ్ములనుండి వెల్వడుదయావృష్టి యన్మరందముం గ్రోలి యాచకభ్రమరము లాతని మేడయం దెలిమి మీఱ విహరించుచుండు ననియుఁ, దాదృశ యాచకభ్రమరవిహారాస్పద మగు మేడను గృష్ణరాయలు నివసించు ననియు భావము. అనఁగాఁ గృష్ణరాయలు దయ మీఱ నర్థుల నాదరించువాఁ డనియుఁ దాన వా రెల్లపుడును నాతని మేడయం దెలమి మీఱ వర్తిలుదు రనియుఁ దాత్పర్యము.

విశేషార్థాదులు. కృష్ణరాయల నేత్రములు మహాభాగ్యలక్షణలక్షితములై విరిసిన తమ్ములంబోలి యొప్పుటయుఁ, గృష్ణరాయల కర్థులపైఁ గలయత్యాదరమును గమ్యములు. కృష్ణరాయఁడు-కర్మధారయం బియ్యది సిద్ధసమాసంబట్లు యగును. కావున నిట్టిసంజ్ఞావాచకములకు మీఁదిసంస్కృతపదములతో సిద్ధసమాసము రాఁదగును. 'లక్ష్మావరతనయా, చల్లమాంబాసుతా' అనుమున్నగు నవిట్టివి కవిప్రయుక్తములు గాన నగును.

అలం. రూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ, వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
పారిజాతంబు దేనిట్లు ప్రతిన*వట్టి, చంద్రశాలకు నేతెంచి చక్రధరుఁడు.

టీ. అవధరింపుము=శ్రద్ధగా వినుము, జనమేజయక్షితీశవరునకున్=జనమేజయుఁడను రాజశ్రేష్ఠునకు, అమ్మౌనివల్లభుండు = ఆమునీశుఁడు, తేన్ = తెచ్చుటకు, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, చంద్రశాలకున్ = శిరోగృహమునకు, ఏతెంచి = వచ్చి.

వ్యా-వి శే. ఆ+మౌనివల్లభుఁడు త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వము కల్గును. ఊష్మ రేఫంబులకుఁ గలుగదు. ప్రతిన. వి. ప్రతిజ్ఞ. ప్ర.

ఏతెంచు=ఏగుతెంచు, అభ్యాగతి నరుగ్వాదులకుఁ దెంచుధాతు వనుప్రయుక్తమగును. అగుచో గువర్ణము విభాషను లోపించును.

మ. సరసాలాపముల న్వినోదకథలన్ సాత్రాజితీదేవిఁ బ్రే
మరసాంభోనిధి నోలలార్చి కడు సమ్మానంబు గావించి ని
ర్భరకౌతూహలవృత్తి నుండ ఘటికాపర్యాప్తిఘంటారవాం
తరనిర్ణీతము లై వినంగఁబడియె న్మధ్యాహ్నశంఖధ్వనుల్. 3

టీ. సరసాలాపములన్ = రసము చిప్పిలుమాటలచేతను, వినోదకథలన్ = ఉబుసుపోకకై చెప్పఁగొనెడుకథలచేతను, సాత్రాజితీదేవిన్ = సత్రాజిత్పుత్రిక యగు సత్యభామను, ప్రేమరసాంభోనిధిన్ = అనురాగరససాగరమున, ఓలలార్చి = ఈఁదులాడఁజేసి, సమ్మానము=గౌరవము, కావించి = చేసి, నిర్భరకౌతూహలవృత్తిన్ = సంపూర్ణసంతోష వ్యాపారముతో, ఘటికా...నిర్ణీతములై - ఘటికా = గడియలయొక్క, పర్యాప్తి = నిండుటచేనైన, ఘంటారవ=గంటలచప్పుడులయొక్క, అంతర=నడుమను, నిర్ణీతములై = నిర్ణయింపఁబడినవై, మధ్యాహ్నశంఖధ్వనుల్ = మధ్యాహ్నకాలమున నైన శంకముల మ్రోఁతలు.

వ్యా-వి శే. ఓలలార్చి ప్ర. ఓలలాడు. ఆడోడుకూడుల డకారమునకుఁ జుక్కు పరమగునపుడు రేఫం బగు. కావించి-ఇంచుక్చుక్పుగాగమములు పరము లగునపు డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కు తెఱంగులం గానంబడియెడి.

తే. సమయకృత్యంబు లప్పుడు సలుపఁ దలఁచు
నలిననాభునిచిత్తంబు దెలిసి సత్య
భామకనుసన్న నుడిగంపుఁబద్మముఖులు
నిలిచి రంతంత వినయంబు దోలఁక నెదుట. 4

* పలికి.

టీ. సమయకృత్యంబులు = కాలోచితకార్యములు, ఉడిగంపుఁబద్మముఖులు = సేవకురాండ్రు, కనుసన్నన్ = నేత్రసంజ్ఞను, అంతంతన్ = దగ్గఱఁగా.

వ్యా-విశే. ఉడిగంపుఁబద్మముఖులు - కర్మధారయంబున ముపర్ణకమునకుఁ బుంపు లగును. వానికిఁ బరుషములు పరములుగా నుగాగమమును సరళాదేశాదులును నగును.

క. తలిరాకుఁబోఁడి యొక్కతి, జలకమునకు వేళ యనుచు శౌరికి వీణా
కలకలములఁ గలకలనగు,పలుకుల మెలపొలయ విన్నపముగావించెన్.

టీ. తలిరాకుఁబోఁడి = చిగురాకువలె మనోజ్ఞురాలైనపడఁతి, జలకమునకున్ = స్నానమునకు, వీణాకలకలములన్ = వీణాధ్వనులను, కలకల=ఇది హాసధ్వన్యనుకరణము. నగు=నవ్వునట్టి, పలుకులన్ = మాటలతో, మెలపు=మృదుత్వము, ఒలయన్=వ్యాపించునట్లు, విన్నపము=విజ్ఞప్తిని, కావించెన్=చేసెను.

భా. ఒకయువతి స్నానమునకు వేళ యయ్యె నని శ్రీకృష్ణునకు వీణాధ్వనిని దిరస్కరింపఁజాలు మృదువు లగుమాటలతో విన్నవించె నని భావము.

వ్యా-విశే. తలిరాకుఁబోఁడి - తలిరాకు = కర్మధారయంబునఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు. రూ. అ. తలిరుటాకు, అలరుఁబోఁడీత్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబులు.

ఉ. ఇంచినవేడ్క నాత్మహృదయేశ్వరిఁ గన్గొని శౌరి మందహా
సాంచితనేత్రుఁ డై జలకమాడఁగ లెమ్మని పైఁడిచేలకొం
గించుక జాఱ నొక్కతరలేక్షణహస్తముఁ గేల నూఁదుచుం
గంచుకిసంచయంబు సముఖా యన గద్దియ డిగ్గె డిగ్గినన్. 6

టీ. ఇంచినవేడ్కన్ = అతిశయించినయానందముతో, శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆత్మహృదయేశ్వరిన్ = తనప్రాణేశ్వరి యగు సత్యభామను, కన్గొని = చూచి, మందహాసాంచితనేత్రుఁడై=చిఱునగవుతో నొప్పుకన్నులుగలవాఁడై,జలకమాడఁగన్=స్నానము చేయఁగా, లెమ్ము అని, పైఁడిచేలకొంగు = బంగరుబట్టయొక్కచెఱఁగు, ఇంచుక = కొంచెము, జాఱన్, ఒక్కతరళేక్షణహస్తమున్ = ఒక్కచంచలాక్షిచేతిని, కేలన్ = చేతితో, ఊఁదుచున్ = నొక్కిపట్టుకొనుచు, కంచుకిసంచయంబు=అంతఃపురపుఁగావలివారు, సముఖా=పరాకు, అనన్, గద్దియన్ = ఆసనమును, డిగ్గెన్=దిగెను, డిగ్గినన్ = దిగఁగా. ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. కేలన్ ఇది యాపవిభక్తికము. ఔపవిభక్తికముల తృతీయాహస్తముల కత్వం బాదేశం బగు.

క. ప్రామినుకులపూఁబోఁడుల
సీమంతపుఁజెందిరంబుచే బలె నరుణ
శ్రీ మించు నతనిపదముల
భామామణి యొార్తు పయిఁడిపావలు దొడిగెన్. 7

టీ. ప్రామినుకుల...బలెన్-ప్రామినుకుల=వేదము లనెడు, పూఁబోఁడుల = స్త్రీల యొక్క, సీమంతపు=పాపటలసంబంధమైన, చెందిరంబుచేన్ బలెన్=ఎఱ్ఱనిరంగుచేతవలె, అరుణశ్రీన్ = ఎఱ్ఱనైనకాంతితో, మించు = ప్రకాశించు, అతనిపదములన్ = ఆశ్రీకృష్ణునిపాదములందు, పయిఁడిపావలు = బంగరుపాదుకలను, తొడిగెన్ = కూర్చెను.

వ్యా-వి శే. భగవానుఁడు శ్రీకృష్ణుఁ డుపనిషన్మౌళిలాలితుఁడు కాన, నాతని పాదము లాయుపనిషద్భాగములపాపటలందలి యారుణ్యమున నరుణము లయ్యె నని యెన్నునది, ఇందు శ్రీకృష్ణునివేదాంతవేద్యతను గవి సూచించెను. ప్రాఁత + మినుకులు= ప్రామినుకులు. ప్రాఁతాదులతొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగును. అలం. రూపకము; ఉత్ప్రేక్ష.

తే. కేళిగతి మీఱ మజ్జనశాల కరిగి
శాతమన్యవమణిమయాసనమునందుఁ
గౌస్తుభాదివిభూషణోత్కరము నెల్ల
నొయ్య నొయ్యన సడలించి యున్నయంత. 8

టీ. కేళిగతిన్=సవిలాసమగునడకతో, మజ్జనశాలకున్ = స్నానగృహమునకు అరిగి=పోఁగి, శాతమన్యవ...నందు-శాతమన్యవ మణిమయ=ఇంద్రనీల మణిమయమైన ఆసనమునందున్ = గద్దియయందు, కౌస్తుభాది...త్కరమునెల్లన్=కౌస్తుభము మున్నగు నాభరణములనెల్లను, ఒయ్యనొయ్యన = మెల్లమెల్లగా, సడలించి = వదలించి, ఉన్న యంతన్=ఉన్నమీఁద.

వ్యా-వి శే. శతమన్యోరిదం శాతమన్యవమ్, అణ్=ఇంద్రసంబంధమైనది.

శ్రీకృష్ణుని మాధ్యాహ్నికస్నానము

ఉ. కంపనలీలమై నసదుఁగా నసియాడఁ గుచద్వయంబుఁ న
ర్తింప లలాటరేఖ చెమరింపఁగ హారలతాగుళుచ్ఛముల్
తుంపెసలాడఁ గంకణమృదుధ్వని తాళగతిం జెలంగఁగా
సంపెఁగనూనె యంటె నొకచంద్రనిభానన కంసవైరికిన్. 9

టీ. కంపనలీలమైన్ = చలనవిలాసముచే, అసదుఁగౌను = అల్పమగునడుము, అసియాడఁగ్ = మిగులఁ జలింపఁగా, లలాటరేఖ=నొసలిరేక, చెమరింపఁగన్ =చెమ్మగిలఁగా, హారలతాగుళుచ్ఛముల్ =హారము లనులతలయొక్కగుంపులు, తుఁపెసలాడఁగ్ = నటింపఁగా, కంకణమృదుధ్వని=కంకణములయొక్క మెలపైనసవ్వడి, తాళగతిన్ = లయయొక్కరీతితో, చెలంగఁగాన్ = ఒప్పఁగా, ఒకచంద్రనిభానన=ఒకచంద్రముఖి, కంసవైరికిన్ = శ్రీకృష్ణునకు, సంపెఁగనూనె = సంపెంగతైలమును, అంటెన్ = రాచెను.

వ్యా-విశే. కంపనలీలమైన్-తృతీయావిభక్తిప్రత్యయ మగు చేతవర్ణకమునకు బదులుగా 'మెయి, మై'అనునవి వికల్పముగఁ గల్గును. అసదు కౌను-ఉదంతంబు లగుస్త్రీసమంబులకును, పుంపులకును బరుషసరళములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు. మీఁద ద్రుతకార్యములం. సమాసంబుల ద్రుతమునకు స్వత్వము లేదు. అసదుఁగౌను. అలం. స్వభావోక్తి, సముచ్చయము.

ఉ. తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడు తేఁటులఁ బోలఁ బెన్నెఱుల్
వేమఱు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగినీ రెడఁ జల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాళియనాగభేదికిన్. 10

టీ. తామరదోయిలోన్ = పద్మద్వంద్వమున, తగిలి=చిక్కుకొని, దాఁటెడు తేఁటులన్ =దాఁటుచున్న తుమ్మెదలను, పోలన్ =పోలఁగా, పెన్నెఱుల్ = పెద్దవెండ్రుకలగుంపును, వేమఱు=మాటిమాటికి, చేతులన్ =హస్తములచే, పిడిచి, విప్పి, విదిర్చి = వదలునట్లుచేసి, నఖాంకురంబులన్ = గోటిమొలకలచే, కోమలలీలన్ = మృదువైన రీతితో, దువ్వి, తెలిగొజ్జగినీరు = తెల్లనిపన్నీరు, ఎడన్ =నడుమనడుమ, చల్లిచల్లి = చిలికిచిలికి, గంధామలకంబు = పరిమళించునుసిరికముద్దను, ఒకయంగన = ఒకస్త్రీ, కాళియనాగభేదికిన్ = కాళియు నడఁచిన శ్రీకృష్ణునకు, పెట్టెన్.

వ్యా-విశే. పెద్ద+నెఱులు=పెన్నెఱులు; సమాసంబునఁ బ్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబు. పరుషేతరములు పరము లగునపుడు వానికి ద్విత్వము కల్గును. తేఁటులు. రూ. అ. తేంట్లు. చేతులన్-ఇ టి లివర్ణము లొప విభక్తికములు. అవి ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరములగునపుడు కొన్నిశబ్దములకుఁ బ్రాయికముగ నగును. "కాళియుఁడు కద్రువకుమారుఁడు. జనులు పెట్టినభక్ష్యముల సర్పము

లన్నియు గరుడున కిచ్చుచుండఁ గాళియుఁడు వానిని గరుడున కొసంగకుండుటంజేసి, గరుడుఁ డాతనిపైఁ గోపము నూని వానిం దఱిమెను. దానంజేసి భయపడి కాళియుఁడు సౌభరిశాపవశమున గరుడునకుఁ జొరరానికాళిందిమడువుం జొచ్చెను. అతఁ డందుఁ బ్రవేశించుటంజేసి యందలిజలము విషమయ మగుటయు, జీవకోటి చచ్చుటయు సంభవింపఁ, గృష్ణుఁ డక్కొలనుఁ బ్రవేశించి కాళియునిశిరముం దనపాదమునఁ ద్రొక్కి, తజ్జాయలసంప్రార్థనము ననుసరించి వానిం జంపక పాతాళమున కణఁగఁద్రొక్కెను." అని తులాకావేరీమాహాత్మ్యము. అలం. ఉపమ.

మ. చెలువల్ గొందఱు హేమకుంభములతోఁ జేసే నొసంగ న్విని
ర్మలదోర్మూలరుచుల్ వెలిం బొలియఁ దోరంబైనచన్దోయిసం
దోలయ న్వేనలి జాఱ నిక్కి యరమే నొయ్యారమై వ్రాలఁగా
జలకంబార్చె లతాంగి యోర్తు యదువంశస్వామికిన్వేడుకన్. 11

టీ. కొందఱు చెలువలు = కొందఱుస్త్రీలు, హేమకుంభములతోన్ = బంగరుగిండ్లతో, చేసేన్ = ఒకరొకరిచేతిమీఁదుగా, ఒసంగన్=ఈయఁగా, వినిర్మలదోర్మూలరుచుల్=స్వచ్ఛములైన బాహుమూలములకాంతులు, వెలిన్=బయటికి, పొలయన్=వ్యాపింపఁగా, తోరంబైన=స్థూలమైన, చన్దోయిసందు=స్తనద్వంద్వముయొక్క సందర్భము, ఒలయన్=వ్యాపింపఁగా, వేనలి=కొప్పు, జాఱన్=వీడఁగా, నిక్కి=ఉబ్బి, అరమేను=సంకోచశరీరము, ఒయ్యారము ఐ=అందముగా, వ్రాలఁగాన్=వంగఁగా, ఓర్తు లతాంగి=ఒకతీవఁబోఁడి, వేడుకన్=ఉత్సాహముతో, యదువంశస్వామికిన్ = యదుకులభర్తయగుశ్రీకృష్ణునకు, జలకంబార్చెన్=స్నానముచేయించెను.

వ్యా-వి శే. చేసేన్-'చేసేతన్' అనుదాని క్లిష్టరూపము. 'చన్దోయి' ఇందలి నకారము ద్రుతమనునంశము చింత్యము. నకారమాత్రము ద్రుత మనిన సరిపడును. అలం. స్వభావోక్తి.

సీ. చెంద్రికపూవన్నె జిలుఁగుదువ్వలువను
దడియొత్తె నొక్కకాంతాలలామ
కొనగోళ్ల నెఱులు సిక్కులు వాపి మెలపున
శిర సార్చె నొక్కలేఁజిగురుఁబోఁడి
వెన్నెలనిగ్గులు వెదచల్లెడుమడుంగు
లందిచ్చె నొక్కపూర్ణేందువదన
నవరత్నమయభూషణవ్రజంబులు మేనఁ
గీలించె నొకరాజకీరవాణి

తే. విరులసరు లిచ్చె నొకయరవిందగంధి
యలఁదెఁ జందన మొక ధవళాయతాక్షి
సుదతి యొక్కతె కపురంపుసురఁటి విసరె
నిలువుటద్దంబు నొకయింతి నిలిపె నెదుట. 12

టీ. చంద్రికపూ...వలువను = కుసుంబపుష్పవర్ణములుగల సన్ననికట్టుకొకచే, ఒక్కకాంతాలలామ=మిక్కిలియందకత్తెయగు నొకతె, తడియొత్తెను. కొనగోళ్లన్ = గోరులకొసలచే, నెఱులు=వెండ్రుకలు, చిక్కులు = అల్లికొనుటలు, పాపి = పోఁగొట్టి, మెలపునన్ = మృదువుగా, ఒకలేఁజిగురుఁబోఁడి = ఒకలేఁజిగురువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలపడఁతి, శిరసు, ఆర్చెన్=ఆరఁజేసెను. వెన్నెలనిగ్గులు = వెన్నెలయొక్క యుత్కృష్టకాంతులను, వెదచల్లెడు=వ్యాపింపఁజేసెడి, మడుంగులు=వస్త్రములను, ఒక్క పూర్ణేందువదన=పూర్ణచంద్రునింబోలు మోముగల యొకవనిత, అందిచ్చెన్ = సమర్పించెను. నవరత్న...వ్రజంబులు = తొమ్మిదిజాతులరత్నములచే బహుళములైన యలంకారసమూహములను, ఒకరాజకీరవాణి = శుకరాజముయొక్క పల్కులంబోలుపలుకులుగల యొకయువతి, కీలించెన్=అమర్చెను. విరులసరులను=పూదండలను, ఒకయరవిందగంధి=పద్మపరిమళమువంటిపరిమళముగల యొకవనిత, ఇచ్చెన్. చందనము, ఒకధవళాయతాక్షి = తెల్లనిదీర్ఘములైనకన్నులుగల యొకతరుణి, అలఁదెన్=పూసెను. కపురంపుసురఁటిన్ = కర్పూరపువీవనను, సుదతి ఒక్కతె = మంచిదంతములుగలయొకతె, విసరెన్=వీచెను. ఒక ఇంతి=ఒకస్త్రీ, నిలువుటద్దంబున్ = నిలిచియుండు పెద్దయద్దమును, ఎదుటన్=అభిముఖముగా, నిలిపెన్ = ఉంచెను.

విశే. అందకత్తెలలో మిన్నగాన నందమగువలువ నొసంగె ననియు, చిగురువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలది గానఁ జిగురులకొనలంబోలు కొనగోళ్లచే మెలపునఁ జిక్కుఁదీర్చుట శిరసార్చుట నొనర్చె ననియుఁ, పూర్ణచంద్రునింబోలు మోము గలవి గావున వెన్నెలనిగ్గులవెదఁజల్లు వస్త్రముల నొసంగఁగల్గె ననియు, రాజకీరవాణి (రాజపుత్రి) కావుననే రత్నాభరణరాజిఁ జక్కగ నమర్చె ననియుఁ, బద్మగంధి కావుననే కమ్మవిరుల నొసంగె ననియుఁ, దెల్లనిదీర్ఘములగుకన్నులు గలదికావుననే తెల్లనిచందనము మేనఁ బూసె ననియు, కప్పురపుఁబలుకులంబోలు మేలుదంతములు గలది కావుననే కర్పూరపుసురఁటి విసరె ననియు, యౌవనపు మేనితళుకుల మించునింతి కావుననే తళతళ మెఱయు నద్దమును నిల్పె ననియు, నిట్లిందలి యువతీకృతకృత్యములు తత్తరుణీరూపవిలాసానురూపములై, సాభిప్రాయములై వెలయుచున్నవి. అలం. పరికరము.

వ్యా-వి శే. కప్పురము + సురంటి - కర్మధారయంబుల మువర్ణకమునకుఁ బుంపులగు. నిలువు + అద్దము. కర్మధాలయంబులం దుత్తున కచ్చుపరంబగునపుడు టుగాగమంబగు, నవరత్నములు—1. మౌక్తికము, 2. పద్మరాగము, 3. వజ్రము, 4. ప్రవాళము, 5. మరకతము, 6. నీలము, 7. గోమేధికము, 8. పుష్యరాగము. 9. వైడూర్యము.

క. కలికినిడువాలుఁగన్నుల, తళుకులు మణిదీపశిఖలుఁ దడఁబడ లక్ష్మీ
నిలయున కిచ్చిరి కొందఱు, నెలఁతలు మౌక్తికవిచిత్ర నీరాజనముల్.

టీ. కలికి...తళుకులు=మనోజ్ఞములగువాల్గన్నులతళతళలును, మణిదీపశిఖలున్ = మణిదీపాగ్రములును, తడఁబడన్ =వ్యత్యాసపడఁగా, కొందఱు నెలఁతలు = కొందఱు వనితలు, మౌక్తికవిచిత్ర నీరాజనముల్ = ఆణిముత్తెములరూపమైన యాశ్చర్యకరము లగుహారతులను, లక్ష్మీనిలయునకున్ = లక్ష్మీదేవికి స్థానమైనవానికి (శ్రీకృష్ణునకు) ఇచ్చిరి=ఇడిరి.

వ్యా-వి శే. "ఇయ్యవి మణిదీపాగ్రములు, ఇయ్యవి కన్నులతళుకులు" అని యేర్పడ లేదనుటంజేసి కన్నులతళుకుల కసాధారణకాంత్యతిశయము సూచిత మయ్యెను. కప్పురపుటారతులుగాక మౌక్తికనీరాజనము లగుట విచిత్ర నీరాజనము లనెను. లక్ష్మీనిలయుం డనుట సాక్షాన్నారాయణత్వము సూచితము. వాలు + కన్నులు:సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకును, బుంపులకును బరుషసరళములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు, సమాసముల ద్రుతమునకు స్వత్వలోపసంశ్లేషములు గలుగవు.

మ. జలకం బాడి మడుంగు గట్టి మణిభూషాదీప్యమానాంగియై
కలపం బెంతయు వింతగా నలఁది చెంగల్వల్ నెఱిన్మించ వే
నలిఁ గీల్కొల్పి పసిండియం దెరవళి న్రాయంచ లంతంత రాఁ
జెలులుం దానును సత్యభామ సను దెంచెన్నాథుఁ డుప్పొంగఁగన్.14

టీ. జలకంబాడి=స్నానముచేసి, మడుంగు = ధౌతవస్త్రము, కట్టి=ధరించి, మణిభూషాదీప్యమానాంగి యై = మణిమయములగునలంకారములచేఁ బ్రకాశించుశరీరము గల దై, కలపంబు=మైపూఁత, ఎంతయున్ =మిక్కిలి, వింతగాన్ , అలఁది=పూసి, చెంగల్వల్ =ఎఱ్ఱకలువలు, నెఱిన్ =మనోహరముగా, మించన్ =ప్రకాశించునట్లు, వేనలిన్ =కొప్పును, కీల్కొల్పి = తఱిమి, పసిండియందెరవళిన్ = బంగరుటందియసవ్వడిచే, రాయంచలు=రాజహంసలు, అంతంతన్ =దగ్గఱదగ్గఱగా, రాన్ = రాఁగా. సత్యభామ, చెలులును దానును, నాథుఁడు=పతి యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఉప్పొంగఁగాన్ =సంతసింపఁగా, చను దెంచెన్ = ఏతెంచెను.

వ్యా-విశే. "ఆత్మార్థం బభిహిత మగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు ధాతువిశేషణంబుల కగు." అనుపద్ధతి నిచ్చోఁ దాను శబ్దప్రధానముగనే క్రియ ననుసరించెనని యేకవచనమున నమరియున్నది. రాయంచ లంతంత రానుటంజేసి హంసగమనములమించి యమ్మందయానడక లమరియుంటఁ దెలియనయ్యెడు. రాయంచ. ప్ర. రాజహంస. ఇందుఁ బ్రియవాల్లభ్యపాత్రమును సమయోచితమును నగురీతిని సత్యాశృంగారవేషమును గవి నిరూపించినాఁడు.

సీ. మాత్సర్యఘనమేఘమాలికాపగమప్రకాశితహిమధామకళ యనంగ
విరహనిశీథినీవిరమసంప్రాపితోన్మీలనామోదపద్మిని యనంగఁ
గ్రోధదంతావళక్షోభవిశ్రమపునస్సంజాతనైర్మల్యసరసి యనఁగ
సంతాపనైదాఘసమయనిర్గమకోరకితనవమాలతీలతిక యనఁగ

తే. గాంతిఁ జెన్నారి వికసితస్వాంత యగుచుఁ
గలఁక యెంతయు దిగఁద్రోచి చెలువ మెసఁగఁ
జేర వచ్చినప్రియభామ గారవించి
యున్న యత్తఱి మురవైరిసన్నిధికిని. 15

టీ. మాత్సర్య...కళ - మాత్సర్య = ఈర్ష్య యను, ఘన = గొప్పదగు, మేఘమాలికా = మేఘపంక్తియొక్క, అపగమ = పోకచే, ప్రకాశిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, హిమధామ=చంద్రునియొక్క, కళ, అనంగన్ = అనునట్లుగ, విరహ...పద్మిని, విరహ=వియోగ మను, నిశీథినీ = రాత్రియొక్క, విరమ = తెగుటచేత (పోవుటచేత), సంప్రాపిత=పొందింపఁబడిన, ఉన్మీలన=వికాసమును, ఆమోద=పరిమళమునుగల, పద్మిని = పద్మలత, అనంగన్, క్రోధ...సరసి-క్రోధ=కోప మను, దంతావళ=ఏనుఁగుసంబంధమైన, క్షోభ=కలఁతయొక్క, విశ్రమ = విశ్రాంతిచే (తొలఁగుటచే), పునః=తిరుగ, సంజాత = కలిగిన, నైర్మల్య = నిర్మలత్వము కల, సరసి = సరస్సు, అనంగన్, సంతాప...లతిక - సంతాప=కాక యను, నైదాఘసమయ = గ్రీష్మకాలముయొక్క, నిర్గమ = పూర్ణమగు పోకచే, కోరకిత=మొగ్గతొడిగిన, నవ=క్రొత్తదగు, మాలతీలతిక=మాలతీలత, అనంగన్, కాంతిన్=ప్రకాశముతో, చెన్నారి = సొగసునంది, వికసితస్వాంత అగుచున్=వికసించినమది కలదై, కలఁక=కలఁతను, ఎంతయున్=మిక్కిలి, దిగన్ద్రోచి = విడిచి, చెలువము=అందము, ఎసఁగన్=ఒప్పఁగా, చేరన్ = దగ్గఱకు, వచ్చిన = ఏతెంచిన, ప్రియభామన్ = ప్రియకాంతను, గారవించి = సమ్మానించి, ఉన్నయత్తఱిన్ = ఉన్నయాసమయమున, మురవైరిసన్నిధికిని = శ్రీకృష్ణునిసమీపమునకు. ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

భా. మబ్బుతొలఁగుటచేఁ బ్రకాశించు చంద్రకళయట్లు మాత్సర్యము తొలఁగుట కతన సత్య ప్రకాశించె ననియు, రేయి కడచుటచేఁ జెందిన వికాసపరిమళములు గల పద్మిని విధమున విరహవిరామమున సత్య ప్రకాశసంతసముల నంది చెలువారె ననియు, దంతావళ సంక్షోభము తొలఁగుటకతన మఱల నలిసస్వచ్ఛ మై మించు సరసుకరణి సత్యభామ క్రోధాపగమమున తిరుగ సెప్పటిరీతిని నైర్మల్యము నందె ననియు, గ్రీష్మకాలము చనుట చే మొగ్గతొడిగినమాలతీలతికచందమున సాత్రాజితి సంతాపము పోవుటంజేసి యత్యుత్సాహము కల దయ్యె ననియు భావము. సత్య మనసుకు వికాసమును నంగమునకుఁ బ్రకాశమును గల్గె నని తాత్పర్యము.

వ్యా-వి శే. అ+తఱిన్ = అ త్తఱిన్. త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగఁ గల్గును. ఊష్మరేఫంబులకుఁ గలుగదు. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష, ఉల్లేఖము; యథాసంఖ్యమును.

సత్యభామకడకు నారదుఁడు వచ్చుట

క. చనుదెంచెఁ గలహభోజన,ముని రుక్మిణి వీడుకొల్ప మున్నీటిజలం
బున మజ్జనాదిమాధ్యం,దినకృత్యము లాచరించి నిష్ఠాపరుఁ డై. 16

టీ. కలహభోజనముని = జగడమునిండిగాఁగలజడదారి, రుక్మిణి, వీడుకొల్పన్ = పంపఁగా, మున్నీటిజలంబునన్ = సముద్రోదకమున, మజ్జనాదిమాధ్యందినకృత్యములు= స్నానము మున్నగు మధ్యాహ్నసమయమునఁ జేయనగుకార్యములు, ఆచరించి = చేసి, నిష్ఠాపరుఁ డై=నియమపరుం డై, చనుదెంచెన్=వచ్చెను.

వ్యా-వి శే. మును+నీరు=మున్నీరు. మున్నీరు+జలము=మున్నీటిజలము. సమాసమునఁ బ్రాంతాదులతొలియచ్చుమీఁదివర్ణముల కెల్ల లోపమును వానికిఁ బరుషేతరములు పరము లగునపుడు ద్విత్వమును, బిదప వృత్తి నాపవిభక్తికటివర్ణము నీరు శబ్దములోని రువర్ణమునకుఁ గల్గెను.

చ. అతనికి సత్యభామయు మురాసురవైరియు నాతిథేయస
త్కృతు లొనరించి యుండఁగ సతీమణు లిద్దఱు పళ్లెరంబు వె
ట్టితి మని విన్నవించినఁ దటిల్లతయు న్జలదంబు యామినీ
పతి వెనుకొన్న కైవడిఁ దపస్వియుఁ దామును భుక్తిశాలకున్. 17

టీ. అతనికిన్ = ఆనారదునకు, ఆతిథేయసత్కృతులు = అతిథియోగ్యము లగు సత్కారములు, ఒనరించి=చేసి, ఉండఁగన్, ఇద్దఱు సతీమణులు=ఇర్వురు వనితారత్నములు, పళ్లెరంబు పెట్టితిమి = భోజనపాత్రముల నమర్చితిమి, అని, విన్నవించినన్ = విజ్ఞాపన సేయఁగా, తటిల్లతయున్ = మెఱపుఁదీఁగయు, జలదంబున్ = మేఘమును, యామినీ

పతిఁ=చంద్రుని, వెనుకొన్నకైవడిన్=వెంబడించినరీతిని, భుక్తిశాలకున్=భోజనగృహమునకు, (మహానసమునకు.)

విశే. తెల్లనినారదుఁడు చంద్రునివలెను, నాతని వెన్నంటి చను మెఱుఁగుఁబోఁడి సత్యయు నీలనీరదగాత్రుఁడు కృష్ణుఁడును విద్యుల్లతాజలదములభంగిని నుండి రని తాత్పర్యము. భార్యాభర్తలఁ దటిన్మేఘములుగను దదనుసరణము గల ధవళదేహుని నారదుం జంద్రునిగను బోల్చుట యెంతయు హృద్య మైయున్నది. అలం. ఉపమ.

మ. చని గారుత్మతరత్నపాత్రికలఁ గంసద్వేషి సాంబాదినం
దనులు న్సాత్యకిముఖ్యసోదరులు నానాబంధుసంతానముం
దనప్రోల న్వసియింప మౌనిపతిచెంతం దాను నర్హాసనం
బున నుండె న్భుజియింప వీవనల నంభోజేక్షణ ల్వీవఁగన్. 18

టీ. చని=ఏఁగి, కంసద్వేషి=కంసవైరి శ్రీకృష్ణుఁడు, గారుత్మతరత్నపాత్రికలన్=గరుడపచ్చలచేసైన పాత్రలందు, సాంబాదినందనులున్=సాంబుఁడు మొదలగు, కుమారులును, సాత్యకిముఖ్యసోదరులు = సాత్యకి మొదలగు నన్నదమ్ములును, నానాబంధుసంతానమున్=వివిధబంధుసమూహమును, తనప్రోలన్=తనసన్నిధిని, వసియింపన్ = నివసింపఁగా, తాను, మౌనిపతిచెంతన్=మునీశునిసమీపమున, అర్హాసనంబునన్ = ఉచితాసనమున, భుజియింపన్ = భోజనము సేయఁగా, వీవనలన్=తాళవృంతములచే, అంభోజేక్షణల్=పద్మేక్షణలు, వీవఁగన్=విసరఁగా, ఉండెన్.

వ్యా-విశే. భుజియింపన్. రూ. అ. భుజింపన్.

సీ. శాకపాకంబులచవులు వక్కాణించు
గతిఁ గంకణంబులు గల్లు మనఁగ
నతివేగ మిఁడుఁడు మీ రనుమాడ్కి మేఖలా
కీలితరత్నకింకిణులు మొరయఁ
గలమాన్నరుచితోడఁ గలహించుజాడ దు
వ్వలువ[1]పింజెలు ఫెళఫెళ యనంగ
నారగింపుఁడు మీర లని ప్రియం బాడెడు
పోలుపున మెట్టియ [2]ల్గులుకరింప
తే. నలరుఁబోఁడులు వడ్డింప నచటఁ గలహ
భోజియును దాను బహుభక్ష్యభోజ్య లేహ్య

1. పింజలు. 2. గిలుకరింప,

చోష్యపానీయములు మధుసూదనుండు
సారెc గొనియాడుచును వేడ్కc నారగించె. 19

టీ. శాకపాకంబులచవులు = కూరలయొక్కయు వంటకములయొక్కయు రుచులు, వక్కాణించుగతిన్ = చెప్పెడురీతిని, కంకణంబులు=ముంజేతినగలవిశేషములు, గల్లు మనఁగన్ = గల్లు మని శబ్దింపఁగా, అతివేగము=మిగులవేగముగా, ఇడుఁడు=పెట్టుఁడు, మీరు, అనుమాడ్కిన్ = అనువిధముగ, మేఖలాకీలితరత్నకింకిణులు- మేఖలా=నడుమున కిడిన యాభరణవిశేషమందు, కీలిత=స్థాపింపఁబడిన, రత్న=రత్నవికారములగు, కింకిణులు= చిఱుగంటలు, మొరయన్=ధ్వని చేయఁగా, కలమాన్నరుచితోడన్=వరియన్నపుఁగాంతితో, కలహించుజాడన్=వాదులాడురీతిని, దువ్వలువపింజెలు=కట్టుబట్టయొక్కకుచ్చెలు, ఫెళఫెళ యనంగన్=ఫెళఫెళయనఁగా, ఫెళఫెళ ధ్వన్యనుకరణము. మీరలు,ఆరగింపుఁడు= భుజింపుఁడు, అని, ప్రియ=ప్రియవాక్యము, ఆడెడుపోలుపునన్=పల్కెడుచందమున, మెట్టియలు=మట్టెలు (పాదపువ్రేళులకమర్చునాభరణవిశేషములు), గులకరింపన్=శబ్దింపఁగా, అలరుఁబోఁడులు=పుష్పమువలె మనోజ్ఞములైనయొప్పిదము గలయువతులు, వడ్డింపన్ = కావలసినశాకపాకములఁ బాత్రముల నిడఁగా, అచటన్ = అచ్చోట, కలహభోజియును=జగడముతిండిగాఁగల జడదారియును, తానును, మధుసూదనుండున్=శ్రీకృష్ణుఁడును, బహు...పానీయములన్-బహు=అనేకములగు, భక్ష్య = కొఱికితినఁదగినవానిని, (అప్పడములు వడియములు మొదలగునవి), భోజ్య=భుజింపఁదగినవానిని (అన్నాదులు), లేహ్య=నాలుకచేనాస్వాదింపఁదగినవానిని (పచ్చడులుమున్నగునవి), చోష్య = పీల్చఁదగినవానిని (ఫలరసములు మొదలైనవి), పానీయములు=త్రాగఁదగినవానిని (పాయసముమున్నగునవి), సారెన్=మాటిమాటికి, కొనియాడుచున్=పొగడుచు, వేడ్కన్ = సంతసముతో, ఆరగించెన్=భుజించెను.

భా. యువతులు వడ్డించునపుడు కల్గిన కంకణములగల్లనుశబ్దము శాకపాకముల రుచులం దెల్పురీతి నుండెననియు, మేఖలయందలి చిఱుంగంటలమ్రోఁత యతివేగ వడ్డింపుఁడని పల్కుచున్నట్లుండెననియు, దువ్వలువపింజెల ఫెళఫెళలు వరియన్నపుఁగాంతితోఁ గలహించుగతి నొప్పెననియు, మెట్టియలమ్రోఁతలు భుజింపుఁడని ప్రియముఁబల్కుచున్నట్లుండెననియు భావము.

వ్యా-విశే. కలహభోజియును దాను నారగించె. ఆత్మార్థంబభిహితమగునపుడు తల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు తద్విశేషణక్రియల కగు ననుపద్ధతిననుసరించి యిచ్చోఁ క్రియ తానుశబ్దమునకే సంబంధించురీతి నేకవచనముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఆత్మార్థక మగు తాను శబ్దము నామతదేతద్వ్యతిక్రమర్థంబులకుఁ బునర్గ్రహణంబునఁ బ్రథమాం

తంబై పూర్వపరంబులుగ నభిహిత మగు ననుపద్ధతి నిచ్చోఁ నామవాచక మగు మధుసూదన పదమునకుఁ బూర్వమునఁ బ్రయుక్త మయ్యెను. ఇందు 'పింజలు' అనిపాఠము గానంబడెడి. 'పింజ'అనుదానికి 'కుచ్చె' అనునర్థము కోశముల గానరాదు, కాన 'పింజెలు' అని పాఠముండఁదగును. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. వామనేత్రీకరాంచలావర్జ్యమాన
కనకభృంగారుకర్కరికాముఖాగ్ర
గళితగంధోదకంబులఁ గంసవైరి
[1]చేతులను వార్చె బాంధవశ్రేణితోడ. 20

టీ. కంసవైరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, వామనేత్రీ...కంబులన్-వామనేత్రీ = చక్కని కన్నులుగలవనితలయొక్క, కర=హస్తములయొక్క, అంచల=కొనలనుండి, ఆవర్జ్యమాన= వంచఁబడుచున్న, కనక=బంగారువికారములగు, భృంగారు = గిండ్లయొక్క, కర్కరికా ముఖ=ద్వారాగ్రముయొక్క, అగ్ర=కొసనుండి, గళిత=జాఱునట్టి, గంధోదకంబులన్ = పరిమళోదకములచేత, చేతులను, వార్చెన్ = కడుగుకొనెను.

క. అప్పుడు తాంబూలంబులు, గప్పురమును జాలవల్లికలఁ బడఁతులచే
నిప్పించె బంధుకోటికి, నప్పద్మదళాయతాక్షుఁ డంతట సతియున్. 21

టీ. అప్పద్మదళాయతాక్షుఁడు = ఆతమ్మిరేకులంబోలె దీర్ఘములైనకన్నులు గల శ్రీకృష్ణుఁడు, జాలవల్లికలన్=చిత్రంపుఁబనులు చేసిన తమలపాకులపళ్లెరములతో, బంధుకోటికిన్ = చుట్టములగుమికి, తాంబూలంబును, కప్పురమును, ఇప్పించెన్ = ఇచ్చునట్లు చేసెను.

వ్యా-విశే. కప్పురము. ప్ర. కర్పూరము.

తే. అంతిపురమున నుచితకృత్యములు దీర్చి
చంద్రశాలాస్థితుం డైన శౌరికడకు
సంతసంబున వచ్చి [2]యాసంయమీంద్రు
నడుగులకు నెఱఁగుడు నతఁ డాదరమున. 22

టీ. అంతిపురమునన్=శుద్ధాంతమున, ఉచితకృత్యములు = అర్హములగుకార్యములను, తీర్చి=చక్కఁబెట్టుకొని, చంద్రశాలాస్థితుండైన=శిరోగృహమం దున్న, శౌరికడ

1. చేతులనుదేర్చె. 2. వాచంయమీంద్రు, నడుగుల కెఱంగుడును నతఁ.

కుఁ=శ్రీకృష్ణునిసమీపమునకు, సంతసంబునన్=సంతోషముతో, వచ్చి, కర్త సత్యభామ యధ్యాహార్యము. సంయమీంద్రునడుగులకున్=మునీశునిపాదములకు, ఎఱఁగుడున్ = నమస్కరింపఁగా, అతఁడు=ఆనారదుఁడు, ఆదరమునన్=మన్ననతో, ముందట 'ఇట్లని యెన్' అనువాక్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. సంతసము. ప్ర. సంతోషము. సంయమీంద్రునడుగులకున్=షష్ఠీసమాసమున నుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు.

వ. ఇట్లనియె. 23

మ. పతి నీవై విహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసం
తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్చూచి లజ్జింపఁగా
నతులప్రాభవవైభవోన్నతులప్రోవై యిట్లు వర్తించునీ
కితరస్త్రీజనబుద్ధి దీవనలు నే నే మిచ్చెద న్మానినీ ! 24

టీ. మానినీ=మానవతీ ! ఇయ్యది సాభిప్రాయము. పతి=భర్త, నీవు+ఐ = నీవై, విహరింపఁగాన్, అనన్యసామాన్యమగు భర్తృవాల్లభ్యము సూచితము. జనము=లోకము, సంభావింపఁగాన్=మన్ననసేయఁగా, లోకశ్లాఘ్యచరిత్రము సూచితము. బంధుసంతతి= చుట్టములసమూహము, కొనియాడఁగాన్ = నుతింపఁగా, బంధ్వాదరణము సూచితము. సవతికాంతలు=సపత్నులు, లజ్జింపఁగాన్ = సిగ్గుపడఁగా, సవతులెల్లరిలో నెల్లవిషయముల గొప్పందనము కల్గియుండుట సూచితము. అతుల...న్నతులప్రోవు—అతుల = సాటిలేని, ప్రాభవ=ప్రభుత్వముయొక్క, వైభవ = విభవముయొక్కయు, ఉన్నతుల = అభివృద్ధులయొక్కయు, ప్రోవు=పోక, లేదా ప్రభుత్వవిభవాభివృద్ధుల పోక, ఐ=అయి, ఇట్లు=ఈగతిని, వర్తించు=ఉండునట్టి, నీకున్, ఇతరస్త్రీజనబుద్ధిన్=అన్యవనితాజనసంభావనను, దీవనలు=ఆశీస్సులు, నేను, ఏమిచ్చెదన్=ఏమీయఁగలను ?

భా. పతి నీవై విహరించుటంజేసి నీకు భర్తృవాల్లభ్యమా నిండుగఁగలదు. జనము నిను బహూకరించుటంజేసి జనశ్లాఘయూ యమరియున్నది. బంధుసంతతి నినుఁ బొగడుటంజేసి చుట్టాలసురభివై యొప్పియుంటివి. సవతులు నినుఁ గాంచి సిగ్గుపడుచుండుటంజేసి సపత్నులెల్లరిలో మేటివగుట స్పష్టము. ఇట్లు స్త్రీకిఁ గావలయు ప్రాభవవైభవోన్నతులన్నియు నమరియుంట సామాన్యవనితాబుద్ధిని నే నేమి నీకు దీవన లిత్తును ?

విశే. పతి నీవై యనుటంజేసి స్వాధీనభర్తృకతయు, నతులప్రాభవవైభవోన్నతుల ప్రోవనుటంజేసి తత్సమృద్ధ్యతిశయమును గల్గి విఱ్ఱవీగుటయు వ్యంగము లగుచున్నవి. మానిని యనుట ప్రకృతావస్థాసూచకము.

మ. అనికైనం బతి నిన్నుఁ బాసి చనెనో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా
నిను మన్నింపఁడొ నీమనోరథముల న్నెయ్యంబుతోఁ జేయఁడో
చనవు ల్నీవలె నెవ్వరేఁ గనిరొ నీసౌభాగ్య మింతంతయే
నినుఁ బోలంగల రబ్జగంధు లన వింటే యెందు సాత్రాజితీ ! 25

టీ. పతి = మగఁడు, అనికిన్ + ఐనన్ = యుద్ధమునకైనను, నిన్నున్ + పాసి= నిన్ను విడిచి, చనెనో = వెళ్లెనో? ప్రాణంబు ప్రాణంబుగాన్ = ప్రాణాధికముగా, నినున్, మన్నింపఁడో=సమ్మానింపఁడో? నీమనోరథములన్ = నీకోర్కులను, నెయ్యంబుతోన్=స్నేహముతో, చేయఁడో = ఒనర్పఁడో? నీవలెన్, ఎవ్వరేన్=ఎవ్వరైనను, చనవుల్ = ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యములను, కనిరొ = పొందిరో? నీసౌభాగ్యము = నీ ప్రియవాల్లభ్యము, ఇంతంతయే=ఇంతప్రమాణ మంతప్రమాణమా? కొలఁది లేని దనుట. అబ్జగంధులు=పద్మగంధులు, నినున్, పోలన్ + కలరు, అనన్ = అనఁగా, సాత్రాజితీ = సత్యభామా! ఎందున్=ఎచ్చటనైనను, వింటివి + ఏ-వింటే=వింటివా?

విశే. నరకాసురునిపై నల నాఁడేఁగునదనున నిను విడువ లేదు. నేఁడు పారిజాతమును గొనునదనునఁ గూడ నిను శ్రీకృష్ణుఁడు విడువఁబోఁడు. అని "అనికైనన్ బతి నిన్నుఁబాసి చనెనో" అనువాక్యముమూలమున జరిగినదానిని జరుగఁబోవుదానిని గథాంశమును సూచించె. నీవల నాఁడు నరకాసురయుద్ధమున నొనర్చిన యుపకృతి ననుసరించి నినుఁ బ్రాణాధికగాఁ జూచుట సంభవించె. మఱియు నీ వెద్దానిం గోరిన నద్దానిం దప్పక కూర్చు ననుటం జేసి పారిజాతము నీకు సులభమే యనునంశము సూచితము. శ్రీకృష్ణుని చనవును జూఱఁగొనిన నిండుసౌభాగ్యమున మించునీకుఁ బారిజాతము దుర్లభము గాదు సుమా యనియు నుత్తరార్ధమున సూచించెను.

వ్యా-విశే. వింటివి + ఏ. లిడ్లోట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ఎవ్వరేన్=ఎవ్వరేని, అపిశబ్దార్థక హ్రస్వేకారమునకు లోపం బగు. లోపింపఁగా మిగిలిన నకారపొల్లు ద్రుత మని యంగీకరింపవలయు.

క. అటులైనను గానిమ్మో, కుటిలాలక ! నీకు మగఁడు గోరినకోర్కుల్
ఘటియించుఁగాక తా నెం,తటికార్యం బైన *డించి నాదీవనలన్. 26

టీ. అటులైనను = వనితలకు వలయునన్నియుఁ గలిగియున్నను, ఓకుటిలాలక = ఓవక్రములైన కుంతలములు గలదానా, మగఁడు, నీకు, కోరిన కోర్కులు, తాను, ఎంతటి

* దీర్చి.

కార్యంబైనను = ఎంతగొప్పపనియైనను, డించి = దించి, విడిచి, నాదీవనలక్ = నా యాశీర్వాదములచే, ఘటియించుఁగాక=సమకూర్చుఁగాక.

విశే. వక్రకుంతల యనుటంజేసి వక్రబుద్ధిగలదాన వనియు, దాన నిను బుజుస్వాంతం జేయఁ మగఁ డితరముల వీడి గూడ నీకోర్కుల సర్వథా కూర్పక మానఁ డనియు, నొకవేళ యం దేమేని పొరపాటు కల్గు నని నీవు సందేహము గలదేమో యట్టి సందియముగూడ నవితథవచనుఁడ నగు నా యాశీఃప్రభావమున నడుగంటు ననియు, సత్యాశీలమును, దనప్రభావమును బ్రకటించుచు, మాని బ్రసంగించె. దీనఁ బారిజాతసుమము నీకుఁ గరస్థ మనుమాటయు సూచిత మయ్యె. రుక్మిణీసత్యలయొద్దనాడిన పై వాక్యములు కలహప్రియత్వం జాటుచు, నారదునకుఁ గల కలహాశనసంజ్ఞ నన్వర్థముగఁ జేయుచున్నవి.

క. అని పలికి శౌరిఁ గనుఁగొని
దనుజాంతక ! పోయివచ్చెదను మఱవకుమీ
నను నాపుడు గోపవధూ
జనవంచకుఁ డనియెఁ గార్యసంఘటనేచ్ఛన్. 27

టీ. శౌరిక్ = శ్రీకృష్ణుని, కనుఁగొని = చూచి, దనుజాంతక = రాక్షసాంతక, పోయివచ్చెదను = వెళ్ళివత్తును, నను్, మఱవకుమీ = విస్మరింపకుమీ, నాపుడుక్ = అనినపిదప, గోపవధూజనవంచకుఁడు = వ్రేఁతల మోసగించువాఁడు - శ్రీకృష్ణుఁడు, కార్యసంఘటనేచ్ఛక్ = (తలఁచిన)పనిని కూర్చుకోర్కెతో, అనియెన్.

వ్యా-విశే. పారిజాతాపహరణరూపకార్యసంఘటనము నన్ను మఱచిన మఱుఁగు పడుం గాన నన్ను మఱవకు మనియె. మఱియు రుక్మిణీసత్యలయొద్దఁ దా నొనర్చిన ప్రసంగము శ్రీకృష్ణునకుఁ గోపకారణ మై త న్నుపేక్షించునేమో యనియుఁ, దన్ను మఱవకు మని యన్మాని పల్కె. పోవు నని పల్కుట యమంగళమాటఁ బోయివత్తు ననుట లోకవ్యవహారప్రసిద్ధము. నాపుడు అనుధాత్వానంతర్యార్థకరూపము.

చ. అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె వాని నేఁ
గదనములోనఁ ద్రుంచి యవి గైకొని దాఁచితి నాఁటనుండియుం
బదిలముగాఁగ న న్నడుగఁ బంపనికారణ మేమి లాఁతినే
యిదె చనుదెంచి యిత్తు ననుమీ శతమన్యునితోడ సంయమీ ! 28

టీ. అదితిక్ = దేవతలతల్లిని, మొఱంగి = వంచించి (మోసపుచ్చి), ఆనరకుండు = ఆనరకాసురుఁడు, కుండలములు=కర్ణాభరణములు, హరించెక్=దొంగిలించెను, వానిక్, నేను, కదనములోనక్ = యుద్ధములో, త్రుంచి=చంపి, అవి=ఆకుండలములు

కైకొని=తీసికొని, నాఁటనుండియుఁ = నాఁడు మొదలుకొని, పదిలముగాఁగన్ = జాగరూకముగాఁగ, దాఁచితిన్, నన్నున్, ఆడుగన్=(వాని నీయు మని) అడుగుటకున్, పంపని=(ఏవానికైన) అనుపని, కారణ మేమి=హేతు వేమి? లాఁతినే = అన్యుఁడనా? సంయమీ=ఓమునీ, ఇదె=ఇదిగో (త్వర సూచితము), చనుదెంచి=వచ్చి, ఇత్తును=ఇచ్చెదను, అని, శతమన్యునితోడన్=దేవేంద్రునితో, అనుమీ=పల్కుమీ!

విశే. మఱువకుండు మని పల్కిన నారదున కీ శ్రీకృష్ణప్రసంగము సంతోషదాయక మగుంగదా! శతమన్యుఁడు-నూఱుయజ్ఞములు చేయువాఁడే యింద్రపదార్హుఁ డగుట, దేవేంద్రునకు శతమన్యుసంజ్ఞ సంభవించె.

చ. అని వినయంబుతోడఁ గలహాశనసంయమి వీడుకొల్పి యం
గనయును దాను నచ్చట జగత్పతి జూదపువేడ్క నున్నచో
దినకరమండలం బపరదిగ్గిరికూటముఁ జేరె [1]యాదవీ
జనమదిరారసారుణవిశాలదృగంచలవంచకచ్ఛవిన్. 29

టీ. అని, వినయంబుతోడన్=అడఁకువతోడ, కలహాశనసంయమిన్ = జగడము తిండిగాఁగలమునిని (నారదుని), వీడుకొల్పి=పోవ ననుజ్ఞనిడి, అంగనయును = సత్యభామయు, తానున్, జగత్పతి=జగన్నాథుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు, అచ్చటన్=అచ్చోట, జూదపువేడ్కన్=ద్యూతోత్సాహమున, ఉన్నచోన్=ఉన్నసమయమున, దినకరమండలము=సూర్యమండలము, యాదవీజన......ఛవిన్-యాదవీజన = యాదవాంగనాసమూహము యొక్క, మదిరారస=మద్యరసముచే, అరుణ=ఎఱ్ఱనైన, విశాలదృగంచల = వెడల్పగు దృష్టులకొనలను, వంచక=వంచించు (తిరస్కరించు), ఛవిన్ = కాంతితో, అపరదిగ్గిరికూటమున్ = అస్తాద్రిశిఖరమును, చేరెన్ = పొందెను.

భా. ఇట్లని నారదుని వీడుకొల్పి శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామతో జూదమాడుచు నచ్చో నుండునదనున, సూర్యమండలము మద్యరసాస్వాదమున నరుణము లగు యాదవాంగనల కనుకొనలఁ దిరస్కరించు కాంతిఁ గగ్గి యస్తాద్రిం జేరెను.

సాయంకాలవర్ణనము

ఉ. ఆయుతతేజము ల్దఱిఁగి యంబుజబాంధవుఁ డస్తసీమకుం
బోయినఁ జూచి [2]వేచినతమోవిభుఁ డంప దినాంతయోధుఁ డీ
ఛాయఁ దదీయపత్నిఁ వెలుచం బడ నీడిచికొంచుఁ బోయెడిం
గో యనుమాడ్కి [3]సంతతట శకుంతరవంబు చెలంగె నెల్లెడన్. 30

1. ఘూర్ణరి. 2. లేచిన. 3. సత్తతి.

టీ. అంబుజబాంధవుఁడు=పద్మబంధు వగుసూర్యుఁడు, ఆయతతేజముల్=దీర్ఘములైన కిరణములు, తఱఁగి=తగ్గి (నశించి), అస్తసీమకున్=అస్తాద్రిప్రదేశమునకు, పోయినన్=పోఁగా, చూచి, వేచిన = కాచికొనియున్న, తమోవిభుఁడు=చీఁకటి యనురాజు, అంపన్=పంపఁగా, దినాంతయోధుఁడు=సాయంకాల మనెడుజోదు, తదీయపత్నిన్=ఆసూర్యపత్నిని, ఈఛాయన్ = ఈఛాయాదేవిని (ఈనీడను), పెలుచన్=క్రూరముగా, పడన్=భూమిపైఁ బడునట్లుఁ, ఈడిచికొంచున్=లాఁగికొనుచు, పోయెడిన్=పోవుచుండెడిని, అంతటన్=ఆసమయమున, (ఆమె) కో యనుమాడ్కిన్=కో యని కుయిపెట్టునట్లు, ఎల్లెడన్=అంతటను, శకుంతరవంబు=పక్షులధ్వని, చెలంగెన్=ఒప్పెను.

భా. తనకుఁ బగతుఁడగు ప్రభాకరుఁ డెప్పుడు నిస్తేజస్కుఁ డగు నెప్పు డాతనిపైఁ గల కసిఁదీర్చికొందు నని కాచికొనియున్న చీఁకటిరాజు, ప్రభ దఱఁగి పగటిరా జస్తాద్రిని మఱుఁగుపడఁగా, నప్పగతుని జాయను చాయను గ్రూరముగ భువిఁ బడఁద్రోసి లాఁగికొని పోవుచుండె ననియు, నయ్యెడ నన నామె పెట్టుకుయియో యనుమాడ్కి పక్షులరవ మంతటఁ జెలంగె ననియు భావము. సాయంకాలమైనతోడనే ఛాయలు దూరదూరములై నశించుటయుఁ, బక్షులరవము లెల్లయెడల మిక్కుటముగ రేఁగుటయు సైజ మగుటం జేసియు, చాయశబ్దమునకు ఛాయానాతపము లర్థము లగుటం జేసియు, ఛాయ సూర్యపత్నిగాఁ జెప్పుట ప్రసిద్ధవిషయ మగుటంజేసియు, తేజస్తిమిరములు పరస్పరవిరోధులగుటం జేసియుఁ, గవి య ట్లూహింప నవకాశము గల్గె నని గ్రహించునది.

అలం. శ్లేషమూలకరూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

చ. ఇనుదెసఁ జూడ నోడి తల లెత్తక నీటఁ దదీయబింబముం
గని వగ జక్కవ ల్మొగమొగంబులు సూచుచుఁ గుంది మూర్ఛఁ జెం
దినదెసఁ జూడలేక జలదేవత హా! యని కన్ను మోడ్చె నా
వనరుహముల్ మొడిం గె సహవాసులదుఃఖము నెయ్యు రోర్తురే? 31

టీ. జక్కవలు=చక్రవాకద్వంద్వములు, ఇనుదెసన్=సూర్యునివైపు, చూడన్=చూచుటకు, ఓడి = అసమర్థములై, తలలు=శిరస్సులు, ఎత్తక=మీఁది కెత్తక, నీటన్=ఉదకమున, తదీయబింబమున్ = ఆసూర్యునిబింబమును, కని = చూచి, వగన్ = దుఃఖముతో, మొగమొగంబులు=ఒకరిమొగము నొకరు, చూచుచున్, కుంది = దుఃఖించి, మూర్ఛన్=విస్మృతిని (నిశ్చేష్టతను), చెందినదెసన్=పొందినదిక్కును, జలదేవత=జలాధిదేవత, చూడలేక=చూడఁజాలక, హా=అయ్యో, అని, కన్ను = నేత్రము, జాత్యేకవచనము. మోడ్చెన్=మూసికొనెను. నాన్=అనునట్లు, వనరుహముల్ = నీటఁబుట్టినపద్మ

ములు, ముడింగెన్=ముకుళించెను. నెయ్యురు=స్నేహితులు, సహవాసులు దుఃఖమున్= తమతోఁ గలసిమెలసియున్నవారివగను, ఓర్తురే=సహింతురా?

భా. తమ్మును గలిసి సుఖముం జేకూర్చు తమహితుఁడు సూర్యుఁడు తేజము తఱిఁగి యుండ నాతనిం గాంచలేక చక్రవాకద్వంద్వములు తలలు దుఃఖమున దించికొని నీట నుండె ననియు, నైన నపుడు నీటఁ బ్రతిబింబించిన సూర్యబింబము కనులఁబడ దమహితు నకుఁ గ్గినవ్యసనమునకై పరస్పరము మొగములం జూచికొని దుఃఖించి మూర్ఛఁజెందె ననియు, నట్లు మూర్ఛనందిన గలసిమెలసి మెలఁగు మిత్రముల జలదేవత కన్నులఁ గాంచఁజాలక తననేత్రపద్మముల మూసికొనెనో యనుగతిని తామరలు ముకుళించె ననియు భావము.

చక్రవాకములకుఁ బవలు సంయోగమును రేయి వియోగమును గల్గుట ప్రసిద్ధము. మఱియు రేయి పద్మములు ముకుళించుటయు సైజము, కావునఁ బై విషయములను గని పైరీతిగఁ జమత్కరించి వర్ణించెను. నేత్రముల పద్మములతోడఁ బోల్చుట సంప్రదాయమగుట, జలాధిదేవతకు వానిం గన్నులుగాఁ జెప్పుట సంభవించెను.

అలం. అర్థాంతరన్యాసోత్ప్రేక్షలు.

చ. తనువున నంధకారపుమదం బల మిన్నను భద్రదంతికి
నొనసినఁ జిందరేఁగి తపనుం డనుమావుతుఁ గ్రుంకుమెట్టలో
య నురల వైచిన న్నొగిలి యచ్చట నెత్తురు గ్రక్కెనో యనం
గనుఁగవ గోరగింపఁ బొడకట్టె సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్. 32

టీ. తనువునన్=శరీరమున, అంధకారపుమదంబు = చీఁకటియనుమదము, అల మిన్ను = అప్రసిద్ధమగునాకాశము, అను=అనునట్టి, భద్రదంతికిన్ = భద్రగజమునకు, మొనసినన్=క్రమ్మఁగా, చిందరేఁగి=విజృంభించి, తపనుం డనుమావుతున్=సూర్యుఁ డను మావటివానిని, క్రుంకుమెట్టలోయన్=అస్తాద్రికోనలో, ఉరలన్=బ్రద్ద లగునట్లు, వైచి నన్=పడఁద్రోయఁగా, నొగిలి=నొచ్చి, అచ్చటన్ = ఆకోనలో, నెత్తురు=రక్తమును, క్రక్కెనో, అనన్=అనునట్లు, కనుఁగవ=నేత్రద్వంద్వము, కోరగింపన్=మూసికొనునట్లు, సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్ = దేదీప్యమానము లగు సంధ్యాకాలపు టరుణకాంతులు పొడకట్టెన్=చూపట్టెను.

భా. ఆకాశమను భద్రగజము మేన మదము వ్యాపించుటకతన మదించి విజృంభించి తన్నధిరోహించియున్న మావటీని సూర్యు నస్తాద్రిలోయం జిదుగఁద్రోయ నమ్మావటీఁడు నొచ్చి నెత్తురు గ్రక్కకొనె ననియు, నా రక్తకాంతులే యివి యేమో యను నట్లు సాయంసంధ్యారుణకాంతులు చెలంగె ననియు భావము.

సాయంసమయమున నాకాశమునఁ జీఁకటి యలముకొనుటయు, నరుణరాగములు చెలంగుటయుఁ బ్రసిద్ధము లగుట, నవ్వానినే యీగతిని గవి చమత్కరించి వర్ణించె నని యెన్నునది.

మ. ఒకభృంగంబు పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది ప్రాణేశ్వరిన్
మకరందాసవమత్త నబ్జగృహసీమల బెట్టి తాఁ బోయి సం
జకడ న్వచ్చి తదానమ్ముకుళ మేజాడం జొర న్రాక యా
మికుఁడో నాఁ దిరిగెం గొలంకురమకు న్మే లెంతహీనంబొకో! 33

టీ. పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది = పరకీయ యగు నాఁడుతుమ్మెదతోడి మదన, వ్యాపారములచే వెఱ్ఱియైన, ఒకభృంగంబు=ఒకతుమ్మెద, మకరందాసవమత్తన్=పూఁదేనె యనుమద్యపానముచే మదించినదానిని, ప్రాణేశ్వరిన్ = భార్యను, అబ్జగృహసీమన్ = పద్మమను నింటియొక్కకడను, పెట్టి=ఉంచి, తాన్, పోయి=వెడలి, సంజకడన్=సంధ్యాసమయమున, వచ్చి, తదానమ్ముకుళము=ఆవంగియున్న తమ్మిమొగ్గను, ఏజాడన్=ఏతీరుగను, చొరన్=ప్రవేశించుటకు, రాక=వీలులేక, కొలంకురమకున్ = సరోలక్ష్మికి, యామికుఁడో=తలవరియో, నాన్=అనఁగా, తిరిగెన్=భ్రమించెను. మేలు=ఉపకారము, ఎంతహీనంబొకో=ఎంతశూన్యమోకదా!

భా. ఒకతుమ్మెద పరకీయ యగు నాఁడుతుమ్మెదతోడి మదనక్రీడలం దవిలి తన జాయను దమ్మియింట నిడిపోయి సాయంకాలమున రాఁగా నత్తమ్మి యపుడు ముకుళించుటచేత నందుఁ జొరరామి రేయి తలవరి యూరిచుట్టుం దిరుగునట్లు సరస్సుచుట్టును బరిభ్రమించి సరోలక్ష్మికిఁ గాపరి యగుతలవరి యయ్యెనని భావము. మఱియు సరోలక్ష్మి కుపకారబుద్ధియే యున్న యెడలఁ దన్ను యామికుఁడై యరయువాని నెట్లేని ప్రాణేశ్వరితోఁ గూర్పకుండునా యని యర్థాంతరన్యాసముమూలమున సరోలక్ష్మికిఁ గల యుపకారబుద్ధిశూన్యతను వెల్లడించె. దేహళీదత్తదీపన్యాయమున కొలంకురమపదము రెండు పక్షముల నన్వయించును. తుమ్మెద యొకపద్మమున నిలువక పరిభ్రమించుట సైజము. సాయంసమయమునఁ బద్మమున ముకుళించుటయు నందుఁ దుమ్మెదలు తగుల్కొనుటయు వెలుపల నుండునవి చొర వీలులేమియు సైజము. వానినే కవి యీరీతిగఁ జమత్కరించె.

అలం. ఉత్ప్రేక్ష. అర్థాంతరన్యాసము.

అంధకారవర్ణనము

సీ. దినవారిరాశి మాపనుమౌని గ్రోలంగ
నడుగునఁ గనుపట్టునసలనంగఁ

క్రుంకుమెట్టడవిఁ గార్కొనినసంధ్యావహ్నిఁ
బొడమినదట్టంపుఁబొగ యనంగఁ
దనమణి పడిపోవ ధరణీతలంబున
నెమకంగ వచ్చిన నింగి యనఁగ
వలచుక్క లనియెడివలరాజుగెలుపువ్రాల్
ద్దెలియఁ బూసినమషీలేప మనఁగ
తే. వృద్ధవారవిలాసినీవిసరమునకు
నపలితంకరణౌషధం బనఁగ జార
నలినముఖుల కదృశ్యాంజనం బనంగ
నంధకారంబు జగ మెల్ల నాక్రమించె. 34

టీ. దినవారిరాశిన్=పగలనుసముద్రమును, మాపనుమౌని = రేయి యనుముని, క్రోలంగన్=త్రావఁగా, అడుగునన్ = క్రిందను, కనుపట్టు=కనుపడెడు, అసలు = బురద, అనంగన్=అనునట్లుగాను, క్రుంకుమెట్టడవిన్=అస్తాద్రివనమున, కార్కొనిన=క్రమ్మిన, సంధ్యావహ్నిన్ = సంజయనునగ్నియందు, పొడమిన=పుట్టిన, దట్టంపుఁబొగ=తఱచైన ధూమము, అనఁగన్, తనమణి=తనమాణిక్యము, పడిపోవన్=జాఱిపోఁగా, ధరణీతలంబునన్=భువియందు, నెమకంగన్=వెదకుటకు, వచ్చిన, నింగి = ఆకాశము, అనఁగన్, (సూర్యుఁడు నభోమణిగదా) అలచుక్కలు = ఆనక్షత్రములు, అనియెడు, వలరాజు గెలుపువ్రాలు=మన్మథునివిజయాక్షరములు, తెలియన్=విశదమగుటకు, పూసిన=రాఁచిన, మషీలేపము=మసిపూఁత, అనఁగన్, వృద్ధవారవిలాసినీవిసరమునకున్ = ముసలివేశ్యలకు, అపలితంకరణౌషధము=నెరయకుండున ట్లొనర్చుమందు, అనఁగన్, జారనలినముఖులకున్=వ్యభిచారిణులకు, అదృశ్యాంజనము = అగపడకుండఁజేయుకాటుక, అనంగన్, అంధకారంబు=చీఁకటి, జగమెల్లన్=లోకమంతయు, ఆక్రమించెన్.

భా. వెలుఁగుకఱఁగి చీఁకటియే భువి నగపడుటంజేసి బురదంబోలె నున్నదనియుఁ, బశ్చిమాద్రిం బొడకట్టు నరుణకాంతులందును గలఁదిగఁ జీఁకటి తోఁచుటంజేసి నగ్నియం దుద్భవించినపొగను బోలియున్నదనియు, భువిఁ జీఁకటి యలముకొనుట నల్లని నింగి భువి కేతెంచిన ట్లున్న దనియుఁ, జుక్కలకాంతినిగూడ ధిక్కరించుచు గ్రమ్ముటకతన తెల్లయక్షరములు బాగుగా నగపడుటకుఁ బూసినమసిపూఁతవలె నున్న దనియు, నెఱసిన వెండ్రుకలనుగూడ నల్లగా నొనర్చునంతటి నల్లఁదనముగలది గాన నపలితంకరణౌషధ మనియు, నొకరి మొకరి కగపడకుండురీతిని గాఱుకొనియున్నదిగాన నదృశ్యాంజన ముగను గవి యూహించెను. అలం. ఉల్లేఖము. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. చిలుకతేరును నల్లచెఱకువిల్లును గల్వ
విరితూపు నిత్తుము మరుఁడ! నీకు
వనమాలికయు నూత్నవంశనాళమును బిం
ఛము సమర్పింతుము శౌరి! నీకుఁ
గప్పుఁగప్పడమును గస్తూరియును గాటు
కయు నివేదింతుము కాళి! నీకు
నేరేడుఁబండ్లు వినీలచామరలు దూ
ర్వలు నొసంగుదు మిభవక్త్ర! నీకు
తే. నిట్టిలోకోపకారికి నిరులుదొరకుఁ
జంద్రసూర్యాదిదుర్దోషశాంతి వొడలి
నిత్యత వహింపఁజేయంగ నేర్తురేని
యనుచుఁ బ్రార్థించి రభిసారికాబ్జముఖులు. 35

టీ. అభిసారికాబ్జముఖులు = ప్రియునిఁగూర్చి సంకేతమున కేఁగుస్త్రీలు, ఇట్టి లోకోపకారికిన్=ఇటువంటి లోకోపకార మొనర్చువాఁ డైన, ఇరులుదొరకున్=చీఁకటి చేనికి, చంద్రసూర్యాది దుర్దోష శాంతి = చంద్రుఁడు సూర్యుఁడు మొదలగువారను దుష్టదోషములయొక్క నివారణము, పొదలి=ఒప్పి, సంభవించి, నిత్యతన్ = శాశ్వతస్థితిని, వహింపన్=పొందునట్లు, చేయంగన్=చేయుటకు, నేర్తురేని=ఓపుదు రేని, మరుఁడ=మన్మథుఁడ, నీకున్, నల్లచెఱకువిల్లును=అసితేక్షుచాపమును, చిలుకతేరును= శుకరథమును, కల్వవిరితూపును=కలువపూబాణమును, ఇత్తుము=ఒసఁగుదుము, శౌరి = కృష్ణ,నీకున్, వనమాలికయున్=ఆకులకుసుమములనుగూర్పఁబడిన తోమాలె. (వనమాల= విష్ణుని మెడయందలి పుష్పమాల) నూత్నవంశనాళంబును=క్రొత్తపిల్లనఁగ్రోవిని, పింఛమును = నెమిలిపుంచెను, సమర్పింతుము=ఇచ్చుకొందుము. కాళి, నీకున్, కప్పుఁగప్పడమును= నల్లనియాచ్ఛాదనమును (దుప్పటిని), కస్తూరియున్=మృగమదమును, కాటుకయున్ = అంజనమును, నివేదింతుము=సమర్పించికొందుము. నేరేడుఁబండ్లు = జంబూఫలములు. వినీలచామరలు=నల్లనిచామరములు, దూర్వలు=గడ్డిపోఁచలు, ఇభవక్త్ర=గజానన, నీకున్, ఒసంగుదుము=ఇత్తుము. అనుచున్, ప్రార్థించిరి=వేఁడిరి.

విశే. ఇట నభిసారికలు తత్తద్దేవతలకుఁ గానుకగా వారివారి కిష్టము లగునల్లని వానినే యిత్తుమని వేఁడుటకు నల్లనివాని నొసంగినచో వారును దమకట్టివానినే ప్రసాదింపఁ దలంతురనియుఁ దన్మూలమున స్వాభీష్టాంధకారశాశ్వతిని వారు తప్పక కూర్చవలసి

వచ్చు ననియు, వారు మది నెంచుటయే కారణ మని యెన్నవలయును. 'ఇరులు' చీఁకటి యనునర్థమున నియ్యది బహువచనముగానే ప్రయుక్తమగును. 'ఇరులు గెలిచినయంతః పురేందుముఖుల కురులు,' అని శ్రీనాథుఁడు నైష. 'ఇరులఁ గెలిచినతుమ్మెదగఱులఁ జాగడు' అని పోతన భాగ. చిలుకరంగు పచ్చనిదైనను దాని నలుపుగానే వర్ణించుట కవిసమయ మైయున్నది.

చ. మొనసినదీపికానికరము ల్గృహకార్యగతాభిసారికా
వనితలయూర్పుగాడ్పులనెవంబునఁ గంపముఁబొంద నోడకుం
డని తిమిరంబు తా నభయహస్తము లిచ్చె ననంగ వానిపైఁ
గనుఁగొనఁ బొల్చె నంకురితకజ్జలము ల్నవధూమమాలికల్. 36

టీ. గృహకార్య... నెవంబునన్-గృహకార్య=గృహకృత్యములందు, గత=ప్రవర్తించిన, అభిసారికావనితల=అభిసారికాస్త్రీలయొక్క, ఊర్పుగాడ్పుల=నిశ్వాసవాయువులయొక్క, నెవంబునన్=మిషచే, మొనసినదీపికానికరము=కూడినదీపములమొత్తము కంపమున్=చలనమును, ఒందన్, తిమిరంబు = చీఁకటి, తాను, ఓడకుండు=భయపడకుఁడు. అని, అభయహస్తముల్ ఇచ్చెన్=భయముమాన్పుటకై హస్తావలంబము లిచ్చెను, అనంగన్=అనునట్లు, వానిపైన్ = ఆదీపములపై, కనుఁగొనన్=చూడఁగా, అంకురిత ...మాలికల్-అంకురిత=పుట్టిన, కజ్జలముల్=కాటుకకల, నవ=క్రొత్త వైన, ధూమమాలికల్=పొగచాలులు, పొల్చెన్=ఒప్పెను.

భా. నాయకులయొద్దకుఁబోవ సమయము గామిఁజేసి యభిసారికలు నిశ్వసించుచుఁ గృహకృత్యముల నిర్వర్తించుచుండి రనియు, నవ్వారినిశ్వాసమారుతహతి నపుడుంచఁబడిన దీపములు కంపము నందుచుండె ననియు, నట్లు కంపించుదీపముల భయపడవల దని యభయహస్తప్రదానమునఁ జీఁకటి యోదార్చుచున్న రీతి నాదీపములపైఁ జూపట్టు ధూమమాలికలు పొల్చుచుండె ననియు భావము.

అలం. ఉత్ప్రేక్షాపహ్నవములు.

నక్షత్రవర్ణనము

సీ. కార్కొన్నకటికిచీఁకటిమొగుల్మొత్తంబు
గురిసినవడగండ్లగుంపు లనఁగఁ
గవజక్కవలు వాయఁ గరనాళములఁ జందు
రుం డూఁదు పటికంపుటుండ లనఁగ

నెల్లెడ మిన్నేటియిసుమున నచ్చర
　　కొమ లిడ్డ వెన్నెలకుప్ప లనఁగఁ
దెలివివెన్నెల[1]వెండితీవెలు నిగిడించు
　　చదలుకమ్మచ్చుబెజ్జము లనంగ
తే. జగము గెల్వంగ దండెత్తుమగనిమీఁద
లీల రతి చల్లుదీవనఁబ్రా లనంగ
వేఁడివెలుఁగెండఁ గ్రాఁగినవిన్ను మేన
[2]నెక్కొను చెమటబొట్లునాఁ జుక్క లమరె. 37

టీ. చుక్కలు = నక్షత్రములు, కారుకొన్న . . . మొత్తంబు - కారుకొన్న = క్రమ్ముకొనిన, కటికిచీఁకటి = గాఢాంధకార మను, మొగుల్మొత్తంబు = మేఘసమూహము, కురిసిన = వర్షించిన, వడగండ్లగుంపులు = కరకలగుంపులు, అనంగన్ = అనునట్లు కవజక్కవలు = చక్రవాకద్వంద్వములు, పాయన్ = విడిపోవుటకై, కరనాళములన్ = కిరణము లనుగొట్టములచే, చందురుండు, ఊఁదు = చిమ్మునట్టి, పటికంపుటుండలు = స్ఫటికపుగుండ్లు, అనంగన్, ఎల్లెడన్ = ఎల్లచోటులను, మిన్నేటియిసుమునన్ = ఆకాశగంగానదియొక్కయిసుకయందు, అచ్చరకొమలు = అప్సరస్త్రీలు, ఇడ్డ = పెట్టిన, వెన్నెలకుప్పలు = వెన్నెలప్రోవులు, (బాల్యక్రీడలు) అనఁగా, తెలివివెన్నెల = స్వచ్ఛమైనవెన్నెలయును, వెండితీవెలు = వెండితీఁగలను, నిగిడించు = సాగించునట్టి, చదలుకమ్మచ్చు = ఆకాశమనుకమ్మచ్చుయొక్క (కమ్మచ్చు = కంసాలి తీఁగెలుతీయ నుపయోగించుపనిముట్టు) బెజ్జములు = రంధ్రములు అనఁగన్, జగమున్ = లోకమును, గెల్వంగన్ = జయింపఁగా, దండెత్తుమగనిమీఁదన్ = దండెత్తినభర్తపై, లీలన్ = విలాసముగా, రతి చల్లు, దీవనఁబ్రాలు = ఆశీర్వాదాక్షతలు, అనంగన్, వేఁడివెలుఁగెండన్ = సూర్యాతపముచే, క్రాఁగిన = తప్తమైన, విన్నుమేనన్ = ఆకాశముయొక్క శరీరమున, నెక్కొను = తావుఁగొన్న, చెమటబొట్లు = స్వేదబిందువులు, నాన్ = అనఁగా, అమరెన్ = ఒప్పెను.

భా. సాయంసమయమునఁ జీఁకటిం దోఁచిన తారకలు, కటికిచీఁకటి యను మేఘబృందము వర్షించు వడగండ్లవలెను, జక్రవాకద్వంద్వముల నెడఁబాపఁ జంద్రుఁడు కిరణములను గొట్టములద్వారమునఁ జిమ్మిన స్ఫటికగుళికలవలెను, నచ్చరలు మిన్నేటియిసుకం బఱపిన వెన్నెలప్రోవులవిధమునను, స్వచ్ఛమైనవెన్నెల యను వెండితీవల సాగించు నాకాశమును కమ్మచ్చుయొక్క రంధ్రములవలెను, దనభర్త మన్మథుఁడు లోకముం గెల్వ

1. వెండితీఁగలు. 2. నెక్కొనిన చెమ్మబొట్లునాఁ.

దండె త్తఁగా రతి, పతిపై సవిలాసముగాఁ జల్లు సేసఁబ్రాలవలెను, సూర్యాతపసంతప్త మగుట కతన సాకాశము మేనం దోఁచిన స్వేదబిందుసమితివలెను చెలంగె నని భావము.

వ్యా-వి శే. మొగులు. ప్ర. మేఘ. చందురుఁడు. ప్ర. చంద్రుఁడు. పటిక. ప్ర. స్ఫటిక. అచ్చర. ప్ర. అప్సర. పటికము + ఉండలు=పటికంపుటుండలు. కర్మాధారయంబుల ముపర్ణమునకుఁ బుంపు లగు. కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పర మగునపుడు టుగాగమం బగు. కమ్మి + అచ్చు = కమ్మచ్చు. మిన్నేరు + ఇసుము=మిన్నేటియిసుము. సమాసమున నాపవిభక్తికటివర్ణము కల్గెను. అలం. ఉత్ప్రేక్షోల్లేఖములు.

చంద్రోదయాదివర్ణనము

ఉ. యామవతీకళత్రునుదయావసరంబునకంటెఁ బాండిమ
శ్రీ మును దోఁచెఁ దూర్పుదెస సిద్ధము కృష్ణుఁడు పారిజాతముం
భామినికై హరించు నని పాయనినెవ్వగ నింద్రరాజ్యల
క్ష్మీముఖమండలంబున వసించినవెల్లఁదనంబుకైవడిన్. 38

టీ. సిద్ధము = నిశ్చయముగా, కృష్ణుఁడు, పారిజాతముం = కల్పవృక్షమును, భామినికై = సత్యభామకై, హరించును=తీసికొనును, అని, పాయని నెవ్వగన్ =విడువని నిండుదుఃఖముచే, ఇంద్రరాజ్యలక్ష్మీముఖమండలంబునన్ = ఇంద్రరాజ్యలక్ష్మియొక్క ముఖమండలమున, వసించిన=కూడిన, వెల్లఁదనంబుకైవడిన్=పాండిమమురీతిని, తూర్పు దెసన్ = తూర్పుదిక్కున, యామ...సరంబునకంటెన్ = చంద్రోదయసమయమున కంటె, మును = ముందుగా, పాండిమశ్రీ=తెల్లనికాంతిసంపద, తోఁచెన్ = సంభవించెను (చూపట్టెను).

భా. తనరాజ్యమందలికల్పకము నింక సత్యకై కృష్ణుఁడు హరింపక మానఁ డని యెంచి యింద్రరాజ్యలక్ష్మి నెవ్వగఁ జెందుటకతన నామె మోమున వెల్లందనము కల్గెనో యనునట్లు ప్రాచిని పాండురచ్ఛాయ చంద్రోదయమునకన్న మున్నుగఁ జూపట్టె నని భావము.

వ్యా-వి శే. అవసరంబునకంటె - అవసరము+కంటె. కంటెవర్ణకము పరమగునపుడును గొన్నియెడల నగాగమంబు చూపట్టెడిని. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. కెరలి చీఁకటిమ్రాను గెడపంగ నిక్కిన
సమయఃగజంబుదంతము లనంగఁ
జదలు గేదఁగితూర్పుతుదకొమ్మ నరవిరి
రైయుఁ గానిపించు పూరేకు లనఁగఁ

బోదుపుగుబ్బలినేలపురిటింటియిడుపునc
జలిచినగంధంపుcజట్టలనcగ
మరునిముందఱ బరాబరి సేయుకంచుకి
కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగc

తే. కైరవములకు వెన్నెలనీరు పఱపc
బూని చేర్చిన పటికంపుదోను లనcగc
గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
భాగమునc గొన్ని యల్లనc బ్రాcకుదెంచె. 3)

టీ. కెరలి=విజృంభించి, చీcకటిమ్రాను=అంధకారమనువృక్షమును, కెడపంగన్=నశింపcజేయుటకై, నిక్కిన = చాcచిన, సమయగజంబుదంతములు= కాల మను నేనుcగు యొక్క దంతములు, అనంగన్, చదలుగేదcగితూర్పుతుదకొమ్మన్=ఆకాశ మను మొగిలి చెట్లయొక్క తూర్పుదిక్కునందైన శాఖయొక్కతుదిని, అరవిరియై=సంగోరు విడినదై, కానిపించు = అగపడునట్టి, పూరేకులు = పూరెమ్మలు, అనcగన్, పొదుపు...పురిటింటి యిడుపునన్=ఉదయాద్రియనుచంద్రసూతికాగృహముయొక్క గోడయిరుపార్శ్వముల మీcదిభాగములందు, చఱచిన=అంటించిన, గంధంపుcజట్టలు=గంధముయొక్కపూcతలు, అనcగన్, మరునిముందఱన్ = మన్మథునిముంగల, బరాబరి సేయు = హెచ్చరికచేయు, కంచుకికులము=కావలివారియొక్క, చేతులన్=హస్తములందైన, వెండిగుదెలు = వెండి బెత్తములు, అనంగన్, కైరవములకున్=కలువలకు, వెన్నెలనీరు=వెన్నెలయనునుదకము, పఱపన్=పాఱించుటకై, పూని = యత్నించి, చేర్చిన = కూర్చిన, పటికంపుదోనులు= స్ఫటికవికారములగునరిణలు (నీరు పాఱించుటకై యేర్పడు సాధనవిశేషము) అనcగన్, క్రమముతో, శీతకరమయూఖములు=చంద్రకిరణములు, గగనభాగమునన్ = ఆకసమున, కొన్ని, అల్లనన్ = మెల్లcగా, ప్రాcకుదెంచెన్ = ప్రాcకెను.

భా. కాల ఘనుగజ మంధకార మనువృక్షమును నిర్మూలింపcగాc జాచిన దంత ములో యనునట్లును, నాకాశ మనుమొగిలిచెట్టుదైన తూర్పుకొమ్మను సంగోరువిడి కాని పించుపుష్పముయొక్క రేకులవలెను, నుదయాద్రి యను చంద్రసూతికాగృహమున గోడలమీcదc బూసిన గంధపుcబూcతలవిధముననను, మన్మథునిముందు బరాబరుల నొన ర్చు సేవకులయొక్క చేతులందలి వెండిబెత్తములవలెను, గలువలకు వెన్నెలనీరు పాఱింప నేర్పఱిచినస్ఫాటికపుదోనులవలెను జంద్రకిరణము లేర్పడె నని భావము. (గజము చీcకటి చెట్టును దమాలమును నిర్మూలించుటయు సైజము.) అలం. ఉత్ప్రేక్షోల్లేఖములు.

తే. అమరు లమృతాంబునిధిలోని యమృతరసము
వెండిచేరులఁ బటికంపుఁగుండ కట్టి
చేదుకొనియెదరో నాఁగ శీతరోచి
మెఱుఁగుమెయితోన యల్లన మిన్ను ప్రాకె. 40

టీ. అమరులు = దేవతలు, అమృతాంబునిధిలోని యమృతరసమున్ = అమృత సముద్రమునందలి యమృతరసమును, వెండిచేరులన్ = వెండిత్రాళ్ళతో, పటికంపుఁగుండన్ = స్ఫటికపాత్రను, కట్టి, చేదుకొనియెదరో = తోడుకొనెదరో, నాన్ = అనఁగా, శీతరోచి = చల్లనికిరణములుగల చంద్రుఁడు, మెఱుఁగుమెయితోన = తళతళ మను దేహముతో, అల్లనన్ = మెల్లఁగా, మిన్ను = ఆకాశమును, ప్రాఁకెన్ = ఎక్కెను.

విశే. వెండిత్రాళ్ళవలె కిరణములును, స్ఫటికపాత్రవలెఁ జంద్రబింబమును మించె నని గ్రహించునది. చేఁదుట స్త్రీలుచేయుపనిగాన 'అమరులు = సురవనితలు' అనియు నర్థము చెప్పనగును. అమరి. ఏ. రూ. అలం. రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. అమరులబోనపుట్టిక సహస్రమయూఖునిజోడుకోడె సం
తమసమువేరువిత్తు కుముదంబులచక్కిలిగింత పుంశ్చలీ
సమితికిఁ జుక్కవాలు నవసారసలక్ష్మికిఁ దోలంగుబావ కో
కములకు గుండెతల్లడము కైరవమిత్రుఁడు దోఁచెఁ దూర్పునన్. 41

టీ. అమరులబోనపుట్టిక = దేవతలభోజనపదార్థములగంప, సహస్రమయూఖుని జోడుకోడె = సూర్యునకు సమానమగుకోడె, సంతమసమువేరువిత్తు = చీఁకటియొక్క నాశకుఁడు, కుముదంబుల చక్కిలిగింత = కలువలను నవ్వఁజేయువాఁడు, పుంశ్చలీసమితికిన్ = జారిణీసమూహమునకు, చుక్కవాలు = ఎదుటిచుక్క, నవసారసలక్ష్మి = నూతనపద్మలక్ష్మిని, తొలంగుబావ = మఱలఁజేయునట్టిబావ, కోకములకున్ = చక్రవాకములకు, గుండెతల్లడము = గుండెదడ, ఐన, కైరవమిత్రుఁడు = చంద్రుఁడు, తూర్పునన్, తోఁచెన్ = కన్పట్టెను.

వ్యా-విశే. సురలు రోజున కొక్కొకకళచొప్పున వంతు ననుసరించి చంద్రకళను త్రావుదు రని పురాణములు నుడువును గానఁ జంద్రుఁడు దేవతలయాహారముల గంప యయ్యెను. సూర్యుఁడు చనినపిదప జగమును వానివలె దీపింపఁజేయువాఁడు చంద్రుఁడు గాన సూర్యునిజోడుకోడె చంద్రుఁడగు. చంద్రోదయమగుడుం గలువలు వికసించుఁగానఁ జంద్రుఁడు కలువల నవ్వఁజేయువాఁ డయ్యె. చంద్రుఁ డాకసమునఁ బ్రకాశించుచుఁ బ్రియసంకేతముల కేఁగుజారిణుల నెల్లర కగపడంజేసి వారి కరిష్టమును గూర్చువాఁ డగు

టయు నెదుటిచుక్కయు నరిష్టముంగూర్చున దౌట నీవిషయమునఁ జంద్రబింబమునట్టి దానింగా నూహించుట సంభవించె. బావ యన భర్తయన్న. ఆతఁడు వచ్చునపుడు క్రొత్తమఱదలు దూరముగ హాసాదుల వీడి తొలంగునట్లు చంద్రుఁడు రాఁగా, నవసారస లక్ష్మి వికాసము మాని యొప్పుటకతనఁ జంద్రుఁడు సారసలక్ష్మికి బావగా భావితుఁ డయ్యె. చంద్రు నిరాకంజేసి చక్రవాకములకు వియోగము కల్గును. దాన వానికి గుండెపడం జేయు వాఁడు చంద్రుఁ డని యెన్నవలయు. బోనము. ప్ర. భోజనము. వేరువిత్తు=నాశకము.

ఉ. పాండుగఁ బశ్చిమాబ్ధితటభూస్థలి నంశుమదంశుమత్ఫలా
కందము వాసరాంతహాలికప్రవరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ
త్కందళము ల్తమోదళయుతంబులు నై గెల పండి ప్రాలెఁ బూ
ర్ణేందునిపేరఁ బ్రాచి నది హేతువు వెన్నెలకల్మికల్మికిన్. 42

టీ. పాండుగన్=చక్కఁగా, పశ్చిమాబ్ధితటభూస్థలిన్ = పశ్చిమసముద్రతీరదేశమున, అంశుమదంశుమత్ఫలాకందము - అంశుమత్=సూర్యుఁడను, అంశుమత్ఫలా = అరఁటియొక్క, కందమున్=దుంపను, వాసరాంతహాలికప్రవరుండు=దినాంత మనుకృషీవలశ్రేష్ఠుఁడు, ఇడన్=నాటఁగా, సాంధ్యవారిభృత్కందళములు-సాంధ్య-సంధ్యాసమయమునం దైన, వారిభృత్=మేఘములను, కందళములు=మొలకలు, తమోదళయుతంబులు నై-తమః=చీఁకటియను, దళ=ఆకులతో, యుతంబులు నై=కూడినవియు నై, పూర్ణేందుని పేరన్=పూర్ణచంద్రుఁడనుమిషతో, గెల, పండి, ప్రాచిన్ = తూర్పున, ప్రాలెన్=పిఱిఁగెను, వెన్నెలకల్మికల్మికిన్=వెన్నెలయనుసంపదయొక్క కలుగుటకు, అది = ఆతూర్పున గెల పండి ప్రాలుట, హేతువు=కారణము.

భా. అరఁటిచెట్టు తూర్పునకు గెలవేయుట సంపదకల్గుటకుఁ గారణమని యార్యులందురు. పశ్చిమసముద్రతీర మను వ్యవసాయభూమిని వాసరాంత మను కృషీవలుఁడు రవి యనునరఁటిమొక్కను నాట, సంధ్యాకాలారుణమేఘము లను మొలకలెత్తనది చీఁకటి యనుపర్ణములతో మించి తూర్పుదెసం గెలవేసె ననియు, నాగెలపండుటఁజేసి ప్రాలె ననియు నట్లు తూర్పుదెస నాచెట్టు గెలవేయుటకతననే వెన్నెల యనుసంపద సంభవించె ననియు భావము. అనఁగాఁ బశ్చిమసముద్రతీరము వ్యవసాయభూమివలెను, సాయం సమయము కృషీవలునివలెను, నస్తమించుసూర్యుఁ డరుణుండై యరఁటిగడ్డవలెను, వాని యస్తమించుట కృషీవలుఁ డరఁటిదుంపను నాటుటవలెను, సంధ్యాకాంతిప్రసారమున నరుణములగుజలదము లరఁటిమొలకలవలెను, నపు డలమినచీఁకటు లరఁటిమాకులవలెను,

నరుణకాంతులు చెలంగ నుదయించుచంద్రబింబము పండినయరఁటిగెలవలెను నుండె నని గ్రహింపవలయును. అట్టిగెల తూర్పునం దోఁచుటంజేసి వెన్నెల యనుసంపద సంభవించె నని యెన్నవలయును.

అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష. కావ్యలింగము.

చ. సమయవిలాసి శోణమణిసంగతమౌక్తికచారుహారముం
గ్రమమునఁ గూర్చుచో నరుణరత్నముఁ దా మును సాంధ్యరశ్మిసూ
త్రమునఁ బొసంగ గ్రుచ్చి యెడతప్పునఁ ద్రోచి పిఱుందఁ జేర్చుము
త్తెముక్రియఁ దోఁచె నయ్యమృతదీధితి లాంఛనరంధ్రసంగతిన్. 43

టీ. తాను, సమయవిలాసి = కాలమనువిలాసవంతుఁడు, శోణమణిసంగతమౌక్తికచారుహారమున్ - శోణ=ఎఱ్ఱనైన, మణి = మాణిక్యములతో (కెంపులు), సంగత=కూడిన, మౌక్తికహారమున్ = ముత్యాలహారమును, క్రమమునన్ = వరుసగా, కూర్చుచోన్ = గ్రుచ్చునపుడు, మును = ముందుగా, అరుణరత్నమున్ = సూర్యుఁడనుమాణిక్యమును, సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునన్-సాంధ్య = సంధ్యాకాలమందైన, రశ్మి=వెలుఁగను, సూత్రమునన్=దారమున, పొసంగన్=ఒప్పునట్లుగా, గ్రుచ్చి, ఎడ=స్థానము, తప్పుటంజేసి = తప్పిపోవుటచే, త్రోచి = త్రోసివైచి, పిఱుందన్=వెనుకను, చేర్చు = చేర్చిన, ముత్తెముక్రియన్=మంచిముత్తెమురీతిగ, అయ్యమృతదీధితి = ఆయమృతకిరణుఁడగుచంద్రుఁడు లాంఛనరంధ్రసంగతిన్ - లాంఛన = నల్లమచ్చ యను, రంధ్ర = బెజ్జముయొక్క, సంగతిన్=కూడికతో, తోఁచెన్=కన్పట్టెను.

భా. కాల మను విలాసి కెంపులను ముత్యములం గూర్చి యొకహారముం గూర్చుచుండె ననియు, నందు సాంధ్యకిరణసమేతుండగురవి తొలుత గ్రుచ్చఁబడినమాణిక్యమువలె నొప్పియుండెననియు, నపుడైనసూర్యాస్తమయ మెడతప్పుట దానిం దొలఁగఁద్రోసినట్లుండె ననియుఁ, దరువాతఁ దోఁచిన నల్లనిమచ్చగలచంద్రుఁడు బెజ్జముతోఁగూడిన మంచిముత్తెమువలెను నాతనినుండి వెలువడుకిరణములు దారములవలెను నమరియుండె ననియు భావము.

విశే. అరుణుఁ డనునరుణరత్నమనియు శ్లిష్టరూపకము గ్రహింపనగును. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

చ. దినపరిణామలక్ష్మికిఁ బ్రతీచి తగం గయిసేయు వేడుక
న్వనరుహమిత్రబింబ మనువర్తులలాటికపట్టికం బయో

ధినడుమఁ దోఁచి సాంధ్యనవదీప్తిరసంబు హరించి పాఱవై
చిన వెలిదూదియో యనఁగ శీతకరుం డుదయించె న త్తఱిన్. 44

టీ. ప్రతీచి=పశ్చిమదిశ (ఒకానొకయువతి), దినపరిణామలక్ష్మికిన్ = సాయంకాలమనులక్ష్మికి, తగన్ = ఒప్పునట్లు, కయిసేయువేడుకన్ = అలంకరించు నుత్సాహముతో, వనరుహ......పట్టికన్ = సూర్యబింబ మను గుండ్రని లత్తుకపట్టెను, పయోధి నడుమన్ = సముద్రమధ్యమున, తోఁచి=ముంచి, సాంధ్యనవదీప్తిరసంబున్-సాంధ్య=సంధ్యాకాలమందైన, నవ = క్రొత్తదైన, దీప్తి = ప్రకాశ మను, రసంబున్=రసమును, హరించి=తీసికొని, పాఱవైచినవెలిదూదియో=పాఱవేసిన తెల్లనిదూదియో, అనఁగన్ = అనునట్లు, అత్తఱిన్ = ఆసమయమున, శీతకరుండు = చంద్రుఁడు, ఉదయించెన్.

భా. అస్తంగతుఁడుగా నున్నరవి ప్రతీచి యనువనిత సాయంసంధ్యాలక్ష్మి నలంకరించునుత్సాహమున గ్రహించినలాక్షికపట్టికవలెను, సూర్యాస్తమయ మాపట్టికను సంద్రమున ముంచుటవలెను, సంధ్యారుణప్రభలు నిండఁగా దూదినుండివెలువడురక్తోదకములవలెను, జంద్రుఁడు లత్తుకనీరు పిండఁగా శేషించిన తెల్లనిదూదివలెను నుండెనని భావము.
అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

మ. కడఁక న్రేచలిగట్టుపట్టి దను వేడ్కం గూర్ప నేతెంచి పై
జడిగాఁ జుక్కలతూపు లేయఁ గినుక న్జాబిల్లిముక్కంటి దా
బొడుపుంగెం పను వేఁడికంట నిరు లన్పూవిల్తుమే నేర్చి చొ
ప్పడఁ దద్భూతి యలందెనా నపుడు బింబం బొప్పెఁ బాండుద్యుతిన్.

టీ. కడఁకన్ = పూనికతో, రేచలిగట్టుపట్టి-రే=రాత్రి యను, చలిగట్టుపట్టి=శీతాచలపుత్త్రిని (పార్వతిని), తనున్ = ఈశ్వరుని, వేడ్కన్ = ఉత్సాహముతో, కూర్పన్=కలుపుటకు, ఏతెంచి=వచ్చి, పైన్=మీఁదను, చుక్కలతూపులు = నక్షత్రము లను బాణములను, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగా, కినుకన్ = కోపముతో, జాబిల్లిముక్కంటి=చంద్రుఁ డనుత్రిలోచనుఁడు (ఈశ్వరుఁడు), తాను, పొడుపుంగెంపు=ఉదయరాగము, అను=అనునట్టి, వేఁడికంటన్=వేఁడిగలకంటిచే (మూఁడవక న్నునుట), ఇరులు అన్ పూవిల్తుమేను=చీఁకటి యనుపుష్పబాణునిశరీరమును, ఏర్చి=దహించి, చొప్పడన్ = అనువుగా, తద్భూతిన్ = ఆమన్మథశరీరసంబంధమైనబూడిదను, అలందెనా=పూసికొనెనో యనునట్లు, అపుడు = ఆసమయమున, బింబము = చంద్రబింబము, పాండుద్యుతిన్ = తెల్లనికాంతితో, ఒప్పెన్ = అమరెను.

భా. రాత్రి పార్వతివలెను, చంద్రుఁడు ఫాలాక్షునివలెను, చీఁకటి మదనుని వలెను, నక్షత్రములు పార్వతిని బరమేశునితోఁ డంగూర్ప మదనుఁడేసిన పుష్పబాణముల వలెను, జంద్రునియుదయరాగము పరమేశుని ఫాలనేత్రానలారుణజ్వాలవలెను, నంధకార వినాశము మన్మథనాశమువలెను, జంద్రునిపాండురప్రభ యీశునిమేన మించు భస్మావ లేపమువలెను నుండెనని భావము. ఈశ్వరుండు పార్వతితోఁ దన్ను సురలప్రార్థన ననుస రించి కూర్ప నెంచువాని మదనుని ఫాలాక్షాగ్నిజ్వాలచే దహించె ననుపురాణగాథ నిట ననుసరింపవలెను.

వ్యా-విశే. పార్వతి నల్లనిదిగాన నల్లటిరేయిని బార్వతిగా నెన్నుట సరసము. మదనుని బాణములు సుమము లగుటను, దారకాసుమములకు సాదృశ్యము సహజ మౌటను దారకల మన్మథబాణములుగాఁ జెప్పుట హృద్యము. ఇట్లే తక్కుంగలవర్ణనవిషయమును సహజమధురమై సమయోచితగతి గ్గియుంట నెంతయు హృదయంగమ మగును. 'ముక్కంటి' బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులు చూపట్టెడిని. మూఁడు + కన్ను- డువర్ణలోపద్విత్వములు. అలం. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్ష.

చ. తొలుమలతాతితో నొరయుతూరుపుఁదొయ్యలిము త్తియంపుఁగుం
డలమున మానికంబు పడినం గనుపట్టెడులక్కగూఁడునాఁ
జలువలతేనియప్పొడుపుఁజాయఁ దొలంగినకందు దోఁచె రే
చెలువ కనుంగవం గమియఁ జెందినకాటుకకప్పుకై వడిన్. 46

టీ. తొలుమలతాతితోన్ = తూర్పుకొండయొక్క శిలతో, ఒరయు=రాపాడు తూరుపుఁదొయ్యలిము త్తియంపుఁగుండలమునన్ = తూర్పుదిక్కనువనితయొక్క ముక్తా మయకర్ణాభరణమునందలి, మానికంబు = మాణిక్యము, పడినన్ = జాఱిపోఁగా, కను పట్టెడు=అగపడెడు, లక్కగూఁడు నాన్=లక్కగలచోటు అనునట్లు, చలువలతేని... చాయన్-చలువలతేని=చంద్రునియొక్క, అప్పొడుపుఁజాయన్ = ఆయుదయరాగ మును, తొలంగినకందు=తొలఁగినమచ్చ, రేచెలువ=రాత్రి యనుయువతి, కనుంగవన్ = నేత్రద్వంద్వమున, కమియన్ = క్రమ్మునట్లుగా, చెందిన = పొందిన (పెట్టుకొనిన), కాటుకకప్పుకై వడిన్ = అంజనముయొక్క నలుపువలె, తోఁచెన్=అగపడెను.

భా. ఉదయరాగము పూర్ణముగఁ దొలంగినపిదప నగపడునట్టి చంద్రునియందైన మచ్చ ప్రాచీదిగంగనాకర్ణాభరణమునందలి మానికము జాఱి పడిపోఁగా నగపడు లక్క గూడువలెను, రాత్రిరామనేత్రద్వయము కమియ నిడికొనిన కాటుకదైన నలుపువలెను మించె నని భావము. చంద్రబింబము, ప్రాగ్రామాకర్ణాభరణముగలని, వానియుదయరాగము ర్ణాకభరణమందలి మానికమురీతిని వర్ణితము లయ్యె నని గ్రహించునది.

మ. అమృతంబాసవ మంగరాగముదయోద్యత్కాంతిచేలంబు చి
హ్నముమం గా శశిరేవతీరమణుఁ డున్మాదంబు మీఱం దమో
యమున న్భంగము నొంది పాఱఁ గరసీరాలోడితం జేయ వ
చ్చె మరుద్వాహిని దానిఁ దేర్ప నన మించెం జంద్రికాపూరముల్. 47

టీ. అమృతంబు=సుధ, ఆసవము=మద్యముగాను, ఉదయోద్యత్కాంతి = ఉదయకాలమం దొప్పుకాంతి, అంగరాగము = మైపూఁతగాను, చిహ్నము = మచ్చ, చేలంబుగాన్=వస్త్రముగాను, (గాన్ అనుదాని గాసవాంగరాగచేలపదములతో సంబంధముం గల్పించునది.) శశిరేవతీరమణుఁడు = చంద్రుఁ డనుబలరాముఁడు, ఉన్మాదంబు = కైపు, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా, తమోయమునన్ = అంధకార మను యమునానదిని, భంగమున్ = అవమానమును, ఒంది=పొంది, పాఱన్ = పరుగెత్తునట్లు, భంగమున్ = అలలను, ఒంది, పాఱన్ = ప్రవహించునట్లు, (అని నదీపరమగునర్థము), కరసీరాలోడితన్-కర=కిరణము లను, సీర = లాంగలముచే, ఆలోడితన్ = క్షోభపెట్టఁబడినదానినిగా, చేయన్=చేయఁగా, కర=చేతియందలి, సీర = నాఁగలిచే, ఆలోడితన్ = సంక్షోభపెట్టఁబడినదానినిగా, అని బలరామపర మగునర్థము. దానిన్ = ఆయమునానదిని, తేర్పన్ = ఆశ్వాసింపఁగా, మరుద్వాహిని = గంగానది, వచ్చెన్=ఏతెంచెను, అనన్ = అనునట్లు, చంద్రికాపూరముల్=వెన్నెలలప్రవాహములు, మించెన్=ప్రకాశించెను.

భా. చంద్రికాపూరములు గంగాప్రవాహమువలె ధవళములై యతిశయించె నని భావము.

విశే. చంద్రుఁడు తెల్లనివాఁడు. బలరాముఁడును ధవళగాత్రుఁడే. కావునఁ జంద్రుని బలరామునిగా నూహించుట హృద్యము. అట్లే చంద్రసుధను మద్యముగను, నుదయరాగమును మైపూఁతగను, జంద్రకిరణములు చీఁకటులం బాఱఁద్రోలుటను బలరాముఁడు తరంగములతోడి యమునానదిని దనహలాయుధముచే లేవనెత్తుటగను, నంధకారము నశింపఁగాఁ జెలంగు వెన్నెలలపూరము యమునానదికి సంభవించిన విపత్తును గాంచి యామె నాశ్వాసింప నేతెంచిన తత్ప్రియసఖి గంగానదిగను, దలంచుట యెంతయు మనోహరము. అలం. రూపకశ్లేషమూలకోత్ప్రేక్ష.

తే. తారకాధిశుకిరణకదంబకంబు
చిలికెఁ బలుచనివలిపంపుజిలుఁగు మంచుఁ
గైరవశ్రీవధూకరగ్రహణవేళ
వెలికిఁ గ్రమ్మిన సాత్త్వికస్వేద మనఁగ. 48

టీ. తారకాధీశుకిరణకదంబకంబు = చంద్రునికిరణములగుమి, కైరవశ్రీ... వేళన్-కైరవశ్రీ=కువలయలక్ష్మియను, వధూ = స్త్రీయొక్క, కరగ్రహణవేళన్=పాణిగ్రహణకాలమున, వెలికిన్=బయటికి, క్రమ్మిన=వ్యాపించిన, సాత్త్వికస్వేదము=సాత్త్వికభావ మగుచెమట, అనఁగన్ = అనునట్లు, పలుచని...మంచు-పలుచని = దట్టముగాని, వలిపంపు=ధవళమైన, జిలుఁగు=సూక్ష్మమైన, మంచు=నీహారము, చిలికెన్=చల్లెను.

భా. చంద్రకిరణములనుండి వెలువడు పలుచనిమంచు చంద్రుఁడు కువలయలక్ష్మి పాణిగ్రహణమును జేయుఁనవసరమున వెలికిఁగ్రమ్మిన సాత్త్వికస్వేదమో యన నొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. విరహులమైఁ సోఁకి వేఁడి యౌ వెన్నెలఁ
బచ్చివెన్నెల నులివెచ్చఁ జేసి
కలువపుప్పొళ్లచేఁ గసటైనవెన్నెల
వలిపవెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి
చంద్రకాంతపునీట జాలైనవెన్నెల
ముదురువెన్నెల జొట్టుఁ బదను చేసి
సతులమైపూఁతం బిసాళించువెన్నెలఁ
దనుపువెన్నెల రసాయనము గూర్చి

తే. చిగురువిలుకానిజాతర సేయఁ బూని
కోలముసాముల నందఱఁ గూడఁబెట్టి
వంతు గలయంగ బువ్వంపుబంతివిందు
పెట్టె రెలమిఁ జకోరపుఁబేరఁటాండ్రు. 49

టీ. ఎలమిన్=సంతోషముతో, చకోరపుఁబేరఁటాండ్రు=చకోరములయైదువలు (చకోరజాయలు), చిగురువిలుకానిజాతర = మన్మథోత్సవము, చేయన్ = చేయుటకు, పూని=యత్నించి, విరహులమైన్ = వియుక్తులశరీరమును, సోఁకి=స్పృశించి, వేఁడియౌ =ఉష్ణమైన, వెన్నెలన్=చంద్రాతపమును, పచ్చివెన్నెలన్ = (చల్లని) తడిగల వెన్నెలతోడ, (కూర్చి) నులివెచ్చ=కవోష్ణముగా, చేసి = ఒనర్చి, కలువపుప్పొళ్లచేన్=కుముదపరాగములచే, కసటైనవెన్నెలన్=మలిన(కలుష)మగు వెన్నెలను,వలిపవెన్నెలలోనన్ = సన్ననివెన్నెలలోపల, వడిచి=వడియఁగట్టి, తేర్చి = స్వచ్ఛముగాఁజేసి, చంద్రకాంతపునీటన్ = చంద్రకాంతమణులసంబంధమగు నుదకముచే, జాలైనవెన్నెలన్=ప్రవాహమైనవెన్నెలను, ముదురువెన్నెలన్=(తీక్ష్ణమైన) పండువెన్నెలచేత, జొట్టన్ = త్రావు

టకు, పదను=అనువుగా చేసి, సతులమైపూఁతన్ = స్త్రీలయంగరాగముచే, పిసాళించు = పరిమళించు, వెన్నెలన్, తనుపువెన్నెలన్=తృప్తినందించుచంద్రికతో, రసాయనమున్ = ఔషధవిశేషమును (ద్రవాహారము) కూర్చి, ఘటించి, కొలముసాములన్ అందఱన్ = కులముపెద్దలనెల్లను, కూడన్ పెట్టి = ఒక్కచోఁ జేర్చి, వంతు=వరుస, కలయంగన్ = కూడునట్లుగా, బువ్వంపుబంతివిందున్=చుట్టములైనయాఁడువారును మగవారును గలిసి భుజించుట యనువిందును, పెట్టిరి=ఇడిరి.

విశే. చకోరములు వెన్నెలలం ద్రావు ననుట ప్రసిద్ధము. దానినే కవి యీగతిని జమత్కరించి వర్ణించినాఁడు.

సీ. కామినీమానమేఘశ్రేణి విరియంగఁ
దొగతెల్లుగుంపులు దొంగలింప
సాంధ్యరాగావిలచంద్రికాంబులు దేఱ
నిరులుమొత్తపుటస లివురఁ బాఱ
యువజనరాగపయోరాసు లుప్పొంగ
వెలిదమ్మి జాజిపువ్వులు ముడుంగ
మదచకోరమరాళమండలి చెలరేఁగఁ
బఱచుచేడియ లనుమెఱపు లడఁగ

తే. నభినవశరత్సమాగమం బనఁగ మించు
నట్టిరాకానిశావేళ నలరువింట
గొనయ మెక్కించి వలరాజు కినుక మీఱ
విరహిజనములపై దండువెడలె నపుడు. 50

టీ. కామినీమానమేఘశ్రేణి-కామినీ = మదవతులగు వనితలయొక్క, మాన = పురుషులయెడఁగల్గు కోపవిశేష మను, మేఘ=మేఘములయొక్క, శ్రేణి = పంక్తి, విరియంగన్ = విడిపోఁగా, తొగతెల్లుగుంపులు = కలువ లనుతెల్లుపూవులగుములు, తొంగలింపన్ = ప్రకాశింపఁగా, సాంధ్య...అంబులు-సాంధ్యరాగ = సంధ్యాకాలరక్తిమచే ఆవిల=కలుషములైన, చంద్రికాంబులు = వెన్నెలయనునీళులు, తేఱన్ =స్వచ్ఛముగా, ఇరులుమొత్తపుటసలు=చీఁకటులగుంపనుబురద, ఇవురఁబాఱన్ = ఇంకఁబాఱఁగా, యువజన...రాసులు-యువజన = యౌవనవంతులయొక్క, రాగ = అనురాగ మను, పయోరాసులు=సముద్రములు, ఉప్పొంగన్=పొంగఁగా, వెలిదమ్మిజాజిపువ్వులు = తెల్లదామరలను జాజిపూవులు, ముడుగన్ = ముకుళింపఁగా, మదచకోరమరాళమండలి = మత్తి

లినచకోరములను హంసలగుంపు, చెలరేఁగన్ = విజృంభింపఁగా, పఱచుచేడియ లను మెఱపులు = (ప్రియసంకేతమునుగూర్చి)పరువులిడువనితలను విద్యుత్తులు, అడఁగన్ = నశింపఁగా, అభినవశరత్సమాగమంబు = క్రొత్తశరత్కాలపురాక, అనఁగన్ = అనునట్లు, మించు=ప్రకాశించునట్టి, అట్టిరాకానిశావేళన్ = అటువంటి పూర్ణిమారాత్రిసమయమున, అలరువింటన్ = పుష్పకోదండమున, గొనయము=నారిని, ఎక్కించి, వలరాజు= మన్మథుఁడు, కినుక=కోపము, మీఱన్=అతిశయింపఁగా విరహిజనములపైన్ = వియుక్తులమీఁదికి, అపుడు=ఆసమయమున, దాడువెడలెన్=యుద్ధము సేయఁబోయెను.

విశే. శరత్సమయమునఁ దెల్లనై జలదములు విరియఁబాఱుటయు, తెల్లపూవులు పెల్లుగనొప్పుటయుఁ, జంద్రికలచ్ఛములై యమరుటయు, జలమమలంబై మించుటయుఁ, బయోనిధు లుప్పొంగుటయుఁ, జాజిపూవులు ముకుళించుటయు, వెన్నెలం ద్రావఁగోరు చకోరములును నమలజలము నాశించునంచపిండును సంతసముమీఱ విజృంభించుటయు, మెఱపు లుడుగుటయు నైజములు. అట్టి శరత్కాలసహజధర్మములతోఁ జంద్రోదయ ధర్మములు పోల్పఁబడి హృద్యములై వర్ణితము లయ్యెను.

ఉ. ఆనలినాయతాక్షుగడియారమునం దభిసారికాజిఘాం
సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనులో యనంగ ఘం
టానినదంబు లయ్యెడ వినంబడియెం గుపితాబ్జలోచనా
మానసము ల్చలింపఁ బ్రథమప్రహరాపగమప్రశంసులై. 51

టీ. ఆనలినాయతాక్షు గడియారమునందున్ = ఆపద్మములవలె దీర్ఘములగు కన్నులుగల శ్రీకృష్ణుని కాలప్రమాణముం దెల్పు యంత్రవిశేషమున, ఘంటానినదంబులు= గంటలచప్పుడులు, అభిసారికా...ధ్వనులు + ఓ-అభిసారికా = కాంతులం గలయఁబోవు కాంతలయొక్క, జిఘాంసా=హింసించుటయందు, నిరత=మిక్కిలియాసక్తిగల, ప్రసూనశర=పూవిలుకానియొక్క, చాప = ధనువుయొక్క, గుణ = అల్లెత్రాటిసంబంధమైన, ధ్వనులో=శబ్దములో, అనంగన్=అనునట్లుగా, కుపిత...మానసముల్ - కుపిత=కోపించిన, అబ్జలోచనా=స్త్రీలయొక్క, (తమ్ములంబోలుకనులుగలవారు) మానసముల్=మనస్సులు, చలింపన్ = సంక్షోభమునందఁగా, ప్రథమ...ప్రశంసులై - ప్రథమ = తొలిదైన, ప్రహర=యామముయొక్క, అపగమ=అతిక్రమించుటను, ప్రశంసులై=తెల్పునవియై, అయ్యెడన్=ఆసమయమున, వినంబడియెన్=వినవయ్యెను.

భా. తొలిజాము పోకడం దెల్పు గడియారపుచప్పుడులు కాంతులం గవయ సంకేతమున కేఁగుకాంతల హింసింప మదనుఁడు ధనువు చేఁబూని చేయు నారిటంకారధ్వనులో

యనంగ సమరప్రణయకలహకలుషితాంతఃకరణలగు కాంతలమదుల నల్లలనాడించునదై చెలంగె నని భావము.

విశే. ప్రథమ యామ మతిక్రమించెఁగాన నభిసారికలు తమిమీఱ నభిసరణ మొనర్పఁబోవుటయుఁ గుపితలమది చలించుటయు సహజము. లనఁదగు. అట్టితఱిని గన్గిన గడియారపుచప్పుడుల మదనధనుష్టంకారములుగను గుపితమానినీమానససంచలన కారణములుగను నూహించుట యెంతయు హృద్యము. అక్కాలమునఁగూడ కాలప్రమాణ సూచకములగు గడియారములు కల్గుట దీన సూచితము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చంద్రికావిహారములు

చ. వలిపము గట్టి హారములు వైచి పటీరము మై నలంది జా
దులు నెఱిగొప్పునందుఁజెమి త్రోవనె పోయితిమేని తాఁకియుం
దలఁచెడువారు లేరని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాం
తల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్. 52

టీ. వలిపము = సన్నని తెల్లనిబట్టను, కట్టి = ధరించి, హారములు = ముత్యాల హారములను, వైచి=వేసికొని, పటీరము = మంచిగంధము, మైన్ = శరీరమున, అలంది= పూసికొని, జాదులు=జాజీసుమములు, నెఱిగొప్పునన్ =రమ్యమైనతుఱుమున, తుఱిమి = ముడిచి, (నెఱ=నిండు, అనిన లెస్స) త్రోవనె=మార్గమందె, పోయితిమేని=ఏఁగితిమేని, (పోయినను) తాఁకియున్ =తగిలియు, తలఁచెడువారు=తగిలె నది యేమి యని భావించు వారు, లేరు=ఉండరు. అని, దూతికలు = ప్రియులంగలుపుచెలులు, మనంబుకలంకలు = మనస్సునందైన సందియములను, తేర్చి = పోఁగొట్టి, జారకాంతలన్ = జారిణులను, సమయస్థలంబులకున్ =నిర్ణీతప్రదేశములకు, అట్టివెన్నెలన్ = ఆవెన్నెలలో, తార్చిరి = పొందించిరి.

భా. ధవళములగు నలంకారముల ధరించి ధవళమగువెన్నెలలో రాజమార్గమునఁ బోయినను నందొకపు డెవరేని తాఁకినను, మీరు వారిచూడ్కికి లక్ష్యముగాకయే పోఁగలరని దూతికలు జారిణులమదినైన సందియములఁబాపి ధవళాలంకారముల ధరింపఁ జేసి సంకేతస్థలములను బొందించుచుండి రని భావము. ఇట్లు ధవళాలంకారముల ధరించి, వెన్నెలల జారిణులు విహరించుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము.

వ. వెండియుం దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పండువెన్నెలలు పాయంతననటనచటులమహానటవికటాట్టహాసభాసంబుల కనుప్రాసంబులై, పూర్వపారావారపులినతలవిహారమాణావణకరపుష్క-

రోద్ధూతవాలుకాధూళిపాళికలకుం బ్రత్యాదేశంబులై, యంధకార బలీంద్రనిర్బంధనధురంధర సమయమధుమథనచరణాంగుష్ఠనిష్ఠ్యూత గగనసరిదంబుపూరంబుల కనుబింబంబులై, చంద్రకాంతమణినిర్మిత హర్మ్యహిమవన్మహీధరశృంగపతితంబు లగుచుం బెనువెల్లువలు గట్టి యతివిషమమానినీమానప్రతీరంబు లురలం ద్రోయుచు, వియోగవేదనాభరాక్రందద్రథాంగకంఠగుహా కుహరముఖంబుల ముంపుకొని [1]మెఱయుచు, నరవిరిచెందొగ మొగడలం బడి [2]సుడియుచుఁ, [3]దనుకరువలిం గదలువిరులం దొరుఁగుపుప్పొడితిప్పలం బొరలి తెట్టువ గొంచుఁ, గనకడోలావిహారలీలాయత్తమత్తకాశినీ కపోలధాళధళ్యంబుల [4]పెల్లునం గడలుకొని యుప్పొంగుచుఁ, గటికిచీఁకటితెరులం దెరలం జేయుచు, సకలభువనతలాప్లావనంబు గావించి, యజాండకరండంబు [5]వెండిజలపూఁత గావించిన తెఱంగున నంగీకరించె నప్పుడు దమయందు నెప్పుడెప్పుడు నింతురో యనుచు నువ్విళ్లూరుచందంబునఁ జంద్రికాకిరణకందళికలం గరంగు రేవెలుఁగు రాచిప్పలం గప్పురంపుఁ గుప్పెలం గొప్పరించిన సరసమధురసంబులు నించి యించినవేడ్కల నొండొరువుల కెంజిగురాకుమోవినంజలం జవిగొనుచుఁ గ్రోలి సోలి పూఁజవికలఁ బొంపిరివోవు కామినీకాముకులును, వలరాచకేలి సలుపునెడల [6]నంగంబుల చకచకలు వెలివోవకుండ నిండార లేపంబులు సేయుచొప్పునఁ గర్పూరకస్తూరికాసంకుమదమిళితచందనపంకంబు లొకళ్లొకళ్ల మేనులం గలయ నలందుకొని చలువచప్పరంబులందీర్చిన పుప్పొడితిన్నెల విశ్రమించుసతీపతులును, బ్రోడలగు నెచ్చెలులు జీరాడుసిగ్గుల నీడిగిలంబడ నెట్టకేలకుఁ ద్రోపు త్రోపాడుచుం దార్చి కూర్చి మరలుటయు మఱుం దొనర్పఁ గలకొత్తలకుం దివురుతమకపునుంగలిపోఁజులు నిగిడించు క్రొవ్వాఁడి తూపులరూపున నొండొరువుల నుఱుపెట్టి చూచునెలగోలుచూపుల నితరేతరధైర్యంబులు గంటివడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వసియించువధూవరులును, బేరుకొనుకోరికలు దారుకొన డాయునెడం

1. మోఱయుచు. 2. సుడిగొనుచుఁ. 3. జిఱుకరువలిం. 4. పైజల్లునం 5. వెండిజలపోసనంబు. 6. నందంబుల తెగలు పొలివోవ.

పొంగినయంగంబులం బరస్పరబాహుపాశంబుల బిగియారం గౌఁగి
లించుకొని కరంగినడెందంబుల రెంటి నొక్కటిగ నర్తించుపోలిక
నర్తమిల్లి పగలు తమపాసిన [1]యెడలం బొడము మనోజవికారంబుల
నవిరళతరకపోలంబుగాఁ జెప్పికొనుచు హంసతూలికాతల్పంబుల
నల్పేతరానందంబులం బొరలు తరుణీతరుణులును, దొలుతటిపాల
యలుకయెడం జనించినవియోగశిఖి నిండారు రేయెండవేఁడిమి నగ్గ
లించినం దాలిమి దెమలం దమక తామ తమకించి కలసికొని నెచ్చె
లులకుఁ జేలువెట్టి తొట్టినవేడ్కలం బొదరిండ్లకందువలం బొదలు
రమణీరమణులును, మబ్బుకొను వయసు [2]గుబ్బల నిబ్బరంబుగ
నివుడు లివుటలం బెచ్చుపెరుఁగుమచ్చరంబుల నొకరొకరి మెచ్చక
పచ్చవిలుతుండు విచ్చలవిడిం దనకైదువులు ముప్పదిరెంటం దోడు
సూపె నన బహువిధకరణాసనభేదంబులం బెనఁగుచు మణిసౌధం
బులం గ్రీడించు యువతీయువజనంబులును, గ్రిక్కిఱిసిన మక్కువల
నిక్కువలఁ గమియు [3]జొక్కులచెయ్వులఁ ద్రొక్కుడు[4]వడి రతి
శాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవంబున వెలిపుఱచిన వలరాచతపసులపోలికం
దెలిరాకట్టునెలవులం బవ్వళించి యున్న నాయికానాయకులును,
నెడపడనివేడుకపనుల నలసి జడియునవయవంబులపై సొలయు
నెమ్మనంబులతో నొయ్యనొయ్యనం గదలు తూఁగుటుయ్యెలలం
గన్ను మొగిచి యున్నవిలాసినీవిలాసులునుం గలిగి యున్నగరంబు
శంబరాంతకుసామ్రాజ్యంబు ననుకరించె; నయ్యెడ నయ్యదువల్ల
భుండు సత్యయుం దాను ననర్ఘ్యమణిదీపితంబును విమలదుకూల
వితానసంతానితంబును బ్రాలంబముక్తాగుళుచ్ఛచ్ఛవిచ్ఛాదితవలభి
విలసితంబును వివిధ విచిత్రపటఘటితస్ఫటికభిత్తిభాగభాసురంబును
మృదులహంసతూలికాకల్పిత తల్పసంఛన్నమణిమంచకాంచితంబును
ధవళఫణిలతాదళక్రముకఖండమండిత మరకతమణిభాజనవిభ్రాజితం
బును మృగమదమిళితపటీరపంకాంకితమౌక్తికశుక్తిపరికల్పితంబును
దరవికచలతాంతతాలవృంతకాంతంబును గోమలబిసతంతుసంతాన

1. యడలునం బొడముచెయ్వులనవిరళ. 2. గబ్బుల. 3. జిక్కుల. 4. వడ
నన్ను కొని వలరాచ.

నిబద్ధకుసుమదామ రమణీయంబును సురభికృష్ణాగరుధూపధూపితంబును బరిమళమిళితశిశిరసలిలపూర్ణకనకగళంతికా సముచితంబును మంజుగుంజత్పారావతపతంగగళరవభరితంబును మాణిక్యసమున్నతాదర్శ దర్శనీయంబును నగు శయనాగారంబున వినోదకేలిం దేలి నిద్రాముద్రితనేత్రుండై శయనించె నయ్యవసరంబున. 53

టీ. వెండియుఁ = మఱియు, తుహినకర మండలంబునఁ = చంద్రమండలమునుండి, కురియుc=జాఱునట్టి, అప్పుడు వెన్నెలలు = ఆముదురు వెన్నెలలు, సాయంతన ......భాసంబులకుఁ - సాయంతన = సాయంకాలమందైన, నటన = నృత్యము చే, చటుల=కదలునట్టి, మహానట=శివుని యొక్క, వికట=విశాలమైన, అట్టహాస = పెద్దనవ్వు యొక్క, భాసంబులకుఁ=కాంతులకు, అనుప్రాసంబులై = సవర్ణములై; అనఁగాఁ బండు వెన్నెలలు నాట్యావసరమున శివునినుండి వెలువడువిశాలాట్టహాసకాంతులం బోలియున్న వని భావము. శివుఁడు తెల్లనివాఁడు. చంద్రుఁడును ధవళగాత్రుఁడే. కావున నే చంద్రబింబమునుండి వెలువడుపండు వెన్నెలలు శివుని యట్టహాసకాంతులంబోలి యున్నవని చెప్పుట కనువుపడియె. పూర్వపారావార... పాళికలకుఁ-పూర్వపారావార = తూర్పు సంద్రముయొక్క, పులినతల = ఇసుకదిబ్బలతావుల, విహరమాణ = విహరించునట్టి, ఐరావణ=ఐరావతముయొక్క, కరపుష్కర=తుండాగ్రముచే, ఉద్ధూత = ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, వాలుకాధూళి = ఇసుకసంబంధమైన పరాగములయొక్క, పాళికలకుఁ= పంక్తులకు, ప్రత్యాదేశంబులై =బదులుగాఁ గన్గినవై (అనఁగా వానిని మించినవై యని భావము.)ఐరావణము దేవేంద్రుని పట్టపుటేనుఁగు. దేవేంద్రుఁడు ప్రాగ్దిగధిపతి. కావున నే యాతనిగజము ప్రాక్సముద్రపులినతలముల విహరించును. మఱియు నైరావతము ధవళము. అది చిమ్ముచాలుకాధూళియు ధవళమే. కావున నే తెల్లనియైరావతము తుండాగ్రమునఁ జిమ్ముచాలుకాధూళిపాళికలవలె ధవళగాత్రుండగుశశినుండివెలువడుధవళములగు వెన్నెలలు మించియున్నవనుట సంభవించె. పుష్కరము కరిహస్తాగ్రవాచకమైనను, మఱల హస్తిహస్తవాచకమగుకరశబ్ద మిందుఁజేర్చుట స్పష్టార్థము. కాని యైరావణతుండసామ్యమును జంద్రకిరణములకుఁ దోఁపఁజేయ నట్లు కవి కరశబ్దము నిందుఁ గూర్చె నే మోయని యూహించుట కవకాశ మొక్కింతే గలదు. అంధకార...పూరంబులకుఁ-అంధకార=చీఁకటి యను, బలీంద్ర=బలిచక్రవర్తియొక్క, నిర్బంధన = బంధించుటయొక్క, ధురంధర = భారమును వహించు, సమయ=కాల మను, మధుమథన = విష్ణునియొక్క, చరణాంగుష్ఠ= కాలిబొటనవ్రేలినుండి, నిష్ఠ్యూత = వెడలునట్టి గగనసరిత్ =మరున్నదియొక్క, అంబుపూరంబులకుఁ = ఉదకప్రవాహములకు, అనుబింబములై =ప్రతిబింబములై; గంగానది

తెల్లనిది. దానిపూరములును దెల్లనివే. బలిని బంధింపఁగాలు గట్టిగాఁ బూనుటకతన నాతనియంగుష్ఠమునఁ గలగంగకు బహిఃప్రసారము కల్గెను. ప్రకృతము తెల్లనిగంగానదీ ప్రవాహములవలెఁ బండువెన్నెల లమరెనని భావము. చీఁకటిని రాక్షసరాజగుబలీంద్రుని గాను, దానియడఁగుటను వానిబంధనముగాను, వెన్నెలలయదురుటను వానిబంధించు భారము బూనియున్నవిష్ణుని కాలిబొటనవ్రేలినుండి జాఱుగంగాపూరముగాను జెప్పుట యెంతయు సరసము. చంద్రకాంత...పతితంబులు - చంద్రకాంతమణి = చంద్రకాంత మాణిక్యములచే, నిర్మిత=కట్టఁబడిన, హర్మ్య=మేడలను, హిమవన్మహీధర=హిమవత్పర్వతముయొక్క, శృంగ = శిఖరములనుండి, పతితంబులు=పడునట్టివి, అగుచున్, పెను వెల్లువలు=పెద్దప్రవాహములు, కట్టి=ఏర్పడి, అతివిషమ...ప్రతీరంబులు = అతివిషమ = మిగులఁ గఠినములగు, మానిని = స్త్రీలయొక్క, మాన = మానమను, ప్రతీరంబులన్ = తీరదేశములను, ఉరలన్ = పడునట్లు, త్రోయుచున్ = కూల్చుచు, చంద్రకాంతమణినిర్మితములగుసౌధముల యున్నతశిఖరదేశములనుండి జాఱు నీటివెల్లువలంగూడి క్రిందికిఁ బడుటకతన వెన్నెలలు హిమవన్నగశిఖరముల నుండి జాఱుప్రవాహములవడువున మించె నని యెన్నవలయును. ప్రవాహము తీరము నురలంద్రోయుట ప్రసిద్ధము. ఈచంద్రికారూపప్రవాహమును మానినీమానరూపమగుప్రతీరమును గూలఁద్రోయుచున్నది. కావుననే దీనికిఁ బ్రవాహతౌల్యము కవి సంఘటించె. చంద్రోపలములు చంద్రకరస్పర్శను ద్రవించుటయు మానినులు మానమును వీడి చంద్రోదయముగాఁ బ్రియులఁ గలిసికొనుటయు నైజములు. వానినే కవి యీ గతిని వర్ణించె. వియోగ...ముఖంబులన్ - వియోగవేదనా = విరహబాధయొక్క, భర=భారముచే, ఆక్రందత్ = పరిదేవనము సేయు, రథాంగ = చక్రవాకములయొక్క, కంఠ=కుత్తుకలయొక్క, గుహాకుహర = గుహలంబోలు బిలములయొక్క, ముఖంబులన్=అగ్రముల, ముంపుకొని = ముంచి, మొఱయుచున్ = ప్రకాశించుచు, (లేక) మొఱయుచున్ = శబ్దించుచు; నదీపూరము పర్వతమునుండి భువిఁబడునపుడు తద్గుహాముఖంబుల ముంచి ధ్వనించును. అట్లే చంద్రికాపూరమును విరహవేదన నెలుఁగెత్తి యఱచుచక్రవాకముల కంఠకుహరములఁ బ్రవేశించి మొఱయుచున్నదివలె నుండె నని యెన్నవలయును. కావునఁ బ్రవాహసామ్యము సార్థకమయ్యెను. చక్రవాకములకు రేయి వియోగము కలుగుట ప్రసిద్ధము. కావున నవి రాత్రుల నెలుఁగెత్తి యాక్రందించు నపు డవ్వాని తెఱువఁబడిననోళులఁ జంద్రికలు ప్రవేశించుట సంభవించును. అరవిరి చెందొగమొగడలన్ = సంగోరువిడిన యెఱ్ఱకలువ మొగ్గలందు, పడి, సుడియుచున్ = తిరుగుచు; ఇపుడే చంద్రోదయ మగుటఁ గలువమొగ్గలు సంగోరుమాత్రమే

వికసించె ననియు, నట్టి సంగోరువిడినవానిం జొచ్చి శీఘ్రము మఱలి రాఁజాలక చంద్రి
కలు వానిలోఁ దిరుగుచుండె ననియు భావము. తనుకరువలిన్ = పిల్లగాలిచే, కదలువిరు
లన్=చలించుపూవులనుండి, తొరఁగుపుప్పొడి తిప్పలన్=జాఱుపరాగముల తిన్నెలందు,
పొరలి=దొర్లి, తెట్టువన్=తెఱను; మిసిమి నచుట, కొంచున్ = స్వీకరించుచు; మంద
మారుతాహతిని విరులు మెల్లఁగఁ గదలుచుండె ననియు, నట్టిచలనముకతన, విరుల
పరాగము జాఱి తిప్పలుగా నేర్పడె ననియు, నట్టిధవళము లగు పుప్పొడితిప్పలఁ బొర్లుట
కతన ధవళము లగు వెన్నెలలకు మఱింత ధావళ్యము సంభవించె ననియు భావము.
కనకడోలా...పెల్లునన్-కనకడోలా = బంగారపుటుయ్యెలలసంబంధ మైన, విహార
లీలా=విహారవిలాసమందు, ఆయత్త = అధీన లైన, మత్తకాశినీ = మదవతులయొక్క,
కపోల = చెక్కిళుల సంబంధమైన, ధాళధళ్యంబుల = తళతళలయొక్క, పెల్లునన్ =
అతిశయముచే, కడలుకొని=వృద్ధినంది (దిక్కుల ముట్టి) ఉప్పొంగుచున్ = అతిశయిం
చుచు; అమ్మనోహర చంద్రోదయకాలమున యువతులు బంగరపుటుయ్యెలల సంతసము
మీఱ విహరించుచుండి రనియు, నమ్మానినుల యచ్ఛము లగుచెక్కిళుల తళతళలతో మేళ
వించుట కతనఁ జంద్రికలు మిగుల ధవళము లై పెంపొందె ననియు భావము.
కటికిచీఁకటితెరులన్ = గాఢాంధకార మనువృక్షములను, తెరలన్ = కూలునట్లు, చేయు
చున్=ఒనర్చుచు; ప్రవాహ మొడ్డులం గలచెట్టులఁ గూలఁద్రోయునట్లు చంద్రికాపూ
రము గాఢాంధకారము నున్మూలించుచున్న దని భావము. సకలభువనతలాప్లావనంబునన్ =
సమస్తభూతములయొక్క ముంచుటను, కావించి=చేసి, అజాండకరండంబున్=బ్రహ్మాండ
మను బరిణెను, వెండిజలపూఁత=వెండిమొలాము, కావించిన తెఱంగునన్=చేసినవిధమున,
అంగీకరించెన్=సమ్మతించెను. బరిణెకు వెండిగిల్టువేసినచందమున వెన్నెల యజాండ మను
కరండమును ధవళముగఁ జేసె నని భావము. అప్పుడు=ఆసమయమున, తమయందున్ =
రేవెలుంగు రాచిప్పలందు, ఎప్పుడెప్పుడు=ఇది కాలాతిక్రమణమును సహింపలేకపోవు
టకు సూచకము. నింతురో=నిండింతురో, అనుచున్, ఉవ్విళ్లూరుచందంబునన్ = ఊట
లూరువిధమున, చంద్రికాకిరణకందళికలన్ = వెన్నెలవెలుంగుమొలకలచే, కరంగు=ద్రవీ
భవించునట్టి, రేవెలుంగురాచిప్పలన్ = చంద్రకాంతశిలాపాత్రములందును, కప్పురంపుఁ
గుప్పెలన్=కర్పూరపాత్రవిశేషములందును, కొప్పరించిన = అతిశయించిన, సరసమధు
రసంబులు=సరసములగుమద్యములు, నించి=నింపి, ఇంచిన వేడ్కలన్ = మీఱినయుత్సా
హములతోడ, ఒండొరువుల...నంజలన్-ఒండొరువుల = అన్యోన్యముయొక్క, కెం
జిగురాకు మోవి=ఎఱ్ఱనిచిగురుటాకులంబోలు నధరము లనునట్టి, నంజలన్ = ఉపదంశము
(నంజుకొనువస్తువు)లచే, చవిగొనుచున్=రుచిచూచుచు, క్రోలి=త్రావి, సోలి=వివశులై

ర్వాలి, పూఁజవికలన్ = పూఁజప్పరములందు; పొంపిరివోవు=సంతోషించునట్టి, కామినీ కాముకులును=యువతీయువకులును; చంద్రకిరణములతాఁకునఁ జంద్రకాంతశిలలు ద్రవీభవించుట సైజము. ప్రకృతము చంద్రకిరణస్పర్శమునఁ గరంగు చంద్రకాంతపాత్రములు తమయందు మద్యము నెపుడు నింపుదురో యని యువ్విళ్లూరువిధమున నుండె నని గ్రహించునది. అటు లూటలూరు చంద్రకాంతపాత్రములందును గప్పురపుఁగుప్పెలందును మధురసమును నింపి కామినీకాముకు లొండొరులయధరముల ముద్దుగొనుచుఁ ద్రావి వివశులై పూఁజప్పరముల సుఖించుచుండి రని భావము. భుజించునపుడు పచ్చడులు మున్నగువానిని నంజుగా నుపయోగించురీతి నొండొరులయధరములను మద్యపాన సమయమునఁ గామినీకాముకులు నంజుడుగా నుపయోగించికొని రని తెలియునది. వలరాచకేలి=మన్మథక్రీడ, సలుపునెడలన్ = చేయుసమయమున, అంగంబులచకచకలు = అవయవములఁ బ్రవహించుశోభావిశేషము, వెలివోవకుండన్=బయలుపాటుగాకుండ, నిండారన్ = (మేను) నిండునట్లు, లేపంబులు=పూఁతలు, సేయుచొప్పునన్ = చేయురీతిగ, కర్పూ...పంకంబులు - కర్పూర = ఘనసారము, కస్తూరికా = కస్తురి, సంకుమద = జవ్వాది; వీనిచేన్, మిళిత = కూడిన, చందనపంకంబులు=చందనపుటడుసులు, ఒకళ్లొకళ్ల మేనులన్ = పరస్పరగాత్రములందు, కలయన్ = అంతటను, అలందుకొని = పూసికొని, చలువచప్పరంబులన్ = చలువపందిళులందు, తీర్చిన = దిద్దినట్టి, పుప్పొడితిన్నెలన్ = పుష్పపరాగవేదికలపై, విశ్రమించు=ఊరడిల్లు, సతీపతులును=దంపతులును; దంపతులు తమయంగముల శోభావిశేషము బయలుపాటు గాకుండఁ బూసికొనినపూఁతలవలెఁ గర్పూరము కస్తూరి జవ్వాదిఁ గలిపిన చందనపంకమును బూసికొనుట యొప్పె నని భావము. అట్లు మైపూఁతలం బూసికొని చలువపందిళులం గల పుప్పొడితిన్నెలపై విశ్రమించి రనియుఁ దాత్పర్యము. ప్రోడ లగు నెచ్చెలులు=ప్రౌఢలైనచెలికత్తెలు (కర్తలు)జీరాడుసిగ్గులన్=పొరలిపడునట్టిలజ్జలచే, ఈడిగిలంబడన్ = ముందునకుఁబోవక వెనుకకుఁ దగ్గుచుండఁగా, (నూత్నవధూవరు లనుట) ఎట్టకేలకున్ = అతిప్రయాసమున, త్రోపుత్రోపాడుచున్=బలాత్కారముగాఁ ద్రోయుచు, తార్చి=చేరువం జేర్చి, కూర్చి= కలిపి, మరలుటయున్ = పోయినతరువాత, మరుండు = మన్మథుఁడు, ఒనర్పంగలకోల్తలకున్ =చేయఁగలయుద్ధసన్నాహములకు, తివురు = త్వరపడునట్టి, తమకపుముంగలిపోఁజులు=తమకము కల ముం దున్న సేనలు, నిగిడించు=ప్రసరింపఁజేయు, క్రొవ్వాఁడితూపుల రూపునన్ =అతినిశితబాణములవిధమున, ఒండొరువులన్ = అన్యోన్యము, మఱువెట్టి = మఱుఁగువెట్టి (కప్పి యనుట) చూచు, ఎలగోలుచూపులన్ = ముందునడచుదృష్టులచే, ఇతరేతర ధైర్యంబులు=ఒండొరులధైర్యములు, గంటివడన్ =గంటుపడఁగా, (నశింపఁగా

నను టె)ఒంటిన్=అసహాయముగా, బచ్చెనయోవరులన్ = రంగులలోఁపలిగదులందు, నసి యించు = ఉండునట్టి, వధూవరులును = నూత్నదంపతులును; నూత్నవధువులు సిగ్గుచేఁ బ్రియుల దగ్గఱం గొంకి రాక యీడిగిలంబడుచుండఁ బ్రౌఢ లగుచెలికత్తెలు వారి నెట్లో యెట్టకేలకుఁ ద్రోయుచుఁ దీసికొనిపోయి ప్రియులతోడఁ గలిపి చని రనియుఁ, బిదప నన్యోన్యము పఱగించికొనువాఁడిచూపుల వారిధైర్యము తఱఁగి చిత్రవర్ణచిత్రిత ములైన శయ్యాగృహములం జేరి రనియుఁ దాత్పర్యము. మరుండు తమపైకి దండెత్తి వచ్చి సేనాసమూహముచేఁ బ్రయోగింపించుబాణములసమూహ మనున ట్లవ్వధూవరుల దృష్టులు మించె నని గ్రహించునది. మన్మథబాణములవలె దృష్టుల వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. పేరుకొను=ఘనీభవించిన, కోరికలు=వాంఛలు, తారుకొనన్=కదియఁగా, డాయునెడన్ =సమీపించుసమయమున, పొంగినయంగంబులన్ = ఉబ్బినయవయవములతో, పరస్పర బాహుపాశంబులన్=ఒండొరుల త్రాళులంబోలుచేతులతో, బిగియారన్=బిగువగునట్లు, కౌఁగిలించుకొని = ఆలింగనము చేసికొని, కరంగినడెందంబులన్ = ద్రవించినమనస్సులను, రెంటిన్=రెండింటిని, ఒక్కటిగన్=ఏకమగునట్లు, అత్తించుపోలికన్=అంటించువిధమున, అత్తమిల్లి=అంటుకొని (ఒఱఁగి)పగలు=పగటిభాగమున, తను పాసినయెడలన్=తా మెడఁ బాయుసమయమున, పొడము=పుట్టిన, మనోజవికారంబులన్=మదనవికారములను, అవిర ళంబుగాన్=సాంద్రముగా, చెప్పికొనుచున్, అల్పేతరానందంబునన్ = అధికసంతోష ముతో, హంసతూలికాతల్పంబులన్ = హంసలమృదురోమములచే నిర్మితములైనశయ్య లందు, పొరలు=దొరలునట్టి, తరుణీతరుణులును=యువతీయువకులును; యువతీయువకులు కోరికలు మీఱఁ దమపగలింటివిరహమువిధము బరస్పరము ముచ్చటించుకొనుచు మేనున మేనుం జేర్చుకొని యొక్కటై హంసతూలికామృదుతల్పముల నధికానందమున శయ నించి రని తాత్పర్యము. తొల్తటి పొలయలుకయెడన్=పూర్వపుఁ బ్రణయకలహము యొక్క కాలమున, జనించిన=పుట్టిన, వియోగశిఖి = విరహాగ్ని, నిండారు రేయెండవేఁడి మిన్=పూర్ణమగువెన్నెలకాఁకచే, అగ్గలించినన్ = అధికముకాఁగ, తాలిమి=ధైర్యము లేక సహనము, తెమలన్=పోఁగా, తమకతామ=స్వయముగా, తమకించి=త్వరపడి, కలసి కొని=కూడి, నెచ్చెలులన్=చెలికత్తెలును, బేలువెట్టి=వంచించి, తొట్టినవేడ్కలన్=అతి శయించినయుత్సాహములతో, పొదరిండ్లకందువలన్=లతాగృహరహస్యప్రదేశములందు, పొదలు=వర్తించు, రమణీరమణులును=కాంతాకాంతులును; తొల్లి సంభవించిన ప్రణయ కలహమువలన వియోగాగ్ని రమణీమణులకుఁ గల్గె ననియుఁ, దాన వారు ప్రియులం దగ్గఱక యుండి రనియు, రేయెండతాఁకున నవ్విరహాగ్ని యతిశయింప చెలికత్తెల వంచించి వారంతటవారే చని పొదరిండ్ల రమణులం గూడి సుఖించి రనియు భావము.

మఱ్ఱుకొను=మదించిన, వయసుగుబ్బలన్=ప్రాయపుస్తనములందు, నిబ్బరంబుగన్=అధికముగా, నివుడు=సాగునట్టి, లిపుటలన్=కోర్కులచే, పెచ్చుపెరుగు = మిక్కిలి యభివృద్ధినందిన, మచ్చరంబులన్ = మాత్సర్యములతో, ఒకరు + ఒకరిన్ = పరస్పరమును, మెచ్చక=మెచ్చికొనక, పచ్చవిలుతుండు=మన్మథుండు, తనకైదువులు ముప్పదిరెంటన్=తనముప్పదిరెండాయుధములతో (మదనున కాయుధము లైదేయైనను వీరసామాన్యముగ పరశుపట్టిసభిండివాలాదులాయుధములు ముప్పదిరెండుండు ననుట ప్రసిద్ధ మగుటంజేసి యిట్లు చెప్పె ననియుఁ గాన నియ్యది వీరసామాన్యోక్తి యనియు గ్రహించునది. మఱియు నిది యనంగసంగర మగుట మదనుని వీరవరునిఁగఁ జెప్పుట యుచితమె.) తోడుసూపెన్=తోడ్పడెను, అనన్=అనునట్లు, బహువిధకరణాసన భేదంబులన్=అనేకవిధములగు గాత్రాసనాది భేదములను.(అనఁగా రతిబంధాదు లనుట) పెనంగుచున్=పెనఁగొనుచు, ప్రాయపుమదమున కామినీకాముకులు బహువిధబంధవిశేషములఁ గ్రీడించుచుండి రని భావము. మణిసౌధంబులన్=రతనంపుమేడలను, క్రీడించు, యువతీయువజనంబులును = తరుణీతరుణులును, క్రిక్కిఱిసినమక్కువలన్=సాంద్ర మగుననురాగములతో, ఇక్కువలన్=సంకేతస్థలములను, కమియన్=పొందఁగా, జొక్కులచెయ్యులన్=కష్టములగుచేష్టలచే, త్రొక్కుడువడి=నలఁగి, రతిశాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవంబునన్=కళాశాస్త్రరహస్యతత్త్వముయొక్క యనుభవముచే, వెలి=బాహ్యమును, మఱచి, వలరాచతపసులపోలికన్ మదనమానులవిధమున, (అనఁగా, మదనపరతంత్రు లగు మానులవిధమున ననుట) తెలిరాకట్టుసెలవులన్=చంద్రకాంతశిలాప్రదేశములందు, పవ్వళించియున్న=శయనించియున్న, నాయికానాయకులును = దంపతులును; తాపసులు రతిశాస్త్రరహస్యతత్త్వానుభవమున బాహ్యమును మఱచినవిధమున, మదనతంత్రములచేఁ బ్రేమ పైకొనఁ గ్రీడించి నాయికానాయకులలసి సొలసి చంద్రకాంతశిలాస్థలుల శయనించి రని భావము. ఎడపడనివేడుకపనులన్=అంతరములేని వినోదకృత్యములచే, అలసి=ఆయాసము నంది, జడియు=వడఁకునట్టి, అవయవంబులతోన్=అంగములతో, సొలయు=మూర్ఛనందు, నెమ్మనంబులతోన్=హృదయములతోడ, ఒయ్యనొయ్యనన్=మెల్లమెల్లఁగ, కదలు=తూఁగాడు. తూఁగుటుయ్యెలలన్=డోలలయందు, కన్ను మొగిచి=కను మూసి, ఉన్న, విలాసినీవిలాసులును = సుందరీసుందరులును, కలిగి, అన్నగరంబు=ఆపట్టణము, శంబరాంతకుసామ్రాజ్యంబున్ = మన్మథసామ్రాజ్యమును, అనుకరించెన్ = పోలెను. (శంబరుఁ డను నసురుం జంపుటకతన మన్మథున కీనామము కల్గెను.) అయ్యెడన్=ఆసమయమున, అయ్యదువల్లభుండు=ఆ శ్రీకృష్ణుండు, సత్యయున్ = సత్యభామయును, తానున్, అనర్ఘ్యమణిదీపదీపితంబును = అమూల్యములగు మణులదీపములచేఁ బ్రకాశిత మగునదియును, విమల...

దానితంబును-విమల=స్వచ్ఛమైన, దుకూలవితాన = పట్టుమేలికట్టులచే, సందానితంబును=కూర్పఁబడినదియును, ప్రాలంబ......విలసితంబు-ప్రాలంబ = వ్రేలాడు, ముక్తాగుళుచ్ఛ=ముత్తియంపుకుచ్చులయొక్క, ఛవి=కాంతిచే, ఛాదిత=కప్పఁబడిన, వలభి = కొణిగలచే, విలసితంబును = ప్రకాశించునదియును, వివిధ...భాసురంబును - వివిధ = పలురకములగు. విచిత్ర=విచిత్రములైన, పట=చిత్రపటములతోడ, ఘటిత=కూర్పఁబడిన, స్ఫటిక=స్ఫటిక వికారములగు, భిత్తి=గోడలయొక్క, భాగ=ప్రదేశములచే. భాసురంబును=ప్రకాశించు నదియును, మృదుల...చితంబును-మృదుల = మిక్కిలిమెత్తనైన, హంసతూలికా = హంసలయీఁకలచే, కల్పిత=నిర్మింపఁబడిన, తల్ప=పఱుపుచే, సంఛన్న = కప్పఁబడిన, (పఱుపఁబడిన) మణిమంచక = రత్నంపుమంచముతో, అంచితమును = కూడినదియు. ధవళ...భ్రాజితంబును-ధవళ = తెల్లనైన, ఫణిలతాదళ=నాగవల్లీదళములతోడను, తెల్లని తములపుటాకు లనుట. క్రముకఖండ=(పోఁక)వక్కలతోడను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, మరకతమణిభాజన = మరకతమణినిర్మితపాత్రములచే, విభ్రాజితంబును = ప్రకాశించునదియును, అనఁగాఁ బందుతములపుటాకులును బోఁకలును గలపళ్లెరములు గల వనుట. మృగమద...పరికల్పితంబును-మృగమద=కస్తూరితో, మిళిత=కూడిన, పటీరపంక=చందనపంకముచే, అంకిత=కూడియున్న, మౌక్తికశుక్తి = ముత్తెపుఁజిప్పలచే, పరికల్పితంబును=అలంకృతమైనదియు; కస్తూరితో చందనమును గలిపి యాచందనమును ముత్తెపుఁజిప్పలలో నిడి యాశయ్యాగృహమున నిడి రని భావము. దరవికచ...కాంతంబును-దర=కొంచెము, వికచ=వికసించి, లతాంత=పుష్పములచే నిర్మిత మైన, తాలవృంత=వీవనలచే కాంతంబును=సుందర మైనదియు, ఇంచుక విడినపూవులచే నిర్మితము లగు వీవనలందుఁ గల వని భావము. కోమల...రమణీయంబును-కోమల = మృదువైన, బిసతంతుసంతాన=తామరతూండ్లదారములగుంపుచే, నిబద్ధ=కూర్పఁబడిన, కుసుమదామ = పూవులదండలచే, రమణీయంబును=సొగసైనదియు, మృదువైనతామరతూండ్లదారములచేఁ బూలదండలం గూర్చి యందుంచి రని భావము. సురభి...ధూపితంబును-సురభి=పరిమళించునట్టి, కృష్ణాగరుధూప = కాలాగరుధూపముచే, ధూపితంబును = పరిమళింపఁజేయఁబడినదియు, పరిమళ...సమంచితంబును - పరిమళ = సుగంధముతో, మిళిత=కూడిన, శిశిరసలిల = చల్లని నీటితో, పూర్ణ=నిండిన, కనకగళంతికా=బంగారుజాడీలతో (పాత్రవిశేషములు)సమంచితంబును=ఒప్పునదియు; పరిమళించు చల్లనినీట నింపి హేమపాత్రవిశేషముల నం దిడి రని తాత్పర్యము. మంజు...భరితంబును-మంజు=సొగసుగా, గుంజత్=ధ్వనిచేయు, పారావత, పతంగ=పావురములు మొదలగుపక్షులయొక్క, గళరవ=కంఠధ్వనిచే, భరితంబును=నిండి నదియు; ఆశయ్యాగృహమునఁ బావురములు మొదలగుపక్షులకలరవము నిండియుండె

నని భావము. మాణిక్య...దర్శనీయంబును-మాణిక్య=రత్నవికారము లైన, సమున్నత= ఎత్తైన, ఆదర్శ=అద్దములచే, దర్శనీయంబును = చూడఁదగినదియు, మణివికారము లైన నిలువుటద్దము లందుఁ గలవని భావము. అగు=అగునట్టి, శయనాగారంబునన్=పడకటింటి యందు, వినోదకేళిన్ = వినోదక్రీడచే, తేలి = ఓలలాడి, నిద్రాముద్రితనేత్రుఁడై =నిద్రచే మూసికొనంబడిన నేత్రములు గలవాఁడై, శయనించెన్=నిద్రించెను. అయ్యవసరంబునన్=ఆసమయమున.

మ. నలినాప్తుండు మదీయబంధులను తా నక్షత్రసంఘంబులం
గలఁపన్వచ్చుచు నున్నవాఁ డనుచు ము న్నల్లంగ నాత్మీయశి
ష్యుల మందేహులఁ బోరొనర్పఁ జనుఁ డంచుం బంపి యేతెంచెనాఁ
బొడమె న్వేగురుఁజుక్క కాలఫణభృద్భోగోల్లసద్రత్న మై. 54

టీ. నలినాప్తుఁడు=సూర్యుఁడు, తాను, కర్త. మదీయబంధులను=నాచుట్టాలను; అనఁగాఁ దనసంతతివా రనుట. నక్షత్రసంఘంబులన్=చుక్కలగుమిని, కలఁపన్=క్షోభ పెట్టుటకు, వచ్చుచున్నవాఁడు = ఏతెంచుచున్నవాఁడు, అనుచున్, ము న్నల్లంగన్ = ముందుగా, ఆత్మీయశిష్యులన్=తనశిష్యులను, మందేహులన్ = మందేహు లను రాక్షసులను, పోరు=యుద్ధము, ఒనర్పన్=చేయుటకై, చనుఁడు=పోవుఁడు, అంచున్, పంపి = పంపించి, ఏతెంచెన్ నాన్=వచ్చెనో యనునట్లు, వేగురుఁజుక్క=వేకువజామున నుదయించుచుక్క (శుక్రగ్రహము), కాలఫణభృత్...రత్నమై-కాల = కాల మను, ఫణభృత్ = సర్పముయొక్క, భోగ = పడగయందలి, ఉల్లసత్=ప్రకాశించు, రత్నమై = మాణిక్య మై, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

భా. సూర్యునిరాకను నక్షత్రములు శోభావిహీనము లగుట సహజము. సాధారణముగ వేకువ దూర్పునఁ బొడముచుక్క శుక్రగ్రహ మై యుండును. ప్రకృతము నక్షత్రరూపుఁ డగు శుక్రుఁడు తనసంతతివగు నక్షత్రముల రవి గలంపవచ్చుచుంట నెఱింగి మున్ముందు తనశిష్యుల మందేహుల నాతనితోఁ బోరొనర్ప నంపి పిదప తా నేతెంచె నేమో యన్నట్లును, కాలసర్పశిరస్థితమాణిక్య మో యన్నట్లును వేగుఁజుక్క యుదయించె నని భావము. కాలగతి ననుసరించి గ్రహతారకలగతియుఁ గల్గుచుండుటంజేసి, కాలమును సర్పముగాను వేగుఁజుక్కను దచ్ఛిరోమాణిక్యముగాను గవి తలంచెను. మఱియు మందేహులను రాక్షసులు సూర్యునిపైఁ బడుదు రనియు, వారలబారిని ద్విజదత్తార్ఘ్యముల రని వారించుకొను ననియు శ్రుతులు నుడువును. కావున నిచ్చోట మున్ముందు మందేహుల నంపి పిదప తా నేతెంచె వేగుఁజుక్కనుట యెంతయు హృద్య మగు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

శ్రీకృష్ణుని మేల్కొలుపుట

క. వైతాళికు లప్పుడు మృదు
గీతామృతవచనరచన గీలుకొన యశో
దాతనయు మేల్కొలుపఁ బ్రా
భాతికరమణీయరాగఫణితులు *సెలఁగెన్. 55

టీ. అప్పుడు = ఆసమయమున, వైతాళికులు = వందిమాగధులు; ప్రభాతమునఁ బ్రభువుల మేలుకొలుపుస్తుతిపాఠకులు. గీతామృతవచనరచన - గీత = గానరూపము లగు, అమృత = అమృతమయము లైన, వచనరచనలు = పలుకులరచనలు, కీలుకొనఁగ = ఒప్పునట్లుగా, యశోదాతనయుఁగ = శ్రీకృష్ణుని, మేల్కొలుపఁగ = ప్రబోధింపఁగా, ప్రాభాతిక...ఫణితులు-ప్రాభాతిక = ఉదయకాలమున నగు, రమణీయ = సొగసైన, రాగ = భూపాలాదిరాగయుతము లగు, ఫణితులు=మాటలు, చెలఁగెఁ = ఒప్పెను.

విశే. భూపాలరాగాదులు ప్రాభాతికము లని సంగీతశాస్త్రవేత్త లందురు.

మ. జయ గోవింద! ముకుంద! చక్రధర! కంసద్వేషి! సాత్రాజితీ
ప్రియ! నారాయణ! కౌస్తుభాభరణ! కుంభిత్రాణపారీణ! కా
ళియదర్పఘ్న! పతంగవాహ! వనమాలీ! కృష్ణ! వైకుంఠ! శౌ
రి! యశోదాత్మజ! భక్తవత్సల! మురారీ! గోపికావల్లభా! 56

టీ. జయ=సర్వోత్కర్షను మీఱియుండుము. గోవింద, ముకుంద, ఇవిమున్నగునవి శ్రీకృష్ణునకు సంబుద్ధులు, చక్రధర = చక్రముం దాల్చువాఁడ, కంసద్వేషి=కంసహంత, సాత్రాజితీప్రియ = సత్యభామాప్రియుఁడ, ప్రకృతము సత్యాప్రియుండై వరలుటంజేసి యి ట్లనుట హృద్యము. నారాయణ = ఉదకమునకుఁ దావైనవాఁడా, గంగ విష్ణుపాదోద్భవ యగుటంజేసియు, శ్రీకృష్ణవిష్ణువు లభిన్ను లగుటంజేసియు,నిట్లనుటపొసంగెను. కౌస్తుభాభరణ = కౌస్తుభ మలంకారముగాఁ గలవాఁడ, కుంభిత్రాణపారీణ=ఏనుఁగును, అనఁగా గజేంద్రుని రక్షించుటయందు సమర్థుఁడా, గజేంద్రుఁడు మొసలిబారిం బడి మొరవెట్ట విష్ణు వాతని రక్షించెం గాన నిట్లు నుతించుట పొసంగెను. కాళియదర్పఘ్న =కాళియునిగర్వమును బోఁగొట్టినవాఁడా, పతంగవాహ = గరుడవాహన, వనమాలీ = వనమాలగలవాఁడ, కృష్ణ, వైకుంఠ, శౌరి, యశోదాత్మజ = యశోదాతనయ, భక్తవత్సల=భక్తులయందు వాత్సల్యముగలవాఁడ, మురారీ = మురద్వేషి, గోపికావల్లభా = గోపికాప్రియ!

---

* వాలిచెఁ.

విశే. జయపదం బనుకరణరహితముగను బ్రయోగింప నగును.

మ. శరధిక్రోడనివేశ! శార్ఙ్గధర! శిష్టధ్యేయ! శీతాంశుభా
స్కరనేత్రద్వయ! శుభ్రపంకరుహభాస్వన్నాభ! శూరాన్వయా
భరణా! శేషశయాన! శైలధర! శోభారమ్యసర్వాంగ! శౌ
ర్యరసోదంచిత! శంఖచక్రధర! శర్వాణీసహాయప్రియా! 57

టీ. శరధిక్రోడనివేశ - శరధి = సముద్రముయొక్క, క్రోడ = నడుమభాగము, నివేశ = ఆవాసముగాఁగలవాఁడ, శార్ఙ్గధర=శార్ఙ్గమనుచాపవిశేషమును దాల్చినవాఁడ, శిష్టధ్యేయ = సజ్జనులచే ధ్యానింపనగువాఁడ, శీతాంశు...ద్వయ=చంద్రసూర్యులు నేత్రములుగాఁగలవాఁడ, శుభ్ర...నాభ = స్వచ్ఛమైనతమ్మిచేఁ బ్రకాశించుబొడ్డుగలవాఁడ, శూరా...భరణా=శూరకులమున కలంకారమైనవాఁడా, శేషశయాన=శేషునిపైఁ బవ్వళించువాఁడ, శైలధర=గోవర్ధనోద్ధార, శోభారమ్యసర్వాంగ=కాంతిచే మనోహర మగు సర్వావయవములుగలవాఁడ, శౌర్యరసోదంచిత=శూరత్వముచే నొప్పువాఁడ, శంఖచక్రధర=శంఖచక్రములను ధరించువాఁడ, శర్వాణీసహాయప్రియా = ఈశ్వరునకుఁ బ్రియమైనవాఁడ!

విశే. ఇందు గుణితక్రమము ననుసరించి ప్రతిసంబుద్ధ్యాదివర్ణములు నెలకొల్పఁబడినవి.

క. మేల్కనుము దేవ! యివె రా
చిల్కలు కనుమొగిచి యున్న చెలువలఁ దమకుం
బల్కులు నేర్పఁగ ముద్దులు
గుల్కెడుపల్కులను మేలికొలిపెడుఁ గృష్ణా! 58

టీ. దేవ=ప్రభూ, మేల్కొనుము=ప్రబుద్ధుఁడవుకమ్ము. ఇవె, రాచిల్కలు=మగచిలుకమిన్నలు, కనుమొగిచి=కనుమూసి, ఉన్న, చెలువలన్=స్త్రీలను, తమకున్, పల్కులు=మాటలు, నేర్పఁగన్=నేర్పుటకై, ముద్దులు, గుల్కెడు, పలుకులను = మాటలతో, కృష్ణా! మేలుకొలిపెడున్ = మేలుకొలుపుచున్నవి.

విశే. తెల్లవారుసమయమునఁ జిలుకలు మున్నగుపక్షులు కలకలరవము గావించుట సహజ మాట నిట్లు చెప్పెను.

సీ. చరమాద్రిదావాగ్నిసంస్పృష్టసురసౌర
భేయీకరీషైకపిండ మనఁగ

బహుచకోరకదంశపరిపీతచంద్రికా
క్షౌద్రనీరసమధుచ్ఛత్ర మనఁగఁ
బ్రత్యఙ్ముఖోచ్చలద్రాత్రివర్షీయసీ
పలితపాండురకేశబంధ మనఁగ
గగనసౌధాలేపకరకాలశిల్పిని
ర్ముక్తసుధావస్త్రముష్టి యనఁగ
తే. సుమహితజ్యోత్స్నకాలతాసుమగుళుచ్ఛ
మనఁగ నతిధూసరచ్ఛాయ నబ్జవైరి
చెలువు వోనాడి బింబావశిష్టుఁ డగుచు
నల్లనల్లన గ్రాలెడు నంబుజాక్ష! 51

టీ. అబ్జవైరి=చంద్రుఁడు, చరమాద్రి...పిండము-చరమాద్రి = పడమటికొండ యందైన, దావాగ్ని=దవాగ్ని (కార్చిచ్చు) చేత, సంప్లుష్ట=బాగుగఁదగులఁబెట్టఁబడిన, సురసౌరభేయీ = కామధేనువుయొక్క, కరీషైకపిండము=పేడముద్ద, అనఁగన్=అనునట్లుగను, బహు...ఛత్రమున్-బహు=అనేకములైన, చకోరక = చకోరపక్షు లనెడు, దంశ=తేనెటీఁగలచే, పరిపీత=త్రాగఁబడిన, చంద్రికా=వెన్నెల యనెడు, క్షౌద్ర=తేనెగల దగుటంజేసి, నీరస=నిస్సారమైన, మధుచ్ఛత్రము=తేనెపట్టు, అనఁగన్, ప్రత్యఙ్ముఖ...బంధము-ప్రత్యఙ్ముఖ = పశ్చిమదిశనుగూర్చి, ఉచ్చలత్=చనుచున్న, రాత్రి = రేయి యను, వర్షీయసి=వృద్ధాంగనయొక్క, పలిత = నెరసిన, పాండుర=తెల్లనైన, కేశబంధము=శిరోజములముడి, అనఁగన్, గగన...ముష్టి-గగన=అంతరిక్ష మనెడు, సౌధ=మేడకు, ఆలేపకర = పూఁతఁబూయువాఁ డగు, కాల=కాల మను, శిల్పి=శిల్పకారునిచే, నిర్ముక్త=విడువఁబడిన, సుధావస్త్రముష్టి = సున్నపుగుడ్డముద్ద, అనన్, సుమహిత...గుళుచ్ఛము-సుమహిత=శ్రేష్ఠమైన, జ్యోత్స్నకా = వెన్నెల యనెడు, లతా=తీఁగయొక్క, సుమగుళుచ్ఛము = పుష్పగుచ్ఛము, అనఁగన్, అతిధూసరచ్ఛాయన్=మిగుల బూడిదరంగైనకాంతితో, చెలువున్=చక్కఁదనము వోనాడి = పోఁగొట్టుకొని, బింబావశిష్టుఁడు = బింబమే మిగులుగాఁగలవాఁడు, అగుచున్, అంబుజాక్ష = శ్రీకృష్ణ! అల్లనల్లనన్=మెల్లమెల్లగ, గ్రాలెడున్=అస్తమించెడును.

భా. ఇం దిందునియస్తమయసమయము వర్ణింపఁబడినది, అస్తాద్రియందలి కార్చిచ్చుచే దగ్ధమై మించు వేల్పుటావు పేడముద్దవడువునను, చకోరము లను తేనెటీఁగలు వెన్నెల యను తేనెం ద్రావి నిస్సారముగ నొనర్చిన తేనెపట్టుచందమునను, పశ్చిమదిక్కు

నకుఁ బ్రయాణ మొసర్చు రాత్రి యనువృద్ధాంగన దైన పలితకేశబంధముపోల్కిని, జడలను సౌధమునకుఁ గాల మను శిల్పి సున్నపుసిటఁ బూఁతపూసి పిండి పాఱవైచిన గుడ్డముద్ద వలెను, వెన్నెల యనులత దైన సుమగుచ్ఛము విధమునను జంద్రుఁడు చెలువేది బూడిద రంగుఁ గన్గి బింబావశిష్టుఁ డయ్యె నని భావము.

విశే. కాలినపేడముద్ద ధూసరవర్ణమై యొప్పుటయుఁ దేనెలేని తేనెపెర వెలవెలఁబాఱుటయు, వృద్ధాంగనాకేశబంధము నెరయుటకతన బూడిదరంగును దాల్చుటయు, సున్నమున ముంచి పిండి పాఱవైచినగుడ్డ వెలవెలంబాఱి ముద్దగా నేర్పడుటయు, సుమగుచ్ఛ మచ్ఛమై యొప్పుటయు, నైజము లగుటం జేసి, కవి వానిని జెలువేది ధూసరచ్ఛాయం బొలుచు చంద్రునకు సాటిచేయుట యెంతయుఁ దగి యున్నది. మఱియుఁ గార్చిచ్చు కొండలం దుండుటయుఁ, జకోరములు వెన్నెలం ద్రావుటయుఁ, దూర్పున నెఱ్ఱంగులు తోఁపఁ జీఁకటులు పశ్చిమదిశ కరుగుటయుఁ, బ్రభాతమునఁ జదలు ధవళకాంతిని దేదీప్యమాన మగుటయు, వెన్నెల తీవవలె సోఁగగ నుండుటయు సహజము లగుట, నిందలి రూపకములు హృద్యములై వెలయుచున్నవి. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

చ. జలరుహమిత్రుఁ డాత్మరుచిసంపదఁ జీఁకటిబందెకానికిం
గలఁగుచు వీనిలోన నిడి కైకొన నమ్మికకాఁపు లంచుఁ జు
క్కలదొర యెండదాడి విని గ్రక్కునఁ దానును గాంతి వీనిలో
పల నెలకొల్పె నాఁ బలుకఁబాఱె నిశాంతనిశాంతదీపముల్. 60

టీ. జలరుహమిత్రుఁడు=సూర్యుఁడు, ఆత్మరుచిసంపదన్=తనకాంతి యనుధనమును, చీఁకటిబందెకానికిన్ = అంధకార మనుదొంగకు, కలఁగుచున్ = భయపడుచు, వీనిలోనన్ = ఈనిశాంతదీపములందు, ఇడి=ఉంచి, కైకొనన్=స్వీకరింపఁగా, చుక్కలదొర=చంద్రుఁడు, ఎండదాడిన్ = ఎండ దండెత్తుటను, విని, నమ్మికకాఁపులు = నమ్మకమైనరక్షకులు, అంచున్, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగా, తానును, కాంతిన్=తనకాంతిని, వీనిలోపలన్=ఈనిశాంతదీపములలో, నెలకొల్పెన్=నిల్పెను, నాన్=అనునట్లు, నిశాంతనిశాంతదీపముల్ = వేఁకువజామునందైన గృహదీపములు, పలుకఁబాఱెన్ = వెల్లనయ్యెను.

భా. సూర్యుఁడు తా నస్తమించునపుడు తన తేజము నగ్నియం దుంచి యరుగునని శ్రుతులు పలుకును. మఱియు వేకువను దీపములు చెలువేది వెలవెలఁబాఱుట నైజము. ఈవిషయములనే కవి యీగతిం జమత్కరించి వర్ణించుచున్నాఁడు సూర్యుఁడు చీఁకటి యనుతస్కరునకు భయపడి తన తేజస్సంపదను గృహదీపములకడఁ దాఁచుకొని మఱలఁ బ్రభాతమునఁ దీసికొనఁగాఁ, జంద్రుఁడును నెండదాడి కడలి, విశ్వసింపఁదగిన రక్షకు

లగుటను సూర్యసంపదం దిరుగ వానికిం జెక్కు చెదరకుండున ట్లర్పించుటంబట్టి గ్రహించి తానును దన తేజస్సంపద నవ్వానిలోపలనె దాఁచుకొనెనో యనునట్లు వేగుంబోక గృహదీపములు వెలవెలంబాఱె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, కావ్యలింగము.

మ. దరమీలన్నయనంబులై గృహబహిర్ద్వారంబుల న్యామకుం
జరము ల్గండమదభ్రమద్భ్రమరికాఝంకారసంగీతవి
స్ఫురణ ల్చూపుచుఁ గర్ణతాళనినదంబుల్మించ నీమాగధో
త్కరముం బోలుచుఁ జూడ నొప్పె నివె హస్తన్యాసముల్మీఱఁగన్.

టీ. దరమీలన్నయనంబులై = ఇంచుకమూసినకన్నులు గలవై, గృహబహిర్ద్వారంబులన్ = ఇంటివెలుపటివాకిళులందు, యామకుంజరముల్ = జాములందుఁ గాఁపుండు నేనుఁగులు, గండ...స్ఫురణల్ - గండ = చెక్కిళులందలి, మద=మదమునకై భ్రమత్=తిరుగునట్టి, భ్రమరికా = ఆఁడుతుమ్మెదలయొక్క, ఝంకార = ఝంకార మనెడు, సంగీత=గానములయొక్క, విస్ఫురణల్ = ప్రకాశములను, చూపుచున్ = అగపఱచుచు, కర్ణతాళనినదంబుల్=చెవు లనెడు తాళములశబ్దములు, మించన్ = అతిశయింపఁగా, హస్తన్యాసముల్ = తుండములచాలనములు, మీఱఁగన్=మించఁగా, ఈమాగధోత్కరమున్ = ఈస్తుతిపాఠకసమూహమును, పోలుచున్ = అనుకరించుచు, చూడన్=చూచుటకు, ఒప్పెన్=అందమయ్యెను.

భా. వేగుఁబోకను స్తుతిపాఠకులు గీతములను బాడుచుఁ దాళధ్వనులు చెలఁగఁ జేతులన్యాసములు మించ మించుగతిని బ్రతియామమునను నింటివెలుపలఁ గాపుండు గజములు తమగండములందలి మదము నాస్వాదింప మూఁగిన భ్రమరులఝంకార మను గానములు చెలఁగఁ, జెవులు కదల్చునపుడు కల్గినచప్పుడులను తాళధ్వనులు మించఁ, తుండములచాలనము లను హస్తన్యాసము లతిశయింప నొప్పుచు, స్తుతిపాఠకులనే బోలి యమరె నని భావము. అలం. రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష.

మ. సమయాభీరకుమారుఁ డేపునఁ దమిస్రారూపనక్తంచరిం
గమలారి స్తనమండలాంకమిషసంక్రాంతప్రభాదుగ్ధపూ
రముతో రూపఱఁజేయ శోషిలుచుఁ దారల్లోనిల నిట్టూర్పు సాం
ద్రముగా నూర్చె ననంగఁ బెల్లెసఁగెఁ బ్రాతఃకాలవాతూలముల్. 63

టీ. సమయాభీరకుమారుఁడు=కాల మనుగొల్లపిల్లవాఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడనిభావము) ఏపునన్ = విజృంభణముతో, తమిస్రారూప నక్తంచరిన్ = చీఁకటిరూపమైనరాక్షస

స్త్రీని, (పూతన నని భావము), కమలారి...పూరముతోఁ-కమలారి=చంద్రుఁ డనెడు, స్తనమండల=కుచమండలమం దైన, అంక=కళంక మనెడు, విష=గరళముతో, సంక్రాంత=మిళితమైన, ప్రభా = కాంతి యను, దుగ్ధపూరముతోఁ = క్షీరప్రవాహముతో, రూపఱన్ = నశించినట్లు, చేయన్ = చేయఁగా, శోషిలుచున్ = మూర్ఛనందుచు తారల్=కనుగ్రుడ్డులు; నక్షత్రములు, సోలన్=వివశమైవ్రాలఁగా, సాంద్రముగాన్ = దట్టముగా,ఊర్చెన్=నిట్టూర్పు విడిచెను, అనంగన్=అనునట్లు, ప్రాతఃకాలవాతూలముల్ = ప్రభాతవాతములు, పెల్లు=విస్తారముగా, ఎసఁగెన్=ఒప్పెను.

భా. గరళాంకిత మగు స్తనముపోల్కి కళంకసహిత మగుచంద్రుఁ డుంట చీఁకటి పూతనభాతి నొప్పె ననియు, విషమిశ్రదుగ్ధపూరము చందమునఁ గళంకయుతచంద్ర కాంతిపూరము పొల్చుట పూతనా స్తనమునుండి వెలువడుపాలవెల్లువవలె నమరె ననియుఁ, గాలవశమునఁ జీఁకటులు తారకలును దొలఁగుట కృష్ణుఁ డాపూతనావిషమిశ్రదుగ్ధ ప్రవాహముం బీల్చి యారాక్షసీప్రాణములఁ గ్రోలి మూర్ఛనందింప నామె వివశయై కనుగ్రుడ్డుల వ్రాల్చుటవలెఁ బొల్చె ననియుఁ, బ్రభాతవాతముల పెల్లెసంగుట మరణ కాలమున విడిచిన పూతనాప్రాణవాయువులవలె మించె ననియు భావము.

విశే. తారలను తారలని శ్లిష్టరూపకము చేయవలెను. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

క. మంచునఁ దోఁగినపల్లవ, సంచయము భవద్వియోగసంతాపరుద
చ్చంచలనయనాబాష్పక, ణాంచితబింబోష్ఠలీల నలరె నుపేంద్రా! 63

టీ. ఉపేంద్రా = (ఇంద్రునితమ్ముఁడ వగు) కృష్ణా, మంచునన్ = హిమమున, తోఁగిన=మునింగిన, పల్లవసంచయము = చిగురులమొత్తము, భవత్...లీలన్-భవత్ = నీసంబంధమైన, వియోగ=విరహముచేనైన, సంతాప=దుఃఖముచే, రుదత్=ఏడ్చుచున్న, చంచలనయనా = స్త్రీలయొక్క, బాష్పకణ = కన్నీటిచుక్కలతో, అంచిత=కూడు కొనిన, బింబోష్ఠ=దొండపండువంటి వాతెరలయొక్క, లీలన్=విలాసముతో, అలరెన్ = మించెను.

విశే. యువతులవాతెరలను చిగురులతోఁబోల్చుట సహజము. హిమకణాంకమైన చివురులను బాష్పకణాంచిత మైన యువతులవాతెరలుగా నెంచు టెంతయుఁ దగి యున్నది. మఱియు నేఁడు కృష్ణుఁడు సత్యాగృహమున నే నిల్చియుంటఁ బెఱవనితలకు విరహదుఃఖము సంభవించుటయుఁ, దానఁ గన్నీ రొలికిఁ బెదవులపైఁ బడి మంచునీటఁ దోఁగాడు చివురుల ననుకరించుటయుఁ, సంభవించె నని గ్రహించునది. అలం.నిదర్శనము.

తే. కమ్మకస్తురిగుళికలు తమ్మిలేమ
నిదురమంపునఁ బుక్కిట నించి మేలు
కాంచి వేకువ నుమిసె నాఁ గమలముకుళ
కోటరంబుల నెలదేఁటికొదమ లెగసె. 64

టీ. తమ్మిలేమ=పద్మ మనువనిత, కమ్మకస్తురిగుళికను=పరిమళించుకస్తురిఘుటికలను, నిదురమంపునన్ = నిద్రయొక్క మైకముచే, పుక్కిటన్=పుక్కిలియందు, నించి=ఇడికొని, మేలుకాంచి=లేచి, వేకువన్ = వేగుఁబోకను, ఉమిసెన్=ఉమ్మివైచెన్, నాన్ = అనఁగ, కమలముకుళకోటరంబులన్=తామరలమొగ్గలనడుమనుండి, ఎలదేఁటికొదమలు= లేఁబ్రాయంపుమగతుమ్మెదల్లు, ఎగసెన్ = వెలువడియెను.

భా. తామరమొగ్గలనడుమ నెసఁగు లేఁబ్రాయంపుమగతుమ్మెదలు పద్మ మను యువతి రేయి దాను బుగ్గనిడికొనినట్టియు, నిద్దురమైకమున నమలుటను మఱచుటం జేసి యెప్పటియాకృతితోడనే యుప్పునట్టియు, వేగుఁబోక లేచి యుమ్మివైచినట్టియు, కస్తురిగుళికలేమొ యన్నట్లొప్పెనని భావము. అపుడపుడే పద్మములు వికసించుచుండుటం జేసి యందు రాత్రి తగుల్కొనియున్న తుమ్మెదలు వెడలి పైకివచ్చుచుండె నని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. విననయ్యెం గృకవాకుకూజితము లుద్వేలంబులై సూరసూ
తనవోద్యత్కరకుంచికావిఘటిత*ధ్వాంతారరక్రక్రియా
స్వనములై కైరవిణీప్రసూనపృథుకస్వాపక్రియాలోలిక
ల్దినకృన్మార్గనివారణత్వరితమందేహోగ్రసింహధ్వనుల్. 65

టీ. సూర...స్వనములు-సూరసూత = సూర్యునిసారథి యగు ననూరునియొక్క, నవ=క్రొత్తగా, ఉద్యత్=ఎగయుచున్న, కర=కిరణములను, కుంచికా=తాళపుఁజెవిచేత, విఘటిత=తెఱవఁబడిన (నశింపఁజేయఁబడిన), ధ్వాంత=చీఁకటి యనెడు, అరర = తలుపు గడియసంబంధమైన, క్రక్రియాస్వనముల్=కఱకఱవ్యాపారము గలచప్పుడులైనట్టియు, కైరవిణీ...లోలికల్-కైరవిణీ=కలువతీఁగలయొక్క, ప్రసూన=పూవనెడు, పృథుక= శిశువుయొక్క, స్వాపక్రియా = నిద్రపుచ్చుటయందలి, లోలికల్ = నాలికను బెదవులమూలలకుఁ దాఁకించిచేయు 'లుచ్, లుచ్' అనుధ్వనులైనట్టియు, దినకృత్... ధ్వనుల్-దినకృత్=సూర్యునియొక్క, మార్గ=త్రోవను, నివారణ = అడ్డగించుటయందు, త్వరిత=వేగముగల, మందేహ=మందేహు లను పేరు గలరాక్షసు లనెడు, ఉగ్రసింహ =

---

* ధ్వాంతారరక్రేంక్రియా.

భయంకరసింహములయొక్క, ధ్వనుల్ = గర్జలై నట్టియు, కృకవాకుకూజితములు = కోడికూఁతలు, ఉద్వేలంబులై = అధికములై, వినవయ్యెన్ = వినఁబడెను.

భా. వేగుఁబోకసైన కోడికూఁతలనూరుఁడు తనకిరణరూపమగుహస్తములందైన తాళపుఁజెవిచేఁ జీఁకటి యనుపేటికం దెఱవనపుడు జనించిన యాపెట్టెతలుపు సంబంధమగుకఱకఱశబ్దమో యనునట్లును, గలువనిసువుల నిద్రబుచ్చఁ గైరవిణు లొనర్చు దవుడచప్పుడులో యనునట్లును, సూర్యునిమార్గ మడ్డగింప నేతెంచిన మందేహులను రాక్షససింహములగర్జలో యనునట్లును ఉండె నని భావము.

విశే. ప్రభాతమునఁ జీఁకటులు విఱిగిపాఱుటయుఁ, గలువలు ముకుళించుటయు, మందేహులనురాక్షసులు సూర్యు నడ్డగించి బాధించుటయు సంభవించును. వానినే కవి పైరీతిని జమత్కరించి వర్ణించెను. మందేహులనురాక్షసులు సూర్యు నడ్డగింతు రనియు, ద్విజదత్తార్ఘ్యముల సూర్యుఁడు వారిని జయించు ననియు శ్రుతులు నుడువును. చూ. 2 ఆ. 54 ప.

తే. రాజు వీడెత్తి చనినఁ దారకభటాలి
యంబరాభోగనిజ*శిబిరాంగణమునఁ
గాలుకొల్పినపావకజ్వాల లనఁగఁ
బ్రాచిఁ గనుపట్టె నవసాంధ్యరాగరుచులు. 66

టీ. రాజు = చంద్రుఁడు (రాజు) వీడెత్తి = శిబిరమెత్తికొని, చనినన్ = పోఁగా, తారకభటాలి = నక్షత్రము లను భటులమొత్తము, అంబర...అంగణమునన్ - అంబర = ఆకాశముయొక్క, ఆభోగ = విస్తృతి యనెడు, నిజశిబిర = తమవిడిదలప్రదేశముల యొక్క, అంగణమునన్ = తావునందు, కాలుకొల్పిన = ప్రజ్వలింపఁజేసిన, పావకజ్వాలలు = అగ్నిమంటలు, అనఁగన్ = అనురీతిని. ప్రాచిన్ = తూర్పున, నవసాంధ్యరాగరుచులు = క్రొత్తలగుసంధ్యాలపు టెఱ్ఱనికాంతులు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

భా. తమరాజు శిబిర మెత్తికొనిపోఁగాఁ దారకభటాలి తమవిడిదలప్రదేశములరగుల్కొల్పినయగ్నిమంటలో యనునట్లు ప్రాభాతికసంధ్యారాగములు చెలఁగె నని భావము. చంద్రుఁ డస్తంగతుఁడుగా నక్షత్రములును మాయ మగుటయుఁ, ప్రభాతకాలారుణకాంతు లెసంగుటయు సైజములు. వానినే కవి యీరీతిని జమత్కరించి వర్ణించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

---

* శిబిరాంచలమునఁ.

తే. కమలినీజృంభికలకు దిక్కాంత లెల్ల
హ స్తతాళంబు లొనరించి రనఁగఁ జెలఁగె
లలితకాసారకూలకులాయచలిత
శకునపక్షజపటపటస్వనము లధిప. 67

టీ. కమలినీజృంభికలకున్ = పద్మినీసంబంధమైన యావులింతలకు, దిక్కాంత లెల్లన్=దిశాంగనలెల్లను, హ స్తతాళంబులు = కరతాళములు (చిటికెలు), ఒనరించిరి = చేసిరి, అనఁగన్=అనునట్లు, లలిత...స్వనములు-లలిత=సొగసైన, కాసార = సరస్సుల యొక్క, కూల=ఒడ్డులందైన, కులాయ=గూఁడులందు, చలిత=సంచరించునట్టి, శకున = పక్షులయొక్క, పక్షజ = ఱెక్కలనుండి పుట్టిన, పటపటస్వనములు = పటపటధ్వనులు, చెలఁగెన్=ఒప్పెను.

భా. ప్రభాతమునఁ గమలినులు వికసింపఁదొరఁకొనుటయుఁ, బక్షులు ఱెక్కలం దులుపుకొనుచు లేచుటయు సైజములు. వానినే యీ క్రిందిరీతిని గవి చమత్కరించెను.

ఆవులింత కల్గునపుడు చిటికెలువేయుట యాచారము. ప్రకృతము కమలిని యావులించుడు దిశాంగనలు చిటికెలువేయుగతిని దీర్ఘ శకుంతపక్షధ్వనులు చెలఁగె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే
శంబుఁ బ్రసన్నభావంబు నొందెఁ
బ్రియచుంబితాంగనాబింబాధరంబులు
నుడురాజు నపరాగయుక్తిఁ దోఁచె
నఖిలవస్తువులుఁ బ్రాగచలకూటవిటంక
తలములు నతిరోహితంబు లయ్యె
నుత్తుంగపురగోపురోపరిస్థలులు సా
రసములు నా త్తసౌరభము లయ్యెఁ
తే. దరుణగోతర్ణకంబులు సురపథాంత
రంబులును విచ్యుతప్రగ్రహంబు లయ్యె
నియమపరతంత్రభూదేవచయముఁ గౌశి
కవ్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరఁగె. 68

టీ. యామినీసమయంబున్ = నిశాసమయమును, ఆశాతటప్రదేశంబున్ = దిగంతప్రదేశములును, ప్రసన్నభావంబున్-ప్ర+సన్న=అత్యంతము క్షీణ మైన, భావ

మును=ధర్మమును, అనఁగా నత్యంతక్షీణభావము నని రాత్రిపర మగు నర్థము. ప్రసన్నభావంబుల్ =నైర్మల్యమును, అనఁగాఁ బ్రకాశము నని దిక్తటప్రదేశపర మైన యర్థము. ప్రియచుంబితాంగనాబింబాధరంబులున్ = ప్రియులచే ముద్దుపెట్టుకొనఁబడిన యువతుల దొండపండువంటివాతెఱలును, ఉడురాజును = చంద్రుఁడును, అపరాగయుక్తిన్-అపరాగ = పోయినరక్తిమయొక్క కూడికతో అని యధరపరము. అపరాగ = పశ్చిమాద్రియొక్క, యుక్తిన్=కలయికతో, (అపర+అగ) అని చంద్రపరము. అఖిలవస్తువులున్ = సమస్తపదార్థములును, ప్రాగచలకూటవిటంకతలములు=పూర్వాద్రిశిఖరాగ్రప్రదేశములును, అతిరోహితంబులు - అ+తిరోహితంబులు = మఱుఁగుపడినవిగానివై, అయ్యెన్ అని వస్తుపరము. అతి+రోహితంబులు=మిగుల నెఱ్ఱనైనవి, అయ్యెన్ అని యద్రిశిఖరాగ్రపరము. ఉత్తుంగపురగోపురోపరిస్థలంబుల్ = ఎత్తైన పట్టణప్రాకారము యొక్క పైభాగములును, సారసములున్ = పద్మములును, ఆత్తసౌరభములు = ఆత్త+సౌర+భములు, ఆత్త=పొందఁబడిన, సౌర=సూర్యసంబంధమైన, భములు = కాంతిగలవి, అని పురగోపురోపరిస్థలపరము. ఆత్త=పొందఁబడిన, సౌరభములు = పరిమళముగలవి అని పద్మపరము. తరళగోత్రకంబులున్ = చపలములగునాలదూడలును, సురపథాంతరంబులును=ఆకాశమధ్యములును, విచ్యుతప్రగ్రహంబులు-విచ్యుత=వదలుపఁబడిన, ప్రగ్రహంబులు= మెడకట్టుపలుపులుగలవి అని గోత్రకపరము, విచ్యుత=పోయిన, ప్రగ్రహములు= శుక్రుఁడు మున్నగు గొప్పగ్రహములు గలవి అని సురపథాంతరపరము. నియమపరతంత్రభూదేవచయమున్=నియమాసక్తులగు బ్రాహ్మణులసమూహమును, కౌశికవ్రజంబున్ = గుడ్లగూబలగుమియు, సమాధియోగమునన్ = మనోలయరూప మగు యోగవిశేషముతో అని భూదేవపరము. సమాధి = నిశ్చలత్వముయొక్క, యోగమునన్ = సంబంధముతో, పరఁగెన్=ఒప్పెను. అని కౌశికవ్రజపరము.

భా. రాత్రి క్షీణించె ననియు, దిగంతములు ప్రకాశవంతము లయ్యె ననియు, యువతులవాతెఱలరక్తిమ వదలె ననియుఁ, జంద్రుఁడు చరమాద్రిశిఖరముం జేరె ననియు, సమస్తవస్తువులు సుగోచరము లగుచుండె ననియు, నద్రిశిఖరము లరుణకాంతిని బరఁగె ననియుఁ, బట్టణప్రాకారాగ్రములు సూర్యకాంతిఁగన్ని యొప్పె ననియుఁ, బద్మములు వికసించి పరిమళము గల వయ్యె ననియు, నాలదూడలమెడకట్టులం దల్లిపాలం గుడువ వదలుపఁబడె ననియు, నాకాశమున గ్రహరాజములు మాయమయ్యె ననియు, బ్రాహ్మణులు సమాధియోగమునఁ బరఁగుచుండి రనియు, గుడ్లగూబలు నిశ్చలముగ నిద్రఁజెందుచుండె ననియు భావము.

విశే. నియమ మనఁగా శౌచస్నానతపోదానాదిరూప మగు శాస్త్రవిహితకర్మానుష్ఠానము. అలం. శ్లేషానుప్రాణితతుల్యయోగిత.

మ. కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు దిగ్భాగంబులం గ్రమ్మినం
గుముదాంతఃస్థితలక్ష్మి యెండవడసోఁకుల్ సైఁపఁగా లేక ప
త్రముల న్మాటుగఁ జేసి కప్పుకొనియెం దత్కాలసంకోచన
క్రమదంభంబున రాజవల్లభ లసూర్యంపశ్య లౌదుర్గదా. 69

టీ. కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు-కమలాప్త=సూర్యునియొక్క, ఉన్నమత్=దీర్ఘముగ వ్యాపించు, అంశు=కిరణములయొక్క, జాలములు=సమూహములు, దిగ్భాగంబులన్ = దిక్ప్రదేశములందు, క్రమ్మినన్=వ్యాపింపఁగా, కుముదాంతఃస్థితలక్ష్మి = కలువల నడుమ నున్నలక్ష్మీదేవి, ఎండవడసోఁకుల్ = ఆతపతాపముయొక్క స్పర్శలను; అనఁగాఁ దీక్ష్ణాతపస్పర్శ ననుట. సైఁపఁగాన్=సహింపఁగా, లేక=సమర్థురాలుగాక, తత్కాలసంకోచనక్రమదంభంబునన్-తత్కాల=ఆసమయమునం దైన, సంకోచనక్రమ = మూసికొను రీతి యను, దంభంబునన్=మిషచే, పత్రములన్ = రేకులను, మాటుగన్=అడ్డుగ, చేసి = చేసికొని, కప్పుకొనియెన్ = మఱుఁగుపఱచుకొనెను. రాజవల్లభలు = రాజభార్యలు, అసూర్యంపశ్యలు = సూర్యునిఁజూడనివారు; ఎండకన్నెఱుంగనివారు. ఔదుర్గదా = అగుదురుకదా! అని రాణులపరము. రాజవల్లభలు=చంద్రభార్యలు; అనఁగాఁ గుముదినులనుట. అసూర్యంపశ్యలు = సూర్యునిజూడ నోడువా రగుదురుగదా! అని కుముదినీపరము.

భా. ఎండసోఁకునఁ గుముదములు ముకుళించుట సైజము. దానినే కవి యీ క్రిందిరీతిని జమత్కరించెను. సూర్యాతపతీక్ష్ణస్పర్శమున కోర్వలేక కుముదిని ముకుళించుట యనువ్యాజమున రేకులం దనకు మాటుగఁ జేసికొని తనరూపమును మఱుఁగుపఱచుకొనె నని భావము. రాజదారలు సూర్యుం జూడ నోడుదురు గాన, రాజభార్య యగు కుముదినియు, దా సూర్యుం జూడ నిచ్చగింపక తనరూపును మఱుఁగుపఱచుకొనె ననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. శ్లేషోత్థాపితార్థాంతరన్యాసము. అపహ్నుతి.

చ. కొలకొలమంచు మేఁతలకు గూఁడుల వెల్వడుపక్షిరావము
ల్కలమృదువాక్యవైఖరులుగా నలవేకువపూవుఁబోఁడి వే
డ్కలు దళుకొత్త దోహదమిడం దొలిగుబ్బలికొండగోఁగు పూ
గొల యలరించె నాఁ బొడిచెఁ గోకనదాప్తుఁడు పాటలద్యుతిన్. 70

టీ. కొలకొలమంచున్ = కొలకొలమని; ఇది ధ్వన్యనుకరణము మేఁతలకున్ = ఆహారములకు, గూఁడులన్=గూఁడులనుండి, వెల్వడు=బయటికివచ్చు, పక్షిరావముల్ =

పక్షులధ్వనులు, అలవేకువపూవుఁబోఁడి = ఆవేకువయనుయువతి, కలమృదువాక్యవైఖరులు=మధురములైన మృదులములైన మాటలయొక్క రీతులు, కాక్ =సంభవించునట్లుగా, వేడ్కలు=ఉత్సాహములు, తళుకొత్తక్ = ప్రకాశించునట్లు, దోహదము = పుష్పించుటకై చేయువ్యాపారము, ఇడక్ =చేయఁగా, తొలిగుబ్బలికొండగోఁగు = తూర్పుమలయనెడికర్ణికారము, పూగోల = పుష్పగుచ్ఛమును, అలరించెక్ = ప్రకాశింపఁజేసెను, నాక్ =అనునట్లు, కోకనదాప్తుఁడు = పద్మాప్తుఁడగుసూర్యుఁడు, పాటలద్యుతిక్ =ఎఱ్ఱనికాంతితో, పొడిచెక్ =ఉదయించెను.

భా. వేకువ యనువనిత పక్షికులారావము లనుపల్కుల కలధ్వనులు చెలంగ దోహదమొనర్ప తూర్పుమల యను కర్ణికారము పుష్పించెనో యన నరుణకాంతుల తోడ నరుణకిరణుఁ డుదయించె నని భావము.

వ్యా-వి శే. 'సల్లాపతః కర్ణికారః' అనునుక్తి ననుసరించి కర్ణికారము వనితలసల్లాపరూపమగు దోహదముచేఁ బుష్పించు నని గ్రహింపవలెను. 'కొలకొల+అంచు' ధ్వన్యనుకరణశబ్దముల కనుధాతువు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల ముగాగమం బగు. 'కొలకొలమంచుక్' ఇట్లే సలసలమను మొదలగునవి. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

శ్రీకృష్ణుని ప్రయాణసన్నాహము

వ. అని యివ్విధంబునం బలుకుమాగధులమధురవాక్యంబు లాకర్ణించుచు మేలుకాంచి యప్పంచశరగురుం డహర్ముఖోచితకృత్యంబులు నిర్వర్తించి పురోహితవృద్ధామాత్యసహితంబుగా నాస్థానమంటపంబున కరిగి యుగ్రసేనవసుదేవబలభద్రాదిగురుజనంబులకు నమస్కరించి సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరుల నాదరించి ప్రద్యుమ్నసాంబానిరుద్ధాదికుమారవర్గంబుమ్రొక్కులు గైకొని యదువృష్ణికురుభోజాంధకప్రముఖు లగుబంధుసందోహంబుల సంభావించి సింహాసనాసీనుండై తగువారి నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి పేరోలగంబుండి కార్యత్వరాసముత్సాహదోహలితాంతరంగుం డై పతంగపుంగవుం దలంచుటయును.

టీ. అని, ఇవ్విధంబునక్ = ఈరీతిగ, పలుకు = పల్కుచున్న, మాగధులమధురవాక్యంబులు = స్తుతిపాఠకులయొక్క తియ్యనిమాటలను, ఆకర్ణించుచుక్ = వినుచు, అప్పంచశరగురుండు-ఆ+పంచశరగురుండు = ఆమన్మథునకుఁ దండ్రియైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అహర్ముఖోచితకృత్యంబులు = ప్రాతఃకాలమునకుఁ దగినకార్యములను, నిర్వర్తించి =

చేసి, పురోహితవృద్ధామాత్యసహితంబుగాఁ = పురోహితులతోడను వృద్ధబ్రాహ్మణుల తోడను గూడినట్లుగా, ఆస్థానమంటపమునకుఁ = సభాస్థానము, అరిగి=చని, ఉగ్రసేనవసుదేవబలభద్రాదిగురుజనంబులకుఁ = ఉగ్రసేనుఁడు వసుదేవుఁడు బలభద్రుఁడు మొదలగు పెద్దలకు, నమస్కరించి, సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరులఁ = సాత్యకి, సారణుఁడు మొదలగుతమ్ములను, ఆదరించి = గౌరవించి, ప్రద్యుమ్నసాంబానిరుద్ధాదికుమారవర్గంబుమ్రొక్కులు = ప్రద్యుమ్నుఁడు, సాంబుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు మొదలగుకుమారుల సమూహముయొక్క నమస్కారములను, కైకొని = స్వీకరించి, యదువృష్ణిభోజాంధకప్రముఖులగు=యదువులు, వృష్ణులు, భోజులు, అంధకులు మొదలైన (ఇవి యాదవకులభేదములు); బంధుసందోహంబులఁ = చుట్టాలసమూహమును, సంభావించి = మన్నించి, సింహాసనాసీనుండై =సింహాసనమునఁ గూర్చున్నవాఁడై, తగువారిఁ = అర్హులను, ఉచితాసనంబులఁ = (వారివారికి) తగినయాసనములందు, ఉండఁ =ఉండఁగా, నియమించి=ఆజ్ఞాపించి, పేరోలగంబుండి=పెద్దసభయందుండి, కార్య... అంతరంగుండై - కార్య = (పారిజాతమును నాకమునుండి తెచ్చుట యను) కార్యమందలి, త్వరా = వేగముచేనైన, సముత్సాహ=అధికోత్సాహముచే, దోహలిత=మిగులఁ జనిత మగు, అంతరంగుండై = మనస్సు గలవాఁడై, పతంగపుంగవుఁ = గరుత్మంతుని, తలంచుటయుఁ= తలంపఁగా.

వ్యా-విశే. భావార్థకటవర్ణకము యువర్ణపరకంబై యానంతర్యార్థక మగును. 'తలంచుటయును' పేరు+ఓలగము = పేరోలగము.

సీ. వజ్రంబునకు నీక వైచినబలశాలి
గజకచ్ఛపాశనఘాతుకుండు
జననిదాస్యంబు నీఁగినకులశ్రేష్ఠుండు
దుర్లభామృతపశ్యతోహరుండు
కమలాప్తుసారథిగారాబుఁదమ్ముండు
గశ్యపకృతపుణ్యకర్మఫలము
సకలశకుంతౌఘసామ్రాజ్యధౌరేయుఁ
డహిమ్మగయాప్యసనాకులుండు
తే. మింటిపాళెంబు లేర్చుముక్కంటితూపు
గఱి నిష్పాలితద్రోషిఫణాస్కంధుఁ డనిల

మానసాతీతవేగసంపద్ఘనుండు
తార్క్ష్యుఁ డేతెంచె దానవధ్వంసికడకు. 72

టీ. వజ్రంబునకుక్ =వజ్రాయుధమునకు, ఈఁక = వెంట్రుకను, వైచిన = వేసిన, బలశాలి = బలిష్ఠుఁడు, గజకచ్ఛపాశనఘాతుకుండు-గజకచ్ఛప = గజకచ్ఛపులనువారు, అశన = ఆహారముగాఁగల, ఘాతుకుఁడు = హింసయొనర్చువాఁడు; అనఁగా వజ్రాయుధముం దృణీకరించినవాఁ డనియు, శాపవశమున గజకచ్ఛపరూపములం దాల్చిన విప్రుల సమయించినవాఁ డనియు భావము. అమృతముం దెచ్చునపుడు వజ్రాయుధమున కితఁడు లోఁబడకుండుటం జేసి వజ్రాయుధమున కీఁక యిడినవాఁ డని యెన్నవలెను. 'విభావసుఁడు, సుప్రతీకుఁడు' అను నిర్వురు విప్రసోదరులు శాపవశమున గజకచ్ఛపరూపములం దాల్చి రనియును, వారి నితఁ డాహారముగఁ గొనె ననియు నాంధ్రభారతాదిపర్వమున ద్వితీయాశ్వాసమునఁ గలకథ నిచట ననుసంధింపవలయును. జననిదాస్యంబుక్ = తల్లిబానిసతనమును, ఈఁగిన = పోఁగొట్టిన, కులశ్రేష్ఠుండు=వంశశ్రేష్ఠుఁడు, దుర్లభామృతపశ్యతోహరుండు=పొందరానియమృతమును జూచుచుండఁగనే దొంగలించినవాఁడు; అనూరుని శాపముచేఁ దనతల్లి యగువినతకు సవతియైనకద్రువ కూడిగముచేయునదికాఁగ, స్వర్గమున కేఁగి యమృతముం గొనివచ్చి మాతృదాస్యముం బాపె ననుకథ నిచ్చో ననుసరింపవలెను. ఎల్లరుం జూచుచుండఁగనే యమృతము నపహరించుటం జేసి పశ్యతోహరుఁ డయ్యెను. కమలాప్తసారథిగారాబుఁదమ్ముండు=సూర్యుని తేరుగడుపువాఁ డగు ననూరుని ప్రియానుజుఁడు, కశ్యపకృతపుణ్యకర్మఫలము = కశ్యపమహామునియొక్క పుణ్యంపుఁబనులఫలము. సూర్యప్రియానుజన్ముండును కశ్యపమౌని పుణ్యకర్మలఫలము నని భావము. పెక్కు పుణ్యకర్మల నాచరింపఁ దత్ఫలమై యీతఁ డుదయించె నని తాత్పర్యము. సకల...ధౌరేయుఁడు-సకల=సమస్తమైన, శకుంత + ఓఘ = పక్షిసమూహముయొక్క, సామ్రాజ్య=ఆధిపత్యముయొక్క, ధౌరేయుఁడు = భారమును వహించినవాఁడు, అహి...కులుఁడు - అహిమృగయా=పాముపేఁట యను, వ్యసన=దుష్టకృత్యమందు, ఆకులుఁడు = లోలుఁడు; పక్షిరా జనియుఁ బాములం జంపుటయం దాసక్తుఁ డనియు భావము. మింటిపాళెంబులు= ఆకాశమునవైనపట్లెలను (త్రిపురములను), ఏర్చు = దహించెడు, ముక్కంటితూపు = శంకరునిబాణమైన విష్ణునియొక్క, గఱి = ఱెక్క; ఈశ్వరుఁడు త్రిపురముల నాశమొనర్చుతఱిని నారాయణుని బాణముగఁ జేసికొనె ననియు, నపుడు గరుడుఁ డాబాణమునకు ఱెక్క యయ్యె ననియుఁ బురాణములు తెల్పును. నిపాతితరోహిణస్కంధుఁడు= పడఁద్రోయంబడిన రోహిణవృక్షముయొక్క స్కంధముగలవాఁడు. గజకచ్ఛపముల రోహిణవృక్షముశాఖపై నిల్పి తినునపు డారోహిణవృక్షశాఖలు గరుడునిభారమును

సైంపనోపక కూలెనను భారతగాథ నిచ్చో నమసంధింపవలయును. మానసాతీతవేగసంపద్ఘనుండు-మానస = మనస్సును, అతీత = అతిక్రమించు, వేగసంపత్ = వేగసంపదగల ఘనుండు=గొప్పవాఁడు; మనోవేగమును మించు గమనవేగము గలవాఁ డని తాత్పర్యము. తార్క్ష్యుఁడు=గరుడుఁడు, దానవధ్వంసికడకున్=(రాక్షసనాశకరుఁ డగు శ్రీకృష్ణునిదరికి, ఏతెంచెన్=వచ్చెను.

వ్యా-విశే. గరుడుఁ డొనర్చినకృత్యముల కనురూపమగుగతి నిందుఁ దద్విశేషణములంతటను నిల్పఁబడినవి. వజ్రాయుధమును దృణీకరించినయోధుఁడు గాన నాతవి బలశాలి యని పేర్కొనెను. ఇట్లే యంతటను సార్స్యము గ్రహించునది. పశ్యతోహరతీతి పశ్యతోహరః-కృద్వృత్తి.

క. మిన్నునుండి భరంబునఁ, బన్నగపతితలలు చదియఁబడ ధారుణిమీఁ
 ద న్నిలిచి వైనతేయుఁడు,వెన్నునిపదములకు వినయవినతియొనర్పన్.

టీ. మిన్నుననుండి = ఆకాశముననుండి, భరంబునన్ = భారముచే, పన్నగపతితలలు=శేషునితలలు, చదియఁబడన్ = అదుమఁబడునట్లుగా, ధారుణిమీఁదన్ = భువిపైని, నిలిచి, వైనతేయుఁడు = వినతాపత్యము గరుడుఁడు, వెన్నునిపదములకున్ = శ్రీకృష్ణునిపాదములకు, వినయవినతి = అడఁకువతోఁగూడిన నమస్కారము, ఒనర్పన్ = చేయఁగా.

భా. పదవిన్యాసభరమునకతన శేషునితల లదుమంబడునట్లుగ గరుడుఁడు భువిపై నిల్చి సవినయముగఁ గృష్ణునకు నమస్కారమొనర్చె నని భావము.

విశే. వెన్నుఁడు. ప్ర. విష్ణుః. అలం. అతిశయోక్తి.

చ. మునిపతిరాకయుం గుసుమముం దన కిచ్చినలాగు రుక్మిణీ
 వనితకుఁ దా నొసంగుటయు వంచనఁ బొంచినబోటి సత్యకున్
 మన మెరియంగఁ జెప్పుటయు మానినికోపము వేఁడికొంటయుం
 దనదుప్రతిజ్ఞయుం దెలిపెఁ దార్క్ష్యున కెంతయు నాదరంబునన్. 74

టీ. మునిపతిరాకయున్ = నారదమౌని వచ్చుటయును, కుసుమమున్ = పారిజాతపుష్పమును, తనకున్, ఇచ్చినలాగున్=ఇచ్చినవిధమును, రుక్మిణీవనితకున్, తాను, ఒసంగుటయున్ = ఇచ్చుటయును, వంచనన్=కపటముతో, పొంచిన = దాఁగియున్న, బోటి=చెలి, సత్యకున్, మనము, ఎరియంగన్ = మండునట్లుగ, చెప్పుటయున్, మానినికోపమున్ = సత్యభామయొక్కయాగ్రహమును, వేఁడికొంటయున్ (తాను) ప్రార్థించుటయును, దనదుప్రతిజ్ఞయున్ = తానొనర్చినశపథమును (పారిజాతముం గొనివత్తు

నని చేసినశపథ మనుట), ఎంతయున్=మిక్కిలి, ఆదరమునన్=ప్రేమతో, తార్క్ష్యునకున్=గరుడునకు, తెలిపెన్=తెలియఁజేసెను. (శ్రీకృష్ణుఁ డనుట).

ఉ. సంతసమంది జాదులు ప్రసాదము నయ్యె నటంచుఁ బొంగి నా
గాంతకుఁ డంబుజోదర! బలాసురవైరి మదీయపక్షముం
బంతముగొన్నవాఁ డశనిపాతమున న్విను నాఁటనుండియు
న్వంత మనంబులోఁ జనదు నాపగ నీఁ గెద నేఁడు నీకృపన్. 75

టీ. నాగాంతకుఁడు = సర్పనాశకుఁ డగుగరుడుఁడు, సంతసము = సంతోషము, అంది=పొంది, జాదులు ప్రసాదమున్=జాజిపూవులు (?) భగవత్ప్రసాదమును; ప్రసాద మననిచ్చో దైవార్చనంజేసి తలను ధరింప నొసంగెడు సుమ మనియర్థము. అయ్యెన్=దొరకెను, అటంచున్=అట్లనుకొనుచు, పొంగి = ఉబ్బి, అంబుజోదర=కృష్ణ! బలాసుర వైరి=దేవేంద్రుఁడు, అశనిపాతమునన్ = వజ్రాయుధప్రవేతచే, మదీయపక్షమున్ = నావైపున (నాఱెక్కను), పంతమున్ = చలమును (పంతముతో), కొన్నవాఁడు = స్వీకరించినవాఁడు, విను = వినుము, నాఁటనుండియున్ = నాఁడు మొదలుకొని, వంత = దుఃఖము, మనములోన్ = మనస్సులో, చనదు=పోదు. నేఁడు, నాపగన్ = నాశత్రుత్వమును, నీకృపన్=నీదయచే, ఈఁగెదన్=నశింపఁజేసికొందును; తీర్చికొందు ననుట.

భా. కృష్ణుఁ డట్లన జాజిపూవులును మఱియు నవి దేవపూజాకుసుమములును నై దొరకినట్లుగ గరుడుఁడు సంతసించి, దేవ! వజ్రపాతమున నాపక్షమును బంతమూని కొన్నవాఁడౌట నింద్రునిపై నాకుఁ గలకోపము నేఁటికిని నామదిని మెఱగుచునేయుండును. నేఁడు నీదయంజేసి యాకోపముం దీర్చికొందు నని పల్కె నని భావము.

విశే. 'దెప్పి తన్నినట్లును, దేవుని మొక్కినట్లును నగు' నను మున్నగుసామెతల వలె 'జాదులు ప్రసాద' మనునదియు నొకసామెతయే. శ్రీకృష్ణకార్యము సాధింప నేఁగుటయుఁ దన పగతీర్చికొనుటయు సంభవించుంగాన గరుడుఁడు, జాదులు ప్రసాదము సంభవించిన ట్లనుకొనె నని యెన్నవలయును. ప్రభువగు శ్రీకృష్ణుని కార్యసాధనము జాదులుగను, దా నింద్రునిపైఁగల పగతీర్చికొనుట ప్రసాదముగను గరుడుఁ డూహించె నని గ్రహించునది.

వ్యా-విశే. అంబుజ+ఉదరుఁడు=పద్మ ముదరమునఁగలవాఁడు. బలాసురవైరి - బల+అసుర+వైరి=బలుఁ డనురాక్షసునకు శత్రువు.

చ. అనుటయు నంతవాఁడవె కదా యని మిక్కిలి గారవించి య
వ్వనరుహలోచనుండు దగువారి సుహృజ్జనబంధుకోటి రాఁ

బనిచి నిజప్రయాణమును బట్టణరక్షయుఁ జెప్పి వారిచే
ననుమతి గాంచి యెక్కె విహగాధిపుఁ దానును సత్యభామయున్. 76

టీ. అనుటయున్=అనఁగానే, అవ్వనరుహలోచనుండు = ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, అంత వాఁడవెకదా = అంతటివాఁడవేకదా, అని, మిక్కిలి, గారవించి, తగువారిన్ = అర్హులను, సుహృజ్జనబంధుకోటిన్ = మిత్రులను బంధుసమూహమును, రాన్ = వచ్చుటకు, పనిచి = ఆనయిడి; అనఁగా రావించి యనుట, నిజప్రయాణము = తనపయనమును, పట్టణరక్షయున్=పట్టణరక్షణమును, చెప్పి, వారిచేన్, అనుమతిన్ = అంగీకారమును, గాంచి = పొంది, తానును, సత్యభామయున్, విహగాధిపున్=గరుడుని, ఎక్కెన్ = అధిరోహించెను.

వ్యా-వి శే. వనరుహలోచనుఁడు=పద్మాక్షుఁడు. తాను శబ్దము ప్రయుక్తమగుటంజేసి తదనుకూలముగనే క్రియ యేకవచనమునఁ బ్రయుక్తమయ్యెను.

ఉ. ఆవిహగావతంసము నిజాంసముపైఁ బ్రియభామతోడ నిం
ద్రావరజుండు నిల్చుటయు నాతతపక్షమహానిలంబు లం
భోవహపంక్తిఁ దూలములపోలికఁ దూల్పఁగఁ దద్దిశాముఖుం
డై వినువీథికి న్నెగసె నద్భుతకారిమనోజవంబునన్. 77

టీ. ఆవిహగావతంసము = ఆపక్షిశ్రేష్ఠుఁ డగుగరుడుఁడు, నిజాంసముపైన్ = తనభుజముమీఁద; అనఁగా మూఁపుపై ననుట. ఇంద్రావరజుండు=ఉపేంద్రుఁడు, ప్రియభామతోడన్ = ప్రియాంగనతో, నిల్చుటయున్ = నిల్వఁగా, ఆతతపక్షమహానిలంబులు = విస్తృతములైన రెక్కలవలనిగొప్పగాలులు, అంభోవహపంక్తిన్ = మేఘపంక్తిని, తూలములపోలికన్ = దూదులవలె, తూల్పఁగన్ = ఎగురఁగొట్టఁగ, తద్దిశాముఖుండై=ఆయింద్రునిదిక్కున కభిముఖుండై, అద్భుతకారిమనోజవంబునన్ = ఆశ్చర్యమునుగొలుపు మనోవేగముతో, వినువీథికిన్ = ఆకాశమార్గమునకు, నెగసెన్ = ఎగసెను.

క. ఇరుగ్రేవల నందక శా
ర్ఙ్గరథాంగగదాయుధములు రాఁ దోడఁగె ఖగే
శ్వరపక్షజనితవాతాం
కురపూర్తిని శంఖ మపుడు ఘుమఘుమ మ్రోసెన్. 78

టీ. ఇరుగ్రేవలన్ = రెండుప్రక్కలను, నందకశార్ఙ్గరథాంగగదాయుధములు= నందకాద్యాయుధచతుష్టయము, రాఁదొడఁగెన్ = వచ్చుచుండెను. ఖగేశ్వర...

పూర్తిని-ఖగేశ్వర=గరుడునియొక్క, పక్ష=ఱెక్కలవలన, జనిత = పుట్టిన, వాతాంకుర = పిల్లగాలియొక్క, పూర్తిన్ =నిండుటచే, శంఖము = నందకము, అపుడు, ఘుమఘుమ = మ్రోసెన్ = శబ్దించెను.

విశే. నందకము = శ్రీవిష్ణునిశంఖము, శార్ఙ్గము = ఆతనిధనువు, రథాంగము = చక్రము, గదా = ఆతనిగద.

తే. అంబుధరజాలముక్తంబు లయినజలక
ణములు సాత్రాజితీకైశికమునఁ బొలిచె
గగనతలలక్ష్మి పొరచిగాఁగ నిడినఁ
జాల నొప్పారు మౌక్తికస్తబక మనఁగ. 79

టీ. అంబుధరజాలముక్తంబులైన జలకణములు=మేఘసమూహమునుండి జాఱిన యుదకబిందువులు, సాత్రాజితీకైశికమునన్ =సత్యభామయొక్క కేశబంధముపై, గగనతలలక్ష్మి=ఆకాశలక్ష్మి, పొరచిగాఁగన్ = కానుకగా, ఇడినన్ = ఉంపఁగా; ఈయఁగా, చాలన్ =మిగుల, ఒప్పారు=సొగసగుమౌక్తికస్తబకము=ముత్తియములగుత్తి, అనఁగన్ = అనునట్లు, పొలిచెన్ =ఒప్పెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

భా. ఆకాశమార్గమున నరుగునపుడు మేఘములందుండి సత్యాకేశబంధముపైఁబడిన నీటిబొట్టులు గగనలక్ష్మి కానుకగా నిడిన ముత్తెములగుత్తి యనం దనరె నని భావము.

క. తళతళని మెఱుఁగుఁదీఁగలు
గలుగుఘనాఘనచయంబు గనుఁగొనఁగా నిం
పొలయించెఁ బసిఁడికామల
నలరెడునీలములగొడుగు లనఁగా హరికిన్. 80

టీ. తళతళని = తళతళమనిప్రకాశించు, మెఱుఁగుఁదీఁగలు = తీఁగలంబోలు సన్నసిమెఱుఁగులు, కలుగు=కల, ఘనాఘనచయంబు = వార్షికమేఘబృందములు, కనుఁగొనఁగాన్ =చూచుటకు, పసిఁడికామలన్ =బంగరుకాడలతో; కఱ్ఱ లనుట. అలరెడు = ఒప్పెడు, నీలములగొడుగులు = ఇంద్రనీలచ్ఛత్రములు, హరికిన్, అనఁగాన్, ఇంపొలయించెన్ = సొంపుసేకూర్చెను. మేఘము లింద్రనీలచ్ఛత్రములవలెను మెఱుఁగుందీఁగలు గొడుగు బంగరుకఱ్ఱలవలెను నొప్పె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. కమలదళాక్షునిదేహా
ద్యమదళిసాంద్రచ్ఛవిప్రవాహము వొలిచెం

దమతండ్రి భానుఁ గనుఁగొన
యమునానది గగనవీథి కరిగెడు ననఁగన్. 81

టీ. కమల...ప్రవాహము, కమలదళాక్షుని = శ్రీకృష్ణునియొక్క, దేహ = శరీరమునుండి, ఉద్వమత్ = వెడలివచ్చునట్టి, అతిసాంద్ర = కడుదట్టమైన, ఛవి = కాంతియొక్క, ప్రవాహము = వెల్లువ, తమతండ్రిన్ = తమజనకుఁడైన, భానున్ = సూర్యుని, కనుఁగొనన్ = చూచుటకై, యమునానది, గగనవీథికిన్ = ఆకాశమార్గమునకు, అరిగెడున్ = పోయెడు, అనఁగన్, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

విశే. శ్రీకృష్ణుని నీలశరీరమునుండి వెడలు నీలంపుఁగాంతిపూరములు నల్లని యమునాప్రవాహమువలె మించుటంజేసి యమునానదిగఁ గవి తలంచెను. సూర్యతనయ యమున యగుట ప్రసిద్ధము. కాన దండ్రిగారిం గాంచ యమున వినువీథి కరుగుచున్నట్లు కవి యెంచుట యెంతయుఁ దగియున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. ఖగకులనాథుపక్షములగాడ్పు సహింపఁగ లేక రజ్జుప
న్నగములు దేరిక్రిందికిఁ జన న్సరసీరుహమిత్త్రరథ్యముల్
నొగలఁ దొలంగి నిల్వ నరుణుండు రయంబునఁ జక్కఁ గట్టుచున్
గగనపథంబునం దఱిమెఁ గాలవిలంబన మందకుండఁగన్. 82

టీ. ఖగకులనాథుపక్షములగాడ్పున్ = గరుడుని ఱెక్కలయొక్కగాలిని, సహింపఁగన్ = సైఁచుటకు, లేక = చాలక, రజ్జుపన్నగములు = త్రాళ్లైనపాములు, తేరిక్రిందికిన్ = రథముక్రిందికి, చనన్ = పోఁగా, సరసీరుహమిత్త్రరథ్యముల్ = సూర్యరథాశ్వములు, నొగలన్ = కూబరములు; కాఁడిమానికాధారమై బండి మొదలగువాని మొదట నుండెడు నిడుపాటిమ్రాను నొగ యని శబ్దరత్నాకరము. తొలంగి = తొలఁగి, నిల్వన్ = నిల్చిపోఁగా, అరుణుండు = అనూరుఁడు, (సూర్యసారథి), చక్కన్ = చక్కఁగా, కట్టుచున్, కాలవిలంబనము = కాలముయొక్క జాగు, అందకుండఁగన్ = పొందకుండఁగ, గగనపథంబునన్ = ఆకాశమార్గమున, తఱిమెన్ = తోలెను.

క. నతిసేసె వైనతేయుఁడు, గతిభేదములోన నన్నుఁ గనుఁగొని యతఁడున్
*గతిలోనన దీవించినఁ, జతురతకు న్మెచ్చిరపుడు సత్యయుహరియున్. 83

టీ. వైనతేయుఁడు = గరుడుఁడు, గతిభేదములోనన్ = గమనభేదములోనే, అన్నన్ = అనూరుని, కనుఁగొని = కాంచి, నతి = నమస్కారము, చేసెను. అనఁగా గరుడుఁడు తన గమనభేదమునందే యన్నకుఁ జేయునమస్కారమును సూచించె నని భావము.

* మతిలోనన.

లనవివిధము లగుగతులలో నమస్కారసూచకనమ్రగతి నపుడాతఁ డవలంబించె నని తాత్పర్యము. అతఁడుణ్=అనూరుఁడును, గతిలోనన = గమనములోనె, దీవించినణ్ = ఆశీర్వదింపఁగా; అనూరుఁడును గరుడుని యట్లే రథగమనభేదముమూలమున నాశీర్వదించె నని భావము. అనఁగా నాశీర్వాదసూచగతిభేదము నపు డాతఁ డగపఱచె నని తాత్పర్యము. చతురతకుణ్ = అన్నదమ్ములచాతుర్యమునకు, అపుడు, సత్యయుణ్, హరియుణ్, మెచ్చిరి.

క. మురమర్దనుఁ డివ్విధమున,గరుడునిపై గగనపథము గడచి యరుగుచుం
దరళాయతాక్షి కిట్లను, సరసస్మితవచనరచనచాతురి మెఱయన్. 84

టీ. మురమర్దనుఁడు = మురాసురునిమర్దించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇవ్విధమునణ్=ఈ రీతిగ, గరుడునిపైణ్, గగనపథముణ్=ఆకాశమార్గమును, కడచి=దాఁటి, అరుగుచుణ్= పోవుచు, సరసస్మితవచనరచనచాతురి = మనోహరము లగు చిఱునగవుతోడిమాటల యొక్క నేర్పు, మెఱయణ్=ప్రకాశించునట్లు, తరళాయతాక్షికిణ్ = చంచలములగు దీర్ఘములైన కన్నులుగలదానికి; సత్య కనుట, ఇట్లు, అనుణ్=అనెను.

కృష్ణుఁడు సత్యభామకు మేరువును వర్ణించి చెప్పుట

చ. కువలయపత్త్రనేత్ర! కనుఁగొంటివె కన్నులపండువయ్యె రెం
డవవినతాతనూభవునియందమునం గమనీయకాంచన
చ్ఛవికవచీకృతంబు కులిశక్షతపక్షము నైనరత్నసా
నువు నిజయామికీకృతివినోదపరాయణచంద్రభానువున్. 85

టీ. కువలయపత్త్రనేత్ర=నల్లనికలువరేకులంబోలు కన్నులుగలదానా; సత్యభామ యనుట. రెండవవినతాతనూభవునియందమునణ్=రెండవగరుడుని చక్కఁదనముతోడ, కమనీయ...కృతంబుణ్-కమనీయ=సొగసైన, కాంచనచ్ఛవి=బంగారుకాంతిచే, కవచీకృతంబుణ్=వర్మముకలదిగాఁ జేయఁబడినదియు; కప్పఁబడిన దనుట కులిశక్షతపక్షముణ్= వజ్రాయుధముచే నఱకఁబడిన ఱెక్కలు గలదియును,నిజ...భానువుణ్-నిజ=తమసంబంధమైన, యామికీకృతి = జాములవంతునఁ గాచునట్టివాని వ్యాపారముయొక్క (అనఁగాఁ దలారికృత్యమనుట.)వినోద=వేడుకయందు, పరాయణ=ఆసక్త మగు, చంద్రభానువుణ్= చంద్రసూర్యులుగలదియును, ఐన, రత్నసానువుణ్ = మేరుపర్వతమును, కనుఁగొంటివె= చూచితివే, కన్నులపండువు=నేత్రోత్సవము, అయ్యెణ్=సంభవించెను.

భా. ఓ సత్యభామా! బంగరునాకృతిని రెండవగరుడునింబోలుదాని, కాంచన కాంతి నావృతమైనదాని, వజ్రాయుధముచేఁ గృత్తమైన ఱెక్కలుగలదాని, విడువక చంద్రసూర్యులు తలవరులవలెఁగాచువాని, నేత్రపర్వ మగుదాని బంగరుకొండను గనుము.

విశే. మేరుపర్వతశిఖరము నాశ్రయించి గ్రహజ్యోతిశ్చక్రములు ప్రవర్తిలు నని పురాణములు నుడువును. రత్నసానువు:—రత్నమయములైన చఱియలు గలది.

సీ. జీర్ణపర్ణద్రుసంకీర్ణాహిమణివిభామాయాకిసలవంచ్యమానపికము
శశికాంతరుచిమృషాసలిలసంస్ఫాలనశ్లథవిషాణోద్విగ్నసైరిభంబు
గోమేధికప్రభాంకూరమిథ్యామధుద్రవలిలిక్షామిళద్భల్లుకంబు
నీలగండప్రస్తరాలీకగజభేదశీర్యన్నఖక్షుద్ధసింహకులము

తే. గారుడాశ్మచ్ఛవిచ్ఛటాకపటయవస
పూలికాచర్వణవ్యగ్రబాలమృగవి
లంఘ్యమానాబ్జరాగశిలావితాన
కూటదావాగ్ని యామరుత్కుధర మబల! 86

టీ. అబల=ఓసత్య! జీర్ణపర్ణ...పికము-జీర్ణ=పండిన, పర్ణ=ఆకులుగల, ద్రు= చెట్లులందు, సంకీర్ణ=వ్యాపించిన (అనఁగా నున్న యని భావము.)అహి=పాములయొక్క, మణి=రత్నములయొక్క, విభా=కాంతు లనెడు, మాయాకిసల=కృత్రిమము లగుచిగురు లచే, వంచ్యమాన = మోసపుచ్చఁబడుచున్న, పికము=కోయిలలుకలది; మేరునగము నందలి వృక్షములయాకులు పండి రాలె ననియు, నట్టివృక్షముల సర్పములు చేరుటంజేసి యాసర్పముల తలలందలి మాణిక్యములకాంతులు చివురులభ్రాంతి నచటికోయిలలకుఁ గలుగఁజేయుచున్న వనియు భావము. శశికాంత...సైరిభంబు - శశికాంత = చంద్ర కాంతమాణిక్యములయొక్క, రుచి=కాంతి యనెడు, మృషాసలిల = అసత్యోదకమున, సంస్ఫాలన=లెస్సగా కొట్టుటచేత, శ్లథ=జాఱిన, విషాణ=కొమ్ములు గల వగుటచే, ఉద్విగ్న= అవ్యవస్థములైన, సైరిభంబు=అడవిదున్నను గలది; మేరుపర్వతమునందలి చంద్రకాంత మాణిక్యముల కాంతిం గాంచి యెనుబోతు లుదక మనుభ్రమం జెంది కొమ్ములతోఁ గ్రుమ్ముటకతన, విషాణములు విశ్లథములై వేదనపా లయ్యె నని భావము. గోమేధిక... భల్లుకంబు-గోమేధిక = గోమేధికరత్నములసంబంధమైన, ప్రభా-కాంతులయొక్క, అంకూర=మొలక లనెడి, మిథ్యామధుద్రవ = అసత్య మగు తేనెనీటియొక్క, లిలిక్షా= నాకుటయందలికోర్కెతో, మిళత్=కూడిన, భల్లుకంబు = ఎలుగుబంట్లు గలది; గోమే ధికరత్నప్రభలం గాంచి తేనె యనుభ్రాంతి నంది యెలుఁగుబంట్లు నాకుటకుఁ జేర నని

భావము. నీలగండ... సింహకులము-నీల = నీలరత్నములయొక్క, గండప్రస్తర = గండశిల లనెడు, అళీకగజ = అసత్యపుటేనుఁగులయొక్క, భేద=భేదించుటచే, శీర్యత్ = వదలిన, నఖ=గోళ్లుకల వాటచే, క్షుబ్ధ=కలఁతనొందుచున్న, సింహకులము=సింహసమూహముకలది; సింహములు నల్లని నీలరత్నగండశిలలం గాంచి యేనుఁగు లను భ్రాంతినంది వానిని భేదింప గోళ్లు బ్రద్దలై జారి కలఁతనొందుచున్న వని భావము, గారుడాశ్మ... దావాగ్ని-గారుడాశ్మ = గరుడపచ్చలరాళ్లయొక్క, ఛవిచ్ఛటా=కాంతులగుంపనెడు, కపటయవసపూలికా = అసత్యములగు తృణములకట్టలను, చర్వణ = భుజించుటయందు, వ్యగ్ర=ఆసక్తములైన, బాలమృగ=పిల్లలేళ్ల చేత, విలంఘ్యమాన=దాఁటఁబడుచున్న, అబ్జరాగశిలావితాన = పద్మరాగమాణిక్యపు రాళ్ళగుమి యనెడు, కూటదావాగ్ని=కృత్రిమమైన దవానలము గలది; గరుడపచ్చలకాంతులగుమిం గాంచి పిల్లలేళ్లు తృణపూలిక లను భ్రాంతినంది యవ్వానిం భుజించునాసక్తిమెయి దవానలభ్రాంతి నొదవించు పద్మరాగరత్నశిలల నుల్లంఘించుచుండె నని భావము.

ఈమరుత్కుధరము = ఈదేవతలకొండ యగు మేరువు.

విశే. మేరుపర్వతమున నుత్తమములగు రత్నములు గల వనియు, వివిధము లగు మృగము లున్న వనియుఁ గవి తెల్పినాఁడు. సీసపాదము లన్నియు గీతమంతయు నొక్కొక్క సిద్ధసమాసముతో నడిపినాఁడు. అలం. భ్రాంతిమదలంకారము. ఉదాత్తము. రూపకము.

ఉ. వంచనఁ బొంచి చేరువకు వచ్చిన చంద్రునిజింక నేసి హ
ర్షించియుఁ దత్సుధారసనిషేచనచే నది చావకున్కి వీ
క్షించియు నేటు దప్పె నని చేవిలునమ్ములుఁ బాఱవైచి ల
జ్జించి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగ్గిరిసానుభూములన్. 87

టీ. చెంచెతలు=శబరకాంతలు, వంచనన్=వంచనతో, పొంచి = దాఁగి, చేరువకున్=దగ్గరకు, వచ్చిన=ఏతెంచిన, చంద్రునిజింకన్ = చంద్రునిదైనజింకను (చంద్రునందైన లేడి నని భావము), ఏసి=శరప్రయోగముచేసి, హర్షించియున్=సంతసించియు, తత్సుధారసనిషేచనచేన్-తత్ = ఆచంద్రునియొక్క, సుధారస = అమృతరసముయొక్క, నిషేచనచేన్ = తడుపుటచేత, అది=ఆజింక, చావక, ఉన్కిన్=ఉండుటచే, వీక్షించియున్=చూచియు, ఏటు=దెబ్బ, తప్పెను, అని, చేవిలునమ్ములు = చేత నున్న ధనుర్బాణములను, పాఱవైచి=విసరివైచి, లజ్జించి=సిగ్గునంది, అగ్గిరిసానుభూములన్ = ఆమేరుగిరియొక్క సానుప్రదేశములు, చరించుచున్ = సంచరించుచు, ఉండుదురు.

భా. శబరకాంతలు చంద్రునిలేడిం గాంచి బాణము నేసి చచ్చినది యనితొలు దొల్త సంతసించిరి గాని యది యాచంద్రామృతరసాసేకమునఁ జావకుండుటకుఁ బిదప నెంతయు వగచుచు చేత నున్నవిల్లమ్ములు పాఱవైచి తమ లక్ష్యగ్రహణాపాటవమును దలంచుకొని చింతిలి యప్పర్వతసానుప్రదేశముల విహరించుచుందు రని భావము. అలం. అతిశయోక్తి.

విశే. అగ్గిరివరమున కనతిదూరముగనే చంద్రుఁడు పోవుచుండు నని సూచించి నాఁడు. చంద్రునందలిమచ్చ నిట్లు కవులు లేడిగను, వరాహముగను నూహించుట సహజము.

వ. వెండియు నప్పసిండికొండ గండశిలామండలంబుల నుద్దండ వేదండంబు లొండొండ గండతలంబు లొరసికొన నిండిన మదజలాంజనమషిం గొని వనదేవతోపభు*క్తతాటంకతాళీదళంబులం బ్రియసందేశంబులు లిఖియించు గంధర్వసౌగంధికగంధులవలన, నత్యంతనిర్మలస్ఫటికాధిత్యకలం గానవచ్చు పాతాళవాతాశిప్రతిబింబంబులం గని మును తమకఱచిన యురగంబులం బొఱ విడిచి వానిం దమచంచుపుటంబులం బొడిచియు గరుదంచలంబుల నడఁచియుఁ బదంబులం దాఁచియు నేచినకోపంబుల విఫలప్రయత్నంబు లగు బాలశిఖావళంబులం గని తమవరులకుం జూపి పరిహసించు గరుడతరుణీనివహంబుల వలన, సెలయేటిచిలుపచిలుపనీరు పగలు గగనమణి ధగధగని కిరణముల మిగుల సెగ లెగయు రవికాంతశిలాతలంబులం దెకతెక లుడుకెత్తి జాలువాఱఁ గరంగిన కట్టుజవ్వాదికొలంకులం బడి కెలంకులం దేరి తెట్టువలు గట్టి చపలకపికులచలితతటతరుపతిత కుసుమవిసర పరిమళపరంపరావాసితం బై ఘుమఘుమం బిసాళింప నలందుకొని రతిశ్రమంబు లపనయించు యక్షపక్ష్మలాక్షులవలనఁ, గేసరికిశోరనఖముఖవిదారితకుంభం బై నవనగజంబును వనగజదంతఘాతయాంతనాభ్రాంత వరాహంబును వరాహదంష్ట్రాటంకఖండితకీచకనిచయంబును గీచకశిఖాజర్జరిత పర్జన్యంబును బర్జన్యోదరపరిచ్యుత శంఖశుక్తిసంఘంబును నొక్కయెడన పడఁ దత్తదుత్పన్నంబు లగుమౌక్తికంబుల వేఱువేఱ నేఱి పేరులు గ్రుచ్చు సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనను, నభిరామం

* భుక్తముక్తతాటంక.

బై; మఱియు నొక్కొక్కచోట సురపతి తఱుచు మెఱుఁగు లడరు కఱకుభిదురముఁ గొని తఱిమి యెఱకలు విఱుగ నఱికినయెడల నెలలకు నిడిన జలగలపోలుపునం జఱుల నెరగొని పొరలు జరదజగర నికరంబులును, ఖచరగణ గోష్ఠిస్థానంబులం బఱచినరత్నకంబళంబుల విధంబున విశాలశిలాతలంబుల నిద్రించుశార్దూలంబులును, మృగాంక మండలంబు సగము కబళించిన రాహుగ్రహభ్రమకలచందంబున నందంద తిరుగుబొల్లిమోరభల్లూకంబులును గలిగి; సుధర్మాప్రదేశం బునుంబోలె శక్రపురమహిళాళి *కుచచందనసుగంధాగురువాత పోత మేదురంబును, జలనిధియునుంబోలె నీలనలపనసకీలితతుంగసేతు సహితంబును, వల్లకియునుం బోలె లలితప్రవాళకకుభంబును, భారతం బునుంబోలె శతపర్వచమత్కృతంబును, సమరతలంబునుంబోలెఁ గలితానేకపాటనంబును, శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలె ధాతుగణ విద్యోతితంబును, సంగీతంబునుంబోలె నిషాదభరితంబు నయి, గ్రావనిబద్ధ ఘనౌఘుంబయ్యును గ్రావనిబద్ధఘనౌఘుంబై, గవయస్థానం బయ్యును నగవయస్థానంబై వైణవారావాసితం బయ్యు నవైణవారావాసి తంబై, మెఱయు నిది; మఱియును. 33

టీ. వెండియుఁ = మఱియు, అప్పసిండికొండ = ఆబంగరుకొండయొక్క (మేరువు), గండశిలామండలంబులన్ = పెద్దఱాళ్లగుంపునందు, ఉద్దండవేదండంబులు= విజృంభించు నేనుఁగులు, ఒండొండన్ = అన్యోన్యము, గండతలంబులు=చెక్కిళులప్రదేశములు, ఒరసికొనన్ = రాచుకొనఁగా, నిండిన = పూర్ణమైన, మదజలాంజనమషిన్ = దానోదకమనెడిమసిని (కాటుకరసము). కొని=స్వీకరించి, వనదేవతా...దళంబులన్ = వనదేవతా=వనదేవతలచే, ఉపభుక్త = అనుభవింపఁబడిన, తాటంక=కర్ణాభరణములైన, తాళీదళంబులన్ = తాటియాకులందు, ప్రియసందేశంబులు=ప్రియులకుఁబంపువార్తలు, లిఖించు=వ్రాయునట్టి, గంధర్వసౌగంధికగంధులవలనన్=గంధర్వస్త్రీలవలనను, (సౌగంధికగంధి = కలువపరిమళముంబోలఁ పరిమళముగలది స్త్రీ.) ఇంతవఱ కొకవాక్యము. అభిరామంబై యనుదానితో దీనికన్వయము. గంధర్వాంగనలు గజములమదజల మను సిరాతో వనదేవతలు కర్ణాభరణములుగ నుపయోగించికొని విడిచినతాళపత్రములఁ బ్రియసందేశముల నందు వ్రాయుచుండి రని భావము. మత్తిలినయేనుఁగు లందుఁ గల

* కుచలికుచచందన.

వనియు, వనదేవత లందలివస్తువుల నాభరణములుగఁ జేసికొని సవిలాసముగ సంచరింతు రనియు, గంధర్వాంగన లందు లీలమీఱ విహరింతు రనియుఁ దాత్పర్యము. అత్యంత... అధిత్యకలన్-అత్యంత=మిక్కిలి, నిర్మల=స్వచ్ఛములైన, స్ఫటిక=స్ఫటికవికారములైన, అధిత్యకలన్ = గిరిశిఖరభూములందు, కానన్ వచ్చు = కనఁబడునట్టి, పాతాళ, పాతాళప్రతిబింబంబులన్ = పాతాళమందలినాగముల మాఱురూపులను, కని=చూచి మును=తొల్లి, తమకఱచిన=తాము నోటఁబట్టుకొనిన, ఉరగంబులన్ = పాములను, పాఱ విడిచి=పాఱవైచి, వానిన్ = ఆప్రతిబింబములను, చంచుపుటంబులన్ = దొప్పలవంటి ముక్కులచేత, పొడిచియున్, గరుదంచలంబులన్ = ఱెక్కలకొనలచేత, అడఁచి యున్=అడఁగఁజేసియు, పదంబులన్=పాదములచే, తాఁచియున్=తన్నియు, ఏచిన= వృద్ధినందిన, కోపంబులన్ = ఆగ్రహములతో, విఫలప్రయత్నంబులు = సఫలముగాని ప్రయత్నముగలవి, అగు = అయినట్టి, బాలశిఖావళంబులన్ = లేనెమిళులను, కని = కాంచి, తమవరులకున్=తమపతులకు, చూపి=అగపఱచి, పరిహసించు=పరిహాసమొనర్చు నట్టి, గరుడతరుణీనివహంబులవలనన్ = గరుడయువతులసమూహమువలనను; అయ్యద్రి స్ఫాటికోపరిభూములఁ బాతాళనాగములరూపులు ప్రతిఫలింప నవ్వానిం గని యధికరోషమున బాలశిఖావళములు తాము మున్ను నోటఁ గఱచి పట్టికొనినపాములఁ బాఱవైచి యానాగప్రతిబింబములను నిజసర్పములుగా భావించి ముక్కులతోఁ బొడిచి, ఱెక్కలతో నడఁచి, పాదములతోఁ దన్ని విఫలప్రయత్నములు గలవి గాఁగ, నక్కొండయం దుండు గరుడాంగన లాశిఖావళములఁ దమప్రియులకుం జూపి పరిహసించుచుండి రని భావము. అగ్గిరివరమున నచ్ఛము లగు స్ఫాటికప్రదేశములు గల వనియు, నెమిళులు, గరుడాంగనలును నందు విహరించుచుందు రనియుఁ దాత్పర్యము. సెలయేటి-చిలుపచిలుపనీరు=కొండయేటి యత్యల్పజలము, పగలు = దినభాగమున, గగనమణిధగధగనికిరణములన్ = సూర్యుని ధగధగాయమాన మగురశ్ములచే, సెగలు=వేడులు, ఎగయు=పైకివచ్చు, రవికాంత శిలాతలంబులన్ = సూర్యకాంతపురాళ్లయొక్క ప్రదేశముచేత, తెక తెక=కుతకుత మని, ఉడుకెత్తి=కెరలి మఱఁగి, జాలువాఱన్ = పాఱునట్లు, కరంగిన = ద్రవీభవించిన, కస్తురి జవ్వాదికొలంకులన్ = నల్లనిజవ్వాదిచెఱువులందు, పడి, దీనికిఁ గర్త సెలయేటిచిలువచిలుపనీరు. కెలంకులన్ = ఒడ్డులందు, తేలి, తెట్టువలు=పెఱలు, కట్టి, చపల...వాసితంబై-చపల=చంచలములైన, కపికుల = కోఁతులగుమిచే, చలిత=కదల్పఁబడిన, తటతరు= ఒడ్డులందలివృక్షములనుండి, పతిత = పడిన, కుసుమవిసర = పుష్పసమూహముయొక్క, పరిమళపరంపరా = సుగంధసమూహముచే, వాసితంబై =పరిమళింపఁజేయఁబడినదై, ఘుమఘుమన్ = ఘుమఘుమ మనునట్లు, పిసాళింపన్ =పరిమళింపఁగా, అలందుకొని=పూసికొని

రతిశ్రమంబులు = సంభోగమువలని యాయాసములను, అపనయించు = పోఁగొట్టుకొను, నట్టి, యక్షపక్ష్మలాక్షులవలనన్ = యక్షాంగనలవలనను: పగలు సూర్యునితీక్ష్ణములైన కిరణములచేతఁ జంద్రకాంతమాణిక్యములనుండి మంట లెగసె ననియు, నాజ్వాలల పోఁకున నల్లని జవ్వాదిచెలువులు కఱఁగి జాలువాఱె ననియు, నట్టి కొలఁకులందు సెలయేటి యత్యల్పోదకము పడి పెఱలుగట్టి తీరతరువులందలి చపలకపికులముచే రాల్పఁబడిన సుమముల పరిమళముచేఁ బరిమళింపఁజేయఁబడె ననియు, నట్టి సుగంధనిర్ఝరసలిలము నలందికొని యక్షాంగనలు రతిశ్రమ మపనయించుకొనుచుండి రనియు భావము. అప్పర్వత శ్రేష్ఠమున మనోజ్ఞములగు జవ్వాదికొలఁకులు, చంద్రకాంతశిలలు గల వనియు, నందు యక్షాంగనలు విహరించుచుందు రనియుఁ దాత్పర్యము. కేసరికిశోర...కుంభంబైన-కేసరి కిశోర=సింహపుఁబిల్లలయొక్క, నఖముఖ=గోళ్లకొనలచే, విదారిత = బ్రద్దలుచేయఁబడిన, కుంభంబైన = శిరోభాగముకలదైన, వనగజంబును = అడవియేనుఁగును, వనగజ... వరాహంబును-వనగజ=అడవియేనుఁగులయొక్క, దంతఘాత = దంతములపోటుచేనైన, యాతనా=బాధచే, భ్రాంత = కలఁగెడు, వరాహంబును=అడవిపందియును, వరాహ... నిచయంబును-వరాహ = అడవిపందులయొక్క, దంష్ట్రాటంక = ఉలులవంటికోరలచే, ఖండిత = నఱుకఁబడిన, కీచకనిచయంబును = బొంగువెదుళ్లసమూహమును, కీచక... పర్జన్యంబును-కీచకశిఖా=బొంగువెదుళ్లకొనలచే, జర్జరిత = కంపఁబడిన, పర్జన్యంబును= మేఘములును, పర్జన్యోదర...సంఘంబును-పర్జన్య = మేఘములయొక్క, ఉదర = మధ్య భాగమునుండి, పరిచ్యుత=పడినట్టి, శంఖశుక్తిసంఘంబును = శంఖములయు ముత్తెపుఁజిప్పలయు సమూహములను, ఒక్కయెడన=ఒకేస్థలమున, పడన్=పడఁగా, తత్తదుత్పన్నంబులగు=వానివానినుండిపుట్టునట్టి, మౌక్తికంబులన్ = ముత్తెములను, వేఱువేఱన్ = కలసి పోకుండునట్లు, ఏఱి, పేరులు=హారములు, గ్రుచ్చు=కూర్చునట్టి, సాధ్యమిథ్యామధ్యల వలనను = సాధ్యులవనితలవలనను; ఆపర్వతమున సింహకిశోరనఖములచే వ్రయ్యలైన కుంభములు గలయేనుఁగులును, హస్తిదంతములపోఁటులచే వ్యథనందు నడవిపందులును, నడవిపందుల వాడికోరలచే బ్రద్దలుచేయఁబడిన వెదుళ్లును, వెదుళ్లకొనలచే విదారింపఁబడిన మేఘములనుండి జాఱిన శంఖశుక్తిసమూహమును నొక్కచోఁగూల, నాయాపదార్థము నుండి పుట్టి పడిన మంచిముత్తెముల నొకజాతిదానితో నొకటి కలయకుండురీతి సాధ్యస్త్రీలు హారములు కూర్చుచుందు రని భావము. అనఁగా నందు మంచిముత్తెములు విస్తారముగ లభించు ననియు, నవ్వాని హారములుగఁ గూర్చి యలంకరించికొని సవిలాసముగ సాధ్యాంగనలు విహరింతు రనియు, సింహగజవరాహాదు లందుఁ గల వనియుఁ దాత్పర్యము. "కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని" అనువాక్యము ననుస

రించి మంచిముత్తెములు, గజేంద్రములనుండియు, మేఘములనుండియు, వరాహముల నుండియు, శంఖములనుండియు, ముత్తెపుఁజిప్పలనుండియు, వెదుళ్లు మున్నగువాని నుండియు పుట్టు నని యెన్నవలయును. అభిరామంబై=మనోహరమై, లలనలతో నొప్పు, మీఁదివాక్యములన్నింటితో దీని కన్వయము. మఱియు, ఒకొ్కకచోటన్ = ఒకొ్కక స్థలమున, తళుకు మెఱుఁగులు = దట్టములగుకాంతులు, అడరు = వ్యాపించునట్టి, కఱకు భిదురముల్ = వాఁడియగువజ్రాయుధమును, కొని = పట్టి, తఱిమి = తోలి, ఎఱకలు = ఱెక్కలు, విఱుగన్=విఱుగునట్లు, నఱికినయెడలన్=నఱికినచోటులందు, సెలలనన్ = పుండుబెజ్జములందు, ఇడిన=ఉంచిన, జలగలపొలుపునన్ = జలగలతీరున, (జలగ=ఉదక సర్పవిశేషము-జలూక), చఱులన్=గిరిప్రాంతప్రదేశములందు, ఎరన్=ఆహారమును, కొని= గ్రహించి, పొరలు=దొర్లుచుండు, జరదజగరనికరంబులును = ముసలికొండచిలువగుము లును; ఎరగొని యగ్గిరిప్రాంతదేశమున దొర్లుచుండు కొండచిలువలు, దేవేంద్రుఁడువజ్రా యుధమున నకొ్కండ ఱెక్కలం దఱిగి యావ్రణరంధ్రముల రక్తముం బీల్చ నిడిన జల గలో యనునట్లు పొల్చె నని భావము. ఖచర...స్థానంబులన్-ఖచరగణ=సురలయొక్క గోష్ఠీస్థానంబులన్ = మాటలాడుకొనుచోటులందు, పఱచిన, రత్నకంబలంబులవిధం బునన్ = రత్నకంబళులతీరున, విశాలశిలాతలంబులన్ = విశాలములైన ఱాళ్లప్రదేశము లందు, నిద్రించు=శయనించెడి, శార్దూలంబులును=బెబ్బులులును; పఱపైన ఱాళ్లనిద్రించు మువ్వన్నె మెకములు వివిధవర్ణములనెసఁగు రత్నకంబళులవలె నున్న వనియు, నాకంబళులు సురలు స్వేచ్ఛగఁ గూర్చుండి మాటలాడుకొనుటకై పఱుపఁబడిన ట్లమరియున్న వనియు భావము. మృగాంకమండలంబున్ = చంద్రమండలంబును, సగము = సంగోరు, కబళించిన = మ్రింగిన, రాహుగ్రహభూమికలచందంబునన్ = రాహుగ్రహవేషములవిధమున, అందంద=అచ్చటచ్చట, తిరుగు=సంచరించునట్టి, బొల్లిమోరభల్లూకంబులును = తెల్లని ముట్టెగల యెలుఁగుబంటులును; బొల్లిమోర సంగోరు మ్రింగిన చంద్రబింబమువలెను, తక్కిన నల్లనిభాగము రాహుగ్రహమువలెను నొప్పియుండుటంజేసి, భల్లూకములు సగముమ్రింగిన చంద్రమండలము గల రాహుగ్రహములవలెఁ బొల్చియున్న వని గ్రహిం చునది. కలిగి=కలదై, కర్త-మేరువు; 'కలిగి' అను దీనికిఁ బూర్వమునఁ గల ద్వితీయాం తము లన్నింటితో నన్వయము. సుధర్మాప్రదేశంబునుం బోలెన్ = దేవసభాప్రదేశము వలె (దేవసభకు సుధర్మ యనిపేరు.) శక్ర... మేదురంబును-శక్రపుర = ఇంద్రపట్టణ మందలి (అమరావతి), మహిళాలి = స్త్రీసమూహముయొక్క, కుచ = స్తనములందైన చందనసుగంధాగురు = చందనము పరిమళించునట్టి యగురుగల, వాతపోత = పిల్లగాలు లచే, మేదురంబును = బలిసినదియు, అని యింద్రసభాపర మగునర్థము. అనఁగా నింద్ర

సభయందు సురాంగనల కుచములందలి సుగంధద్రవ్యముల సుగంధమును వహించిన పిల్లగాలు లోలయునని భావము. శక్ర=అంకుడుచెట్లు, పుర=గుగ్గులువృక్షములు, మహిళా=ప్రియంగులతలు, లికుచ=నిమ్మచెట్లు, చందన=మంచిగంధపుఁజెట్లు, సుగంధాగురు = పరిమళించు నగురువృక్షములు, (వీనిచేతను), వాతపోత=పిల్లగాలులచేతను, మేదురంబు = సాంద్రమైనది. అని మేరుపర మగునర్థము. జలనిధియునుంబోలెక్ = సముద్రమువలె, నీలనలపనసకీలితతుంగసేతుసహితంబును = 'నీలుఁడు, నలుఁడు, పనసుఁడు' అను ప్లవంగమవీరులచేఁ గట్టఁబడు నెత్తైన యానకట్టతోఁ గూడినది. అని సముద్రపర మగునర్థము. నీలనల=నల్లనిగడ్డితోడను, పనస=పనసచెట్లతోడను, కీలిత = కూడియున్న, తుంగ=చిన్నగుట్టలతోడను, సేతు = నీటికట్టలతోడను, సహితంబును=కూడినదియు, అని మేరుపరమగు నర్థము. వల్లకియుంబోలెక్=వీణవలె, లలితప్రవాళకకుంభంబును - లలిత = సొగసైన, ప్రవాళ=దండమును,కకుభంబును=ముఖమును గలదియు.అని వీణాపరము. లలిత సొగసైన, ప్రవాళ=చివురులుగల, కకుభంబును=అర్జునవృక్షములు గలదియు, అని మేరుపరము. వీణాదండమునకుఁ బ్రవాళ మనియు, వీణాముఖమునకు కకుభ మనియుఁ బేర్లు. భారతంబునుంబోలె = భారతమువలె, శతపర్వచమత్కృతంబును - శతపర్వ = నూరుపర్వములచే, (నూఱులక్షణములు లేక నూఱుప్రస్తావనలు) చమత్కృతంబును=మనోహరమైనది. అని భారతగ్రంథపరము. శతపర్వ=నూఱుగనుపులుగల వెదుళ్లచే, చమత్కృతంబును=మనోహరమైనది. అని మేరుపరము. సమరతలంబునుంబోలెక్ = యుద్ధరంగమువలె, కలితానేకపాటనంబును,కలిత=ఒప్పుచున్న, అనేక=అనేకులయొక్క,పాటనంబును బ్రద్దలుచేయుట కలదియు అని సమరతలపరము. కలిత = ఒప్పెడు, అనేకప = ఏనుఁగులయొక్క, అటనము = సంచారముగలది. అని మేరుపరము. శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలెక్ = వ్యాకరణశాస్త్రమువలె, ధాతుగణవిద్యోతితంబును ధాతుగణ = భ్వాదిధాతుగణములచే, విద్యోతితంబును = ప్రకాశితమును, అని వ్యాకరణపరము. ధాతుగణ = గైరికాదిధాతుసమూహముచే, విద్యోతితము=ప్రకాశితము, అని మేరుపరము. సంగీతంబునుంబోలెక్=సంగీతమువలె (గానమువలె), నిషాదభరితంబును-నిషాద = స్వరభేదముచే, భరితంబును = పూర్ణమైనదియు, అని గానపరము. నిషాద=కిరాతులచే, భరితంబును = నిండినది, అని మేరుపరము. గ్రావనిబద్ధఘనౌఘంబయ్యును-గ్రావ = కొండలందు (శిఖరములం దనుట), నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, ఘనౌఘము = మేఘబృందము గలది, అయ్యును = అయినను, అగ్రావనిబద్ధఘనౌఘంబై-అగ్రావని = ఎదుటిభూమిని, బద్ధ=కూర్పఁబడిన, ఘన = గొప్పదైన, ఓఘంబై=ఉదకప్రవాహముగలదై, గవయస్థానంబయ్యును = గవయమృగములకు స్థానమైనను, అగవయస్థ్సానంబై-అగ=వృక్షములకును, వయః = పక్షులకును, స్థానంబై=తావై, వైణ

వారావాసితంబయ్యెను-వైణవ = బొంగువెదుళ్లయొక్క, ఆరావ = ధ్వనికి, ఆసితము = స్థానము, అయ్యెన్ = అయినను, నవైణ...వాసితంబై-నవ = క్రొత్తయైన, లేఁతయైన. ఏణవార=జింకలగుంపునకు. ఆవాసితంబై=వాసస్థానమై, ఇది=ఈమేరువు, మెఱయున్ = ప్రకాశించును. మఱియును.

విశే. ఇందు, సుధర్మాప్రదేశ మను వాక్యము మొదలుకొని నిషాదభరిత మనువాక్యముపఱకుఁగల వాక్యములలో సభంగాభంగరూపమగుశ్లేషయు, గ్రావనిబద్ధమనువాక్యము మొదలుకొని, ఏణవారావాసితంబై అనువాక్యముపఱకుఁగల వాక్యములలో విరోధాభాసమును వెలయుచున్నవి.

సామజముగాన వేదండమను పేరు హస్తికిఁగల్గెను. వేద + అండ=వేదండ, వాతాశి =గాలిని దినునది గానఁ బాముసకు వాతాశి అనిపేరువచ్చెను. ఉరగము = వక్షముతోఁ బ్రాఁకును గాన దీని కీపేరు కల్గెను. గగనమణి=ఆకాశమునకు మాణిక్యముపోలి నొప్పువాఁడు గాన రవి కీనామము కల్గెను. మిథ్యామధ్యలు = లేనినడుముగలవారు. అనఁగా సన్నని నడుముగలవా రనుట.

ఉ. కిన్నరకంఠి ! చూచితివె కిన్నరులం గలధౌతభూధరా
భ్యున్నతశృంగభాగముల నుత్పలగంధులుఁ దాముఁ గల్పకో
త్పన్నమధుప్రసంగతులఁ బాడెద రింద్రునిమీఁదిగీతముల్
కిన్నర లొయ్యనొయ్యఁ బలికించుచుఁ దారతరస్వనంబులన్. 89

టీ. కిన్నరకంఠి = వీణాస్వరముంబోలు స్వరముగలదాన (సత్య!) కలధౌత... భాగములన్-కలధౌతభూధర = బంగరుకొండ యగు మేరువుయొక్క, అభ్యున్నత = ఎత్తైన, శృంగ=శిఖరములయొక్క, భాగములన్ = ప్రదేశములందు, ఉత్పలగంధులు = స్త్రీలు, కల్పకోత్పన్నమధుప్రసంగతులన్-కల్పక = కల్పవృక్షములనుండి, ఉత్పన్న = పుట్టిన, మధు = మద్యముయొక్క, ప్రసంగతులన్ = ఉత్కృష్టమగు సంబంధముచే, కిన్నరలు = వాద్యవిశేషములను, ఒయ్యనొయ్యన్ = మెల్లమెల్లఁగా, పలికించుచున్ = మీటుచు, తారతరస్వనంబులన్ = మిక్కిలి హెచ్చైనస్వరములతో, ఇంద్రునిమీఁది గీతముల్ = ఇంద్రాంకితము లగుపాటలను, పాడెదరు = పాడుచున్నారు. చూచితివె = కంటివే !

భా. ఓసత్యభామ ! కల్పవృక్షసంబంధమైన మద్యములం ద్రావి యామైకమునఁ దమప్రభు వగునింద్రునిమీఁది పాటలను బాడుచున్నా రదె గంటివే యని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామంగూర్చి పల్కె నని భావము.

ఉ. ఆయతభూర్జపత్రముల నామరధేనుదధిప్రయుక్తపా
థేయము లారగించి వడ దేఱఁగ శీతలకల్పకద్రుమ
చ్ఛాయల నిల్చినిల్చి సరసంబులు వల్కుచు వెండికొండకుం
బాయక కూడి యేఁగెదరు భామిని! చూడుము సిద్ధపాంథులన్. 90

టీ. ఆయతభూర్జపత్రములన్ = పొడవైన భూర్జవృక్షపుటాకులందు, ఆమర ధేనుదధిప్రయుక్తపాథేయములు - ఆమరధేను = సురలసంబంధమైనయావుయొక్క, దధి= పెరుఁగుచే, ప్రయుక్త=కల్పితములైన, పాథేయములు=దారిబత్తెములను, ఆరగించి= భుజించి, వడ తేఱఁగన్ = శ్రమతీర్చుకొనుటకై, శీతలకల్పకద్రుమచ్ఛాయలన్=చల్లని కల్పవృక్షములనీడలందు, నిల్చి నిల్చి=ఉండియుండి, సరసంబులు = సరసములగుమాటలు, పల్కుచున్=ఆడుచు, పాయక = ఒండొరులనెడఁబాయక, కూడి = కలిసి, వెండికొండ కున్=కైలాసమునకు, ఏఁగెదరు=పోయెదరు; సిద్ధపాంథులన్=సిద్ధు లను బాటసారులను, చూడుము. భుజించి, కూడి, నిల్చి మున్నగు నసమాపకక్రియలకు, సిద్ధపాంథపదమే కర్త యని గ్రహించునది.

భా. ఓసత్యభామ! సిద్ధు లచె తాము తెచ్చికొన్న వేల్పుటావుపెరుఁగుతోఁ జేయఁబడిన దారిబత్తెముల విశాలభూర్జపత్రముల నిడికొని కల్పవృక్షములనీడల శ్రమ మపనయించుకొని గుమికూడి కైలాసమున కేఁగుచున్నవారు గనుము-అని భావము.

శా. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర! కనుఁగొంటే వీరు విద్యాధరు
ల్మాణిక్యోజ్జ్వలరత్నకుండలులు సంబద్ధాసిధేను ల్రణ
ద్వీణాపాణులు చంద్రికామలశిరోవేష్టు ల్త్రిపుండ్రాంకితు
ల్శ్లాఘనీయస్తరతారహారులు శివధ్యానై కనిష్ఠాపరుల్. 91

టీ. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర! = బాలకురంగమువలెఁ జలించు నేత్రములుగలదాన! మాణిక్యోజ్జ్వలరత్నకుండలులు = రత్నములచేఁ బ్రకాశించు రత్నకుండలములుగలవారు, సంబద్ధాసిధేనుల్-సంబద్ధ=కట్టుకొన్న, అసిధేనుల్=కత్తులుగలవారు, రణద్వీణాపాణులు= ధ్వనిచేయువీణియలు హస్తములందుఁగలవారు, చంద్రికామలశిరోవేష్టుల్=వెన్నెలవలె స్వచ్ఛమైన తలపాగకలవారు, త్రిపుండ్రాంకితుల్=భస్మముచేఁ దీర్చిన మూఁడు రేకలచేఁ జిహ్నితులైనవారు, శ్లాఘనీయస్తరతారహారులు-శ్లాఘనీయస్తర=మిక్కిలి గొప్పవగు, తారహారులు = ముత్యాలహారములు గలవారు, శివధ్యానైకనిష్ఠాపరుల్=శివధ్యానమను ముఖ్య మగునియమమునం దాసక్తిగలవారు, వీరు, విద్యాధరులు, కనుఁగొంటే=చూచితివే.

భా. ఓతురంగలోలవిలోచన ! వారే విద్యాధరులు రత్నకుండలాలంకృతులై కత్తులం గట్టుకొని, వీణియలం బూని, తెల్లనితలపాగల ధరించి, నొసటం ద్రిపుండ్రములం దిద్దికొని, గొప్ప ముత్తియంపుం జేరులం దాల్చి శివధ్యానమను ముఖ్యమగునిష్ఠయందే కేవలమాసక్తి గల్గి కైలాసమునకుం బోవుచున్నారు. అదే గనుము.

వ్యా-వి శే. అణీయస్ + తర-అణీయస్తర=మిక్కిలి సూక్ష్మమైనది. న+అణీయస్తర=నాణీయస్తర=సూక్ష్మముకానిది. 'అణు' అనుపదమునకుం దరప్ప్రత్యయరూపము. 'అణీయస్' దీనిపై మఱల తరప్ప్రత్యయముచేసి కవి ప్రయోగించుట యుచటివిశేషము.

మ. కనుంగొంటే సకలేందుబింబముఖి ! యీగంధర్వులం బంకజా
సనగేహిన్యుపదిష్టగీతరచనాసర్వంకషప్రజ్ఞులం
గనదుత్తుంగవిమానచారులం దురంగగ్రీవుల న్నిర్జరీ
జనతానృత్తసహాయలాలసుల యక్ష [1]గ్రామవాస్తవ్యులన్. 92

టీ. సకలేందుబింబముఖి = పూర్ణచంద్రవదన ! పంకజాసన...ప్రజ్ఞులన్ - పంకజాసనగేహినీ = సరస్వతిచే (బ్రహ్మపత్నిచే), ఉపదిష్ట = కఱపఁబడిన, గీత = గానముయొక్క, రచనా=తిరుగఁబాడుటయందు, సర్వంకష=సుపూర్ణమైన, ప్రజ్ఞులన్ = బుద్ధి కలవారలను, కన...చారులన్ - కనత్ =ప్రకాశించుచున్నట్టి, ఉత్తుంగ = ఎత్తైన, విమాన=విమానములందు, చారులన్ = సంచరించువారిని, తురంగగ్రీవులన్ = హయగ్రీవులను, నిర్జరీ...కారులన్ - నిర్జరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, జనతా = సమూహముయొక్క, నృత్త=నాట్యములయొక్క, సహాయ = తోడ్పాటువిషయమున, లాలసులన్ = ఆసక్తి గలవారిని, యక్షగ్రామవాస్తవ్యులన్ =యక్షులగుంపుతోనుండువారిని, ఈగంధర్వులన్ = ఈగంధర్వులను, కనుంగొంటే = చూచితివే.

విశే. సకలేందు = కళ లన్నింటితోఁ గూడినచంద్రుఁడు.

సీ. యక్షులు [2]వీర లోయతివ ! మేళము గూడి
పాడుచుండుదురు దిక్పాలసభల
గుహ్యకు [3]లీర లోకొమ్మ ! హాస్యరసాధి
నాయకు ల్భృంగీశనర్మసఖులు
గరుడులు [4]వీర లోతరుణి ! విష్వక్సేన
పరిచితు ల్నాగారిపరమహితులు

1. గ్రామవాస్తవ్యులన్. 2. వీరుగో యతివ ! 3. వీరుగో కొమ్మ !. 4. వీరుగోతరుణి !

చారణు[1]లీవిర లోసతి! విచిత్రకథేతి
హాసజ్ఞు లఖిలలోకాధ్వనీను
తే. లమరపతిఁ గొల్వఁ జనువార లతివ! యెపుడు
నుబుసు పుత్తురు వివిధోపయోగ్య[2]కళల
మనలఁ జూచెద రాశ్చర్యమగ్ను లగుచు
వీరిఁ గనుంగొంటె గంభీరవేదిగమన! 13

టీ. ఓయతివ=ఓవనిత! వీరలు=వీరు, యక్షులు, మేళము=జత, కూడి, దిక్పాల సభలన్ = దిక్పతులసభలందు, పాడుచుందురు=గానము చేయుదురు. ఓకొమ్మ=ఓస్త్రీ! వీరలు, గుహ్యకులు, హాస్యరసాధినాయకుల్ = హాస్యరసాధిపతులు, భృంగీశనర్మసఖులు = భృంగీశునిరహస్య మిత్రులు, ఓతరుణి=ఓయువతి, వీరలు, గరుడులు, విష్వక్సేనపరిచితులు = విష్వక్సేనుని స్నేహితులు, నాగారిపరమహితులు = గరుడునకుఁ బ్రియ మిత్రులు, ఓసతి=ఓపతివ్రత! వీరలు, చారణులు, విచిత్ర...హాసజ్ఞులు-విచిత్ర=మిక్కిలి చిత్రములైన, కథా=కొంచెము సత్యమైన కల్పితకథలను, ఇతిహాస=ప్రాచీనచరిత్రములను, జ్ఞులు=తెలిసినవారు, అఖిలలోకాధ్వనీనులు=అన్నిలోకములందు సంచరించువారు, అమరపతిన్=దేవేంద్రుని, కొల్వన్=సేవించుటకు, చనువారలు=పోవుచున్నవారు, అతివ=సత్యా, ఎపుడు=ఎల్లప్పుడు, వివిధోపయోగ్యకళలన్=అనేకవిధములగు నుపయుక్తములైన విద్యలచే, ఉబుసు=పనిలేనికాలమును, పుత్తురు=గడపుదురు. ఆశ్చర్యమగ్నులు = ఆశ్చర్యమున మునిఁగినవారు, అగుచున్, మనలన్, చూచెదరు = చూచుచున్నారు. గంభీరవేదిగమన-గంభీరవేది = మదగజమువంటి, గమన=నడకగలదాన! వీరిన్, కనుఁగొంటె = చూచితివే!

విశే. తోలూడినను, రక్తము కారినను, మాంస మూడివచ్చినను, దన్నుఁ దా నేది యెఱుంగక మత్తిలి తిరుగునో, బహుకాలమునకుఁగాని యేది శిక్షితమై వశముకాదో యట్టియేనుఁగును గంభిరవేది యందురు.

లయగ్రాహి.—

అంగన! కనుంగొను మనంగహరమాళితట
రంగనటి జహ్నుమునిపుంగవవిశాలో
త్సంగశిశువుం గపిలునింగలపుఁజూపుసెక
లం గలయునాసగరువంగడము మోక్షో

---

1. వీరుగో సతి. 2. కథల.

త్తుంగమణిసౌధమునకుం గడపుఁ దాప గగ
నాంగణమహీతలభుజంగనిలయంబుల్
జంగఁగొను నేర్పరిఁ బతంగజయనుంగుఁజెలి
యం గనఖలాచలయుగంగ సురగంగన్. 94

టీ. అనంగ...నటిన్-అనంగహర=మన్మథహంత యగు నీశ్వరునియొక్క, మౌళి తట=శిరోభాగ మనెడు, రంగ=నాట్యభూమియందు, నటిన్=నర్తకియైనదానిని, జహ్నుముని...శిశువున్ - జహ్నుమునిపుంగవ= జహ్ను వను ఋషిశ్రేష్ఠునియొక్క, విశాలోత్సంగ=పెద్దదైనతొడయందలి, శిశువున్=పాపయైనదానిని, కపిలు...సెకలన్-కపిలు= కపిలమహామునియొక్క. ఇంగలపుఁజూపు = అగ్నికణములరూప మగు దృష్టియొక్క, సెకలన్=మంటలందు, కలయు=కలసిపోయిన, ఆసగరువంగడమున్ = ఆసగరునివంశమును, మోక్షోత్తుంగమణిసౌధమునన్ = మోక్ష మనెడి యెత్తైన మేడకు, కడపు = చేర్చునట్టి, తాప=నిచ్చెనయైనదానిని, గగనాంగణమహీతలభుజంగనిలయంబుల్=స్వర్గమర్త్యపాతాళములను, జంగఁగొను=లంఘించునట్టి, నేర్పరిన్=నేర్పుకలదానిని, పతంగజయనుంగుఁజెలియన్-పతంగజ = సూర్యతనయయగుయమునకు, అనుంగు చెలియన్ = ప్రియసఖియైనదానిని, కనఖలాచలయుగంగన్-కనఖల=కనఖలయనుకొండతో,యుక్= కూడిన, అంగన్=శరీరముగలదానిని,సురగంగన్=మందాకినిని, అంగన, కనుంగొనుము= చూడుము.

విశే. ఈశ్వరుఁడు భగీరథునిప్రార్థనం జేసి గంగను మౌళిఁ దాల్చుటకతన నందు గంగ విహరించుట కల్గెను. దాన నీశుమౌళి గంగనర్తనమునకు రంగ మయ్యె. జహ్నుముని యుద్రేకమున వచ్చు గంగం ద్రావి మఱల దానిం దొఁబుట్టించుటంబట్టి గంగ జహ్నుసుతయై జాహ్నవీనామము నందెను. వేయిమంది సగరసుతులు యాగపశువును వెదకం బాతాళమువఱకు భూమిం ద్రవ్వి పాతాళముం జొరఁబాఱి యచ్చోఁ గపిలమునివరుని నేత్రాగ్నిజ్వాలల దగ్ధులైరి. వారిని గంగోదకమునం దడిపి యుత్తమగతిం బొందింప భగీరథుఁడు యత్నించి గంగం బుడమికిఁ దెచ్చి కృతకృత్యుఁ డయ్యె. గంగ సగరసుతుల నుత్తమగతి నొందించుటకతన సగరవంశమువారిని మోక్ష మనుసౌధము నెక్కించుటలో నిచ్చెన యయ్యెను.

విష్ణుపాదమునుండి వెలువడినగంగ మూఁడుచీలిక లయ్యె ననియు, నందొకపాయ స్వర్గమున, నొకటి భువిని, నొకటి పాతాళమునఁబడి ప్రవహించె నని పురాణములు చెప్పును గాన, గంగ ముల్లోకములజంగగొనునదయ్యెను. యమునానదిం గూడి ప్రవహించు నది గానఁ బతంగజప్రియసఖి యయ్యె. కనఖలాచలమనుకొండ గంగాద్వారమునఁగలదు.

అం దొకతీర్థమున గంగ యావిర్భవించుటంజేసి గంగ కనఖలాచలయుగంగ యయ్యెను. ఇది లయగ్రాహి యనువృత్తము. ఇరువదియారుఛందములలోఁ బుట్టినదిగాని నిది యిరువదియారక్షరముల కెక్కుడుగ నక్షరములు గలపాదము గల్గియుండును. ఇట్టివానికి లక్షణ కర్త లక్కుటమున నే 'ఉద్ధురమాలావృత్తములు' అను పేరిడినారు. దీని ప్రతిపాదమునకు 39 మాత్ర లుండును. ప్రతిపాదము,భ,జ,స,న,భ,జ,స,న,భ,య, అను గణములతో నడచును. ప్రతిపాదమునను, 11,21,31, మాత్రలపైఁ బ్రాసయతి యుండును. యతి వేయరాదు; ప్రాసయతియే నిల్పవలెను.

మ. అవె దివ్యర్షినికేతనంబు లనసూయారుంధతీకర్ణపూ
రవివృద్ధార్భకకృష్ణసారగతిసంరంభంబు లింద్రద్రుమో
ద్భవనానావిధవల్కలాంచితబహిర్ద్వారప్రదేశంబు లా
హవనీయాదిహుతాశధూమపటలశ్యామీభవత్ప్రాంతముల్. 95

టీ. అనసూయా...సరంభంబులు - అనసూయా = అత్రిపత్ని యొక్కయు, అరుంధతీ=వసిష్ఠునిభార్యయొక్కయు, కర్ణపూర = కర్ణాభరణములైన బాలతృణాదుల చేత, వివృద్ధ=పోషింపఁబడిన, అర్భక = పిల్లలుగల, కృష్ణసార = నల్లనిచాఱలుగలలేళ్ల యొక్క, గతి=నడకయొక్క, సంరంభంబులు = త్వరలుగలవియు; అనసూయారుంధతులు తాము కర్ణాభరణములుగఁ జేసికొనినతృణాదుల నాహారముగ నిడి పిల్లలేళ్లఁ బ్రేమతోఁ బెంచుచుండ నాపిల్లలకల్లు లగుజింక లవ్వారియాశ్రమముల స్వేచ్ఛగ విహరించుచున్న వని భావము. ఇంద్రద్రుమ...ప్రదేశంబులు - ఇంద్రద్రుమ=కల్పవృక్షమునుండి, ఉద్భవ=పుట్టిన, నానావిధ=వివిధములైన, వల్కల=నారచీరలతో, అంచిత=ఒప్పుచున్న, బహిర్ద్వారప్రదేశంబులు = వాకిళులతలములు గలవి, ఆహవనీయాది...ప్రాంతముల్ - ఆహవనీయాది=ఆహవనీయము మొదలైన, హుతాశ=అగ్నులయొక్క, ధూమపటల = పొగలగుమిచే, శ్యామీభవత్ = నల్లనగు, ప్రాంతముల్ = సమీపప్రదేశములుగలవి, దివ్యర్షినికేతనంబులు = దేవర్షులగృహములు, అవె=అవిగో.

విశే. 'ఆహవనీయము,గార్హపత్యము, దాక్షిణాగ్ని' అని అగ్నులు ముత్తెఱంగులు. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అచ్చర పువ్వుఁబోండ్లు సరసామృతధారయుఁ గల్పవాటియుఁ
లచ్చియుఁ జందమామయుఁ దలంపులమానికముం దలంపఁ బై

పెచ్చులు దీనికి న్నెమరువెట్టుచు నందినియట్లు నాకుచుం
బచ్చికఁ దెండి యున్నయది భామిని! వేలుపుటావుఁ జూచితే. 96

టీ. అచ్చరపువ్వుఁబోఁడ్లున్ = అప్సరస్త్రీలును, సరసామృతధారయున్ = సరసమగునమృతపుధారయు, కల్పవాటియున్ = కల్పవృక్షపంక్తియు, లచ్చియున్ = లక్ష్మియును, చందమామయున్ = చంద్రుఁడును, తలంపులమానికమున్ = చింతామణియు, తలంపన్ = ఆలోచింపఁగ, దీనికిన్ = ఈకామధేనువునకు, పైపెచ్చులు = కొసరులు, నందినియట్లున్ = నందిని యను తనదూడయొక్కకంఠమును, నాకుచున్, నెమరువెట్టుచున్ = నెమరువేయుచు, పచ్చికన్ = పచ్చికగలనేల, పండి = శయనించి, ఉన్నయది, భామిని = సత్య, వేలుపుటావున్ = సురలయావగు కామధేనువును, చూచితే = కాంచితివే.

వ్యా-విశే. అచ్చరలు, అమృతము, కల్పవృక్షములు, లక్ష్మి, చందమామ, చింతామణి, కామధేనువు-ఇవన్నియు సముద్రముననే పుట్టినవి. కాని యీకామధేనువునకుఁ దక్కినవన్నియు కొసరులే యగుచున్నవి. అనఁగా దీనితో నయ్యవేవియు సాటిగాఁ జాలవనిభావము. పైపెచ్చు = కొసరు; అనఁగాఁ బ్రధానముగ నొకవస్తువుంగొని పిదప నాకొన్నదానికై కొసరుగాఁ బుచ్చుకొనిన చిల్లరవస్తువు. అచ్చర. ప్ర. అప్సరాః. పువ్వుఁబోఁడి=పుష్పమువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలది. పూవుఁబోఁడి. పువుఁబోఁడి. రూ. అ. పూఁబోఁడి.

చ. కనకమహీధరేంద్రునలిక స్థితపర్వతరాజపట్టబం
ధనమును బోనికోటయు ఘనం బగు తన్మకుటంబుకై వడిం
దనరెడువైజయంతమును దవ్వులఁ గానఁగవచ్చెఁ జూచితే
యనిమిషరాజధాని యిది హాయనమాత్రకురంగలోచనా! 97

టీ. హాయనమాత్రకురంగలోచనా = ఒకసంవత్సరముమాత్రమే వయసుకల లేడివంటి కన్నులుగలదాన, కనకమహీధరేంద్రు...బంధమునుబోని = కనకమహీధరేంద్రు = మేరుగిరివరముయొక్క, అలిక = ఫాలప్రదేశమున, స్థిత = ఉన్నటువంటి, పర్వతరాజపట్టబంధనమునుబోని = పర్వతరాజత్వమును బ్రకటించుపట్టముయొక్క కట్టును బోలిన, కోటయున్ = కోటయును, ఘనంబగు=గొప్పదైన, తన్మకుటంబుకైవడిన్ = ఆపర్వతరాజుయొక్కకిరీటమువలె, తనరెడు=ఒప్పునట్టి, వైజయంతమును = వైజయంతమను మేడయు, దవ్వులన్ = దూరమునుండి, కానఁగన్ వచ్చెన్ =కాన్పించెడిని. ఇది, అనిమిషరాజధాని = దేవేంద్రముఖ్యపట్టణమగునమరావతి, చూచితే = చూచితివా?

1. బండి, తేఁడి. 2. స్థలసుస్థిరపట్టసూత్రబంధనమును.

భా. మేరుపర్వతశిఖరమున నున్న దేవేంద్రునికోట పర్వతరాజునొసటఁ గట్టిన పట్టబంధమువలెను, నాతనిప్రాసాదమగు వైజయంత మప్పర్వతరాజుశిరమునఁ బ్రకాశించు కిరీటమువలెను నొప్పుచున్న దని భావము.

విశే. రాజునొసటఁ బట్టాభిషేకాదులఁ బట్టముం గట్టుట యాచారము. అనిమిషులు=ఱెప్పపాటు లేనివారు. జయంతము—ఇది యింద్రునిమేడపేరు.

ఉ. శ్రీలఁ జెలంగు నీసురపురిం గమనీయమహానుభావతం
బోలఁగ లేక యోటములఁ బొంది భజింపఁగ వచ్చినట్టు లు
త్తాలదుకూలకల్పితపతాకలతోఁ గడు నొప్పు నన్యది
క్పాలపురంబులో యనఁగఁ బార్శ్వములం దివిషద్విమానముల్. 8

టీ. శ్రీలన్ = సిరులచే, చెలంగు = ఒప్పునట్టి. ఈసురపురిన్ = ఈయమరావతిని, కమనీయమహానుభావతన్ = సొగసైనగొప్పమహిమవిషయమున, పోలఁగన్ = సాటిఁజెందుటకు, లేక = చాలక, ఓటములన్ = అపజయములను, పొంది, (దిక్పాలపురంబులు, భజింపఁగన్ = సేవించుటకై (అమరావతికి) వచ్చినట్టులు = వచ్చినరీతిగ. ఉత్తాల...పతాకలతో-ఉత్తాల = మిక్కిలిపొడవైన, దుకూల = పట్టుబట్టలచే, కల్పిత= నిర్మింపఁబడిన, పతాకలతోన్ = ధ్వజములతోడ, కడున్ = మిక్కిలి, ఒప్పు, ప్రకాశించు, అన్యదిక్పాలపురంబులో = ఇతరదిక్పాలురపట్టణములో, అనఁగన్ = అనునట్లు, పార్శ్వములన్ = కెలంకులందు, దివిషద్విమానములు = సురలవిమానములు, ఒప్పును.

భా. అమరావతీపార్శ్వములఁ గల దేవవిమానములు సురపురిమాహాత్మ్యమున కోడి దానిని సేవింపవచ్చిన యన్యదిగీశులపట్టణములో యనున ట్లొప్పె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. మరలక జన్యభూమి నణుమాత్రభయంబును లేనివీరు ల
ధ్వరము లనేకము ల్విధియుతంబుగఁ జేసినభూసురేంద్రు లు
ద్ధురభవపాశబంధములఁ ద్రుంచినయోగికులావతంసు లీ
సురపుర*కామినీవదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్. 99

టీ. జన్యభూమిన్ = యుద్ధరంగమున, మరలక=వెనుదీయక, అణుమాత్రభయంబును = స్వల్పమైనభయమును, లేని = లేనట్టి, వీరులు = శూరులు. అధ్వరములు = యజ్ఞములు. అనేకములు = పెక్కులు, విధియుతంబుగన్ = యథావిధిగ, చేసిన = ఒనర్చిన, భూసురేంద్రులు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, ఉద్ధుర...బంధములన్-ఉద్ధుర=మిక్కిలి బలముకలవైన, భవపాశబంధములన్=సంసారరజ్జువులకట్టులను, త్రుంచిన=త్రెంపికొన్న,

* ద్వారకావదన.

యోగి కులావతంసులు=మునికులశ్రేష్ఠులు, ఈసుర... మానసుల్-ఈసురపురకామినీ = ఈ స్వర్లోకస్త్రీలయొక్క, వదనచుంబనమాత్ర = మోము ముద్దుగొనుటమాత్రముచేతనే, కృతార్థ = ధన్యమైన, మానసుల్ = మదిగలవారు.

భా. యుద్ధభూమిని వెను చూపక పోరాడిప్రాణములఁ గోల్పోవువారును, యథావిధి యజ్ఞము లాచరించిన మహీసురవరులును, సంసారపాశములకట్టులఁ ద్రెంపికొన్న మునిపుంగవులును, దేవతల మోముల ముద్దుగొనుట మాత్రముననే తమ్ము తాము ధన్యులంగాఁ దలంచుకొందురు. అనఁగాఁ బై కృత్యముల కిదే ఫల మని తాత్పర్యము.

వా-విశే. 'ఈసురపురి' అను సమాసపదమునందలి 'ఈ' అనునది 'సురపురి' అను సిద్ధసమాసైకదేశమగుపదముతో నన్వయించుచున్నది. సమాసైకదేశమగుపదముతో నన్వయించుగతిని విశేషణము నిల్పుటకే ఏకదేశాన్వయ మందురు. ఇట్టివి నన్నెచోడాది మహాకవుల గ్రంథములఁ గన్పట్టుచున్నవి.

శా. సారంగాక్షుల*చూపుచోఁగములఁ జన్గొండల న్మోహదు
ర్వారావర్తముల న్మునింగి దరిఁ జేరన్రాక యుప్పొంగు సం
సారాంభోనిధి సత్క్రియాతరణి నిశ్శంక న్సము త్తీర్ణుఁడై
చేరు న్సజ్జననావికుండు మదిరాక్షీ! యీపురద్వీపమున్. 100

టీ. మదిరాక్షీ = మదముకప్పిన కన్నులుగలదాన! సజ్జననావికుండు=సత్పురుషుఁ డను నోడగడపువాఁడు, సారంగాక్షులచూపుచోఁగములన్=లేడికన్నులంబోలు కన్నులుగల వనితలయొక్కదృష్టు లను చేఁపలగుంపునందును, చన్గొండలన్=కుచము లను కొండలందును, మోహదుర్వారావర్తములన్ = మోహ మను ననివార్యములగు సుడులందును, మునింగి=మునిఁగి, దరిన్=ఒడ్డును, చేరన్=చేరుటకు, రాక=వీలులేక, ఉప్పొంగు=వృద్ధినందునట్టి, సంసారాంభోనిధిన్ = సంసార మనుసముద్రమును, సత్క్రియాతరణిన్=సత్కర్మలనుపడవచే, నిశ్శంకన్=నిర్భయముగా, సముత్తీర్ణుఁడై = దాఁటినవాఁడై, ఈపురద్వీపమున్ = ఈపట్టణ మనుదీవిని, చేరును=పొందును.

భా. ఓసత్యభామ! సముద్రమునఁ బడినవాఁడు చేఁపలకును, గొండలకును, సుడులకును జిక్కి యొడ్డుఁజేరక చింతించుగతిని మనుజుఁడు, వనితలదృష్టు లను చేఁపలకును, జన్ను లనుకొండలకును, మోహ మనుసుడులకును వశుఁడై సంసార మను సాగరమును దాఁటఁజాలకయుండును. అట్టివానిని దరిం జేర్పసత్కర్మకలాపము తరణి యగును. అత్తరణిమూలమున నీభవసాగరముం దాటి యవ్వాఁ డీపుర మనుదీవినే చేరుంజుమా! సత్కర్మకలాపమే స్వర్గముం జేర్ప నలఁతి యని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము.

* చూపుచోఁఋగములన్.

క. అని నాకపురమహాత్త్వము
వనితకుఁ దెలుపుచును హర్షవశమానసుఁడై
దనుజకులవైరి చని యొ
య్యనఁ గాంచనమేదినీధరాగ్రక్షోణిన్. 101

టీ. అని, దనుజకులవైరి = రాక్షసవంశశత్రువు, నాకపురమహత్త్వమున్ = స్వర్గపట్టణమాహాత్మ్యమును, వనితకున్ = సత్యభామకు, తెలుపుచును, హర్షవశమానసుఁడై = సంతోషాయత్తచిత్తుఁడై, చని=అరిగి, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగ, కాంచనమేదినీధరాగ్రక్షోణిన్ = బంగరుకొండయొక్క శిఖరముల ప్రదేశములందు, 103-వ పద్యముతో నన్వయము.

చ. పతగవిభుండు మింటిపయి భంజలికామురళీ[1]సుధాల వ
ల్గితముల రా నెదుర్పడినఖేచరవర్గము లోసరించి య
ద్భుతముగ మ్రొక్క లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచు వదాన్యసైచికీ
శితఖురటంకచంద్రకితసిద్ధసరిత్తటమార్గసీమలన్. 102

టీ. పతగవిభుండు=గరుత్మంతుఁడు, మింటిపయిన్ = ఆకాశముపై, భంజలికామురళీసుధాలవల్గితములన్ = "భంజలిక, మురళి, సుధాల" అనుగతివిశేషములచే, రాన్=రాఁగా, ఎదుర్పడిన ఖేచరవర్గములు = ఎదురుగా వచ్చు దేవతలసమూహములు, ఓసరించి=ఒదిగి (ప్రక్కఁబాటి), అద్భుతముగన్=అచ్చెరువుగ, మ్రొక్కన్=నమస్కరింపఁగా, లేనగవుతోన్ = మందహాసముతో, కనుఁగొంచున్=చూచుచు, వదాన్య... సీమలన్-వదాన్య = మిక్కిలి దానముచేయునట్టి, సైచికీ=ఆవుయొక్క (కామధేనువుయొక్క), శిత=వాఁడియైన, ఖురటంక = డెక్కలను నులులచేత, చంద్రకిత=నెమలిపురికన్నుల యాకారముగల గుంద్రనిజాడకలదిగాఁ జేయఁబడిన, సిద్ధసరిత్తట = గంగాతీరమందలి, మార్గసీమలన్=బాటలతలములందు, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. భంజలిక-మురళి మొదలగునవి యశ్వగతివిశేషములు. ఐనను నెవరికెయ్యది వాహనమగునో యద్దాని వారి వారువముగనే భావించి యీగతివిశేషముల దానియందు వర్ణించుట నైజమయ్యె.

క. సరసబిసవిసరముహు[2]రాహరణోద్ధురహంసీసంసదారవదీర్ఘీ
కరణచణగంధవహములు, శరీరములసేద దేర్పఁ జను దెంచె రహిన్.

1. సృతాల. 2. రుద్ధరణో.

టీ. సరస...గంధవహములు-సరస = రసవంతములగు, (వాఁడని), బిసనిసర = తామరతూఁడులసమూహమును, ముహుః=మాటిమాటికి, ఆహరణ=తినుటచేత, ఉద్ధుర = విజృంభించునట్టి, హంససంసత్ = హంసగుంపుయొక్క, ఆరవ=ధ్వనులను, దీర్ఘీకరణ= పొడిగించుటయందు, చణ=సమర్థములైన, గంధవహములు = కమ్మగాలులు, శరీరముల సేదల్ = ఒడలులయాయాసమును, తేర్పన్=పోఁగొట్టఁగా, రహిన్ = ఆనందముతో, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను. కర్త-దనుజకులవైరి. 101-102-103 పద్యముల కొకే యన్వయము.

విశే. 'ముహురాహరణ' అనుచో 'ముహురుద్ధరణ' అను పాఠము గానంబడి యెడి, 'ఉద్ధరణ=పెల్లగించుట' అనియాపక్షమున నర్థము. తామరతూండ్ల నాహరించు హంసములయారవముల వృద్ధినొందించున దనుటంజేసి యీవాయువు పద్మాకరములమీఁది నుండియే యేతెంచుచున్న దని విశదమగుచున్నది. పద్మాకరములపైనుండి వచ్చుటకతన నీగాలియందు శైత్యమును, సౌరభ్యమును గలవని విశదమయ్యెను. హంసలకు మిగుల సంత సము సంభవింపఁజేయకున్న హంస లధికముగ నారావములు గావించుట పొసఁగదు కావునను, నట్టిసంతోషమునకు మందమారుతమే కారణము కా నోపుటకతనను, హంస సంసదారవపదముచే మాంద్యమును సూచిత మయ్యెను.

శా. సమ్మర్దక్షమ! ధీనిబంధనవిధాసంక్రందనాచార్య! శూ
రమ్మన్యాచలవజ్రపాత! జగతీరక్షాంబుజాక్షా! శర
ధ్యమ్మార్గస్థదశాస్యరాజ్యసమసహ్యప్రోద్భవాతీరభా
గుమ్మత్తూరి శివంసముద్రపురవప్రోన్మూలనాడంబరా! 104

టీ. సమ్మర్దక్షమ = యుద్ధమందు శక్తుఁడా! ధీనిబంధనవిధాసంక్రందనాచార్య - ధీ=బుద్ధియొక్క, నిబంధన=ఏర్పాటుయొక్క, విధా = రీతివిషయమున, సంక్రందనా చార్య=బృహస్పతియైనవాఁడా; శూరమ్మన్య...పాత-శూరమ్మన్య=శూరుల మని యను కొనువారలనే, అచల=కొండలకు, వజ్రపాత=వజ్రాయుధప్రహారమైనవాఁడా! జగతీ రక్షాంబుజాక్షా = భూపాలనమున విష్ణువైనవాఁడా! శరధ్యమ్మార్గస్థ...డంబరా-శరధి= సముద్రముయొక్క, అమ్మార్గస్థ-అప్=నీళ్ళయొక్క, మార్గ = జాడను, స్థ=ఉన్నట్టియు, దశాస్య=రావణునియొక్క, రాజ్య=రాజ్యముతో, సమ = తుల్యమైనట్టియు, సహ్య = సహ్యపర్వతములయందు, ప్రోద్భవ=పుట్టినదగు కావేరీనదియొక్క, తీర=ఒడ్డును, భాక్= పొందినట్టియు, ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రపుర = 'ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రపురము' అనెడు పట్టణములయొక్క, వప్ర=ప్రాకారమును, ఉన్మూలన = పెల్లగించుటయొక్క, ఆడంబరా = విజృంభణముగలవాఁడా!

వ్యా-విశే. ఇందుఁ గృష్ణరాయల దక్షిణదేశవిజయము ప్రకటితమైనది. శూరమ్మన్య. రూ. అ. శూరమాని.

క. తిరుమలదేవీవల్లభ !, కరుణామయహృదయ ! రాజకంఠీరవ ! యీ
శ్వరనరసభూపురందర, వరనందన ! బాసదప్పవరగండాంకా ! 105

టీ. తిరుమలదేవీవల్లభ = తిరుమలదేవికిఁ బ్రియుఁడా ! కరుణామయహృదయ= దయాప్రచురమగు మదిగలవాఁడ ! రాజకంఠీరవ=రాజసింహ ! ఈశ్వరనరసభూపురందర వరనందన = ప్రభువగు నరసరాజను భూలోకదేవేంద్రునియొక్క యుత్తమపుత్రుఁడా! బాసదప్పవరగండాంకా='బాసదప్పవరగండ' అనెడు బిరుదముగలవాఁడా !

స్రగ్విణి.—
నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజా !
భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా !
త్యాగవిద్యానిషద్యాయితప్రాభవా !
సాగరాంతక్షమాసంపదేకాస్పదా !

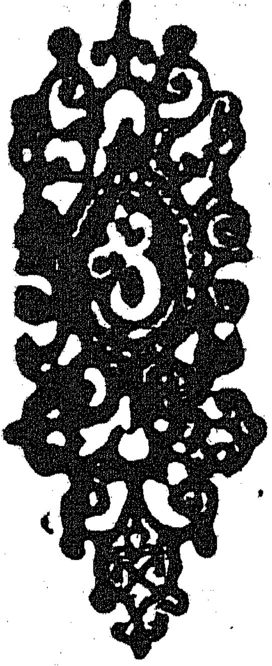
టీ. నాగమాంబా...త్మజా-నాగమాంబా = నాగమాంబయొక్క, అధిభూ = అధిపతియైన (పతియైన), నారసింహ = నరసింహరాజునకు, ఆత్మజా = కుమారుఁడైన వాఁడా ! భోగ...సంక్రందనా - భోగలీలా = భోగములవిలాసము, పరాభూత = తిరస్కృతమైన, సంక్రందనా = దేవేంద్రుఁడుగలవాఁడ ! త్యాగ...ప్రాభవా - త్యాగ విద్యా=దానవిద్యకు, నిషద్యాయిత=అంగడియైన, ప్రాభవా = మహిమగలవాఁడ ! సాగ రాంత...స్పదా - సాగరాంత = సముద్రము తుదిగాఁ గల, క్షమా = భూమియందలి, సంపత్ = ఐశ్వర్యములకు, ఏక=ముఖ్యమైన, ఆస్పదా=స్థానమైనవాఁడా !

విశే. ఇది స్రగ్విణీవృత్తము. ఈ రగణము లొకపాదమున కుండును. ఇట్లే తక్కిన మూఁడుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమున మూఁడవగణము మొదటియక్షరము యతి స్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసార
స్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశిక
గోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామ
ధేయప్రణీతం బైనపారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

తృతీయాశ్వాసము

మహితగేహా! యుత్కల
భూమాధవదర్పహరణభుజసార! సుధా
ధామకులజలధికౌస్తుభ!
రామాపాంచాల! కృష్ణరాయనృపాలా! 1

టీ. శ్రీ...గేహ-శ్రీ=సంపదలతో, మహిత=కూడియున్న, గేహ=గృహముకలవాఁడా, ఉత్కల...సార-ఉత్కలభూమీధవ = ఉత్కలదేశపురాజుయొక్క, దర్ప = గర్వమును, హరణ = నశింపఁజేయునట్టి, భుజసార = భుజములబలముగలవాఁడా, సుధాధామ...కౌస్తుభ-సుధాధామకుల=చంద్రవంశ మనెడి, జలధి=సముద్రమునకు, కౌస్తుభ=కౌస్తుభరత్నమైనవాఁడా! రామాపాంచాల=స్త్రీలకుఁ బాంచాలజాతిపురుషుఁడైనవాఁడా! కృష్ణరాయనృపాలా=కృష్ణరాయభూపా!

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ,వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
గగనగంగాప్రతీరోపకంఠభూమి, నల్లనల్లన నేతెంచునవసరమున. 2

టీ. అవధరింపుము=సావధానముగ నాకర్ణింపుము. అమ్మౌనివల్లభుండు = ఆముని శ్రేష్ఠుఁడగు వైశంపాయనుఁడు, జనమేజయ క్షితీశవరునకున్=జనమేజయుఁ డను రాజశ్రేష్ఠునకు, ఇట్లు=ఈరీతిగ, అనున్=అనెను. గగన...భూమిన్-గగనగంగా = మందాకినియొక్క, ప్రతీర = ఒడ్డుయొక్క, ఉపకంఠభూమిన్ = సమీపప్రదేశమున, అల్లనల్లనన్=అంతంత, ఏతెంచు=వచ్చునట్టి, అవసరమునన్=సమయమున. (కృష్ణుఁడు కర్త.)

ఉ. అంతకు మున్న నారదమహామునిచే మఘవుండు కంసదై
త్యాంతకురాక దా నెఱిఁగి యభ్రమువల్లభు నెక్కి సంభ్రమా
క్రాంతమనస్కుఁడై యెదురుగాఁ జనుదెంచె జయంతుఁడుం దిశా
కాంతులు మేనకాదిగణికానివహంబులు వెంటఁ గొల్వఁగన్. 3

టీ. అంతకున్ మున్న = అంతకుఁబూర్వమే, మఘవుండు=ఇంద్రుఁడు, నారదమహామునిచే కంసదైత్యాంతకురాకన్ = శ్రీకృష్ణునిరాకను, తాన్=ఎఱిఁగి, అభ్రము

వల్లభుఁడు = ఐరావతమును ('అభ్రము' అనునది యైరావతముభార్యపేరు). సంభ్రమాక్రాంతమనస్కుఁడై = త్వరచే నాక్రమింపఁబడిన మది గలవాఁడై, జయంతుఁడున్ (ఇంద్రునికుమారుఁడు), దిశాకాంతులున్ = దిక్పతులును, మేనకాదిగణికానివహంబున్ = మేనక మొదలైన దేవవేశ్యలసమూహమును, వెంటన్, కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగా, ఎదురుగాన్, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

స్వర్గమున శ్రీకృష్ణు నింద్రాదులు సేవించుట

చ. అమరవిభుండు దూరమున నంబుజనాభునిఁ గాంచి సంభ్రమో
ద్గమమునఁ జేతియంకుశముఖంబునఁ గుంభము లూఁది కుంచితా
గ్రిమచరణంబున న్మదకరిన్ డిగి యంసవిలంబికల్పచే
లము నడుమ న్బిగించుచు నిలానిహితాత్మశిరఃకిరీటుఁడై. 4

టీ. అమరవిభుండు = దేవేంద్రుఁడు, దూరమునన్, అంబుజనాభునిన్ = శ్రీకృష్ణుని, కాంచి = చూచి, సంభ్రమోద్గమమునన్ = త్వరయొక్క పైకిలేచుటచే, చేతియంకుశముఖంబునన్ = హస్తమునందలి యంకుశాగ్రముచే, (ఏనుఁగును గుంభము నదిమి వశీకరించికొనుసాధన మంకుశము), కుంభములు = కుంభస్థలములను (ఏనుఁగుతల నడుమం గలపల్లమున కిరువంకలనుండు నెత్తైన రెండుప్రదేశములను రెండుకుంభములుగా వ్యవహరింతురుగానఁ గుంభము లని బహువచనము ప్రయుక్తమయ్యెను.) ఊఁది = అణఁచిపట్టి, కుంచితాగ్రిమచరణంబునన్ = వంచఁబడిన ముందటికాలియం దుండి, మదకరిన్ = ఐరావతమును, డిగి = దిగి, (ఏనుఁగుముందటిపాదము వంచఁగాఁ బిదప నేనుఁగుపై నున్నవాఁ డాపాదముపైనుండి క్రిందికి దిగుట సహజము), అంసవిలంబికల్పచేలమున్ = భుజముల నుండి వ్రేలాడు కల్పవృక్షసంబంధమగువస్త్రమును, నడుమన్ = మధ్యమందు, బిగించుచున్ = బిగియునట్లు కట్టుచు, ఇలా...కిరీటుఁడై - ఇలా = భూమియందు, నిహిత = ఊంచఁబడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, కిరీటుఁడై = కిరీటముగలవాఁడై, (అనఁగా శిరసు భువి నంటునటుల నమస్కరించె ననుట.)

భా. ఇంద్రుఁడు దూరమునుండియే శ్రీకృష్ణుం గాంచి యంకుశాగ్రముచే నైరావతముశిరసు నదిమి యది మోఁకాలు వంచఁగా నద్దానినుండి దిగి భుజముపై నుండువస్త్రమును నడుమునకుఁ గట్టి తనవెంటఁ దనయుఁడును, దిక్పతులును, దేవవేశ్యలును రాఁగ, నెదురేఁగి శిరస్సు భూమి నంటునట్లు నమస్కరించెను.

విశే. నడుమునకు వస్త్రమును గట్టి నమస్కరించునాచారము విజయనగరరాజుల యాస్థానముల మర్యాదయై యున్నట్లు తెలియవచ్చెడిని. ఇట్లే విజయనగరరాజులకాలములో నుండుకవులు వర్ణించిరి కాని యిది తప్పక యప్పటియాచారమే యన నొప్పను.

చ. జడిగొని సమ్మదాశ్రుకణజాలము లొల్కఁగ రోమహర్షముల్
బడిబడి మేనఁ బొదుకొన భక్తినివేశతరంగితాత్ముఁడై
యడుగులమీఁద వ్రాలె దివిజాగ్రణి తత్కుశలంబు నెమ్మితో
నడిగెడురీతి మౌళికుసుమాగతషట్పదపంక్తి మ్రోయఁగన్. 5

టీ. దివిజాగ్రణి=ఇంద్రుఁడు, జడిగొని=ధారగొని, సమ్మదాశ్రుకణజాలములు = ఆనందబాష్పబిందుసమూహములు, ఒల్కఁగన్=జారఁగా రోమహర్షముల్ = హర్షము వలనిపులకలు, మేనన్=శరీరమున, బడిబడిన్=వరుసగా, పొదుకొనన్ = నిల్వఁగా, భక్తినివేశతరంగితాత్ముఁడై = భక్తియొక్క పొందికచేత సుప్పొంగినమదిగలవాఁడై, తత్కుశలంబున్=ఆ శ్రీకృష్ణుని క్షేమమును, నెమ్మితోన్=ప్రేమతో, అడిగెడురీతిన్=ప్రశ్నించుగతిని, మౌళికుసుమాగత...పంక్తి - మౌళి = శిరస్సునందలి, కుసుమ = పుష్పములనుండి, ఆగత=వచ్చిన, షట్పద = తుమ్మెదలయొక్క, పంక్తి = వరుస, మ్రోయఁగన్ = ధ్వని చేయఁగా, అడుగులమీఁదన్=పాదములపైని, వ్రాలెన్=ఒరఁగెను.

భా. ఇంద్రుఁడపు డానందబాష్పధారలొలుక, సంతసమునఁ బులకలు మైజాదుకొన, శిరసున నలంకారముగ నునిచికొనినపుష్పములనుండి యేతెంచు తుమ్మెదలయారవము శ్రీకృష్ణునికుశలము నడుగు మాటలసద్దువలె నొప్ప, భక్తిమీఱ శ్రీకృష్ణునియడుగులపైఁ బడెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. ఆదనుజాపహర్తయు భుజార్గళము ల్వేసఁ జాఁచి యంచితా
మోదవికాసవన్నయనముగ్ధసరోరుహపంక్తిఁ బూజ ల
త్యాదరలీలఁ జేయునమరాధిపుఁ గౌఁగిటఁ జేర్చె నూతనాం
భోదము సానుమచ్ఛిఖరము న్రభసంబునఁ గప్పుకైవడిన్. 6

టీ. ఆదనుజాపహర్తయున్=ఆరాక్షసాంతకుఁడగుకృష్ణుఁడును, భుజార్గళముల్ = గడియలంబోలుభుజములను, వేసన్=శీఘ్రముగా, చాఁచి, అంచితా...పంక్తిన్-అంచిత= ఒప్పుచున్న, ఆమోద=సంతోషముచేత, వికాసవత్=వికాసముగల, నయన = నేత్రములనే, ముగ్ధ = సుందరమైన, సరోరుహపంక్తిన్=పద్మములచాలుచే, (అని నేత్రపరము) అంచిత=ఒప్పుచున్న, ఆమోద = పరిమళముగలవియు, వికాసవత్ = వికాసముగలవియు నగు, నయనముగ్ధసరోరుహ=కన్ను లనెడు సుందరములైన పద్మములయొక్క, పంక్తిన్ = చాలుచే, (అని పద్మపరము.) పూజలు=అర్చనలు, అత్యాదరలీలన్=మిగుల గౌరవముతో, చేయు=ఒనర్చునట్టి, అమరాధిపున్=దేవేంద్రుని, నూతనాంభోదము = క్రొత్తమేఘము (వార్షికమేఘ మనుట), సానుమచ్ఛిఖరమున్=పర్వతశిఖరమును, రభసంబునన్=శీఘ్రముగ, కప్పుకైవడిన్=ఆచ్ఛాదించురీతిని, కౌఁగిటన్=కౌఁగిలియందు, చేర్చెన్.

విశే. సహస్రాక్షుఁడు గాన నేత్రపద్మములచా లసెను. సానుమచ్ఛిఖరముపగిది దేవేంద్రుఁడును నంభోదమువలె శ్రీకృష్ణుఁడును నుండి రని యెన్నునది. అలం. శ్లేషార్థాపితరూపకము. ఉపమ.

మ. అనలుం డంజలిసేసె నంతకుఁడు సాష్టాంగంబు గావించె మ్రొ
క్కె నిశాచారి ప్రచేతసుండు దెలచెం గేల్మోడ్చె సారంగవా
హనుఁ డర్థేశుఁడు వందనం బిడియె నీహారాంశుకోటీరుఁడున్
వినతుం డయ్యె యదుప్రవీరునకు నుద్వేలప్రమోదంబునన్. 7

టీ. అనలుండు=అగ్నిదేవుఁడు, యదుప్రవీరునకున్=యదువంశోత్తమవీరుఁ డగు శ్రీకృష్ణునకు, ఉద్వేల ప్రమోదంబునన్=అధికమగుసంతోషముతో, అంజలి = దోసిలిని, చేసెన్=ఒనర్చెను. అనఁగా నమస్కరించె ననుట. అంతకుఁడు=యముఁడు, సాష్టాంగము= సాష్టాంగనమస్కారము, కావించెన్ = చేసెను. నిశాచారి=నైరృతుఁడు, మ్రొక్కెన్, ప్రచేతసుండు = వరుణుఁడు, తెలచెన్ = నమస్కరించెను. సారంగవాహనుఁడు=లేఁడి వాహనముగాఁ గలవాయువు, కేల్మోడ్చెన్ = అంజలియొనర్చెను. అర్థేశుఁడు = ధనపతి యగు కుబేరుఁడు, వందనంబు=నమస్కృతి, ఇడియెన్ = పెట్టెను, నీహారాంశుకోటీరుఁడున్-నీహారాంశు = చంద్రుని, కోటీరుఁడు = కిరీటమునఁ గలవాఁడు, ఈశానుఁడు, వినతుండయ్యెన్=నమ్రుఁడయ్యెను.

విశే. నిశాచారి = రాత్రిసంచరించువాఁడు = రాక్షసుఁడు = నైరృతి. సాష్టాంగము:—వక్షము, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, మాట, పాదములు, చేతులు, జానువులు ఇవి యష్టాంగములు. వీనితోఁ జేయు నమస్కృతి సాష్టాంగము.

శా. వారిం జూచి రథాంగపాణి సరసవ్యాహారలీల న్దర
స్మేరాపాంగవిలోకనక్రియల సంప్రీతాత్ములం జేసి గో
త్రారీ! రమ్ము గజమ్ము నెక్కు మని నాగారాతిపై నెక్కెఁ దా
రారంభాకరచామరానిలము మార్గశ్రాంతిఁ దూలింపఁగన్. 8

టీ. రథాంగపాణి = చక్రము హస్తమందుఁ గల శ్రీకృష్ణుఁడు, వారిన్ = ఆ నమస్కరించువారిని, చూచి, సరస...లీలన్-సరస=రసయుతమైన, వ్యాహార = మాటల యొక్క, లీలన్=విలాసముచేతను, దరస్మేర...క్రియలన్-దరస్మేర = మందహాసయుతములైన, అపాంగవిలోకన = క్రేఁగంటిచూపులయొక్క, క్రియలన్ = వ్యాపారముల చేతను, సంప్రీతాత్ములన్ = సంతుష్టినందింపఁబడిన మదిగలవారినిగా, చేసి, గోత్రారీ =

కొండలకు శత్రువగు నోయింద్రా! రమ్ము, గజమ్మున్ = ఏనుఁగును, ఎక్కుము, అని, నాగారాతిపైన్ = పాములకు శత్రువగు గరుడునిపై, తారా...నిలము-తారారంభా = తార, రంభ అను నప్సరస్త్రీలయొక్క, కర=హస్తములందలి, చామర = వింజామరములసంబంధమైన, అనిలము=గాలి, మార్గశ్రాంతిన్ =మార్గాయాసమును, తూలింపఁగన్ =పోఁగొట్టఁగ, ఎక్కెన్ =అధిష్ఠించెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు తనకు నమస్కరించు కొందఱను సరసంపుఁబలుకుల చేతను, గొందఱను గ్రేఁగంటిచూపుల ప్రసారముల చేతను గారవించి, యింద్రుని గజము నెక్కుమని యానయిడి, రంభాద్యప్సరసలు తన్ను వింజామరములఁబట్టి వీచుచు సేవింప నెలమితోడ గరుడు నధిష్ఠించెను.

క. తక్కినదిశాధినాథులు, నెక్కిరి నిజవాహనముల నెసఁగె హుడుక్కా
ఢక్కాపటహాధ్వానము, లక్కజముగఁ బొంగి నింగి యఱచినభంగిన్.

టీ. తక్కిన=మిగిలిన, దిశాధినాథులున్ = దిక్పతులును, నిజవాహనములన్ = స్వవాహనములను, ఎక్కిరి, హుడుక్కా...ధ్వానములు - హుడుక్కా, ఢక్కా, పటహ అను వాద్యవిశేషములయొక్క, ధ్వానములు = శబ్దములు, పొంగి=నిండి, నింగి = ఆకాశము, అఱచినభంగిన్ =కూసినరీతిని, అక్కజముగన్ =ఆశ్చర్యముగ, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను.

ఉ. ఆయెడ సిద్ధకింపురుషయక్షవసుప్రముఖామరావళిం
బాయఁ దొలంగు మంచు శతమన్యుఁడు సందడివో బరాబరు
ల్సేయఁగ నల్లనల్ల నతసీకుసుమాసిత దేహుఁ డేఁగె వై
హాయసవీథి నారదముఖామరసంయమికీర్తనీయుఁ డై. 10

టీ. ఆయెడన్ =ఆసమయమున, సిద్ధకింపురుషయక్షవసుప్రముఖామరావళిన్ = సిద్ధులు, కింపురుషులు, యక్షులు, వసువులు మున్నగు దేవతలపంక్తిని, పాయన్ = పాయఁగా, (అనఁగా నడుమ దారియుండునట్లు), తొలంగుము=మఱలుము, అంచున్, శతమన్యుఁడు = నూఱుయజ్ఞములం జేసిన దేవేంద్రుఁడు, సందడి = సమ్మర్దము, పోన్ = పోవునట్లు, బరాబరుల్ = హెచ్చరికలు, చేయఁగన్ = చేయఁగ, అల్లనల్లన్ = మెల్ల మెల్లఁగా, అతసీకుసుమాసితదేహుఁడు = నల్లని యవిసెపూవులవలె నల్లనైన శరీరముగలవాఁడు; శ్రీకృష్ణుఁడు, నారదముఖా...నీయుఁడై-నారదముఖ = నారదుఁడు మొదలైన, అమరసంయమి = సురమునుల చే, కీర్తనీయుఁడై = నుతిచేయఁబడువాఁడై, వైహాయసవీథిన్ =ఆకాశమార్గమున, ఏఁగెన్ =చనెను.

ఉ. అప్పుడు శౌరిఁ జూచుప్రమదాతిశయంబు హృదంతరంబులం
జిప్పిల సంభ్రమించి కయిసేయుతెఱం గయథాతథంబుగాఁ
*గుప్పనఁ గూరి యొండొరులఁ గూడఁగనీక కడంగి వేలుపుం
గప్పురగందు లెక్కిరి ధగద్ధగితోన్నతహర్మ్యరేఖలన్. 11

టీ. వేలుపుంగప్పురగందులు = దేవతాస్త్రీలు, అప్పుడు=ఆసమయమున, శౌరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, చూచుప్రమదాతిశయంబు=చూడవలెనను సంతోషాతిశయము, హృదంతరంబులన్=మదిలో, చిప్పిలన్=నిండఁగా, సంభ్రమించి=త్వరపడి, కయిసేయుతెఱంగు=అలంకరించుకొనురీతి, అయథాతథంబుగాన్ = తాఱుమాఱుకాఁగ, కుప్పనన్=పోకగా, కూరి=కూడి, ఒండొరులన్=పెఱవారిని, కూడఁగనీక=చేరఁగానీయక, కడంగి=యత్నించి, ధగద్ధగితోన్నతహర్మ్యరేఖలన్ = ధగధగమని మెఱయుచున్న యెత్తైన హర్మ్యపంక్తులను, ఎక్కిరి.

విశే. యథా స్వేయథాయథమ్. యథాయథముకానిది యయథాయథము.

చ. అలఁదినచందనంబు వృథ యౌఁ జెమరింపఁగ సమ్మదాశ్రులన్
దొలఁచినయట్లు వోయెడుఁ గనుంగవకాటుక బేటులెత్తుఁ జె
క్కుల మకరివిలాసము గగుర్పొడువ న్హరిఁ జూచువేళ నో
చెలి! కయిసేయకమ్మ యని చేడియయొక్కతె పిల్చె నెచ్చెలిన్. 12

ఇప్పద్యము మొదలుకొని 21-వ పద్యమువఱకు దేవవనితలకు శ్రీకృష్ణుని సందర్శించుటలోఁ గల త్వరాతిశయ ముత్సాహము మున్నగునవి వర్ణితము లగుచున్నవి. సంస్కృతాంధ్రకావ్యములం దిట్టివర్ణనములు సదృశములై సాధారణముగ గోచరించును.

టీ. హరిన్=శ్రీకృష్ణుని, చూచువేళన్ = చూచెడుసమయమున, అలఁదినచందనంబు=రాచుకొనినగంధము, చెమరింపఁగన్ = చెమ్మటపుట్టఁగా, వృథ=వ్యర్థము, ఔన్ = అగును. కనుంగవకాటుక = నేత్రద్వంద్వముయొక్కయంజనము, సమ్మదాశ్రులన్ = ఆనందబాష్పములచే, తొలఁచినయట్లు = కడిగివేసినరీతిని, పోయెడున్ = నశించెడిని, జెక్కులమకరీవిలాసము=చెక్కిళ్లయొక్క మకరికాపత్రరచనలసొగసు, గగుర్పొడువన్=రోమాంచము జనింప, పేటులెత్తున్ = పొరలెత్తును, ఓచెలి = ఓసఖి! కయిసేయకమ్మ=అలంకరించుకొనకమ్మ, అని, ఒక్కతె, చేడియ=వనిత, నెచ్చెలిన్ = ప్రియసఖిని పిల్చెన్=రమ్మని పిల్చెను.

భా. ఓసఖి! శ్రీకృష్ణునిఁ జూచునపుడు స్వేదము జనింపకమానదు. దాన మైపూఁత కరఁగిపోవును. కాటుక యానందబాష్పధారలచే కడిగివేయఁబడును. మకరికాపత్రరచ

* గుప్పలఁ గూరి.

నలు పులకలు లేచుట పొరలెత్తును. కావున నలంకరించుకొనుటలోఁ బ్రయోజన మగపడదు. అక్కారణమున నా ప్రయత్నము మాని వేగ హరిఁ జూడ రమ్మని యొకచేడియ తనగాదిలిసఖిం బిలిచెను.

వ్యా-విశే. అగు=అవు=ఔ. కయి=కై. కయిసేయకమ్మ = కై సేయకుము + అమ్మ. శ్రీకృష్ణునిం జూచునపుడు స్వేదోద్గమము, సాత్త్వికోదయము మున్నగునవి తప్పక కల్గుననుటం జేసి శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వమహాపురుషలక్షణలక్షితుం డగు సుందరుం డని తెలియనయ్యెడు.

చ. వనిత యొకర్తు మున్కొని గవాక్షతలంబున నింతు లుండుటం
గనుఁగొనఁ జోటు లేమి నొకకార్యము పేరిట బాలనోర్తు వం
చనఁ దొలఁగంగఁ బిల్చి రభసంబునఁ దత్ప్రతిజాలకంబు చె
కొని హరిఁ జూచెఁ గేకిసలుగొట్టుచు బోఁటులు దాని నవ్వఁగన్. 13

టీ. ఒకర్తు వనిత=ఒకస్త్రీ, మున్కొని = ముందుగొని, గవాక్షతలంబునన్=కిటికీయందు, ఇంతులు=స్త్రీలు, ఉండుటన్=ఉండుటచే, కనుఁగొనన్=(శ్రీకృష్ణుని) చూచుటకు, చోటు=స్థలము, లేమిన్ = లేకపోవుటచే, ఒకకార్యము పేరిటన్=ఒకానొకపని పేరుతో, ఓర్తు బాలన్=ఒకకన్యను, వంచనన్=మోసముతో, తొలఁగంగన్ = మరలి వచ్చునట్లుగా, పిల్చి, రభసంబునన్=శీఘ్రముగ, తత్ప్రతిజాలకంబు=తద్వనిత (కూర్చుండియున్న) గవాక్షదేశమును, బోఁటులు=(ఇతర)వనితలు, దానిన్=ఆతావును బోఁగొట్టుకొనినవనితను, కేకిసలు = కరతాళములు, కొట్టుచున్, నవ్వఁగన్=పరిహాసముచేయఁగా, హరిన్=శ్రీకృష్ణుని, చూచెన్.

భా. ఒకవనిత శ్రీకృష్ణునిం జూడఁ గిటికీదరి కేఁగి యందు స్త్రీలు నిండియుంటఁ దావుదొరకమి నొకముగ్ధను బాలిక నొకానొకపనినెపమునఁ బిల్చి యయ్యు దాతావు వీడిరాఁగ నాస్థానమును దాఁబోయి యాక్రమించికొని, వంచితయైనబాలికను జెలి వనితలు చప్పటలుగొట్టి పరిహాసించుచుండఁగా శ్రీకృష్ణునిం గాంచెను.

వ్యా-విశే. ఓర్తు, ఒకర్తు, ఒకరిత, ఒకర్త. ఇత్యాదు లూహ్యాములు. లేమి - వ్యతిరేకభావంబున మిజే యగును. ఇట్లే రామి, కామి, ఊహ్యాములు. బాల గావున నే వంచనకు లోఁబడియె నని సారస్యము సెన్నునది.

ఉ. కాళియభేదిఁ జూచుతమకంబున మజ్జన మాడి యాడి నీ
లాలక యోర్తు గంధసలిలార్ద్రకచంబులు చన్నుదోయిపై
వ్రాలిన సందిటం బొదివి రాజపథంబున కేఁగుదెంచె గో
పాలకమూర్తిఁ గాన శిఖబర్హము కానుక దెచ్చెనో యనన్. 14

టీ. ఓర్తు=ఒకతె, నీలాలక=నల్లనిముంగురులుగలది, కాళియభేదిన్ = కాళియుఁడను సర్పరాజును భేదించిన శ్రీకృష్ణుని, చూచుతమకంబునన్ = చూచుటయందలి తొందరచే, మజ్జనము=స్నానము, ఆడియాడి = చేసిచేసి, గంధసలిలార్ద్రకచంబులు=పరిమళించు నుదకముచేఁ దడిసిన తలవెండ్రుకలును, చన్నుదోయిపైన్=స్తనద్వంద్వముపై, వ్రాలినన్=పడఁగా, సందిటన్ = రెండుచేతులమధ్యను, పొదివి = అణఁచిపట్టికొని, శిఖిబర్హము=నెమిలిపింఛెము, కానుక=నూడిద, తెచ్చెనో అనన్ = తెచ్చెనో యనునట్లు, గోపాలకమూర్తిన్=గోపాలకుఁడగు నాకృష్ణుని యాకృతిని, కానన్=చూచుటకై, రాజపథంబునన్=రాజమార్గమున, ఏఁగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

భా. ఒకవనిత తా స్నానమాడి యాడి శ్రీకృష్ణునిరాక విని త్వరచే తడియారని కురులను స్తనములపైఁ బడుచుండువానిని, సందిటఁబట్టి గోపాలునకు శిఖిపింఛము కానుక తెచ్చుచున్నదో యనురీతిని రాజమార్గమున శ్రీకృష్ణుం జూడ నేతెంచెను.

విశే. గోపాలకమూర్తిని గానవచ్చెడు గాన నవ్వనిత యాతనికిఁ బ్రియమైన శిఖిపింఛము కానుక తెచ్చె నని చెప్పుట యెంతయు హృద్యము. మఱియు నీలాలకములు గంధసలిలార్ద్రములు నెమ్మిపించియమువలె నున్న వని గ్రహించునది. కాన నీలాలకపదము సాభిప్రాయ మని యెన్నునది.

ఉ. ఉన్నతసౌధ మెక్కి యనృతోదరి యొక్కతె పద్మనాభుఁ జూ
డ న్నిజదేహవల్లికఁ గడల్కొనుసాత్త్వికలీలఁ జూచునా
సన్నసఖీజనంబు గని సౌధశిఖాగమనశ్రమంబునం
గన్నియలార ! మేన్బడలెఁ గంటిరె నా కని బొంకె నేర్పునన్. 15

టీ. ఒక్కతె, అనృతోదరి = అసత్యమైననడుము గలది, ఉన్నతసౌధము = ఎత్తైనమేడ, ఎక్కి, పద్మనాభున్=తమ్మిబొడ్డునంగల శ్రీకృష్ణుని, చూడన్=చూడఁగా, నిజదేహవల్లికన్=తీఁగంబోలు తనశరీరమునందు, కడల్కొను=వ్యాపించునట్టి, సాత్త్వికలీలన్ = సాత్త్వికవిలాసమును, (అనఁగాఁ గగుర్పాటు నసుట), చూచు = చూచుచున్న, ఆసన్నసఖీజనంబు=సమీపమున నున్న చెలికత్తెలగుమిని, కని = చూచి, సౌధ...శ్రమంబునన్ సౌధశిఖ=ప్రసాదశిఖరమునకు, ఆగమన = వచ్చుటయందలి, శ్రమంబునన్ = ఆయాసముచే, కన్నియలార=ఓకన్యలార ! నాకున్, మేను=శరీరము, బడలెను = అలసెను. కంటిరే=చూచితిరే, అని, నేర్పునన్=నైపుణితో, బొంకెను=అసత్యము పలికెను.

భా. ఒక సూక్ష్మమధ్య శ్రీకృష్ణుని గాంచినకతన తన మెయి వ్యాపించిన సాత్త్వికలీల నెత్తైనమేడ యెక్కుటచే శరీరమునకుఁ గల్గినశ్రమచేఁ గల్గె నని యాసాత్త్వికలీలం గాంచు, తోడుచేడియలకుఁ దెల్పుచు నద్దాని మఱుఁగుపఱచికొన యత్నించెను.

విశే. అనృతోదరి కావుననే యనృతముం బల్కెఁజాలె నని సారస్యము నెన్నునది. సన్ననినడుము గలిగియుండుటయు దేహము వల్లికవలె నమరియుండుటయు నున్నత సౌధారోహణము శ్రమజనక మయ్యె ననుటలోఁ గారణములుగ నెన్న నగును. అలం. వ్యాజోక్తి.

ఉ. వేడుక నీకె కాని మఱి వేఱొకయింతికి నైన లేదె త్రో
పాడెద *వేల మచ్చర మొకప్పుడు మానక పోయి తీవు పెం
బ్రోడవు గాన నిన్నె కనుఁబో యతఁ డెవ్వరిఁ జూడఁ డంచు నో
నాడె సపత్ని నొక్కతె మురారిఁ గనుంగొనువేళ నీసునన్. 16

టీ. వేడుక=ఉత్సాహము, నీకె, కాని, మఱి, వేఱొకయింతికిన్ = అన్యవనితకు లేదె? త్రోపాడెదవు+ఏల=త్రోసివేయుచుంటి వెందులకు? ఈవు, ఒకప్పుడున్ = ఒకసమయమునను, మచ్చరము=మాత్సర్యము, మానకపోయితి = విడిచితివి గావు, పెన్ ప్రోడవు = పెద్దప్రోడవు = మహాప్రౌఢురాలవు, కానన్ = కాఁబట్టి, నిన్నె, అతఁడు, కనుఁబో=చూచునుజుమ్ము, ఎవ్వరిన్, చూడఁడు, అంచున్=అని పల్కుచున్, ఒక్కతె, మురారిన్ = మురద్విషుఁడగు శ్రీకృష్ణుని, కనుంగొనువేళన్=శ్రీకృష్ణుం జూచుసమయమున, సపత్నిన్=సవతిని, ఈసునన్ = ఈర్ష్యచే, నోన్ = నొచ్చునట్లుగా, ఆడెన్ = పలికెను.

భా. ఒకవనిత వేడ్కతోఁ గొంచెము ముందున్న సపత్నిం ద్రోసికొనుచు శ్రీకృష్ణునిం జూడ నుంకింప నామెసవతి యసూయతో, "ఓసీ! ఒకపుడును నీవు మత్సరము మానలేదు. పెద్దప్రౌఢవు గాన నిన్నే యాతఁడు చూచును గాని వేఱొకతెం జూడఁడు." అని సాధిక్షేపముగ మది నొచ్చునట్లు సపత్నింగూర్చి పలికెను.

వ్యా-విశే. 'నిన్నే చూచు. వెఱవనితను జూడఁడు.' అనునుక్తి మానవతిమదిని నోవఁజేయున దని యెన్నునది. పో. రూ. అ. పొమ్ము. ఇది నిశ్చయార్థకము. నోన్ - నొచ్చుధాతునుజ్యంతరూపము. రూ. అ. నోవన్. ఊరకే యతినిష్ఠురముగఁ బల్కినకతన యసూయ తెల్లమగుచున్నది.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని మ్రానుపాటుమై
నెలకొన నున్నచో సడలునీవిక లేఁజెమ రంటి నిల్పె నం
జలిపరిపూర్ణలాజలను సాధ్వసకంపము దాన చల్లెన
చ్చెలువకు సాత్త్వికోదయము చేసినమే లిఁక నేమి చెప్పుదున్. 17

* వేల.

టీ. ఒక్కతే, అలికులవేణి = తుమ్మెదగుమింబోలు జడగలది, మురారిన్ = శ్రీకృష్ణుని, కనుంగొని=చూచి, మ్రానుపాటు = స్తంభము (నిశ్చలత), మైన్ = శరీరమున, నెలకొనన్=నిల్వఁగా, ఉన్నచోన్=ఉండుసమయమున, సడలునీవికన్ = వదలినవస్త్రగ్రంథిని, లేఁజెమరు=చిఱుచెమ్మట, అంటి=హత్తి, నిల్పెన్=నిలిపెను. సాధ్వసకంపము = భయముచేనైనవణఁకు, అంజలిపరిపూర్ణలాజలు = దోసిలియందు నిండియున్న పేలాలను, తాన=తానే (స్వయముగానే) చల్లెను, అచ్చెలువకున్=ఆస్త్రీకి, సాత్వికోదయము=స్తంభప్రళయరోమాంచాదులపుట్టుక, చేసిన=ఒనర్చిన, మేలు, ఇఁకన్, ఏమి చెప్పుదును?

భా. ఒకవనిత శ్రీకృష్ణుం గాంచి నిశ్చలయై నిల్చియుండెను. అపుడామెకు మేనఁ జెమ్మటయుఁ గంపము నుదయమయ్యెను. అందుఁ జెమ్మట వస్త్రగ్రంథి జాఱినను దానంటుకొని జాఱకుండఁజేసెను. కంప మవ్వనితచేత నున్న లాజలను తనంతతానే యామె కాపనిమూలమున నైనశ్రమ కలుగఁజేయక చల్లెను. ఇట్లు స్వేదము కంపము మున్నగు సాత్వికము లెంతయు నుపకరించెను. అనఁగా నీవి జాఱినను జెమ్మటయంటియుంట జాఱలే దనియుఁ, బ్రయత్నింపకయే కంపమువలన చేతనున్నలాజలు చల్లఁబడె ననియు భావము.

వ్యా-విశే. స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంచము, స్వేదము, వైవర్ణ్యము, వేపథువు, అశ్రువు, వైస్వర్యము అనునీయెనిమిదియు సాత్వికములు. ఆ+చెలువ=అచ్చెలువ.

క. మదవతి యొకతె పరాకునఁ
బదాంగదము గంకణముగఁ బాణిఁ దొడిగెన
య్యదువల్లభుఁ గనుఁగొనుచుం
దుది నదియును మేను వొంగి తుత్తుము రయ్యెన్. 18

టీ. ఒకతె, మదవతి=మదముగలపడఁతి, పరాకునన్=ఏమఱుపాటుతో, అయ్యదువల్లభున్ = ఆశ్రీకృష్ణుని, కనుఁగొనుచున్=చూచుచు, పదాంగదము = కాలియందెను, కంకణముగన్=హస్తాభరణ మగునట్లు (కడియ మగునట్లు) పాణిన్=హస్తమున, తొడిగెన్=ధరించెను. తుదిన్=అంతమున, అదియును = ఆకంకణముగా హస్తమునకుఁ దొడిగినకాలియందెయు, మేను=శరీరము, పొంగి=ఉబ్బి, తుత్తుమురు=చిన్నచిన్నముక్కలు, అయ్యెన్.

భా. ఒకతె కాలియందెను చేతికిఁ గంకణముగా నిడఁగ నది శ్రీకృష్ణుని జూచుటకతన శరీర ముబ్బుటంజేసి తునియ లయ్యెను. అనఁగా శ్రీకృష్ణసందర్శనజాతసంతోషాతిశయమున మే నుబ్బె ననియు, నక్కతన నంతకుమున్ను వదలుగ నున్న యందియ యపుడిఱుకై యుండనవకాశము చాలక తునియ లయ్యె ననియుం భావము.

వ్యా-వి శే. మదవతికావునసే పరాకునఁ బదాంగదము చేతికిఁ దొడుగుకొను టయు, శ్రీకృష్ణుం గాంచినంత నే యుబ్బినశరీరముగలదగుటయు సంభవించె నని సార స్యము సెన్నునది. తుమురు + తుమురు=తుత్తుమురు. ఆమ్రేడితము పరమగు డంపదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములు.

చ. దనుజవిరోధిమీఁద నొకతన్వి కరంబున లాజ లెత్తి చ
ల్లిన నెఱివేణి యీసునబలె న్విరిపూవులఁ జల్లెఁ జల్లె లో
చనములు సమ్మదాశ్రువులఁ జల్లె లలాటము ఘర్మబిందువుల్
చనుఁగవ సల్లె సంభ్రమవశత్రుటితామలమౌక్తికావళుల్. 19

టీ. ఒకతన్వి = ఒకయువతి, దనుజవిరోధిమీఁదన్ =రాక్షసవిరోధి యగు కృష్ణ నిపై, కరంబునన్ =చేతిచే, లాజలు=పేలాలు, ఎత్తి=సేకరించి, చల్లినన్, నెఱివేణి = మనోహర మగు కొప్పు, ఈసునన్ = ఈర్ష్యచేతనువలె, విరిపూవులన్ = వికసిం చినపుష్పములను, చల్లెన్. లోచనములు=నేత్రములు, సమ్మదాశ్రులన్ = ఆనందబాష్ప ములను, చల్లెన్, లలాటము=నుదురు, ఘర్మబిందువుల్ =చెమ్మటబొట్టులను, చల్లెన్. చనుఁ గవ = స్తనములజంట, సంభ్రమ......వళుల్ - సంభ్రమవశ = తొందరపాటుచే, త్రుటిత=తెగిన, అమల=స్వచ్ఛమైన, మౌక్తికావళుల్ = మంచి ముత్తియములవరుసను, చల్లెన్.

భా. ఒకానొకతన్వి శ్రీకృష్ణునిపై లాజలను జేతితోఁ జల్లఁగా, నామె కొప్పును నేనుమాత్రము చల్లలేనా? ఆమెకంటె వేగముగ నే చల్లెద నను నీసుమై వికసించిన పూవులం జల్లె ననియు, నామె నేత్రము లానందబాష్పములం జల్లె ననియు, నంత నెన్నుదురు ఘర్మకణములం జల్లె ననియు, నాపిదప స్తనద్వంద్వము సంభ్రమమున తెగినముత్యముల చాలుం జల్లె ననియు భావము.

వి. అత్తన్వి లాజలం జల్లినపిదప మదనపరవశ యగుట, నామె కొప్పు వీడి యం దలి సుమములు రాలె ననియు, లోచనములు బాష్పోదయముతో సంకలితము లయ్యె ననియు, సాత్వికోదయముకతన నెన్నుదురు చెమ్మటం దడిసె ననియు, స్తనసంభ్రమాదుల కతన ముత్తియములు హారములనుండి తెగి పడియె ననియు నెన్నవలయును. ఇందు కాము కీధర్మము ప్రకాశితము. పేలాలు,విరిపూవులు, బాష్పకణములు, చెమటబొట్టులు, ముత్తి యములు ఇవి పరస్పర మచ్ఛము లగుట సదృశములని కవి యెన్నెను.అలం.సముచ్చయము.

చ. జలరుహనేత్రుఁ గాంచి సరసత్వము మీఱఁగ నొక్కవేలుపుం
జిలుకలకొల్కి రాచిలుకచేఁ బిలిపించిన సత్యభామ కా

కలికి తెలుంగు శౌరి కడకన్నులసన్నలఁ జూపెఁ గోపక
న్దళకలుషాయితాక్షివలనంబుల నాసతి దన్నదల్పఁగన్. 20

టీ. ఒక్కవేలుపుంజిలుకలకొల్కి=ఒకదేవవనిత; సురాంగన, జలరుహనేత్రున్ = పద్మనాభుని, కాంచి = చూచి, సరసత్వము = శృంగారరసము, మీఱఁగన్ = అతిశయించునట్లుగాఁ రాచిలుకచేన్ = చిలుకమిన్నచేత, పిలిపించినన్ = పిలుచునట్లు చేయఁగా, శౌరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆకలికి తెలుఁగున్=ఆస్త్రీయొక్కజాడను;సత్యభామకున్, కడకన్నులసన్నలన్ = కన్గొనలసంజ్ఞలచే, ఆసతి=ఆవేల్పుపడఁతి, తన్ను=శ్రీకృష్ణ ననుట. కోప...వలనంబులన్-కోపకందళ=కోపాంకురములచే, కలుషాయిత=కలఁతనందు, అక్షి= నేత్రములయొక్క, వలనంబులన్=చాలనములచే, అదల్పఁగన్=భయపెట్టుచుండ, చూపెన్=అగపఱచెను.

భా. ఒకవేల్పుజాణ శ్రీకృష్ణుని సరసముగఁ బెంపుడుచిలుకమిన్నచేఁ బిలిపింప నావనితజాడను, దన్నావేల్పుపడఁతి కోపాంకూరముల కలఁతనందిననేత్రములచాలనమున భయపెట్టుచుండ, సత్యకు శ్రీకృష్ణుఁ డగపఱచె నని భావము.

విశే. చిలుక 'కృష్ణ! కృష్ణ!' యని పల్కుట నైజము. మఱియుఁ బిలువు మని ప్రోత్సహింపఁ దనకు నిసర్గసిద్ధమగుమాటనే ముద్దుగఁ బల్కెనని యెన్నునది. ఎంతటి మోహ మున్నను జెఱవనితకుఁ దన మోహపుఁజెయిదమును బయలుపఱుప మానిను లిచ్ఛగింపకుండుట సహజము. అందును దన మోహమునకుఁ దావలమైనవాఁడే తనభార్యతోఁ దన మోహపుఁగృత్యమును బయలుపఱచునపుడు వాసిని సహించుట యరిది. కావుననే యవ్వేలుపుజాణ శ్రీకృష్ణు నదల్చినది. శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లు సురాంగనాకృత్యమును సత్యకుఁ జూపుట తనసౌందర్యమహిమాప్రకాశనార్థమును, దన్మూలమున సత్యానురాగము మఱింత యతిశయింపఁజేయుటకొఱకును నైన దని యెన్నవలెను.

క. అనిమిషపురజాలకములు
వనితాజనతామయములు వనితలహృదయం
బనురాగరసమయం బ
య్యనురాగము శౌరిమయము నయ్యెడ నయ్యెన్. 21

టీ. అనిమిషపురజాలకములు=అమరావతీపురమునందలి గవాక్షములు, వనితాజనతామయములు=స్త్రీజనసమూహముచేఁ బూర్ణములైనవి,-వనితలహృదయంబు=స్త్రీలమది, అనురాగరసమయంబు=శృంగారరసపూర్ణము. అనఁగాఁ (బ్రేమచే నిండిన వనుట)అయ్యను

రాగము=ఆప్రేమ, శౌరిమయముగన్=శ్రీకృష్ణమయమును, అయ్యెన్; దీని కన్నివాక్యములతో నన్వయము.

భా. అమరావతీనగరమునందలి యిండ్లగవాక్షములెల్లను స్త్రీలతో నిండియున్న వనియు, నాస్త్రీ లనురాగపూర్ణలై యొప్పి రనియు, నయ్యనురాగము శ్రీకృష్ణమయమై పరఁగె ననియు భావము. అనఁగా నందలిస్త్రీ లెల్లరు శ్రీకృష్ణవిషయకానురాగమునఁ బూర్ణ లై పరఁగి రని తాత్పర్యము.

చ. కనుఁగొన వేడ్కలం బొడముకాయ్వుల నచ్చర లీసడించుట
ల్వినుచుఁ దరస్మితం బొలయ వెన్నుఁడు రాజపథంబు దాఁటి య
య్యనిమిషనాథుగేహబహిరంగణభూస్థలి డిగ్గె వైనతే
యుని మణిచిత్రవేత్రకరహుంకృతి దిక్కులు పిక్కటిల్లఁగన్. 22

టీ. కనుఁగొనన్=చూచుటకై, వేడ్కలన్=ఉత్సాహముల చేత; పొడము=పుట్టునట్టి, కాయ్వులన్=అనురాగములతో, ఈసడించుటల్=నిందించికొనుటలను, వినుచున్, వెన్నుఁడు=శ్రీకృష్ణుఁడు, దరస్మితంబు=మందహాసము, ఒలయన్=వ్యాపింపఁగా, రాజపథంబున్=రాజమార్గమును, దాఁటి = అతిక్రమించి, అయ్యని...స్థలిన్-అయ్యనిమిషనాథు = దేవేంద్రునియొక్క, గేహ=ఇంటియొక్క, బహిరంగభూస్థలిన్ = ముంగిలి వాకిలియందు, మణిచిత్రవేత్రకరహుంకృతిన్=మణిఖచితములైన చిత్రము లగు బెత్తములఁ బట్టుకొన్నవారియొక్క హుంకారముచే, దిక్కులు = దిశలు. పిక్కటిల్లఁగన్= బ్రద్దలుకాఁగ, వైనతేయునిన్=గరుడుని, డిగ్గెన్=దిగెను. గరుడునుండి యని యర్థము.

వ్యా-వి శే. విష్ణుఁడు-వి. వెన్నుఁడు. వైనతేయువలననుండి దిగును. ఉండిపదము పరమగునపుడు పలనకు ద్వితీయాసప్తములు ప్రాయికముగ నగు. వైనతేయుని డిగ్గెను.

క. ఆదరమున శతమన్యుఁడు
కైదండ యొసంగ యామకరిదానఝరీ
మేదురకక్ష్యాత్రితయము
నాదనుజవిరోధి గడచి యటఁ జని యెదుటన్. 23

టీ. ఆదరమునన్=ప్రేమతో, శతమన్యుఁడు=ఇంద్రుఁడు, కైదండ=చేయూఁత, ఒసంగన్=ఈయఁగా, ఆదనుజవిరోధి=శ్రీకృష్ణుఁడు, యామ...త్రితయమున్-యామకరి=జాముకావలియేనుంగులయొక్క, దానఝరీ=మదప్రవాహముచే, మేదుర=సాంద్రమైన, కక్ష్యాత్రితయమున్=మూఁడుకక్ష్యలను, కడచి=అతిక్రమించి, అటన్=అచ్చోటికి, చని, ఎదుటన్=ముందుపద్యముతో నన్వయము.

శ్రీకృష్ణుఁ డదితినిఁ జూచుట

సీ. తొడలపైఁ జాఁచిన యడుగుఁగెందమ్ముల
నొయ్యనఁ బౌలోమి యొత్తుచుండఁ
బార్శ్వభాగంబునఁ బంకేరుహాసను
కామినీరత్నంబు కతలు సెప్పఁ
బనిఁబూని యంతంత వినయావనతవృత్తి
సప్తర్షికాంతలు సంచరింప
వీజనచామరవీటీకరండాది
కములు దిక్పతిసతీగణము దాల్ప
తే. విమలచింతామణీమయవేదిమీఁదఁ
గల్పకలతాంతకల్పితతల్పసీమ
నధివసించిన నిఖిలలోకైకవంద్య
నమరమౌక్తికశుక్తి నయ్యదితిఁ గనియె. 24

టీ. తొడపైన్ = ఊరువులపైని, చాఁచిన, అడుగుఁగెందమ్ములన్ = పాదపద్మములను, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగా, పౌలోమి=ఇంద్రునిభార్యయగుశచి, ఒత్తుచుండన్, పార్శ్వభాగంబునన్=ప్రక్కను, పంకేరుహాసను కామినీరత్నంబు=బ్రహ్మభార్య యగు సరస్వతి, కతలు=కథలు, చెప్పన్, పనిఁబూని=ఆజ్ఞ ననుసరించి, అంతంతన్ = దగ్గఱ దగ్గఱ, వినయావనతవృత్తిన్ = అడఁకువచే నమ్రమైనరీతితో, సప్తర్షికాంతలు = సప్తర్షులభార్యలు=అరుంధత్యాదులు, సంచరింపన్ = తిరుగాడఁగా, వీజన చామర వీటి కరండాదికములు = విసనకఱ్ఱ చామరము తాంబూలపుఁబేటిక మొదలగువానిని దిక్పతి సతీగణము=దిక్పాలురభార్యలు, తాల్పన్ = పట్టుకొనఁగా, విమలచింతామణీమయవేది మీఁదన్=స్వచ్ఛమైన చింతామణిచే ప్రచురమైన యరుఁగుపైని, కల్పకలతాంతకల్పిత తల్పసీమన్=కల్పవృక్షసుమములచే నిర్మితమైన శయ్యాప్రదేశమున, అధివసించిన = అధిష్ఠించియున్నట్టి, నిఖిలలోకైకవంద్య=ప్రజలెల్లరిచే నమస్కరింపఁదగినదానిని, అమర మౌక్తికశుక్తిన్ = దేవతలనుముత్తెములకు ముత్తెపుఁజిప్పయైనదానిని; దేవతలు గన్నతల్లి యనుట, అయ్యదితిన్ = ఆయదితియనుదేవమాతను, కనియెన్=చూచెను.

భా. పౌలోమి తొడలపై నిడిన తనపాదపద్మముల మెల్లన పట్టుచుండఁగా, సరస్వతి యాయాయికథలం జెప్పుచుఁ ద న్నలరించుచుండఁగా, సప్తర్షులభార్యలు వినయము మెఱయ సేవావృత్తిఁబూని యాజ్ఞావశలై దగ్గఱ మెలంగుచుండఁగా, వీవన, వింజామరము, తాంబూలకరండము మున్నగువానిం బూని సప్తర్షికాంతలు సంచరించు

చుండఁగా, జింతామణి ప్రచురమైనవేదికపై నేర్పఱుపఁబడిన కల్పవృక్షసుమశయ్య నదితి గూర్చుండె ననియు, నట్టిదేవమాతను శ్రీకృష్ణుఁడు చూచె ననియు భావము.

విశే. సర్వసురాధిపతియగు నింద్రునకు భార్య శచి. అదితి కామె పెద్దకోడలు. ఆమె యత్తగారి యడుఁగుందమ్ముల నొత్తునట్లు చెప్పుట యామెశీలమునకేగాక యదితి పెద్దతనమునకును వన్నెయే యగును. వాగ్దేవి కానఁ గతలు చెప్పుచు నత్త నలరించుట యుచితము. సప్తర్షికాంతలు, దిక్పతీ సతీగణము, సేవావృత్తి నూనినట్లు చెప్పుట కతన నదితి దగు కోడండ్రసంబంధమైన వశీకరణమును, గోడండ్ర కత్తయెడలఁ గల భక్తియు సూచితము లయ్యె. చింతామణివేదిని కల్పసుమశయ్య నధిరోహించుట వైభవ సూచకము.

వ్యా-వి. శయ్యయం దధివసించె ననుటకుమాఱుగా శయ్య నధివసించె ననుట అధిపూర్వక శీఙ్ స్థా ధాతువులయాధారము కర్మసంజ్ఞక మగు ననువ్యాకరణసూత్రము ననుసరించియే యని గ్రహించునది. సప్తర్షులు;—కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు. గౌతముఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడు.

మ. కని సత్యారమణీయుతంబుగ నమస్కారంబు గావించి భూ
మనిశాటాహృతకుండలద్వయము నాత్మస్వర్ణచేలాగ్రబం
ధనము న్వీడ్చి యొసంగ నందుకొని మోదంబంది యానందనం
దను దీవించుచుఁ జెంగట న్నిలిపెఁ జింతారత్నపీఠంబునన్. 25

టీ. కని=చూచి (శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త.) సత్యారమణీయుతంబుగన్=సత్యభామా సంయుతముగా, నమస్కారంబున్, కావించి=చేసి, భూమనిశాటాహృతకుండలద్వయమున్=భూమిసుతుండైన నరకాసురుఁడను రాత్రించరునిచే నపహృతమైన కుండలముల జతను, ఆత్మస్వర్ణచేలాగ్రబంధనమున్ = తనబంగరుబట్టచెఱఁగుముడిని; వీడ్చి = విప్పి, ఒసంగన్=ఈయఁగా, అందుకొని=పుచ్చుకొని (అదితి కర్త) ఆనందనందనున్ = ఆనంద కుమారుని, దీవించుచున్ = ఆశీర్వదించుచు, చెంగటన్=సమీపమున, చింతారత్నపీఠంబునన్=చింతామణీపీఠమున, నిలిపెన్=కూర్చుండఁజేసెను.

విశే. కుండలములజంట నదితి కొసంగెడినెపమున నే శ్రీకృష్ణుఁడు స్వర్గమున కేతెంచెను గాన, గడుసరియుఁ గార్యసాధననిపుణుండును నగు శ్రీకృష్ణుఁడు తొలుదొల్త నాకృత్యమునే నిర్వర్తించి, తన కదితిపైఁ గలభక్త్యతిశయమునుగూడఁ బ్రకాశిత మొనర్చుకొనియెను.

అదితి శౌరియవతారముల వర్ణించుట

క. మే నిమిరి శిరసు మూర్కొని
దానవపరిపంథి! యెంత ధన్యనొ నియత
ధ్యానపరు లయినమునులుం
గానని నినుఁ గంటి మంటి గతకల్మష నై. 26

టీ. మే=శరీరమును, నిమిరి = చేతితో రాచి, శిరసున్=తలను; మూర్కొని = ఆఘ్రాణించి, (కర్త అదితి) దానవపరిపంథి=రాక్షసశత్రువ వగుకృష్ణా! ఎంతధన్యనొ= ఎంతకృతార్థనో?, నియతధ్యానపరులు=నియమముతోఁగూడినధ్యానమునం దాసక్తు లగు వారు, అయిన, మునులున్, కానని=చూడలేని, నినున్; కంటిన్=చూచితిని, గతకల్మషనై=పోయినపాపములు గలదాననై, మంటిన్=బ్రదికితిని.

విశే. మే నిమురుటయు శిరసు మూర్కొనుటయు వాత్సల్యాతిశయసూచకము లని గ్రహింపవలయును. తల్లులు తమ పిల్లలవిషయమున నిట్లు ప్రవర్తించుట సైజము.

ఉ. సర్గ మొనర్తు బ్రహ్మ యన సత్కృపఁ బెంతు జనార్దనుండు నా
భర్గుఁ డనంగఁ గ్రమ్మఱఁగఁ బారణ సేయుదు విజ్జగంబు నై
సర్గికలీల నొక్కమఱి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రర్గళభూషణీకృతరథాంగ! నినుం గొనియాడ నేర్తునే. 27

టీ. దోరర్గళ...రథాంగ-దోరర్గళ = గడియలం బోలుచేతులకు, భూషణీకృత= ఆభరణముగాఁ జేయఁబడిన, రథాంగ = చక్రాయుధము గలవాఁడ, బ్రహ్మ = సృష్టికర్త, అనన్=అనునట్లుగా, సర్గము=సృష్టిని,ఒనర్తు=చేయుదువు, జనార్దనుండు=విష్ణువు, నాన్= అనునట్లు, సత్కృపన్=మంచిదయతో, పెంతు = పోషింతువు భర్గుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, అనంగన్=అనునట్లు, క్రమ్మఱఁగన్=మఱలను, పారణ=మ్రింగుట, చేయుదువు = ఒన ర్తువు, మఱి=మఱియు, నైసర్గికలీలన్ = సహజమగువిలాసముతో, కేవలంబున్ = నిజ రూపివై, సౌఖ్యమున్=సుఖమును, ఒందుదు=పొందుదువు. నినున్, కొనియాడన్ = నుతింపఁగా, నేర్తునే = చాలుదునే?

భా. ఓకృష్ణ! సృష్టికర్తవై సృజించువాఁడవు నీవే; విష్ణువవై పాలించువాఁడ వును నీవే; శివరూపివై సంహరించువాఁడవును నీవే; కేవలమాత్మారాముండవై సహజలీల సుఖించువాఁడవుకూడ నీవే. ఓ త్రిమూర్తిరూపీ, నిన్గొనియాడ నేఁ జాల నని భావము.

విశే. పరమాత్ముఁ డొక్కఁడే యాయాయిరూపముల సృష్టిస్థితిలయములఁ గావించు నని శాస్త్రములు నుడువును. ఈవిషయమున కాళిదాసు కుమారసంభవమున

రెండవసర్గ నిట్లే "తిసృభిస్త్వమవస్థాభి ర్మహిమాన ముదీరయన్, ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారణతాం గతః" అని ప్రతిపాదించి యున్నాఁడు.

ఇది మొదలుకొని విష్ణుని యవతారములు వర్ణితము లగును. ఇం దందు మొదటి దగు మత్స్యావతారము వర్ణితము.—

ఉ. వాలముతాఁకున న్గిరులు వజ్రనిపాతము సంస్మరింపఁ బె
న్వాలుగవై మహార్ణవమునం దొలుఁబల్కులదొంగరక్కసున్
వాలికవంకవాఁడిగఱి వ్రచ్చి వెస న్నిగమాలిఁ దమ్మిపూఁ
జూలికిఁ దెచ్చి యీవె త్రిదశుల్గొనియాడ మురాసురాంతకా! 28

టీ. మురాసురాంతకా = ఓమురద్వేషీ! వాలముతాఁకునన్ = తోఁకదెబ్బచే గిరులు = పర్వతములు, వజ్రనిపాతమున్ = వజ్రాయుధపుదెబ్బను, సంస్మరింపన్ = జ్ఞప్తికి దెచ్చుకొనఁగా, పెన్వాలుగవై = పెద్దచేఁపవై, మహార్ణవమునన్ = పెద్దసముద్రమున, తొలుఁబల్కుల దొంగరక్కసున్ = వేదచోరుఁ డగురాక్షసుని, వాలికవంకవాఁడి గఱిన్ = దీర్ఘమైన ప్రక్కనున్న తీక్ష్ణమైన ఱెక్కచేత, వ్రచ్చి = చీల్చి, వెసన్ = శీఘ్రముగా, నిగమాలిన్ = వేదములసమూహమును, తమ్మిపూఁజూలికిన్ = పద్మోద్భవునకు (బ్రహ్మకు), తెచ్చి, త్రిదశుల్ = దేవతలు, కొనియాడన్ = నుతింపఁగా, ఈవె = ఒసంగవే!

భా. మత్స్యరూపి యగువిష్ణుని తోఁకతాఁకుడు సముద్రమందలి గిరులకు వజ్రాయుధప్రహారమును జ్ఞప్తికిఁ దేఁగ నవ్వేదచోరుని రక్కసుని వాఁడిఱెక్కచేఁ జీల్చి వేదరాశి నజునకు సురలు నుతింప నొసంగె నని భావము.

వ్యా-విశే. సోమకుఁ డనునసురుఁడు వేదముల నపహరించి సముద్రమున డాఁగఁగా నాతని శ్రీమహావిష్ణువు మత్స్యరూపముం దాల్చి సంహరించి వేదముల బ్రహ్మకు మఱల నిచ్చె ననుపురాణగాథ ననుసంధింపవలెను. ఇచ్చుము + ఎ = ఇచ్చునకు సర్వంబునకీ యగును. ఎదాదులు పరంబగునపుడు ముజ్ఞు నకు వుజే రుజే యగు. ఈవె. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. సురనికరంబు రక్కసులుఁ జుట్టములై యమృతాభిలాష మం
దరగిరిఁ జిల్వరాచతరిత్రాట బిగించి పయఃపయోధి ని
ర్భరగతిఁ ద్రచ్చుచో నడుగువట్టినతద్గిరి యెత్తవే ధునీ
పరివృఢమూర్తివై కపటపద్మముఖీత్వవిమోహితాసురా! 29

టీ. ఇందుఁ గూర్మావతారము వర్ణితము.—కపటపద్మముఖీత్వవిమోహితాసురా! = కృత్రిమస్త్రీత్వముచే మిగుల వివేకశూన్యులుగఁ జేయఁబడిన రక్కసులు గలవాఁడ!

సురనికరంబుఁ = త్రిదశసమూహమును, రక్కసులుఁ = రాక్షసులును, చుట్టములై = బంధువులై (పరస్పరము మిత్రులై యనుట), అమృతాభిలాషఁ = అమృతమందలి కోర్కితో, మందరగిరిఁ = మందరపర్వతమును, చిల్వరాచతరిత్రాటఁ=పాఁపరాజగు వాసుకిరూపమైన కవ్వంపుఁద్రాటితో, బిగించి=బిగియఁగట్టి, పయఃపయోధిఁ = పాల కడలిని, నిర్భరగతిఁ = భారశూన్యమైనరీతితో (అనాయాసముగా ననుట), త్రచ్చు చోఁ = మథించునపుడు, అడుగుపట్టిన = మునిఁగి క్రిందఁ జేరిన, తద్గిరిఁ=ఆమంథర మును, ధులీపరివృఢమూర్తివై = మేటికూర్మరూపముం బొందినవాఁడవై, ఎత్తవే = ఉద్ధరింపవా!

విశే. అమృతమును సురలకును, నసురులకును బంచిపెట్ట మోహినీరూపముం దాల్చి యసురుల వంచించుటం జేసి, యీసందర్భమున నక్కథాంశమును సూచించు 'కపట కద్మముఖీత్వవిమోహితాసురా!' అనుసంబుద్ధి నిల్పుట యెంతయు సరసము. చిలు = చీలిన, వా=నోరుగలది. లేక, చిలు -చిలుము=విషము గల, వా=నోరు గలది. చిల్వ. నలువ. మొ.

క. విలయోల్బణజలనిధిప
ల్వలమున నిల మునుఁగ నేకలమవై దంష్ట్రాం
చలమునఁ దాల్పవె నీ వా
బలిసద్మము దూఱి భుజగపర్యంకశయా! 30

టీ. ఇందు వరాహావతారము వర్ణితము.—భుజగపర్యంకశయా= శేషతల్పమున శయనించినవాఁడా! విలయోల్బణ...పల్వలమునఁ - విలయ = ప్రళయకాలమున, ఉల్బణ=ఉప్పొంగిన, జలనిధి=సముద్ర మనెడు, పల్వలమునఁ=నీటిగుంటయందు, ఇల= భూమి, మునుఁగఁ, ఏకలమవై=వరాహమవై, దంష్ట్రాంచలమునఁ = కోఱకొనచే, నీవు, ఆబలిసద్మముఁ = ఆపాతాళమును, దూఱి=చొచ్చి, తాల్పవె=ధరింపవా!

విశే. ఒక్కొకపద్యముతో నొక్కొకయవతారమును వర్ణించుచు నీసందర్భమున వరాహావతారమునుమాత్రము రెండుపద్యములతో వర్ణించుటకు హేతువు చింత్య మనఁ దగును. మఱియు వృత్తములతో నవతారములు వర్ణితములైన ట్టీసందర్భము విశదీ కరించుచుంట నడుమంగల యీచిన్నికందపద్యము ప్రక్షిప్తమైయుండునేమో యని సందియము పొడమించెడిని.

చ. వెకలి యజాంతకర్పరము బీటలువాఱఁగ మేనువెంచి యా
మకరనికేతనోదరనిమగ్నమహీమహిళాలలామఁ గే

తకముకుళాగ్రసంగతమదభ్రమరీసమరీతి గాఁగఁ గొ
మ్ముకొనఁ దగిల్చి యెత్తఁ గిటిమూర్తిని దాల్చితిగా జనార్దనా! 31

టీ. జనార్దనా = ఓకృష్ణా! అజాండకర్పరము = బ్రహ్మాండభాండము, పెకలి= పగిలి, బీఁటలు వాఱఁగన్=బ్రద్దలగునట్లుగా, మేను=శరీరమును, పెంచి=విజృంభింపఁజేసి; ఆమకర...లలామన్ - ఆమకరనికేతన = ఆసముద్రముయొక్క, ఉదర = నడుమను విమగ్న=మునిఁగిన, మహీ=భూమి యను, మహిళా లలామన్=స్త్రీ రత్నమును, కేతక... రీతి-కేతకముకుళ = మొగలిమొగ్గయొక్క, అగ్ర=శిఖరమును, సంగత = కూడియున్న, మదభ్రమరీ=మత్తిలిన యాఁడుతుమ్మెదతో, సమ=తుల్యమైన, రీతి = విధము, కాఁగన్ = సంభవించునట్లుగా, కొమ్ముకొనన్ = దంతాగ్రమునందు, తగిల్చి = లగ్నముగాఁజేసి, ఎత్తన్=ఉద్ధరించుటకు, కిటిమూర్తిని=వరాహాకృతిని, తాల్చితిగా=ధరించితివిగదా!

భా. సముద్రమున మునింగిన భూమిారామను పల్లుకొన చే నుద్ధరించునదనునఁ బల్లు తెల్లఁగను, భువి నల్లఁగను నుండుటంజేసి, కేతకీముకుళాగ్రమున నుండు మదభ్రమరిం బోలి యున్న దని భావము. భువియందు స్త్రీత్వ మారోపిత మగుటంజేసి, భువి కాఁడుతుమ్మె దతో సామ్యము నిరూపితము. అలం. రూపకోపమలు.

చ. *సట లిట మానురోరి! హరిసర్వమయుండటె యంచుఁ బట్టితోఁ
జిటచిటలాడి యిందుఁ గనఁజేయుము నీ వని దైత్యుఁ డాడినం
బటపట ఱాతికంబ మిరువాయలుగా నరసింహమూర్తివై
కుటిలనఖాగ్రకుంచికల గ్రువ్వవె వానియురఃకవాటమున్. 32

టీ. ఇందు నరసింహావతారము వర్ణితము.—సటలు=కుశలోక్తులు; నేర్పుమాట లనుట. ఓరి, మానుర=వదలుర, ఓరి; ఇది ప్రహ్లాదునిఁగూర్చి తండ్రిపల్కినసంబుద్ధి, హరి= శ్రీవిష్ణువు, సర్వమయుండటె = సర్వవ్యాపియా? అంచున్, పట్టితోన్ = కుమారుఁడగు ప్రహ్లాదునితో, చిటచిటలు=కోపోక్తులు, ఆడి=పల్కి, ఇందున్ = ఈ స్తంభమున, నీవు, కనన్=అగపడునట్లుగా, చేయుము; కనఁబఱుపు మనుట. అని, దైత్యుఁడు = హిరణ్యకశి పుఁడు, ఆడినన్=పలుకఁగా, పటపట = ఇది ధ్వన్యనుకరణము, ఱాతికంబము = శిలా స్తం భము, ఇరువాయలు కాన్=రెండుచెక్కలుకాఁగా, నరసింహమూర్తివై=నరమృగరాజ రూపధారివై, కుటిలనఖాగ్రకుంచికలన్-కుటిల = వక్రములైన, నఖాగ్ర = గోళ్లకొన లనెడు, కుంచికలన్ = తాళపుఁజెవులచే, వానియురఃకవాటమున్ = వానిగుండె యను తలుపును, గ్రువ్వవే = గ్రుచ్చి తెరువవే?

* సట లివి.

వ్యా-విశే. రౌద్రరసోచిత మగు దీర్ఘసమాసభూయిష్ఠ మగురచన యిందు లేకున్నను పరుషాక్షరయుతమగురచన పొసఁగియుండుటంజేసి సందర్భము సంగతమే యగు. మఱియు శార్దూలాదివృత్తములఁ బొందుపఱుపక చంపకమును నిల్పుట చింత్యము. కాని పరుషాక్షరరచనయే రసప్రకాశనసమర్థ మైయుంట వృత్తనియమమును గవి పరిత్యజించె నేమో యని యూహ పొడమెడిని. రా: ఇది వచ్చుధాతు మధ్యమపురుషరూపమున మువర్ణకము లోపింప మిగిలినరూపము. ఇది చెప్పరా. చేయురా. ఇత్యాదులకొనందవిలి ప్రేమను నీచత్వమునుగూడ బోధించున దగు నని తోఁచెడిని. కాని నిజముగ నరయ చేయుము, రమ్ము. అనియే యిట్టివాని కర్థముగ నెన్నఁదగు నని తోఁచెడిని.

మ. నను నాకశ్యపకామినీమణులలోన న్ధన్యఁగాఁ జేయ మ
త్తనయవ్యాజము దాల్చి వామనునిచందాన న్బలి న్మట్టవే
ఘనమార్గోన్నమితాంఘ్రిపద్మమునకుం గంజాప్తుఁ డంశువ్రజం
బనుకింజల్కపరంపర న్మెఱయ నుద్యత్కర్ణికం బోలఁగన్. 33

టీ. ననున్, ఆకశ్యపకామినీమణులలోనన్ = ఆకశ్యపమౌని భార్యారత్నములలో 'దితి అదితి' అను నిర్వురుభార్యలలో ననుట, ధన్యఁగాన్ = కృతార్థురాలినిగా, చేయన్ = చేయుటకు, మత్తనయవ్యాజము=నాకొమరుఁ డనుమిషను, తాల్చి=వహించి, వామనునిచందానన్ = పొట్టివానివిధమున, ఘన...పద్మమునకున్-ఘనమార్గ = మేఘమార్గమగు నాకాశమునకు, ఉన్నమిత=ఎత్తఁబడిన, అంఘ్రిపద్మమునకున్ = పాదపద్మమునకు, అంశువ్రజంబు=కిరణసమూహము, అను=అనునట్టి, కింజల్కపరంపరల్ = కేసరములపంక్తులు, మెఱయన్=ప్రకాశింపఁగా, కంజాప్తుఁడు=సూర్యుఁడు, ఉద్యత్కర్ణికన్ = ప్రకాశించుతామరగద్దెను, పోలఁగన్=అనుకరింపఁగా, బలిన్=బలిచక్రవర్తిని, మట్టవే= త్రొక్కవే.

విశే. ఆకసమునకుఁ జాచినచరణము సరసిజమువలె నుంట నద్దానికి సూర్యకిరణములు కింజల్కములవడువునను సూర్యుఁడు తామరలోనుండు మిద్దెగతిని గూర్చుటఁ బద్మత్వము పూర్ణముగ సంపాదితమయ్యెను. అలం. రూపకోపమలు.

మ. ఘనదోర్దండనటత్కుఠారమున వీఁక న్రాజహంసాలిఁ దు
త్తునియల్సేసియుఁ గ్రౌంచరంధ్రమునఁ దోడ్తో రాజహంసాలి మే
దినికిం దెచ్చితి కార్తవీర్యభుజపంక్తిం జక్కు గావించి తం
బునిధిం గ్రొత్తగ నాశ్రమంబునకు నిమ్ముం గొంటి వీ వమ్మునన్. 34

టీ. ఇందుఁ బరశురామావతారము వర్ణ్యము.—నీవు = నీవు, ఘనదోర్దండనటత్కుఠారమునన్=ఘన=గొప్పదగు, దోర్దండ=దండమువంటిచేతియందు, నటత్=చలించునట్టి, కుఠారమునన్=గొడ్డలిచేత, పేర్కన్ = పరాక్రమమున, రాజహంసాలిన్ = రాజశ్రేష్ఠులను, తుత్తునియల్ = ముక్కముక్కలు చేసియున్ = ఒనర్చియు, క్రౌంచరంధ్రమునన్ = క్రౌంచపర్వతబిలమునందుండి, తోడ్తోన్ = వెనువెంటనే; వరుసగా ననుట. రాజహంసాలిన్ = రాయంచలపంక్తిని, మేదినికిన్=భువికి, తెచ్చితి=తీసికొనివచ్చితివి. కార్తవీర్యభుజపంక్తిన్ = కార్తవీర్యార్జునుని భుజములచాలును, చక్కఁ గావించితి = నఱికితివి. అంబునిధిన్ = సముద్రమునందు, క్రొత్తగ, ఆశ్రమంబునకున్ = నివాసమునకు నై, అమ్మునన్=బాణముచే, ఇమ్మున్=స్థానమును, కొంటివి స్వీకరించితివి.

విశే. పరశురాముఁడు ముయ్యేడుమాఱులు రాజశ్రేష్ఠులఁ దునిమెను. విలువిద్యా విషయమునఁ గుమారస్వామియందలి యీసుచేఁ గ్రౌంచాచలమును భేదించి బిలము నొనర్చి రాయంచలకు మానససరోవరమునకై రాకపోకలకు మార్గముం గల్పించెను. కార్తవీర్యార్జునునిసహస్రభుజములను భేదించెను. బాణప్రయోగమున సముద్రము నుదకముం దొలఁగఁద్రోసి యాశ్రమ మచ్చో నేర్పఱచుకొనెను. పైనివ్రాసిన యాతని చర్యలం గొని కవి యీగతిని వర్ణించెను. రాజహంసలు దుత్తునియ లేసియు రాజహంసాలిని గ్రౌంచాచలరంధ్రమునుండి భువికి రావించుట విచిత్రము ను విరుద్ధమును నగువిషయము. రాజశ్రేష్ఠులఁ దునిమి రాయంచలఁ దా నొనర్చిన క్రౌంచరంధ్రమార్గమునుండి భువికి రావించె నని పరిహారము. అలం. విరోధాభాసము.

మ. అరవిందాననఁ గోలుపోయిన యవజ్ఞావాప్తిచే వీరవా
నరసైన్యప్రకరంబు నేలి జలధి న్బంధించి లంకాపురీ
శ్వరకంఠాటవి నేర్చి రౌప్యగిరిలజ్జాపంకముం గీర్తిని
ర్ఝరపూరంబులచేఁ దొలంచితిగదా రామాభిధానంబునన్. 35

టీ. ఇందు శ్రీరామావతారము వర్ణితము.—అరవిందాననన్=పద్మముఖి యగు సీతను, కోలుపోయిన=నష్టపడిన, అవజ్ఞావాప్తిచేన్=అవమానప్రాప్తిచేత, వీరవానరసైన్యప్రకరంబున్=శూరులగు కపిసేనాసమూహమును, ఏలి = పాలించి, జలధిన్ = సముద్రమును, బంధించి=కట్టి; అనఁగా-సముద్రముపై సేతువుం గట్టి యనుట. లంకాపురీశ్వరకంఠాటవిన్ = రావణుని కంఠము లనెడునడవిని, ఏర్చి = దహించి, రౌప్యగిరిలజ్జాపంకమున్ = కైలాసముయొక్కసిగ్గనుబురదను, కీర్తినిర్ఝరపూరంబులచేన్ = కీర్తి యనెడుసెలయేటి వెల్లువలనీటిచే, రామాభిధానంబునన్ = రాముఁడను పేరితో, తొలంచితిగదా = కడిగితివిగదా !

విశే. తొల్లి రావణునిచేఁ గైలాసము పెకలింపఁబడుటకతనఁ గైలాసమునకు సిగ్గు కల్గె ననియు, నట్టి సిగ్గునుబురదను శ్రీరాముఁ డారావణుని సంహరించి తనకుఁ గల్గిన యశఃపయఃపూరంబులఁ గడిగివేసె ననియు తాత్పర్యము. అలం. రూపకము.

చ. అలుకఁ బ్రలంబదానవునిప్రాణము గొంటి కళిందనందనా
సలిలభరప్రవాహరభసంబు మరల్చితి పట్టి బ్రోవ నాఁ
గలిమొన హస్తినాపురి పెకల్చితి కౌరవవీరు లెల్ల బె
గ్గిల నల రేవతీరమణికిం బతివై యదువంశమౌక్తికా! 36

టీ. ఇందు బలరామావతారము వర్ణితము. యదువంశమౌక్తికా = యదువంశమను వెదురునకు ముత్యమైనవాఁడా! అలరేవతీరమణికిన్=ఆరేవతీదేవికి, పతివై =భర్తవై, అలుకన్ = కోపముతో, ప్రలంబదానవునిప్రాణమున్ = ప్రలంబాసురుని జీవమును, కొంటివి=స్వీకరించితివి; చంపితి వనుట. కళింద...రభసంబున్-కళిందనందనా=యమునానదియొక్క, సలిలభర=నీళులభారము కల్గిన, ప్రవాహ = వెల్లువయొక్క, రభసంబున్= వేగమును, మఱల్చితి=త్రిప్పితివి, పట్టిన్=సుతుని, బ్రోవన్=రక్షించుటకై, నాఁగలిమొనన్=లాంగలాగ్రమున, హస్తినాపురిన్=హస్తినాపట్టణమును, కౌరవవీరులెల్లన్, బెగ్గిలన్=భయపడఁగా, పెకల్చితి=పెల్లగించితివి.

విశే. లక్షణను దుర్యోధనుని చెల్లెలం బరిగ్రహించి సాంబుఁడు పారిపోవుచుండ దుర్యోధనాదులు వానిం జెఱఁబెట్టఁగా, బలరాముఁ డాతని విడువఁగోరె ననియు, దుర్యోధనాదు లందుల కంగీకరింపక మీఁదు మిక్కిలి యాతని దూఱి రనియు, నక్కతన బలరాముఁడు కోపించి హస్తినాపురిని నీటఁగలుప నెంచి నాఁగేటిపాతమునఁ దలక్రిందుగాఁ జేసె ననియు భాగవతము నుడువును.

మ. త్రిపురస్త్రీలఁ బతివ్రతామణుల సారెం బుంశ్చలీవర్తనం
బుపదేశం బొనరించి బేల్పుటిచి వధ్యుల్గాని తద్భర్తలన్
ద్విపచర్మాంబరుచూపుటింగలమున న్వే త్రోచి పాటింపవే
కపటశ్రీజినరూపము న్భువనరక్షాజాగరూకేక్షణా! 37

టీ. భువనరక్షా జాగరూకేక్షణా! = లోకముల రక్షించుటయందు మేల్కొనియుండు కన్నులుగలవాఁడా! పతివ్రతామణులన్=పాతివ్రత్యసంపన్నలగు స్త్రీరత్నములైన, త్రిపురస్త్రీలన్ = త్రిపురాసురపట్టణములందలి వనితలను, సారెన్=మాటిమాటికి, పుంశ్చలీవర్తనంబు=జారత్వమును, ఉపదేశంబు=బోధించుట, ఒనరించి=చేసి, బేల్పుటిచి= వంచించి, వధ్యుల్ = చంప శక్యమైనవారలు, కాని=కానట్టి, తద్భర్తలన్ = ఆత్రిపుర

స్త్రీలపతులను, ద్విపచర్మా...టెంగలమునన్-ద్విపచర్మ = ఏనుఁగుచర్మము; గజాసురచర్మ మనుట. అంబరుఁ=వస్త్రముగాఁగలశివునియొక్క, చూపుటెంగలమునన్ = నేత్రాగ్నియందు; శివునకు మూఁడవ కన్నగ్నిరూపమగుట ప్రసిద్ధము. వేఁశీఘ్రముగ, ఇది కళ. త్రోసిఁ=పడఁద్రోసి, కపటశ్రీజినరూపమున్ = కృత్రిమమగు శోభాయుక్తమైన బుద్ధరూపమును, పాటింపవేఁ=తాల్పవే, ఇందు బుద్ధావతారము వర్ణ్యము.

విశే. మున్ను 'తారకాక్షుఁడు, కమలాక్షుఁడు, విద్యున్మాలి' అను మూఁగురు దానవులు తపమొనర్చి యవధ్యత నజునివలనఁ బడసి త్రిపురముల నిర్మించికొని తాము ను దమపత్నులును వేదవిహిత ధర్మానుష్ఠానపరులై దేవతలఁ బీడించుచు నవధ్యులై యుండ, విష్ణువు కృత్రిమ బుద్ధసన్యాసిరూపమున నారక్కసులకు దురాచారములఁగఱపి యవ్వారి జాయలకు జారత్వ ముపదేశించి చెఱపి భగ్నసద్ధర్ములనుగా నొనర్చె ననియుఁ, బిదప నష్ట సదాచారులగువారి నీశ్వరుఁడు తన మూఁడవకంటిమంటచే దేవతలసాహాయ్యమునఁ ద్రిపురములతోడం గూల్చె ననియు, భాగవతపాద్మపురాణములు చెప్పుచున్నవి. కావున నిందు వర్ణితుఁడైన బుద్ధుఁడు విష్ణ్వంశసంభూతుఁడుకాని కపిలవస్తునగరమున మాయా శుద్ధోదనుల కుదయించినవాఁడుగాఁ డని విశదమగుచున్నది. కొందఱు శౌద్ధోదనియే దశా వతారములలోఁ జేరిన బుద్ధుఁ డని తలంతు రది యిందుఁ బొసఁగదు. మఱియు బలరాముని స్థానముఁ గృష్ణు నవతారదశకమునఁ జేర్తురు. కొందఱు బలరాముం జేర్తురు. ఏదియెట్లున్నను బలరాముం జేర్చుటయే ప్రాచీనసంప్రదాయము. ఇందు యుక్తిమాత్రము చింత్యము.

గణసమక దండకము:—

యదుతిలక! జగత్త్రయీనిర్మితిప్రక్రియాం కర్మఠేందిందిరోద్భాసినాభీ సరఃపద్మ! పద్మాసతీపాదపీఠాకృతిప్రస్ఫురత్కౌస్తుభాంకూరితాళీక బాలాతపద్యోత! పద్యోతరంగిణ్యుదక్షాళితైణాంకభృత్పాంసులక్లిష్ట వేల్లజ్జటాజాల! జాలంధరోడ్యాణమూలాఖ్యబంధత్రయీబంధసం ధుక్షితస్పర్శనస్పర్శ నిర్గ్రంథితగ్రంథిషట్కాంత రోన్నిద్రకద్రూసుత శ్రీముఖజ్వాలవల్లీపరిస్రంసమానేందునిష్యందసర్వాంగ నిష్పంద యోగీంద్ర హృద్వేదికావాస! యీవాసవాదు ల్సరోజాసనున్ మున్నుగాఁ జేసి 'సర్వంసహాభీరుభారంబుఁ బోఁద్రోయవే' యంచుఁ బ్రార్థించిన న్దేవకీదేవిగర్భంబునం దుద్భవంబంది బాహాద్వయద్వంద్వమున్నం దకస్యందనాంగాబ్జకౌమోదకీశార్ఙ్గముఖ్యాయుధవ్రాతముం బీతకౌశే

యము న్వత్సభాగంబునన్మించుశ్రీవత్సముం జూపినం దల్లి భీతిల్లుచుం ‘గావు కావంగదే’యన్న నీవంతలోఁ గావు కావంచు నేడ్పు ల్దలిర్పం గసుంగందవై తండ్రియత్నంబున న్నందగోష్ఠంబునం దున్నచో వ్రేతయై చేఁతిపాల్గోరిల్ప నేతెంచునాపూతనాభూతనారీకుచం బగ్రహస్తంబునం బట్టి తత్ప్రాణనిర్వాణశంఖంబుపూరించుచందంబునం గ్రుక్కల న్నొక్కిమక్కించియు [1]న్బండిరాకాసిఁ గీలూడఁగాఁ దన్నియు న్వెన్న వేమాఱు గొల్లాడఁగా గొల్లయిల్లాండ్రు నందారవిందాస్యతో ఱట్టు గావించిన న్నిక్కపుంబట్టివే యంచు నిన్బట్టి చట్రోలితోఁ గట్టిన న్దిట్టవై కిట్టి పెన్మద్దిమద్దు ల్వడం ద్రోచియు న్నైశ్శవంబు న్వడంబింపవే, లేఁగలు న్గోపబృందంబు బృందావనారణ్యవాటి న్నటింపం జలత్కాకపక్షంబుతో బర్హిబర్హావతంసంబుతో మంజుగుంజాఫలోద్దామదామంబుతోఁ దానమానక్రియాశంసివంశంబుతో నేపు దీపించు [2]నీప్రోపు వ్రేపాపలం గ్రేపుల న్వైపరీత్యంబుగాఁ బాపి యాపద్మజుం డొక్కచో డాఁచిన న్వానిరూపంబు నీవై పునస్సృష్టి నాస్రష్టగర్వంబు ఖర్వంబుగాఁ జేయవే, తోయవేగోచ్ఛలద్వీచికా మర్దళధ్వాన మాగుబ్బుగా నుబ్బునం గేళిఁ గాళిందిలోఁ గాళియాహిస్ఫటారంగమధ్యంబునం దాండవం బాడవే, తోడిగోపాలకశ్రేణికి న్నీకు జన్నంబుల న్మీఁదుగా నున్నయన్నంబుల న్వంచితాత్మేశలై పంచలం జల్దు లందీ మునిస్త్రీలకు న్లీలఁ గైవల్యముం గొల్ల యీవే, పెనుంజిల్వయై బల్విడిం జంగిలి న్మ్రింగు దైతేయువాత న్వడిం జొచ్చి మై వెంచి తత్కాయము న్రెండు వాయ ల్వడం జించి గోపంక్తిఁ బోషింపవే, గుంపులై యుఁపులం గూడి యాభీరు లాదేవతానేతకు న్జాతర ల్సేయ వారించి తత్పూజన ల్నీవు గైకొన్న మేకొన్న పేరల్కతోఁ బుష్కలావర్తకాబ్దంబులం బంపఁగా నంపజాలంబుగాఁ గొండ లుర్లంగ వర్షించినం గాందిశీకత్వముం బొందునామందలం బ్రోవ గోవర్ధనం బెత్తవే, మత్తవేదండ ముద్వృత్తి నెత్తమ్మి పూవెత్తురీతి న్నిలింపానిశారిష్టదారిష్టమాయాబలీవర్దముం బట్టి మర్దించి తంచు న్వడి న్మూకలాశ్వాకృతిం డాసినం గేశిజీవానిలంబు ల్భుజాదండశూకంబునం గ్రోలి నీ

1. బండిపెన్రక్కసుం గండడంగించియుఁ. 2. నీ కాపువ్రేపాపలన్.

యౌవనోద్యద్భుజాగర్వముం జూపవే, శరదభినవసాంద్రచంద్రప్రభా
ధౌతభాస్వత్కళిందాత్మజాసైకతోత్సంగవీథిం[1] ద్రిభంగ్యాకృతిన్నిల్చి
యాకుంచితభ్రూవిలాసంబుతో మోము వామాంసముం జేరఁగా
శోణదంతచ్ఛదాంతంబున న్వేణునాళంబు సంధించి రంధ్రాంతరన్యస్త
హస్తాంగుళీపల్లవాగ్రంబు లల్లాడ మ్రోయించిన న్ముక్తరోమంథ
నిష్పందగోబృందము న్వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్యందము న్మందమం
దాంశుమన్నందనావేగముం గందళన్నీరసారణ్యజీర్ణాగముంగాఁ గదం
బించుతత్పంచమారావము న్వించు నయ్యుంచువిల్కానికిం జిక్కి
రాధాదిగోపావరోధాంగన ల్డాసిన న్రాసక్రీడ మాయాసముల్లాసి
వై సౌఖ్యవారాశి నోలార్పవే, దర్పితాశేషదోషాచరాధీశదుస్సా
ధమై యున్న నీవిక్రమక్రీడ వీక్షింప నక్రూరుచే మామ పిల్పించినం
బోవుచోఁ ద్రోవ భావాతిగం బైన నీదివ్యరూపంబుఁ జూపం బరి
భ్రాంతుఁ డై యున్న మన్నింపవే వాని నీవానిఁగా, భోజభూజాని
యుద్వేజనం బందఁ దద్రాజధానిం బ్రవేశించి యేతెంచుచో ముం
దటం జందనాలేపము న్దర్శనం బిచ్చిన న్గుబ్జప్రియాలికి న్సజ్జకం బైన
యందంబు నొందింపవే, యాగపూజార్చితం బైనకోదండము న్ఖండ
ఖండంబుగాఁ జేయుచుం దద్ధనుర్దండరక్షాభటస్తోమము స్తంభులం బెల్లుగా
డొల్లఁగా వ్రేయుచు న్మల్లగర్జాభుజాస్ఫాలనాభీలమై యుల్ల
సడ్డిండిమారావవాచాలమై నిగ్రహాయాతరక్షోభటోదగ్రమైయున్న
యయ్యుగ్రసేనాత్మజాస్థానిఁ జొత్తేరఁ దత్తోరణక్షోణి నాధోరణుం
డుద్ధతిం బైపయిం గొల్పినం బట్టపేనుంగుఁ జెండాడి గండ
స్రవద్దానపంకంబునం బుండ్రముం గుంభనిర్ముక్తముక్తావళిం గర్ణ
దామంబున న్గట్టి రక్తంబునం బట్టె మైపూఁతయుం బ్రాఁతిగాఁ
బూసి తద్దంతకాండంబు కేల న్గదాదండమై యుండఁగా జెట్టివై గిట్టి
చాణూరుజానూరువు ల్నాలుమాఱు ల్వడిం ద్రిప్పి నీ వప్పళింప
న్భయభ్రాంతుఁడై పాఱ నుంకించునక్కంచుఁ గంసుం ద్రిలోకీనృ
శంసు న్నియుద్ధక్రియాపద్ధతిం గిక్కిస న్గొంతుత్రొ[2]ల్నొక్కవే,
దేవతాదుందుభివ్రాత ధింధింధిమి ధ్వానగాన స్వర్గోత్కర్ష హర్షం

1. ద్రిభంగిగతిఁ. 2. ల్నొక్కి మిక్కిలించి సన్నిక్కులఁ దేవతాదుందుభివ్రాత.

బులం గల్పకద్రుప్రసూనాతివర్ణంబులం బెల్లుగా నెల్లలోకంబు
లుల్లాసముం బొందఁగా వాసిరాజ్యంబునం బూజ్యుఁగా నుగ్రసేనుం
బ్రతిష్ఠాపితుం జేయవే, దుష్టు నష్టాదశాక్షౌహిణీవాహినీదుర్మదాంధు
న్జరాసంధు భీమాపదేశంబునం జేసి శాసించి కౌంతేయుచే రాజసూ
యంబు సేయించుచో జాత్యసూయ న్భయంబేది చేదిక్షమావల్లభుం
డెంతయున్ దుర్జనం బ్రల్లదం బాడినం బల్లెరం బెత్తి చిత్రంబుగాఁ
దచ్ఛిరఃకర్తనప్రౌఢి వర్తించి ధాత్రి న్వృథావాసుదేవప్రథాచండ
శౌండీరు నప్పౌండ్రుఁ జక్రాహతిం జక్కుఁగాఁ జేసి యీశానుఁ బోర
న్మహాసేననాగాననవ్యూహసన్నాహము ల్వీడ నెన్నాడి బాణాసుర
స్ఫారబాహాసహస్రచ్ఛిదాకేళిమై వాలి లోకంబుఁ బాలింపవే, ఘోర
భౌమాసురగ్రామణీశిక్షకా! కౌరవాకర్షితద్రౌపదీరక్షకా! ఖేదసం
దగ్ధసాందీపసూనుప్రదా! వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రవాళత్పదా! మా
ధవా! సత్యభామాధవా!

టీ. దండకము: కృష్ణావతారవర్ణనము.—యదుతిలక = యదువంశశ్రేష్ఠ, జగత్త్రయీ...సరః పద్మ-జగత్త్రయీ=మూఁడులోకములయొక్క, నిర్మితిప్రక్రియా=సృజించుటయందు, కర్మఠ=ఆసక్తుఁ డగుబ్రహ్మ యనెడు, ఇందిందిర=తుమ్మెదచే; బ్రహ్మచే ననుట. ఉద్భాసి=ప్రకాశించు, నాభీసరఃపద్మ = బొడ్డనెడుకొలఁకునందలి తమ్మిగలవాఁడ! పద్మనాభుని నాభిపద్మమున బ్రహ్మపుట్టుటంజేసి యాతఁ డాతనినాభిపద్మమునఁ దుమ్మెదభాతి నుండె ననియు నాతనినాభి లోఁతైకొలఁకువలె నమరియుండె ననియు భావము. పద్మాసతీ...ద్యోత-పద్మాసతీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, పాదపీఠాకృతి = పాదవిన్యాసపీఠముయొక్క యాకారముతో, ప్రస్ఫురత్=ప్రకాశించు, కౌస్తుభ = కౌస్తుభమాణిక్యమునుండి, అంకురిత=మొలకలెత్తిన, అళీక = కృత్రిమములైన, బాలాతప=లేయెండ లనెడు, ద్యోత=కాంతిగలవాఁడ! శ్రీవిష్ణునియురమునఁగల కౌస్తుభమందుండు లక్ష్మికిఁ బాదపీఠమువలె నుండె ననియు, నద్దానికాంతులు లేయెండలం బోలి మించుచుండె ననియు భావము. పద్యో...జాల-పత్=పాదమునందైన, ద్యోతరంగిణీ=ఆకాశగంగాసంబంధమైన, ఉద=నీటిచే, క్షాళిత=కడిగివేయఁబడిన, ఏణాంకభృత్ = జింకచిహ్నముగాఁగల చంద్రునిధరించినశివునియొక్క, పాంసుల ధూళిచే నిండిన, క్లిష్ట=చిక్కువడిన, వేల్లత్=చలించుచున్న, జటాజాల=జడలసమూహముగలవాఁడ! తొలుఁదొల్త, గంగ విష్ణుపాదమున నుద్భవించి పిదప నీశ్వరునిశిరసునఁ బడి క్రమముగ ముల్లోకముల వ్యాపించెను. దానంజేసి గంగోదకము శివునిపాంసులజటాజూటమును శుభ్రపఱుపఁజాలె నని గ్రహించునది. జాలంధర...

ఆవాస - జాలంధరోడ్యాణ మూలాఖ్యబంధత్రయీ = 'జాలంధరము, ఉడ్యాణము, మూలము' అను పేరుగల మూఁడుబంధములయొక్క, బంధ = నిర్బంధముచే, సంధుక్షిత=విజృంభితమైన, స్పర్శన=గాలియొక్క, స్పర్శ=తాఁకుటచే, నిర్గ్రంథిత = ముడిలేనివిగాఁ జేయఁబడిన, విప్పఁబడిన యనుట. గ్రంథిషట్క=ఆఱుగ్రంథులయొక్క; మూలాధారాది షట్చక్రములయొక్క యనుట. అంతర = నడుమను, ఉన్నిద్ర = మేల్కొనియున్న, కద్రూసుత=సర్పముయొక్క; కుండలినీశక్తియొక్క యనుట. శ్రీముఖ=శోభాయుక్తమైన మొగమునందైన, జ్వాలవల్లీ=కాంతిలతనుండి, పరిస్రంసమాణ=అంతట జాఱుచుండు, ఇందునిష్యంద = అమృతముచే సైన సర్వాంగనిష్పంద = సమస్తావయవముల స్థైర్యముగల, యోగీంద్ర=యోగిశ్రేష్ఠులయొక్క, హృద్వేదికా=మనఃపీఠములు, ఆవాస=వాసస్థానములుగాఁ గలవాఁడా! జాలంధరాదిబంధముల నిర్బంధవశమున గాలి రేఁగి తాఁకుటకతన గ్రంథిషట్కము విప్పఁబడు ననియు,దాన నాగ్రంథిషట్కమున నడుమం గల కుండలినీశక్తి మేల్కొను ననియు, నపుడద్దానినుండి యమృతము జాఱు ననియుఁ, దదాస్వాద పరాయణులై యోగులు నిశ్చలులై యుందు రనియు,నట్టియోగులమదులను బరమాత్ముఁడు తావుగాఁ గొనియుండు ననియు భావము. 'మూలాధారము,స్వాధిష్ఠానము, మణిపూరము, అనాహతము, విశుద్ధము, ఆజ్ఞ' అని షట్చక్రములకుఁ బేరులు. ఇందే గ్రంథిషట్క ముండు నని యెన్నవలయును. బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి-మున్నగునవి గ్రంథులకుఁ బేరులు. ఈవాసవాదుల్=ఈదేవేంద్రాదులు, సరోజాసనున్ = బ్రహ్మను, మున్నగాన్=ముందగునట్లుగా, చేసి=ఒనర్చి; బ్రహ్మను ముందిడికొని యనుట, సర్వంసహాభీరుభారంబున్=భూమి యను భయపడినదానియొక్క బరువును, పోన్=పోవునట్లుగా, త్రోయవే=తొలఁగింపవే, అంచున్=అనుచు, ప్రార్థించినన్=వేఁడఁగా, దేవకీదేవిగర్భంబునన్=దేవకీదేవియొక్క కడుపున, ఉద్భవంబు=పుట్టుకను, అంది=పొంది, బాహుద్వయద్వంద్వమున్=నాలుగుచేతులును, నందక...వ్రాతమున్-నందక=నందక మనుకత్తియు, స్యందనాంగ=చక్రమును, అబ్జ=శంఖమును, కౌమోదకీ=కౌమోదకి యనుగదయు, శార్ఙ్గ=శార్ఙ్గ మనుధనువును, ముఖ్య=మొదలగు, ఆయుధవ్రాతమున్ = ఆయుధములసమూహమును, పీతకౌశేయమున్ = పీతాంబరమును, వక్షోభాగంబునన్ = వక్షఃస్థలమున, మించు = ప్రకాశించునట్టి, శ్రీవత్సమున్ = శ్రీవత్స మనులాంఛనమును, చూపినన్=అగపఱుపఁగా, తల్లి = దేవకీదేవి, భీతిల్లుచున్ = భయపడుచు, కావు కావంగదే = రక్షింపవే రక్షింపవే, అన్నన్=అనఁగా, నీవు, అంతలోన్, కావుకావంచున్=కావుకావుమనుచు; శిశురోదనధ్వన్యనుకరణము.ఏడ్పుల్=రోదనములు, తలిర్పన్=ఒప్పఁగా, కసుగందవై = పసిపాపవై, తండ్రియత్నంబునన్ = తండ్రియొక్క ప్రయత్నముచే, నందగోష్ఠంబునన్

=నందునియావ్రులసాలలో, ఉన్నచోఁ=ఉండునపుడు, వ్రేతయై=గొల్లదియై, చేఁతిపాలు =చేఁదుపాలు; విషక్షీర మనుట. క్రోల్వఁ=త్రావించుటకై, ఏతెంచు=వచ్చిన, ఆపూత నాభూతనారీకుచంబు=ఆ పూతన యను రాకాసిపడఁతియొక్క స్తనమును, అగ్రహస్తంబునఁ = చేతికొనచే, పట్టి, తత్ప్రాణనిర్యాణశంఖంబు = ఆవనితయొక్క ప్రాణములు పోవునపుడైనచిందమును, పూరించుచందంబునఁ=నిండించువిధమున, గుక్కలఁ=ఊర్పులను, నొక్కి=అణంచి, మక్కించియుఁ=చంపియు, బండిరాకాసిఁ=శకటాసురుని, కీలు=సంధి, ఊడఁగాఁ=వదలునట్లుగా, తన్నియుఁ, వెన్నఁ=నవనీతమును, వేమాఱు=పలుమాఱు, కొల్లాడఁగాఁ = దొంగిలింపఁగా, గొల్లయిల్లాండ్రు = గోపికలు, నందారవిందాస్యతోఁ = నందునిపద్మముఖితో, అట్టు=నింద, కావించినఁ = చేయఁగా, నిక్కపుంబట్టివే=నిజముగ సుతుఁడవే, అంచుఁ, నిఁ, పట్టి=పట్టుకొని, చట్రోలితోఁ=ఱాతిరోటితోడ, కట్టినఁ=బంధింపఁగా, దిట్టవై=శూరుఁడవై, కిట్టి=సమీపించి, పెన్మద్దిమద్దుల్ = గొప్పవగుజంటమద్దులను; యమళార్జునుల ననుట. పడఁ, త్రోఁచియుఁ, శైశవంబుఁ = బాల్యమును, విడంబింపవే = అనుకరింపవే. దేవకీదేవి యనుపదము మొదలుకొని యింతవఱ కేకవాక్యము. ఇందు దేవకికి శ్రీకృష్ణుఁ డుదయించి తన నిజరూపముం జూపుట, నందునింటికి కంపఁబడుట, పూతనను జంపుట, శకటాసురుని హతునిఁ గావించుట, నవనీతమును మ్రుచ్చిలుట, తల్లి రోటం గట్టఁగా దానిం గిట్టుట, యమళార్జునుల భంజించుట మున్నగు శ్రీకృష్ణుని శైశవవిలాసములు వర్ణితము లయ్యెను. లేఁగలుఁ=ఆలదూడలును, గోపబృందంబుఁ = గోపాలకసమూహమును, బృందావనారణ్యవాటిఁ = బృందావన మనెడి యడవియొక్క ప్రదేశమున, నటింపఁ=సంచరింపఁగా, చలత్కాకపక్షంబుతోఁ = కదలునట్టి పిల్లజుట్టుతోను, బర్హిబర్హావతంసంబుతోఁ = నెమిలిపింఛెమురూపమగు శిరోభూషణముతోడను, మంజు...దామంబుతోఁ-మంజు=అందమైన, గుంజాఫల=గురివిందలయొక్క, ఉద్దామ = అధికమైన, దామంబుతోఁ = దండతోను, తానమానక్రియాశంసివంశంబుతోఁ = స్వరాంతరప్రవర్తనావ్యాపారమును బ్రకటించు పిల్లనగ్రోవితోను, ఏపు=అతిశయమును, దీపించు = ప్రకాశింపఁజేయు, నీప్రోపు=నీరక్షణము గల, వ్రేపాపలఁ=గొల్లపిల్లలను, క్రేపులఁ=ఆలమందలను, వైపరీత్యంబుగాఁ = వ్యత్యస్తమగునట్లుగా; అనఁగా వేఱుపడునట్లుగా, పాపి=ఎడఁబాయఁజేసి, ఆపద్మజుండు=ఆబ్రహ్మ, ఒక్కచోఁ = ఒకానొకప్రదేశమున, డాచినఁ = దాపఁగా, వానిరూపంబు = ఆ గోపాలకులయొక్కయు నాలమందలయొక్కయు స్వరూపము, నీవై = నీవే యయి; అనఁగా నీవే గోపాలకులయుఁ, గ్రేపులయు రూపును ధరించినవాఁడవై యనుట. పునస్సృష్టిఁ = ప్రతిసృష్టిచేతను, అస్రష్టగర్వంబుఁ =

ఆబ్రహ్మగర్వమును, ఖర్వంబుగాన్ =హ్రస్వమైనదిగా, చేయవే=ఒనర్పవే. బ్రహ్మగోపాలురను మందలను దాచివేసి మాయము చేయఁగా, శ్రీకృష్ణుఁడు తానే వానిరూపముం దాల్చి పునస్సృష్టి యొనర్చి సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మగర్వము నడంచె నని భావము. తోయవేగ... ధ్వానము-తోయవేగ = ఉదకవేగముచేత, ఉచ్చలత్=లేచిన, వీచికా = తరంగము లనెడు, మర్దళ=మృదంగలలయొక్క, ధ్వానము=ధ్వని, అగుబ్బగాన్ = అతిశయింపఁగా, ఉబ్బునన్ =సంతోషముతో, కేళిన్ = విలాసముతో, కాళిందిలోన్ = కాళిందియను మడువులో, కాళియాహి...మధ్యంబునన్ - కాళియాహి = కాళియ మను నాగము యొక్క, స్ఫటా=పడగ లనెడు, రంగ=నాట్యభూమియొక్క, మధ్యంబునన్, నడుమను, తాండవంబు=నృత్యమును, ఆడవే=చేయవే, తోడిగోపాలకశ్రేణికిన్ =నీతోఁ గలిసిమెలసి యున్న గోపాలురకును, నీకున్, జన్నంబులన్ =యజ్ఞంబులందు, మీఁదుగాన్ =ముడుపుగా, ఉన్న=ఉంచిన, అన్నంబులన్, వంచితాత్మేశలై=మోసపుచ్చిన పతులుగలవారై పంచలన్ =గృహపార్శ్వప్రదేశముల, చల్దులు, అందీన్ =అందింపఁగా; ఇది శబ్దపల్లవ మని యందురు. మునిస్త్రీలకున్ =మునిపత్నులకు, లీలన్ =విలాసముతో, కైవల్యము = మోక్షమును, కొల్ల=అనివార్యముగా, ఈవే=ఒసంగవే. మునిపత్నులు తమ పతులకుం దెల్పక దేవతలకై ముడుపుగా నుంచిన యన్నములం దెచ్చి శ్రీకృష్ణునకును, నాతనితోడిగోపాలురకును నొసంగ వాని నారగించి వారికి మోక్షముం గృపచేసె నని భావము. సర్వదేవతాస్వరూపుఁడును, యజ్ఞపురుషుఁడును నగు శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లొనరించుటలో వింత యేమి? తత్ప్రీణనమునకేగదా యజ్ఞాదు లేర్పడినవి. పెనుంజిల్వయై=పెద్దపామయి, బల్విడిన్ = ఉద్ధతితో, జంగిలిన్ =ఆలమందను, మ్రింగు దైతేయువాతన్ = రాక్షసునినోటను, వడిన్ =వేగముగ, చొచ్చి=ప్రవేశించి, మై=శరీరమును, పెంచి=వృద్ధినందించి, తత్కాయమున్ = ఆసర్పరూపియగు రక్కసునిశరీరమును, రెండుపాయల్ = రెండుచీలికలు, పడన్ =పడునట్లుగా, చించి=చీరి, గోపంక్తిన్ =ఆలచాలును, పోషింపవే = రక్షింపవే. గుంపులై=సమూహములై, ఇంపులన్ = ప్రేమలతో, కూడి=కలసి, ఆభీరులు = గొల్లలు, ఆదేవతానేతకున్ = ఆదేవేంద్రునకు, జాతరల్ = ఉత్సవములు, సేయన్, వారించి = వల దని, తత్పూజనల్ =ఆయ్యర్చనలను, నీవు, కైకొన్నన్ =స్వీకరింపఁగా, మేకొన్న=అంగీకృతమైన, పేరల్కతోన్ =పెద్దకోపముతో, పుష్కలావర్తకాబ్దంబులన్ = పుష్కలావర్తకములను మేఘములను, పంపఁగాన్ ,అంపజాలంబుగాన్ =బాణసమూహమగునట్లుగా, కొండలు, ఉర్లంగన్ = పెకలింపఁబడునట్లు, వర్షించినన్, కాందిశీకత్వమున్ = భయపడి పాఱిపోవుటను, పొందు=పొందిన, ఆమందలన్ =ఆలమందలను, ప్రోవన్ = రక్షించుటకొఱకై, గోవర్ధనంబు = గోవర్ధన మనుకొండను, ఎత్తవే=పైకెత్తితివిగావా! గొల్ల

లెల్ల దేవేంద్రున కుత్సవం బొనర్ప నెంచి సర్వసంభారములం గూర్చికొని సిద్ధముగనుండ శ్రీకృష్ణుఁడు వారి నింద్రునకై జాతర సేయవల దని వారించి తత్సంభారములను దత్తూప్వజనములను, దత్థాన్సమునఁ దానే పొందఁగా నింద్రుఁడు కోపించి పుష్కలావర్తముల ననిపి మహోపద్రవముగ వర్షింపించిన గోవులును గోపకులును గాందిశీకులు గాఁగ గోవర్ధనము గొడుగువడువున నెత్తి దానిక్రింద గోవులను గోపకులను నుంచి రక్షించె నని తాత్పర్యము. మత్తవేదండము=మదగజము, ఉద్వృత్తిన్=ఉద్ధతితో, నెత్తమ్మిపూవు=మనోజ్ఞమగు పద్మమును, ఎత్తురీతిన్ = ఉద్ధరించుగతిని, నిలింపా...వర్దమున్ - నిలింప = దేవతలకు అనిశ=ఎల్లపుడును, అరిష్ట=ఆపత్తును, ద=ఇచ్చునట్టి, అరిష్ట=అరిష్టమను పేరుగల, మాయాబలీవర్దమున్ = కృత్రిమవృషభమును, పట్టి, మర్దించితి = కొట్టితివి. అంచున్, వడిన్ = శీఘ్రముగ, ఘూకలాశ్వాకృతిన్ = మదించినయశ్వము నాకారముతో, డాసినన్ = సమీపింపఁగా; రూ. అ. డాయు. దకారమునకు డకారము కల్గె. కేశిజీవానిలంబుల్ = కేశి యనురాక్షసుని ప్రాణవాయువులను, భుజాదండఘూకంబునన్ = చెయి యనుసర్పముచే, క్రోలి=త్రావి, నీయాపనోద్యద్భుజాగర్వమున్=నీసంబంధమైన ప్రాయమువలన నుదయించిన భుజములమదమును, చూపవే=అగపఱుపవే! సర్పము వాయుభక్షకమగుటం జేసి ప్రాణవాయుభక్షణసమర్థనార్థము భుజమునందు సర్పత్వ మారోపిత మయ్యెను. శరదభినవ...వీథిన్-శరత్=శరత్కాలముచే, అభినవ = నూతనమైనదియు, సాంద్ర=దట్టమైనదియు నగు, చంద్రప్రభా=వెన్నెలచే, ధౌత=తెల్లనైన, భాస్వత్=ప్రకాశించునట్టి, కళిందాత్మజా=యమునానదియొక్క, సైకత=ఇసుకతిన్నెయొక్క, ఉత్సంగవీథిన్ = అంకభాగమున, త్రిభంగ్యాకృతిన్ = ముువ్వంకయైనయాకారముతో, నిల్చి = ఉండి, ఆకుంచితభ్రూవిలాసంబుతోన్ = గటివంకబొమలయొక్క అందముతో, మోము = ముఖము, వామాంసమున్ = ఎడమబుజమును, చేరఁగా=చెందఁగా, శోణదంతచ్ఛదాంతంబునన్=ఎఱ్ఱనైన పెదవియొక్క కొనచే, వేణునాళంబున్=పిల్లనగ్రోవిని, సంధించి = పట్టి, రంధ్రాంతర...గ్రంబులు - రంధ్రాంతర = బిలములమధ్యలందు, న్యస్త=ఉంచఁబడిన, హస్త = చేతులయొక్క, అంగుళీపల్లవ = చిగురులంబోలు వ్రేళులయొక్క, అగ్రంబులు=కొసలు, అల్లాడన్=చలింపఁగా, మ్రోయించినన్ = వాగునట్లు చేయఁగా, ముక్త...బృందమున్-ముక్త = విడువఁబడిన, రోమంథ = నెమరుకలదియు, నిష్పంద=చలింపనిదియు నగు గోబృందమున్ = ఆవులసమూహమును, వ్యక్త...నిష్యందమున్ - వ్యక్త=ప్రకటిత మగు, గోవర్ధనగ్రావ = గోవర్ధనపర్వతపురాలయొక్క, నిష్యందమున్ = స్రవించుటయు, మంద...వేగమున్-మందమంద = మిగుల మందమైన, అంశుమన్నందనా=సూర్యునికూఁతు రగు కాళిందియొక్క, వేగమున్=త్వరయును, కందళత్ .....

గముఙ్ - కందళత్ = మొలకలెత్తు (చిగుర్చు), నీరసారణ్యా = ఎండినయడవియందలి, జీర్ణాగముఙ్ = ముసలిమ్రాఁకులు గలదియు, కాకఙ్ = అగునట్లుగా, కదంబించు = వాసించునట్టి, తత్పంచమారావముఙ్ = ఆవేణునాదసంబంధ మగు పంచమధ్వనిని, వించుఙ్=ఆకర్ణించుచు, అయ్యించువిల్కానికిఙ్ = ఆమన్మథునకు, చిక్కి = వశలై, రాధాదిగోపావరోధాంగనల్ = రాధ మున్నగుగోపాలురభార్యలు, డాసినఙ్ = చేర రాఁగా, రాసక్రీడఙ్ = రాసక్రీడచే, మాయానుమల్లాసివై = మాయానందముగల వాఁడవై, సౌఖ్యవారాశిఙ్=సుఖసముద్రమున, ఓలార్పవే = ఈఁదఁజేయవే. శరచ్చంద్రికచే మిగుల ధవళితమైన యమునాపులినోర్విని శ్రీకృష్ణుఁడు ముప్వంకగా నిల్చి గతివంక బొమ లమర మోము వామాంసమున నమరిచి పెదవులందు మురళి నమర్చి మురళీబిలముల వ్రేళులు చలింపఁ బంచమనాద మెలర్ప వాయింప, నాలమందలు నెమరువేయుట మాని నిశ్చలములై నిల్చె ననియు, గోవర్ధనగిరిశిలలు కరఁగె ననియు,యమునాప్రవాహ వేగముం గూడ మిగుల మెల్లనయ్యె ననియు, మ్రోడులు చిగిర్చె ననియు, రాధాదిగోపాంగనలు మన్మథవశ లై యాతనికడ కేతెంచి రనియు, వచ్చినవారలను రాసక్రీడావిశేషమునఁ గృత్రిమానందపరవశుఁడై యానందాబ్ధి నోలలాడించె ననియు భావము. అనఁగా శ్రీకృష్ణుని మురళీగానమాధురిని రాలు గరఁగె ననియు, నావులుగూడ పరవశములయ్యె ననియు, గోపికలు మన్మథవశలైరనియు యచేతనమగు యమునాప్రవాహముఁగూడఁ బరవశమయ్యె ననియు, మ్రోడులుగూడఁ జిగిర్చె ననియుఁ దాత్పర్యము. గోపికలసమూహమున నొక్కొక్కద్వంద్వముతో శ్రీకృష్ణుఁడు తా నొక్కఁడే పలురూపములం దాల్చి మండలాకృతిని విహరించుట రాసక్రీడావిశేషముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్పితా...దుస్సాధమై-దర్పిత=గర్వితులైన, అశేష=సమస్తమైన, దోషాచరాధీశ=నిశాచరపతులకును, దుస్సాధమై=సాధింపరానిదై, ఉన్న నీవిక్రమక్రీడఙ్ =నీపరాక్రమక్రీడను, వీక్షింపఙ్ = చూచుటకై,అక్రూరు చేఙ్ =అక్రూరుఁడనువాని చే, మామ = మామయగుకంసుఁడు, పిల్పించినఙ్ =పిలిపింపఁగా, పోవుచోఙ్ =ఏఁగునపుడు, త్రోవఙ్ =మార్గమున, భావాతిగంబు = ఊహింపరానిది, ఐన, నీదివ్యరూపంబుఙ్ = నీమంగళరూపమును, చూపఙ్ = అగపఱుపఁగా, పరిభ్రాంతుఁడై=విమోహితుఁడై, ఉన్నఙ్ =ఉండఁగా, వానిఙ్ =ఆయక్రూరుని, నీవానిఁగాఙ్ =నీభక్తునిఁగా,మన్నింపవే=గారవింపవే.కంసుఁడు శ్రీకృష్ణుని పరాక్రమముం జూడ నక్రూరునిచేఁ బిలిపింపఁగా శ్రీకృష్ణుఁ డేఁగుచు దారిలో నక్రూరునకుఁ దన దివ్యరూపముం జూపె ననియు, దాన నాతఁడు భ్రాంతుఁడుగా వాని మన్నించె ననియు భావము. భోజభూజాని = కంసుఁడు, ఉద్వేజనంబు = భయమును, అందఙ్ = పొందునట్లుగా, తద్రాజధానిఙ్ = ఆతని ముఖ్యపట్టణమగుమధురను, ప్రవేశించి = చొచ్చి,

ఏతెంచుచోన్=వచ్చునపుడు, చందనాలేపమున్ = చందనపంకమును, దర్శనంబు =
కానుకగా, ఇచ్చినన్=ఒసఁగఁగా, గుజ్జుప్రోయాలికిన్ = కుబ్జ యనుగృహిణికి, సజ్జకం
బైన=మనోజ్ఞమైన, అందంబున్=సొగసును, ఒందింపవే=పొందునట్లు చేయలేదా!
చందనాలేపము గ్గానుకగా నొసంగఁ గుబ్జకు సుందరరూపముం గృష్ణుఁడు కృపచేసె నని
భావము యాగపూజార్చితంబైన = యజ్ఞార్చనచేఁ బూజితమైన, కోదండమున్=ధను
వును, ఖండఖండంబుగాన్ = తుత్తునియలుగా, చేయుచున్, తద్ధను...మస్తంబులన్ -
తద్ధనుర్దండ = ఆకోదండముయొక్క, రక్షా=రక్షించుటకల, భటస్తోమ = భటసమూహ
ములయొక్క, మస్తంబులన్=శిరస్సులను, పెల్లుగాన్ = అధికముగా, డొల్లఁగాన్ =
జాఱునట్లు, వ్రేయుచున్=కొట్టుచు, మల్ల...భీలమై-మల్ల = జెట్టులయొక్క, గర్జా =
సింహనాదములతోడను, భుజాస్ఫాలన=భుజముల యప్పళించుటలతోడను, ఆభీలమై =
భయంకరమై, ఉల్లసత్ ...వాచాలమై-ఉల్లసత్ = ఒప్పుచున్న, డిండిమారావ=డిండిమ
మను వాద్యవిశేషముయొక్కధ్వనిచే, వాచాలమై = ధ్వనించుచున్నదై, నిగ్రహా...
దగ్రమై-నిగ్రహ=శిక్షించుటకై, ఆయాత=వచ్చిన, రక్షోభట = రక్షకభటులచే, ఉద
గ్రమై=అధికమైనదై, ఉన్న, అయ్యుగ్రసేనాత్మజాస్థానిన్ = ఆకంసుని యాస్థాన
భూమిని, చొత్తేరన్=ప్రవేశింపఁగా, తత్తోరణక్షోణిన్ = ఆసభాభవనబహిర్ద్వారప్రదే
శమున, ఆఘోరణుండు=మావటీఁడు, ఉద్ధతిన్ = అతిశయముతో, పైపయిన్ = మీఁద
మీఁద, కొల్పినన్=పురికొల్పఁగా, పట్టపేనుంగున్ = పట్టపుగజమును; కువలయాపీడ
మనుదానిని, చెండాడి=చంపి, గండ...పంకంబునన్-గండ=చెక్కిళులనుండి, స్రవత్=
జాఱుచున్న, దాన=మదమను, పంకంబునన్=బురదచే, పుండ్రమున్=తిలకమును, కుంభ
నిర్ముక్తముక్తావళిన్=కుంభస్థలమునుండిజాఱినముత్తెములసమూహముచే, కర్ణదామంబునన్
=చెవుల కలంకారమగుదండను, కట్టి = కూర్చికొని, రక్తంబునన్=ఆయేనుఁగు నెత్తుటిచే,
పట్టై=సాంద్రమగు, మైపూఁతయున్=శరీరలేపమును (చందనపుఁబూఁతవంటిదానిను
ట), ప్రాఁతిగాన్=సొగసుగా, పూసి=పూసికొని, తద్దంతకాండంబు=ఆయేనుఁగుయొక్క
దండముంబోలుదంతము, కేలన్=హస్తమున, గదాదండమై=గదరూపమగు నాయుధవిశే
షమై, ఉండఁగాన్, జెట్టివై = మల్లుఁడవై, చాణూరు=చాణూరుని, జానూరువుల్=
మోఁకాళ్లను దొడలను, నూఱుమాఱుల్=నూఱుపర్యాయములు, వడిన్ = శీఘ్రముగ,
త్రిప్పి=గిరగిరఁద్రిప్పి, గిట్టి=చంపి, నీవు, అప్పళింపన్=చఱువఁగా; భుజోర్వాస్ఫాలన
మొనర్పఁగా ననుట. భయభ్రాంతుఁడై = భయముచేఁ దెలివితప్పినవాఁడై, పాఱన్ =
పాఱిపోవుటకు, ఉంకించు=యత్నించునట్టి, అక్రించున్=ఆరాక్షసుని, కంసున్ =
కంసుని, త్రిలోకీనృశంసున్ = ముల్లోకములకు హింసకుఁడైనవానిని, నియుద్ధక్రియా

పద్ధతిన్ = బాహుయుద్ధవ్యాపారముయొక్క మార్గమున, కిక్కురన్ = మిక్కిలి నొక్కుటచేత, గొంతుక్రోల్ =కంఠనాళమును, నొక్కవే = అదుమవే! దేవతా... హర్షంబులన్ - దేవతా = సురలసంబంధమైన, దుందుభివ్రాత=దుందుభులను వాద్యవిశేష ములగుమియొక్క, ధింధింధిమిధ్వాన = ధింధింధిమియనుధ్వనితోఁగూడిన, గానస్వర= గీతస్వరములయొక్క, ఉత్కర్ష=అతిశయము చేనైన, హర్షంబులన్ =సంతోషములతో, కల్పకద్రు...వర్షంబులన్ - కల్పకద్రు = కల్పవృక్షసంబంధమైన, ప్రసూనాతినర్షం బులన్ =పుష్పరూపములగు విపులమైనవర్షములచే, పెల్లుగాన్ =అధికముగా, ఎల్లలోకం బులున్ =సమస్తలోకములు (అనఁగా వానియందలిజను లనుట), ఉల్లాసమున్ =సంతోష మును, పొందఁగాన్ = పొందునట్లుగా, వానిరాజ్యంబునన్ = ఆకంసునిరాజ్యమున, పూజ్యుఁగాన్ =పూజింపఁదగువానినిగా, ఉగ్రసేనున్ =ఉగ్రసేనుఁ డను కంసునితండ్రిని, ప్రతిష్ఠాపితున్ =నెలకొల్పఁబడినవానినిగా, చేయవే=ఒనర్పవే, కంసునిరాజధానిం బ్రవే శించునపుడు బహిర్ద్వారమున మావటీఁడు మదగజముం గువలయాపీడముం దనపైఁ బురి కొల్ప శ్రీకృష్ణుఁ డద్దానిం జంపి దానిమదమునఁ దిలకమును దిద్దికొని దాని కుంభస్థలము నందలి ముత్యములఁ గర్ణపూరముగఁజేసికొని దానిరక్తము మైపూఁతగ నొనర్చి దాని దంతముం గదాదండముగఁజేకొని భయదమైన కంసాస్థానభువిం జొచ్చి చాణూరుని మల్లుని మడియఁజేసి కంసుని కంఠనాళమును నొక్కి చంపి యాతనిపట్టణమున నాతని తండ్రి నుగ్రసేనుం దేవదుందుభులు మ్రోయం బ్రతిష్ఠించె నని భావము. దుష్టున్ =దుర్మా ర్గుని, అష్టాదశాక్షౌహిణీవాహినీదుర్మదాంధున్ = పదునెనిమిది యక్షౌహిణులపరిమా ణము కల సేనచేనైన దుష్టమైనగర్వముచే గ్రుడ్డివాఁడైనదానిని; పదునెనిమిదక్షౌహిణులు గల వని గర్వించి కన్నుగాననివాఁ డనుట.జరాసంధున్ =జరాసంధుఁ డనువానిని, భీమాప దేశంబునంజేసి=భీమునిమిష చే, శాసించి=చంపి, కౌంతేయుచేన్ =ధర్మరాజుచే, రాజ సూయంబు = రాజసూయ మనుయజ్ఞంబును, చేయించుచోన్ =ఒనరింపఁజేయునపుడు, జాత్యసూయన్ =జాతియందైనయసూయచే;తాను క్షత్రియుండనని యుఁగృష్ణుఁడు కాఁ డనియు ననుసీర్ష్యచే ననుట. భయంబు=వెఱపును, విడి = విడిచి, చేదిక్ష్మావల్ల భుండు=చేదిదేశాధీశుఁ డగు శిశుపాలుఁడు, ఎంతయున్ =మిక్కిలి, త్రుళ్లినన్ =మిడిసి పాటుచే, ప్రల్లదంబు = దుష్టాలాపములు, ఆడినన్ =పలుకఁగా, పళ్లెరంబు = పళ్లెరముం బోలుచక్రమును, ఎత్తి=పైకెత్తి, తచ్ఛిరఃకర్తన ప్రౌఢిన్ = ఆతని తలనఱుకుటయందలి ప్రౌఢత్వముతో, వర్తించి=ఒప్పి, పదునెనిమిదక్షౌహిణులు తనకుఁ గలవని గర్వించియున్న జరాసంధుని శ్రీకృష్ణుఁడు భీమునిచేఁ జంపించి శత్రుశూన్యముగ భువినొనర్చి శత్రుజయా

నంతరమునఁ జేయఁదగినరాజసూయ మనుయాగముం గొంతేయాగ్రజుచేఁ గావించి యం దర్ఘ్యప్రదానవిషయమునఁ దన్నర్హునిగ నెన్నికొనఁగా శిశుపాలుఁడు తన్నుత్తమ క్షత్త్రియుఁడవు గావని దుర్భాషలాడినఁ, జక్రాహతి నాతని తలం దునిమె నని భావము. రెండుశకలములుగ నుదయించినవానిని జర యనుదేవత సంధించి యొకటిగఁ జేయుటం జేసి జరాసంధనామ మాచేదీశునకుఁ గల్గెను, అక్షోహిణి యనియు నోకారమధ్యముగఁ గవు లుపయోగించియున్నారు. 'సహస్రాక్షోహిణు లట్లు మీరు చూడరె యెందుఁ' అని తిక్కన. ఇరువదియొకవేయియు నెనిమిదినూర్ల డెబ్బదిరథములును, నన్నియె గజములును నఱువదియేనువేలయాఱునూర్లపదిగుఱ్ఱములును, నొకలక్షయుఁ దొంబదిమూఁడు వేలమూఁడువందలయేఁబది కాల్బలమును గల్గినవాహిని యక్షోహిణి నాఁబడు నని యాది పర్వము. రాజసూయము = రాజులఁ జంపినకారణముగాఁ జేయునది. ధాత్రిన్=భువిని, వృథావాసు......శౌండీరున్-వృథా=వ్యర్థముగా, వాసుదేవ=వాసుదేవుఁడను, ప్రథా =ప్రసిద్ధిగల, చండ = దుష్టుఁడైన, శౌండీరున్=గర్వితుఁడైనవానిని, అపౌండ్రున్ = ఆపౌండ్రకుఁ డనువానిని, చక్రాహతిన్=సుదర్శనమనుచక్రంపుదెబ్బచే, చక్కఁగాన్= ముద్దగా, చేసి; చంపి యనుట. శ్రీకృష్ణుఁడు వసుదేవాపత్యముగాన వాసుదేవుఁ డనుపే రాతనియెడల నన్వర్థ మగును. పౌండ్రకుఁ డట్లుగాక తగనిరీతిని దావాసుదేవుఁ డనుతన నామముం దాల్చి దుష్టుఁడై పరఁగుచుంట శ్రీకృష్ణుఁ డాతనిం జంపె నని తాత్పర్యము. పోరన్=యుద్ధమున,మహాసేన...సన్నాహముల్-మహాసేన=కుమారస్వామియొక్కయు, నాగానన=గజాననునియొక్కయు, వ్యూహసన్నాహముల్=సేనాసన్నివేశపుఁగ్రమములు, వీడన్=విచ్చిపోవునట్లుగా, ఈశానున్=శంకరుని, వెన్నాడి=తఱిమి, బాణాసుర... కేళిమైన్ - బాణాసుర=బాణుఁ డనురక్కసునియొక్క, స్ఫార = విస్తారమైన, బాహా సహస్ర=వేయిచేతులయొక్క, ఛిదాకేళిమైన్=నఱకుట యనునాటచేత, వాలి=మించి, లోకంబు=జగమును, పాలింపవే=రక్షింపవే. శ్రీకృష్ణసుతుఁ డనిరుద్ధుఁ డుషాసఖి యగు చిత్రలేఖ దగుమంత్రబలమున బాణతనూజ యైన యుష యనుకన్యకదగునంతిపురంబు నకు గొనిపోఁబడి యామెతోడం గూడియుండ నంత నామెకు గర్భ మొదవఁ దత్క న్యాసఖులు భయపడి బాణున కావిషయమును నివేదించిరి. అంత నారాక్షసరాజనిరుద్ధుఁ గారాగారమున నిరుద్ధుఁ జేసెను. శ్రీకృష్ణు: డాతని విడువు మని కోరినను నాతఁడు విడువ కుండెను. బాణునితపమునకు మెచ్చి శివుఁ డాతనివాకిటఁ గాపరియై యుండువాఁడు గాన శ్రీకృష్ణాదులు బాణునిపై దండెత్తినపుడు శివుఁడు తనభక్తునకుఁ గుమారస్వామి తోడను గజముఖునితోడను బ్రమథగణసమేతుఁడై తోడుసూపెను. అయ్యుదనున జన్య మున శ్రీకృష్ణుఁ డాకుమారబలమును గజముఖునిబలమును గాందిశీకమొనర్చి యీాశు

నోడించి బాణుం జంపి యుషానిరుద్ధులం గొని పురికేఁగి వారికిఁ గల్యాణమొనర్చె నను కథ యిచట ననుసంధింపఁదగును. ఘోరభౌమాసురగ్రామణీశిక్షకా = భయంకరుఁడైన భూమిసుతుండైన నరకాసురుం డను రాక్షసశ్రేష్ఠుని శిక్షించినవాఁడా, కౌరవాకర్షిత ద్రౌపదీరక్షకా = కౌరవునిచే నీడ్వంబడు ద్రౌపదిని రక్షించినవాఁడా! ఖేదసందగ్ధసాందీపసూనుప్రదా=దుఃఖముచేఁ బరితప్తుఁడైన సాందీపునకుఁ గుమారుఁ నొసంగినవాఁడా, (ఉజ్జీవింపఁజేసినవాఁ డనుట) వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రవాళత్పదా=వేదము లనుకొమ్మల యొక్క యగ్రముల నొప్పునట్టిచిగుళ్లవలె నాచరించుచున్నపాదములు గలవాఁడ; వేదాంతవేద్యుఁ డని భావము. మాధవా = శ్రీకృష్ణా(లక్ష్మీపతీ), దీనిచే రుక్మిణీపతిత్వము సూచితము. సత్యభామాధవా=సత్యభామకుఁ బతియైనవాఁడా.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణుని శైశవాద్యవస్థలం దగుకృత్యములు సరసముగ వర్ణితములు అందు ముఖ్యముగ దుష్టశిక్షణ మిందు సూచిత మగుటం జేసి, యాతనివిష్ణుత్వమును సమర్థిత మగుచున్నది. దీనిం దండకం బండ్రు. ఇది యుద్ధురమాలావృత్తములలోఁ జేరును. తొలుఁదొల్త నగణములు రెండు నిల్పి పిదప నన్నియు రగణములే నిల్పుట యొకలక్షణము. ఒక నగణము తొలుతను, బిదప నన్నియుఁ దగణములే నిల్పుట వేఱొకపక్షము. అన్నియుఁ దగణములే నిల్పుట యొండొకపక్షము. ఇందేదేని స్వీకరింపనగును. ఈ దండకమునఁ దొలుత రెండునగణములును బిదప రగణములును నిల్పఁబడినవి. కాన మొదటవ్రాసినలక్షణమునకె యియ్యది లక్ష్యమగుచున్నది. సమాన మగు గురు లఘువులు గలరగణములతోనే కూర్పఁబడిన చోట దీని గణ సమకదండక మనఁ జనును. మనోహరము లగు ననుప్రాసాదిశబ్దాలంకారములతోడను స్వభావోక్త్యాద్యర్థాలంకారములతోడను, మృదుమధురపదసందర్భముతోడను, నిది హృద్యంబై వెలయుచున్నది. ముక్కుతిమ్మనార్యుముద్దుపలుకులం దాయాయాసందర్భముల మనోజ్ఞమై యమరియున్నది.

కృష్ణుఁడు వైజయంతమున విడియుట.

చ. అని కొనియాడి విశ్వభువనైకధురంధర ! నేఁడు రేపు నీ
వనితయు నీవు నిచ్చట నవశ్యము మజ్జనభోజనాదిపూ
జనములు గైకొనన్వలయు సమ్మతిమై నని పల్క దేవతా
జననికి మ్రొక్కి యియ్యకొని జంభవిరోధి మొగంబుఁ జూచినన్. 39

టీ. అని, కొనియాడి = నుతించి, విశ్వభువనైకధురంధర = సమస్తప్రపంచమునకు ముఖ్యుఁడైనభారవాహకుఁడా; నీవనితయున్, నీవున్, నేఁడున్ = ఈదినము

నను, రేపుక్ = మఱుచటిదినమునను, ఇచ్చుటక్, అవశ్యముక్ = తప్పక, మజ్జన భోజనాదిపూజనములు = స్నానము భోజనము మున్నగుసపర్యలు, సమ్మతిమైక్ = అంగీకారముతో, కైకొనక్ వలయును = స్వీకరింపవలెను, అని, పల్కుక్ = అనఁగా, దేవతాజననికిక్ = దేవతలకుఁ దల్లియైనయదితికి, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, (కృష్ణుఁడు కర్త), ఇయ్యకొని = అంగీకరించి, జంభవిరోధిమొగంబుక్ = జంభశత్రువగు నింద్రుని మోమును, చూచినక్=తిలకింపఁగా.

భా. సుగమము.

వ్యా-విశే. మెయి. మయి. మై. ఇవి తృతీయాప్రత్యయార్థకములు.

చ. అమరవిభుండు నేరి వినయానతుఁడై విడిపట్టు వైజయం
తమునను జిత్తగింపు మన నవ్వుచుఁ దద్బలదైత్యవైరిహ
స్తముఁ గయిదండ గొంచు గిరిశప్రముఖాఖిలలోకపాలకుల్
క్రమమునఁ జేరి కొల్వఁ జని కాంచెఁ దదున్నతసౌధరాజమున్. 40

టీ. అమరవిభుండు = దేవేంద్రుఁడు, చేరి=సమీపించి, వినయావనతుఁడై=అడఁకువచే నమ్రుఁడై, విడిపట్టు=విడిదల, (బస) వైజయంతమునక్=వైజయంత మనుప్రాసాదమును, ఇంద్రుఁ డుండుమేడ కిది పేరు. చిత్తగింపుము = అనుగ్రహింపుము, అనక్, నవ్వుచుక్, తద్బలదైత్యవైరిహస్తముక్ = ఆ బలాసురశత్రు వగు నింద్రునిచేతిని, కయిదండ=ఊఁత, కొంచుక్=స్వీకరించుచు, గిరిశప్రముఖాఖిలలోకపాలకుల్ = ఈశానుఁడు మొదలగులోకపాలురు, క్రమమునక్ = వరుసగా, చేరి=సమీపించి, కొల్వక్ = సేవింపఁగా, చని=ఏఁగి, తదున్నతసౌధరాజముక్=అయ్యింద్రునిసౌధశ్రేష్ఠమును, కాంచెక్ = చూచెను.

భా. సుగమము.

వ్యా-వి. కయి. రూ. కై. కయి=చేతికి, దండ-ఆశ్రయము=కైదండ.

వైజయంతవర్ణనము

వ. అదియును నామరసరిదుపహృతహేమతామరసస్తోమతోరణతామ రామణీయకసూచితసౌదామనీవిలసితంబును, గనత్కనకకింకిణీకులసంకులక్వాణముగ్ధమధురాలాపనృత్యన్నిజాపత్యమూర్త్యావహాపార్శ్వప్రవర్తమానవిమానసంతానంబును, నర్థిజనాభిమతదానార్థసంగ్రహసంశయాపాదిసమస్తవస్తుప్రతిబింబసంభావితశేఖరీకృతచింతారత్నంబును, నత్యుక్ష్ణసహస్రాక్షమణిగవాక్షావళీసాక్షాత్కృతనాకలక్ష్మీకటాక్ష

వీక్షావిశేషంబును, ననర్ఘమణిస్తంభ ప్రతిబింబితనృత్యదప్సరస్సహస్ర ప్రదర్శ్యమానలాస్యావలోకన సారస్యాగతగృహదేవతాశతసన్నిధానంబును, పులోమనముచి జంభపాకవృత్రబలప్రముఖదైత్యవిధ్వంసన సన్నద్ధశతమన్యుజన్యసన్నాహానుకారిచిత్రకర్మవిచిత్రతభిత్తిభాగంబును, వళితరుచిరరుచి నిరంతరస్ఫాటికకూటాంతరవిశ్రాంతైరావతోచ్చైశ్శ్రవస్సూచ్యమాన క్షీరసాగరస్నానక్రమంబును, దరంగితమణి [1]భృంగారకవీటికా కరండతాలవృంతచామరదర్పణకళాచికాపాదుకాదిపరికరప్రపంచ సంచితకరాంచల[2]విశ్వకర్మనిర్మితయంత్రపాంచాలికాసంచయ వంచితపరమార్థపరిచారికాసార్థంబును, నిరంతరసంతానానోకహదుకూలమయపతాకాశతాకారితాకాశగంగాచటుల తరంగావతరణంబును, సమంతతస్తంతన్యమానతోయకర్మాంతికనిర్ముక్తమందార విటపి మకరందగంధసలిలసేకాతిరేకశీతలమణివేదికాప్రదేశంబును, బహిర్ద్వారవితర్దికాప్రకోష్ఠప్రతిష్ఠాపితాష్టాపదఖట్వాస్తీర్ణ హరిచందనసాలబాలపల్లవోల్లసితసంధ్యారాగసంధానంబును, నవిరళకల్పప్రసవరజఃపటలపటవాసపాంసువాసిత కౌశేయవితానపటీ ప్రకటీకృత చంద్రాతపపరిపాటికంబు నగుచుఁ, జతురతరశచీకరవిరచితంబులై మణికుట్టిమతలప్రతిబింబితతారకాకుటుంబంబుల విడంబించు పారిజాతకుసుమోపహారంబులవలన, స్వాహాబాహాంచలావాహితంబులై మహారజతపాత్రంబులఁ జిత్రంబులుగా వెలుంగునారాత్రికాదీపకళికలవలన, యమకామినీధూమోర్ణాతీర్ణంబులై విస్తీర్ణంబుగా నెగయు మలయజకాలాగురుధూపధోరణులవలన, యాతుధానావరోధవధూవిధీయమానంబులై విలసిల్లు గృహప్రవేశసమయసముచితబలివిధానసంవిధానంబులవలనఁ, బాశధరమత్తకాశినీసూత్రితంబులై విలోకనపాత్రంబు లగు లలితప్రవాళలతావందనమాలికలవలనఁ, బవమానమానవతీనియుక్తంబులై బాలికాజనంబులకరతలంబులం బరిభ్రమించు కర్పూరతాలవృంతంబులవలన, నరధర్మసధర్మిణీనిర్మితంబులగునిధానకల్పితశంఖపద్మమకరాకారరంగవల్లీమతల్లికలవలన, నయ

1. భృంగారుదుకూలపీటికా. 2. కాంచనమయయంత్ర.

నోత్సవం బావహిలం బ్రవేశించి వాసవ వహ్ని వైవస్వత వాసతేయా చరణ వరుణ వాయు వసు వల్లభ వామదేవుల వరుస వీడ్కొల్పి సత్యభామాసహితుం డై యథోచితకృత్యంబు లాచరించి యనంత రంబ.

టీ. ఈగద్యమున దేవేంద్రుని వైజయంత మను ప్రాసాదము వర్ణితము.—అమర సరిత్......విలసితంబును - అమర = సురలసంబంధమైన, సరిత్ = నదినుండి; అనఁగా మందాకినినుండి యనుట, ఉపహృత = తీసికొనిరాఁబడిన, హేమతామరసస్తోమ=బంగరు పద్మములసమూహములచే నైన, తోరణదామ=తోరణమాలికలయొక్క, రామణీయక = అందముచే, సూచిత=ప్రకటిత మగు, సౌదామనీ= మెఱుఁగులయొక్క, విలసితంబును = ప్రకాశము గలదియు; ఆవైజయంతమున హాటకపద్మనిర్మితము లగు తోరణములు గట్టఁబడెననియు, నయ్యవి మెఱుంగుందీవలంబోలి తళతళలాడుచుండె ననియుఁ దాత్పర్యము. కనత్కనక...సంతానంబును-కనత్ = ప్రకాశించునట్టి, కనకకింకిణీకుల = బంగరుచిఱుగంటలగుమియొక్క, సంకుల=క్రమహీనమైన, క్వాణ=మ్రోఁత లనెడు, ముగ్ధ=మనోజ్ఞమైన, మధుర=తీయని, ఆలాప = పల్కులతో, నృత్యత్ = నాట్యమొనర్చునట్టి, నిజాపత్య=తనసంతానములయొక్క, మూర్తి=ఆకృతులను, ఆవహ = ధరించుచున్న (అనఁగాఁ దనసంతానముల భ్రాంతి నొదవించున దనుట), పార్శ్వ = కెలఁకులందు, ప్రవర్తమాన= ఒప్పుచున్న, విమానసంతానంబును=విమానసమూహము గలదియు; వైజయంతపార్శ్వభాగముల విమానము లుంపఁబడె ననియు, వానికి బంగరుఁజిఱుగంటలు నిబద్ధములై యొప్పె ననియు, నాబంగరుచిఱుగంటలు పలువిధముల శబ్దించుచుండు ననియు, నట్టి శబ్దముల వెదఁజల్లుబంగరుఁజిఱుగంటలతో మించు నవ్విమానములు మధురాలాపముల తోడ నృత్యమొనర్చు వైజయంతపుసంతానములవలె నొప్పె ననియు భావము. అనఁగా విమానములు వైజయంతసదృశములై యుండె నని తాత్పర్యము. అర్థిజన...చింతారత్నంబును-అర్థిజన=యాచకులకు, అభిమత=కోర్కులను, దాన = ఇచ్చుటకొఱకైన, అర్థసంగ్రహ=వస్తుసంపాదనమును, సంశయ=సందేహమును, ఆపాది = కలుగఁజేయు, సమస్తవస్తు=సకల పదార్థములయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిరూపములచే, సంభావిత = ఒప్పుచున్న, శేఖరీకృత=శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడిన, చింతారత్నంబును=చింతామణి గలదియు, ఆవైజయంతముశిఖరమున నలంకారముగఁ జింతామణి యమర్పఁబడియుండె ననియు, నందు సర్వవస్తువులుఁ బ్రతిఫలించుచుండె ననియు, నావస్తుప్రతిబింబములు చింతామణియర్థుల నభిమతార్థములం దనుప సేకరించిన వివిధపదార్థములో యనునట్లు మించె ననియు భావము. అక్షీణ......వీక్షావిశేషమును-అక్షీణ=అధికమైన, సహస్రాక్ష

మణీ=ఇంద్రనీలమాణిక్యములచేనైన, గవాక్షావళీ=కిటికీలవరుసచే, సాక్షాత్కృత=కనుల కగపడుపఁ బడినదిగాఁజేయఁబడిన, నాకలక్ష్మీ = స్వర్గలక్ష్మియొక్క, కటాక్షవీక్షావిశేషంబును=క్రీఁగంటిచూపుల యతిశయము గలదియు; ఆప్రాసాదమున నింద్రనీలమణినిర్మిత గవాక్షము లనేకములు గల వనియు, వానినుండి వెడలు నల్లనికాంతులు నాకలక్ష్మీకటాక్షములవలెనున్న వనియు భావము. స్త్రీలకటాక్షములను నల్లగా నుండునట్లు వర్ణించుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము. అనర్ఘ...సన్నిధానంబును-అనర్ఘ = అమూల్యములైన, మణిస్తంభ=మణినిర్మితస్తంభములయందు, ప్రతిబింబిత=ప్రతిఫలించిన, నృత్యత్=నర్తన మొనర్చునట్టి, అప్సరస్సహస్ర=అసంఖ్యాక లగునచ్చరలచే, ప్రదర్శ్యమాన=చూపఁబడు లాస్య=నృత్యభేదముయొక్క, అవలోకన=చూచుటయందలి, సారస్య=రసికతచే, ఆగత=ఏతెంచినట్టి, గృహదేవతాశత = లెక్కలేనియిలువేల్పులయొక్క, సన్నిధానంబును = సాక్షాత్కారము గలదియు; ఆమేడయందలి రత్నకంబముల నాట్యమొనర్చునచ్చరలు ప్రతిఫలించి రనియు, నవ్వారియాప్రతిబింబములు, నర్తన మొనర్చు నచ్చరల నాట్యవిశేషముం జూడ నేతెంచిన యిలువేల్పులో యన మించె ననియు భావము. పులోమ... భాగంబును=పులోమ, నముచి, జంభ, పాక, వృత్ర, బల, ప్రముఖ=మొదలగు, దైత్య=రాక్షసులను, విధ్వంసన=చంపుటయందు, సన్నద్ధ = సంసిద్ధుఁడైన, శతమన్యు=ఇంద్రుని యొక్క, జన్యసన్నాహ=యుద్ధప్రయత్నమును, అనుకారి=అనుకరించునట్టి, చిత్రకర్మ=చిత్తరువుంబనులచే, విచిత్రిత=విచిత్రముగాఁ జేయఁబడిన; అనఁగా నట్టిపటములచే నలంకృత మైన యనుట, భిత్తిభాగంబును=గోడలప్రదేశము గలదియు దేవేంద్రుఁడు పులోమాది రక్కసులఁ జంప సిద్ధముగ నున్న రీతిని జిత్రములం జిత్రించి గోడల నాచిత్రములచే నలంకరించి రని భావము. వళితరుచిర...స్నానక్రమంబును-వళిత = గుండ్రముగా వ్యాపించు, రుచిర=మనోహరమైన, రుచి=కాంతులచే, నిరంతర=దట్టమై, స్ఫాటికకూట=స్ఫటికవికారము లగు శిఖరములయొక్క, అంతర = నడుమను, విశ్రాంత = విశ్రమించియున్న, ఐరావత=ఇంద్రునిపట్టపేనుఁగుచేతను, ఉచ్చైశ్శ్రవస్ = ఇంద్రునిగుఱ్ఱముచేతను, సూచ్యమాన=ప్రకాశిత మగుచున్న, క్షీరసాగరస్నాన = పాలకడలియందలిస్నానముయొక్క, క్రమంబును = ప్రకారముగలదియు; వైజయంత మను నాప్రాసాదపుశిఖరములు స్ఫటికమయములై యుండె ననియు, వానినుండి తెల్లనికాంతులు వలయాకృతిని సాంద్రముగ వ్యాపించియుంట నప్పదేశము క్షీరసముద్రమువలె నుండె ననియు నట్టి శుభ్రకాంతులచే దంతురితమైన ప్రదేశమున శయనించిన ఐరావతమును నుచ్చైశ్శ్రవమును పాలకడలిలో స్నానమొనర్చువానివలె నున్న వనియు భావము. తరంగితమణి.......సార్థంబును-తరంగిత=చలితము లగు, మణిభృంగారక = మణినిర్మితములైన జారీలు, వీటికాకరండ = తాంబూలపేటికలు, తాళవృంత=వీవనలు, చామర=వింజామరములు, దర్పణ=అద్దములు

కళాచికా = తమ్మపడిగెలు, పాదుకా = పావలు, ఆది = మొదలగు, పరికర = ఉపకరణములయొక్క, ప్రపంచ = సమూహముతో, సంచిత = కూడియున్న, కరాంచల = హస్తాగ్రములు గల, విశ్వకర్మనిర్మితయంత్రపాంచాలికా = విశ్వకర్మచే సృజింపఁబడిన యంత్రపుబొమ్మలయొక్క (మరలబొమ్మ లనుట) సంచయ = గుంపుచే, వంచిత=మోసపుచ్చఁబడిన, పరమార్థపరిచారికా = నిజమైనపరిచారికలయొక్క, సార్థంబును=సమూహము గలదియు; మణిభృంగాలకాదుల చేతఁ బూనియున్న విశ్వకర్మనిర్మితములైన యంత్రపుత్రిక లందుఁ గల వనియు, వానిచేత నున్న నాయాయీ మణిభృంగారకాదులు యంత్రబలమునఁ గదలుచుంట నవ్వానిం గాంచి నిజపరిచారికలు వంచిత లగుచుండి రనియు భావము. అనఁగా వానిం గాంచి యవియే నిజపరిచారిక లేమో యని భ్రమపడి రని భావము. నిరంతర...అవతరణంబును-నిరంతర=సాంద్రమైన, సంతానోకహ = కల్పవృక్షములసంబంధమైన, దుకూలమయ = తెల్లపట్టుబట్టలవికారమైన, పతాకాశత=లెక్కలేని జెండాలచే, ఆకారిత = పిలువఁబడిన, ఆకాశగంగా = మిన్నేటియొక్క, చటులతర = మిగులఁ జలించునట్టి, తరంగ = కెరటములయొక్క, అవతరణంబును=దిగుటగలదియు; వైజయంతమునకుఁ గట్టిన తెల్లని పట్టుటెక్కెములు చలించుచు మిన్నేటి నాహ్వానించునవివలె నుండె ననియు,నవ్వానియాహ్వానము ననుసరించి మిన్నేటి యలలవడి మీఱ నేతెంచునట్లు పైపై నెగురు మందాకినీతరంగములు మించె ననియు భావము. సమంతతః...ప్రదేశంబును - సమంతతః = అంతటను, తంతన్యమాన=విస్తృతి నొందింపఁబడుచున్నదియు, తోయకర్మాంతిక=నీటి నాయాయిప్రదేశములకుఁ బాఱునట్లు చేయు భృత్యులచేత, నిర్ముక్త=విడువఁబడినదియు నగు మందారవిటపిమకరంద=కల్పవృక్షమరందము లనెడు, గంధసలిల=పరిమళోదకముయొక్క, సేకాతిరేక = తడుపుటయొక్కయతిశయమున, శీతల=చల్లనైన, మణివేదికా ప్రదేశంబును = మణినిర్మితము లగు నరుఁగులతావులు గలదియు; వైజయంతపార్శ్వములఁగల మణివేదికలను నీరుగట్టువారు కల్పవృక్షమకరంద మను సుగంధజలమున నత్యంతము తడుపుటం జేసి యవి మిగుల చల్లనై యుండె నని భావము. బహిర్ద్వార...సంధానంబును - బహిర్ద్వార = బయటిద్వారములయందలి, వితర్దికా = వేదికలు గల, ప్రకోష్ఠ=ముంగిళ్లయందు, ప్రతిష్ఠాపిత=నెలకొల్పఁబడిన, అష్టాపదఖట్వా=బంగరుమంచములందు, ఆస్తీర్ణ = పఱుపఁబడిన, హరిచందనసాలబాలపల్లవ=కల్పవృక్షసంబంధమైన లేఁజిగుళ్లచే, ఉల్లసిత=ప్రకాశితమైన, సంధ్యారాగసంధానంబును = సంజయెఱుపుయొక్కకూర్పు గలదియు; అవ్వైజయంతపు ముఖద్వారములందలి తిన్నెలు గల ముంగిళ్లయందు బంగరుమంచములు గల వనియు, నందుఁ గల్పకబాలపల్లవములు పఱుపంబడియుండె ననియు, నవ్వానినుండి ప్రచురించు కెంపు

ఛాయలు సంజమెఱుంగులం గూర్చుచున్నట్లుండె ననియు భావము. అవిరళ...పరిపాటి కంబును-అవిరళ=సాంద్రమైన, కల్పప్రసవ = కల్పవృక్షపుష్పములయొక్క, రజఃపటల=పరాగసమూహ మనెడు, పటవాస = పరిమళద్రవ్యములయొక్క, పాంసు = ధూళిచే, వాసిత=పరిమళింపఁజేయఁబడిన, కౌశేయ = దుకూలముచేనైన, వితానపటీ = చాందినీ బట్టలచేత, ప్రకటీకృత = ప్రకాశితమైన, చంద్రాతప = వెన్నెలయొక్క, పరిపాటికంబును=రీతి గలదియు, అగుచున్; ఆ మేడయందుఁ గల్పకసుమపరాగ మను పరిమళద్రవ్యముచే వాసితములైన దుకూలములచే మేల్కట్లు సవరింపఁబడె ననియు, నవి ధవళము లగుటం జేసి వెన్నెలవడువునఁ బ్రకాశించుచుండె ననియు భావము. చతురతర...వలనన్-చతురతర = మిగులఁ గుశలములై, శచీకర = ఇంద్రునిభార్యయగు శచియొక్క చేతులచేత, విరచితంబులై = చేయఁబడినవియు, మణికుట్టిమతల = మణినిర్మితభూతలములందు, ప్రతిబింబిత=ప్రతిఫలించెడు, తారకాకుటుంబంబులన్ = నక్షత్రసమూహమును, విడంబించు = అనుకరించునవియు నగు, పారిజాతకుసుమోపహారంబులవలనన్ = కల్పవృక్షసుమరూపములైన కానుకలవలనను; ఆవైజయంతమునందలి మణినిర్మితభూతలములందు శచి నేర్పుమీఱ కల్పసుమములఁ జల్లె ననియు నాకుసుమములు మణిభూములఁ బ్రతిఫలించిన నక్షత్రసమూహములవలె నొప్పియుండె ననియు భావము. ఇది మొదలుకొని మతల్లికలవలన ననునంతవఱకును వలనలుఅంతమందుఁగల పంచమ్యంతవాక్యములకు 'నయనోత్సవం బావహిలం జేయన్' అనుదానితో నన్వయ మని తెలియునది. స్వాహా...వాహితంబులై-స్వాహా = అగ్నిభార్య యగు స్వాహాదేవియొక్క, బాహా = చేతులయొక్క, అంచల=కొనలచేత, ఆవాహితంబులై=తేఁపఁబడినవై, మహారజతపాత్రంబులన్=గొప్ప బంగరుపాత్రములందు, చిత్రంబులుగాన్ = ఆశ్చర్యముగా, వెలుంగు=ప్రకాశించు, ఆ రాత్రికాదీపకళికలవలనన్=మొగ్గలంబోలు నారతిదివ్వెలవలనను, ఆవైజయంతమున నగ్నిభార్య యగు స్వాహాదేవి బంగరుపళ్లెరముల హారతిరూపము లగు కర్పూరదీపికల నిడె నని తాత్పర్యము. అగ్నిభార్య తేజోరూపముల నిల్పినట్లు చెప్పుట హృద్యము. ఇట్లే సురపతిభార్యయు హారముల నిడె ననుట సరసము. యమకామినీ...వితీర్ణంబులై-యమకామినీ=యమునిజాయయగు, ధూమోర్ణా=ధూమోర్ణాదేవిచేత, వితీర్ణంబులై = నిల్పఁబడినవై, విస్తీర్ణంబుగాన్=విశాలముగ, ఎగయు=వ్యాపించెడు, మలయజ=చందనసంబంధమైనట్టియు, కాలాగురు=నల్లయగరుసంబంధమైనట్టియు, ధూప=ధూపములయొక్క, ధోరణులవలనన్=పద్ధతులవలనను; యమపత్ని ధూమోర్ణాదేవి యాప్రాసాదమునఁ జందనకాలాగురుధూపముల నెలకొల్పె నని భావము. యముఁ డసితుఁడు. వానిపత్ని ధూమోర్ణ. కాన నల్లనిధూపధూమముల నామె యిడినట్లు తెల్పుట సముచిత మనఁదగును. యాతుధాన.

...విధీయమానంబులై -యాతుధాన=నిర్‌ఋతియొక్క, అవరోధవధూ=అంతఃపురస్త్రీచేత; భార్యచేత ననుట. విధీయమానంబులై =పరికల్పితములై, విలసిల్లు=ప్రకాశించెడు, గృహప్రవేశసమయసముచిత=ఇంటఁ బ్రవేశించునపుడునకర్హములైన, బలివిధాన=బలులుంచుటలయొక్క, సంవిధానంబువలనన్ =కూర్పులచేతను; నిర్‌ఋతిభార్య గృహప్రవేశసమయార్హములైన బలుల నావై జయంతమునఁ గూర్చెనని తాత్పర్యము. యాతుధానునిజాయకీకృత్య మెంతయు నర్హమేగదా! బలులనుగైకొనువానిభార్యకు బలిప్రదానకౌశలము గల్గుట నైజముగదా! పాశధర...సూత్రితంబులై -పాశధర = వరుణునియొక్క, మత్తకాశినీ=కామినిచే, సూత్రితంబులై = గ్రువ్వఁబడినవై, విలోకనపాత్రంబులగు = దర్శనీయములైన; మనోజ్ఞము లనుట.లలిత=సొగసైన, ప్రవాళలతా=పగడపుఁదీఁగలచేసైన, వందనమాలికలవలనన్ = తోరణములవలనను; వరుణుభార్య పవడములతోరణములచేవై జయంతము నలంకరించె నని తాత్పర్యము. పవడములతీవలు సముద్రమునఁనుండును. వరుణుఁడు జలాధిదేవత. కాన నట్టివానిభార్య యిట్టికృత్యమును నిర్వర్తించినట్లుచెప్పుట సుసంగతము.పవమానమానవతీనియుక్తంబులై =వాయుదేవునిభార్యచే నాజ్ఞాపింపబడినవై, బాలికాజనంబుల కరతలంబులన్ =కన్యకలహస్తతలములందు, పరిభ్రమించు = చలించుచున్న, కర్పూరతాలవృంతంబులవలనన్ =కర్పూరపు వీవనలవలనను; వాయుదేవునిభార్యయాజ్ఞాపింపఁగా బాలికాజనములచేతులందలి కర్పూరపువీవనలు తిరుగుచున్నవని తాత్పర్యము. వాయుదేవునిభార్యను దాళవృంతచలనమున శాసకురాలనుగాఁ జెప్పుట యెంతయు సరసము. నరధర్మసధర్మిణీనిర్మితంబులగు=కుబేరునిభార్యయగు బుద్ధిచేఁ గల్పింపఁబడినవగు, నిధానకల్పిత=నిధులనుండి కూర్పఁబడిన, శంఖపద్మమకరాకారరంగవల్లీమతల్లికలవలనను= శంఖ పద్మమకరాకృతులుగల శ్రేష్ఠములగు ముగ్గులవలనను; కుబేరునిభార్య యాప్రాసాదమును శంఖపద్మ మకరాకృతులుగల ముగ్గులం ఘటించి యలంకరించె నని భావము. శంఖపద్మాది నిధులకధిపతి కుబేరుఁడు ఆతనిభార్య శంఖ పద్మాకృతులంబోల్పు ముగ్గులం ఘటించెననుట మిక్కిలి సరసము. ఈశానునిభార్య నిందుఁ జేర్కొనకుండుటకుఁ గారణము మృగ్యము. నయనోత్సవంబు=కన్నులపండువు, ఆవహిలన్ =సంభవింపఁగా, ప్రవేశించి = చొచ్చి, వాసవ......వామదేవులన్ -వాసవ=ఇంద్రుఁడు, వహ్ని=అగ్ని, వైవస్వత = యముఁడు, వాసతేయీచరణ = నిశాచరుఁడగునిర్‌ఋతి, వరుణ=వరుణుఁడు, వాయు = వాయువు, వసువల్లభ=ధనపతి యగుకుబేరుఁడు, వామదేవుఁడు = ఈశానుఁడు; వీరలను; అనఁగా నష్టదిక్పతుల ననుట. దిక్పాలురనతులను దిక్పతులను జేర్కొనుటలో బ్రాగ్దిగధిపతియగునింద్రునిభార్యను దొల్తఁ జేర్కొని పిదపఁ బ్రదక్షిణక్రమము ననుసరించి తక్కినవానిం జేర్కొనె నని గ్రహించునది. కన్ను లీదిక్కులంగూర్చికాని తత్పతులం

గూర్చి కాని యేమేని చెప్పవలసివచ్చినపు డిట్లే క్రమము ననుసరించుట సహజము. తొలిదిక్కున కధిపతియు సర్వకాలకాధీశుఁడును నగునింద్రు మొట్టమొదటఁ జెప్పుట యుచితముగదా! తరువాతఁ దక్కుంగలవారి నపసవ్యమగుక్రమమున నుత్తర దిశ ననుసరించి చెప్పుటకంటె సవ్యక్రమమునఁ బ్రదక్షిణవిధిని దక్షిణదిశ ననుసరించి తెల్పుటయే సరస మని కవు లెన్నినట్లు తోఁచెడిని. వరుసన్=క్రమముగా, వీడ్కొల్పి= సెలవిచ్చిపంపి, సత్యభామాసహితుండై = సత్యభామతోఁ గూడినవాఁడై, యథోచిత కృత్యంబులు=అర్హములైనకార్యములను, ఆచరించి=చేసి, అనంతరంబ=తరువాత.

విశే. ఇక్కవితల్లజుఁడు ముక్కుతిమ్మన తాఁ గన్నారం గాంచిన విద్యానగర ప్రభువర్యుని కృష్ణరాయని వాససౌధ మగు మలయకూటమునందము సీగతిని బ్రకటించి యుండునేమో యని యూహ పొడమెడు.

శా. ఆరామప్రియసోదరుం డపుడు దివ్యారామ మంభోరుహా
క్షీ! రమ్యం బదె చూతమే యని ఘృతాచీ మేనకామంజుఘో
షారంభాహరిణీముఖత్రిదివయోషారత్నము ల్గొల్చి రా
నారూఢోత్సవచిత్తుఁడై గగనకుల్యాతీరదేశంబునన్. 42

టీ. ఆరామప్రియసోదరుండు = బలరామునియొక్క ముద్దుతమ్ముఁడు, అపుడు= యథోచితకృత్యముల నాచరించినపిదప, అంభోరుహాక్షీ! = పద్మములవంటి నేత్రములు గల సత్యభామా, రమ్యంబు = మనోహర మగు, దివ్యారామము = సురలయుపవనమగు నందనము, అదె=అదిగో, చూత మే=తిలకింతమే (ఉభయకర్తృకము) అని. ఘృతాచీ... రత్నముల్ - ఘృతాచి, మేనకా, మంజుఘోష, రంభ, హరిణి, ప్రముఖ=మొదలైన. త్రిదివయోషారత్నముల్ = దేవతాస్త్రీమతల్లికలు, కొల్చి=సేవించి, రాన్=రాఁగా (వెంటనంటిరా ననుట), ఆరూఢోత్సవచిత్తుఁడై=పొందఁబడిన సంతోషముగల మదిగల వాఁడై, గగనకుల్యాతీరదేశంబునన్=ఆకాశ గంగానదియొక్క తీరతలమున - 44-వ పద్యమందలి 'డాయం జనియెన్' అనుదానితో నన్వయము.

విశే. కల్పకోత్పాటనరూపముఖ్యోద్దేశమునకు బీజము నిల్పఁబడినది. మఱియు స్వర్గమై భవాతిశయాలోకమునను మనోజ్ఞమైజయంతవాసమునను దావచ్చినపనిని మఱువ లేదని సత్య కీమూలమునఁ దెల్పుచు నామెయందుఁ దనకుఁగల రాగాతిశయమును శ్రీ కృష్ణుఁడు వెల్లడించె నని గ్రహించునది. సామాన్యముగఁ గుల్య యన నలంతినీటికాలువ యగుం గాని యిందు నదీపరముగఁ బ్రయుక్త మగుట వింత.

క. చందనహరిచందనమక,రందసరిద్బిందుశీకర ప్రమదవనేం
దిందిర పక్షస్పందన, కందళితమరుత్కిశోరకంబులు వొలయన్. 43

టీ. చందనహరి...కిశోరకంబులు - చందన = మంచిగంధపుఁజెట్లయొక్కయు, హరిచందన = కల్పవృక్షములయొక్కయు; లక్షణచేఁ దత్పుష్పములయొక్క యనుట. మకరందసరిత్ = తేనెయేఱులందైన, బిందు = కణములయొక్క, శీకర = తుంపురులుగల్గినట్టియు, ప్రమదవనేందిందిర = ఉపవనమందలి తుమ్మెదలయొక్క, పక్షస్పందన = ఱెక్కలకదలికచే, కందళిత = మొలకలెత్తినవియు; అనఁగా నుద్భూతములైనవనుట. మరుత్కిశోరకంబులు=పిల్లగాలులు (వాతపోతములు) పొలయన్ = వ్యాపింపఁగా.

విశే. తేనెయేఱులకణములు గల్గినదనుటచే శైత్యమును, నా తేనెకణములు చందనహరిచందనవృక్షములసంబంధమైన వనుటచే సౌరభ్యమును, భ్రమరపక్షచలమున మొలకలెత్తిన వనుటచే మాంద్యమును బ్రకటీకృతము లయ్యె నని యెన్నునది. ఏకసమాసములో గాలి నిట్లు వర్ణించుట ప్రబంధకర్తల సంప్రదాయమై యున్నది.

సీ. రంభామహోరోజకుంభపరిరంభకుసుమితప్రత్యగ్రకురవకంబు
మంజుఘోషావక్త్రకంజాతచకచక స్తబకితచంపకక్ష్మారుహంబు
హరిణీముఖప్రసూనాసవార్పణకోరకితలతావేల్లితకేసరంబు
నుర్వశీనవయావకోజ్జ్వలాంఘ్రినివేశపుష్పితకంకేళిభూరుహంబు
తే. మేనకామోదనిశ్వాసమృదుసమీర
కుట్మలితసిందువారంబు కుధరధరుఁడు
ప్రేయసియుఁ దాను నల్లన డాయఁ జనియె
దైవతాధీశనందనోద్యానసీమ. 44

టీ. ఇందు నందనోద్యానము వర్ణితము.—రంభా...కురవకంబు-రంభా = రంభయను నచ్చరయొక్క, మహోరోజకుంభ = కుంభములంబోలు గొప్పస్తనములయొక్క, పరీరంభ=ఆలింగనముచే, కుసుమిత=పుష్పించిన, ప్రత్యగ్ర=నూతనమైన, కురవకంబు = ఎఱ్ఱగోరంటచెట్లుగలదియు; వనిత యాశ్లేషించిన గోరకము పుష్పించు ననుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము. అనఁగా స్త్ర్యాలింగనము కోరకమునకు దోహదమని యెన్నవలయును. మంజుఘోషా...క్ష్మారుహంబు - మంజుఘోషా=మంజుఘోష యనునప్సరసయొక్క, వక్త్రకంజాత = ముఖపద్మముయొక్క, చకచక = కాంతులతళతళలచేత, స్తబకిత = పుష్పగుచ్ఛములుగలదిగాఁ జేయఁబడిన, చంపకక్ష్మారుహంబు = సంపెఁగచెట్లు గలదియు; స్త్రీముఖకాంతిప్రసారము చంపకమునకు దోహదమని తెలియుచున్నది.

హారిణీ...కేసరంబు-హారిణి=హారిణి యనునప్సరసయొక్క, ముఖ = మొగమునందైన; అనఁగా నోటియందున్నయనుట. ప్రసూనాసవ=సుమమద్యముయొక్క; పూలరసమున నిర్మితమయిన మద్యమనుట, అర్పణ=ఇచ్చుటచేత; అనఁగా నోటినుండి యుమియుటచే ననుట. కోరకిత=మొగ్గతొడిగిన, లతావేల్లిత=తీఁగలచేఁ జుట్టఁబడిన, కేసరంబు = పొగడ చెట్లుగలదియు; అందలిపొగడచెట్లు హారిణీముఖమద్యార్పణమున మొగ్గలెత్తె నని భావము. ముఖమద్యార్పణము పొగడకు దోహదమని తెలియవచ్చెడి. ఉర్వశీ...భూరుహంబు-ఉర్వశీ=ఉర్వశియను దేవవేశ్యయొక్క, నవ=క్రొత్త దగు, యావక = లాక్షారసముచే, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించునట్టి, అంఘ్రి=పాదములయొక్క, నివేశ=ఉంచుటచేత; అనఁగాఁ దన్నుటచేత ననుట. పుష్పిత=పూచిన ట్లొనర్పఁబడిన, కంకేళిభూరుహంబు = అశోకవృక్షములు గలదియు; అందున్నయశోకము లుర్వశీచరణాహతిని గుసుమితము లయ్యెనని భావము. స్త్రీపాదాహతి యశోకదోహదము. మేనకా...సిందువారంబు - మేనకా = మేనకయనునచ్చరయొక్క, ఆమోదనిశ్వాస = సుగంధముగునిట్టూర్పు సెడు, మృదుసమీర=సిల్లగాలిచే, కుట్మలిత=మొగ్గతొడిన, సిందువారంబు = వావిలిచెట్లుగలదియు; అందలి వావిలిచెట్లు సుగంధ మేనకామృదుముఖమారుతప్రసారమున మొగ్గలెత్తె నని భావము. స్త్రీముఖమారుతప్రసారము సిందువారదోహదము. దైవతాధీశనందనోద్యానము = ఇంద్రునినందనవనమును, అపుడు = ఆయ్యెడను, కుధరధరుఁడు=గోవర్ధనధారి యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ప్రేయసియున్=సత్యయు, తానున్, అల్లనన్ = మెల్లఁగా, డాయన్, చనియెన్=సమీపించెను. (చేరఁజనెను.)

చం. మహీభృద్భేదివనాంతసీమమునఁ బద్మాజాని సత్యావధూ
సహితుం డై యనిమేషవారవనితాసందోహము ల్గొల్వఁగా
విహరింపం జనుదెంచినాఁ డనుచు సేవింపంగ వర్షాశర
న్మిహికాశీతవసంతఘర్మఋతువు ల్నిండెం దదుద్యానమున్. 45

టీ. పద్మాజాని=లక్ష్మీదేవిభార్యగాఁ గల శ్రీకృష్ణుఁడు, మహీభృద్భేదివనాంతసీమమునన్=కొండలభేదించిన యింద్రునియొక్క నందనారామప్రదేశమున, సత్యావధూసహితుండై = సత్యభామతోఁ గూడినవాఁడై, అనిమేషవారవనితాసందోహముల్=దేవవేశ్యాసమూహములు, కొల్వఁగాన్ = సేవింపఁగా, విహరింపన్, చనుదెంచినాఁడు = వచ్చినవాఁడు, అనుచున్, సేవింపంగన్, వర్షాశరన్మిహికాశీతవసంతఘర్మఋతువుల్ = వర్షా, శర, ద్ధేమంత, శిశిర, వసంత, గ్రీష్మములను నాఱుఋతువులు, తదుద్యానమున్ = ఆనందనోద్యానమును, నిండెన్.

భా. శ్రీకృష్ణుని నందనోద్యానమున సత్యాయుతుఁడై విహరించువానిని సేవింప షడృతువులునందు సాక్షాత్కరించెనని భావము. షడృతువులు నేకకాలమున సాక్షాత్కరించినట్లు వర్ణించుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము.

వ్యా-విశే. సిద్ధములగు బహువ్రీహిసమాసముల జాయాశబ్దములోని యకారమునకు నియమున దాదేశమగు.

సీ. కనుపట్టె నొకచోట ఘనఘనాఘనరంగ
విద్యున్నటీనాట్యవిలసనములు
చూపట్టె నొకచాయ వాపికాజలజాత
జాలవాచాలహంసవ్రజంబు
తలచూపె నొకవంక దరదళత్సేవంతి
కాగంధినీహారకణభరములు
పొడచూపె నొకచక్కిఁ బుష్పితఫలినీల
వంగవాసితశైత్యవైభవములు
తే. నెఱసె నొకయెడఁ దామ్రపర్ణిజలార్ద్ర
చందనాచలపవమానకందళములు
మొనసె నొకకడ సాఘిసంఫుల్లమల్లి
పాటలీచంపకోత్పలప్రౌఢిమములు. 46

టీ. ఒకచోటన్ = ఒకానొకచోట, ఘనఘనా...విలసనములు-ఘన = గొప్పదైన, ఘనాఘన=వార్షికమేఘమనెడు, రంగ=నాట్యభూమియందు, విద్యున్నటీ=మెఱుపనెడు నర్తకియొక్క, విలసనములు=ప్రకాశములు, కనుపట్టెన్=అగపడెను; వర్షర్తుధర్మమిందు సూచితము. ఒకచాయన్=ఒకవైపున,వాపికా...వ్రజంబు-వాపికాజలజాతజాల=దీర్ఘికలందలి పద్మసమూహములందు, వాచాల = ధ్వనిని జేయుచున్న, హంసవ్రజంబు=హంసలసమూహము, చూపట్టెన్=అగపడెను; దీర్ఘికాపద్మములందు శబ్దించునంచగుము లొకవైపున నగపడెననిభావము. ఇందు శరద్ధర్మము సూచితము. ఒకవంకన్=ఒకదిక్కున, దరదళత్...భరములు-దరదళత్ = కొంచెముగా వికసించిన, సేవంతికా = చేమంతి పూవులచే, గంధి=పరిమళముగల, నీహారకణభరములు=మంచుబొట్టుల యతిశయములు, తలచూపెన్=అగపడెను; కొంచెము విడిన చేమంతిపూల గంధముగల్గిన మంచుబొట్లొకచో నగపడె ననిభావము. హేమంతర్తుధర్మ మిందుఁ బ్రకాశితము. ఒకచక్కిన్ = ఒకప్రదేశమున, పుష్పిత...వైభవములు-పుష్పిత = పుష్పించిన, ఫలినీ=ప్రేంకణవృక్షముల చేతను, లవంగ=లవంగవృక్షముల చేతను, వాసిత=పరిమళము గలదిగాఁజేయఁబడిన

శైత్య=చల్లఁదనముయొక్క, వైభవములు=విభవములు, పొడసూపెన్ = కనఁబడెను: ప్రేంకణలవంగవృక్షములు పూచినవై సుగంధసాంద్రములగు చల్లందనములఁ గల్గించె ననితాత్పర్యము. ఇందు శిశిరర్తుధర్మము ప్రకటీకృతము. ఒకయెడన్=ఒకచో, తామ్రపర్ణీ......కందళములు-తామ్రపర్ణీ=తామ్రపర్ణి యనునదియొక్క, జల = ఉదకముచేత, ఆర్ద్ర=తడిసిన, చందనాచలపవమాన = మలయమారుతముయొక్క, కందళములు = మొలకలు, అనఁగాఁ బిల్లగాలు లనుట. సెలసెన్ = వ్యాపించెను; ఇందు వసంతధర్మము ప్రకాశితము. ఒక కడన్ = ఒకదిక్కున, సామి......ప్రౌఢిమములు - సామి= సంగోరు, సంఫుల్ల=వికసించిన, మల్లి=మల్లియొక్కయు, పాటలీ = పాటలీకుసుమముల యొక్కయు, చంపక=సంపెఁగపూవులయొక్కయు, ఉత్పల=నల్లకలువలయొక్కయు, ప్రౌఢిమలు=అతిశయములు, మొనసెన్=చేరెను. ఇందు గ్రీష్మర్తుధర్మము విశదీకృతము. ఇట్లాఱుఋతువులు నొక్కచో సాక్షాత్కరించియుండుట నందు శ్రీకృష్ణుఁడుగాంచె.

క. మలయానిలసంగతిఁ జూ
తలతికలంకూరజాలదౌహృదవతులై
యలయిక సడలించినసొ
మ్ములకై వడిఁ బాండుపత్త్రములు వెసజాఱెన్. 47

టీ. చూతలతికలు = మామిడితీఁగలు, మలయానిలసంగతిన్ = మలయమారుత సంబంధముచే, అంకూరజాలదౌహృదవతులై = మొలకలసమూహములను గర్భధారణ లక్షణములు గలవారై, అలయికన్ = ఆయాసముచే, సడలించిన = జార్చిన; ఊడ్చిన యనుట. సొమ్ములకైవడిన్ = ఆభరణములవిధమున, పాండుపత్త్రములు = పండిన తెల్లని యాకులు, వెసన్=శీఘ్రముగా, జాఱెన్ = రాలెను.

విశే. మామిడులు వసంతప్రాదుర్భావమునఁ బాండుపత్త్రముల రాల్చి చిగురు దొడుగఁగా, వాని చిగురుదొడుగుటను మలయమారుతుని కూడికచేనైన గర్భధారణ చిహ్నములుగాను, బాండుపత్త్రములరాల్చుటను నాయాసముచేనైన భూషణముల సడలుచుటగాను, గవి నిరూపించి లతికాశబ్దస్త్రీలింగసారస్యమును సరసముగఁ బోషించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. గురివెందఁ జైత్త్రుఁ డొందఁగఁ
గర మలుక న్నావి యప్పుడు కఱచిన నునువా
తెరమీఁదఁ గాననగు పలు
వరుస యన న్ననలు పల్లవమ్ముపై మొనసెన్. 48

టీ. గురివెందర్ = గురివెందచెట్టును; మాధవ యని సంస్కృతనామము, చైత్రుఁడు=వసంతుఁడు, ఒందఁగర్ = పొందఁగా, కరము=మిక్కిలి, అలుకర్ = కోపముతో, మావి=మామిడి, అవుడుకఱచినర్ = పెదవికఱవఁగా, నునువాతెఱమీఁదర్ = నున్నసైన పెదవిపైని, కానసగు=అగపడునట్టి, పలువరుస = దంతములచాలు, అనర్ = అనునట్లుగా, పల్లవములపైర్ = చిగుళ్లపైని, ననలు = పుష్పములు, మొనసెర్ = వ్యాపించెను.

భా. లోకమున నొకవనిత తనకాంతుఁ డన్యాంగనాసక్తుఁడు కాఁ గాంచి, యధికకోపమునఁ బెదవిఁగొఱుకునట్లు మామిడి, వసంతుఁడు మాధవిం జేనకఁగాఁ, గోపమున నవుడుగఱఁచె ననియుఁ, బెదవిఁగఱచునపు డందు దంతపంక్తి యేర్పడుట సహజము గావున జిగురువాతెఱను, ననలను దంతపంక్తి చెలంగె ననియు భావము. అనఁగా వసంతసంబంధమున గురువెందలును జాతములును జిగిర్చి పుష్పించె నని తాత్పర్యము.

విశే. ఇందు నెఱ్ఱనిజిగురును బెదవిగాను, దానిపై మించుననలను దంతపంక్తిగాను భావించుట యెంతయు హృద్యము. మానిని ఖండితనాయికగా నిందుఁ దేర్కొనె నని యెన్నునది. 'గురివెంద, మావి' అను స్త్రీసమములసారస్య మిందు మనోజ్ఞ మగురీతిని ప్రకాశితము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. తలిరాకుగుత్తిఁ దమిఁ గో
యిల చంచునఁ జించి క్రోల్చె నీరీతి వియో
గులగుండియ లవియింపుదు
బలువిడి నని మరునియెదుటఁ బచరించె ననన్. 49

టీ. కోయిల=పికము, తలిరాకుగుత్తిర్ = చివురుజొంపమును, తమిర్ = అనురాగముతో, చంచునర్=ముక్కుతో, ఈరీతిర్=ఈప్రకారముగ, వియోగులగుండెలు=విరహులహృదయములను, బలువిడిర్ = ఉద్ధతితో, అవియింపుదుర్ = బ్రద్దలుచేయుదును, అని, మరునియెదుటర్=మన్మథునియెదుట, పచరించెర్=ప్రకటించెను, అనర్ = అనునట్లుగా, చించి=చీల్చి, క్రోల్చెర్=కూసెను.

భా. కోయిలవసంతమునఁ జిగుళ్లఁజీల్చి వానిరసముం ద్రావి కూయుట సహజము. అట్టిదానికృత్యమును గవి యిట్లుత్ప్రేక్షించినవాఁడు. కోయిల చిగుళ్లఁజీల్చుట యిట్లే విరహులహృదయములం జీల్తు నని మన్మథునకుఁ జెప్పుచున్నట్లుండె నని భావము. వసంతమునఁ బికకూజితశ్రవణమున విరహులు మిగుల బాధనందుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము. పికకూజిత ముద్దీపనభావముగదా. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. మలయసమీరణచ్యుతసమంచితపాండుపలాశలైనపా
దులనునుసోగతీఁగలు యదుప్రభునిం దలపించె బాలచా
పలహృతతీరవస్త్ర లయి పంకరుహాకరమధ్యసీమలన్
నిలిచిన ముగ్ధగోపరమణీరమణీయవిలాసరేఖలన్. 50

టీ. మలయ......పలాశలైన - మలయసమీరణ = మలయమారుతుని చేత, చ్యుత=జారిన, పాండుపలాశలైన = పండుటాకులుగల, పాదులనునుసోగతీఁగలు = పాదులందలి నున్ననైన పొడవైనతీఁగలు, బాలచాపల హృత తీరవస్త్రలయి-బాల=చిన్నవానియొక్క, చాపల=చపలత్వముచేత; అనఁగాఁ జిన్నతనపుఁ జపలత్వముచేత ననుట. హృత=దొంగిలింపఁబడిన, తీర=ఒడ్డునందలి, వస్త్రలు = బట్టలుగలవారలు, అయి, పంకరుహాకర మధ్యసీమలన్=సరస్సుల మధ్యప్రదేశములందు, నిలిచిన=నిలిచియున్న, ముగ్ధగోప...రేఖలన్-ముగ్ధ=సుందరులైన, లేక యితికర్తవ్యతా మూఢలైన యనియు నన నగును. గోపరమణీ=గోపికలయొక్క, రమణీయ = మనోహరమైన, విలాస=లీలలుగల, రేఖలన్=ఆకృతులను, తలపించెన్=జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చెను.

భా. మలయమారుతప్రసారమున నానందనమునందలి పాదులందైన పాండుపర్ణములను రాల్చినతీవలు శ్రీకృష్ణునకు, బాల్యచాపలమునఁ దాను తీరవస్త్రములం దొంగిలింపఁ గమలాకరమధ్యదేశముల నిల్చియున్న గోపికాబృందమును జ్ఞాపకమునకుం దెచ్చెనని భావము.

విశే. పండుటాకుల రాల్చినతీవలు వివస్త్రలగుగోపికలవలెను, పాదులం దుండుట కమలాకరమధ్యదేశముల నిల్చుటవలెను నుండె నని గ్రహించునది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. స్మరణము.

సీ. పరువంబు గాక చొప్పడనిమామిడితేనె
లాన నాసాస నత్త్రాడునవియుఁ
దమకించి చిగురాకు గమిచి నోరొగరైనఁ
గడఁగి గొజ్జెఁగనీటఁ గడుగునవియు
సంపంగెపొదరింటిచక్కిఁ గోరఁటఁ గాంచి
యుసురంచు *మగిడి నోరూరునవియుఁ
గలిగొట్టుపసరుమొగ్గలఁ గోర్కి పొలివోయి
మునుపటిమొల్లల మూఁగునవియు

*మగిడియు నొఱలునవియుఁ.

ఆ. నగుచుఁ దేఁటికదుపు లామనిఁ దలసూపెఁ
జూపునుక నెల్లచోటఁ దోఁట
యందుఁ దామ యగుచు నమ్మరునెలగోలు
పోఁజు లనఁగఁ జూడ్కిపండు వగుచు. 51

టీ. పరువంబుగాక = పరిపక్వముగాక, చొప్పడని = వలనుగాని; ఆనవీలులేని యనుట, మామిడితేనెలు = చూతమరందములను, ఆనన్ =గ్రోలుటకై, ఆసాసన్ = ఆశ గానియాశతోఁ; అనఁగా పనికిరానియాశతో ననుట, అట్టాడునవియున్ =మిక్కిలి పరిభ్రమించునవియు; అనఁగా మామిడిపూవులు లెస్సగ వికసింపకుండుటంజేసి యందలి మరందమాన వీలులేమిని దానిఁ గ్రోలంజాలకయు, నట్లని వాని విడువ నిచ్చపుట్టకయు నడియాసతోఁ దుమ్మెదలు తిరుగుచుండెనని భావము. తమకించి=త్వరపడి, చిగురాకున్ = పల్లవమును, కమిచి=ఆక్రమించి; కొఱికి యనుట. నోరు, ఒగరు=చేదు, ఐనన్ =కాఁగా, కడఁగి=పూని, గొజ్జెఁగనీటన్ = గులాబినీటిచే, కడుగునవియున్ =ప్రక్షాళనము చేసికొను నవియును; అనఁగాఁ గొన్నితుమ్మెదలు పుష్పోద్భవము గాకుండఁగనే వేగిరపాటునఁ గిసలయములం గొఱికె ననియు, దాన వానినోళ్లు చేదెక్కె ననియు, వట్టి చేదైననోళ్లను గొజ్జఁగినీటఁ జేదువోవుటకై కడుగుకొనుచుండెననియు భావము. తుమ్మెదలు త్వరచేఁ జిగుళ్లంజీల్చియు నందు మరందములేమి పీడి గొజ్జఁగినీటిని గంధిలమగుదాని నానుచుండె నని గ్రహించునది. సంపెంగపొదరింటిచక్కిన్ = చంపకనికుంజప్రదేశమందైన, గోరఁటన్ =గోరంటచెట్టును, కాంచి=చూచి, ఉసురంచున్ = ఉసు రనుచు; అనఁగా భయముచే నుపయోగింపఁ బనికిరాదయ్యెఁగదా యని నిట్టూర్పువిడుచుచనుట. మగుడన్ = మఱల, నోరూరునవియున్ = నోటినుండి నీరు గార్చునవియును; ఏదేనివస్తువును దిన వలె నను గోర్కియుండి యది యగపడి లభింపనపుడు నోటినుండి నీరూరుట నైజము. సంపెఁగవాసనతుమ్మెదలకుఁ బ్రాణాపాయముగల్గించునది. కురవకము సంపెఁగపొంతనుంట నచ్చోటికి భ్రమరములు పోఁజాలక యయ్యో గోరఁటపూవులమరందము గ్రోల వీలులేక పోయెఁగదాయని నోట నీరూర నుస్సురనుచుండెనని భావము. కలిగొట్టుపసరుమొగ్గలన్ = పాటలవృక్షసంబంధమైన పూపమొగ్గ లందలి; పసరుమొగ్గలనఁగాఁ బరిపాకదశనందని మొగ్గ లనుట. కోర్కి=కాంక్ష, పొలివోయి=పోయి, మునుపటిమొల్లలన్ = పూర్వపు మొల్లపూవులందే, మూఁగునవియున్ = క్రమ్మునవియు; అనఁగాఁ దుమ్మెదలు కలిగొట్టు మొగ్గలకడకు మరందముం గ్రోల నేఁగె ననియు, నవి యప్పటికి వికసింపక పసరుఁ గ్రక్కునవగుటంజేసి మగిడి తాము మున్నెచ్చట మరందముం గ్రోలినవో యామొల్ల పూవులనే చేరె ననియు భావము. అగుచున్, తేఁటికదుపులు = తుమ్మెదమందలు,

ఆమనిన్=వసంతకాలమున, చూపుదనుకన్=దృష్టివ్యాపించునంతవఱకు, తామై, అగు చున్=ఉండుచు, అమ్మరుని నెలగోలుపౌఁజులు = ఆమన్మథునియొక్క కోత్తలపేరయి సేనలు; అనఁగా వీరాలాపములతోడ ముందునడచుసేన లనుట. అనఁగన్ = అనునట్లు, చూడ్కికిపండువు=నేత్రోత్సవము, అగుచున్, ఎల్లచోటన్ = సర్వప్రదేశములందును, తోఁటయందున్ = ఆనందనారామమున, తలసూపెన్=అగపడెను; ఎచట దృష్టి నిడిన యచటఁ దుమ్మెదమంద లేయుండుటంజేసియు,మఱియు దృష్టి వ్యాపించునంతవఱకు కవియే కన్పట్టుచుండుటంజేసియు, వసంతునిపరివారమును మన్మథసైన్యముగాఁ జేర్కొనుట కవి సంప్రదాయసిద్ధమగువిషయ మగుటంజేసియుఁ, దుమ్మెదదొమ్మిమూఁకలను మన్మథు నెల గోలుపౌఁజులుగఁ గవి నిరూపించినవాఁ డని గ్రహించునది. అలం. స్వభావోక్తి. పౌఁజు లనుచోట నుత్ప్రేక్ష.

క. నందప్రియనందనుఁ డా
నందన మఖిలర్తునందనం బయి నయనా
నంద మొనరింప నమరీ
బృందంబులు గొలువఁ జనుచుఁ బ్రియసతి కనియెన్. 52

టీ. నందప్రియనందనుఁడు = నందుని గారాబుకొమరుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆనం దనము=ఆనందనారామము, అఖిలర్తునందనంబు = సమస్తర్తులచేతను సంతోషదాయ కంబు, ఐ=అయి; షడ్రుతుసమావేశమున నానందదాయకం బగుచున్న దనుట. నయనా నందము = నేత్రములకు సంతోషమును, ఒనరింపన్=చేయఁగా. అమరీబృందంబులు= దేవవధూటీసమూహములు, కొలువన్=సేవింపఁగా,చనుచున్=పోవుచు, ప్రియసతికిన్= ప్రేయసికి సత్యభామకు, అనియెన్; సత్యభామనుగూర్చి పల్కె ననుట,అలం. వృత్త్యను ప్రాసము. సుకరప్రాసము.

చ. సరసిజనేత్ర! చూచితె వసంతుఁడు నీవనవాటికారమా
తరుణియుఁ బాణిపీడనవిధానసమయంబునఁ గేలుదోయి నొం
డొరుపయి సమ్మదంబు లిగురొత్తఁగ మాటికిఁ జల్లు సేసఁ బ్రా
ల్నెరసె ననంగ రాలెఁ గుహాళీవిగళన్నవకోరకావళుల్. 53

టీ. వసంతుఁడున్, ఈవనవాటికారమాతరుణియున్ = ఈనందనవన శ్రీయను యువతియును; ఈనందనవనప్రదేశపుశోభ యను వనితయనుట. పాణిపీడనవిధానసమయం బునన్ = పాణిగ్రహణవిధానకాలమున; పెండ్లిజరుగుసమయమున ననుట. కేలు దోయిన్=రెండుచేతులతోడను, ఒండొరుపయిన్=ఒకరిమీఁదనొకరు, సమ్మదంబులు =

సంతసము, ఇగురొత్తఁగన్=మొలకెత్తఁగా, మాటికిన్=పేమఱు, చల్లు=చల్లుకొన్న, సేసఁబ్రాలు=శుభాక్షతలు, నెరసెన్=వ్యాపించెను, అనంగన్=అనునట్లుగా, కుహళీ...పళుల్-కుహళీ=పోఁకపొత్తులనుండి, విగళత్=జాఱిన, నవ=క్రొత్తవైన, కోరక=మొగ్గలయొక్క, ఆవళుల్=పంక్తులు, వ్రాలెన్=క్రిందఁబడెను. సరసిజనేత్ర=తమ్మికంటీ! చూచితె=కనుఁగొంటివా?

భా. పోఁకపొత్తులనుండి నేలఁజాఱిన నూతనకోరకములు, నందవనశ్రీవసంతుల కల్యాణకాలమున నానూతనదంపతు లొండొరులపైఁ బోసికొనినట్టియు, నేలఁబడి వ్యాపించినట్టియు శుభాక్షతలం బోలి యొప్పె నని భావము.

విశే. పూగుత్తులనుండి పూఁచినసుమములు జాఱును గాని నూతనకోరకములు జాఱవు గానఁ, గుహళీశబ్దమునకుఁ బోఁకపొత్తని యర్థము చెప్పుటయే యుచిత మని తోఁచెడి. మఱియు నిందు వసంతతరుణీశబ్దసార్వ్యము ననుసరించి యువతీవివాహమే శ్రోత్రియోచితపద్ధతిని నిరూపితమయ్యె నని యూహింపఁదగును. ఇదిమొదలు 57-వ పద్యమువఱకును శ్రీకృష్ణుని సరసోక్తులు వర్ణితములు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. చిలుకలు వాఁడిచంచువులఁ జించినచో లవలీదళంబులన్
ఫలరసరేఖ లంటి కనుపట్టెడుఁ జూడుము చైత్రుఁ డీలతా
లలనలగండదర్పణతలంబులఁ గుంకుమపత్త్రభంగముల్
చెలువుగ వ్రాసెనో యన నలిప్రకరాద్వయవాదికైశికా! 54

టీ. అలిప్రకర...కైశికా - అలిప్రకర = తుమ్మెదగుంపుతో, అద్వయ = అభేదమును, వాది=పలుకునట్టి, కైశికా = కొప్పుగలదాన, లవలీదళంబులన్ = లవలీపత్త్రములందు, చిలుకలు, వాఁడిచంచువులన్ = సూదిముక్కులతో, చించినచోన్ = చీల్చినచోటులందు, లేక, చీల్చినపు డనియు నర్థము చెప్పనొప్పును. ఫలరసరేఖలు=పండ్లరసముయొక్కచిహ్నములు, అంటి=అంటుకొని, చైత్రుఁడు=వసంతుఁడు, ఈలతాలలనలగండదర్పణతలంబులన్=ఈతీవలను విలాసినుల యద్దములవంటి చెక్కిళ్లతావులందు, కుంకుమపత్త్రభంగముల్ = కుంకుమచే రచితమైన మకరికాదిపత్త్రరచనలను, చెలువుగన్ = అందముగ, వ్రాసెనో = దిద్దెనో, అనన్ = అనునట్లుగా, కనుపట్టెడున్ = అగపడెడిని, చూడుము = తిలకింపుము.

భా. చిలుకలు పండ్లను మొదట ముక్కులతోఁ జిదిమి పిదపఁ దద్రసయుక్తమైన ముక్కులతో లవలీదళములం జీల్పఁగా, నాదళములం దాముక్కులందంటియున్న ఫలరస మంటె ననియు, నట్లు దళముల నంటి నిల్చిన ఫలరసరేఖలు వసంతుఁడు లతావనితల

చెక్కిళ్లను వ్రాసిన కుంకుమపత్త్రరచనలవలె నున్న వనియు భావము. చిలుకలు ఫలములను ముక్కులతోఁ బొడువఁగా వానినుండి చిప్పిలిజాఱినరస మాఫలవృక్షముల నల్లుకొనియున్న లవలీలతలయాకులపైఁ బడియుండె ననియు, నవి వసంతుఁడు లతాలలనల చెక్కిళులనొనర్చిన కుంకుమపత్త్రరచనలవలె మించె ననియైనను భావము చెప్పనొప్పును. లవలీదళములను ఫలరస మంటియుండుముక్కులతోఁ జిలుకలు పొడచినకతన ఫలరసచిహ్నము లేర్పడె ననుటకన్న లతలు చెట్టుల కల్లికొనియుండుట సహజమగుటంజేసియుఁ బండ్లకు బిల మేర్పడినఁ ద్రవము చిప్పిలి జాఱుట నైజమగుటంజేసియు, ఫలరసము లవలీపల్లవముల జాఱి యంటె ననుటయే యుచితమని తోఁచెడి, ఊరకె లవలీపల్లవచ్ఛేదనమంగీకరింప నేల?

వ్యా-వి శే.లవలీపల్లవములు తెల్లగాఁ దళతళలాడుచుండు నని వర్ణించుటయువానిని వనితాగండదేశముల కుపమానములుగఁ జేర్కొనుటయుఁ గవులసంప్రదాయ మై యున్నది. "లవలీపల్లవపాండురంబు లగుగల్లక్షోణులన్" అని పాండురంగమాహాత్మ్యము. లవలీ పల్లవములు తెల్లనివిగావున నే దర్పణములవంటిచెక్కిళులకు సమానములు గాఁగల్గిన వని గ్రహించునది. పరికింపఁగా లవలీపల్లవము లనఁగాఁ దములపుటాకు లని విశదమగుచున్నది. అందు, బండుతములపుటాకు లిచ్చో గ్రహింప నగును. అలం. "గండదర్పణములు లతాలలనలు" అనుచో రూపకము. లవలీపల్లవములందలి ఫలరసములఁ గుంకుమ మకరికా పత్త్రరచనలుగా నూహించుటంజేసి యుత్ప్రేక్ష.

ఉ. పాదపనూతనాంబుధరపంక్తివిముక్తమరందవర్షసం
పాదితశక్రగోపములభావము నందుచు నోయదృష్టసిం
హోదరసన్నివేశ! కడు నొప్పెడు దాడిమబీజములు మదో
న్మాదితరాజకీరవదనత్రుటితోరుఫలచ్యుతంబు లై. 55

టీ. ఓయదృష్ట సింహోదరసన్నివేశ=ఓకానరానిసింహమధ్యముం బోలు నడుముకూర్పుగల సత్యభామ, మదోన్మాది......చ్యుతంబులై-మద = మదముచే, ఉన్మాదిత = మత్తిలిన, రాజకీర = చిలుకమిన్నలయొక్క, వదన=నోళ్ల చేత, త్రుటిత=త్రుంపఁబడిన, ఉరు=గొప్పవైన, ఫల = పండ్లనుండి, చ్యుతంబు లై=జాఱినవై, దాడిమ బీజముల్ = దానిమ్మగింజలు, పాదప......భావముల్-పాదప = వృక్షము లనెడు, నూతనాంబుధర పంక్తి = క్రొత్తమేఘములచాలునుండి, విముక్త = విడువఁబడిన, మరందవర్ష=పూఁదేనె యనెడు వర్షముచే, సంపాదిత = సమకూర్చఁబడిన, శక్రగోపములభావముల్=ఇంద్రగోపము లను పురుగులధర్మమును; అనఁగా నారుద్రపురుగులవిధము ననుట. అందుచున్ = పొందుచు, కడున్ = మిక్కిలి, ఒప్పెడున్ = ప్రకాశించెడును.

భా. మదించినరాచిలుకలు ముక్కులచే దాడిమఫలములఁ ద్రుంపఁగా వానినుండి జాఱిన యెఱ్ఱనిబీజములు వానకారునఁ దోఁచు నింద్రగోపముల పోల్కి నుంట నయ్యావృక్షపంక్తి యను జలదమాలికచేఁ గూర్పఁబడిన యింద్రగోపములేమో యన్న ట్లుండెనని భావము. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

క. తలిరాకుమెఱుఁగువాతెఱ
కలకంఠవిటుండు గమువఁగా జూతలతా
లలన విదిర్చెను గంటివె
యలికంకణముఖరవిటపహస్తముల సతీ! 56

టీ. సతీ = ఓపతివ్రతా! కలకంఠవిటుండు = కోకిల యనువిటుఁడు, తలిరాకు మెఱుఁగువాతెఱన్ = చిగురుటాకును ప్రకాశించుపెదవిని, కమువఁగాన్ = ఆక్రమింపఁగా, అనఁగాఁ గొఱుకఁగా ననుట, చూతలతాలలన=మామిడితీవయనువిలాసిని,అలికంకణముఖర ......హస్తములన్ - అలి=తుమ్మెద లనెడు, కంకణ=హస్తాభరణములచే,ముఖర=ధ్వనించుచున్న, విటప=శాఖ లనెడు, హస్తములన్ = చేతులచే, విదిర్చెన్ = తొలఁగించెను.

భా. మామిడిచివురుం దినఁ గోయిల వచ్చియు నళిఝుంకారయుతము లగు తచ్ఛాఖల చలనమునకు భయపడి మెసవుట మానిపోయె నని తాత్పర్యము. పైనివ్రాసిన విషయమును గవి, చివురును వాతెఱగాను,నళులఁగంకణములుగాను, వానిధ్వనిని గంకణారావముగాను, విటపముల హస్తములుగాను రూపించి, మామిడితీవకు స్త్రీత్వ మొసంగి స్త్రీనిఁజేసి, కోయిలను విటునిగా నెన్ని దానికి పురుషత్వ మారోపించి పురుషుంజేసి, కోయిల చిగురునాక్రమించుటను భుజంగుఁడు పెదవి గఱచుటగా నెన్ని, తుమ్మెదరొదల నొప్పుశాఖాచలనమును గామిని గంకణధ్వను లెసంగుచేతులతోఁ బెదవిఁ గఱచువానిఁ ద్రోయుటనుగాఁ బల్కి, సరసముగ గామినీకాముకవ్యాపారముగ మార్చి వర్ణించెను. ఇందు ముగ్ధావ్యాపారము ప్రకాశితము. వాయి + తెఱ = వాతెఱ అలం. రూపకము.

చ. తనుఁ గనుఁ బ్రామి యొండొకలతం బతి వేఱొకతేఁటిబోఁటిపొ
త్తున విరిదేనె *గ్రోలఁ గని తూలుచు సంపఁగితావి వెల్లిలోఁ
గనలునఁ గూలఁబోవునలి కామినిసాహస మేమి సెప్ప న
య్యనుఁగుఁబ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాళకుంతలా!

టీ. అరాళకుంతలా = వక్రములగునలకములు గలదాన; సత్యా! కుటిలాలకములు గల్గుట స్త్రీకొకవన్నెగాఁ గవులు వర్ణించుట నైజము, పతి=భర్తయైన పురుషభృంగము, తనున్, కనుఁబ్రామి=వంచించి; కను మొఱఁగి యనుట, ఒండొకలతన్ = వేఱొకలతయందు,

---

* గ్రోలఁగ నెదుర్పడి.

వేఱొకతేఁటిబోటి పొత్తునన్=మఱొకభ్రమరాంగనయొక్క స్నేహముతో, విరి దేనెన్=పుష్పాసవమును, క్రోలన్ = త్రావుచుండఁగా, కని=చూచి, తూలుచున్ = వంతచేఁ దడబాటు నందుచు, సంపఁగితావివెల్లిలోన్ = చంపకపరిమళప్రవాహమున, కనలునన్=కోపముతో, కూలన్=పడుటకు, పోవు=ఏఁగునట్టి, అలికామినిసాహసము = భ్రమరాంగనయొక్క సాహసమును, చెప్పన్ ఏమి=చెప్పుట కేమున్నది? అయ్యెనుఁగుఁ బ్రియుండున్ = ఆ వేఱొక భ్రమపొత్తునఁ దేనెఁద్రావు నాభ్రమరిభర్తయును, నెచ్చెలులున్ = చెలికత్తెలును, ఆఁగినన్ = అడ్డగించినను మానదు.

భా. ఒకపురుషభ్రమరము తనజాయను వీడి వేఱొకయాఁడుతుమ్మెదతోఁ బుష్పమరందముం గ్రోలుచుండఁగా, నామగతుమ్మెదజాయ యాజాడం గాంచి మానక్రోధము లగ్గలముగాఁ దా జీవితముం ద్యజింపఁ జంపకగంధప్రవాహమునఁ బడఁబోవుచుండె ననియు, దానిమగఁ డగు కోడమతుమ్మెదయు, దానిచెలులును వల దని యెంతవారించినను నది యా యత్నమును విడువకుండె ననియు భావము. చంపకగంధము సారంగప్రాణాపాయకర మనుట సహజము. తుమ్మెద లిచ్చో టచ్చో టనక ప్రాణములమీఁదియాసను గూడ వీడి సంచరించుచున్న వని ఫలితార్థము.

విశే. శ్రీకృష్ణుఁ డీమూలముగ స్త్రీలకుఁ గలసాహసము, పట్టుదల మున్నగువానిని సత్యకు సూచించుచు, నీవును నిట్టిదానివే యనునంశమును నిపుణముగఁ దెలియఁబల్కె నని యెన్నునది. పారిజాతమును రుక్మిణి కొసంగినకతమున సత్య శ్రీకృష్ణునిపై నలుకఁ బూనుట యనుసత్యావృత్తాంత మిందు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకు సాకూతముగఁ దెలియఁజేసె నని గ్రహించునది.

ఇందు "గ్రోలఁ గని తూలుచు" అనుచో "గ్రోలఁగ నెదుర్పడి" అనుపాఠాంతర మగపడు. అప్పుడు క్రోలఁగన్=త్రావఁగా, ఎదుర్పడి=ఎదురై" అని యర్థము చెప్పవలెను. అనఁగా భ్రమరి యెచటనుండియో వచ్చుచు నెదురై చూచె నని భావము.

చ. అనుచుఁ బ్రియాంసపీఠి నిజహస్తతలంబున నూఁది కల్పకా
వనిజదుకూలమార్జనల వంజులపుష్పమరంద సేచనన్
దనదువిహారవైఖరికి నందనదేవత యాయితంబు సే
సినగతి నొప్పుదివ్యవనసీమ ముదంబున సంచరించుచున్. 58

టీ. అనుచున్=పల్కుచు, శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త. ప్రియాంసపీఠిన్ = ప్రేయసియొక్క విశాలమగుమూఁపును, నిజహస్తతలంబునన్ = తన చేతితో, ఊఁది=పట్టుకొని; అనఁగా మూఁపునఁ జేయిఁడి యనుట. కల్పకావనిజదుకూలమార్జనలన్-కల్పకావని=కల్ప

వృక్షములసమూహమునుండి, జ=పుట్టిన, దుకూల=పట్టుబట్టలచే నైన, మార్జనలన్=తుడుచుటలచేతను, వంజులపుష్పమరందసేచనన్ - వంజులపుష్ప=అశోకకుసుమములసంబంధమైన, మరంద=తేనెయొక్క, సేచనన్=తడుపుటచేతను, తనదువిహారవైఖరికిన్ = తనవిహారపురీతికి, నందనదేవత=నందనవనదేవత, ఆయితంబు=సిద్ధము, చేసినగతిన్ = చేసినరీతిగ, ఒప్పు=ఒప్పునట్టి, దివ్యవనసీమన్ = దేవవనతలమున, ముదంబునన్ = సంతోషముతో, సంచరించుచున్=దిరుగుచు.

భా. కల్పకదుకూలములచేఁ దుడువఁబడి యశోకసుమమరందసేచనమున మించు నవ్వనము శ్రీకృష్ణవిహారమునకై తగురీతినందనవనదేవత సిద్ధముచేసినట్లుండెననియు,నందు సత్యాంసమును జేతితో నూఁది శ్రీకృష్ణుఁడు విహరించె ననియు భావము.భుజముపైఁజేయివైచి నడుచుట కూర్మిని సూచించునదియు శృంగారపుఠీవినిఁ బ్రకటించునదియు నగును.

శా. అర్చిష్మత్ప్రతిమప్రతాప! మహనీయత్యాగ! దైత్యాభియా
 త్యర్చోద్యచ్చతురర్ణవాంతసకలజ్యాభోగ! జాగ్రద్యశ
 శ్చర్చాసాంద్ర*దిగంగనాంగ! మదనశ్యామాసహాయేంద్రభూ
 వర్చస్స్తేనశరీరమోహితజగద్వామా! కళామానసా! 59

టీ. అర్చిష్మత్ప్రతిమప్రతాప=సూర్యునితోసాటియైనప్రతాపముగలవాఁడ, మహనీయత్యాగ=గొప్పయీవిగలవాఁడ, దైత్యాభియాతి...భోగ-దైత్యఅభియాతి=రాక్షసశత్రు వగు విష్ణునియొక్క, అర్చా=పూజచేత, ఉద్యత్=సంభవించిన, చతురర్ణవాంత=నాలుగుసముద్రములు హద్దుగాఁ గల్గిన, సకలజ్యా=సమస్తభూమియొక్క; భోగ=అనుభవముగలవాఁడ, జాగ్రత్......దిగంగనాంగ-జాగ్రత్=సర్వోత్కర్ష మన్న, యశః = కీర్తి యనెడు, చర్చా = మైపూఁతచే, సాంద్ర=దట్టములైన, దిగంగనాంగ=దిక్సతులయవయవములు గలవాఁడ, మదన......జగద్వామా-మదన = మన్మథునియొక్కయు, శ్యామాసహాయ=నిశాసహాయుఁడగుచంద్రునియొక్కయు, ఇంద్రభూ=ఇంద్రునికొడుకగు జయంతునియొక్కయు, వర్చః = తేజస్సులకు, స్తేన = దొంగయైన, శరీర = శరీరముచే, మోహిత=మోహింపఁజేయఁబడిన, జగత్ = లోకమునందలి, వామా=వనితలు గలవాఁడ, కళామానసా=విద్యాయుక్తమైన మదిగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయఁడు సూర్యతుల్యప్రతాపుఁ డనియు, మహాదాత యనియు, విష్ణుపూజాధురంధరత్వమున సంప్రాప్తమైనరాజ్యవైభవము గలవాఁ డనియు, దిగంతవ్యాప్త యశస్కుఁ డనియుఁ, జంద్రకంతుజయంతులకన్నఁ జక్కనివాఁ డగుట నాతనిం జూచి స్త్రీ లెల్లరును మోహాముం జెందుచుందు రనియు భావము.

* దిగంతరాశ!

విశే. చతురర్ణవపరీతభూవలయమంతయు వశపడకున్నను వశపడినట్లు చెప్పుట యతిశయోక్తి. ప్రతాపవిషయమున సూర్యునితోఁ బోల్చుట సామాన్యముగఁ గవిసంప్రదాయ మాట నిచ్చో 'అర్చిష్మత్' పదమునుండి యగ్నియనునర్థ ముద్ధరింప వీ లున్నను నట్లొనర్ప లేదు. అగ్నికాంతికి సూర్యుఁడేగదా కళము!

క. విదళితకాలింగమదాస్పదసింధురకుంభరత్నశర్కరిలారా
దుదయగిరికొండవీటీ, పదవీస్థల! మండలీకభాస్కరబిరుదా! 60

టీ. విదళిత...పదవీస్థల - విదళిత = బ్రద్దలుచేయఁబడిన. కాళింగ = కళింగదేశాధిపతిసంబంధమైన, మదాస్పద=మదమునకుఁ దావులైన; అనఁగా మదించిన వనుట. సింధుర = ఏనుంగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములందలి, రత్న=రత్నములచే, ఏనుఁగు కుంభములను బొంగు వెదుళ్లను మంచిముత్తెము లుండు ననుట కవిసంప్రదాయమగుట, నిచ్చో రత్నపదమునకు మంచిముత్తెము లని యర్థము. మఱియు నవరత్నములలో మంచి ముత్తె మొకటి యగుట రత్నపదవ్యవహార మవిరుద్ధము. శర్కరిల=కఱకుటిసుకగలదిగాఁ జేయఁబడిన, ఆరాత్=సమీపమునం దున్న; అనఁగాఁ బట్టణసమీపమున నున్న వనుట. ఉదయగిరి కొండవీటీపదవీస్థల='ఉదయగిరి','కొండవీడు' అనుపట్టణముల ప్రదేశములు గలవాఁడ; అనఁగాఁ గృష్ణరాయఁ డుదయగిరికొండవీడులప్రాంతదేశములఁ గళింగరాజపాలితములను నారాజులసంబంధమైన మదపుటేనుంగుల కుంభములం జీల్చి యందలి ముత్తెములచే నిసుకగలవానినిగాఁ జేసె నని భావము. యుద్ధభూములు పట్టణబాహ్యముల నుండుట సహజముగదా. మండలీకభాస్కరబిరుదా='మండలీకభాస్కర' అను బిరుదము గలవాఁడ.

వా-విశే. సిద్ధసమాసమునఁ జొనుపుచు నందుఁ బట్టణనామ మగు కొండవీడు పదము నాపవిభక్తికముగాను 'కొండవీటీ' అని యీకారాన్త స్త్రీలింగశబ్దముగాను బ్రయోగించుట వింత. లేదా కొండవీటీశబ్దమే ప్రాతిపదిక మనవలెను.

పంచచామరము.

మరుద్వృధాతటస్థశత్రుమండలీగళాంతర
క్షరన్నవాసృగాపగాభిసారికాదృతాంబుధీ!
మరుత్పతిస్వరుక్షతిక్రమత్రుటత్కుభృద్వర
స్ఫురద్ధ్వనిప్రవృద్ధియుద్ధపుంఖితానకార్భటీ! 61

టీ. మరుద్వృధా...అంబుధీ-మరుద్వృధా = కావేరియొక్క, తటస్థ=తీరమం దున్న, శత్రుమండలీ = శత్రుసమూహముయొక్క, గళాంతర = కంఠమధ్యమునుండి,

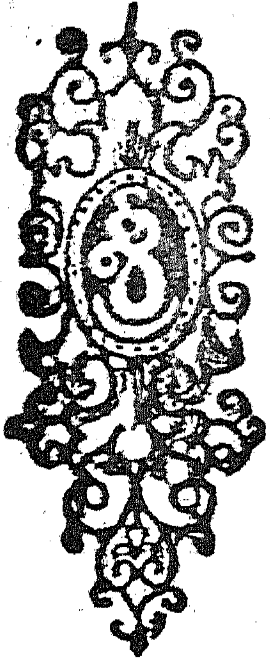
క్షరత్ = కారుచున్న, నవాసృక్ = క్రొత్తనెత్తురనెడు, ఆపగా = నదీరూపమైన, అభిసారికా = కాంతునిబొందఁబోవు స్త్రీలచే, ఆదృత = ఆదరింపఁబడిన; సంతోషపెట్టఁబడినవాఁడనుట. అంబుధీ = సముద్రుఁడుగలవాఁడ, మరుత్పతి...అనకార్భటీ-మరుత్పతి = దేవేంద్రుని యొక్క, స్వరు = వజ్రాయుధసంబంధమైన, క్షతి = దెబ్బలచే, క్రమ = క్రమముగా; అనఁగా నొకటితరువాత నొకటి యనుట. త్రుటత్ = నేలఁగూలుచున్న, కుభృద్వర = పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క, స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమగు; అనఁగా వెలికి వెడలిన దనుట. ధ్వని = చప్పుడువలె, ప్రవృద్ధ = అతిశయించిన, యుద్ధ = యుద్ధమునకు సంబంధించిన, పుంఖితానక = సక్రమముగా నొప్పునట్టి భేరీవిశేషములయొక్క, ఆర్భటీ = మ్రోఁతలుగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయఁడు గావేరీతీరస్థశత్రుసమూహమును గూర్చి వారి క్రొన్నెత్తురు టేరులచే సముద్రు నుప్పొంగించె ననియు, వజ్రాయుధహతిచే గుబాలున నేలం గూలు పర్వతముల యారావములవలె నాతని జయభేరీధ్వను లెసఁగె ననియు భావము.

విశే. సముద్రుఁడు నదీపతి యౌట నతనిం గాంతునిగాను, వానిం జెందఁబోవు రక్తనదుల నభిసారికలనుగాను గవి పేర్కొనుట యుచిత మనఁ దగును. ఇది పంచ చామర మనువృత్తము. దీని కొకపాదమునకు జ. ర. జ. ర. జ. గ. అనుగణము లుండును. దశమాక్షరము యతిస్థానము. ఇట్లే తక్కుంగలపాదము లుండును. దీనినడకగూడ వర్ణ్యమగు భేరీధ్వనినే యనుకరించుచున్నది.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసార
స్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశిక
గోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామ
ధేయప్రణీతం బైనపారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
దృతీయాశ్వాసము.

చతుర్థాశ్వాసము

వేంకటగిరివల్లభ
సేవాపరతంత్రహృదయ ! చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక ! కవితా
ప్రావీణ్యఫణీశ ! కృష్ణరాయమహీశా ! 1

టీ. శ్రీ వేంకట...హృదయ-శ్రీ వేంకటగిరివల్లభ=శ్రీ వేంకటాచలేశునియొక్క, సేవా=అర్చనయందు, పరతంత్ర=ఆసక్తమైన, హృదయ = మనస్సుగలవాఁడ, చిన్నమదేవీజీవితనాయక = చిన్నమదేవీప్రాణేశ్వరుఁడా, కవితాప్రావీణ్యఫణీశ = కవిత్వనైపుణివిషయమున శేషుని బోలువాఁడ, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయభూమీశ.

భా. కృష్ణరాయఁడు తిరుమలేశుం డగు వేంకటేశ్వరుని గొల్చుటయందే మిగుల నాసక్తి గలవాఁ డనియుఁ, జిన్నమదేవికిఁ బ్రియుఁ డనియుఁ, గవిత్వనైపుణికి శేషు ననుకరించువాఁ డనియు భావము. కృష్ణరాయుని కవితానైపుణి యిందుఁ బ్రకాశితము.

పా రి జా త ము

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కిట్లను నమ్మునివల్లభుండు
వనవిహారంబు సలుపుచు వచ్చి వచ్చి
పారిజాతంబు గాంచి సంభ్రమ మెలర్ప. 2

టీ. అవధరింపుము, జనమేజయక్షితీశవరునకున్, అమ్మునివల్లభుండు = ఆమునిశ్రేష్ఠుఁడు, ఇట్లనున్=ఇట్లనెను. వనవిహారంబు, సలుపుచున్=చేయుచు, వచ్చివచ్చి;కొంతదవ్వు వచ్చి యనుట. కృష్ణుఁడు కర్త. పారిజాతంబున్=పారిజాతవృక్షమును, కాంచి=చూచి, సంభ్రమము=త్వర, ఎలర్పన్=అతిశయింపఁగా, ముందటిపద్యముతో నన్వయము. శ్రీకృష్ణునికర్తవ్యాభినివేశ మీసందర్భమునఁ గవి తెల్లము గావింప నెంచినవాఁడు గానఁ బ్రారంభముననే సంభ్రమ మెలర్ప నని బీజమును నాటినాఁడు.

మ. అమరారాతివిఘాతి సత్యఁ గని, కాంతా! చూచితే పారిజా
తము భూమీరుహచక్రవర్తి త్రిజగత్సంపూజ్యసౌరభ్యకీ
ర్తి మరుల్లోక మలంకరించునది గౌరీనాథు జూటస్థలం
బు మృగాంకుండు రమామనోరమునురంబుం గౌస్తుభంబుంబలెన్. 3

టీ. అమరారాతివిఘాతి = రాక్షసహంత యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యన్=సత్యభామను, కని = చూచి, కాంతా! భూమీరుహచక్రవర్తి = వృక్షరాజమైనదియు, త్రిజగత్సంపూజ్యసౌరభ్యకీర్తి=ముల్లోకములచేతను నర్చింపఁదగిన పరిమళ మను యశము గలదియు, గౌరీనాథుజూటస్థలంబున్ = శివునిమౌళిభాగమును, మృగాంకుండున్ = చంద్రుఁడును, రమామనోరమునురంబున్ = విష్ణువక్షస్స్థలంబును, కౌస్తుభంబుం బలెన్ = కౌస్తుభమాణిక్యమువలెను, మరుల్లోకమున్ = స్వర్గమును, అలంకరించునది = విభూషించునది, పారిజాతమున్ = పారిజాతవృక్షమును, చూచితే = చూచితివా ?

ఇందలి 'కని' అను నసమాపకక్రియకు 11-వ పద్యమునందలి 'నావుడున్'అను దానితో నన్వయము.

భా. కౌస్తుభము విష్ణువక్షస్స్థలము నలంకరించుపగిదిని, జంద్రుండు శంకరుని మౌళిభాగమును విభూషించువిధమున, స్వర్లోకము నలంకరించునదియు, ముల్లోకముల వారిచేఁ గీర్త్య మగు పరిమళ మను కీర్తి గలదియు, వృక్షములలోనెల్ల నుత్తమమైనదియుఁ గల్పనగ మని భావము.

విశే. ఇందుఁ బారిజాతమునకు నిల్పఁబడినవిశేషణములు తద్ఘనతను వెల్లడింప సమర్థములై సత్యభామకుఁ దద్విషయకాభిలాష నతిశయింపఁ జేయుచున్నవి. ఇది మొదలు కొని 11-వ పద్యమువఱకుఁ గల శ్రీకృష్ణసంభాషణ మిట్లే పారిజాతవృక్షమహిమాప్రకాశకమై సత్యకుఁ దద్విషయమగుకోర్కి నతిశయింపఁజేయునదై తచ్ఛీలప్రకాశనబీజభూతమై యొప్పుచున్నది.

వ్యా-విశే. కౌస్తుభంబుంబలెన్. ఇది సమస్తపదము. 'ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపుడు బలె పరంబగుచో నామతచ్ఛబ్దార్థములకుఁ బ్రథమ యగు' అను ప్రౌఢవ్యాకరణసూత్రము ననుసరించి బలెపరముగా నామమగుకౌస్తుభమునకుఁ బ్రథమ వచ్చె. పిదప "ప్రథమాంతములమీఁద పోలెబలెపోనిశబ్దములు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాష నగు" అను సూత్రమునుంచి 'బలె' అనుదానికి పూర్వము 'ను' కగ్గి తరువాత ద్రుతకార్యము బిందుపూర్వ బై రూపము సిద్ధించె. అలం. ఉపమ.

క. తరుణీ! యీతరుశాఖాం, తరలోలదుకూలమారుతము లింద్రాణీ
పరివారవారసతులకుఁ, బరువపువిరికోఁతఁ బోఁడముబడలిక నడఁచున్.

టీ. తరుణీ=యువతీ! ఈతరు...మారుతములు-ఈతరు = పారిజాతముయొక్క, శాఖాంతర=కొమ్మలనడుమను, లోల=కదలుచున్న, దుకూల = పట్టుబట్టలచేసైన, మారుతములు=గాలులు, ఇంద్రాణీపరివారవారసతులకున్ = శచీదేవియొక్క పరిచారికలగు దేవవేశ్యలకు, పరువపువిరికోతన్ = వికసించినపూవులను గోయుటచే, పొడము=పుట్టిన, బడలికన్ = ఆయాసమును, అడంచున్ = పోఁగొట్టును.

విశే. 'ఏషాం పల్లవమంశుకాని' అని శక్తిభద్రుని యాశ్చర్యచూడామణి శ్లోకపాదము ననుసరించి కల్పకపల్లవములే దుకూలము లని యెన్నవలసియున్నది. ఇందలి 'ఈతరుశాఖా' అను సమాసమునందు మొదటఁగల 'ఈ' శబ్దము మారుతపదమునకే విశేషణమని గ్రహింపవలయును. అట్లైనచో నిం దేకదేశాన్వయమునకుఁ దావు గలుగదు.

ఉ. మానిని! దీనిరత్నకుసుమస్తబకమ్ముల కాంతిఁ గమ్మఁబూఁ
దేనియ యంచుఁ గ్రోలఁ జనుదెంచినయాయెలదేఁటిదాఁటు లో
నూనినడప్పి మూఁగఁబడి యున్నతచంచలచంచుకోటిచే
నానెడుఁ జూడు మందగరుదంచలఝుంకృతు లుల్లసిల్లఁగన్. 5

టీ. మానిని = ఓమానవతీ! ఇది సాభిప్రాయము. దీనిరత్నకుసుమస్తబకమ్ముల కాంతిన్ = ఈకల్పకవృక్షసంబంధమైన మాణిక్యపుష్పగుచ్ఛములప్రభను, కమ్మబూఁదేనియ=కమ్మనిమకరందము, అంచున్ = తలంచుచు, గ్రోలన్=త్రాగుటకు, చనుదెంచిన=వచ్చిన, ఆయెలదేఁటిదాఁటు=ఆ లేఁదేంట్లసమూహము, లోన్ = లోపల, ఊనిన=పుట్టియున్న, డప్పిన్=దప్పిచే (తృషచే నని యర్థము); మూఁగఁబడి, ఉన్నత...కోటిచేన్-ఉన్నత=దీర్ఘమైన, చంచత్=కదలుచున్న, చంచు=ముక్కులయొక్క, కోటిచేన్=కొనలచేత, మంద...ఝుంకృతులు-మంద = మెల్లనైన, గరుదంచలఝుంకృతులు = ఱెక్కలకొనలయొక్క ఝుంకారధ్వనులు, ఉల్లసిల్లఁగన్ = ప్రకాశితముగాఁగ, ఆనెడున్ = త్రాగును, చూడు=చూడుము.

భా. ఎలదేఁటిగుమి కల్పవృక్షరత్నపుష్పగుచ్ఛకాంతి గాంచి కమ్మని మరందమను భ్రాంతిని దృషతో దానిం గ్రోల నేతెంచి యల్లనల్లన ఱెక్కలాడించుచుఁ జంచుకోటిచే నానుచున్న వదె కాంచు మని భావము.

విశే. విశేషణముల నిగాగమమునకు బిందువుకు సున్నపోఁకునఁ బరుషము సరళము నయ్యెను. కమ్మఁబూఁదేనె. అలం. భ్రాంతిమత్తు.

క. ఈతరుశాఖల ప్రే లెడు, మేతోడవులకాంతిలోన మెలఁగెడుపక్షీ
వ్రాతము నెఱుఁగరు నిర్జర, శాతరలోచనలు పలుకఁగా వినకున్నన్.

టీ. ఈతరుశాఖలన్ = ఈచెట్టుకొమ్మలందు, వ్రేలెడు=వ్రేలాడునట్టి, మేలొడవుల కాంతిలోనన్ =శరీరాలంకారములకాంతిలో, మెలఁగెడు = సంచరించునట్టి, పత్త్రివ్రాతమున్ =పక్షులసమూహమును, నిర్జరకాతరలోచనలు=దేవతాస్త్రీలు, (కాతరలోచన = భీతనేత్ర), పలుకఁగాన్ =శబ్దమొనర్పఁగా, వినకున్నన్ =వినకపోయినచో, ఎఱుంగరు= తెలిసికొనఁజాలరు.

భా. కల్పవృక్షశాఖలందు శరీరాభరణములు గల పనియుఁ నందునివసించుపక్షులును దానిపోల్కి కలిగియేయుండుటంజేసి యివి యాభరణము లియ్యవి పక్షులని పోల్చుకొనుటకు వీలులేకపోయె ననియు, నైనను బక్షులు కలకలధ్వనులు గల్గియుంటంజేసి దేవతాస్త్రీలు మైతొడవులను తెలిసికొనఁజాలి రనియు భావము.

క. తనపాదుజలములోనం, గనుపట్టెడునీడ నీనగము విలసిల్లున్
మనకన్న మున్న తా మేదినికిం డిగి యేఁగుచున్న తెఱఁగునఁ దరుణీ!

టీ. తరుణీ=యువతీ! తనపాదుజలములోనన్ =తనయొక్క యాలవాలమునందలి నీటిలో, కనుపట్టెడు = అగపడునట్టి, నీడన్ =ప్రతిబింబముచే, ఈనగము = ఈకల్పకము, మనకన్నమున్న = మనకన్నముందుగానే, తాను, మేదినికిన్ =భూమికి, డిగి=దిగి, ఏఁగుచున్న తెఱఁగునన్ = పోవుచుండువిధమున, విలసిల్లున్ = ప్రకాశించుచున్నది.

భా. ఆలవాలోదకమునఁ బ్రతిఫలించిన కల్పవృక్షాకారము సత్యా శ్రీకృష్ణుల కన్న ముందుగానే కల్పకము భువికిఁ బోవుచున్నట్లున్న దని భావము.

విశే. కల్పకము భువికిఁ గొనిపోవుట తప్ప దనుసంశయమును సత్యకు సూచించి యుబ్బుఁ గల్గించుటకును, నామెకుఁ దద్గ్రహణవిషయమున సంభ్రమాతిశయమును బుట్టించుటకును నిట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రసంగించె ననఁదగును.

ఉ. వారణరాజయాన! సురవల్లభుఁ డాశచి నంకపీఠముం
జేరిచి సోగవెండ్రుకలఁ జిక్కులు వాపి వియన్నదీనవాం
భోరుహనాళసూత్రములఁ బొందుగ దీనిలతాంతము ల్సరు
ల్గా రచియించి నించుఁ గుతుకంబున వీఁగు మెఱుంగుఁ గ్రొవ్వెదన్. 8

టీ. వారణరాజయాన=గజరాజగమన; (సత్య) సురవల్లభుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, ఆశచిన్ = ఆశచీదేవిని, అంకపీఠమునన్ = ఊరుదేశమును, చేరిచి=పొందించి, సోగవెండ్రుకలన్ =పెన్నెఱులందైన, చిక్కులు=మెలికలు, వాపి = పోఁగొట్టి, వియన్నదీనవాంభోరుహ నాళసూత్రములన్ =మిన్నేటిక్రొత్తతమికాడలదారములందు, పొందుగన్ =ఒప్పునట్లుగా, దీనిలతాంతముల్ = ఈకల్పవృక్షపుష్పములు, సరుల్ = దండలు, కాన్ =అగునట్లు, రచియించి = చేసి, (దండలను గ్రుచ్చి) కుతుకంబునన్ = సంతోష

ముతో, పీఁగు మెఱుఁగుఁగ్రొవ్వెదర్ = గొప్పదై తళతళలాడుకొప్పున ందునించుక్ = నింపును. (ముడుచు ననుట.)

వి శే. ఇట్టిభాగ్యము నీ కెప్పుడు గల్గునో యని సత్యను శ్రీకృష్ణుఁడు దువ్వీళులలా రింప నిట్లు ప్రసంగించె నని గ్రహించునది.

మ. విను మింతు ల్దిలకంబుఁ జంపకముఁ గ్రోవి న్సిందువారంబుఁ బ్రేం
కనము న్మామిడి గోఁగుఁ బొన్నఁ బొగడం గంకేళి నూహించి క
న్గొన మోమెత్తఁగఁ గౌఁగిలించుకొన పుూర్కొఁ బాడఁ జేనంటఁ బ
ల్కఁ నగం గల్లుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్పాగమాయావిరుల్. 9

టీ. ఇంతుల్ = స్త్రీలు, తిలకంబుక్, చంపకముక్ = సంపెఁగను, క్రోవిక్, సిందు వారంబుక్, ప్రేంకనముక్, మామిడిక్, గోఁగుక్, పొన్నక్, పొగడక్, కంకేళిక్, ఈచెట్లులను, ఊహించి = మదిం దలంచికొని, క్రమముగా, కన్గొనక్ = చూడఁగా. మోమెత్తఁగక్ = మొగమెత్తఁగా, కౌఁగిలించికొనక్ = ఆశ్లేషింపఁగా; మూర్కొక్ = ఆఘ్రాణింపఁగా, పాడక్ = గానము సేయఁగా, చేనంటక్ = చేతితోఁ దాఁకఁగా, పల్కక్ = మాటాడఁగా, నగక్ = నవ్వఁగా, కల్లు + ఉమియంగక్ = కల్లు నుమ్మఁగా, తన్నక్ = కాలిచేఁ దన్నఁగా, కల్పాగము = కల్పవృక్షము, ఆయావిరుల్ = (వారుదేని నూహించి పైఁజెప్పినరీతిని దోహద మాచరించిరో) యావృక్షసుమములను, ననుచుక్ = పుష్పించును.

వి శే. ఇందుఁ గ్రమము ననుసరించి వృక్షవాచకశబ్దముల నొక్కొకట యసమాపక క్రియతో సంబంధింపఁజేసి యన్వయము నరయునది. కాఁగా, తిలకవృక్షమునకు వీక్ష ణము, సంపెఁగకు ముఖరాగము, గోరంట కాలింగనము, సిందువారమునకు ముఖానిలము, ప్రేంకనమునకు గానము, మామిడికిఁ గరస్పర్శము, కర్ణికారమునకు సల్లాపము, పొన్నకు నవ్వు, పొగడకు ముఖార్పితమద్యము, అశోకమునకుఁ జరణతాడనము దోహద విశేషము లని తెలియుచున్నది. ఆయావృక్షము లాయాయిసమయములందే పుష్పిం చుట ఫలించుట కలదు. కాలముకాని కాలమునఁ బుష్పింపవలెను, ఫలింపవలె నన్న పైని. జెప్పిన దోహదముల నాచరింపవలె నని తాత్పర్యము. ఈదోహదవిశేషములు స్త్రీకృత ములే గావలె నని యందురు. కల్పవృక్షము తక్కినచెట్లవలెఁగాక యేవృక్షమును మదిఁ దలంచి దోహద మొనర్తురో యావృక్షములసుమములఁ దలఁచినక్షణముననే ప్రసా దించు నని గ్రహించునది. అనఁగా నన్నివృక్షములరూపమును దానే దాల్చి యాయా సుమముల నుద్భవింపఁజేయు నని యెన్నునది. అలం. యథాసంఖ్యము.

చ. కనఁ దిలకంబుఁ గేసరముఁ గల్లుమియ న్రహిఁ బాడఁ బ్రేంకనం
బు నిముర మావి నవ్వ సురపొన్న ముఖాంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు నెఱగవుంగిలం గొరవి మూర్కొన వావిలి దన్న వంజుళం
బు నుడువ గోఁగునై తరుణి! పూచు సురద్రుమ మిన్ని పువ్వులన్. 10

టీ. కనన్ = చూడఁగా, తిలకంబున్ = తిలకవృక్షమును, కల్లు=మద్యము, ఉమియన్ = ఉమ్మఁగా, కేసరమున్ = పొగడచెట్టును, రహిన్ = మధురముగా, పాడన్ = గానము సేయఁగా, ప్రేంకనంబున్ = ప్రియాళువృక్షమును, నిమురన్ = కరస్పర్శనము చేయఁగా, మావిన్ = మామిడియు, నవ్వన్ = హసింపఁగా, సురపొన్న = సురపొన్న చెట్టును, ముఖాంబుజము = మోముఁదామర, ఎత్తన్ = ఎత్తఁగా; అనఁగా ముఖరాగ ప్రసారమున ననుట. చంపకంబున్ = సంపెఁగచెట్టును, నెఱన్ = పూర్ణముగా, కవుంగిలన్ = ఆలింగనము చేయఁగా, కొరవి = గోరంటయును, మూర్కొనన్ = ఆఘ్రాణింపఁగా, వావిలి, తన్నన్ = పాదాహతి యొనర్ప, వంజుళంబున్ = అశోకమును, నుడువన్ = మాటలాడఁగా, గోఁగును, ఐ=అయి; అనఁగా మీఁద నుడివిన చొప్పున దోహద మొనర్ప, నాయా దోహదవిశేషముల కనురూపముగ నాయాచెట్టులు తానే యై యనుట. తరుణి= యువతి, సురద్రుమము = కల్పవృక్షము, ఇన్ని పువ్వులన్ = ఇన్ని చెట్టులపూవులను, పూచున్ = పుష్పించును.

విశే. పూర్వపద్యమున నాయావృక్షములం దలంచి దోహద మొనర్చిన నాయా వృక్షసుమములను గల్పాగ మొసఁగునని వర్ణితమయ్యె ననియు, నిందు నాయావృక్షముల మదిం దలంపకయే యాయావృక్షములకు సంబంధించిన దోహదములనుమాత్ర మొనర్చుటకతనఁ గల్పవృక్ష మాయావృక్షసుమములఁ బ్రసాదించు నని వర్ణిత మయ్యె ననియు గ్రహించునది. పూర్వపద్యమున నుక్తములైన దోహదవిశేషములే యిందుఁ బేర్కొనఁ బడినవి.

ఉ. నావుడు సత్యభామ నిజనాథున కిట్లను నేల తామసం
బీవిబుధాధినాయకమహీరుహముం బెకలించి లోకసం
భావిత మైననీపలుకుఁ బంతము సెల్ల మదీయగేహ కే
ళీవనవాటి వేడుక దలిర్పఁగ నిల్పుము జీవితేశ్వరా! 11

టీ. నావుడున్ = అనఁగానే, శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త. సత్యభామ, నిజనాథునకున్ = తనపతికి, ఇట్లు, అనున్ = అనెను. జీవితేశ్వరా = ప్రాణేశ్వరా! తామసంబు = ఆలస్యము, ఏల = ఎందులకు? ఈవిబుధాధియక మహీరుహమున్ = ఈదేవేంద్రుని

చెట్టువు; కల్పవృక్షము ననుట. పెకలించి = పెల్లగించి, లోకసంభావితమైన=లోకపూజ్యమైన, నీపలుకుక్ = నీమాటను, పంతముక్ = శపథమును; ప్రతిజ్ఞ యనుట. చెల్లక్ = సాఁగఁగా, మదీయకేళీవనవాటిక్ = నాక్రీడావనప్రదేశమున, వేడుక=సంతసము, తలిర్పఁగాక్ = ఒప్పునట్లు, నిల్పుము = స్థాపింపుము.

విశే. "నీపలుకును లోకులు గౌరవింతురు. కాన నిపుడు నీవాడినమాటను దక్షముగాఁ జేసికొని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యసంధుఁ డనుమాట నిల్పఁబెట్టుకొనుము. మఱియు నీమూలమునఁ గృతకృత్యుఁడవై సత్యప్రతిజ్ఞుఁడవు గమ్ము" అని సత్యభామ శ్రీకృష్ణునుత్సుకుం జేయ, నిట్లు ప్రసంగించెను. శ్రీకృష్ణుఁ డామెశీలమును గనుఁగొననాడిన పూర్వపద్యములందలిమాటలు వెనువెంటనే యామె త్వరపాటుగల స్వభావమును వలచినదానిని సాధించువిషయమున నామెకుఁ గలపట్టుదలను బ్రకటింప సమర్థము లయ్యెఁ. మఱియు నామె యీకృత్యమును నెఱవేర్చనపుడు నీపలుకు లోకసంభావితము గాఁజాల దనియు నీవకృతప్రతిజ్ఞుఁడ వనుదూఱుకుఁ దావల మగుదు వనియుఁగూడ సూచించుచు, నిర్బంధించి యాతనిచేఁ దనపనిని జక్కఁబెట్టించికొన యత్నించె ననియుఁ దోఁచెడును.

మ. అనినం గైటభదైత్యవైరి దరహాసాంకూరము ల్మోవిపై
మొనయం గొండొక నిల్చి యివ్వనమున న్మోదంబుతో నిర్జరీ
జనము ల్గొల్వఁగఁ గ్రీడ సల్పి భవదిష్టం బేను గావింతు నం
గన! యంచాతరురత్నగుచ్ఛ మిడియెం గర్ణావతంసంబుగన్. 12

టీ. అనినక్ = అనఁగా, సత్యకర్త. కైటభదైత్యవైరి = కైటభాసురశత్రువగు శ్రీకృష్ణుఁడు, దరహాసాంకూరముల్=చిఱునగవు మొలకలు, మోవిపైక్ = అధరముపై! మొనయక్ = వ్యాపింపఁగా, కొండొక = కొంచెముసేపు, నిల్చి, అంగన = కాంతా, ఇవ్వనమునక్=ఈయారామమున, మోదంబుతోక్=సంతోషముతో, నిర్జరీజనముల్ = దేవతాస్త్రీలు, కొల్వఁగక్ = సేవింపఁగా, క్రీడ, సల్పి=చేసి, భవదిష్టంబు=నీకోర్కిని, ఏను, కావింతుక్ = ఒనర్తును, అంచుక్, ఆతరురత్నగుచ్ఛము = ఆకల్పకరత్న పుష్పస్తబకమును, కర్ణావతంసంబుగక్ = కర్ణాభరణముగ, ఇడియెను = పెట్టెను.

విశే. శ్రీకృష్ణునకు మందహాసముగల్గుటలో సత్యత్వరపాటును నామెపూర్వోక్తమార్గమునఁ దన్ను నిరోధించుటయుఁ గారణములుగా గ్రహించునది.

ఉ. ఈపగిది స్మరారి హృదయేశ్వరి నూఱడఁ బల్కి నిర్జరేం
ద్రోపవనస్థలంబునఁ బయోరుహనేత్రయుఁ దానుఁ జేరి పు
ష్పాపచయప్రమోదభరితాత్మకుఁ డై చిదిమె న్లతాంతముల్
గోపవధూకుచస్తబకలోలనిశాతనఖాంకురంబులన్. 13

టీ. ఈపగిదిన్=ఈరీతిగా, మురారి = మురద్వేషి శ్రీకృష్ణుఁడు, హృదయేశ్వరిన్=ప్రాణేశ్వరిని, ఊఱడన్ = ఆశ్వాసమునందునట్లుగా, పల్కి = ఆడి, నిర్జరేంద్రోపవనస్థలంబునన్ = దేవేంద్రుని యారామప్రదేశమున, పయోరుహనేత్రలున్ = పద్మనేత్రలైన దేవతాస్త్రీలును, తానున్, చేరి=గుమికూడి, పుష్పాపచయ......త్మకుఁడై-పుష్పాపచయ = పూవులను కోయుటయందైన, ప్రమోద = సంతోషముచే, భరిత = పూర్ణమైన; నిండిన యనుట, ఆత్మకుఁడై=మనస్సుగలవాఁడై, గోప......అంకురంబులన్-గోపవధూ = గోపికాస్త్రీలయొక్క, కుచస్తబక = పూగుత్తులంబోలు స్తనములందు, లోల=ఆసక్తములైన, నిశాత=తీక్ష్ణములైన; వాడి యైన యనుట. నఖ=గోళులయొక్క, అంకురంబులన్=కొనలచేత, లతాంతముల్ = పూవులను, చిదిమెన్=గిల్లెను.

విశే. గోళులను గోపవధూకుచస్తబకలోలము లనుటకు సారస్యము చింత్యము. శృంగారాతిశయసూచకము. లతాంతము=లతయొక్క తుది నుండునది. పూవే తుది నుండునది గాన దాని కీపేరు గల్గెను.

మ. ఎలదేఁటు ల్దమవాలుఁగన్గవలపై నిందీవరభ్రాంతిచే
మెలఁగం జేరలఁ గప్పుకో నలవి గామిం *జీఁదఱం జెంది యి
చ్చలఁ గాంక్షించిరి నిర్నిమేషజలజాస్య ల్మానుషత్వంబు న
య్యలిభీతి న్ముకుళీకృతాక్షి యగుసత్యాకాంత నీక్షించుచున్. 14

టీ. నిర్నిమేషజలజాస్యల్ = అనిమిషస్త్రీలు; దేవతాస్త్రీ లనుట. ఎలదేఁటుల్=లేఁబ్రాయంపుఁదుమ్మెదలు, తమవాలుఁగన్గవలపైన్ = తమదీర్ఘము లగు కన్దోయిలమీఁద, ఇందీవరభ్రాంతిచేన్ = నల్లకలువపూవులను భ్రమచేత, మెలఁగన్ = సంచరింపఁగా, చేరలన్ = చాఁచినతమ చేతుల చేత, కప్పుకోన్ = కప్పుకొనుటకు, అలవి = శక్యము కామిన్ = కాకుండుటచే, చీఁదఱన్ = చీకాకును, చెంది=పొంది, ఇచ్చలన్=మనస్సులందు, అయ్యలిభీతిన్ = ఆతుమ్మెదలవలనిభయముచే, ముకుళీకృతాక్షి=మూసికొనఁబడిన కన్నులుగలది, అగు = అగునట్టి, సత్యాకాంతన్ = సత్యభామను, ఈక్షించుచున్ = చూచుచు, మానుషత్వంబున్ = మనుష్యధర్మమును, కాంక్షించిరి=కోరిరి.

భా. అట్లు పుష్పాపచయ మొనర్చు ననిమిషాంగనల నేత్రములను గాంచి తుమ్మెదకొదమలు నల్లకలువపూవు లనుభ్రమం జెంది యందు వ్రాలం జొచ్చె ననియు, నవ్వానిబాధ వారించికొనఁ జేరలను మీఱి తమ నేత్రము లుండుట చేతఁ జేరల చేఁ గప్పికొన వశముగామిం జేసియుఁ గనులు మూఁతవడనివా రగుటం జేసియుఁ, నాసురాంగన లసమర్థ

---

* లజ్జలం.

లై రనియుఁ, నట్టిభ్రమరబాధమ సత్యాకాంత యప్పుడు కనులుమూసి వారించికొనుటం గాంచి మనుష్యులకువలెనే తమకును గనులు మూఁతపడుట సంభవించిన బాగుండును గదా యని తలంచి రనియు భావము.

విశే. ఇట్లు చెప్పుటకతనఁ గనులు నల్లకల్వలవలెఁ జేరలకు మించియున్న వని విశద మయ్యెను. ఇం దనిమిషకాంతలు మానుషత్వమును గాంక్షించిరి గాని పొందఁ జాలక పోయిరనుట తెల్లము. ఇప్పట్టును మనుచరిత్రకర్త యనిమిషాంగనకు మానుషత్వమును మనుష్యభావనచే సంఘటించి సంస్కరించె నని తోఁచెడిని.

ఉ. అంబరచారిపంకజదళాక్షులు చంపకపుష్పరేణుజా
లంబులయందు సర్వశుభలక్షణరేఖలఁ బొల్చునట్టి పీ
తాంబరుపాదపంకజము లంటినతావులు ద్రొక్క నోడి పా
ర్శ్వంబుల సంచరింతురు పరస్పరకేళివచఃప్రసంగతిన్. 15

టీ. అంబరచారిపంకజదళాక్షులు = ఆకాశమున సంచరించెడి సురాంగనలు, దేవతలకు భువిపైఁ బాదములు మోపకుండుట సహజము. దాన దేవత లంబరచారు లనుట. చంపకపుష్పరేణుజాలంబులయందున్ = సంపెఁగ పుప్పొడులందు, సర్వశుభలక్షణరేఖలన్ = ఎల్లశుభచిహ్నముల యాకృతులతోడను, పొల్చునట్టి = ఒప్పునట్టి, పీతాంబరుపాదపంకజములు = శ్రీకృష్ణుని యడుగుఁదమ్ములు, అంటిన = లగ్నమైన, తావులు=స్థలములు, త్రొక్కన్ = మట్టుటకు, ఓడి=జంకి, పరస్పరకేళివచఃప్రసంగతిన్ = అన్యోన్యవినోదాలాపప్రసక్తితో, పార్శ్వంబులన్ = కెలఁకులందు, సంచరింతురు = తిరుగుదురు.

వృషభగతిరగడ.—

కొమ్మ! వేగిర మేటికే కొనగోర గోరఁటవిరులు గిల్లుము
తమ్మిపువ్వులమీఁద జలములదార తారక యుండఁ జల్లుము
మృగవిలోచన! మేను చులుకన మేలమే లతనిటులు ప్రేయఁగ
వగవ నేటికిఁ జూడుమీ గోరువంకవంకఁ బ్రియుండు డాయఁగ
నలుగ నేటికి ముదువుమీ చెలువార వారణయాన! మొల్లలు
పొలఁతి! సైఁపవు మాకు నీకయ పోలుఁబో లులివడినకల్లలు
పన్నిదం బిడఁ బ్రేంకనమునఁ బాడి పాడి దొఅంగి తెచ్చితిఁ
బొన్నమొగ్గలఁ గంటసరి పూఁబోఁడి పోఁడిమిగాఁగ గ్రుచ్చితి
వడుగ నేటికి దీనివిరులు దురాశ రా శఫరివిలోచన!

జడఁ బరాగము నిండెఁ దుడుపు రసాలసాలమరందసేచనఁ
జామరో! సురపొన్నలకు నీచాయఁ జాయలఁ బల్కె నేటికి
భామ! కోయకు వేగపడి పూఁబాళ బాళము గాదు నేఁటికి
మగువ! పలుమఱు దిగిచి చూచుట మానుమా నులివడియె దండలు
మగిడి చనుఁ డిఁక నేల యీయెలమావి మావి హరించుదండలు
పలుకకుము తుచ్ఛములు పలుమఱు బాల బాలకి యన్నఁ దిట్టితి
వలసగమనముఁ జూపి చెలి! నీ వంచ వంచన సేసి వట్టితి
తావి బుగులుగొనంగఁ దొడఁగె ఘృతాచి తాఁచితె యీయశోకము
రావె తేనియ కంచుఁ బలికెదు రంభ! రంభలలో ననేకము
ననలు వేఁడిన మొఱఁగి తప్పుదు నాలి నాలికుచంబు ముట్టకు
మెనయు ప్రాణపదంబుగాఁ దలఁ తీవ తీవ తలంగ మెట్టకు
మంజుఘోష! సువర్ణలత లనుమానమా నందనవనంబున
నంజ దిది యెలదేఁటి కన నే మఱచె మఱచెద మే మనంబున
నమృతమధురములైనఫలరసమాని మానిని! త్రుళ్లె శుకములు
గుముదులగు లేమావిచిగురులు గోయఁ గోయని కూసెఁ బికములు
గుమగుమని వాసనల గేదఁగికొమ్మ కొమ్మకు నందె దోఁటికి
రమణి! గొజ్జఁగిపొదలు గడు దూరమ్ము రమ్ము చలమ్ము లేటికి. 16

టీ. ఇందు సరసాలాపములు మీఱ యువతులు పుష్పాపచయ మొనర్చుట వర్ణితము: కొమ్మ=ఓవనిత, వేగిరము=త్వర, ఏటికే=ఎందులకే? కొనగోరన్ = గోటికొనచే, గోరఁట విరులు=గోరంటపూవులు, గిల్లుము=కోయుము. తమ్మిపువ్వులమీఁదన్ = పద్మములపైని, జలములదార=నీళ్లధార, తారక ఉండన్ = చేరకుండునట్లుగా, చల్లుము. నీరు కర్మ. మృగవిలోచన = లేడికన్నులంబోలు కన్నులుగలదాన! మేను=శరీరము, చుఱుకనన్ = నొచ్చునట్లుగా, లతన్=తీవను, ఇటులు = ఈరీతిగ, వ్రేయఁగన్=కొట్టఁగా, మేలమే= పరిహాసమా! వగవన్ = విచారింపఁగా, ఏటికిన్ = ఎందులకు? గోరువంకవంకన్ = గోరువంకపక్షివైపు, చూడుమీ! ప్రియుండు = మనోహరుఁడు, డాయఁగన్=సమీపింపఁగా, అలుగన్=కోపింపఁగా, ఏటికిన్, వారణయాన = గజగమనా! చెలువారన్= అందమగునట్లుగా, మొల్లలు = మొల్లపూవులు, ముడువుమీ=కొప్పునఁ దుఱుమవమ్మా! పొలఁతి=ఓవనిత, మాకున్, సైఁపవు = ఇష్టపడవు. నీకయ=నీకే, లులివడినకల్లలు=నీచములైన యసత్యపుమాటలు, పోలుఁబో = సరిపడునుజుమ్ము. పన్నిదంబు = పందెము,

ఇడన్ = పెట్టఁగా, పాడి = న్యాయమును, తొఱంగి = వీడి, పాడి = గానముచేసి, ప్రేంకనమునన్ = ప్రియాళుపుష్పమును, తెచ్చితిన్, పొన్నమొగ్గలన్ = పొన్నమొగ్గలతో, కంటసరిన్ = కంఠాభరణరూపమగుహారమును, పూఁబోఁడి = పుష్పమువలె మనోజ్ఞమైనదాన, పోఁడిమిగాఁగన్ = ఒప్పిదమగునట్లుగా, గ్రుచ్చితివి = కూర్చితివి. శఫరీవిలోచన = మీననేత్ర! దీనివిరులు = దీనిపూవులు, దురాశన్ = తగనియాసతో, అడుగన్ ఏటికిన్? రా=రమ్ము. జడన్ = జడయందు, పరాగము=పుప్పొడి, నిండెన్ = పూర్ణమయ్యెను. రసాలసాలమరందసేచనన్ = తీయమామిడి పూఁదేనియచే, తుడువుము = పోఁగొట్టుము. చామరో = ఇంతిరో, సురపొన్నలకున్ = పొన్నపూవులకై, ఈచాయన్ = ఈరీతిగా, చాయలన్ = వేఱువేఱుమార్గములతో, పల్కన్, ఏటికిన్? భామ=వనితా, వేగపడి, త్వరపడి, పూఁబాళన్ = పూఁగుత్తిని, కోయకు = కోయకుము. నేఁటికిన్=ఈరోజునకు, పాళము = పరిపక్వమైనది, కాదు. మగువ = కాంతా, పలుమఱున్ = మాటిమాటికి; తిగిచి=తీసి, చూచుట, మానుమా = విడువుమా, దండలు = పుష్పమాలలు, నలివడియెన్ = చిక్కుపడెను. మగిడి = మరలి, చనుఁడు = పొండు. ఇఁక నేల=ఇంక నెందులకు? ఈయెలమావి=ఈలేమామిడిచెట్టు, మా విహరించు దండలు=మేము విహరించుటకుఁ దావులు. పలుమఱున్=మాటిమాటికి,తుచ్ఛములు=నీచపుమాటలు, పలుకకు=ఆడకుము. బాల! బాలకి=బాలకి యని, అన్నన్, తిట్టితి = దుర్భాషలాడితివి. అలసగమనమున్=మందగమనమును, చూపి=అగపఱచి, చెలి! నీవు, అంచన్=హంసను, వంచనచేసి=వంచించి, పట్టితి=పట్టుకొంటివి. తావి=పరిమళము, బుగులుకొనంగన్ = దట్టముగ వ్యాపించునట్లు, తొడంగెన్=పూనెను. ఘృతాచి! ఈయశోకమున్=ఈయశోకవృక్షమును, తాచితె=తన్నితివే? తేనియకున్=మరందమునకై, రావే=రమ్ము, అంచున్, పలికెదు = పలికెదవు. రంభ! రంభలలోన్ = అరఁటులలో, అనేకము = విస్తారము. ననలు=పూవులు, వేఁడినన్=కోరఁగా, నాలిన్=కపటముతో, అప్పుడు, మొఱఁగితి = దాఁగితివి. నా లికుచంబున్=నా నిమ్మను,ముట్టకుము=అంటకుము.ఎనయున్, ప్రాణపదంబుగాన్=ప్రాణతుల్యముగ, ఈవ=నీవే, తలఁతు=తలంతువు, తీవ=తీఁగను, తలంగన్=తొలఁగునట్లు, మెట్టకు=త్రొక్కకుము. మంజుఘోష!, నందనవనంబునన్=నందనోద్యానమున, సువర్ణలతలు=బంగారుతీవలు, అనుమానమా=సందేహమా? అనుమానపదమునకు సంస్కృతమున నూహ యర్థము. తెలుగున సందేహ మను నర్థమునఁగూడ నిది ప్రయుక్తమయ్యె. "అనుమానము లేక తిరిగె నతఁ డెల్లెడలన్" అని తిక్కన. చూ.ఉద్యో. ప. ఇది, ఎలదేఁటికిన్ = లేఁదేఁటికి, అంజదు=భయపడదు, అనన్=అనఁగా, ఏమి, అఱచెన్ = శబ్దించెనో, మనంబునన్=మదియందు, మఱచెదవే=విస్మరింతువే. మానిని=మానవతీ!, శుక

ములు=చిలుకలు, అమృతమధురములైన=సుధవలెఁ దీయనైన, ఫలరసము=పండ్లరసమును, ఆని=త్రావి, త్రుళ్లెన్=గంతులిడెను. గుమురులగు=జొంపములగు, లేమావిచిగురులు=లేఁత మామిడిచిగుళ్లను, కోయన్=త్రుంపఁగా, పికములు=కోయిలలు, కో యని, కూసెన్ = అఱచెను. గేదఁగికొమ్మ=మొగిలిచెట్టుశాఖ, గుమగుమనివాసనలన్=కమ్మనిపరిమళములతో, కొమ్మకు=(ఆ) స్త్రీకి, దోఁటికిన్=అందనివానిఁగోయ నుపకరించుకొంకికఱ్ఱకు, అందెన్. దోసెగఱ్ఱ యని వ్యవహారము. రమణి=కాంతా; గొజ్జఁగిపొదలు=గులాబిపొదలు, కడు దూరమ్ము=మిగులదూరము, చలమ్ములు=పంతములు, ఏటికిన్, రమ్ము.

విశే. ఇందు రమణుల యాలాపములు నైజముగ వర్ణితములు. వ్యవహారమునఁ బరస్పరము సంబంధశూన్యముగఁ బల్కు రీతి యిందుఁ దెల్లముచేయఁబడినది. దీనిని వృషభగతిరగడ యందురు. దీని ప్రతిపాదమునకును 28 లఘువు లుండును. 15-వ లఘువు యతిస్థానము. రెండురెండేసిపాదముల కంత్యప్రాసమును, రెండేసియక్షరములకు ఛేకానుప్రాసమును గవులప్రయోగముల నగపడెడిని. రెండేసిపాదములకుఁ బ్రాసైక్యము వృత్తములలోవలెనే యిం దుండవలెను. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. అనుచుం గాంతలు వల్లికారచితడోలాందోళనప్రక్రియం
గనకాంభోరుహకర్ణికాహృతిఁ బరాగక్షేపలీలాగతిన్
వనకేళీపరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగ న్మార్తాండబింబంబు ని
ల్చె నభోమధ్యమునం గఠోరకిరణశ్రేణీదురాలోక మై. 17

టీ. అనుచున్=ఇట్లు మాటలాడుకొనుచు, కాంతలు=స్త్రీలు, వల్లికా......ప్రక్రియన్ - వల్లికా=తీఁగలచే, రచిత=కూర్పఁబడిన, డోలా=ఉయ్యేలలయందు, ఆందోళన=ఊఁగుటయొక్క, ప్రక్రియన్=వ్యాపారముచేతను, కనకాంభోరుహ......హృతిన్ - కనకాంభోరుహ=బంగరుపద్మముల సంబంధమైన, కర్ణికా=మిద్దెలయొక్క, ఆహృతిన్=ఆకర్షణముచేతను, 'కందుకాహతిన్' అని పాఠము కొన్నిప్రతులలోఁ జూడనయ్యె. ఆపక్షమున, "కనకాంభోరుహకందుక=బంగరుపద్మనిర్మితమైన బంతులయొక్క, ఆహతిన్=దెబ్బచే" అని యర్థము. బంగరుతమ్ములనిర్మితములైన బంతుల నాడుటచేనైన దెబ్బచే నని భావము. పరాగ......గతిన్ - పరాగ=పుప్పొడియొక్క, క్షేప=చిమ్ముటయొక్క, లీలా=విలాసముయొక్క, గతిన్=రీతిచేతను; పుప్పొడిని బరస్పరము మీఁదఁ జల్లికొనుటచే నని భావము. వన......వృత్తిన్ - వన=ఉద్యానవనమునందైన, కేళీ=ఆటలయందు, పరతంత్ర=ఆసక్తమైన, వృత్తిన్=వ్యాపారముతో, తిరుగన్ = సంచరింపఁగా, మార్తాండబింబంబు = సూర్యబింబము, కఠోర...దురాలోకమై-కఠోర = తీక్ష్ణములైన,

1. కందుకాహతిఁ. 2. నరుగన్.

కిరణ=రశ్ములయొక్క, శ్రేణీ=పంక్తిచేత, దురాలోక మై=చూడశక్యముగానిదై, నభోమధ్యమునన్ = ఆకాశమునడుమను, నిల్చెన్=ఉండెను! మట్టమధ్యాహ్న మయ్యె నని భావము.

భా. ఆదేవకాంత లట్లు ప్రసంగించికొనుచుఁ దీవయుయ్యెల లూఁగుచు, మిన్నేటి బంగరుఁదమ్ముల గద్దెల నాహరించుచుఁ, బుప్పొడుల నొండొరులపైఁ జల్లికొనుచు వనవిహారమునందె యేకాగ్రచిత్తలై విహరించుచుండ,సూర్యుఁడు గగనమధ్యదేశము నందె నని భావము.

చ. వదలిననీవిబంధముల వాడినమోముల జాఱుకొప్పులం
జెదరినపత్త్రభంగములఁ జిక్కులుగొన్న మణీసరంబులం
బొదలినయార్పుఁదెమ్మెరలఁ బుప్పొడిఁ గెంపగు వాలుగన్నులం
ద్రిదశమృగాయతాక్షులు రతిశ్రమఖిన్నలఁ బోలి రందఱున్. 18

టీ. వదలిన నీవిబంధములన్=జాఱినబట్టకట్టుముడులచేతను, వాడిన మోములన్=మ్లానములైన ముఖములచేతను, జాఱుకొప్పులన్ = వీడినకేశబంధములచేతను, చెదరిన పత్త్రభంగములన్=చెదరిపోయిన మకరికా పత్త్రరచనలచేతను, చిక్కులుగొన్నమణీసరంబులన్=చిక్కువడినమణిహారములచేతను, పొదలినయార్పుఁదెమ్మెరలన్ = ఒప్పిన నిట్టూర్పుగాడ్పులచేతను, పుప్పొడిన్=పుష్పపరాగముచే, కెంపగు = ఎఱ్ఱనైన, వాలుఁగన్నులన్=దీర్ఘములైన నేత్రములచేతను, త్రిదశమృగాయతాక్షులు = దేవతాస్త్రీలు, అందఱున్=ఎల్లరును, రతిశ్రమఖిన్నలన్=సంభోగమువలని యాయాసముచేఁ గుందిన వనితలను, పోలిరి=అనుకరించిరి.

విశే. కోఁకముడులు వీడుట, మోము వాడుట, మకరికాపత్త్రములు చెదరుట, మణిహారములు చిక్కువడుట, నిట్టూర్పులు నిగుడుట; జాగరణముకతనఁ గన్నులెఱ్ఱవడుట యనునీధర్మములు రతిశ్రమవలన సంభవించిన వగుటంజేసియు, ప్రకృతము దేవకాంతలయం దీలక్షణములు చూపట్టుచుండుటంజేసియు,సురకాంతలు రతిశ్రమఖిన్నలను బోలి రని కవి యూహించినాఁడు. మణిశబ్ద మీకారాంతముగను సంస్కృతమునఁ గలదుగాన మణీసరంబు లని కవి ప్రయోగించెను. రతిశ్రమఖిన్నలనుగా దేవకాంతలను భావించుటకుఁ బైనున్న తృతీయాంతములెల్లను హేతువు లగుచున్నవి.

క. బెడిదమగు నెండసోఁకునఁ
దొడిమలు వసివాడి ననలు దొరఁగె లతల నె

ల్లెడ వనదేవత మేనం
బొడమిన లేఁగమ్మచెమటబొట్టు లనంగన్. 19

టీ. బెడిద మగు=తీక్ష్ణ మగు, భయంకరమైన యని భావము. ఎండసోఁకునన్ = ఎండ తాఁకుచే, తొడిమలు=మూడికలు; వృంతము లని యర్థము. వసివాడి = మిక్కిలి వాడి, ననలు=పూవులు, లతలన్=లతలనుండి, ఎల్లెడన్=అన్నిచోటులందును, వనదేవత మేనన్ = వనదేవతాశరీరమున, పొడమిన = పుట్టిన, లేఁగమ్మచెమటబొట్టులు = పరిమళించు చిఱుచెమ్మటబిందువులు, అనంగన్ = అనునట్లు, తొరఁగెన్ = జాఱెను.

భా. కఠోరాతపాహతిని వృంతములు వసివాడుటకతన లతలనుండి జాఱుపూవులు వనదేవతగాత్రమునుండి జాఱు పరిమళించు చిఱుచెమటబొట్టులవలె నొప్పియుండె నని భావము.

విశే. కవి వనస్థలిని వనదేవతగను జాఱుగంధసుమములను వాసిత మగు స్వేదబిందువులుగాను భావించె నని గ్రహించునది.

శా. తూఁగెం జల్లనిగాడ్పు లేమి ఫణిసందోహంబు పేరాఁకటన్
లోఁగెం దప్తసరోజశీధురసముల్ గ్రోలన్ మదాళిచ్ఛటల్
గ్రాఁగె*న్నీరుగఁ గాంచనాచలతటీగండోపల వ్రాతముల్
డాఁగెన్ బల్వలపంకసీమ బకజాలత్రస్తపాఠీనముల్. 20

టీ. ఫణిసందోహంబు=పాములగుంపు, చల్లనిగాడ్పు=చల్లనిగాలి, లేమిన్ = లేకపోవుటచే, పేరాఁకటన్=మిక్కిలియాఁకలితో, తూఁగెన్=ఒఱఁగెను, మదాళిచ్ఛటల్=మత్తిలినతుమ్మెదలగుంపులు, తప్తసరోజశీధురసముల్ = క్రాఁగిన తమ్ములమరందములను, క్రోలన్=త్రాగుటకు, లోఁగెన్ = భయపడెను. కాంచనా......వ్రాతముల్ - కాంచనాచల=మేరుపర్వతముయొక్క, తటీ=ప్రదేశములందైన, గండోపలవ్రాతముల్=గండశిలలగుములు, నీరుగన్=ద్రవమగునట్లు, క్రాఁగెన్=సంతప్తములయ్యెను. 'నీఱుగన్' అను పాఠ మిచటఁ గననగు. కాంచనాచలశిలలు భస్మమయ్యె ననుటకంటె నీరయ్యె ననుటయే సరసముగాన నీభస్మమయ్యె నను నర్థమిచ్చుపాఠము సరసముగా దని చెప్పనగును. బకజాలత్రస్తపాఠీనముల్=కొంగలవలన భయమందిన చేఁపలు, పల్వలపంకసీమన్=పడియలందలి బురదలందు, డాఁగెన్=దాఁగెను.

భా. కఠోరకిరణుని మట్టమధ్యాహ్నసమయమునందైన తీక్ష్ణాతపస్పర్శమున గాలి తప్తమయ్యె ననియు, నట్టివేఁడిగాలి నాస్వాదింపఁజాలక వాయుభుక్కులు సర్పములు

* నీఱుగఁ.

క్షుద్బాధను గుందుచుండె ననియు, మదాళులు తమ్ములమరందము సంతప్త మగుటఁ గ్రోలంజాలక భయమందుచుండె ననియు, మేరుశిలలు తప్తము లై ద్రవీభవించుచుండె ననియు, కొంగలు తమ్ముఁ జంప నొడ్డునఁ గనుపెట్టికొనియుండుటంజేసియు (నీరు సలసల మని తెఱలుచుండుటంజేసియు) నీటిలోఁ దిరుగఁజాలక పడియలందలి బురదలందుఁ జేఁపలు దాఁగుచుండె ననియు భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. కనుఁగవ మ్రాన్పడంగ నెఱక ల్విరియంబడ బోర మోవ నెం
డినవదనంబులం దెఱచి నిక్కినయుత్తులు దల్లడించుటల్
గనఁబడ నూరుపు ల్దళముగా నిగుడ న్వడఁ[1]గంది యీరెలుం
గునఁ దమవానిఁ బిల్చుచు శకుంతము లయ్యెడ నిల్చె మ్రాఁకులన్.

టీ. శకుంతములు=పక్షులు, కనుఁగవ=నేత్రద్వంద్వము, మ్రాన్పడంగన్=నిశ్చేష్టత నందఁగా, ఎఱకలు=ఱెక్కలు, విరియన్ పడన్=విడినట్లుపడిపోఁగా, బోర=పక్షఃస్థలము, మోవన్=అంటఁగా, (చెట్టుకొమ్మ ననుట) ఎండినవదనంబులన్=(దప్పిచే)శుష్కించిన నోళులను, తెఱచి = విప్పి, నిక్కినయుత్తులు=మీది కెగసిన కంఠములు, తల్లడించుటల్=పరితపించుటలు, కనఁబడన్=వెల్లడికాఁగా, ఊరుపుల్=నిట్టూరుపులు, దళముగాన్=సాంద్రముగా, నిగుడన్=ప్రసరింపఁగా, వడన్ = ఎండవేఁడిమిచే, కంది=వివర్ణమై, ఈరెలుంగునన్=సన్ననికంఠధ్వనితో, తమవానిన్ = సజాతిపక్షులను, పిల్చుచున్, అయ్యెడన్=ఆమట్టమధ్యాహ్నకాలమున, మ్రాఁకులన్=చెట్టులందు, నిల్చెన్=నిల్చియుండెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ఒకయెడఁ జక్రవాకము పయోరుహమిత్రునివేఁడియెండచే
దెకతెకఁ గ్రాఁగు తమ్మివిరితేనియ ఱెక్కలఁ జల్లనార్చి కాం
తకుఁ [2]దనుపార నిచ్చెఁ బరితాపము వాయ మృణాళవల్లరీ
శకలము మాటికిం గమిచి చంచుపుటంబున [3]నందనిచ్చుచున్. 22

టీ. ఒకయెడన్=ఒకచోటున, చక్రవాకము = పురుషరథాంగము, పయోరుహమిత్రుని వేఁడియెండచేన్ = అంభోజబంధువగు సూర్యునివేఁడియైన యెండచేత, తెకతెకన్ = సలసల మని, క్రాఁగు = మరుగునట్టి, తమ్మివిరితేనియన్ = పద్మమకరందమును, ఱెక్కలన్=ఱెక్కలచే, చల్లన్=చల్లనగునట్లుగా, ఆర్చి = ఆరఁజేసి: చల్లార్చి యనుట. కాంతకున్=ప్రియురాలికి, తనుపారన్=తృప్తియగునట్లుగా, పరితాపము = సంతాపము, పాయన్ = పోవుటకై, మృణాళవల్లరీశకలమున్ = తామరతూఁటి తీవయొక్క ముక్కను, చంచుపుటంబునన్=ముక్కుకొనచే, కమిచి=ఆకర్షించి, మాటికిన్=వేమఱు, అందన్ ఇచ్చుచున్ = అందించుచు, ఇచ్చెన్ = ఒసఁగెను; పద్మమరందము ననుట.

1. గుంది. 2. దనివార. 3. నందియిచ్చుచున్.

విశే. పురుషవిహంగ మిందనుకూలనాయకుఁడుగను, స్త్రీవిహంగము స్వాధీనపతికగను వర్ణితులైరి. కాని యీయనురాగము తిర్యగ్గత మగుటచేత దీని నాలంకారికులు రసాభాసముగఁ బరిగణించిరి. శ్లో. "ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్ తిర్యఙ్ మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా, యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మతః" అని ప్రతాపరుద్రీయము. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఆతపగ్లానిఁ బడలినయభ్రమువును
నిజకరాగ్రజలంబుల నెఱియఁ జల్లి
శ్రవణయుగతాలవృంతసంజాతశీత
వాతములఁ దేర్చె గీర్వాణవారణంబు. 23

టీ. గీర్వాణవారణంబు=సురహస్తి యగు నైరావతము, ఆతపగ్లానిన్=ఎండవలని యాయాసముచే, బడలిన = ఆయాసపడిన, అభ్రమువును = "అభ్రము" అనుతన భార్యను, నిజకరాగ్రజలంబులన్ = తనతొండము కొనయందలినీటిని, నెఱియన్ = పూర్ణముగా; అంతట ననుట. చల్లి, శ్రవణ...వాతములన్-శ్రవణయుగ = రెండుచెవులనెడు, తాలవృంత = విసనకఱ్ఱలవలన, సంజాత=పుట్టిన, శీతవాతములన్=చల్లనిగాలుల చేత, తేర్చె = పోయిన యాయాసముగలదానినిగాఁ జేసెను.

విశే. ఇందును దిర్యగ్గతశృంగారమే వర్ణితముగాన నిదియు రసాభాసమే యగును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అపుడు జగత్పతి సత్యా
చపలాక్షియుఁ దాను వెడలె జలకేలికి న
య్యుపవనతరుకుసుమలతా
తపత్రములు పూని వేల్పుఁదరుణులు గొల్వన్. 24

టీ. అపుడు=ఆసమయమున, జగత్పతి = లోకనాథుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యాచపలాక్షియున్ = సత్యభామయును, తానున్, అయ్యుపవనతరుకుసుమలతాతపత్రములు = ఆయుద్యానమందలి చెట్టులందైన పుష్పలత లనుగొడుగులను, పూని = పట్టి, వేల్పుఁదరుణులు = దేవతాస్త్రీలు, కొల్వన్ = సేవింపఁగా, జలకేళికిన్ = జలక్రీడకు, వెడలెన్ = బయలుదేరెను.

వ్యా. విశే. ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మయ్యెఁ గానఁ గ్రియ యేకవచనముగానే ప్రయుక్తమయ్యెను.

చ. చనుఁగవప్రేఁకము న్జఘనచక్రభరంబును మోవలేక యొ
య్యనఁ బదపంకజంబు లలసాలసవైఖరి మోపుచున్ జనా

ర్దనుభుజ మూఁతకాఁగ వనితామణి యోఁగెఁ బరస్పరాంగమే
ళనమున రోమహర్షముకుళవ్రజ మొండొరుమేన నిండఁగన్. 25

టీ. వనితామణి = కాంతారత్న మగు సత్యభామ, చనుఁగవ్రేఁకముఁ = స్తన ద్వంద్వపుభారమును, జఘనచక్రభరంబును = చక్రాకార మగు కటియొక్కభారమును, మోవఁ = మోయుటకు, లేక = శక్తురాలు గాక, ఒయ్యనఁ = మెల్లమెల్లఁగా, పదపంక జంబులు=పాదపద్మములు, అలసాలసవైఖరిఁ =మందమంద మగురీతితో, మోపుచుఁ = భువియందుంచుచు, జనార్దనుభుజము=శ్రీకృష్ణునిభుజము, ఊఁత=అవలంబము, కాఁగఁ, పరస్పరాంగమేళనమునఁ =ఒండొరుల శరీరములకలయికచే, ఒండొరుమేనఁ =ఒండొరులశరీరములందు, రోమహర్షముకుళవ్రజము = మొగ్గలంబోలు గగుర్పాటుగుములు, నిండఁగఁ = పూర్ణముగాఁగ, ఏఁగెఁ =వెడలెను.

విశే. ఇందు సత్యా సౌకుమార్యము శీవి యంగసౌష్ఠవము సూచితములు.

చ. ఇనకరతాపవేదన సహింపఁగలేక నిజోదకంబులఁ
మునిఁగి వినీలకుంతలసమూహము నారఁగ విచ్చె నాఁగ వీ
చినికరచాలనం దరులఁ జేరిన జొంపపునాఁచుఁదీఁగలం
దనరు నభోనదిం గనియె దానవలోకవిరోధి యత్తఱిన్. 26

టీ. ఇనకరతాపవేదనఁ = సూర్యునికిరణములచేనైన సంతాపమువలని దుఃఖమును, సహింపఁగఁ = ఓర్చుటకు, లేక=చాలక, నిజోదకంబులఁ =తననీళ్లను; మునిఁగి, వినీలకుంతల సమూహముఁ =మిగులనల్లనైన తన తలవెండ్రుకల గుంపును, ఆరఁగఁ = ఎండుటకు, విచ్చెఁ = విప్పెను, నాఁగఁ = అనునట్లుగా, వీచినికరచాలనఁ =తరంగ సమూహముల చలనముచే, దరులఁ = ఒడ్డులను, చేరిన = పొందిన, జొంపపు నాఁచుఁ దీఁగలఁ =గుబురగు నాఁచుఁదీఁగెలచే, తనరు = ఒప్పునట్టి, నభోనదిఁ = మిన్నేటిని, అత్తఱిఁ = ఆసమయమున, దానవలోకవిరోధి = రాక్షసుల గుంపునకు శత్రువైన శ్రీకృష్ణుఁడు, కనియెఁ = చూచెను.

భా. అలలచలనముచే నొడ్డులందుఁ జేరిన నాఁచుజొంపములు తీక్ష్ణాతపబాధకుఁ దాళఁజాలక తననీటఁ దానమాడి మిన్నేరు తడియార విప్పిన కొప్పేమో యన నొప్పె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. కాంచి చేరంగఁ జని మధుకైటభారి
రత్నసోపానకలితమార్గములు డిగ్గి

కులసతియుం దాను వేలుపుఁగొలను దటిసె
నొండొరులకేలుఁదమ్ముల నూఁతఁ గొనుచు. 27

టీ. కాంచి = చూచి, మధుకైటభారి = మధుకైటభశత్రు వగు శ్రీకృష్ణుఁడు, చేరఁగన్ = దగ్గఱగా, చని=ఏఁగి, రత్నసోపానకలితమార్గములన్ = రత్ననిర్మితములైన మెట్లయొక్క త్రోవలనుండి, డిగ్గి = దిగి, కులసతియున్=భార్యయగు సత్యభామయు, తానున్, ఒండొరుల కేలుఁదమ్ములన్ = ఒకరిహస్తపద్మము నొకరు, ఊఁతన్=అవలంబముగా, కొనుచున్=స్వీకరించుచు, వేలుపుంగొలనున్=దేవసరస్సును; మందాకిని ననుట. తటిసెన్=సమీపించెను.

విశే. ఇందు "తటిసిరి" అని పాఠ మగపడెడి ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మగుటంజేసి "తటిసె" అని క్రియ యేకవచనముగానే యుండవలయును. కాన "తటిసిరి" అనుపాఠము ప్రామాదిక మనంజనును. వియద్గంగ నదియైనను దానిం గొల నుగాఁ గవి పేర్కొనియున్నాఁడు. ఇట్లే కవులు దేవతలు జలక్రీడ సేయునదియాటం గావలయు దానిని 'దేవదీర్ఘిక, దేవసరస్సు' అని వ్యవహరించుట సంప్రదాయమైనది.

చ. తొడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమ్రాని *చీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచివైభవము ల్నవమల్లికారుచిం
దొడర నితంబచక్రములతో నెఱివాలు మెఱుంగుఁగప్పుపె
న్జడ లొరయంగఁ దద్గగనశైవలినిం దగఁ జొచ్చి రందఱున్. 28

టీ. నిర్జరవధూటులు = సురయువతులు, తొడవులు = ఆభరణములను, పుచ్చి = సడలించి, వేలువుమ్రాని చీనిపావడలు = కల్పవృక్షసంబంధమైన సన్ననివలువలను, ధరించి=కట్టి, దేహరుచివైభవముల్ = దేహకాంతి విభవము, నవమల్లికారుచిన్ = క్రొత్తమల్లీ సుమములయొక్క కాంతిని, తొడరన్=ఎదిరింపఁగా, నెఱివాలు మెఱుంగుఁ గప్పుపెన్జడలు-నెఱి = మనోహరమైన, వాలు=దీర్ఘములైన, మెఱుంగు = తళతళలాడు నట్టి, కప్పు=నల్లందనముగల, పెన్జడలు = పెద్దజడలు, నితంబచక్రములతోన్=గుండ్ర నగు జఘనములతో, ఒరయంగన్ = రాపాడఁగా, అందఱున్ = ఎల్లరును, తద్గగనశైవలినిన్=ఆమందాకినీనదిలో, తగన్=ఒప్పునట్లుగా, చొచ్చిరి=ప్రవేశించిరి.

విశే. దేవకాంతలు తెల్లని దేహప్రభ గలవా రనియుఁ, గటిదేశమువఱకు వ్రేలాడు దీర్ఘమైన కొప్పుగలవా రనియుఁ దెలియనగును. పూర్వపద్యమునందువలెనే యిందును మిన్నేటిని 'శైవలిని' యని కవి వ్యవహరించినాఁడు. నదియందు నాచుం

* జీనిపావడలు.

డుట పద్మము లుండుట మొదలగునవి కానము. సరసుల నుండుట సహజము. కాని కావ్యములమాత్రము నదీవర్ణనమున నిట్టివిషయములు గాన నగును. కాన నిట్టివానిని గవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధములుగా నెన్నవలయు నని తోఁచెడిని.

మ. మరుదంభోరుహనేత్ర లంబరధునీమధ్యంబున న్నిల్వ ని
ష్ఠురతత్పీనపయోధరాహతి జలస్తోమంబు నల్వంకలం
దెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాలగాంభీర్యశీ
లురు సంక్షోభము నొందువారి నెచటన్ లోఁగొంచు వర్తింపరే. 29

టీ. మరుదంభోరుహనేత్రములు = దేవతాస్త్రీలు, (అంభోరుహనేత్రలు = తమ్మిఱేకులం బోలు కనులు గలవారు) అంబరధునీమధ్యంబునన్ = మిన్నేటినడుమను, నిల్వన్ = ఉండఁగా, తత్పీనపయోధరాహతిన్ = వారి బలిసిన స్తనములదెబ్బచే, జలస్తోమంబు=జలరాశి, నల్వంకలన్=నాలుగుదిక్కులకు, తెరలన్=మఱలఁగా, దానిన్ = ఆజలమును, నాభిచయంబు = బొడ్డులగుమి, లోఁగొనియెన్=లోపలికిఁ జేర్చుకొనెను, ఐక్యపఱచుకొనె ననుట, చాలన్=మిక్కిలి, గాంభీర్యశీలురు = గంభీరభావముగలవారు, (లోఁతుగల వని నాభిపర మగు నర్థాంతరము) సంక్షోభమున్=కలఁతను, ఒందువారిన్ = పొందినవారిని, ఎచటన్ = ఎచ్చోటనైనను, లోఁగొంచున్=తమలోఁ జేర్చుకొనుచు; అనఁగాఁ దమప్రాపు నొసంగి యనుట. లోపలికిఁ జేర్చుకొను చని నాభి పరార్థాంతరము. వర్తింపరే=మెలంగరా?

భా. లోకమున గంభీరభావులకుఁ గలఁతలొందినవారిని దమయాశ్రయ మొసంగి తమలోఁ జేర్చికొని రక్షించుట సైజము. కావుననే గంభీరభావముగల (లోఁతైన) సురస్త్రీలనాభులును స్తనహతిచేఁ జెదరి కలఁతనంది పాఱిన జలరాశిం దమలోఁ జేర్చికొని యరసిన వని భావము.

విశే. నాభి గాంభీర్యము వ్యంగ్యము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. ఘనకుచకుంభము ల్బయలుగా విబుధాలయవారభామినీ
జనకరిణీసమూహములు సల్లెఁ యదూద్వహకుంజరంబుపై
వనజవనీపరాగపరివాసిత మైననభస్తరంగిణీ
ఘనతరభంగతోయకణికాచయము ల్గరపుష్కరంబులన్. 30

టీ. విబుధాలయ వారభామినీ జనకరిణీ సమూహములు=దేవవేశ్యా సమూహములను నాఁడు చేనుంగుగుంపులు, ఘనకుచకుంభముల్ = గొప్పవైన స్తనము లనెడు కుంభస్థలములు, బయలుగాన్=ప్రకాశ మగునట్లుగా, యదూద్వహకుంజరంబుపైన్=శ్రీకృష్ణుఁ

డను మగయేనుఁగుపై, వనజవనీపరాగ పరివాసిత మైన=పద్మసమూహముల సంబంధమైన పుష్పొడిచేఁ బూర్ణముగాఁ బరిమళింపఁ జేయఁబడిన, నభస్తరంగిణీ... చయముల్ -నభస్తరంగిణీ=ఆకాశగంగాసంబంధ మైన,ఘనతర=మిగులగొప్పవైన, భంగ=తరంగముల సంబంధ మైన, తోయకణికా=ఉదకబిందువులయొక్క, చయముల్=సమూహమును, కరపుష్కరంబులన్ = చేతు లను కరిహస్తాగ్రములచేత, చల్లెన్ = చిమ్మెను.

విశే. పుష్కరశబ్దమునకు నేనుఁగుతొండము చివరయే గాక పద్మమును నర్థ మగుటంజేసియు, హస్తములకుఁ బద్మసామ్యము ప్రసిద్ధమగుటంజేసియు, నద్దాని నేకదేశ వివర్తిరూపకముగాఁ దలంచిన పద్మములం బోలు హస్తములను తొండములకొనలచే ననియు నర్థము లభించును. ఇట్లే పూర్ణకుంభములను స్తనములను సాటిచేయుట సహజ మగుటంజేసి యచ్చోఁగూడఁ బైనివ్రాసిన ప్రకారముగఁ దలంచినఁ గుంభములంబోలు స్తనము లనెడు కుంభస్థలము లని యర్థము సిద్ధించును. కుంజరశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమగుట నా స్థలమునఁగూడ యదుశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁ డను పురుషగజ మను నర్థము లభించెడు. ఏనుఁగుతల కిరుపంకలనుండి యెత్తైన రెండు ప్రదేశములను రెండు కుంభములుఁగాఁ గవులు వర్ణించియున్నారు. కావుననే స్తనద్వంద్వమున కవి సాటి యగుటయుఁ గుంభము లని బహువచనముగా వ్యవహృత మగుటయుఁ బొసంగెను. "ఘనకుచకుంభముల్ దొరసి తారొక్కని యొప్పునకై యసూయమై" అని యెఱ్ఱాప్రగడ నృసింహపురాణము. "తత్కుంభహస్తద్యుతుల్, నగజాచారుకుచోరువైఖరులఁ జెల్వన్" అని వసుచరిత్రము. అలం. రూపకము.

క. వారణయానలు కరముల
నీ రడిచినరవము మురజనిస్వనముగఁ జె
న్నారఁగఁ బద్మిను లాడెను
వారిజహస్తముల మధుపవలయము లులియన్. 31

టీ. పద్మినులు = పద్మలతలు, (పద్మినీజాతి స్త్రీ లని యర్థాంతరము.) వారణయానలు=గజగమన లగు సురస్త్రీలు, కరములన్=హస్తములచే, నీరడిచినరవము = నీటిని గొట్టఁగాఁ బుట్టినచప్పుడు, మురజనిస్వనముగన్ = మద్దెల మ్రోఁతకాఁగా, చెన్నారఁగన్=అందముగా, వారిజహస్తములన్ = పద్మములనే చేతులందు, (వారిజములవంటి చేతులం దని యర్థాంతరము) మధుపవలయములు=తుమ్మెద లను కంకణములు. (వలయాకారము లగు తుమ్మెదలను కంకణము లనియు గ్రహింపనగును.) ఉలియన్=శబ్దింపఁగా, ఆడెను = నాట్యముచేసెను.

భా. సురతరుణులు నీటిని జేతితోఁ గొట్టఁగా నా నీట నున్న తామరలీవల గుము లును, దామరలును జలించె నని భావము.

వి శే. నీటిని జేతితో నడుచునపుడు పుట్టిన ధ్వనిని మద్దెల మ్రోఁతగను, నీరజముల హస్తములుగాను, మధుపములఁ గంకణములుగాను రూపించి పద్మినీశబ్దమువలనఁ గల్గు నర్థాంతరము నాధారముగఁ గొని, పద్మినీనాట్యమును గవి విశదీకరించినాఁడు. తుమ్మెద లను గంకణములుగా రూపించుటచేత నీకంకణములు నల్లవని చెప్పవలసియున్నది. దాన నియ్యవి యింద్రనీలనిర్మితములో యని యూహింపవలసియున్నది. లేక వలయాకృతి నొక్కదానినిబట్టియే కంకణత్వ మూహించెనో యని యనుమానింపవలసి యున్నది. లోకమునందలి స్త్రీనాట్యము గమ్యము. అలం. రూపకము.

క. ప్రోడతనంబులు మీఱఁగఁ
 జేడియ లదుగులును మొగముఁ జేతులు మెఱయ
 న్వేడుక నీఁదఁగ నపుడా
 మ్రేడితజలజాత మయ్యె మిన్నేఱెల్లన్. 32

టీ. చేడియలు=సురతరుణులు, ప్రోడతనంబులు = ప్రౌఢత్వములు, మీఱఁగన్ = అతిశయించునట్లుగా, అడుగులును=పాదములును, మొగముక్=ముఖమును (మొగము లని యర్థము) చేతులున్=హస్తములును, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, వేడుకన్ = సంతోషముతో, ఈఁదఁగన్=ఈఁతకొట్టఁగా, అపుడు = ఆసమయమున, మిన్నేఱెల్లన్= మందాకినియంతయు, ఆమ్రేడితజలజాతము = ద్విగుణముగాఁజేయఁబడిన పద్మములు గలది, అయ్యెన్ = ఆయెను.

భా. పాదములకును, మోములకును, జేతులకును, బద్మముల సాటిచేయుట సహ జము. ప్రకృతము నీటనీఁదులాడు స్త్రీలపాదములు మొగములు చేతులు నీటఁదేలి తమ్ము లంబోలి యున్నవగుటంజేసి ఆకాశగంగయందుఁ బద్మములు ద్విగుణీకృతములైనట్లు తోఁచె నని భావము.

వి శే. నీట నీఁదులాడునపుడు పాదాదులు తేలియే యుండునీఁత వెలికలఁబడి యీఁదునీఁతగా నెన్నవలసియున్నది. బోరఁగిలఁబడి యీఁదునీఁతయందు హస్తపాద ముల కొకమాఱు మునుంగుటయు నొకమాఱు తేలుటయు సంభవించును గాన నపుడా మ్రేడితజలజాతత్వము సరిగా సరిపడ దని తోఁచెడిని. అలం. ఉపమ గమ్యము.

తే. తామరల ప్రేటు లాడుచోఁ దరుణులెత్తు
 కరరుహాంకితబాహువల్లరులు వాలిచె

బిరుదవర్ణావళీపరిస్ఫురిత మైన
పల్లవాస్త్రజయ స్తంభపటలి యనఁగ. 33

టీ. తామరలన్=పద్మములచే, వ్రేటులాడుచోన్ = (పరస్పరము) కొట్టుకొను నపుడు, తరుణులు = యువతులు, ఎత్తు = పైకెత్తిన, కరరుహాంకిత బాహువల్లరులు - కరరుహ=గోళ్లచే, అంకిత=చిహ్నితములైన, బాహువల్లరులు = తీఁగలం బోలు బాహువులు, బిరుద...స్ఫురితమైన-బిరుదవర్ణ = బిరుదాక్షరములయొక్క, ఆవళీ = పంక్తులచే, పరిస్ఫురితమైన = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, పల్లవాస్త్ర...పటలి-పల్లవాస్త్ర = మన్మథుని యొక్క, జయ స్తంభ=విజయసూచకములగు స్తంభములయొక్క, పటలి = సమూహము, అనఁగన్ = అనునట్లు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

భా. తామరలచే నన్యోన్యము కొట్టుకొనునపుడు పైకెత్తిన తెల్లనిగోళ్లతో నొప్పు బాహువులు మన్మథుని విజయసూచకములగు స్తంభంబులం బోలి యొప్పె నని భావము. చేతులు స్తంభములవలెను నందలిగోళ్లు బిరుదాక్షరములవలెను ఒప్పె నని తాత్పర్యము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. దానవవైరి దివ్యవనితానికురుంబముతోడ జహ్నుక
న్యానవపంకజాతనివహంబులఁ గందుకకేళి సల్పుచు
న్మేనఁ దదబ్జపత్త్రములు నిండఁగ నంటిన నొప్పు నెంతయుం
దాను నుపేంద్రుఁ డౌట నయనంబులు పెక్కులు దాల్చెనో యనన్.

టీ. దానవవైరి = రాక్షసవైరి యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, జహ్నుకన్యానవపంకజాత నివహంబులన్=మిన్నేటి క్రొత్తతమ్ములగుంపునందు (అనఁగా జాహ్నవియం దపుడపుడే వికసించిన పద్మసమూహము ననుట) కందుకకేళి=బంతులాట, సల్పుచున్ = చేయుచు, మేనన్=శరీరమున, తదబ్జపత్త్రములు=ఆకందుకరూపములైన పద్మములరేకులు, నిండఁగన్=అంతటను, అంటినన్=అంటుకొనఁగా, తానున్, ఉపేంద్రుఁడు=ఉపేంద్రుఁడను పేరుగలవాఁడు; ఇంద్రునితమ్ముఁడు-ఔటన్=అగుటచే, పెక్కులు = అనేకములు, నయనములు=నేత్రములు, తాల్చెనో=ధరించెనో, అనన్=అనునట్లు, ఎంతయున్=మిక్కిలి, ఒప్పున్=ఒప్పెను.

భా. తామరరేకులను గన్నులకు సాటిగాఁ జెప్పుట ప్రసిద్ధము. ఇంద్రుఁడు వేయికన్నులవేలుపు. శ్రీకృష్ణుఁడు బంతులాడునపుడు మేనెల్లనంటిన పద్మదళములతో సహస్రాక్షుఁడగు నింద్రునివలె నుండె ననియుఁ, దాను నింద్రునకుఁ దమ్ముఁడును నుపేంద్రుండును గాన నట్టిరూపము నాతఁడు కోరి ధరించిన ట్లుండె ననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. తనమనోవల్లభునిభుజా స్తంభ మూఁది
సలిలవిహరణ మొనరించె సత్యభామ
యలసవైఖరి వీచిడోలాంతరావి
హారసంగతనవరాజహంసి యనఁగ. 35

టీ. సత్యభామ, తనమనోవల్లభుని భుజా స్తంభము = తనమనోహరుని స్తంభము వంటి భుజమును, ఊఁది=పట్టి, అలసవైఖరిన్ = మందమైనరీతితో, వీచి...హంసి-వీచి డోలా=తరంగము లనెడు నుయ్యేలలయొక్క, అంతర=మధ్యభాగములం దైన, విహార=విహారములతో, సంగత = కూడియున్న (తరంగడోలికావిహారాసక్తమైన యనుట) నవ రాజహంసి=క్రొత్తరాజహంసాంగన, అనఁగన్=అనునట్లు, సలిలవిహరణము = జలక్రీడ, ఒనరించెన్=చేసెను.

భా. శ్రీకృష్ణునిభుజ మూఁతగాఁగొని జలక్రీడ యొనర్చు సత్యభామ యలసభావ మలర తరంగడోలికలఁ గ్రీడాసక్త మగు రాజహంసాంగనపగిది నొప్పె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. 'వీచిడోలా' అనుచో రూపకము.

క. అవతంసితశైవల లై, వివలద్వేణి యయి కోకవిస్ఫుటకుచ లై
దివిషన్నది నాకపురీ, ధవళాక్షులలోన *నన్యతమ యనఁ బొల్చెన్.

టీ. దివిషన్నది=మిన్నేరు, అవతంసిత శైవల యై = శిరోభూషణముగఁ జేయఁబడిన నాఁచు గలదై; మిన్నేరునకుఁ బైనిదేలియాడు శైవలము శిరోభూషణమువలె నున్న దని గ్రహించునది. వేణి ప్రవాహముగాన దానిపైఁ గలనాఁచు శిరోభూషణ మయ్యె నని యెన్నునది. సురవనిత లానదిని దేలియాడుట వారిశిరసుల నాఁచు లగ్న మయ్యె నని యెన్నవలయు. ఇట్లే యిందలివిశేషణములు సురవనితా సురనదీ సాధారణములు. వివలద్వేణి యయి=పాఱుప్రవాహము గలదై యని నదీపరము. వీడినకొప్పు గలది యని సురవనితాపరము. కోకవిస్ఫుటకుచయై = చక్రవాకములనెడు తెల్ల మగు స్తనములు గలది యని నదీపరము. చక్రవాకములవంటి ప్రస్ఫుట మగు స్తనములు గలది యని సురవనితా పరము. నాకపురీ ధవళాక్షులలోనన్=దేవతాస్త్రీలలో, అన్యతమ = ఒకతె, అనన్ = అనునట్లుగా, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

భా. నాకవనితలు జలక్రీడకతనఁ గొప్పున నంటిన నాఁచుగలవారును, జడలు వీడినవారును, బయల్పడిన కుచములుగలవారును నై రనియు, సాదృశ్యమునుబట్టి మిన్నేఱును నట్టిదే యగుటం జేసి యన్నదియు నాదేవతాస్త్రీలనే బోలి వారిలో నొక్కతెవలె

* నన్యతమయుంబోలెన్.

నొప్పె ననియుఁ దాత్పర్యము. జడకు ప్రవాహమును, గుచములకుఁ జక్రవాకములను సాటిచేయుట సహజముగదా!

విశే. నాఁచును, శిరోభూషణముగాఁ జెప్పుటంజేసి దమనము మున్నగుతృణముల రూపమగు శిరోభూషణమునే కవి భావించె నని యెన్నవలయును. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. పెరిగినహారరత్నముల పెల్లున నొక్కెడఁ దామ్రపర్ణి యై
నెరసినసోగపెన్నెఱులనిగ్గున నొక్కెడ భానుకన్య యై
గురుకుచలిప్తమైన నవకుంకుమ నొక్కెడ శోణ యై నభ
శ్చరనది యొప్పె దివ్యజలజాతముఖుల్ జలకేళి సల్పఁగన్. 37

టీ. దివ్యజలజాతముఖుల్ = సురవనితలు, జలకేళి = జలక్రీడ, సల్పఁగన్ = చేయఁగా, పెరిగిన=త్రెగిపడిన, హారరత్నముల పెల్లునన్ = ముత్యాలహారముల సంబంధమైన ముత్తెములయొక్క యాధిక్యముచే, ఒక్కెడన్ = ఒకచోటను, తామ్రపర్ణియై= తామ్రపర్ణీనదియై (తామ్రపర్ణీనదీరూపము గలదై యనుట.), నెరసిన సోగపెన్నెఱుల నిగ్గునన్ = వ్యాప్తములై నిడుదలైన పెద్దశిరోజములకాంతిచే, ఒక్కెడన్=ఒకప్రదేశమున, భానుకన్యయై=యమునానదియై (తత్స్వరూపము గలదై యనుట) గురుకుచలిప్తమైన = లావైన స్తనములందుఁ బూయఁబడిన, నవకుంకుమన్ = క్రొత్తకుంకుమముచే, ఒక్కెడన్ = ఒకతావున, శోణయై = శోణనదియై, (శోణనదీరూపముం దాల్చినదై యనుట.) నభశ్చరనది = ఆకాశగంగ, ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

భా. సురవనితలు జలకేళి యొనర్చునపుడు వారి ముత్యాలహారములు త్రెగి వానినుండి ముత్తెము లొక్కెడ రాలె ననియుఁ, దామ్రపర్ణీనది ముత్తెముల కాకర మని నానుడి గలదు గాన దాని ననుసరించి యాముత్తెములతోడి తావు గల యన్నది తామ్రపర్ణివలె నొప్పె ననియు, దేవభామినుల శిరోజముల యసితకాంతు లొకతావున వ్యాపించి జలమును నల్లగాఁ జేయు నన్నది నల్లనియుదకముగల యమునను బోలె ననియు, దివ్యకాంతల కుచలిప్తమైన క్రొత్తకుంకుమము జలకేళివేళ కరఁగి యొక్కెడ జలము నెఱ్ఱగాఁ జేయ నెఱ్ఱనియుదకముతోఁ గూడిన యాయాకాశగంగ యెఱ్ఱనిసీటితో నొప్పు శోణనదిగతి నొప్పె ననియు భావము.

విశే. నవరత్నములలో ముత్తెమును నొకటి గాన ముత్యమునకు రత్నశబ్దమును వాఁడె నని గ్రహింపనగును. మఱియు నట్టిరత్నములు గలహారము ముత్యములహారమే యనియుఁ జెప్పవలెను. "తామ్రపర్ణీసమేతస్య ముక్తాసారంమహోదధేః" అని కాళిదాససూక్తి ననుసరించి తామ్రపర్ణీనది ముత్తెముల కాకర మని యెన్నవలసియున్నది. దాన నీ

పద్యమందలి హారమణిశబ్దములు ముక్తాహార ముక్తాఫలము లర్థముగాఁ గల వనియే యెన్నవలెను.

అలం. తనగుణము వీడి పరనదీగుణమును వియన్నది దాల్చినట్లు వర్ణించుటకతనఁ దద్గుణాలంకారము. ఒక్కమిన్నేటినే తామ్రపర్ణీ యమునా శోణలుగా వర్ణించుటంబట్టి యుల్లేఖాలంకారము. "తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతి, ఏకస్య బహుధోల్లేఖో......" అని యలంకారలక్షణములు.

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్నువకౌనుఁ గుచద్వయంబుఁ గుం
డలములుఁ జంచలింప జతనంబున హస్తము లూఁది జీర్కుబం
డల దిగజాఱి రొండొరుకడం దరలాక్షులు దోనివింట బిం
జలు గొన నేయుపుష్పశరుసంపెఁగవాలికతూపులో యనన్. 38

టీ. తరళాక్షులు=సురచపలనయనలు; అలకలున్=కురులును, నాసికామణియున్=ముక్కురతనమును, అన్నువకౌనున్=సన్నని నడుమును, కుచద్వయంబున్=స్తనద్వయమును, కుండలములున్ = కర్ణాభరణములును, చంచలింపన్=సంచలింపఁగా, జతనంబునన్=యత్నముతో, హస్తములు=చేతులు, ఊఁది = పట్టుకొని, జీర్కుబండలన్ = జరుగుడుతాలమీఁద; ఒండొరుకడన్=ఒకరివెనుక నొకరు, దోనివింటన్=వంగినధనువుచే, పింజలుగొనన్=ఒకదాని నొకటి యంటునట్లుగా (పుంఖానుపుంఖముగ ననుట.) ఏయు=ప్రయోగించు, పుష్పశరుసంపెఁగవాలికతూపులో = మన్మథుని సంపెఁగపూవుల రూప మగు దీర్ఘము లగు బాణములో, అనన్ = అనునట్లు, దిగజాఱిరి = క్రిందికి జాఱిరి.

భా. సురవనిత లొకరిచేతుల నొకరు పట్టుకొని జరుగుడుబండపైనుండి క్రిందికి జాఱి రని భావము; జరుగుడుబండపైనుండి క్రిందికి నొకరితరువాత నొక రంటి జాఱుచుండుటంజేసియు జాఱునపుడు చలనము నవ్వారుగల్గియుండుటంజేసియు, స్త్రీలను మన్మథ బాణములుగాఁ బల్కుట కవిసంప్రదాయప్రసిద్ధవిషయ మగుటంజేసియు, సురవనితలు సంపెఁగపూవుజిగినిబోలు శరీరకాంతి గలవారగుటంజేసియుఁ, బుంఖానుపుంఖముగఁ జలించుచుఁబోవు మన్మథుని సంపెఁగవాలికతూపులంబోలి యొప్పిరని తాత్పర్యము.

మ. బలివిధ్వంసియుఁ బెక్కుభంగుల మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్
సలిలక్రీడ యొనర్చి నిర్భరమదస్తంబేరమప్రక్రియన్
వెలలేన్సత్యయుఁ దాను మజ్జనవిధావిభ్రాంతకౌటిల్యకుం
తలసంక్రాంతనితంబలై దివిజకాంతారత్నము ల్గొల్వఁగన్. 39

టీ. బలివిధ్వంసియున్=బలి నడఁచిన శ్రీకృష్ణుఁడును, పెక్కుభంగులన్ = పలురీతులతో, మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్=దేవసరోవరమధ్యమున, సలిలక్రీడ = జలక్రీడ,

ఒనర్చి=చేసి, నిర్భర......ప్రక్రియన్-నిర్భర = స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగు,మద...క్రియన్-మద స్తంబేరమ = మదపుటేనుఁగుయొక్క; ప్రక్రియన్=ప్రకృష్టవ్యాపారముతో, సత్యయున్=సత్యభామయును, తామున్, మజ్జన......నితంబలై-మజ్జనవిధా=స్నానవిధిచే, విభ్రాంత=తిరుగుడువడిన (అనఁగా వ్యత్యస్తము లైన యనుట;) కౌటిల్యా=వక్రములైన, కుంతల = తలవెండ్రుకలచే, సంక్రాంత=ఆక్రమింపఁబడిన, నితంబలై=పిఱుఁదులు గలవారై, దివిజకాంతారత్నముల్ = దేవతాస్త్రీమతల్లికలు, కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగా, వెలలెన్ = వెడలెను.

వ్యా-వి-శే. స్తంబేరమ మనఁ దృణములందుఁ గ్రీడ యొనర్చున దని వ్యుత్పత్త్యర్థము గాని యిచ్చోఁ మాత్ర మయ్యర్థ మీశబ్దమునకు సరిపడ దనియు నేనుఁగనుసామాన్యార్థమే గ్రాహ్య మనియుఁ దోఁచెడిని. లేదా నాఁచుతీవ లంటియున్న శ్రీకృష్ణుఁడు తృణక్రీడాసక్తమైన యేనుఁగువలె నున్నవాఁ డనియేని గ్రహింపవలెను. వెలలెను : రూ. అ. వెడలెను.

తే. నెఱులఁ దడియార్చి క్రొవ్విరు లుఱిమి మేనఁ
గలపము లలంది తొడవు లంగములఁ బూని
కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి
రంగనలు మారునారితోడియలుఁగు లనఁగ. 40

టీ. నెఱులన్=తలవెండ్రుకలను, తడియార్చి = చెమ్మ నారఁజేసి, క్రొవ్విరుల్ = క్రొత్తపూవులను, తుఱిమి = ముడిచి, మేనన్=శరీరమున, కలపములు = చందనాది సుగంధలేపములను, అలంది = రాచుకొని, తొడవులు=అలంకారములు, అంగములన్ = అవయవములందు, పూని=ధరించి, కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు = కల్పవృక్షసంబంధమైన పట్టుబట్టలను, అంగనలు=సురవనితలు, మారునారితోడియలుఁగులు = మన్మథుని యొక్క యొఱితో నున్నములుకులు; అనఁగన్ =అనునట్లు, కట్టిరి=ధరించిరి.

భా. చందనాదిచర్చలచేతను దుకూలములచేతను నాచ్ఛాదితగాత్రలైన దేవతాస్త్రీ లొఱితోడి మన్మథబాణములవలె మించియుండి రని భావము. మన్మథబాణములు సుమము లగుటంజేసి కుసుమములవలె మృదువైనశరీరములు గలవా రని తాత్పర్యము.

విశే. కల్పవృక్షశాఖాంతరములందు దుకూలము లున్నవిధము 3 ఆ. 41 గద్యమునందలి 'నీలలోహితసంతానోకహదుకూలమయపతాకా' అనుపదము మూలముగను, 4 ఆ. 4వ పద్యమునందలి "ఈతరుశాఖాంతరలోలదుకూలమారుతము" లను పదము మూలముగను సూచితమయ్యెను.

చ. జలరుహపత్రనేత్రుఁడును సత్యయుఁ దాను ననర్ఘ్యదివ్యభూ
షలు ధరియించి నిర్జరనిశాకరబింబముఖుల్ భజింపఁ ద
ద్బలపరిపంథిబాహుపరిపాలిత మైనపురంబు సొచ్చె ని
శ్చలతరనేత్రపౌరజనసంతతి హర్మ్యము లెక్కి చూడఁగన్. 41

టీ. జలరుహపత్రనేత్రుఁడును=పద్మాక్షుఁడును, సత్యయున్, తానున్, అనర్ఘ్యదివ్యభూషలు=అమూల్యములగు మణిమయాలంకారములను, ధరియించి, నిర్జరనిశాకరబింబముఖుల్=సురచంద్రవదనలు, భజింపన్=సేవింపఁగా, తద్బలపరిపంథిబాహుపరిపాలితమైన=అబలరిపుండైన దేవేంద్రునిబాహువులచే రక్షితమైన, పురంబున్=పట్టణమును; సురనగరి నమరావతి ననుట. నిశ్చలతరనేత్రపౌరజనసంతతి=అనిమేషులగు పట్టణవాసుల సమూహము; స్వర్గమునందలివారెల్లను ననిమిషులే. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణుం జూడ నుత్సుకులై యుంట నిశ్చలతరనేత్రులైరని గ్రహింపవలయును. హర్మ్యమును=మేడలు, ఎక్కి=అధిరోహించి, చూడఁగన్, చొచ్చెన్=ప్రవేశించెను.

సూర్యాస్తమయాదివర్ణనము

క. దినరాజ త్తఱిఁ బంకజవనములఁ జరియించుకాంతివర్గము దానున్
వనధి జలకేళి సలుపఁగఁ, జనియె నన వ్వారుణీదిశాతటిఁ బొల్చెన్. 42

టీ. దినరాజు=పగటిరాజు; సూర్యుఁడు, అత్తఱిన్ = ఆసమయమున, పంకజవనములన్=పద్మవనములందు, చరియించు=సంచరించునట్టి, కాంతివర్గము=ఛాయాసమూహమును, తానున్, వనధిన్=సముద్రమున, జలకేళి=జలక్రీడ, చలుపఁగన్=చేయఁగా, చనియెన్=ఏఁగెనో, అనన్ = అనునట్లు, వారుణీదిశాతటిన్ = పశ్చిమదిక్తటమున, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

భా. చాయలు సూర్యభార్యలు. ప్రకృతము స్త్రీలతోఁగూడి జలకేళియొనర్చిన శ్రీకృష్ణుని గాంచి తానును దనవనితలతో పశ్చిమాంభోధియందు జలకేళి సవరింప నేఁగెనో యనునట్లు ప్రతీచీదిశ నొప్పె నని భావము. అనఁగా రవి యస్తమింపఁ జేరె నని తాత్పర్యము.

తే. వెల్వఁజిగురాకుఁబోఁడులవీఁగుఁజన్నుఁ
గవలపైఁ గుంకుమచ్ఛాయ గడలుకొలిపి
పసిఁడిగట్టున కొకవింత [1]మిసిమి నించి
నెఱసెఁ [2]గడసావిముదుసలి తెలుపయెండ. 43

1. పసిమి.; 2. గడసారిముదుసలితఱపియెండ.

టీ. వేల్పుఁజిగురాకుఁబోఁడులపీఁగుఁజన్నుఁగవలపైనన్ = సురతరుణుల బరువైన స్తనద్వంద్వములమీఁద, కుంకుమచ్ఛాయ=అరుణమైనకాంతిని, కడలుకొలిపి = వ్యాపింపఁజేసి, పసిడిగట్టునకున్ =బంగరుకొండకు, ఒకవింతమిసిమి = ఒకవింతయగుతేజును, నించి = నిండించి, కడసావి......యెండ-కడ = తుదిసైన, సావి = కాలమునందలి, ముదుసలి= వృద్ధమైన, తెఱపు=తైక్ష్ణ్యములేని, ఎండ = ఆతపము; అనఁగా సాయంసమయమునసైన జరతాతప మనుట. నెఱసెన్ = వ్యాపించెను.

విశే. 'మిసిమి'యనుచోఁ 'బసిమి'యని పాఠ మగపడెడి.అపుడు పసిమి యనఁగాఁ బసుపుఁదళు కని యర్థ మని గ్రహించునది. వేల్పువనితల స్తనములు తెల్లని వౌట నందుఁబడిన జరతాతప మరుణముగ నుండె ననియు, బంగరుకొండ పసుపుకాంతులు గల దౌట నందుఁదావు గొనిన ముసలియెండ నొకవింతజిగిని దానికిఁ గల్గించె ననియు గ్రహింపవలెను.

ఆ. వేల్పుగట్టుగవుల వెలువడి వడ దేఱఁ
జదలువాఁకనీట జలకమాడి
వైజయంతహర్మ్యవలభినీడంబులఁ
గ్రందుకొనియెఁ గిన్నరద్వయములు. 44

టీ. వేల్పు......గవులన్-వేల్పుగట్టు=దేవతల కొండయగు మేరువుయొక్క, గవులన్=గుహలనుండి. వెలువడి=బయలుదేఱి, వడ=తాపము, తేఱన్ =పోవునట్లుగా, చదలువాఁకనీటన్ =మిన్నేటిజలమున, జలకమాడి = స్నానముచేసి, కిన్నరద్వయములు= కిన్నరమిథునములు, వైజయంతహర్మ్యవలభినీడంబులన్ = వైజయంతమను ప్రాసాదము యొక్క కొణిగెగూడులందు, క్రందుకొనియెన్=గుంపులుగాఁ జేరెను.

క. ఘనసాంధ్యరాగవినతా
తనయగరుత్సమితికడిఁదితాఁకున ధర వ్రా
లినగగనఫణిఫణామణి
యన రవిమండలము పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకెన్. 45

టీ. ఘన......తాఁకునన్-ఘన=గొప్పదైన, సాంధ్యరాగ=సంజకెంజాయ యను నట్టి, వినతాతనయగరుత్సమితి=వినతాసుతుం డగు గరుడునిఱెక్కలగుమిసంబంధమైన, కడిఁదితాఁకునన్ =క్రూరమైనదెబ్బచే, ధరన్ =భూమియందు, వ్రాలిన=పడిన, గగనఫణి ఫణామణి=ఆకాశ మను సర్పముయొక్క పడగయందలి మాణిక్యము,అనన్ =అనునట్లుగా, రవిమండలము = సూర్యమండలము, పశ్చిమాంబుధిన్ =పడమటిసంద్రమున, క్రుంకెన్ = అస్తమించెను.

విశే. గరుడుని ఱెక్కలెఱ్ఱనివౌట సంజకెంజాయను గరుడపక్షములుగా నెన్నుట సరసము, గగనమును ఫణిగా రూపించుటనుబట్టి యియ్యది కృష్ణసర్పముగా నెన్నఁదగును. గరుడవిక్రమమూలక మగు భావికథాంశము సూచితము.

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ శిఖిధూమ్యారోచిఁ గీనాశకా
సరదేహప్రభ *రాక్షసాసిలతికాంచద్దీధితి న్వారిధీ
శ్వరకేతుద్యుతి మాతరిశ్వహరిణచ్ఛాయన్ ధనాధ్యక్షునీ
లరుచిన్ ధూర్జటికంఠకాంతిఁ దమము ల్వ్యాపించె దిగ్భిత్తులన్. 46

టీ. మరుదీశ...శోభన్-మరుదీశ = దేవేంద్రునియొక్క, ద్విప = ఏనుఁగైన, యైరావతముయొక్క, దాన=మదముయొక్క, శోభన్ = కాంతివంటి కాంతితోడను, శిఖి...రోచిన్-శిఖి = అగ్నిహోత్రునియొక్క, ధూమ్యా = పొగగుంపుయొక్క, రోచిన్ = తేజస్సువంటి తేజస్సుతోడను, కీనాశకాసరదేహప్రభన్=యముని యెనుపోతుయొక్క శరీరకాంతివంటి కాంతితోడను, రాక్షస...దీధితిన్-రాక్షస=నైరృతుని యొక్క, అసిలతికా=లతవంటి కత్తియొక్క, అంచత్=ఒప్పునట్టి, దీధితిన్=ప్రభవంటి ప్రభతోడను, వారిధీశ్వరకేతుద్యుతిన్ = వరుణునియొక్క టెక్కెముయొక్క శోభవంటి శోభతోడను, మాతరిశ్వహరిణచ్ఛాయన్ = వాయుదేవుని లేఁడియొక్క కాంతివంటి కాంతితోడను, ధనాధ్యక్షునీలరుచిన్ = కుబేరునినీలముల ప్రభవంటి ప్రభతోడను, ధూర్జటికంఠకాంతిన్=ఈశానుని కుత్తుకశోభవంటి శోభతోడను, తమముల్= చీఁకట్లు, దిగ్భిత్తులన్=దిక్కులగోడలందు; అనఁగా దిక్తటములం దనుట. వ్యాపించెను = వ్యాపించెను.

విశే. అష్టదిక్కుల నాక్రమించినచీఁకటి యమాదిగీశుల నల్లనివస్తువుల కాంతులుగాఁ గవి యూహించుట సరసము. యమవాహనము మహిషము, వాయువాహనము జింక. అలం. రత్నావళి.

మ. వనజశ్రీధనపశ్యతోహరుఁడు జీవంజీవజీవంబు ప
చ్చనివిల్కానికి మామ చల్వగని పశ్యత్ఫాలజూటాగ్రమో
హనరత్నంబు సుధాకరుం డపుడు ప్రాగద్రిస్థలీవీథి నో
య్యనఁ దోతెంచె వియత్తటీకషణలీలానీతశంఖాకృతిన్. 47

టీ. వనజశ్రీ...హరుఁడు-వనజశ్రీ = పద్మములశోభ యనెడు, ధన=ధనమునకు, పశ్యతోహరుఁడు = చూచుచుండఁగనే దొంగిలించువాఁడు, జీవంజీవజీవంబు = చకోర

*రాక్షసాళితిలకాం.

ములకుఁ బ్రాణమైనవాఁడు; పచ్చనివిల్కానికిన్=మన్మథునకు, మామ=మేనమామయు, చల్వగని=శైత్యములకు గనియైనవాఁడు, పశ్యత్...రత్నంబు-పశ్యత్ఫాల = చూచునట్టి నుదురు గలవాఁ డగు నీశ్వరునియొక్క; అలికమున నేత్రము గలవాఁడు గాన నీశుఁడు పశ్యత్ఫాలుఁ డయ్యె. జూటాగ్ర=జడలముడికొనయందు; మోహనరత్నంబు = సుందరమైన మాణిక్యమైనవాఁడు, సుధాకరుండు = చంద్రుఁడు; అమృతమునకు స్థానమైనవాఁడు. అపుడు=ఆసమయమున, వియత్తటీకషణ—కృతిన్ - వియత్తటీ=గగనదేశమునందు, కషణలీలా=ఒరయువిలాసముచే, ఆనీత=పొందింపఁబడిన, శంఖ=శంఖముయొక్క, ఆకృతిన్ = ఆకారముతో, ప్రాగద్రిస్థలీవీథిన్ = తూరుపుకొండదేశమున, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగా, తోఁతెంచెన్ = తోఁచెను; అగపడెను.

విశే. మన్మథుఁడు లక్ష్మీపుత్త్రుఁడు. లక్ష్మికిఁ జంద్రుఁ డన్న. కావున, మన్మథునకుఁ జంద్రుఁడు మామ యయ్యె.

క. ఆరాత్రి సత్యఁ గూడి ము
రారి ముదం బెసఁగ వైజయంతమున మనో
భూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రా
పారీణత నుండుచోఁ బ్రభాతం బయ్యెన్. 48

టీ. ఆరాత్రి=ఆరేయి, సత్యన్, కూడి, మురారి=శ్రీకృష్ణుఁడు, ముదంబు = సంతోషము, ఎసఁగన్ = అతిశయింపఁగా, వైజయంతమునన్ = దేవేంద్రప్రాసాదమున, మనోభూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రాపారీణతన్ = మన్మథరాజ్యసుఖనిద్రాపూర్తితో, ఉండుచోన్ = ఉండఁగా, ప్రభాతంబు = ప్రాతఃకాలము, అయ్యెన్.

సీ. మొగుడుఁదమ్ములఁ జిక్కుమగతేఁటియలుఁగులు
సడలిపోఁ జేయు విశల్యకరణి
కాలవశంబునఁ గడచన్నవాసర
శ్రీఁ గ్రమ్మఱించు సంజీవకరణి
రే యనువాలునఁ బాయలైనరథాంగ
తతుల హత్తించు సంధానకరణి
తిమిరంబుచే సొంపు సమసిన దిశలకు
వన్నియ నొసఁగు సావర్ణ్యకరణి
తే. మించుబీతెండయగ్నిఁ బుట్టించునరణి
కలుషఘోరపయోరాశిఁ గడపుతరణి

తోఁచెఁ బ్రాచీమహీధరోత్తుంగసరణిఁ
బ్రాఁజదువుమానికంబులబరణి తరణి. 49

టీ. మొగుడుఁదమ్ములన్ = ముకుళించినపద్మములందు, చిక్కు = చిక్కుకొన్న, మగ తేఁటియలుగులు = కొదమతుమ్మెద లను బాణాగ్రములను, సడలిపోన్ = వదలి పోవునట్లుగా, చేయు = చేయునట్టి, విశల్యకరణి=విశల్యకరణి యను నోషధివిశేషము. (విశల్యకరణి = శల్యములను నిశ్శేషముగ నూడఁదీయునది.) విశల్యకరణి యను నోషధి విశేషము శల్యములఁ బెఱికివేయుపగిదిని సూర్యుఁడు ముకుళించినపద్మములందుఁ జిక్కిన తేటులను సడలించు నని భావము. అనఁగా సూర్యోదయము కాఁగానే పద్మములు విక సించుట సహజ మగుట నపు డందున్న తేంట్లు వెలుపలికి వెడలు నని తాత్పర్యము. కాల వశంబునన్=కాలగతిచేత, కడచన్న=నశించిన, వాసరశ్రీన్=దినలక్ష్మిని, క్రమ్మఱించు= మఱలించునట్టి; అనఁగా నుజ్జీవింపఁజేయునట్టి యనుట. సంజీవకరణి=సంజీవకరణి యను నోషధి విశేషము. (సంజీవకరణి మృతుని బునర్జీవితుం జేయునది), సంజీవకరణి చచ్చిన వానిని దిరుగ బ్రతికించుపగిదిని సూర్యుఁడు గతించిన దినలక్ష్మిని దిరుగ నుజ్జీవింపఁజేయు నని భావము. సూర్యుఁ డుదయింపఁగనే దినశోభ తేజరిల్లు నని తాత్పర్యము. రే = రాత్రి, అను=అనెడు, వాలునన్=కత్తిచేత, పాయలు=చెక్కులు, ఐన, రథాంగతతులన్ = చక్రవాకసమూహములను, హత్తించు = అంటఁజేయునట్టి, సంధానకరణి=సంధానకరణి యను నోషధివిశేషము. (సంధానకరణి = విడినవానిం గలుపునవి) సంధానకరణి విడిన వానిని గలుపువిధమున సూర్యుఁడు రాత్రిని పాయలైన రథాంగములఁ గలుపు నని భావ ము. అనఁగాఁ జక్రవాకములకు రాత్రి వియోగదాయక మగుటం జేసి రథాంగములను బాయలుగాఁ జేయువిషయమున రేయిని గత్తిగాను, నట్లు పాయలుగా నేర్పడినవి మఱల సూర్యోదయము కాఁగానే కలిసికొనుటం జేసి సూర్యుని సంధానకరణిగాను గవి పేర్కొ నె నని గ్రహింపవలెను. తిమిరంబుచేన్ = చీఁకటిచేత, సొంపు = అందము. సమసిన= పోయిన, దిశలకున్=దిక్కులకు, వన్నియన్ = శోభను, ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి, సౌవర్ణ కరణి=సౌవర్ణకరణి యను నోషధివిశేషము. (సౌవర్ణకరణి=సువర్ణశోభను గలుగఁజేయు నది.) సౌవర్ణకరణి పోయిన సువర్ణశోభను మరలఁ గల్గించుగతిని సూర్యుఁడు చీఁకటిచే నందము చెడి దిక్కులకు శోభను గల్గించె నని భావము. సూర్యుఁ డస్తంగతుఁడు కాఁగాఁ జీఁకటి వ్యాపించి దిశలశోభను దిరోహిత మొనర్చె ననియు, సూర్యుఁ డుదయింపఁగనే దిశ లెప్పటియట్లు శోభావంతము లయ్యె ననియుఁ దాత్పర్యము. సూర్యుఁడు దిక్కులకు శోభను మఱలఁ గల్గించినకతన నాతనిని సౌవర్ణకరణిగాఁ గవి పేర్కొనెను. మించు= అతిశయించునట్టి, బిఱుండయగ్నిన్ = తీక్ష్ణాతప మనునగ్నిని, పుట్టించు=ఉద్భవింపఁజేయు

అరణి=అగ్నిమంథనదారువు, అగ్నిని మథించుదారువునుండి యగ్ని యుద్భవిల్లుపగిదిని సూర్యునినుండి తీక్ష్ణాతప ముదయించె నని భావము. అగ్నిం బోలు తీక్ష్ణాతపము సూర్యుని నుండి యుద్భవించును గాన సూర్యుని మంథనదారువుగాఁ గవి పేర్కొనెను. కలుష ఘోరపయోరాశిన్ = పాప మను భయంకరమైన సముద్రమును, కడపు = దాఁటించు నట్టి, తరణి=ఓడ. ఓడ సముద్రమును దాఁటించి దరిం జేర్చునట్లు సూర్యుఁడు పాపముల నుండి మనుజుని విముక్తుం జేసి మోక్షపారముం జేర్చు నని గ్రహించునది. దరిఁజేర్చు వాఁడు గాన సూర్యుని నోడగాఁ గవి పేర్కొనెను. ప్రాఁజదువుమానికంబులబరణి = వేదము లను మాణిక్యములకు బరణి యగువాఁడు. అనఁగా వేదస్వరూపుఁ డనుట. తరణి= సూర్యుఁడు, ప్రాచీమహీధరోత్తుంగసరణిన్ = తూర్పుకొండయొక్క యెత్తైనత్రోవ యందు, తోఁచెన్=అగపడెను; ఉదయించె ననుట.

వ్యా-విశే. ఇందంత్యానుప్రాసనియమ మన్నిపాదములందును గననగును. అలం. ఒక్క సూర్యుని యన్నివిధములుగ నెన్నుటం జేసి యుల్లేఖాలంకారము.

—౦ పారిజాతాపహరణము ౦—

క. హరి యపుడు పారిజాతా
హరణోద్యోగమున నందనారామము ని
ర్భరగతిఁ జొచ్చె విహగవర
పరివృఢుపయి నెక్కి సత్యభామయుఁ దానున్. 50

టీ. హరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, అపుడు=ఆసమయమున; సూర్యోదయకాలమున ననుట. సత్యభామయున్, తానున్, పారిజాతాహరణోద్యోగమునన్ - పారిజాత=పారిజాత వృక్షముయొక్క, ఆహరణ=హరించుటయందైన, ఉద్యోగమునన్ = ప్రయత్నముతో, విహగవరపరివృఢుపయిన్=పక్షిరాజగు గరుడునిమీఁద, ఎక్కి=అధిరోహించి, నందనా రామమున్=నందనవనమును, నిర్భరగతిన్=పూర్ణమగుగతితో, చొచ్చెన్=ప్రవేశించెను.

చ. సకలసురైకవంద్యుఁ డగుచక్రధరుం డిదె నేఁడు దన్ను ను
ర్వికిఁ గొనిపోవ వచ్చె నని వెక్కస మైనమనఃప్రభూతకా
తుకమునఁ బోలె సంభ్రమముతో నటియించె నభీష్టవస్తుదా
యకతరుచక్రవర్తి యపు డాతతవాతవిధూతశాఖయై. 51

టీ. సకలసురైకవంద్యుఁ డగు = దేవతలెల్లరకు ముఖ్యముగ నమస్కరింపఁదగిన వాఁడగు, చక్రధరుండు = చక్రమును ధరించు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇదె=ఇదిగో, నేఁడు=ఈ దినమున, తన్నున్, ఉర్వికిన్=భూమికి; కొనిపోవన్=తీసికొనిపోవుటకు, వచ్చెన్, అని,

వెక్కసమైన=అధికమైన, మనఃప్రభూతకౌతుకమునన్ బోలెన్=మది నుదయించిన సంతసము చేతవలెను, అభీష్టవస్తుదాయకతరుచక్రవర్తి=కోరినవస్తువుల నిచ్చెడు వృక్షశ్రేష్ఠము, అపుడు=ఆసమయమున, ఆతతవాతవిధూతశాఖమై = విస్తారమైనగాలిచేఁ గదలునట్టి కొమ్మలుగలదై, సంభ్రమముతోన్, నటియించెన్ = చలించెను.

భా. సురవంద్యుఁ డమ్మహాత్ముఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు తన్ను భువికిఁ దీసికొనిపోవు నను నధికసంతసమున నావృక్షరాజము నటించెనో యనునట్లు గాలిచేఁ గదలు కొమ్మలు గల్గి యొప్పె నని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. శౌరి యిదె పారిజాతముఁ
గోరికఁ గొని చనుచు మనలఁ గొనిపోఁ డని లోఁ
గూరిననెవ్వగఁ దక్కిన
భూరుహములు మధురసాశ్రుపూరము నించెన్. 52

టీ. శౌరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇదె=ఇదిగో, పారిజాతమున్, కోరికన్=కాంక్షతో, కొని=స్వీకరించి, చనుచున్=పోవుచు, మనలన్, కొనిపోఁడు=తీసికొనిపోఁడు, అని; లోన్=మనస్సులో, కూరిన=కూడినట్టి, నెవ్వగన్=సంపూర్ణమైనదుఃఖము చే, తక్కిన భూరుహములు=తక్కినచెట్లు, మధురసాశ్రుపూరమున్=పూఁదేనె యను కన్నీటిప్రవాహమును, నించెన్ = నిండించెను.

మ. సురలోకాభిమతప్రదానసమతాసూయన్బలెం గంసఘు
స్మరుఁ డత్యుద్ధతిఁ బారిజాతధరణీజాతంబు గోవర్ధనో
ద్ధరణప్రస్తుతమైనహస్తమున నుత్పాటించి లీలాగతిన్
గరుడస్కంధముమీఁద నిల్పి నిలిపెం గౌతూహలం బింతికిన్. 53

టీ. కంసఘస్మరుఁడు=కంసహంత యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, సుర...సూయన్బలెన్ - సురలోక=దేవతలసమూహమునకు, అభిమత=కోరికలను, ప్రదాన = ఇచ్చుటయందైన, సమతా=సమత్వముచేతనైన; అనఁగాఁ దానును గల్పకమువలెనే దేవతలకు సర్వాభిమతముల నొసంగువాఁ డనుట. అసూయన్ బలెన్ =ఈర్ష్యచేతవలెను, అత్యుద్ధతిన్=మిక్కిలి గర్వముతో, పారిజాతధరణీజాతంబున్ = పారిజాతభూరుహమును, గోవర్ధనోద్ధరణప్రస్తుతమైన=గోవర్ధనగిరి నెత్తుటచే నుతింపఁబడునట్టి, హస్తమునన్ = చేతితో, ఉత్పాటించి=పెల్లగించి, లీలాగతిన్=సవిలాసముగా, గరుడస్కంధముమీఁదన్ = గరుడుని మూఁపుపై, నిల్పి=ఉంచి, ఇంతికిన్ = సత్యభామకు, కౌతూహలంబు = సంతోషము; నిలిపెన్=నెలకొల్పెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. జలరుహనాభుఁ డిట్లు రభసంబున నందనపారిజాతముం
బలిమిఁ బెకల్చి యెత్తి విటపంబుల వ్రేలుదుకూలపల్లవం
బులు వడిఁ బట్టి యీడ్చుఁ గొనిపోవఁగ నీక పెనంగులీలఁ గ
ల్పలతిక లెల్ల వల్లభలు ప్రాణవిభుం బెడఁబాయ నేర్తురే. 54

టీ. జలరుహనాభుఁడు = పద్మమును నాభియందుఁగల శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, రభసంబునన్ = వేగముతో, నందనపారిజాతమున్ = నందనవనమందలి కల్పవృక్షమును, బలిమిన్ = బలముచే, పెకల్చి = పెల్లగించి, ఎత్తన్ = మీఁదికెత్తఁగా, కల్పలతికలెల్లను = కల్పవృక్షపుఁదీఁగలన్నియు, విటపంబున్ = శాఖలందు, వ్రేలు = వ్రేలాడునట్టి, దుకూలపల్లవంబులు = పట్టుబట్టలరూపమైన చిగుళ్ళను, వడిన్ = శీఘ్రముగ, పట్టి = పట్టుకొని, కొనిపోవఁగన్ = తీసికొనిపోవుటకు, ఈక = అవకాశమొసంగక, పెనంగులీలన్ అడ్డగించువిధమున, ఈడ్చున్ = వెనుకకు లాఁగెను. వల్లభలు = భార్యలు, ప్రాణవిభున్ = ప్రాణనాథుని (భర్త ననుట), పెడఁబాయన్ = విడుచుటకు, నేర్తురే = చాలుదురా ?

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును బెల్లగించి పైకెత్త నావృక్షము నాశ్రయించి యల్లికొనియున్న తీఁగలన్నియు నందలి దుకూలపల్లవములం బిగియఁబట్టి వెనుక కీడ్చెననియు నట్లని వెనుకకు లాఁగుట శ్రీకృష్ణుఁ డావృక్షము దీసికొనిపోకుండ నడ్డగించుటవలె నున్న దనియు, లోకమున భార్యలు ప్రాణనాథు నెడఁబాయఁజాలనట్లు లతికలు కల్పనగమును దమనాథుని వీడఁజాలక యట్లొనర్చె ననియు భావము.

విశే. లతికాశబ్ద స్త్రీలింగసారస్యము ననుసరించియుఁ, గల్పవృక్షశబ్ద పుంలింగసాస్యము గమనించియు, లతికాకల్పనగ సంబంధమును బరికించియు భార్యాభర్తృభావమును గవి యూహించె నని గ్రహించునది. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. గరుడునిఱెక్కలం బొడమునాడ్పులసోఁకునఁ దక్కువేలుపుం
దరువులుఁ బెల్లగిల్లి గగనంబునఁ దోడన వెంట నంటి రా
నరిగెడుపారిజాత హరణాచరణవ్యసనైకలోలు నా
హరిఁ గని యడ్డమై పలికి రచ్చటినందనపాలు రందఱున్. 55

టీ. గరుడునిఱెక్కలన్ = గరుడునిఱెక్కలనుండి, పొడము = పుట్టినట్టి, గాడ్పులసోఁకునన్ = గాలులతాఁకుచే, తక్కువేలుపుందరువులు = మిగిలిన దేవవృక్షములును, అనఁగా "మందారము, పారిజాతము, హరిచందనము, సంతానము, కల్పవృక్షము" అను నైదింటిలో మొదటి నాల్గు ననుట. పెల్లగిల్లి = పట్టువదలి, గగనంబునన్ = ఆకాశమున,

---

1. బిగఁబట్టి. 2. మహిహరణవ్యస.

తోడన=తనతోడనే, వెంటన్, అంటి=అనుసరించి, రాన్ = రాఁగా, అరిగెడు = చను నట్టి, పారిజాత...లోలున్-పారిజాత = కల్పవృక్షముయొక్క, హరణ = హరించుట యొక్క, ఆచరణ = చేయుట యనెడు, వ్యసన=కష్టకార్యమున, ఏక = ముఖ్యముగా, లోలున్=ఆసక్తుఁడైన, ఆహరిన్=ఆశ్రీకృష్ణుని, కని=చూచి, అచ్చటినందనపాలురు = అచ్చోఁ గల నందనవనరక్షకులు, అందఱున్=ఎల్లరును, అడ్డమై, పలికిరి.

చ. తగునె యదుప్రవీర! యిటు ధార్త్యము నీ వొనరించి యీమరు
న్నగము హరించి వంచనఁ జనన్ దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చె ద
క్కఁగ నిజకాంతకాకుసుమకోమలయాజ్ఞ భయంబు నొందుఁ దేఁ
టిగములు దీనిచెంగట నటింపను బుప్వులతావిఁ గ్రోలఁగన్. 56

టీ. యదుప్రవీర = ఓయాదవవీరుఁడా! ఇటు=ఈరీతిగ, నీవు, ధార్త్యమున్ = ధూర్తత్వమును; దుండగము ననుట. ఒనరించి = చేసి ఈమరున్నగమున్ = ఈదేవతరువును, హరించి=దొంగిలించి, వంచనన్ = మోసముతో, చనన్ = పోవుట, తగునె = న్యాయమా? దివిజాగ్రణి=దేవేంద్రుఁడు, దీనిన్=ఈపారిజాతమును, నిజకాంతకున్ = తనభార్యయగు శచీదేవికి, దక్కఁగన్ = స్వాధీనమగునట్లు, ఇచ్చెన్. ఆకుసుమకోమల యాజ్ఞన్ = అపూఁబోఁడియాజ్ఞచే, తేఁటిగములు=భ్రమరబృందములు. దీనిచెంగటన్= ఈవృక్షముసమీపమున, నటింపను=తిరుగుటకును, పువ్వులతావిన్ = పుష్పపరిమళమును, గ్రోలఁగన్=అనుభవించుటకును, భయంబున్=భీతిని; వెఱపు ననుట.ఒందున్=పొందును.

విశే. ఈపద్యము కొన్నిప్రతులలోఁ గానవచ్చెడి నని భారతి వ్రాయుచున్నది. కానఁ దదనుసారముగ వ్యాఖ్య వ్రాయఁబడినది.

*క. అట్టిసురతరువు నెఱుఁగక
చుట్టపుమేలమునఁ గొంచు సురిఁగెడుమది నీ
కెట్టు జనియించె మరలం
బెట్టుము బలభేది విన్న మేలే నీకున్. 57

టీ. అట్టి సురతరువున్ = ఆరీతి నున్న కల్పవృక్షమును; అనఁగా దేవేంద్రుఁడు తనభార్య కిచ్చినట్టియు నామెయాజ్ఞచేఁ దేఁటిగుంపులుకూడఁ జేరనరుగనట్టియు ననుట. ఎఱుఁగక=తెలిసికొనక; తెలివిమాలి యనుట. చుట్టము మేలమునన్ = బంధుహాస్యముచే, కొంచున్ = స్వీకరించుచు, సురిఁగెడు=మాయమయ్యెడు, మది=మనస్సు, నీకున్, ఎట్టు = ఏలాగున, జనియించెన్ = పుట్టెను? మరలన్=తిరుగ, పెట్టుము = స్థాపింపుము.

1. నిండులతావిఁ, * ఈపద్యము కొన్నిప్రతులలోఁ గనఁబడదు.

బలభేది=దేవేంద్రుఁడు, విన్నన్ = వినినచో, నీకున్, మేలే = మేలా? నీకు మేలు లేదనుట.

ఉ. నా విని సత్యభామ వదనంబున లేనగ వంకురింప నే
మే వచియింపఁ బూనుహృదయేశ్వరునిం గరసంజ్ఞ మాన్చి చ
న్దోవల జాఱుకొంగు సవరించుచు వీడినకొప్పుఁ బల్మఱుం
జే వెడదోఁపుచుం బలికెఁ జెందొవచూపులు క్రేళ్లుదాఁటఁగన్. 58

టీ. నాన్=అనఁగా, విని, సత్యభామ, వదనంబునన్ = మోమున, లేనగవు= మందహాసము, అంకురింపన్=పుట్టఁగా, ఏమేన్=ఏదో యొకదానిని, వచియింపన్=పల్కుటకు, పూను=సిద్ధమైన, హృదయేశ్వరునిన్ = ప్రాణనాథుని; శ్రీకృష్ణుని, కరసంజ్ఞన్ = హస్తసంజ్ఞచే, మాన్చి=మానునట్లుచేసి; అనఁగా మాటలాడకుండ నొనర్చియనుట. చన్దోవలన్ = స్తనపార్శ్వములందు, జాఱు=సడలునట్టి, కొంగున్=చెఱఁగును, సవరించుచున్= చక్కదిద్దికొంచు, వీడినకొప్పున్=వదలినకొప్పును, పల్మఱున్=మాటిమాటికి, చేన్ = హస్తముతో, వెడదోఁపుచున్=ఇంచుక దిద్దికొనుచు, చెందొవచూపులు=ఎఱ్ఱనిచూపులు, క్రేళ్లుదాఁటఁగన్ = గంతులువేయుచుండఁగా, పలికెన్.

విశే. చన్గొంగును సవరించుకొనుటయు వీడినకొప్పును వెడదోఁపుకొనుటయు బదులు పల్కుటయందలి సంభ్రమము నుద్ధతిని బ్రకటించుచున్నవి. చెందొవచూపులు కోపాతిశయసూచకములు. శ్రీకృష్ణుని మాటలాడనీయక తానే యుద్యానపాలకులతోఁ బ్రసంగించుట కుద్యమించుటకతన సత్యదిట్టతనమును గర్వమును బ్రకాశితము లయ్యెను.

సీ. వినుఁడు సురేశ్వరువనపాలకులు! వారిఁ
బోడమినయీదివ్యభూరుహమున
కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వాఁడు
తోడియిందిరను గౌస్తుభము నెవ్వఁ
డధిపుఁడై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక
లెకతేర యిది యేమి యొకరిసొమ్మె
యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు
నొడియించుకొని యేఁగుచున్నదానఁ

తే. బలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్నియేని
మీ శచీదేవి తనదుప్రాణేశుఁ డైన

1. నతఁ డిచ్చుఁగొనుఁగాక. 2. లెక లెక.

మఘవు నిట్టఁ బంపి సత్యభామావిధేయు
వలన మరలంగఁ గొను టెపో వాసితనము. 59

టీ. సురేశ్వరువనపాలకులు=ఓదేవేంద్రుని యుద్యానమును రక్షించెడువారలార, వినుఁడు=ఆలకింపుఁడు, వార్ధిన్ సముద్రమున, పొడమిన = పుట్టిన, ఈదివ్యభూరుహము నకున్ = ఈసురతరువునకు, ఇంద్రాణి = ఇంద్రునిభార్య శచి, ఎవ్వతె? ఇంద్రుండున్, ఎవ్వఁడు? శచికిఁగాని యింద్రునకుఁగాని యిం దధికార మేమి కల దనుట. తోడియిందిరను=ఈకల్పవృక్షముతోడఁబుట్టినలక్ష్మిని, కౌస్తుభమున్=కౌస్తుభమాణిక్యమును, ఎవ్వఁడు=ఏశ్రీకృష్ణుఁడు, అధిపుఁడై=ప్రభువై, స్వామియై, ధరియించెన్=తాల్చెనో, అతఁడె=ఆశ్రీకృష్ణుఁడే, చేకొనున్ కాక=స్వీకరించునుగాక. ఈకల్పకముతోడఁ జన్మించినలక్ష్మిని గౌస్తుభమణి నెవండు స్వామియై గ్రహించె నాతఁడే యీకల్పకమునుగూడఁ జేకొన నర్హుఁ డని భావము. తెకతేర=అచ్చముగా, ఇది=ఈకల్పకము, ఒకరిసొమ్మే ఏమి=ఒకరి ధనమా? ఇదె = ఇదిగో, నాదువిభునిచేన్ = నాస్వామిచేత, ఈవదాన్యనగంబున్= ఈయీవులవృక్షమును, ఒడియించికొని=హరించికొని, ఏఁగుచున్నదానన్=పోవుచున్న దానను, పలుకులు=మాటలు, ఏటికిన్=ఎందులకు? మీశచీదేవి=మీయింద్రునిభార్యయైన శచీదేవి, తాను, వీరపత్నియేని = వీరుఁడు భర్తగాఁ గలదైనచో, తనదుప్రాణేశుఁడైన= తనప్రాణనాథుఁడైన, మఘవున్=దేవేంద్రుని, ఇటన్=ఇచటికి, పంపి=పంపించి, సత్యభామావిధేయువలనన్ = సత్యభామకువిధేయుఁడైన కృష్ణునివలన, మరలంగన్=తిరుగ, కొనుటె=స్వీకరించుటె, వాసితనము పో=పౌరుషము సుమ్ము.

వ్యా-విశే. నావిభునిచే నేను హరించికొనిపోవుచుంటి ననుటయు, సత్యభామావిధేయుఁ డని శ్రీకృష్ణుని తనచేత నున్నవానినిగాఁ బల్కుటయు, సత్యకు మగనిపైఁ గల స్వాతంత్ర్యమును సూచించుచున్న వింతక్కుఁగలయుక్తులు గర్వాతిశయప్రకాశకములు వినుఁడు సురేశ్వరువనపాలకులు:—ఇచ్చో "మధ్యమపురుషయోగంబునం దారఁగా గమంబు విభావ నగు" అనుపద్ధతి ననుసరించి 'వినుఁడు' అను మధ్యమపురుష క్రియాయోగము వనపాలకు లను సంబుద్ధికిఁ గలుగుటం జేసి వనపాలకు లను సంబుద్ధి కారగాగమంబు గలుగ దయ్యెను. రూ. అ. వినుఁడు వనపాలకులార!

యుద్ధోద్యోగము

క. అని పలికినగర్వోక్తులు, విని వనపాలకులు చాల విస్మితు లగుచుం
జని చెప్పిరంతయును ప్రాకనిమిషపతికిం బులోమజాస్వామికిన్. 60

టీ. అని, పలికిన = ఆడిన, గర్వోక్తులు=గర్వముతోఁగూడిన మాటలు, విని, వన పాలకులు = ఉద్యానరక్షకులు, చాల, విస్మితులు = ఆశ్చర్యమునందినవారు, అగుచున్,

తారు = వారు, చని=పోయి, అంతయున్=జరిగినదెల్లను, పులోమజాన్వితునకున్ = శచీదేవితోఁ గూడియున్నవానికి, అనిమిషపతికిన్=దేవేంద్రునకు, చెప్పిరి.

విశే. సత్యమాటలనుండియె గర్వ ముట్టిపడుచుండుటంబట్టి గర్వము సుప్రకాశితము. ఆఁడుది దిట్టతనము వహించి భయము వీడి యింద్రుని శచిని గూడ సరకుసేయక తమయెదుట నట్లు పల్కినందులకు వా రాశ్చర్యము నొంది రని యెన్నవలయును. పులోమజాన్వితునిగా నింద్రునిఁ జేర్కొనుట శచీసమక్షమునఁ బరిభవమునంది సురపతి యతిక్రోధము నందుటకై యని యెన్నఁదగును.

శా. ఆమాట ల్విని పాకశాసనుఁడు రౌద్రాకారుఁడై పేర్చి యే
మేమీ కృష్ణుఁడు *మందలోబలెనె తానింద్రద్రుమోత్పాటనం
బీమై నిచ్చటఁ జూపవచ్చె నిది మేలే తార్క్ష్యుఁడైన న్మదీ
యామోఘాశనిపాత మిట్టి దని యాహా తెల్పఁడాయెం జుమీ. 61

టీ. ఆమాటలు=ఆసత్యభామ పల్కినట్లుగాఁ జెప్పినపల్కులు, విని పాకశాసనుఁడు=పాకాసురశిక్షకుఁ డగుదేవేంద్రుఁడు; ఇది శూరత్వసూచకము. రౌద్రాకారుఁడై; మూర్తీభవించిన రౌద్రమువలె నున్నవాఁ డనుట. పేర్చి = అతిశయించి, ఏమేమీ— ఏమి + ఏమీ: ఇది పల్కుల నాలకించినపిదప గలసంభ్రమమును సూచించును. కృష్ణుఁడు, మందలోబలెనె = ఆలమందలోవలెనె. తాను, ఇంద్రద్రుమోత్పాటనంబున్ = కల్పవృక్షముయొక్క పెల్లగించుటను; ఇంద్రద్రుమ మన మద్దిచెట్టు గాన నర్జునవృక్షముయొక్క పెల్లగించుట ననియు నర్థాంతరము: ఈమైన్ = ఈవిధముగా, ఇచ్చటన్, చూపన్ = అగపఱచుటకు. వచ్చెన్, ఇది=ఈకృత్యము, మేలే=మంచిదా? తార్క్ష్యుఁడైనన్=గరుడుఁడైనను, మదీయా... పాతము మదీయ = నాసంబంధమైన, అమోఘ= వ్యర్థముగాని, అశని=వజ్రాయుధముయొక్క, పాతము = దెబ్బ, ఇట్టిది = ఈవిధమైనది, అని, తెల్పఁడాయెన్ చుమీ=తెల్పలేదుసుమ్ము? ఆహా=ఆశ్చర్యము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డాలమందలో నింద్రద్రుమమును బెల్లగించుటవలె నిందును నింద్రద్రుమోత్పాటనము సేయ నేతెంచెను. ఇది సుకరమా? తనకు మేలు గలుగఁ జేయునా? ఇకార్యమునఁ గొంతవఱకుఁ బాల్గొనిన యాగరుడుఁడేని తనస్వామితో నా వజ్రాయుధపుదెబ్బ యిట్టి దని తెల్పఁడాయెనుగదా? ఆశ్చర్యము.

విశే. నిక్కముగ నివి యిట నింద్రునిగర్వోక్తు లని యెన్నఁదగును. యమళార్జునభంజనమును శ్రీకృష్ణుఁ డొనర్చెను. అర్జునవృక్షమున కనఁగా మద్దికి సురద్రుమ మనియు నామాంతరము. కాన నింద్రద్రుమోత్పాటనం బనుచో శ్లేషము.

* మందలోనబలె.

మ. అని పౌలోమిమొగంబుఁ జూచి వినుమోయబ్జాస్య! నీ కింతమా
త్రన విన్నంబడ నేల పోదు నిదె సత్యాగర్వభారంబు ది
వ్యనగంబు న్విడిపించి వత్తు నని సాహంకారుఁడై లేచి చ
య్యన శుద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుఁడై. 62

టీ. అని, పౌలోమిమొగంబున్ = శచీదేవిమోమును, చూచి, ఓయబ్జాస్య = ఓపద్మముఖీ, వినుము. నీకున్, ఇంతమాత్రన=ఇంతమాత్రముచేతనె, విన్నంబడన్ = దైన్యమునుబొందుట, ఏల=ఎందులకు? ఇదె=ఇదిగో, పోదున్=వెళ్లెదను, సత్యాగర్వభారంబున్ = సత్యభామయొక్క గర్వసంబంధమైనబరువును, దివ్యనగంబున్ = సురతరువును, విడిపించి=వదలించి, వత్తును=వచ్చెదను. అని, సాహంకారుఁడై = అహంకారముతోఁ గూడినవాఁడై, లేచి, చయ్యనన్=శీఘ్రముగా, శుద్ధాంతగృహంబున్=అంతఃపురమునుండి, వెల్వడి = వెడలివచ్చి, సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుఁడై=సుధర్మ యను కొలువుకూటముయొక్కనడుమ నున్నవాఁడై, ముందటి పద్యమునందలి 'పట్టినన్' అనుదానితోడ నన్వయము.

ఉ. తానఁటె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్గానఁడు యాదవుం డనుచుఁ గన్నులు వేయును జేవురింప వై
శ్వానరధర్మదైత్యవరవారిధిపానిలయక్షనాయకే
శానులదిక్కు చూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూఁచి పట్టినన్. 63

టీ. తానఁటె=తానా? ఇది యింద్రుని యలక్ష్యభావమును సూచించును. పారిజాత వసుధారుహమున్ = పారిజాత భూరుహమును, కొనిపోవువాఁడు=తీసికొనిపోవువాఁడు, యాదవుండు = యదువంశోద్భవుఁడు; శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇది కులహీనసూచకము. కన్గానఁడు=కన్నుఁదెలియనివాఁడు; మదాంధుఁ డనుట. అనుచున్, కన్నులు, వేయును=సహస్రమును, జేవురింపన్=ఎఱ్ఱవారఁగా, వైశ్వానర...దిక్కు-వైశ్వానర = అగ్నిదేవుఁడు, యక్షనాయక = కుబేరుఁడు, ఈశాన=ఈశానుఁడు, వీరలయొక్క, దిక్కు=వైపు, చూచి, కులిశంబున్ = వజ్రాయుధమును, కరంబునన్ = హస్తమున, పూఁచి=పూని, పట్టినన్=ధరింపఁగా, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. యుద్ధము సేయఁదలంచినవాఁడుగాన నింద్రుఁ డాస్థానమునం జేరి యష్టదిక్పతుల సమ్మతి నందుట యుచితమె.

ఉ. శోణపరంపరాహతులఁ గూరిన వేదననో సమస్తని
ర్మాణభృతిప్రణాశకరు మాధవునిం జెనకంగఁ బోవుగీ
ర్వాణులఁ బోకుఁ డంచు మొఱవై చెనొకో యన మ్రోసె నంత ని
స్సాణము పాకశాసనుహజారమునం గదనాభిశంసి యై. 64

టీ. శోణపరంపరాహతులన్ = వాద్యవిశేషములను గొట్టునట్టికఱ్ఱల గుమియొక్క దెబ్బలచేతను, కూరిన = పొందిన; వేదననో-వేదనన్ + ఓ = బాధచేతనో, సమస్త...... కరున్-సమస్త = స్థావరజంగమరూపమైన సర్వపదార్థములయొక్క, నిర్మాణ = సృష్టిని, భృతి = పోషణమును, ప్రణాశ = వినాశమును, కరున్ = చేయువానిని; మాధవునిన్ = శ్రీకృష్ణుని, చెనకంగన్ = తాఁకుటకు; పోవు = ఏఁగునట్టి, గీర్వాణులన్ = దేవతలను, పోకుఁడు = వెళ్లవలదు, అంచున్ = అనుచు, మొఱవైచెనొకో యనన్ = మొఱపెట్టెనో యనునట్లు, అంతన్ = ఆసమయమున, నిస్సాణము = భేరి; యుద్ధమున కేఁగుటకుఁ బూర్వము మ్రోగించు జయభేరి యనుట, పాకశాసనుహజారమునన్ = దేవేంద్రుని యింటిముందర, కదనాభిశంసియై = యుద్ధసూచకమై; యుద్ధమును నిందించునదై యనియు నర్థాంతరము. మ్రోసెన్ = శబ్దించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. అపుడాబద్ధఖలీనకాశ్వచయమై యందూపరిభ్రంశిత
ద్విపమై దివ్యరథాగ్రకేతుపటసంధిత్సామిళత్సూతమై
యపరాభూతభుజావలేపభటవీరాలాపమై జంభవై
రిపురం బంతయు మందరక్షుభితవార్ధింబోలె ఘూర్ణిల్లుచున్. 65

టీ. అపుడు = ఆసమయమున, ఆబద్ధ......చయమై-ఆబద్ధ = కట్టఁబడిన, ఖలీనక = కళ్లెములుగల, అశ్వచయమై = గుఱ్ఱములగుంపుగలదై, అందూ......ద్విపమై-అందూ = గొలుసులమండి, పరిభ్రంశిత = విడువఁబడిన, ద్విపమై = ఏనుఁగులుగలదై, దివ్య......సూతమై-దివ్యరథాగ్ర = సురరథములకొనలందు, కేతుపట = టెక్కెములను, సంధిత్సా = కూర్పవలెననుకోర్కెనో, మిళత్ = చేరిన, సూతమై = సారథులుగలదై, అపరాభూత... ఆలాపమై-అపరాభూత = జయింపఁబడని, భుజావలేప = భుజముల గర్వముగల, భట = యుద్ధభటులయొక్క, వీరాలాపమై = శూరోక్తులు గలదై, జంభవైరిపురంబు అంతయున్ = ఇంద్రుని యమరావతియెల్లను, ఘూర్ణిల్లుచున్ = ధ్వనించుచు, మందరక్షుభితవార్ధిన్ = మందరపర్వతముచేఁ గలఁతనందింపఁబడిన సముద్రమును, పోలెన్ = అనుకరించెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. నీయనుజన్ముఁడ న్సఖుఁడ నీకని యింటికి వచ్చి జంభదై
తేయవిరోధిచే నపుడు తేజము లన్నియుఁ గాంచి చేసె వ

న్యాయము పారిజాతహరణంబునఁ గృష్ణుఁడు మంచిచుట్ట మౌ
రా యని పల్కఁగా జనపరంపరచే విని రెల్లవారలున్. 66

టీ. నీయనుజన్మునిఁడన్ =నీతమ్ముఁడను, సఖుఁడన్ = మిత్రుఁడను; నీకున్ + అని= నీకొఱకై యని, ఇంటికిన్ =గృహమునకు, వచ్చి, జంభదైతేయవిరోధిచేన్ =జంభవైరి యగు నింద్రునిచే, అపుడు = ఆవచ్చినసమయమున, తేజములు = ప్రాభవములు, అన్నియున్ =ఎల్లయును, కాంచి=పొంది. (అనఁగా నింద్రకృతములగు మర్యాదల నెల్ల పొంది యనుట.) కృష్ణుఁడు, పారిజాతహరణంబునన్ = కల్పవృక్షహరణముచే, అన్యాయము=అధర్మమును, చేసెన్ = ఒనర్చెను. ఔరా = ఆశ్చర్యము, మంచి చుట్టమున్ = మేలైనబంధువే, అని, పల్కఁగాన్, జనపరంపరచేన్ =జనసమూహముచే, ఎల్లవారలున్, వినిరి.

వ. అత్తఱిం దత్తఱంబునం దత్తడులం బల్లింపకయ నెప్పరంబున నెక్కం బోవువారును, గృష్ణుండు కృష్ణుం డని పౌనఃపున్యంబుగాఁ బలుకుచు నేమేమి యెక్కడెక్కడ నని యడుగువారికిఁ దెలివిపడ నుడువం దడవు లేక పారిజాతంబు పారిజాతం బని పలుకుచు రణసంభ్రమంబునం బరిభ్రమించువారును, గణయకంపణముసలముద్గరపరిఘపరశ్వథంబు లనియెడు బహువిధప్రహరణాహరణవిపర్యాసంబున శస్త్రశాలాంతరంబునం గలహించువారును, మరుదధిప మలినపథ మహీపరథ మాంసాశన మకరాకరేశ మాతరిశ్వ మనుష్యధర్మ మహేశ్వరులకు మానవుం డీ డగునే యని యనువారును, గత్తు లంకించువారును, రిత్త జంకించువారును, సంగడీలం జీరువారును, సంగరభీరులం గేరువారును, వాహనంబులం దఱుమువారును, సాహసంబుల నఱుమువారును నై వీరావేశంబున రాజద్వారంబునం దొట్టి రయ్యవసరంబున. 67

వ. అత్తఱిన్ =ఆసమయమున, తత్తఱంబునన్ =సంభ్రమముతో, తత్తడులన్ = గుఱ్ఱములను,పల్లింపకయ=జీనుకట్టకుండనే, నెప్పరంబునన్ =శీఘ్రముగ, ఎక్కన్ = అధిరోహించుటకు, పోవువారును = వెడలువారును, కృష్ణుండు, కృష్ణుండు + అని, పౌనఃపున్యంబుగాన్ =దిరుగఁ దిరుగ నగునట్లు, పలుకుచున్ ,ఏమేమి? ఎక్కడ? ఎక్కడ? ఎక్కడ? నేమి జరిగె ననుట. అని, అడుగువారికిన్ , తెలివిపడన్ =తెలియునట్లు, నుడువన్ =చెప్పుటకు, తడవు=అవకాశము, లేక, పారిజాతంబు, పారిజాతంబు, అని, పలుకుచున్ , రణసంభ్రమంబునన్ =యుద్ధపుఁద్వరచేఁ పరిభ్రమించువారును = తిరుగువారును, కణయ... పరశ్వథంబులు-కణయ = కుంతవిశేషము, కంపణ=ప్రవరణవిశేషము, ముసల = రోఁకలి,

ముద్గర=ఇనుపగుదియ, పరిఘ = ఇనుపకట్లగుదియ, పరశ్వథంబులు = గండ్రగొడ్డలి, అని యెడు=అనునట్టి, బహువిధ......విపర్యాసంబునన్ - బహువిధ = అనేకవిధములైన, ప్రహరణ=ఆయుధములయొక్క, ఆహరణ = తీసికొనుటయందలి, విపర్యాసంబునన్= తారుమారుచే (వ్యత్యాసముచే ననుట అనఁగా నొకరు గ్రహింపవలసినదాని నొండొకరు గ్రహించుటచే నని భావము.) శస్త్రశాలాంతరంబునన్ = ఆయుధగృహమధ్యమున, కల హించువారును, మరుదధిప......మహేశ్వరులన్-మరుదధిప=దేవేంద్రుఁడు, మలిన పక్ష=కృష్ణవర్త్మ - అగ్ని, మహిషరక్ష=ఎనుపోతు రక్షముగాఁ గల యముఁడు, మాంసాశన= మాంసము భోజనముగాఁ గల నిరృతి, మకరాకరేశ=సముద్రాధిపతి యగు వరుణుఁడు, మాతరిశ్వ=వాయువు, మనుష్యధర్మ=కుబేరుఁడు, మహేశ్వర = ఈశానుఁడు, వీరలకు, మానవుండు=మనుష్యుఁడు, ఈఁడు=సాటి, అగునే,అని యనువారును, దిక్పతులను మకా రాదిపదములతో వ్యవహరించుట సరసము. కత్తులు = ఖడ్గములను, అంకించువారును = జళిపించువారును, రిత్త=వట్టి, జంకించువారును=భయపెట్టువారును, సంగడీలన్=మిత్రు లను, చీరువారును=పిలుచువారును, సంగరభీరులన్ = యుద్ధమునకు భయపడువారలను, కేరువారును=తిరస్కరించువారును, వాహనంబులన్=గుఱ్ఱములు మొదలైనతామెక్కిన వానిని, తఱుమువారును = త్వరగాఁ దోలువారును, సాహసంబులన్ = తెంపరితన ములచేత, అఱుమువారును = విజృంభించువారును, ఐ, వీరావేశంబునన్ = వీరుల యావేశముతో, రాజద్వారంబునన్ = రాజగృహద్వారదేశమున, తొట్టిరి = కూడిరి, అయ్యవసరంబునన్.

విశే. ఇందు యోధులచర్యలు సహజముగ వర్ణితములు.

ఇదిమొదలుకొని డెబ్బదిరెండవపద్యమువఱకు నమంగళసూచకము లగు కొన్ని కృత్యములు వర్ణితములు.

తే. గలితశృంఖల లయ్యు న కాలనిద్ర
గనుఁగవలఁ గ్రాలఁ దమయంతఁ గదలవయ్యె
దారుణాధోరణప్రయత్నమునఁ గాని
నముచిమథనునివీట శుండాలఘటలు. 68

టీ. నముచిమథనునివీటన్=నముచిశాసకుఁ డగు దేవేంద్రునినగరమున, శుండాల ఘటలు=ఏనుఁగుల గుంపులు, గలితశృంఖలలు=జార్పఁబడిన గొలుసులు గలవి, అయ్యున్= అయినను, అకాలనిద్ర=కాలముగాని కాలమున గల్గిననిద్ర, కనుఁగవలన్=నేత్రద్వంద్వ ములందు,క్రాలన్=ప్రకాశింపఁగా,దారుణ...ప్రయత్నమునన్ + కాని-దారుణ=క్రూర

మైన, ఆధోరణ = మావటివానియొక్క, ప్రయత్నమునన్ కాని=యత్నముచేతఁ గాని; అనఁగా మావటీఁ డంకుశముచేఁ గఠినముగఁ బొడిచి బాధింప కున్న ననుట. తమ యంతన్ = స్వయముగా, కదలవయ్యెన్.

క. పోరిఁబోరి నెగయుచు మ్రొగ్గుచు
ధరణీస్థలిఁ బొరలఁబడుచుఁ దలకొని శిక్షం
బొరసిన వయ్యు హయంబులు
భరియింపవు కొంతతడవు పల్యాణంబుల్. 69

టీ. పోరిఁబోరిన్=మాటిమాటికి, ఎగయుచున్ = ఎగురుచు, మ్రొగ్గుచున్ = వ్రాలుచు, ధరణీస్థలిన్, పొరలన్ + పడుచున్=నేలక్రిందుగా దొర్లుచు, తలకొని=పూని, శిక్షన్=దండనమును, పొరసినవి=పొందినవి, అయ్యున్ = అయినను; అనఁగాఁ గ్రమశిక్ష నితఃపూర్వము పొందినవైన ననుట. హయంబులు=గుఱ్ఱములు, కొంతతడవు=కొంత సేపు, పల్యాణంబుల్ = జీనులను, భరియింపవు = ధరింపవు.

ఉ. డాసి పురోహరిన్మణివిటంకమునం దనమేనినీడ ను
ల్కాసమదృష్టిఁ జూచి కినుకం బ్రతివీరుఁడ యంచు వ్రేసి బా
హాసి విభిన్నమై పడఁ దదర్ధముఁ జేకొని వచ్చెఁ గల్పవృ
క్షాసవపానమత్తుఁ డమృతాంధసుఁ డొక్కఁడు జన్యకేలికిన్. 70

టీ. కల్పవృక్షాసవపానమత్తుఁడు=కల్పవృక్షసంబంధమైన మద్యముయొక్క త్రావుటచే మదించినవాఁ డగు,ఒక్కఁడు,అమృతాంధసుఁడు=అమృతమే యాహారముగాఁ గల యసురుఁడు, డాసి=సమీపించి, పురో......విటంకమునన్-పురః=ఎదుట నున్న, హరిన్మణి=ఇంద్రనీలమణిబద్ధమైన, విటంకమునన్ = గువ్వగూడునందు, తనమేనినీడన్=తన శరీరముయొక్క ప్రతిబింబమును, ఉల్కాసమదృష్టిన్=కొఱవితో సమానమైనచూపుతో; అనఁగాఁ గోపారుణమైనచూపుతో ననుట. చూచి, కినుకన్ = కోపముతో, ప్రతివీరుఁడ=తన్నెదిరించుశూరుఁడె, అంచున్, వ్రేసి=కొట్టి, బాహాసి = చేతఁగలకత్తి, విభిన్నమై=ముక్కలైనదై, పడన్ = జాఱఁగా, తదర్ధమున్ = ఆకత్తియొక్క సంగోరు ముక్కను, చేకొని=స్వీకరించి, జన్యకేళికిన్ = యుద్ధక్రీడకు, వచ్చెన్=ఏతెంచెను.

భా. ఒకయమరుఁడు కల్పవృక్షమద్యముచే మదించి యెదుట నున్న యింద్రనీల విటంకమునఁ బ్రతిఫలించిన తనప్రతిబింబముం గాంచి తన్నెదిరించు ప్రతివీరుఁ డని భ్రమసి చేత నున్నకత్తితోఁ గొట్టి యాకత్తి యక్కతన రెండుముక్కలుగాఁగ నర్ధాని సంగోరు ముక్కను జేకొని యుద్ధమున కేతెంచె నని భావము.

విశే. ఇం దుత్సాహము లెస్సగ సూచితము. మఱియుఁ గత్తి ముక్కలగుట యుద్ధాపజయరూపావశకున సూచకము. అలం. భ్రాంతిమంతము.

తే. కారణము లేక యూరకె నారి దెగిన
విడిచిపెట్టక రణరసావేశ మొదవఁ
బట్టి కోదండదండంబు పరిఘు గాఁగ
విసరుచును వచ్చె వేఱొండువేల్పుజోదు. 71

టీ. వేఱొండు=మఱియొక, వేల్పుజోదు = సురయోధుఁడు, కారణము లేక= హేతువులేకయే, ఊరకె, నారి=అల్లెత్రాడు, తెగినన్=భిన్నమైనను, విడిచిపెట్టక=పరిత్యజింపక, రణరసావేశము=జన్యోత్సాహము, ఒదవన్=పుట్టఁగా, కోదండదండంబున్= ధనుర్దండమును, పట్టి = పూని, పరిఘు కాఁగన్ = గుదియ యగునట్లుగా, విసరుచున్= చిమ్ముచు, వచ్చెన్ = ఏతెంచెను.

భా. కారణములేకయె యల్లెత్రాడు తెగఁగా నొకవేల్పుజోదు కోదండదండమునే గదవలెఁ జేఁబూని విసరుచు జన్యమునకు వచ్చె నని భావము.

వ్యా-విశే. కారణములేకయె నారితెగుట యపశకున సూచకము. జోదు; యోధశబ్దభవము.

క. గొనయంబు [1]నెక్కఁ ద్రోచిన
గనయంబున కెక్కకున్నఁ గ్రమ్మినతమకం
బున విల్లు విడిచి వేఱొక
యనిమిషభటుఁ డనికి వెడలె నడిదముఁ గొనుచున్. 72

టీ. గొనయంబున్=అల్లెత్రాటిని; నారి ననుట. ఎక్కన్=మీఁది కెగయునట్లు, త్రోచినన్=త్రోసినను, గనయంబునకున్ = వింటికొప్పునకు, ఎక్కకున్నన్=ఎక్కక పోఁగా, క్రమ్మిన=మూఁగిన, తమకంబునన్=త్వరచే, విల్లున్=ధనువును, విడిచి, వేఱొక యనిమిషభటుఁడు=మఱియొకసురభటుఁడు, అడిదమున్=కత్తిని, కొనుచున్ = స్వీకరించుచు, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, వెడలెన్ = బయలుదేఱెను.

వ్యా-విశే. గొనయము గనయమున కెక్కకుంట యపశకునము. గొనయము ప్ర. గుణము.

ఉ. పట్టఁదలంచెనేని కరపద్మయుగంబు వశంబు గాక లోఁ
బుట్టినబాష్పగద్గదికఁ బోకు మనం బలు కెత్తలేక పైఁ

1. నెంతఁ... నెక్కకున్నఁ.

జుట్టిన నెయ్యపుంబదనుచూపులచే సతి వెంట నంటి త
న్బట్టఁగఁబట్టఁగా నొకసుపర్వుఁడు వచ్చె రణాభిలాషి యై. 73

టీ. ఒకసుపర్వుఁడు=ఒకయమరుఁడు, పట్టన్=పట్టుకొనుటకు, తలంచెనేని = ఉద్దేశించినను, కరపద్మయుగంబు=తామరలఁబోలుచేదోయి, వశంబు = స్వాధీనము, కాక = కామి; అనఁగా నమరకాంత చేతులతోఁ దనప్రియునిఁబట్టి పోకుండ నిర్బంధించుటకు నామెచేతు లామెకు స్వాధీనము గా వయ్యె ననుట. లోన్=లోపలను, పుట్టి, బాష్పగద్గదికన్=కన్నీటిచేనైన డగ్గుత్తికచే, పోకుము = వెడలకుము, అనన్=అనుటకు, పలుకెత్తలేక=మాట పైటికి వెడలఁజేయఁజాలక; అనఁగాఁ గన్నీటియలజడిం గలిగిన డగ్గుత్తికచేఁ బోవల దని యనఁజాలక యనుట. పైన్=వెలుపల, చుట్టిన=అల్లుకొనిన, పదనుచూపులచేన్=వాఁడిచూపులతోడ, సతి = భార్య, వెంటన్ = వెంబడిసి, అంటి=తవిలి, తన్ = తన్ను, పట్టఁగన్+పట్టఁగాన్=అత్యంతము పట్టుకొనఁగా; ద్విరుక్తిసంభ్రమసూచకము. రణాభిలాషి యై = యుద్ధకాంక్షి యై, వచ్చెన్.

విశే. యుద్ధమున కేఁగునపుడు వనిత వల దని యడ్డుపడుట యవశకునము. "పదపద్మయుగంబు" అని పాఠము కొన్ని ప్రతులలోఁ గానఁబడును. అపుడు నాయికకు నాయకునిఁ బట్టఁగాఁ గాళ్లు రా వయ్యెనని యెన్నవలెను. గ్రహణవిషయముగానఁ జేతులు రావయ్యె ననుటయే యుచిత మని యెంచి కరపాఠమే వ్యాఖ్యాత మయ్యె.

క. సురవీరుఁ డొకఁడు సతిచే
దురమునకు ననుజ్ఞ వేఁడి తొల్లిటియలుకం
జిరకాలదుర్లభం బగు
పరిరంభము గాంచి వెడలెఁ బ్రమదం బెసఁగన్. 74

టీ. ఒకఁడు సురవీరుఁడు, సతిచేన్=భార్యచేతను, దురమునకున్=యుద్ధమునకు, అనుజ్ఞన్=ఆజ్ఞను, వేఁడి=కోరి, తొల్లిటియలుకన్ = పూర్వపుఁ బ్రణయకలహముచే, చిరకాలదుర్లభంబు+అగు = చాలకాలము లభింపనట్టి, పరిరంభమున్ = ఆలింగనమును, కాంచి = పొంది, ప్రమదంబు = సంతోషము, ఎసఁగన్ = ఒప్పఁగా, వెడలెన్ = బయలుదేఱెను.

విశే. యుద్ధమున కేఁగునపుడు భార్య నాలింగన మొనర్చుటయు నవశకునముగా నెన్నవలయును.

చ. నను నని సేయఁ బంపు ఖగనాథునిసోఁగపసిండిఱెక్కలు
క్కునఁ గొని కర్ణపూరమునకు న్రభసంబునఁ దెత్తు నేను నీ

కని తన కడ్డమై నిలుచునచ్చరతొయ్యలి నూఱడించి పో
రున కరుదెంచె వేల్పుఁగొమరుం డొకరుండురుదండహస్తుఁ డై. 75

టీ. వేల్పుఁగొమరుండు ఒకరుండు=ఒకదేవయువకుఁడు, నన్నుక్ =నన్నును, అని=యుద్ధము, చేయక్ =చేయుటకు,పంపుము=అనుపుము. ఖగనాథునిసోఁగపసిండిఱెక్కలు=గరుడునినిడుద లగు బంగరుఱెక్కలను, ఉక్కునక్ = బలముచే, కొని = స్వీకరించి, కర్ణపూరమునకుక్ =కర్ణాభరణమునకై, రథసంబునక్ = శీఘ్రముగ, తెత్తును, నేను, నీకుక్, అని, తనకుక్, అడ్డమై, నిలుచు=నిల్చినట్టి, అచ్చరతొయ్యలిక్ = అప్సరసను, ఊఱడించి = ఆశ్వాసించి; ఓదార్చి యనుట. ఉరుదండహస్తుఁ డై = గొప్పదండము హస్తమునందుఁ గలవాఁ డై, పోరునకుక్=యుద్ధమునకు, అరుదెంచెక్=వచ్చెను.

భా. ఒకయప్సరస తనమగనిని యుద్ధమునకుఁ బోవల దని యడ్డమై నిల్వ నా యమరుఁడు నీకుఁ గర్ణాభరణముగ గరుడునిబంగరుఱెక్కలం గొని శీఘ్రమ వత్తు నని యోదార్చి గదం దాల్చి యుద్ధమున కేఁగె నని భావము.

విశే. భార్య యుద్ధమున కేఁగుమగని వల దని యడ్డమై నిల్చుట యపశకునము. గరుడుఁడు స్వర్ణపక్షుఁడు గాన బంగరుఱెక్క లనుటయు వానిని గర్ణపూరములుగా నుపయోగింప నర్హతను జూపుటయు సముచితంబు.

ఉ. మానసవేగరథ్యమును మాతలిసారథికంబు నగ్రసం
దానితనీలనీరదపతాకము నై నరథంబుపై శచీ
జాని పులోమవృత్రబలజంభశర[1]ప్రవిఘాతకారణం
బై నతనుత్రముం దొడిగె నాహవదోహలమానసంబునన్. 76

టీ. మానసవేగరథ్యమును = మనోవేగమువంటి వేగము గల గుఱ్ఱములు గలది యును, మాతలిసారథికంబుక్ =మాతలిని సారథిగాఁ గలదియు,అగ్ర......పతాకముక్-అగ్ర=శిఖరములందు, సందానిత=కూర్పఁబడిన, నీలనీరద=నల్లమబ్బ నెడు, పతాకముక్ = ఱెక్కము గలదియును, ఐన=అయినట్టి, రథంబుపైక్ = అరదముమీఁద, శచీజాని=శచి భార్యగాఁ గలయింద్రుఁడు, పులోమ......కారణంబు-పులోమవృత్రబలజంభ=పులోముఁడు, వృత్రాసురుఁడు, బలాసురుఁడు,జంభుఁడు అనువారలయొక్క, శర = బాణముల యొక్క, ప్రవిఘాత=నాశమునకు, కారణంబు=హేతువు, ఐన, తనుత్రముక్ = కవచమును, ఆహవదోహలమానసంబునక్=యుద్ధమందుఁ గోర్కి గలమదితో, తొడిగెక్= ధరించెను.

1. డొకఁడుద్ధురఖడ్గహస్తుఁ డై. 2. ప్రతిఘాతకారణం.

వ్యా-విశే. బహువ్రీహిని జాయాశబ్దమునకు నిఙ్ వచ్చునుగాన "శచీజానిః" అని రూపమేర్పడెను. ఇట్లే "భూజానిః, సీతాజానిః" అనునవి యేర్పడును. తనుత్రము=శరీరమును రక్షించునది. రూ. తనుత్రాణము.

సీ. గతి మ్రుచ్చిలఁగ వేచుగాలిఁ ద్రావఁగఁ బాము
నిడినక్రైవడిఁ గాలికడియ మమర
నల దేవమణికిఁ గావలి యిడ్డప్రహరి నా
గళమున ఘంటికావళులు మెఱయఁ
బన్నగాశికి *నెదుర్పడ వెండిటెక్కులు
ధరియించె ననఁగఁ బక్కెర సెలంగఁ
బారిజాతాహృతిప్రభవరోష మనంగ
గతిరోధజనితఘూత్కృతులు నిగుడ
తే. ఖురముఖక్షుణ్ణకాంచనక్షోణిరజము
పర్వ సంధ్యారుణేందుబింబంబుఁ బోల
వాహకోత్తముఁ డైన రేవంతుఁ డమర
వల్లభుని మ్రోల నుచ్చైశ్శ్రవంబు నిలిపె. 77

టీ. ఇం దింద్రవాహన మగు నుచ్చైశ్శ్రవము వర్ణితము - గతిన్=గమనమును, మ్రుచ్చిలఁగన్=దొంగిలించుటకై, వేచు=కనిపెట్టుకొనియున్న, గాలిన్=వాయువును, త్రావఁగన్=త్రాగుటకై, పామున్=సర్పమును, ఇడినక్రైవడిన్=ఉంచినరీతిగ, కాలికడియము=కాలియందె, అమరన్=ఒప్పుచుండఁగా; ఉచ్చైశ్శ్రవము గాలి నతిక్రమించిన వేగము గలది కాన గాలి దీనిగమనమునకు రోసి యాగతివేగమును దొంగిలింపఁ గను పెట్టుకొనియుండు ననియు, నట్లు గాలి దీనిగతిని దొంగిలింపకుండ వాయుభక్షక మగు సర్పమును నిల్పిరో యనునట్లు కాలియందె యున్న దని భావము. సర్పము వాయువును భుజించి నశింపఁజేయుఁ గాన గాలిబాధ యాగుఱ్ఱమునకుఁ గలుగదని యాశయము. దీన నింద్రుని గుఱ్ఱము వాయువేగమును మీఱిన గతివేగము గల దని ధ్వనిత మయ్యెను. అల దేవమణికిన్=ఆగుఱ్ఱపు మెడమీఁద నుండు దేవమణి యనునామము గల మంగళప్రద మగు సుడికి, కావలి=కాపు, ఇడ్డ=పెట్టిన, ప్రహరి నాన్=ప్రాకారమో యనునట్లు, గళమునన్=కంఠమున, ఘంటికావళులు=ఘంటలపంక్తులు, మెఱయన్=ప్రకాశించుచుండఁగా; అయ్యుచ్చైశ్శ్రవంబు మెడపై నున్న దేవమణి శుభప్రద మగుసుడిని గాపాడఁ బెట్టిన

* యెదుర్పడి పైఁడిటెక్కులు...పక్కెరలు సెలఁగ; యెదుర్పడ వెండిటెక్కులు.

ప్రాకారమో యనునట్లు మెడను ఘంటలవలయములు మెఱయుచున్న వని భావము. మెడను సుడియుండుట యుత్తమాశ్వలక్షణ మని యశ్వశాస్త్రము. పన్నగాశికిన్ = గరుడునకు, ఎదుర్పడన్=ప్రతిఘటించుటకు, వెండిఱెక్కలు=రౌప్యపక్షములను, ధరియించెన్,అనఁగన్=అనునట్లుగా, పక్కెర=మీఁద నున్న వ్రేలాడునంగీ, చెలంగన్=ఒప్పఁగా; గరుడుఁడు సువర్ణపక్షుఁడు. సువర్ణపక్షునితోఁ బ్రతిఘటింపఁ దాఁ దలంచినది గానఁ దత్సామ్యమునకై తాను వెండిఱెక్కల సవరించెనో యనునట్టంగీ యమరెనని భావము. పారిజాతా...రోషము-పారిజాత=కల్పవృక్షముయొక్క, ఆహృతి = ఆహరణముచే, ప్రభవ=పుట్టిన, రోషము=కోపము, అనంగన్=అనునట్లు, గతిరోధజనితఫూత్కృతులు= గమననిరోధముచేఁ బుట్టిన ఫూత్కారములు, నిగుడన్=వ్యాపించుచుండఁగా; గమన నిరోధముచేఁ బుట్టిన ఫూత్కారములు కల్పకాహరణముచే నైనకోపము నా నొప్పె నని భావము. ఖుర...రజము-ఖుర=డెక్కలయొక్క, ముఖ=అగ్రములచే, క్షుణ్ణ=నలఁగిన, కాంచనక్షోణి=బంగరునేలయొక్క, రజము=పరాగము; పర్వి=వ్యాపించి, సంధ్యారుణేందుబింబంబున్=సంధ్యాసమయమున నెఱ్ఱనైనచంద్రబింబమును, పోలన్=అనుకరింపఁగా; ఉచ్చైశ్శ్రవము తెల్లనిది గానఁ జంద్రునివలె నున్న దనియుఁ, బ్రకృతము దేవభూమి యగు బంగరుకొండయందు డెక్కలతాఁకున రేఁగినపరాగము మెయిని గ్రమ్ముటంజేసి సంధ్యారుణ చంద్రబింబముం బోలియున్న దనియుఁ దాత్పర్యము. వాహకోత్తముఁ డైన= శ్రేష్ఠుఁడైన గుఱ్ఱపురౌతగు, రేవంతుఁడు=రేవంతుఁడనువాఁడు,అమరన్=ఒప్పునట్లుగా, వల్లభునిమ్రోలన్=విభుఁ డగు నింద్రునెదుట, ఉచ్చైశ్శ్రవంబున్, నిలిపెన్=నిలువఁబెట్టెను.

అలం. సీసపాదముల నుత్ప్రేక్షలు. గీతపాదమున నుపమ.

శా. చండస్థూలరదద్వయద్వయమహాస్తంభంబులం బూని యు
ద్దండస్ఫారపతాకికాసహిత మై దానచ్ఛటాచిత్రవ
ద్గండాభోగవిశాలకుడ్యములచేఁ *గన్పట్టునద్దేవతా
శుండాలం బరుదెంచె సంగరరమాశుద్ధాంతసౌధం బనన్. 78

టీ. చండ...స్తంభంబులన్-చండ=తీక్ష్ణములైన; అనఁగా వాఁడియైన యనుట. స్థూల=బలసిన, రదద్వయాద్వయ = నాలుగుదంతము లనెడు, మహాస్తంభంబులన్=గొప్ప స్తంభములను, పూని=ధరించి, ఉద్దండ......సహితమై-ఉద్దండ = భయంకరమైన, స్ఫార=విస్తారమైన, పతాకికా=టెక్కెములతో, సహితమై=కూడినదై, దాన...కుడ్యములచేన్-దానచ్ఛటా = మదజలములచేత, చిత్రవత్ = చిత్రమైనవర్ణముగల, గండాభోగ=చెక్కిళులవైశాల్య మనెడు, విశాలకుడ్యములచేన్=విశాలము లగు గోడలచేతను,

* గన్పట్టియద్దేవతా.

కన్పట్టు=చూపట్టునట్టి, అద్దేవతాశుండాలంబు = ఆసురగజ మగు నైరావతము, సంగర రమాశుద్ధాంతసౌధంబు = యుద్ధలక్ష్మియొక్క యంతఃపురపు మేడ, అనన్=అనునట్లుగా, అరుదెంచెన్=వచ్చెను.

విశే. దంతము లను స్తంభములు, పతాకలు, దానచ్ఛటాచిత్రితగండము లనెడు కుడ్యములు గల్గియుండుటంజేసి, యైరావతము రణలక్ష్మీశుద్ధాంతసౌధమువలె నున్న దని యెన్నవలయును. ఐరావతము నాలుగుదంతములు గల దనుట సుప్రసిద్ధము. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

ఉ. ఏడుకరంబుల న్వరుస నెత్తినతోమరశక్తిచాపశ
స్త్రీడమరుస్రువవ్యజనదివ్యమహత్తరసాధనంబు లా
మ్రేడితకాంతితో నిజశరీరరుచిం బచరింప వచ్చె న
య్యేడికరాచతత్తడిపయిన్ హుతవాహుఁ డుదగ్రమూర్తియై. 79

టీ. హుతవాహుఁడు = హవ్యవాహనుఁ డగు నగ్ని, ఏడుకరంబులన్ = ఏడు చేతులచేతను, వరుసన్=క్రమముగా, ఎత్తిన, తోమర...సాధనంబు-తోమర, శక్తి, చాపము, శస్త్రి, డమరు, స్రువము, వ్యజనము లను, దివ్య=దేవసంబంధములైన, సాధనంబులు=ఆయుధములు, ఆమ్రేడితకాంతితోన్ = రెట్టింపైన తేజస్సుతో, నిజశరీర రుచిన్=తనశరీరకాంతిని, పచరింపన్ = చేయఁగా, అయ్యేడికరాచతత్తడిపయిన్=ఆ శ్రేష్ఠ మగు మేఁక యనెడు గుఱ్ఱముమీఁదను, ఉదగ్రమూర్తి యై = భయంకర మగు నాకృతి గలవాఁడై, వచ్చెన్.

వ్యా-విశే. అగ్ని యేడుచేతులు గలవాఁడనుటయు, మేషవాహనుఁ డనుటయుఁ బ్రసిద్ధము. సమాసమున రాజుశబ్దములోని జుకారము చకారముగా మారును. "ఏడికరాచతత్తడిపయిన్" అలం. స్వభావోక్తి.

శా. బాహాసంభృతకాలదండజనితస్ఫారస్ఫులింగాలికి
న్సాహాయ్యంబు ఘటించి కోపరసఘూర్ణన్నేత్రదీప్తు ల్పవో
వాహాంతర్గతవైద్యుతప్రభల లేవం జోప వాహద్విష
ద్వాహోత్తంసము నెక్కి పోరి కడరె న్వైవస్వతుం డుద్ధతిన్. 80

టీ. వైవస్వతుండు = యముఁడు, బాహా...స్ఫులింగాలికిన్ - బాహా=భుజము లందు, సంభృత=భరింపఁబడిన, కాలదండ = యమదండమునుండి, జనిత=పుట్టిన, స్ఫార=విస్తారమైన, స్ఫులింగ=మిణుఁగురులయొక్క, ఆలికిన్=పంక్తికి, కోప...దీప్తుల్-కోప

రస=క్రోధరసముచే, ఘూర్ణత్=మిగులఁ దిరుగుడుపడుచుండు, నేత్ర=కన్నులయొక్క, దీప్తుల్ = కాంతులు, సాహాయ్యంబున్ = సహాయమును; అనఁగాఁ దోడ్పాటు ననుట. ఘటించి = కూర్చి, పయో...ప్రభలన్ - పయోవాహ = మేఘమునందు, అంతర్గత= అడఁగియున్న, వైద్యుత=మెఱుపుసంబంధమైన, ప్రభలన్=కాంతులను, లేవన్ చోపన్= లేవనెత్తఁగా, వాహద్విషత్ ... త్తంసమున్-వాహద్విషత్=ఎనుపోతనెడు, వాహోత్తంసమున్=వాహనశ్రేష్ఠమును, ఎక్కి=అధిష్ఠించి, ఉద్ధతిన్=గర్వముతో, పోరికిన్= యుద్ధమునకు, అడరెన్=విజృంభించెను.

విశే. ఇందు మూఁడవపాదమున "లేవంజోపన్" అనుదానికి బదులుగ "తేవం జూపన్" అనుపాఠము గానంబడియెడి. కోపఘూర్ణితనేత్రకాంతులు మేఘలీనవిద్యుత్కాంతులను లేవనెత్తె ననుటకన్న యసితుఁడై వార్షికమేఘమువడువున నొప్పుయము నందుఁ జూపట్టు నరుణదీధితులు మేఘాంతర్గతవిద్యుత్ప్రభలతేవనే యనఁగా తీవనే చూపిన వనుట యుక్తమని తోఁచెడుఁ గాన "తేవంజూపన్" అనుపాఠమే సరస మని తోఁచెడు.

వ్యా-విశే. వాహద్విషత్-అశ్వశత్రువు = మహిషము, వైద్యుత్=విద్యుత్సంబంధమైనది. అర్. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ గమ్యము.

శా. భీమాకారులు కామరూపధరు లాభీలక్రియా *పాదనో
ద్దాము ల్పుణ్యజను ల్భజింపఁ గుముదస్తంబేరమం బగ్రతో
భూమిం బల్లన గట్టి రా నసిరుచిస్ఫూర్తు ల్విజృంభింప సం
గ్రామేచ్ఛం బలలాశి యేఁగె మనుజస్కంధాంతరారూఢుఁడై. 81

టీ. పలలాశి=మాంసాశి యగునిర్ఋతి, భీమాకారులు=భయంకరమైన రూపములు గలవారు, కామరూపధరులు = ఇచ్చవచ్చినయాకృతుల ధరింపఁజాలువారు, ఆభీలక్రియాపాదనోద్దాముల్ - ఆభీలక్రియా = భయంకరవ్యాపారమును; అనఁగా యుద్ధవ్యాపారము ననుట. ఆపాదన=చేయుటయందు, ఉద్దాముల్=అధికులు, పుణ్యజనులు= రాక్షసులు, భజింపన్ = సేవింపఁగా, కుముదస్తంబేరమంబు=కుముద మను పేరుగలవాని యేనుఁగు, అగ్రతోభూమిన్ = ఎదుట, పల్లవ=జీను, కట్టి, రాన్=రాఁగా, అసిరుచిస్ఫూర్తుల్ = కత్తిమెఱుంగులవికాసములు, విజృంభింపన్ = అతిశయింపఁగా. మనుజస్కంధాంతరారూఢుఁడై=మనుష్యునిమూఁపునడుమఁ గూర్చున్నవాఁడై, సంగ్రామేచ్ఛన్ = యుద్ధకాంక్షతో, ఏఁగెన్ = వెడలెను.

* పారగోద్దాముల్.

విశే. "అఖిలక్రియాపాదన" అనుచో "అఖిలక్రియాపారగ" యనుపాఠ మగపడెడు. అపుడు యుద్ధవ్యాపారపారమునందినవా రని యర్థము చెప్పవలెను. పుణ్యజనుఁడు=రాక్షసుఁడు. "యాతుధానః పుణ్యజనః" అని యమరము. నిర్ఋతియేనుఁగు కుముదము. క్రమముగాఁ బ్రాగాద్యష్టదిశలం దుండుగజములు "ఐరావతః పుండరీకో వామనః కుముదోఽంజనః, పుష్పదంత స్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకశ్చ దిగ్గజాః" అనునవి యని యమరుఁడు నుడివెను గాన నాయాదిక్కులందలి గజము లాయాదిక్పతుల వని యెన్నవలయును. నిర్ఋతి నరవాహనుం డనుట ప్రసిద్ధము. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. మకరకుళీరకచ్ఛపసమానము లైనముఖంబుల న్భయా
నకరస ముప్పతిల్లఁ గెలన న్నిజకింకర*దైత్యదానవ
ప్రకరము గొల్వ బాహుశిఖరంబునఁ బాశము పూని వార్ధినా
యకుఁ డని కేఁగుదెంచెఁ గలహంసతురంగరథాధిరూఢుఁ డై. 82

టీ. వార్ధినాయకుఁడు=సముద్రాధిపతి వరుణుఁడు, మకరకుళీర...ముఖంబులన్- మకర=మొసలి, కుళీర = ఎండ్రకాయ, కచ్ఛప = కూర్మము, అనువీనికి, సమానములైన= సదృశములైన, ముఖంబులన్ = మొగములందు, భయానకరసము = భయానక మగు రసము, ఉప్పతిల్లన్=పుట్టఁగా, కెలనన్=పార్శ్వమున, నిజకింకరదైత్యదానవప్రకరము= తనభటులైన దైత్యులయు దానవులయు సమూహము, కొల్వన్ = సేవింపఁగా, బాహుశిఖరంబునన్ = భుజశిఖరమున, పాశమున్=పాశ మను నాయుధవిశేషమును, పూని= పట్టి, కలహంసతురంగరథాధిరూఢుఁడై = రాయంచ గుఱ్ఱముగాఁ గల రథము నెక్కినవాఁడై, అనికిన్=యుద్ధమునకు, ఏఁగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

విశే. వరుణునకు రాయంచ వాహనము. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అంగసుగంధము ల్నిజభటాలిపథశ్రమమున్ హరింప ను
త్తుంగగదాపరిభ్రమవిధూతము లై ఘనము ల్దిగంత మా
తంగవిశాలకర్ణములఁ దార్కొని చామరలీలఁ జూప సా
రంగహయంబు నెక్కి సమరంబున కేఁగె సమీరుఁ డుద్ధతిన్. 83

టీ. సమీరుఁడు = వాయుదేవుఁడు, అంగసుగంధముల్ = శరీరపరిమళములు, నిజభటాలిపథశ్రమమున్ = తనభటుల మార్గాయాసమును, హరింపన్ = పోఁగొట్టఁగా, ఉత్తుంగ...విధూతములై-ఉత్తుంగ=ఎత్తైన, గదా=గద యను నాయుధముయొక్క, పరిభ్రమ = త్రిప్పుటచే, విధూతములై = ఎగఁజిమ్మఁబడినవై, ఘనముల్ = మేఘములు,

* వీరదానవ.

దిగంతమాతంగవిశాలకర్ణములన్ = దిగంతములందైన యేనుంగులయొక్క, విశాలమైన చెవులందు, తారొ్కని=తగిలి, చామరలీలన్ = చామరములవిలాసమును, చూపఁగ్ = అగపఱుపఁగా, సారంగహయంబున్ = కురంగవాహనమును, ఎక్కి, ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో, సమరంబునకున్ = యుద్ధమునకు, ఏఁగెన్.

విశే. గదావిఘాతములై దిగ్గజకర్ణములం దవిలిన మేఘములు చామరములలీలం ధరించె నని గ్రహించునది. వాయువు కురంగవాహనుఁ డనుట ప్రసిద్ధము. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ గమ్యము.

క. నలకూబరమణికంఠులు, బలముల నడపింప నర్థపతి తురగముపై
ధళధళితచంద్రహాసో,జ్జ్వలితభుజుం డగుచు నడచె వాసవుప్రోలన్.

టీ. అర్థపతి = కుబేరుఁడు, నలకూబరమణికంఠులు = నలకూబరుఁ డను తన తనయుఁడును మణికంఠుఁడును, బలములన్ = సేనలను, నడపింపన్ = నడుచునట్లు చేయఁగా, ధళధళితచంద్రహాసోజ్జ్వలితభుజుం డగుచున్=తళతళ మని మెఱయునట్లు చేయఁబడినకత్తిచేఁ బ్రకాశిత మగు బాహువు గలవాఁ డగుచు, వాసవుప్రోలన్ = ఇంద్రుని ప్రక్క, నడచెన్.

అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆననసీమఁ గ్రోధజనితారుణదీధితి ఫాలభాగనే
త్రానలకీలలం బెనుప హస్తమున న్నిశితత్రిశూలముం
బూని మదించి అంకె లిడుపోఁటరి గిబ్బలతేని నెక్కి యీ
శానుఁడు వచ్చెఁ బారిషదసైన్యముతో రణకౌతుకంబునన్. 85

టీ. ఈశానుఁడు=ఈశానుఁ డను దిక్పతి, ఆననసీమన్=ముఖప్రదేశమునందైన, క్రోధజనితారుణదీధితి=కోపమువలన బుట్టిన యెఱ్ఱనికాంతి, ఫాలభాగనేత్రానలకీలలన్= లలాటమునందైన నేత్రసంబంధమగునగ్నియొక్క మంటలను, పెనుపన్ = వృద్ధినందింపఁగా, హస్తమునన్ = చేతియందు, నిశితత్రిశూలమున్ = వాఁడియైన త్రిశూలమును, పూని, మదించి=మత్తిల్లి, అంకెలు=బొబ్బలు, ఇడు=పెట్టునట్టి, పోఁటరిగిబ్బలతేనిన్ = శూరుఁడైనవృషభాధిపుని, ఎక్కి=అధిష్ఠించి, పారిషదసైన్యముతోన్=ప్రమథగణములతోడ, రణకౌతుకంబునన్ = యుద్ధోత్సాహముతో, వచ్చెన్.

విశే. ఈశానుఁడు శివాంశసంభూతుఁ డగుట నాతనిని శివసదృశాకారధర్మములు గలవానినిగ భావించి వర్ణించుట సహజము. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆయుధగర్భితంబు లగునంజలు లెత్తి పులోమకన్యకా
నాయక ! యేన యేన యని నాకనివాసులు మ్రొక్కి సూరెలం
బాయక కొల్చి రా దిగధిపాలురతో నలనందసూనుఁ డా
హా యిటు సేయునే యని మహాహమికం బలుమాఱు పల్కుచున్.

టీ. నాకనివాసులు = స్వర్గవాసులు సురలు, ఆయుధగర్భితంబులు=ఆయుధములతోఁగూడిన, అగు=అగునట్టి, అంజలులు=దోసిళులు, ఎత్తి=పైకెత్తి, పులోమకన్యకానాయక=ఓపౌలోమీపతీ, ఏన ఏన = నేనే నేనే, అని, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, సూరెలన్ = పార్శ్వములందు, పాయక=చేరి, కొల్చి=సేవించి, రాన్=రాఁగా, దిగధిపాలురతోన్ = దిక్పాలురతోను, అలనందసూనుఁడు=ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, ఆహా=అయ్యో, ఇటు=ఈరీతిగ, చేయునే=ఒనర్చునే, అని, మహాహమికన్=గొప్పదైనగర్వముతో, పలుమాఱు=మాటిమాటికి, పల్కుచున్ = అనుచు, ఇంద్రుఁడనికి వెడలె నని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. మహత్ + అహమిక=మహాహమిక.

చ. హరిహయుఁ డాహరిం గెలుచునాసయు మోసము నాక యీగతిం
బురి వెడలంగ నవ్విభుని మ్రోల మరుద్వసువిశ్వరుద్రభా
స్వరతుషితాదిక త్రిదశవర్గము ముప్పదిమూఁడుకోటులు
ద్ధురగతి నేఁగుదెంచె రణధూర్వహగర్వము లుల్లసిల్లఁగన్. 87

టీ. హరిహయుఁడు=ఇంద్రుఁడు, ఆహరిన్=ఆశ్రీకృష్ణుని, గెలుచునాసయున్ = జయించునాశయు, మోసము=ప్రమాదము, నాక=అనక ; అనఁగా శ్రీకృష్ణుని గెల్చుట దుస్సాధ్యమని మది నెన్నక యని భావము. ఈగతిన్=ఈరీతిగ, పురిన్=పట్టణమునుండి, వెడలంగన్ = బయలువెడలఁగ, అవ్విభుని మ్రోలన్=ఆదేవేంద్రుని పార్శ్వమున, మరుద్వసు......వర్గము-మరుత్తులు, వసువులు, విశ్వులు, రుద్రులు, భాస్వరులు, తుషితులు, ఆదిక=మొదలైన, త్రిదశవర్గము=సురసమూహము, ముప్పదిమూఁడుకోటులు = ముప్పదిమూఁడుకోట్లసంఖ్యగలవారు, ఉద్ధురగతిన్=గర్వగమనముతో, రణధూర్వహగర్వములు=యుద్ధభారమును మోయుగర్వములు, ఉల్లసిల్లఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా, ఏఁగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

విశే. మరుద్వస్వాదులు సురలతెగలభేదములు. ఇందుఁ ద్రిదశవర్గపదము కర్తయగుటంజేసి వారు ముప్పదిమూఁడుకోటుల సంఖ్యగలవారైనను, మహత్తులైనను, దత్సమూహముం దెలియఁ బల్కు వర్గశబ్ద మమహద్వాచకమగుటంజేసి క్రియ యమహ

త్కర్తృక మగునపుడు నిల్పురీతినే నిల్పఁబడెను. "ఏఁగుదెంచెన్" అని. ఇట్టిచోటుల "త్రిదశవర్గ మేఁగుదెంచిరి" అనియుఁ బాక్షికముగ రూప ముండనగును. "మహత్సమూహార్థకశబ్దం బమహత్కార్యయుక్తంబయ్యెఁ దద్విశేషణక్రియలు మహత్కార్య యోగ్యంబులు విభాష నగు" అని ప్రౌఢవ్యా. శబ్దప. 17 సూ.

శా. అర్వారోహణచాతురీవిలసనాహంకారదుర్వారతన్
సర్వాంగీణము లైనమైమఱువులు *న్నస్త్రీకృపాణంబులున్
గర్వాలాపవిడంబము ల్మెఱయ జోకం జిత్రసేనాదిగం
ధర్వు ల్వజ్రికిఁ దోడుసూపిరి పురద్వారప్రదేశంబునన్. 88

టీ. చిత్రసేనాదిగంధర్వుల్ = చిత్రసేనుఁడు మొదలైన గంధర్వులు, అర్వారోహణ......దుర్వారతన్ - అర్వారోహణ=గుఱ్ఱము నెక్కుటయందలి, చాతురీ=నైపుణి యొక్క; అనఁగా స్వారిచేయు నేర్పుయొక్క యనుట. విలసన = విలాసమువల్లనైన, అహంకార=గర్వముయొక్క, దుర్వారతన్=అనివార్యత్వమును, సర్వాంగీణములైన = ఎల్లయవయవములం గప్పియున్న, మైమఱువులున్=శరీరాచ్ఛాదనములు కవచములును, శస్త్రీకృపాణంబులున్=చురకత్తులును ఖడ్గములును, గర్వాలాపవిడంబముల్ = గర్వపుమాటల యతిశయము, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, జోకన్ = పరాక్రమముతో పురద్వారప్రదేశంబునన్ = పట్టణబహిర్ద్వారదేశమున, వజ్రికిన్ = వజ్రాయుధము గల యింద్రునకు, తోడుసూపిరి=సహాయులైరి.

ఉ. హేమధరాధరంబు చలియింప వెసన్ బహుకోటిసంఖ్యలై
యామరసైన్యము ల్నడచునప్పు డనంతసితోష్ణవారణ
స్తోమనిరోధ మందియును దోడనె దిక్కులు గప్పె నయ్యెడం
జామరవాయునున్నములు సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్. 89

టీ. హేమధరాధరంబు=బంగరుకొండ; మేరు వనుట; ఇది సురాలయముగదా! చలియింపన్ = కదలునట్లుగా, వెసన్ = శీఘ్రముగ, బహుకోటిసంఖ్యలై =అనేకకోటుల సంఖ్య కలవై; అనఁగా లెక్కకు మిక్కిలి యై యనుట. ఆమరసైన్యముల్=సురసైన్యములు, నడచునప్పుడు, అనంతసితోష్ణ......నిరోధము-అనంత=లెక్కలేని, సిత = తెల్లనైన, ఉష్ణవారణస్తోమ=గొడుగులగుంపుయొక్క, నిరోధము=అడ్డగింపును, అందియున్= పొందినప్పటికిని, తోడనె=వెనువెంటనె, చామరవాయునున్నములు=చామరములగాలులచే

* స్త్రంచత్కృపాణంబులున్.

నెగఁజిమ్మఁబడినట్టి, సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్ = దట్టమైన బంగరు నేలసంబంధమైనధూళులు, అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, దిక్కులు = దిశలు, కప్పెన్ = ఆవరించెను.

వ్యా-విశే. గొడుగులచే నాచ్ఛాదితమైనను జామరములగాలులచే రేఁగిన స్వర్ణపరాగములు దిశల నావరించె నని యెన్నుసది. అమరాణామిదమ్=అమరం. అణ్.

ఉ. దారుణభంగి నొండొకటిఁ దాఁకెడునస్త్రముఖంబులన్ఘణా
త్కారము లుల్లసిల్ల బెడిదంబుగఁ బుట్టినసందడిం బుర
ద్వారము నిర్గమించె సురవల్లభుసేనలు భర్గజూటకాం
తారముఖంబున న్వెడలుదైవతసింధుఝరంబులో యనన్. 90

టీ. దారుణభంగిన్ = భయంకరమగురీతితో, ఒండొకటిన్ = అన్యోన్యమును; ఒకటి నొకటి యనుట. తాఁకెడు = అంటునట్టి, అస్త్రముఖంబులన్ = అస్త్రాగ్రములనుండి, ఘణాత్కారములు = ఘణఘణధ్వనులు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగా, బెడిదంబుగన్ = భయంకరముగ, పుట్టినసందడిన్ = జనించిన కలకలముతో, సురవల్లభు సేనలు = ఇంద్రుని బలములు, భర్గ......ముఖంబునన్-భర్గ = ఈశ్వరునియొక్క, జూట = జడలముడి యను, కాంతార = అడవియొక్క, ముఖంబునన్ = అగ్రమునుండి, వెడలు = బయలుదేఱిన, దైవతసింధుఝరంబులో యనన్ = సురనదీప్రవాహములో యనునట్లు పురద్వారమున్ = పట్టణద్వారమునుండి, నిర్గమించెన్ = వెలువడెను.

విశే. ఇందు రెండవపాదమున "ఉల్లసిల్లన్" అనుచో "ఉప్పతిల్లన్" అను పాఠ మగపడును. "ఉప్పతిల్లు" అనఁగాఁ బుట్టుట. శస్త్రముఖముల ఘణాత్కారము లుల్లసిల్లె ననుటకంటె నుప్పతిల్లె ననుటయే సరస మని తోఁచెడిని. అందే "పుట్టిన" అనుచో "తొట్టిన" యనుపాఠ మగపడు. ఇం దధికవిశేషము గానరాదు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

శా. బాణద్విణ్మథితాంబుధిధ్వనికళాపాణింధమానీకని
స్సాణస్వానభిదేలిమాద్రితట! నిస్సామాన్యచాపాగమ
ద్రోణాచార్య! సురీసమూహవరణోద్యుక్తాహితశ్రేణిని
శ్శ్రేణీభూతకృపాణ! మాంసలభుజాశేషాహిపత్యుద్ధరా! 91

టీ. బాణ......తట - బాణద్విట్ = బాణాసురశత్రువగు విష్ణునిచే, మథిత = తఱువఁబడిన, అంబుధి = సముద్రముయొక్క, ధ్వనికళా = శబ్దవిద్యలను, పాణింధమ = వృద్ధినందించుచున్న, అనీక = సేనలయొక్క, నిస్సాణస్వాన = వాద్యవిశేషముల మ్రోతల

చేత, భిదేళిమ=తమంతటఁదామే పగులఁబాఱు, అద్రితట=పర్వతప్రదేశములుగలవాఁడ, నిస్సామాన్య...ద్రోణాచార్య-నిస్సామాన్య = అనితరసాధారణమైన; ఇతరుల కలవిగాని యనుట-చాపాగమ=ధనుర్విద్యయందు, ద్రోణాచార్య=ద్రోణాచార్యునివంటివాఁడ, సురీసమూహ.....కృపాణ-సురీసమూహ=దేవతాస్త్రీలగుంపును, వరణ=వరించుటకు; పెండ్లియాడుట యనుట. ఉద్యుక్త=సంసిద్ధులైన, అహితశ్రేణి=శత్రుపంక్తికి, నిశ్రేణీభూత=నిచ్చెనయైన, కృపాణ=కత్తిగలవాఁడ, మాంసల.....ధరా-మాంసల = బలిసిన, భుజా=భుజములచే, శేషాహిపతి=ఆదిశేషుని, ఉద్ధరా=ఉద్ధరించినవాఁడా! కాపాడినవాఁడా యనుట; ఇవి యన్నియుఁ గృష్ణరాయనికి సంబుద్ధులు.

భా. కృష్ణరాయలు దిగ్విజయార్థ మేఁగునపుడు సేన లొనర్చిన జయభేరులమ్రోఁతలు సముద్రమథనసమయమున నైన ధ్వనులనుగూడ మించియున్న వనియుఁ, గృష్ణరాయలు ధనుర్విద్యావిషయమున ద్రోణుం బోలువాఁ డనియు,శత్రుకోటిని యుద్ధమునందుఁ జంపి దేవతాస్త్రీభోగమును వారికిఁ గూర్చున దగుట శ్రీకృష్ణరాయలకత్తి శత్రులు సురస్త్రీలం గలసికొనుటకు మీఁదికి నంపుసాధన మగు నిచ్చెనవలె వెలయుచున్నదనియు, బలిసిన భుజములందు భువి నుంచి కృష్ణరాయలు పాలించువాఁ డౌటం జేసి యాదిశేషునకు భువిని మోయు వ్యాపారము శూన్యమయ్యె ననియు, దానఁ గృష్ణరాయలు శేషు నుద్ధరించినవాఁ డయ్యె ననియు భావము.

విశే. ప్రకృతకథాంశమున కనుగుణమగురీతి నిందుఁ గృష్ణరాయల భేరిమ్రోఁతలు సైన్యములు, వీరత్వము, శత్రునాశము మున్నగునవి ప్రతిపాదితములై హృదయంగమము లగుచున్నవి.

శా. వాజ్యారోహణనైపుణీనకుల! దోర్వాతంధయారూఢస
ర్వజ్యాచక్ర! రజస్తమశ్చయతమిస్రారూపజన్యాంగణ
ప్రాజ్యోద్గీతయశశ్శశాంక! దళితారాతిక్షమాపాలర
క్తాజ్యోదంచదుదారశౌర్యహుతభుగ్వ్యాప్తాఖిలాశాంతరా! 92

టీ. వాజ్యా...నకుల-వాజి=గుఱ్ఱములయొక్క, ఆరోహణ = ఎక్కుటయొక్క, నైపుణీ=నేర్పువిషయమున, నకుల = నకులుఁడవైనవాఁడా; నకులుఁడు పాండురాజు కొడుకు. ధర్మజుని తమ్ముఁడు. ఈతఁ డశ్వశిక్షణమున మిగుల నేర్పరి యైనయట్లు మహాభారత విరాటపర్వాదులందలి కథాభాగములవలనఁ దెల్లమయ్యెడిని. దోర్వాతం...... జ్యాచక్ర-దోః=బాహువనే, వాతంధయ = సర్పమును, ఆరూఢ=అధిష్ఠించిన, సర్వ = సమస్తమైన, జ్యా=భూమియొక్క, చక్ర = వలయముగలవాఁడ, రజస్తమ...శశాంక-రజః=దూళి లనెడు, తమః=చీఁకట్లయొక్క, చయ = గుంపుచే, తమిస్రా=చీఁకటిరేయియొక్క, రూప = రూపమైన; చీఁకటిరేయియాకారమును ధరించిన యనుట. జన్యాంగణ = యుద్ధరంగమునందు, ప్రాజ్య = పూజ్యముగ, ఉద్గీత = హెచ్చుగఁ గొనియాడఁబడునట్టి, యశః = కీర్తియనెడు, శశాంక = చంద్రుఁడు గలవాఁడా! చీఁకటిరేయిం

జంద్రుఁడు దోఁచి సర్వమును బ్రకాశితము సేయుగతిని, పరాగ మను చిమ్మచీఁకటి క్రమ్ముటం జేసి చీఁకటిరేయి ననుకరించు యుద్ధరంగమున గతి గానక చింతించు పగతుర కీతని యశశ్చంద్రప్రశంసయే తారక మయ్యె నని భావము. చంద్రుఁడు చీఁకటిని బాఱద్రోలుగతి నీతని యశోగానము పగతురను యుద్ధరంగపుఁ గష్టములనుండి విముక్తులం జేసె నని ఫలితము. దళిత...ఆశాంతరా-దళిత=చీల్పఁబడిన, అరాతిక్షమాపాల = శత్రు రాజులయొక్క, రక్త=నెత్తు రనెడు, ఆజ్య=నేతిచే, ఉదంచత్ = పై కెగసిన; మండిన యనుట. ఉదార = గొప్పదైన, శౌర్య = పరాక్రమ మనెడు, హుతభుక్ = అగ్నిచే, వ్యాప్త=పొందఁబడిన, అఖిల = సమస్తమైన, ఆశా = దిక్కులయొక్క, అంతరా = వెలుపలిభాగములు గలవాఁడ. ఈతనిశౌర్యాగ్ని పగతుర నెత్తుటిధార లను నేతిచేఁ బ్రజ్వలితమై దిగంతముల ముట్టె నని భావము. అహితవిదళనమున నీతనిపరాక్రమము దిగంతవ్యాప్త మయ్యె నని ఫలితము.

భా. కృష్ణరాయఁడు నకులునివలె నశ్వశిక్షానిపుణుఁ డనియు, నీతనిబాహువు శేషునివలె భువి నశ్రమముగ మోసి సుఖపెట్టుచున్న దనియు, యుద్ధరంగమునఁ గల్గిన బహులధూళిం గాంచి కర్తవ్యముం గానక వెఱపంది శత్రురాజు లీతనికీర్తిని గానము సేసి యాకష్టములనుండి విముక్తిం గాంచుచుండి రనియు, నరినరపతులఁ జంపుటకతన నీతని శౌర్యము దిగంతవిఖ్యాత మయ్యె ననియు భావము.

విశే. వాతంధయ = గాలిని బీల్చునది; పాము. ఇట్టిదే స్తనంధయశబ్దము. స్తనమును బీల్చువాఁడు చంటిబిడ్డ. జ్యా=నేల, భూమి గుండ్రముగ నుండుట సైజము గాన జ్యాచక్ర మనెను. క్షమా=భూమి, భూమిని పాలించువాఁడు గాన రాజు క్షమాపాలుఁ డయ్యెను. హుతభుక్=హోమము చేయఁబడినదానిం దినువాఁడు; అగ్ని. కీర్తి తెల్లగా నుండుటయు; దానిని జంద్రునిగా నెన్నుటయుఁ గవిలోకప్రసిద్ధవిషయములు. శేషుఁడు భూమిని మోచుట పురాణాదిప్రసిద్ధాంశము. తృతీయపాదాదినుపసర్గసంధి యొప్పుటం జేసి యుపసర్గ యతి నియమము ననుసరించి యచ్చునకును, హల్లునకును యతి వేయనగుం గాన 'దళి తారాతి' అనుపదమున విఱుఁగునట్టి తకారముపైనుండు అకారము 'ప్రా' అనుదానిపైఁగల ఆకారమునకు యతి యయ్యె. అలం. రూపకము.

క. చండతరమూరురాయర, గండమహాబిరుద! ధాటికారయవిచల
త్కొండపలి కొండవీటీ, మండల! కటకేశసింధుమందరకుధరా: 93

టీ. చండతర......మహాబిరుద - చండతర మూరురాయరగండ = మహోగ్రమైన 'మూరురాయరగండ' అనెడు, మహాబిరుద = గొప్పబిరుదము గలవాఁడ, 'అశ్వపతులు, నరపతులు, గజపతులు' అను మూఁడు తెగలరాజులను జయించినవాఁ డౌటఁ గృష్ణరాయల కీబిరుదము గల్గె. ఇది కన్నడపదము. ధాటికా......మండల - ధాటి కారయ=దాడియొక్క వేగముచే, విచలత్ = మిగులఁ గంపించుచునట్టి, కొండపలి కొండవీటీమండల=కొండపల్లి కొండవీ డను ప్రదేశములు గలవాఁడ, కటకేశ......కుధరా-

కటకేశ = కటకాధిపతి యనెడు, సింధు = సముద్రమునకు, మందరవసుధరా = మందర పర్వత మైనవాఁడా !

భా. కృష్ణదేవరాయలు మూరురాయరగండఁ డనుమహాబిరుదము గలవాఁ డనియుఁ, గొండపల్లి కొండవీడుల జయించినవాఁ డనియుఁ, గటకాధీశుని గలఁచిన వాఁ డనియు భావము.

విశే. కొండపలి కొండవీడులందలి కొండపదములు శ్రీకృష్ణరాయనిధాటీ రయము కొండలంగూడఁ జలింపఁజేసె నను చమత్కారార్థమును స్ఫురింపఁజేయుచు సరసములై యొప్పుచున్నవి. ఇదియుఁ బ్రకృతకథానుకూలవిషయప్రకాశక మై సరస ముగ నొప్పుచున్నది.

తోటకము.—

త్వరితాధరితానిలవాజినట, త్ఖురజోరురజోభరగూఢరవి
స్ఫురణా ! కరణాధికశూత్కృతిమ,ద్ద్విరదాకరదారణవీరబలా ! 94

టీ. త్వరిత......రవిస్ఫురణా-త్వరిత=వేగముచే, అధరిత = క్రిందుగాఁ జేయఁ బడిన, అనిల=గాలిగల; అనఁగా వాయువేగమును మీఱిన వనుట. వాజి = గుఱ్ఱముల యొక్క, నటత్ = నటించునట్టి; అనఁగాఁ జలించునట్టి యనుట: నర్తన మనునర్థము పొసఁగమిఁ జలన మే గ్రాహ్యము. ఖురజ = డెక్కలనుండి పుట్టిన, ఉరు = గొప్పదైన, రజోభర=పరాగభారముచే, గూఢ = మఱుఁగుపడిన, రవి=సూర్యునియొక్క, స్ఫురణా = కాంతిగలవాఁడ, కరణా......వీరబలా-కరణ = శరీరములచే, అధిక = అధికములైన; అనఁగా గొప్పశరీరము గల వనుట. శూత్కృతిమత్ =శూత్కారము గల, ద్విరదాకర= ఏనుఁగులగుంపును, దారణ = చీల్చునట్టి, వీరబలా = వీరసైన్యములు గలవాఁడ !

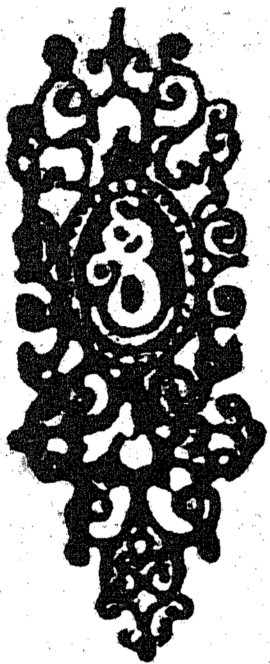
భా. కృష్ణరాయల దాడులం దశ్వసైన్యములవలన లేఁగినధూళులు సూర్య కాంతినిగూడ మఱుఁగుపఱచె ననియుఁ, గృష్ణరాయనిసైనికులు మత్తగజముల విదా రింప నెంతయు సమర్థు లనియు భావము.

విశే. ఈపద్యము నడకచేతను, నర్థముచేతను, జన్యాటోపమును సూచించునదై ప్రకృతకథానుకూలమై హృద్య మై యున్నది. మొత్తముమీఁద నిం దాశ్వాసాంత పద్య ములందలి విషయములు యుద్ధవార్తలనే సూచించుచున్నవి. ఇది తోటకవృత్తము నాఁబడు. దీనికిఁ బ్రతిపాదమునకు నాలుగేసిసగణము లుండును. తొమ్మిదవయక్షరము యతిస్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవర ప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభి నంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామధేయప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం బను మహా ప్రబంధంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

పంచమాశ్వాసము

వర్ణనీయ ! తిరుమల
దేవీహృదయేశ ! యమృతదీధితికులపా
రావారపారిజాత ! ధ
రావలయశరణ్య ! కృష్ణరాయవరేణ్యా ! 1

టీ. శ్రీవర్ణనీయ=సంపదలచేత వర్ణింపఁదగినవాఁడా ! తిరుమలదేవీహృదయేశ = తిరుమలదేవికి భర్తయైనవాఁడ, అమృతదీధితికులపారావారపారిజాత = చంద్రవంశమను సముద్రమునకుఁ గల్పవృక్షమైనవాఁడా, ధరావలయశరణ్యా = భూమండలమునకు రక్షకుఁడైనవాఁడా; అనఁగా భూమియందలి ప్రజలకు రక్షకుఁడా యనుట. కృష్ణరాయవరేణ్యా=కృష్ణరాయశ్రేష్ఠా ! 'అవధరింపుము' అని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందలి 'అమృతదీధితికులపారావారపారిజాత, తిరుమలదేవీహృదయేశ' అనుపదములు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యాసక్తుఁడై భువికిఁ బారిజాతముం గొనితెచ్చిన యీ యాశ్వాసపుఁగథకు సూచకములై వెలయుచున్నవి. అలం. రూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కిట్లను నమ్మౌనివల్లభుండు
దైవసైన్యంబు లీరీతిఁ దరతరంబ
వెడలి మొన లేర్పరించి యుద్వేలవృత్తి. 2

టీ. అవధరింపుము = సావధానబుద్ధిని వినుము. జనమేజయక్షితీశవరునకున్ = జనమేజయుఁ డను రాజశ్రేష్ఠునకు, అమ్మౌనివల్లభుండు = ఆమునిపతి, ఇట్లు, అనున్ = అనెను. దైవసైన్యంబులు=సురసైన్యములు, ఈరీతిన్, తరతరంబ=ఒకటివెనుక నొకటి. వెడలి, మొనలు=మొగ్గరములు, ఏర్పరించి=ఏర్పాటుచేసి, ఉద్వేలవృత్తిన్=అధిక మగు వ్యాపారముతో; ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

యుద్ధము

ఉ. వచ్చితి మింక నెందుఁ జనవచ్చు నోహో నిలు పారిజాతపా
టచ్చర ! యంచు జంకెలు గడల్కొనఁ గృష్ణునిఁ జుట్టుముట్టి వై

యచ్చరసేన దాఁకునపు డచ్చల మే మని చెప్ప దిక్కులం
జిచ్చఱతూపుతండములు సింహరవంబులు నిండె నొక్కటన్. 3

టీ. పారిజాతపాటచ్చర = ఓ పారిజాతవృక్షమును దొంగిలించినవాఁడ, వచ్చి తిమి, ఇంకన్, ఎందున్, చనన్, వచ్చున్ = పీలగును. ఒహో = ఓహో, నిలు = నిలువుము. అంచున్, జంకెలు = బెదరింపులు, కడల్కొనన్ = వ్యాపింపఁగా, వైయచ్చరసేన=వియచ్చరసైన్యములు; అనఁగా సురబలము లనుట. తాఁకునపుడు=ఎదుర్కొను సమయమున, దిక్కులన్ = దిశలందు, చిచ్చఱతూపుతండములు=అగ్నిని జిలుకు బాణములగుంపులు; ఆగ్నేయాస్త్రము లనుట. సింహరవంబులు = సింహనాదములు, ఒక్కటన్=ఒకసమయమునందే, నిండెన్, ఏమి అని చెప్పన్=చెప్పుట కశక్య మనుట.

భా. బెదరింపులతో జేజేలబలగము లేతెంచి యాగ్నేయాస్త్రప్రయోగము లను సింహనాదములతోడనే చేసి రని భావము.

ఉ. ఆకమలాయతాక్షి నమరావనిజాతము డించి సంభ్రమ
న్నాకపురీమహారథుల నవ్వుచుఁ గన్గొని యంగుళిత్రగో
ధాకలనంబుతో యదువతంసుఁడు శార్ఙ్గనిబద్ధశేషని
ర్మోకనిచోళముం దిగిచె రోషనటద్భ్రుకుటీవిలాసుఁడై. 4

టీ. ఆకమలాయతాక్షిన్=ఆపద్మాయతాక్షిని సత్యను, అమరావనిజాతమున్ = దేవభూరుహమును గల్పకమును, డించి = దించి, యదువతంసుఁడు = యాదవశ్రేష్ఠుఁడు కృష్ణుఁడు సంభ్రమన్నాకపురీమహారథులన్ = తొందరపడుసురమహారథులను, నవ్వుచున్, కన్గొని=చూచి, అంగుళి...కలనంబుతోన్ - అంగుళి=వ్రేళ్లను, త్ర = రక్షించునట్టి, గోధా = ఉడుముతోలుయొక్క, కలనంబుతోన్ = ఆచ్ఛాదనముతో, శార్ఙ్గనిబద్ధ...నిచోళమున్-శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గ మను తన వింటియందు, నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, శేషనిర్మోక=శేషుని కుబుస మనెడి, నిచోళమున్ = ఆచ్ఛాదనవస్త్రమును, తిగిచెన్ = ఆకర్షించెను; అనఁగా ధనువునకుఁ గప్పిన శేషనిర్మోకరూపాచ్ఛాదనమును దొలఁగించె ననుట. రోషనటత్...విలాసుఁడై-రోష=కోపముచే, నటత్=చలించునట్టి, భ్రుకుటీ = బొమముడియొక్క, విలాసుఁడై = అందముగలవాఁడై, తిగిచె నని పూర్వపదముతో నన్వయము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామను గల్పవృక్షమును నొక్కచో దించి హస్తమున నుడుముతోలుకవచముం దొడిగి కోపమున బొమముడి యమర సర్పనిర్మోకాచ్ఛాదనముం దొలఁగించి ధనువుం జేఁబూని యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయ్యె నని భావము.

వి. శే. నవ్వుట హేలాసూచకము.

క. తిగిచి శరాసన మెక్కిం
చి గుణధ్వని చేసి యంసశిరముల దొనలన్
బిగియించి తూపు లొక్కట
నిగిడింపఁ దొడంగె మరుదనీకినిమీఁదన్. 5

టీ. తిగిచి = ఆకర్షించి; అనఁగా నాచ్ఛాదనముం దొలఁగించి, శరాసనము = వింటిని, ఎక్కించి=ఎక్కువెట్టి, గుణధ్వని = నారియొక్కనాదము, చేసి=ఒనర్చి, అంస శిరములన్=భుజశిఖరములందు, దొనలన్=అమ్ములపొదులను, బిగియించి = బిగియఁగట్టి, తూపులు = బాణములు, ఒక్కటన్ = ఒక్కుమాఱుగా, మరుదనీకినిమీఁదన్ = సుర సైన్యముపైని, నిగిడింపన్=వ్యాపింపఁజేయుటకు, తొడంగెన్=ప్రయత్నించెను.

క. భిన్నాసురాస్రములచవి
గన్నమురాహితశిలీముఖము లపు డనిలో
మున్నెఱుఁగని సురవీరుల
క్రొన్నెత్తురుచవియు నెఱిఁగి క్రోలఁ దొడంగెన్. 6

టీ. భిన్నాసురాస్రములచవి = నఱుకఁబడిన రాక్షసులనెత్తురులరుచిని, కన్న = పొందిన, మురాహిత శిలీముఖములు = శ్రీకృష్ణునిబాణములు, అపుడు = ఆసమయమున, అనిలోన్ = యుద్ధములో, మున్ను = పూర్వమున, ఎఱుఁగని, సురవీరుల క్రొన్నెత్తురు చవియున్ = దేవశూరులక్రొత్తరక్తపురుచియును, ఎఱిఁగి = తెలిసి, క్రోలన్ =త్రావుటకు, తొడంగెన్ = పూనెను.

భా. శ్రీకృష్ణునిబాణములు సురరక్షణార్థ మింతకుమున్న రక్కసులనే వధించిన వాటంజేసి దేవవీరులనెత్తురుచవి వానికిఁ దెలియదు, నేఁడు సురవీరులతో యుద్ధము తటస్థించుటచే సురవీరులనెత్తుటిరుచిగూడ నెఱింగె నని భావము.

చ. అమరహితంబు గోరి యసురాంగకము ల్విదళించునట్టి మా
కమరులఁ [1]ద్రుంపఁగా వలసె నక్కట నేఁ డని సిగ్గుఁ జెందుచం
దమున కఠోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు వైరిమర్మభే
దము లొనరించి యుద్ధవసుధాస్థలిఁ [2]గూడఁగఁబాఱు నయ్యెడన్. 7

టీ. అమరహితంబున్ = సురలమేలును, కోరి, అసురాంగకముల్ = రాక్షసుల యవయవములను, విదళించునట్టి=బద్దలుసేయునట్టి, మాకున్, అమరులన్ = దేవతలను, త్రుంపఁగాన్ = ఖండింపఁగా, వలసెన్ = వచ్చెను. అక్కట = అయ్యో, నేఁడు, అని, సిగ్గు=లజ్జను, చెందుచందమునన్=పొందువిధమున, కఠోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు = కఠిన

1. నొంపఁగా. 2. దూరఁగఁబాఱె.

మైన శార్ఙ్గమను ధనువునుండి పుట్టినబాణములు, వైరిమర్మ భేదములు=శత్రులయాయువు పట్టులను భేదించుటలను,ఒనరించి=చేసి, అయ్యెడన్=ఆసమయమున, యుద్ధవసుధాస్థలిన్=యుద్ధభూమియందు, కూడఁగన్ + పాఱున్=గుంపులుగాఁ జేరును. అనఁగా శ్రీకృష్ణుని బాణములు సురవీరులమర్మముల విదళించి యుద్ధభూమిని గుమిగాఁ గూలె నని భావము.

విశే. రెండవపాదమున "త్రుంపఁగాన్" అనుచో "నొంపఁగాన్" అను పాఠ మగపడును. దేవత లమరులుగాన నొంపఁగా ననుపాఠమే సరస మని తోఁచెడిని. అట్లే నాలవపాదమున "కూడఁగఁ బాఱు" ననుచో "దూరఁగఁ బాఱె" అనుపాఠ మగపడు. సిగ్గుఁజెందు చందమును సూచింప దూరఁగఁబాఱె ననుపాఠమే సమర్థ మగుట నదియె యాదరణీయ మని తోఁచెడిని. సిగ్గుఁజెందిన నొరులకంటఁబడఁజాలక దాఁగియుండ యత్నించుట సైజముగదా! మఱియు బాణవేగాతిశయముం దెల్ప దూరఁగఁ బాఱె ననుపాఠమే సమర్థ మగు నని చెప్పనగును.

సీ. హరిబాణలూనంబు లై వచ్చునమరాస్త్ర
ఖండము ల్దూల్చుఁ బక్షముల జడిసి
యమృతగంధాసక్త మగుచంచుపుటమున
వడి సింధురంబులఁ బొడిచి యెత్తు
నధిపుఁ జేసినఁ బాఱునాశుగంబులకంటె
మునుమున్న చని లక్ష్యముల దళించు
భటులపై హరులపై బహురథాగ్రములపై
నొక్కఁ డయ్యును దోఁచుఁ బెక్కుగతుల
తే. నఖముఖంబుల నిఱికి గండ్రలుగఁ జేయు
దివిజబిరుదధ్వజంబు లుద్రేకవృత్తి[1]
నిఖిలలోకాద్భుతావహనిర్నిరోధ
విక్రమస్ఫూర్తి ఖగరాజచక్రవర్తి. 8

టీ. నిఖిల......స్ఫూర్తి-నిఖిల = సమస్తమైన, లోక = జగత్తులకు, అద్భుత = ఆశ్చర్యమును, ఆవహ = కూర్చునట్టి, నిర్నిరోధ = అడ్డులేని, విక్రమ = పరాక్రమము యొక్క, స్ఫూర్తి = విలాసముగల, ఖగరాజచక్రవర్తి = గరుడుఁడు, ఉద్రేక వృత్తిన్ = విజృంభించిన వ్యాపారముతోడను, హరిబాణ లూనంబు లై = శ్రీకృష్ణుని బాణములచేఁ దెగినవై, వచ్చు, అమరాస్త్రఖండముల్ = సురలబాణములముక్కలను, పక్షములన్ = ఱెక్కలచేత, జడిసి = వారించి, తూల్చున్ = ఎగురఁగొట్టును. అమృతగంధాసక్తము=అమృతముయొక్క పరిమళమునందుఁ బ్రేమగలది, అగు=అగునట్టి,

1. ఉద్వేలవృత్తి.

చంచుపుటమునన్=ముక్కుకొనచే, వడిన్ = శీఘ్రముగ, సింధురంబులన్ = ఏనుఁగులను, పొడిచి=గ్రుచ్చి, ఎత్తున్=పైకెత్తును; గరుడుఁడు తల్లిదాస్యముం బాపఁ జంచుపుటమున నమృతముం గొనితెచ్చినవాఁడౌట నాతనిచంచుపుట మమృతగంధాసక్త మని యెన్న వలయును. అధిపుఁడు = తనవిభుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఏసినన్=ప్రయోగింపఁగా, పాఱి= పరుగెత్తు, ఆశుగంబులకంటెన్ = బాణములకన్న, "ఆశు గచ్ఛంతీత్యాశుగాః" శీఘ్రముగఁ బోవున వనుట. ఇది యిచ్చోఁ బ్రయుక్త మగుట సరసము. మునుమున్న=ముందే, చని=పోయి, లక్ష్యములన్ = గుఱులను, దళించున్=చీల్చును. ఒక్కఁడయ్యును = అస హాయుఁడైనను, భటులపైన్ = భటులమీఁదను, హరులపైన్ = గుఱ్ఱములమీఁదను, బహురథాగ్రములపైన్ = అనేకరథములశిఖరములమీఁదను, పెక్కుగతులన్ = పలు వర్తనములతో, తోఁచున్=అగపడును; అనఁగాఁ దా నొక్కఁడేయైనను విక్రమకౌశల మున నెక్కడఁ జూచినను దానే యగపడు ననుట. దివిజబిరుదధ్వజంబులు = సురల యాయాజయచిహ్నములు గలపతాకలను, నఖముఖంబులన్ = గోళ్లకొనలందు, ఇఱికి= ఇఱుకునట్లు చేసి, గండ్రలుగన్=ముక్కముక్కలుగ, చేయున్=ఒనర్చును.

తే. సర్వతోముఖ మయి పేర్చు శార్ఙ్గిబాణ
వర్షసమ్మర్దదుర్దినవ్యాప్తివలన
నప్పు డెదిరించి పన్నిద్ద అహిమకరులుఁ
గానఁబడలేక తేజోవిహీను లైరి. 9

టీ. సర్వతోముఖ మయి=అంతటను వ్యాపించిన వై, పేర్చు = విజృంభించిన, శార్ఙ్గి...వ్యాప్తివలనన్-శార్ఙ్గి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, బాణవర్ష = అమ్ములవానయొక్క, సమ్మర్ద=రాపిడిచేసైన, (అనఁగా బాణవర్ష మనువానవలనఁ గలిగిన యనుట.) దుర్దిన = మేఘచ్ఛన్నదినముయొక్క, వ్యాప్తివలనన్ = క్రమ్ముటవలన, పన్నిద్దఱు+అహిమకరులన్=ద్వాదశాదిత్యులును, అప్పుడు, ఎదిరించి=మార్కొని; శ్రీకృష్ణు ననుట. కానఁ బడలేక=కనఁబడఁజాలక; అదృశ్యు లై యనుట. తేజోవిహీనులు=కాంతిలేనివారు, ఐరి.

భా. మేఘచ్ఛన్నదినమున సూర్యుఁడు తేజోహీనుఁడై యదృశ్యుఁ డగుట సహ జము. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణబాణవర్షముకతన దుర్దినము సంభవించె ననియు దానఁ బన్ని ద్దఱు సూర్యులును దేజోహీనులై యదృశ్యు లైరనియు భావము. ద్వాదశాదిత్యులు శ్రీకృష్ణబాణపాతమున కోర్వఁజాలక తేజోవిహీనులై యోడి యదృశ్యు లై రని తాత్పర్యము.

విశే. శార్ఙ్గి=శార్ఙ్గ మను ధనువుగలవాఁడు, అహిమకరులు=సంతాపముం గలుగఁ జేయువారు. ద్వాదశాదిత్యులు:—1. అర్యముఁడు, 2. ధాత, 3. త్వష్ట, 4. పూషుఁడు,

5. వివస్వంతుఁడు, 6. సవిత, 7. మిత్రుఁడు, 8. వరుణుఁడు, 9. అంశుమంతుఁడు, 10. భగుఁడు, 11. శక్రుఁడు, 12. విష్ణువు.

ఉ. చుక్కలరాణివాసములసోయగపుంజనుదోయిత్రెక్కునం
జిక్కన రైనయక్కు యదుసింహుఁడు బాణపరంపరాహతిన్
వ్రక్కలు సేయఁ గాఱు రుధిరంబునఁ దోఁగుచు రేవెలుంగు గెం
పెక్కినచాయ నభ్యుదయ మేడియుఁ దాల్చె రణాంగణంబునన్. 10

టీ. చుక్క......త్రెక్కునన్-చుక్కలరాణివాసముల = నక్షత్రము లనెడు రాణులయొక్క, చంద్రుఁడు తారకాభర్త గదా. సోయగపుంజనుదోయి = సుందరమైన స్తనద్వంద్వముయొక్క, త్రెక్కునన్ = రాపిడిచేత, చిక్కనరైన = దట్టమైన; అనఁగా స్తనములరాపిడిచేఁ గఠిన మైన దనుట. అక్కు = వక్షస్స్థలమును, యదుసింహుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, బాణపరంపరాహతిన్ = బాణసమూహముల దెబ్బచే, వ్రక్కలు = ముక్కలు, చేయన్ = ఒనర్పఁగా; ఛేదింపఁగా ననుట. కాఱు = స్రవించునట్టి, రుధిరంబునన్ = నెత్తుటియందు, తోఁగుచున్ = మునుఁగుచు, రేవెలుంగు = చంద్రుఁడు, అభ్యుదయము=అభివృద్ధి; ఉదయించుట యని యర్థాంతరము. ఏడియున్ = విడిచియు; అనఁగా నొకపక్షమున సొంపుచెడి యనియు; నొకపక్షమున నుదయించుట లేకున్న ననియు భావము. రణాంగణంబునన్ = యుద్ధభూమియందు, కెంపెక్కినచాయన్ = ఎఱుపెక్కిన కాంతిని; ఎఱ్ఱకాంతి ననుట. తాల్చెన్=ధరించెను.

భా. చంద్రుఁ డుదయించునపు డరుణకాంతిని ధరించుట సహజము. ప్రకృత మభ్యుదయము లేకున్నను నరుణకాంతి నాతఁడు ధరించెను. ఇది యెట్లు పొసఁగును? శ్రీకృష్ణబాణములదెబ్బచే తారకారాణులస్తనద్వంద్వముల యొరయికం గర్కశమైన చంద్రునురము చీలుపఁబడె ననియు, నందుండి కాఱురుధిరము శరీరమంతటను వ్యాపించుటకతన నుదయించుట లేకున్నను బ్రకృత మభివృద్ధిచెడినను, నరుణగాత్రుఁడయ్యె నని భావము. అనఁగాఁ జెలువేది చందురుండు రక్తసిక్తగాత్రుఁ డయ్యె నని భావము. అలం. విరోధము.

తే. చోద్య మప్పుడు భవరోగవైద్యుఁ డైన
యంబుజోదరు డాసినయంతమాత్ర
నపగతాసాధ్యగదుఁ డయ్యె యక్షభర్త
సొరిది రుద్రులు నిర్ముక్తశూలు లైరి. 11

టీ. అప్పుడు, భవరోగవైద్యుఁడైన = సంసార మనురోగమునకు వైద్యుఁడగు, అంబుజోదరున్=శ్రీకృష్ణుని, డాసినయంతమాత్రన్ = సమీపించినంతమాత్రముననే,

యక్షభర్త=కుబేరుఁడు; కుత్సితదేహుఁ డనియు నర్థాంతరము. ఈపక్షమునఁ ద్వ్యగ్రోగి యని భావము. అపగతా......గదుఁడు-అపగత = నశించిన, అసాధ్య = జితముకాని, గదుఁడు = గదకలవాఁడు; అపగత = పోయిన, అసాధ్య = సాధ్యముకాని, గదుఁడు = రోగముకలవాఁడు, అని యర్థాంతరము. అయ్యెన్ = ఆయెను, సొరిదిన్ = క్రమముగా, రుద్రులు = ఏకాదశరుద్రులును, నిర్ముక్తశూలులు = విడువఁబడిన త్రిశూలములు గలవారు; పోయిన శూలరోగముగలవా రని యర్థాంతరము. ఐరి=అయిరి.

భా. లోకమున నుత్తమవైద్యునిచెంతకుఁ బోఁగానే వివిధరోగములు శూలలు, నివర్తించునటుల సంసారరోగవైద్యుఁ డగు శ్రీకృష్ణుని సమీపింపఁగనే కుబేరుఁడు నిరస్తగదుఁడును, రుద్రులు నిర్ముక్తశూలురును నై రని భావము. అనఁగాఁ గుబేరుని గదధ్వస్త మయ్యె ననియు; రుద్రులత్రిశూలములు నిరర్థకము లయ్యె ననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. శ్లేషము. అతిశయోక్తి.

సీ. నిర్భగ్నశృంగుఁడై నిజవాహనముఁ దాను
వైవస్వతుఁడు లాఘవంబు నొందె
దళితశాతకృపాణదంష్ట్రి మై నైరృత
భుజభుజంగస్వామి పొల్లువోయె
నిర్ధూతహేతి యై నిలువునీఱుగ నగ్ని
దేవుండు నిర్వాణతేజుఁ డయ్యె
భయపలాయనవేళఁ బవమానునకు నాత్మ
జవసత్త్వములకల్మి సఫల మయ్యె
తే. వరుణునకు డాఁగికొనఁ జోటు వలఁతి యగుట
నుదధినాయకభావంబు నుపకరించె
జలరుహోదరసవ్యాపసవ్యముక్త
నిష్ఠురాస్త్రంబు లొండొండ నిగుడునపుడు. 12

టీ. జలరుహోదర...స్త్రంబులు - జలరుహోదర = పద్మనాభుఁడగు శ్రీకృష్ణుని యొక్క, సవ్యాపసవ్య=కుడియెడమచేతులచేత, ముక్త = విడువఁబడిన, నిష్ఠుర = క్రూరములైన, అస్త్రంబులు=బాణములు, ఒండొండన్ = ఒకటితోనొకటి, నిగుడునపుడు = వ్యాపించునపుడు; అనఁగా నొకదానినొకటి యంటి పుంఖానుపుంఖముగఁ బ్రసరించునపు డనుట. వైవస్వతుఁడు=యముఁడు, నిజవాహనమున్ = తనవాహన మగు నెనుపోఁతును, తానున్, నిర్భగ్నశృంగుఁడై=శృంగభంగముగలవాఁడై అని యమపరార్థము. విఱిగినకొమ్ములు గలదై యని మహిషవాహనపరము. శృంగభంగమనఁగా నవమానము గాన

యముఁ డవమానము నందె ననియు, వాహన మగు మహిషమునకుఁ గొమ్ములు విఱిగె ననియుఁ దాత్పర్యము. లాఘవంబున్ = చులకఁదనమును, ఒందెన్ = పొందెను. కొమ్ములబరువు తగ్గెనుగాన మహిషము లఘుత్వమును బొందె ననుట, నైరృతభుజభుజంగస్వామి = నైరృతుఁ డను దిక్పాలునియొక్క బాహు వనెడు సర్పశ్రేష్ఠము, దళిత...దంష్ట్రమై-దళిత=చీల్పఁబడిన, శాతకృపాణ = వాఁడియైనకత్తి యనెడు, దంష్ట్రమై = కోరకలదై, పొల్లువోయెన్=వ్యర్థమయ్యెను; అనఁగాఁ గోరఁ జెఱికిన పామువలె నైరృతుఁడు భుజమునందలి కత్తిని గోల్పోయి వ్యర్థుఁ డయ్యె ననుట. అగ్నిదేవుండు, నిర్ధూతహేతి యై = నష్టమైనజ్వాలలు గలవాఁ డై; కత్తిగలవాఁ డై యని యర్థాంతరము. నిలువునీఱుగన్=నిశ్చేష్టుఁడై; నిలిచియున్నపాటుగా భస్మమై యని యర్థాంతరము. నిర్వాణతేజుఁడు=నశించినప్రతాపము గలవాఁడు, ఆరిన కాంతిగలవాఁడు, అయ్యెన్. అగ్నిదేవుఁడు తనయాయుధముం గోల్పోయి 'నిస్తేజస్కుఁడై, నిశ్చేష్టుఁడై, మంటలారుట, భస్మరూపముం దాల్చుట, యారిపోవుట' యను సహజధర్మములం బొందె నని భావము. భయపలాయనవేళన్ = భయముతోఁ బరువిడిపోవుసమయమున, పవమానునకున్ = వాయుదేవునకు, ఆత్మజవసత్త్వములకల్మి = తనవేగముయొక్కయు, బలముయొక్కయు నునికి, సఫలము=ఫలవంతమైనది, అయ్యెన్; అనఁగా నుపకరించె ననుట. శ్రీకృష్ణునికోల్తల కోర్వంజాలక వాయుదేవుఁడు తనకుఁ గల వేగమును బలమును వినియోగపఱచికొని పాఱిపోయె నని భావము. వాయువు మహావేగుఁడును మహాబలుఁడును గదా! వరుణునకున్, డాఁగికొనన్=దాఁగుకొనుటకు, చోటు = స్థలము, వలఁతి =సమర్థమైనది, అగుటన్=సంభవించుటం జేసి, ఉదధినాయకభావంబున్ = సముద్రాధిపత్యముగూడ, ఉపకరించెన్ = ఉపయోగపడెను. వరుణుఁడు సాగరాలయుఁడును సాగరస్వామియుఁ గాన శ్రీకృష్ణబాణప్రహారముల కోడి యుదధిం డాఁగె ననిభావము.

వ. మఱియు నమ్మధుమథను సముద్దండ దోర్దండ మండలీకృత శార్ఙ్గకోదండ నిర్ముక్త నిర్భర క్రూర నారాచధారా నిపాతంబున గవాక్షితవక్షు లగుయక్షులును, జక్రనిర్వక్రవిక్రమక్రీడలం బరిచ్ఛిన్నకర్ణనాసాధరు లగువిద్యాధరులును, గౌమోదకీప్రహారంబులం జూర్ణీకృతశిరోమధ్యు లగుసాధ్యులును, నందకాసిధారావిదారణంబును బ్రత్యవయవశిథిలితానువిద్ధు లగుసిద్ధులును, బతంగపుంగవ పక్షవిక్షేపణాహతిం దూలి జర్జరు లగునిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన కంకటంబులు వ్రస్సినం జులుకఁదనంబు నొంది సాధ్వసోద్రేకంబున భద్రదంతావళంబుల డిగ్గ నుఱికి మేరుశిఖరంబులు వ్రాఁకియు రథ్యసారథిసహి

తంబుగా శతాంగంబులు పొడిపొడి యైనం జూర మఱు వెలుంగక మాతంగశవంబుల క్రింద నీఁగియు భగ్నచరణంబు లై తలకెడవుగం ద్రెళ్లినతురంగకళేబరంబులం గౌఁగిలించుకొని నిర్జీవులుం బోలె గ్రుక్కుమిక్కనక పక్కెరలు పైఁ ద్రోచుకొనియును సంత్యక్తహేతివర్గంబును సర్వతః ప్రధావనమార్గంబును బ్రవర్తితప్రార్థనాలాపంబును బరిధూయమానకేశకలాపంబునుం గాఁ గాందిశీకత్వంబు నొంది తిరుగుడు వడి పాంచజన్యఘోషంబు మున్నుగా దిగంతంబు లంటం బఱచుటయుఁ, బ్రహారమూర్ఛాపరవశు లగుజయంతనలకూబర చిత్రసేనాదులం గనకకమలదళపుటానీయమానంబు లగు నభ్రగంగాపానీయంబుల సేదదేర్చి ఫలకగర్భంబులకుం దార్చి నిజనివాసంబులకుం జేర్చికొనునాప్తసేవకవర్గంబువలనను, విలూనదండంబులై పడిన ధవళచ్ఛత్రంబులఁ బ్రఫుల్లపుండరీకంబు లని పరిభ్రాంతి నొడియ నఱ్ఱాడుచు నిపాతితవరుణంబై నింగిఁ బేరెంబు వాఱు వాహనహంసంబువలనను, మేదురమేదఃపంకసంకులంబు లగురుధిరపల్వలంబులు దఱిసి మజ్జనక్రీడాపరాయణంబై చండి వడఁ గదలమిం గృతాంతుండు విడిచి పోయిన జిఱుకొట్టుచుఁ దిరుగునున్మత్తలులాయంబువలనను, మూర్ఛితతుషాకరమండలనిర్గతం బై నిర్గళితశృంగం బగులాంఛనమృగంబుం గురంగీశంకం దఱిమికొని వెనువెంటం దిరుగుపలాయితపవమానవిముక్తకురంగంబువలనను, వైనతేయచరణనఖముఖాఘాతనిపాతితంబులై రణధూళిధూసరితంబు లగురుద్రజటామండలమండన శశిఖండఖండంబులఁ గర్ణపూరంబులుగా నిడుకొనువేడుకం గూడ నొండొరులఁ గడవం *గేరికొను బేతాళబాలికాజనంబులవలనను, గదనరంగం బభిరామం బయ్యె నయ్యవసరంబున. 13

టీ. మఱియుఁ, అమ్మధుమథను...నిపాతంబునన్ - అమ్మధుమథను=ఆమధుసూదనునియొక్క, సముద్దండ=అధికమైన, దోర్దండ=దండముం బోలు చేతియందు, మండలీకృత=గుండ్రముగాఁ జేయఁబడిన, శార్ఙ్గకోదండ=శార్ఙ్గమనుధనువునుండి, నిర్ముక్త = విడువఁబడిన, నిర్భర=పూర్ణమైన, క్రూర = భయంకరమైన, నారాచధారా = బాణధారయొక్క, నిపాతంబునన్ = పడుటచేత; అనఁగా నెడతెగని శ్రీకృష్ణబాణములపాతముచే ననుట.

* జేరుకొను.

గవాక్షితపక్షు లగు=కిటికీలవలెఁ జేయఁబడిన తొమ్ములుగలవా రగు; అనఁగాఁ జిల్లులుపోయిన యెదలు గలవా రనుట. యక్షులును, చక్ర...క్రీడలన్, చక్ర = సుదర్శన మను చక్రాయుధముయొక్క, నిర్వక్ర=అకుటిలమైన, విక్రమ=పరాక్రమముయొక్క, క్రీడలన్=ఆటలచే, పరిచ్ఛిన్నకర్ణనాసాధరులు = తెగినచెవులను ముక్కులను ధరించినవారగు, విద్యాధరులును; చక్రపుదెబ్బలచేఁ గొందఱకు విద్యాధరులకుఁ జెవులును గొందఱకు ముక్కులును తెగె నని భావము. కౌమోదకీప్రహారంబులన్ = కౌమోదకీ యను గదయొక్క దెబ్బలచే, చూర్ణీకృతశిరోమధ్యులు = చూర్ణముగాఁ జేయఁబడిన తలనడిమిభాగముగలవారు, అగు=ఐనట్టి, సాధ్యులును, నందకాసిధారావిదారణంబునన్ = నందక మనెడి కత్తియంచుచే బ్రద్దలుచేయుటచే, ప్రత్యవయవశిథిలతానుబద్ధులు = ప్రత్యంగముయొక్క శైథిల్యముతోఁ గూడినవారు, అగు = ఐన, సిద్ధులును; అనఁగా నందకాసిచే నంగములెల్ల విదారితము లగుట నట్టిశిథిలములైన యంగములతోఁ గూడినవా రని తాత్పర్యము. పతంగపుంగవపక్షవిక్షేపణాహతిన్ = పక్షిశ్రేష్ఠ మగు గరుడునియొక్క ఱెక్కల విక్షేపమువలనిదెబ్బచే, తూలి, జర్జరులు = శిథిలులు, అగు = ఐన, నిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన = ధైర్యముతోఁగూడియే, కంకటంబులు = కవచములు, వ్రస్సినన్ = బ్రద్దలుకాఁగా; అనఁగా ధైర్యముతోఁబాటుఁ గవచములును శీర్ణము లయ్యె ననుట. చులుకఁదనంబున్=లఘుత్వమును; నీచత్వము ననుట. కవచములు శరీరభారభూతములు జాఱను గానఁ జులకందనమున గల్గె ననియు గ్రహించునది. ఒంది, సాధ్వసోద్రేకంబునన్ = భయాతిరేకముచే, భద్రదంతావళంబులన్ = భద్రగజములను, డిగ్గన్ = దిగునట్లుగా, ఉఱికి = గెంతి; దిగి యనుట. మేరుశిఖరంబులు = మేరుపర్వతశిఖరములు, ప్రాఁకియున్ = ఎగఁబ్రాఁకియును, రథ్యసారథిసహితంబుగాన్ = గుఱ్ఱములతోడను సారథితోడను, శతాంగంబులు=రథములు, పొడిపొడి=చూర్ణము, ఐనన్ = కాఁగా, చొరన్ =చొచ్చుటకు, మఱువు = రహస్యమగుచోటు, ఎఱుంగక = కానక, మాతంగశవంబుల క్రిందన్ = చచ్చిన యేనుఁగుల క్రిందను, ఈఁగియున్ = అణఁగియును, భగ్నచరణంబులై=నఱుకఁబడినకాళ్ళుగలవై, తలకెడవుగన్=తాఱుమాఱు మెడలు కలుగునట్లుగా, త్రెళ్లిన=భువిం బడిన, తురంగకళేబరంబులన్=గుఱ్ఱములశరీరములను, కౌఁగిలించుకొని = ఆలింగనముచేసికొని, నిర్జీవులుం బోలెన్ = ప్రాణములేనివారువలె, గ్రుక్కుమిక్కనక = ఊపిరితీయక గుటకవేయక, పక్కెరలు = ఏనుఁగు గుఱ్ఱము మున్నగువానిపీఁపుపై వేయు బట్టలను, పైన్=తమమీఁద, త్రోచుకొనియును = వైచికొనియును; అనఁగా వానిని గప్పికొని యనుట. సంత్యక్త హేతివర్గంబును=విడువఁబడిన యాయుధములుగలవారును, సర్వతః ప్రధావనమార్గంబును = అంతటను బరుగెత్తుత్రోవ గలవారును; అనఁగా మార్గమంతటను బరుగెత్తుచుండి రనుట. ప్రవర్తిత ప్రార్థనాలాపంబును = చేయఁబడిన

ప్రార్థనావాక్యములు గలవారును; అనఁగా విడువుమని వేఁడికొనుచుండి రనుట. పరిధూయమానకేశకలాపంబునున్ = చెదరి చలించు శిరోజములుగలవారును, కాన్ = అగునట్లుగా, కాందిశీకత్వంబున్ = భయముచే నద్దిక్కుల కేఁగుటను. ఒంది = పొంది, తిరుగుడువడి = సంభ్రమమునంది, పాంచజన్యఘోషంబు = శ్రీకృష్ణ విజయశంఖధ్వని, మున్నుగాన్ = ముందుగాఁగ, దిగంతంబులు=దిశలకొసలు, అంటన్ = చేరునట్లు, పఱచుటయున్=పరుగెత్తఁగా, పైయసమాపక క్రియలకెల్లను బైని చేర్కొనఁబడిన యక్షసాధ్య విద్యాధరాది పదములు కర్తలు. ప్రహారమూర్ఛాపరవశులు = దెబ్బలచేనైన యింద్రియముల తెలివి తప్పుటచే నస్వాధీనులు, అగు = ఐనట్టి, జయంతనలకూబర చిత్రసేనాదులన్ = జయంతుఁడు - నలకూబరుఁడు - చిత్రసేనుఁడు మొదలగువారిని, కనకకమలదళపుటానీయమానంబు లగు = బంగరుపద్మములరేకులచేనైన దొప్పలచేఁ దీసికొనితాఁబడినవైన, అభ్రగంగా పానీయంబులన్ = ఆకాశగంగోదకములచే, సేదదేర్చి = శ్రమ మపనయించి, ఫలకగర్భంబులకున్ = పీఁటలనడిమికి, తార్చి = పొందించి, నిజనివాసంబులకున్ = తమయిండ్లకు, చేర్చికొను = పొందించుకొను, ఆప్తసేవకవర్గంబువలననున=ఇష్టులగు భృత్యులసమూహమువలనను; అనఁగా సేవకులు తమస్వామి కుమారాదులను మిన్నేటిసీటిని దెచ్చి ప్రహారములవలని మూర్ఛఁ దేర్చి మెల్లఁగ ఫలకగర్భంబులం దార్చి యిండ్లకుఁ గొనిపోయి రనుట. విలూనదండంబులై = శిథిలములైన కఱ్ఱలుగలవై; అనఁగా జాఱినకఱ్ఱలు గల వనుట. పడిన = భూమిపైఁబడిన, ధవళచ్ఛత్రంబులన్ =వెల్లగొడుగులను, ప్రఫుల్ల పుండరీకంబులు = వికసించిన తెల్లఁదామరలు, అని పరిభ్రాంతిన్ = మోహముతో, ఒడియన్ = గ్రహించుటకు, అఱ్ఱాడుచున్ = చుట్టుపట్ల వదలక సంచరించుచు, నిపాతితవరుణంబై = పడఁద్రోయఁబడిన వరుణుఁడు గలదై, నింగిన్ = ఆకసమున; పేరెంబువాఱు = పరుగెత్తుచున్న, వాహనహంసంబువలనను = వాహనమైన హంసవలనను; అనఁగా వరుణవాహన మగు హంస దండములు తెగి భువిఁ ద్రెళ్లిన వెల్లగొడుగులం గాంచి తెల్లఁదామర లను భ్రమం జెంది తనకుఁ దామరలు ప్రియమైనవి గానఁ దనరౌతును వరుణుని దిగఁద్రోసి యా వెల్లగొడుగులదరి కేఁగి తిరుగుచుండె నని భావము. మేదురమేదఃపంకసంకులంబు లగు = దట్ట మగు మేదస్సనెడు బురదచే విస్తారములైన, రుధిరపల్వలంబులన్ = నెత్తుటి గుంటలను, బురదంబోలు మేదస్సుతోడను, నిండిన నెత్తుటిచే నిండిన చిన్నచిన్న పల్లపునేలల నని భావము. తఱిసి = సమీపించి, మజ్జన క్రీడాపరాయణంబై = మునుంగుట యనునాటయం దాసక్తిగలదై, చండి = చండితనమునంది, వడిన్ = శీఘ్రముగా, కదలమిన్ = కదలకుండుటచే, కృతాంతుండు=యముఁడు, విడిచి, పోయినన్ = పోఁగా, జిఱికొట్టుచున్ =బుసకొట్టుచు, తిరుగు = సంచరించు, లులాయంబువలనన్ = ఎనుపోతువలనను;

అనఁగా యమవాహన మగు మహిష మాకదనరంగమున నచ్చటచ్చట మేదస్సు తోడను రక్తముతోడను నిండిన చిన్నచిన్నగుంటలం గాంచి బురదనీటిగుంట లనుభ్రమఁ జెంది తనకు బురదనీటిగుంటలందు మునుంగు కోర్కి మిక్కుటముగాఁ దనస్వామి యెంత యదలించినను మొండితనము పూని కదలక యుండె ననియు, దాన నాతఁడు దానిని విడిపెట్టి పోయె ననియుఁ, బిదప నది బుసకొట్టుచు నచ్చోఁ దిరుగుచుండె ననియుఁ దాత్పర్యము. మూర్ఛితశీతాకరమండల నిర్గతం బై=మూర్ఛనందిన చంద్రుని యొక్క మండలాకృతినుండి వెడలినదై, నిర్గళిత శృంగం బగు = జాఱినకొమ్ములు గల దైన, లాంఛనమృగంబున్ = చంద్రలాంఛన మగు కురంగమును; చంద్రునియందలి మచ్చను గొందఱు కురంగము గను గొందఱు భూచ్ఛాయ గను మఱికొందఱు వేఱొక రీతిగను భావించి రనుట ప్రసిద్ధము. అం దిచ్చోఁ గురంగరూపముననే యది సంభావిత మయ్యె నని యెన్నునది. కురంగీశంకన్ = ఆఁడులేడి యనుభ్రమతో, తఱిమికొని= వెంబడించి, వెనువెంటన్ = వెనుకవెనుకను, తిరుగు = సంచరించు, పలాయిత పవమాన విముక్త కురంగంబువలనను = పాఱిపోయిన వాయుదేవునిచే విడువఁబడిన మగలేడివలనను; వాయుదేవునకు లేడివాహనము. ఆతఁ డద్దాని నచ్చోఁ దిగవిడిచి యుద్ధరంగమునువీడి భయమునఁ బాఱిపోయెను. పిదప నది యుద్ధమునఁ గొమ్ములు గోల్పోయిన చంద్రలాంఛన మగు కురంగముం గాంచి యాఁడులేడికిఁ గొమ్ము లుండకుండుట సహజమాటం జేసి ప్రకృతము దీనికిఁ గొమ్ములు లేమిం జేసి యాఁడులేడి యను భ్రమనంది దాని వెంబడించి తిరుగుచుండె నని తాత్పర్యము. వైనతేయ......నిపాతితంబులై = వైనతేయ = గరుడునియొక్క, చరణ=కాళులందలి, నఖ = గోళులయొక్క, ముఖ = కొనలయొక్క, ఆఘాత=దెబ్బలచే, నిపాతితంబులై = క్రిందఁ ద్రోయఁబడినవై, రణధూళి ధూసరితంబు లగు = యుద్ధముదందలి పరాగముచే ధూమ్రవర్ణము గలవైన, రుద్రజటామండల మండన శశిఖండఖండంబులన్-రుద్ర=పదునొకొండుగు రగు నీశానులయొక్క, జటామండల = జటామండలములకు, మండన = అలంకారములైన, శశిఖండ = చంద్రకళల సంబంధమైన, ఖండంబులన్ = ముక్కలను, కర్ణపూరంబులుగాన్=కర్ణాభరణములుగా, ఇడుకొను = పెట్టుకొనునట్టి, వేడుకన్ కూడన్=సంతోషముతోఁగూడ, ఒండొరులన్=ఒకరినొకరు, కడవన్ = అతిక్రమించుటకై, కేరికొను = ఉత్సహించు, బేతాళ బాలికాజనంబులవలనను = బేతాళ కన్యాసమూహమువలనను; అనఁగా నేకాదశరుద్రులజటామండలముల కలంకారము లైన శశిఖండములు గరుడ నఖాఘాతములచే ముక్కముక్కలై యుద్ధభూమిని రాలి యందలిధూళిచే ధూసరితము లయ్యె నని యట్టి యాముక్కలను గర్ణాభరణములుగాఁ జేయఁదలంచినవారై యచటి

భూతబాలిక లన్యోన్య మాముక్కలకై యహమహమికతో నొకరికన్న ముం దొకరు పఱుగిడుచుండి రనియు భావము. కదనరంగంబు = యుద్ధభూమి, అభిరామంబు = మనోహరమైనది, అయ్యెన్, అయ్యవసరంబునన్ = ఆసమయమునందు; పైనివర్ణించిన ప్రకారము సేవకులు, హంస, మహిషము, కురంగము, బేతాళబాలికలు ప్రవర్తించుటం బట్టి, యుద్ధభూమి మనోహర మయ్యె నని యెన్నునది.

విశే. ఈసందర్భమునఁ గవి నిపుణముగా నీశానుల పరాభవమును సూచించెను గాని తక్కినదేవతలకువలె నిష్ఠురముగా వర్ణింపఁడయ్యెను.

చ. హరిహయుఁ డాగ్రహోజ్జ్వలితుఁ డై యనిఁ బాఱుదిశాధినాథులన్
దిరుగుఁడు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యదల్చి నవోదయత్పయో
ధరము నలంకరించు తనధన్వ మధిజ్యము చేసి గోత్రభీ
కరముగ బాహు లెత్తి తమకంబున సేనకుఁ జేయివీచినన్. 14

టీ. హరిహయుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, ఆగ్రహోజ్జ్వలితుఁ డై = కోపముచే నుద్దీప్తుఁడై, అనిన్=యుద్ధమునుండి, పాఱు = పరుగెత్తు, దిశాధినాథులన్ = దిక్పతులను, తిరుగుఁడు=మఱలుఁడు, పోకుపోకుఁడు = పోకుఁడుపోకుఁడు, అని, తిట్టి = దూషించి, అదల్చి=భయపెట్టి, నవోదయత్పయోధరమున్ = క్రొత్తఁగా నుదయించిన మేఘమును; అనఁగాఁ దొలుకారుమొగులు ననుట. అలంకరించు = భూషించు; ఇంద్రధనువు మేఘమునకు శోభను గలుగఁజేయునదియు, సామాన్యముగఁ దొలుకారునఁ గల్గునదియు నగుఁగదా. దానిని బోలున దని తాత్పర్యము. తనధన్వము = తనవింటిని, అధిజ్యము చేసి = ఎక్కుపెట్టి గోత్రభీకరముగన్ = కొండలకు భయంకర మగునట్లుగా; రాజులకు భయము గలుగునట్లుగా ననియు నర్థాంతరము. బాహులు = చేతులు, ఎత్తి = పైకెత్తి, తమకంబునన్=సంభ్రమముతో, సేనకున్=సైన్యమునకు, చేయి+వీచినన్ = రం డని హస్త మెత్తి సంజ్ఞ సేయఁగా.

విశే. అధిజ్యము = ఎక్కుపెట్టిననారి గలది.

క. గిరితటముఁ దాఁకి తిరిగెడు
తరంగిణియుఁ బోలె దేవతాపతియాజ్ఞన్
మరలి వియచ్చరవాహిని
మురహరునిం బొదివి ఘోరముగఁ బోరునెడన్. 15

టీ. వియచ్చరవాహిని=దేవసైన్యము; దేవనది యనియు నర్థాంతరము. గిరితటమున్ =పర్వతతటమును, తాఁకి=అంటి, తిరిగెడు=మరలునట్టి, తరంగిణియుఁబోలెన్ = నదివలె, దేవతాపతియాజ్ఞన్=దేవేంద్రునియాజ్ఞచే, మరలి=తిరిగి, మురహరునిన్ = శ్రీకృష్ణుని,

పొదివి=కప్పి, ఘోరముగన్ = భయంకరముగ, పోరు సెడన్ = యుద్ధము సేయుసమయమున. అలం. ఉపమ. ఇంద్రునియాజ్ఞ గిరితటమువలెను, వియచ్చరవాహిని తరంగిణివలెను, గిరితటము తాఁకువలె నింద్రునియాజ్ఞాశ్రవణమును, మరలునదివలె సైన్యము మరలుటయు నొప్పెను.

ఉ. *ఱింగను మ్రోఁత మ్రోఁగుచును ఱెక్కలపాములువోలె శౌరిచే
సింగిణివింట వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు సూతు నొంచి ర
థ్యాంగకము ల్దళించుచు నిజావయవంబులఁ దూల్ప దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డమునొచ్చె సైన్యమున్. 16

టీ. ఱింగను మ్రోఁతన్ = ఱింగనుధ్వనితో, మ్రోఁగుచును = ధ్వనిచేయుచు, ఱెక్కలపాములువోలెన్ = ఱెక్కలుగలసర్పములవలె, శౌరి చేసింగిణివింటన్ = శ్రీకృష్ణుని చేతియందలి సింగిణివింటనుండి, వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు = ప్రవహించుచిత్రములైన బాణములు, సూతున్ = సారథిని, నొంచి=నొప్పించి, రథ్యాంగముల్ = గుఱ్ఱములయవయవములను, దళించుచున్ = చీల్చుచు, నిజావయవంబులన్ = తన యవయవములను, తూల్పన్ = సంచలింపఁజేయఁగా; అనఁగా శ్రీకృష్ణబాణములు ధ్వనిచేయుచుఁ బరంపరగా నేతెంచి యింద్రునిసారథిని నొప్పించి గుఱ్ఱములయవయవములం జీల్చి యింద్రుని యంగములం గూడ బాధించె ననుట. దేవతాపుంగవుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఓసరించుటయున్=వెనుదీయఁ (తొలఁగఁ) గానే, బోరనన్=శీఘ్రముగా, సైన్యములు, అడ్డము నొచ్చెన్ = మధ్యపడెను.

మ. మది నొక్కించుక శంక లేక సమరోన్మాదంబునం బేర్చి బె
ట్టిద మై తాఁకినదేవతారథికకోటిం గిట్టి తూలించె ను
న్మదవేదండఘటాతమశ్ఛయనిశమ్మన్యంబుఁ దత్సైన్యమున్
గదచే శార్ఙ్గముచే రథాంగకముచేఁ గంసారి హింసారతిన్. 17

టీ. మదిన్ = మనస్సునందు, ఒక్కించుక = కొంచెమైనను, శంక=సందేహము, లేక; అనఁగా మనము శ్రీకృష్ణుని గెల్వఁగలమా యనువిచారమును మాని యనుట. సమరోన్మాదంబునన్ = యుద్ధోన్మత్తతచే, పేర్చి = విజృంభించి, బెట్టిదమై = భయంకరమై, తాఁకిన=ఎదుర్కొనిన, దేవతారథికకోటిన్ = సురరథికులగుంపును; రథముల నున్నసురల ననుట. ఉన్మ...నిశమ్మన్యంబున్-ఉన్మద = అధికమదముగల, వేదండఘటా = గజబృందములనెడు, తమశ్ఛయ = చీఁకటులచే, నిశమ్మన్యంబున్ = రాత్రియనితలంపఁదగినట్టి,

* ఱింగున మోము మ్రోయుచును.

తత్సైన్యమున్=ఆదేవసైన్యమును, గదచేన్=కౌమోదకిచేతను, శార్ఙ్గముచేన్=శార్ఙ్గమను ధనువుచేతను, రథాంగకముచేన్=సుదర్శన మనుచక్రముచేతను, కంసారి = శ్రీకృష్ణుఁడు, హింసారతిన్=హింసయందైన యాసక్తితో; అనఁగా హింసింతు నను నుత్సాహముతో ననుట, కిట్టి = తొడరి, తూలించెన్=పాఱఁదోలెను.

ఉ. సైనికు[1]లెల్ల నంత రణసన్నహనం బెడలించి పాఱిన
న్నానయు నచ్చలంబు మది నాటుకొనంగఁ గపోలమండలీ
దానమిళద్ద్విరేఫనినదంబుల ఘీంకృతి సందడింప వె
ల్లేనుఁగు మీఁద డీకొలిపి యింద్రుఁ డుపేంద్రునిఁ దాఁకె నుద్ధతిన్.

టీ. అంతన్, సైనికులెల్లన్ = సేనలోనివారెల్లను, రణసన్నహనంబు = యుద్ధసన్నాహమును, ఎడలించి = సడలించి; అనఁగా యుద్ధయత్నమును విడిచి యనుట. పాఱినన్=పాఱిపోఁగా; నానయున్=సిగ్గును, అచ్చలంబున్=ఆగ్రహమును, మదిన్, నాటుకొనంగన్=నాటఁగా, కపోల......నినదంబులన్ - కపోలమండలీ = గండస్థలములయందైన, దాన=మదముకొఱకు, మిళత్=చేరిన, ద్విరేఫ = తుమ్మెదలయొక్క, నినదంబులన్=ధ్వనులతో, ఘీంకృతి = ఘీంకారము, సందడింపన్ = సందడిచేయఁగా; కలిసికొనఁగా ననుట. వెల్లేనుఁగున్=తెల్లనేనుఁగగు నైరావతమును, మీఁదన్ = శ్రీకృష్ణునిపైకి, డీకొలిపి=పురికొలిపి, ఉద్ధతిన్=గర్వముతో, ఇంద్రుఁడు, ఉపేంద్రునిన్ = ఇంద్రావరజుని శ్రీకృష్ణుని, తాఁకెన్.

క. పునరాగతుఁ డగుమఘవునిఁ
గనుఁగొని తనమ్రోల నున్న కామినినెమ్మో
మున దృష్టి నిలిపి మురమ
ర్దనుఁ డిట్లను హాసగర్భిత[2]క్రోధోక్తిన్. 19

టీ. పునరాగతుఁ డగు = తిరుగవచ్చిన, మఘవునిన్ = ఇంద్రుని, కనుఁగొని = చూచి, తనమ్రోలన్ = తనయెదుట, ఉన్నకామినినెమ్మోమునన్=ఉన్నస్త్రీయొక్క మనోహర మగు ముఖమునందు; సత్యమొగమునం దనుట, దృష్టి=చూపును, నిలిపి, హాసగర్భితక్రోధోక్తిన్=నగవుచే గర్భితమైన కోపోక్తితో, ఇట్లనున్ = ఇట్లనెను.

వి శే. సత్యమొగమునఁ జూపునిల్పుటచే దన పౌరుషాతిశయమును, వాసవుని పరాభవమును బ్రేయసికిఁ బ్రకాశింపఁజేయుటయే ఫల మని గ్రహించునది.

1. లెల్లఁదివిరంగదసన్నహనం. 2. క్రోధోక్తిన్.

ఉ. అచ్చరలేమ లెల్ల నగ నాహవభూస్థలిఁ దానుఁ దోడుగా
వచ్చిన తద్దిశాధిపతివర్గములుం దల లూడఁ బ్రాఁటియు
న్మచ్చటులాస్త్రఘట్టన మనంబున నెంచక నానగండవై
వచ్చినవాఁడు చూచితివె వాసవునిం గమలాయతేక్షణా! 20

టీ. అచ్చరలేమలెల్లన్ = అప్సరస్త్రీలెల్లరును, నగన్ = నవ్వఁగా, ఆహవభూస్థలిన్ = యుద్ధభూమియందు, తానున్, తోడుగాన్ = సహాయముగా, వచ్చిన, తద్దిశాధిపతివర్గములున్ = ఆ దిక్పాలురును, తలలు, ఊడన్ = ఊడఁగా; అనఁగాఁ దలవెండ్రుకలు వీడఁగా ననుట. ప్రాఁటియున్ = పరుగెత్తియు, మచ్చటులాస్త్రఘట్టనన్ = నాసంబంధమైన తీక్ష్ణము లగు వస్త్రములరాపిడిని, మనంబునన్ = మదియందు, ఎంచక = గణింపక, నానగండవై = సిగ్గులేనివాఁడవై, వచ్చినవాఁడు, కమలాయతేక్షణా = పద్మములవలె దీర్ఘములగు కన్నులు గలదానా! వాసవునిన్ = ఇంద్రుని, చూచితివె = చూచితివా.

వ్యా-విశే. వచ్చినవాఁడు : వచ్చె ననునర్థమువ వర్తమానకాలికప్రయోగము. "వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగ రాదు" అని తిక్కన భారత ప్రయోగము. "తల లూడన్" అనుచో "తల" అనుదానికి లక్షణాశక్తి నంగీకరించి శిరోజమర్థము చేయవలయును. లేదా "తల లోడ" ననుదానికిఁ దలలు బ్రద్దలగుట యనిధైన నర్థము చెప్పవలయును.

ఉ. చూడుము నన్ను నంచు మధుసూదనుఁ డమ్మరిఁ బోసి తద్భుజా
క్రోడము గాఁడ నేసిన నకుంఠితుఁ డై సురరాజు కృష్ణు నీ
రేడుశరంబుల న్ఖగకులేశ్వరు ముప్పదిరెంట నేసెఁ బే
ర్వాడి తదన్యదిక్పతులు గ్రక్కున గంధగజాధిరూఢు లై. 21

టీ. చూడుము, నన్నున్, అంచున్; అనఁగా నాప్రతాపముం బరీక్షింపుమనుట. మధుసూదనుఁడు=శ్రీకృష్ణుఁడు, అమ్ము=బాణము, అరిన్ = అల్లెత్రాటియందు, పోసి = కూర్చి, తద్భుజాక్రోడము=ఆదేవేంద్రుని భుజమధ్యప్రదేశము, కాఁడన్ = గ్రుచ్చుకొనునట్లు, ఏసినన్=ప్రయోగింపఁగా, అకుంఠితుఁడై = మొక్కవోనివాఁడై; అనఁగా నొప్పి నందనివాఁ డనుట. సురరాజు=దేవేంద్రుఁడు, కృష్ణున్, ఈరేడుశరంబులన్=ఈరు+ఏడు=పదునాలుగుబాణముల చేతను, ఖగకులేశ్వరున్=గరుడుని, ముప్పదిరెంటన్ = ముప్పదిరెండుబాణముల చేతను, ఏసెన్, పేర్వాడి = మిగులవాడి, తదన్య

దిక్పతులు = దేవేంద్రునికన్న నితరులగుదిక్పాలురు; అనఁగా దేవేంద్రుఁడు తనపరాక్రమముం జూపుటయుఁ దాము చూపఁజాలకుండుటయు ననుసరించి దిక్పాలురు వసివాడి రనుట, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, గంధగజాధిరూఢులై = మత్తగజముల నెక్కినవారై, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

చ. అనలుఁడు రెండు మూఁడు యముఁ డాసురనాథుఁడు నాలుగైదుతో
యనిధిపుఁ డాఱు గంధవహుఁ డర్థపుఁ డేడు మహేశుఁ డెన్మిదిన్
ఘనవిశిఖంబు లేయ మురఘస్మరుఁ డన్నియుఁ ద్రెంచి శార్ఙ్గసం
జనితమహోగ్రభల్లముల జర్జరితాంగులఁ జేసె నందఱన్. 22

టీ. అనలుఁడు=అగ్ని, రెండున్=రెండు బాణములను, యముఁడు, మూఁడున్, అసురనాథుఁడు=నిర్కృతి, నాలుగు, తోయనిధిపుఁడు = వరుణుఁడు; ఐదు, ఆఱు, గంధవహుఁడు=వాయుదేవుఁడు, అర్థపుఁడు=కుబేరుఁడు, ఏడు, మహేశుఁడు = ఈశానుఁడు, ఎన్మిదిన్, ఘనవిశిఖంబులు=గొప్ప బాణములను, ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగా, మురఘస్మరుఁడు=మురాసురహంత యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, అన్నియున్ = ఆబాణములెల్లను, త్రుంచి = ముక్కలుగాఁ జేసి, శార్ఙ్గ......భల్లములన్-శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గమను తనధనువునుండి, సంజనిత=పుట్టిన, మహోగ్ర=మిక్కిలి క్రూరములైన, భల్లములన్ = బాణములచే, అందఱన్ = ఆ దిక్పతులనెల్లను, జర్జరితాంగులన్=వివశ మగు నవయవములు గలవారినిగా, చేసెన్.

విశే. ఇందింద్రుని ప్రథమదిక్పతిగా నెంచి ప్రదక్షిణక్రమమున దిక్పాలురు నిర్దిష్టులైరి. అపు డగ్న్యాది దిక్పాలురకు రెండవదిక్పతి మూఁడవదిక్పతి యను మున్నగుసంజ్ఞలు గల్గును. దాని ననుసరించి యెన్నవదిక్కున కధిపతియైనవాఁ డన్నిబాణములనే ప్రయోగించె నని కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

ఆ. వేల్పుమ్రానియందు వేడుకపడునూర్మి
సతులకోర్కి దీర్పఁ జాలి యపుడు
హరియు హరియుఁ బోరి రన్యోన్యజయకాంక్ష
నసురజీవితాపహాశుగముల. 23

టీ. వేల్పుమ్రానియందున్ = కల్పవృక్షమందు, వేడుకపడు = సంతోషపడునట్టి;అనఁగాఁ గల్పవృక్షమునం దాసక్తులైన యనుట. కూర్మిసతులకోర్కి = ప్రియసతుల కోర్కిని; శచికి సురద్రుమము ప్రియతమము. సత్యకును బ్రియతమమే. కాన నిర్వురు సతులును గల్పకమునందుఁ గోర్కిగలవా రనుట. తీర్పఁజాలి = చక్కఁజేయఁజాలి

అపుడు=ఆసమయమున, హరియుఁ=ఇంద్రుఁడును, హరియుఁ = శ్రీకృష్ణుఁడును, అన్యోన్యజయకాంక్షన్=ఒకరినొకరు జయింపవలె ననెడుకోర్కితో, అసురజీవితాపహాశుగములన్-అసుర=రాక్షసులయొక్క, జీవిత=ప్రాణములను, అపహ=నశింపఁజేయునట్టి, ఆశుగములన్=బాణములచేత, పోరిరి=యుద్ధముచేసిరి.

వ్యా-విశే. ఇందు యుద్ధముచేయు నిద్దఱికిని జే రొక్కటే యనియు, యుద్ధకారణము నొక్కటే యనియు, వారి బాణములస్వభావముగూడ నొక్కరితిదే యనియుఁ గవి చమత్కారముగ వచించినాఁడు. ఆశుగ=శీఘ్రముగఁ బోవునది.

క. మురహరబలహరు లిట్లొం
డొరుతూపులఁ గప్పఁబడుట నొదవించిరి త
మ్మిరువురఁ గనుఁగొనఁ దివిరెడు
గరుడోరగముఖులకోరికకు విఘ్నంబుల్. 24

టీ. మురహర బలహరులు = మురాసురుని జంపిన శ్రీకృష్ణుఁడును, బలాసురుని సంహరించిన దేవేంద్రుఁడును; అసురసంహారమున నిద్దఱును సములే యనుట. ఇట్లు = ఈతీరుగ, ఒండొరుతూపులన్=ఒకరిబాణములచే నొకరు, కప్పఁబడుటన్ = ఆచ్ఛాదితు లగుటచే, తమ్మిరువురన్=తమ్ము నిర్వురను, కనుఁగొనన్=చూచుటకు, తివిరెడు = యత్నించెడునట్టి, గరుడోరగముఖులకోరికకున్ = గరుడులు ఉరగులు మొదలగువారి యొక్క కోరికకు, విఘ్నంబుల్=అంతరాయములు, ఒదవించిరి.

భా. గరుడాదిఖచరులు దేవేంద్రకృష్ణుల యుద్ధకౌశలముం గాంచ దివి నుండిరనియు, వా రొండొరుబాణముల యాచ్ఛాదనమున వారికిఁ గన్పడకుండి రనియు భావము. అలం. పర్యాయోక్తి.

చ. అలుఁగుల దట్టమై పొడమునగ్నికణంబులు సోఁకి పైగఱుల్
వాలిసియుఁ దొంటివేగ ముడివోక క్రమంబున నొండొకంటిఁ బిం
జలుగొని త్రొచికొంచు శరసంఘము దాఁకు విస్మితా
ఖిలసురసిద్ధసాధ్యముగఁ గృష్ణుఁడు జిష్ణుఁడుఁ బోర నయ్యెడన్. 25

టీ. కృష్ణుఁడున్, జిష్ణుఁడున్ = దేవేంద్రుఁడును, పోరన్ = కలహింపఁగా, అయ్యెడన్=ఆసమయమున, అలుఁగులన్=బాణములనుండి, దట్టమై = సాంద్రముగా, పొడము=పుట్టునట్టి, అగ్నికణంబులు=నిప్పుకలు, సోఁకి=అంటి, పైగఱుల్ = పైనున్న ఱెక్కలు, పొలిసియున్ = నశించియును; అనఁగాఁ గాలిపోయిన వనుట. తొంటి వేగము=ఱెక్క లున్నపుడు గలత్వర, ఉడివోక=నశింపక, క్రమంబునన్ = వరుసగా,

ఒండొకంటిన్=ఒకటినొకటి, పింజలుగొని=గ్రుచ్చుకొని, త్రోచికొంచున్ = రాపాడుచు, శరసంఘము=బాణసమూహము, విస్మితాఖిలసురసిద్ధసాధ్యముగన్ = ఆశ్చర్యము నందిన సమస్తమైన సురలు, సిద్ధులు, సాధ్యులు నగునట్లుగా, లక్ష్యమున్ = చేరవలసిన చోటును, తాఁకున్=అంటును.

భా. ఇంద్రోపేంద్రులు ప్రయోగించుకొను బాణముల రాపిడివలన నగ్నికణములు రేఁగి యాబాణముల ఱెక్కలు దగ్ధము లయ్యె ననియు, ఱెక్కలు లేకున్నను నా బాణములు వేగమువీడక పరస్పరము రాపాడుచు నేఁగి పుంఖానుపుంఖముగ లక్ష్యములందుఁ దగుల్కొనుచుండె ననియు, నాకృత్యమును జూచి సురసిద్ధసాధ్యాదిఖచరులాశ్చర్యము నంది రనియు భావము. అలం. అతిశయోక్తి.

తే. ఘోరముగ మింటఁ బందిరిగొని జగంబు
నంధముగఁ జేయునిరువురయంపగములు
నొండొకటి దాఁకి క్రొమ్మంట లొదవి తామ
చూర్ణమై పోవ ముద మయ్యెఁ జూపఱకును. 26

టీ. ఘోరముగన్ = భయంకరముగ, మింటన్ = ఆకాశమున, పందిరిగొని = పందిరివలె నొప్పి, జగంబున్=లోకమును, అంధముగన్=గ్రుడ్డిదిగ, చేయు = చేయునట్టి, ఇరువురయంపగములున్=ఇంద్రోపేంద్రులు ఇరువురి బాణసమూహములును, బాణముల సమూహము లాకసమున వ్యాపించి పందిరివేసినట్లు గప్పియుంట సూర్యరశ్మి భువిపైఁబడ లేదనియు దాన లోక మంధ మయ్యె ననుట. ఒండొకటిన్=అన్యోన్యము, తాఁకి=ముట్టి, క్రొమ్మంటలు=క్రొత్తమంటలు, ఒదవి=పుట్టి, తామ = తమకుఁదామే, చూర్ణమై=భస్మమై, పోవన్=నశింపఁగా, చూపఱకును = చూచువారలకు, ముదము = సంతోషము, అయ్యెన్ = సంభవించెను. అట్టి క్రూరనారాచము లేరికెట్టిబాధ యొదవించునో యని భయపడుచుండ నవి తామే చూర్ణమగుటం జేసి చూపఱకు సంతస మయ్యె నని భావము.

వ్యా - విశే. అమ్ము+గములు = అంపగములు, సమాసమునఁ గొండొకచో వామ్వాదికనుమ్వాదుల మువర్ణంబులు పవర్ణంబు లగును. చూపఱు=ఇదిబహువచనము.

క. అలనాఁటినన్ను మఱచితె
నిలు నిలుమీ తగినయాజ్ఞ నీ కిదె యంచుం
బులుఁగులఱేని మహేంద్రుం
డలుఁగుల పెనుగూఁటఁ జిక్కునట్టుగ నేసెన్. 27

టీ. మహేంద్రుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, అలనాఁటినన్ను = ఆనాఁడు నీతో యుద్ధముచేసిన నన్ను; గరుడుఁ డమృతము నపహరించునపుడు దేవేంద్రుఁ డడ్డుతగిలి

యుద్ధముచేసె ననుట. మఱచితె = మఱచితివా? నిలునిలుమీ? = నిలువుము నిలువుమా, నీకున్, ఇదె=ఇదిగో, తగినయాజ్ఞ=తగినశిక్ష, అంచున్, పులుఁగులఱేనిన్=పక్షీంద్రుఁడగు గరుడుని, అలుఁగుల పెనుఁగూటన్=బాణనిర్మితమైన పెద్దగూఁడునందుఁ చిక్కునట్టుగన్ = కట్టువడునట్లుగ, ఏసెన్.

విశే. పక్షి గూఁడునం దుండుట సైజము గానఁ బక్షీంద్ర మగు గరుడున కలుఁగులపెనుగూఁడే యింద్రుఁ డేర్పఱచె నని చమత్కారము. నిలువుమీ+నిలువుమీ = నిలునిలుమీ, మధ్యమ మువర్ణమునకు లోపమును గడవ్రాయికి లోపంబును గల్గెను. అలం. పరికరము.

మ. అలుకం గంసవిభేది నందకముచే నయ్యస్త్రము ల్ద్రుంచి వే
బలుదూపు ల్దృఢముష్టిఁ గూర్చి బలభిద్భద్రేభకుంభంబు ప్ర
క్కలుగా నేసినఁ బోరునం దొరఁగె ముక్తాశ్రేణి పైపై హిమా
చలశృంగావతరన్నభశ్చరధునీచంచత్ప్రవాహాకృతిన్. 28

టీ. కంసవిభేది=శ్రీకృష్ణుఁడు, అలుకన్=కోపముతో, నందకముచేన్ = నందకమను కత్తిచే, అయ్యస్త్రముల్ = ఆయస్త్రములను, త్రుంచి, వే = శీఘ్రముగ, బలుతూపుల్=విస్తారములైన బాణములను, దృఢముష్టిన్=దృఢమైన ముష్టిచే, కూర్చి = సంధించి, బలభిద్భద్రేభకుంభంబు = దేవేంద్రుని మంగళగజముయొక్క కుంభస్థలము; అనఁగా నైరావతకుంభ మనుట, ప్రక్కలు=ముక్కలు, కాన్ = అగునట్లు, ఏసినన్, హిమాచల......కృతిన్-హిమాచల=మంచుకొండయొక్క, శృంగ = శిఖరము నుండి, అవతరత్=జాఱుచున్న, నభశ్చరధునీ=మిన్నేటియొక్క, చంచత్ = గంతులిడు, ప్రవాహ = నీటివెల్లువయొక్క, ఆకృతిన్ = రూపమువంటి రూపముతో, పైపైన్ = మీఁదుమీఁదుగా, ముక్తాశ్రేణి=ముత్యములపంక్తి, బోరునన్=బోరు మని, తొరఁగెన్ = జాఱెను.

విశే. ఐరావతము తెల్లనిదిగాన దానిని తెల్ల నగు మంచుకొండతోను, నద్దాని కుంభములనుండి జాఱు తెల్లనిమంచిముత్తియములచాలును నప్పర్వతశిఖరములనుండి దిగు మిన్నేటిప్రవాహముతోను బోల్పఁబడినవి. అలం. ఉపమ.

కరీంద్రకుంభములు ముక్తాఫలాశ్రయము లనుట సుప్రసిద్ధము.

చ. ఇతని కితండె సాటి యగు నీతని కీతఁడె సాటి వచ్చు నొం
డ్లితరులు వీరిఁ బోలఁగలరే యను చారణసిద్ధసాధ్యసం
స్తుతులు సెలంగ నారణము చూచి రణాశనమాని నింగిపైఁ
గుతుకరసాతిరేకమునఁ గుంచియ వీచి నటించె నయ్యెడన్. 29

టీ. ఇతనికిన్, ఇతండె, సాటి, అగున్, ఈతనికిన్, ఈతఁడె, సాటి వచ్చును. ఒండ్లు+ఇతరులు=పరులు, బోలన్=సాటియగుటకు, కలరే, అను, చారణసిద్ధసాధ్యసంస్తుతులు = చారణాదులస్తోత్రములు, చెలంగెన్=ఒప్పెను. ఆరణను, చూచి, రణాశనమౌని = కలహభోజనుఁడు నారదుఁడు, నింగిపైన్=ఆకాశముపైని, కుతుకరసాతిరేకమునన్ = సంతోషాతిశయముచే, కుంచియ = నెమిలికుంచెను, వీచి=ఆడించి, అయ్యెడన్=ఆసమయమున, నటించెన్=నాట్యముచేసెను. అలం. అనన్వయము.

సీ. కినిసి బిడౌజుఁ డాగ్నేయాస్త్ర మడరింప
నట శార్ఙ్గి తేజంబునందు డిందెఁ
గనలి వృద్ధశ్రవుం డనిలాస్త్ర మేసిన
నది యదూద్వహునూర్పునందు డిందె
నలిగి బలారి సౌరాస్త్రంబు నిగిడింప
నది శౌరివలచూడ్కియందు డిందె
నడరి యింద్రుండు బ్రహ్మాస్త్రంబు పయి కొల్ప
నది మురాంతకునాభియందు డిందెఁ

ఆ. బాకదమనము క్తపాశుపతాస్త్రంబు
హరినిజార్ధతనువునందు డిందె
నేమి సేయవచ్చు నీశ్వరుం డఖిలాత్ముఁ
డతని గెల్వఁ దనకు నలవి యగునె. 30

టీ. కినిసి=కోపించి, బిడౌజుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, ఆగ్నేయాస్త్రము = అగ్నిదేవతాకమైనయస్త్రమును, అడరింపన్=విజృంభింపఁజేయఁగా, అది=ఆయస్త్రము, శార్ఙ్గితేజంబునందున్=శ్రీకృష్ణుని తేజస్సునందు, డిందెన్=లీనమయ్యెను. శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వదేవతాత్మకుం డగుట తేజోరూప మగు నయ్యస్త్ర మాతనితేజమున లీనమయ్యె ననుట. కనలి=కోపించి, వృద్ధశ్రవుండు=ఇంద్రుఁడు, అనిలాస్త్రము = వాయుదేవతాకమగునస్త్రమును, ఏసినన్=ప్రయోగింపఁగా, అది, యదూద్వహునూర్పునందున్ = యాదవకులోద్ధారుఁడగు శ్రీకృష్ణనినిట్టూర్పునందు, డిందెన్; సర్వాత్ముఁ డగు శ్రీకృష్ణభగవానునియందు వాయురూప మగు నయ్యస్త్ర మాతనివాయువునం దడంగె ననుట. అలిగి=ఆగ్రహించి, బలారి = సురపతి, సౌరాస్త్రంబున్=సూర్యదేవతాక మగునస్త్రమును, నిగిడింపన్=వ్యాపింపఁజేయఁగా, అది, శౌరివలచూడ్కియందున్=శ్రీకృష్ణునిదక్షిణనేత్రమునందు, డిందెన్; సూర్యదేవతాక మగు నయ్యస్త్ర మాతని సూర్యనేత్రమునం దడంగె

నసుట. భగవానుఁడు సూర్యచంద్రనేత్రుఁ డగుట పురాణప్రసిద్ధము. ఆదరి = విజృంభించి, ఇంద్రుండు, బ్రహ్మాస్త్రంబు, పయికొల్పన్=మీఁదుకొల్పఁగా, అది, మురాంతకునాభియందున్ = శ్రీకృష్ణునిబొడ్డునందు, డిందెన్. బ్రహ్మదేవతాక మగు నయ్యస్త్రము బ్రహోద్భవస్థాన మగు నాతని నాభికమలమున నడంగె ననుట. కొమరుని ప్రతాపము తండ్రిపైఁ బోకుండుటయుఁ, గుంఠిత మగుటయు నైజములుగదా! పాక......స్త్రంబు-పాకదమన = పాకాసురశిక్షకుఁ డగు దేవేంద్రునిచే, ముక్త = విడువఁబడిన, పాశుపతాస్త్రంబు = శివదేవతాక మగు నస్త్రము, హరినిజార్ధతనువునందున్ = శ్రీకృష్ణుని సంగోరుశరీరమునందు, డిందెన్. శివకేశవు లభిన్ను లగుటంజేసి శ్రీకృష్ణుఁడు శివస్వరూపుఁడే యగును. మఱియు నిచ్చో భగవంతుని హరిహరస్వరూపముగ కవి భావించుటంజేసి శివదేవతాక మగు నాయస్త్ర మాతని యర్ధాంగశివరూపమున నడఁగె నని యెన్నవలెను. ఏమి సేయన్ వచ్చున్=ఏమిచేయుట కింక వీలగును? ఈశ్వరుండు, అఖిలాత్ముఁడు = సర్వస్వరూపుఁడు. అతనిన్ = ఆసర్వాత్ముని, గెల్వన్=జయించుట, తనకున్=దేవేంద్రునకు, అలవి=శక్యము, అగునె=అగునా?

విశే. ఇందుఁ గవి శ్రీకృష్ణుని సర్వాత్మకుఁడును, సర్వస్వరూపుఁడును, హరిహరరూపుఁడును నగు పరమాత్మగా భావించి యిట్టివర్ణనము నొనర్చె నని గ్రహింపవలయును.

చ. తఱిగొని యంతలోన మధుదైత్యహరుండు మహేంద్రశింజినిం
  గొఱనెలతూపునం దునిమి క్రూరతరం బగుభల్లమొక్కటన్
  న్నఱికినఁ గూలెఁ దద్ఘనఘనాఘనకల్పిత మైనటెక్కెయం
  బొఱలుచు నోరుగాలి మొద లూడఁగఁ గూలెడు మ్రానికైవడిన్. 31

టీ. తఱి=సమయమును, కొని = పొంది; సమయము చూచి యనుట. అంతలోనన్, మధుదైత్యహరుండు=మధుసూదనుఁడు: శ్రీకృష్ణుఁడు, మహేంద్రశింజినిన్=దేవేంద్రుని వింటినారిని, కొఱనెలతూపునన్ = అర్ధచంద్రబాణముచేత, తునిమి = త్రెంపి, క్రూరతరం బగు=మిక్కిలి క్రూర మగు, భల్లమొక్కటన్ = బాణము నొకదానిచే, నఱికినన్ = ఖండింపఁగా, తద్ఘనఘనాఘనకల్పిత మైన = ఆదేవేంద్రుని వార్షికమేఘముచేఁ జేయఁబడిన, టెక్కెయంబు = పతాకము, ఒఱలుచున్ = ఒరఁగిపోవుచు; అనఁగా వ్రాలుచు ననుట. ఓరుగాలిన్=ఝంఝామారుతముచే, మొదలు = మూలము, ఊడఁగన్=పెల్లగిలఁగా, కూలెడు = భువిపైఁ బడెడు, మ్రానికైవడిన్ = చెట్టురీతిగ, కూలెన్=త్రెళ్లెను.

భా. శ్రీకృష్ణుని యర్ధచంద్రబాణాఘాతమున నింద్రునిటెక్కెము ఝంఝామారుతముచే పెల్లూడి పడిన తరువువలెఁ ద్రెళ్లె నని తాత్పర్యము.

వ్యా-విశే. కొఱ=కొఱఁతగల. నెల = చంద్రుఁడు, తద్రూపమైనతూపు = అర్ధచంద్రబాణము. టెక్కియంబు. రూ. టెక్కెము.

శా. భుగ్నభ్రూకుటిదుర్ముఖుం డగుచు నాస్ఫోటించుచు న్లోనిరో
షాగ్నిజ్వాలలు బాహ్యనిర్గతము లైన ట్లుత్కటారుణ్యని
ర్మగ్నంబై కనుపట్టులోచనసహస్రం బొప్ప మౌర్వీలతా
భగ్నం బైనశరాస *మున్విడిచి జంభద్వేషి యత్యుగ్రతన్. 32

టీ. జంభద్వేషి = జంభాసురశత్రు వగు నింద్రుఁడు, భుగ్నభ్రూకుటిదుర్ముఖుం డగుచున్ = వంచఁబడిన బొమముడిచే వికృత మైనమొగము గలవాఁ డగుచు, ఆస్ఫోటించుచున్ = అప్పళించుచు, లోని రోషాగ్నిజ్వాలలు = లోపల నున్న కోప మనెడు నగ్నియొక్క మంటలు, బాహ్యనిర్గతము లైనట్లు = వెలుపలికి వెడలివచ్చిన వన్నరీతిగ, ఉత్కటారుణ్యనిర్మగ్నంబై = అధిక మగు నెఱుపురంగునందు మునింగినదై, కనుపట్టు= అగపడునట్టి, లోచనసహస్రంబు = నేత్రముల వేయి; అనఁగా వేయికన్ను లనుట. ఒప్పన్=ఉండఁగా, మౌర్వీలతాభగ్నం బైన=లతనుబోలునారి త్రెగఁగా, శరాసమున్ = ధనువును, విడిచి, అత్యుగ్రతన్ = మిగుల నుగ్రత్వముతో, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

భా. తన ధనువును నారియు టెక్కెముం దెగఁగా నింద్రుఁడు బొమముడిచే వికృతమైన మొగముగలవాఁడై మది నున్నరోషాగ్నిజ్వాలలు పైకి వచ్చినవో యన్నట్లు కన్ను లత్యంతారుణము లై యొప్పఁగా నల్లెత్రాఁడు తెగిన యవ్వింటిని వీడి చండుఁడై వజ్రాయుధముం బూనె నని భావము.

విశే. రౌద్రరసమును దదనుగుణమగునారభటియు నిందుఁ గన నగును.

చ. కులవసుధాధరావలికిఁ గుంటితనం బొదవించె నెద్ది యా
బలితపుఁగైదువుం గొని సుపర్వకులాగ్రణి వేయుఁగన్నులం
దలకొని కౌస్తుభస్తబకితం బగుశౌరియురంబు సూచిన
జ్జలజదళోదరోదకముచాడ్పున నల్లలనాడె లోకముల్. 33

టీ. ఎద్ది = ఏది, కులవసుధాధరావలికిన్ = కులపర్వతపంక్తికి, కుంటితనంబు = గతినిరోధమును; నడువలేకపోవుట ననుట. ఇంద్రుఁడు పక్షముల నఱికినకతనఁ బర్వతశ్రేణి సంచరింప శక్తి లేని వయ్యెను గాన వజ్రాయుధము పర్వతములకుఁ గుంటితనమును గూర్చినదయ్యె నని భావము. ఒదవించెన్ = సంభవింపఁజేసెనో, ఆబలితపుంగైదువున్ = ఆబలిష్ఠమైనయాయుధమును (వజ్రాయుధమును), కొని = స్వీకరించి, సుపర్వకులాగ్రణి

* నం బుడిగి జంభ.

=దేవకులాగ్రణి యగునింద్రుఁడు, వేయుఁగన్నులన్ = సహస్రనేత్రములచేతను, తల కొని=పూని, కౌస్తుభస్తబకితం బగు=కౌస్తుభమణిచే నలంకృత మగు, శౌరియురంబున్ = శ్రీకృష్ణునివక్షస్స్థలంబును, చూచినన్ = చూడఁగా, జలజదళోదరోదకముచాడ్పునన్ =తామరాకునడుమ నున్న నీటివలె, లోకముల్ = జగములు, అల్లలనాడెన్ = సంచలించెను. అనఁగా గడగడ వడంకె ననుట.

విశే. కులపర్వతములు:—1. మహేంద్రము, 2. మలయము, 3. సహ్యము, 4. శుక్తిమంతము, 5. గంధమాదనము, 6. వింధ్యము, 7. పారియాత్రము.

ఉ. వీరుఁడ వౌదు దీనిబలువ్రేటున కోర్చి నిల్చితేని యం
భోరుహనాభ! యంచు సురపుంగవుఁ డప్పుడు లోకభీకరా
కారత నిల్చి భీతిపరికంపితులై సుర లూహ లేది హా
హారవముల్ ఘటింపఁ గులిశాయుధరాజముఁ బూఁచి వైచినన్. 34

టీ. అంభోరుహనాభ = పద్మనాభ! దీనిబలువ్రేటునకున్ = ఈ వజ్రాయుధము యొక్క గొప్పదెబ్బకు, ఓర్చి నిల్చితివి+ఏని - ఓర్చి నిల్చితేని = సహించితివేని, వీరుఁడవు = పరాక్రమము గలవాఁడవు, ఔదు=అగుదువు. అంచున్ = అనుచు, సురపుంగవుఁడు = సురశ్రేష్ఠుఁడు దేవేంద్రుఁడు, అప్పుడు = ఆసమయమున, లోకభీకరాకారతన్ = లోకములకు వెఱపుఁగొల్పు నాకారముతో, నిల్చి, కర్త సురపుంగవుఁడు. భీతిపరికంపితులై =భయముచే గడగడ వడఁకువారై, సురలు = దేవతలు, ఊహలు = తలంపులు, ఏది=విడిచికొని; అనఁగా నేమి చేయుటకును దోపక నిశ్చేష్టులై యనుట. హాహారవముల్ = హాహా యను ధ్వనులను, ఘటింపన్ = చేయఁగా, కర్త సురలు, కులిశాయుధరాజమున్ =ఆయుధ శ్రేష్ఠ మగు వజ్రమును, పూఁచి = ధరించి, వైచినన్ = వేయఁగా; అనఁగాఁ బ్రయోగింపఁగా ననుట.

విశే. పూఁచి. రూ. పూనిచి, పూంచి, పూన్చి.

మహాస్రగ్ధర.

శతధారాజాయమానజ్వలనముఖశిఖాచ్ఛాదితాభ్రస్థలం బై
వితతాభీలధ్వనిశ్రీవిలసనబధిరోద్విగ్నదిగ్వారణంబై
కృతలోకాలోకముఖ్యాఖిలగిరిచలనక్షుబ్ధభూమండలంబై
పతయాళుద్వాదశాత్మప్రకరఖరకరౌపమ్యమై యేఁగు దేరన్. 35

టీ. శతధారా...స్థలంబై-శతాధారా = నూఱంచులనుండియు, జాయమాన = పుట్టుచున్న, జ్వలనముఖ=అగ్నిముఖములయొక్క, శిఖ=జ్వాలలచేత, ఆచ్ఛాదిత=కప్పఁబడిన, అభ్రస్థలంబై = ఆకాశప్రదేశముగలదై; వజ్రాయుధపు నూఱంచులనుండియు నగ్నిజ్వాలలు వెడలుచున్న పనియు నమ్మింట లాకసమును గప్పిన పనియు భావము. విత

తా...దిగ్వారణంబై-వితత=విస్తారమైనట్టి, అభీలధ్వని = భయంకరశబ్దముయొక్క, శ్రీ= శోభముయొక్క, విలసన=ప్రకాశముచే, బధిర=చెవుడుగలిగినట్టి వైన, ఉద్విగ్న = సంక్షోభపడున వైన, దిగ్వారణం బై =దిగ్గజములుగలదై; వజ్రాయుధవేగమువలని భయంకర శబ్దము వ్యాపించి దిగ్గజములకు చెవుడును గలఁతను గలుగఁజేసె నని భావము. కృత ......భూమండలంబై-కృత = చేయఁబడిన, లోకాలోక = చక్రవాళపర్వతము, ముఖ్య=మొదలగు, అఖిల = సమస్తములైన, గిరి = కొండలయొక్క, చలన = కదలుట చేత, క్షిప్త = ఎగఁజిమ్మఁబడిన, భూమండలం బై = భూతలము గలదై; అనఁగా వజ్రాయుధ వేగముచేఁ జక్రవాళాదిపర్వతములు గదలె ననియు దాన భూములు పై కుబికె ననియుఁ దాత్పర్యము. పతయాళు......కరౌపమ్యమై - పతయాళు=పడునట్టి స్వభావము గల; అనఁగాఁ బడుచున్న యనుట. ద్వాదశాత్మ=సూర్యులయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, అనఁగాఁ బన్నిద్దఱు సూర్యులయొక్క యనుట. ఖర = తీక్ష్ణములైన, కర=కిరణములు, ఔపమ్యమై = సాటిగాఁ గలదై; అనఁగా నీ వజ్రాయుధము భువిం బడు ద్వాదశాదిత్యులం బోలి చండతరకిరణం బై యొప్పె ననుట. ఏఁగుదేరఁ= రాఁగా; ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇది మహాస్రగ్ధరావృత్తము. ప్రతిపాదమునకును, స. త. త. న. స. ర. ర. గ. గణము లుండును. తొమ్మిదవ పదునాఱవ యక్షరములు ప్రతిపాదమున యతిస్థానములు. అనఁగాఁ బాదమున రెండు యతిస్థానము లుండు నని భావము. ఇందు రౌద్రరసము తదనుగుణ మగు నారభటితోఁ గూర్చి వర్ణిత మయ్యెను.

మ. కని నెమ్మోమునఁ బిన్ననవ్వు దొలఁకం గంసారి నిశ్శంకఁ దా
 ర్క్ష్యుని నడ్డంబుగఁ ద్రిప్పి వేగ రవితేజోదుస్సహస్ఫూర్తిమైఁ
 దను డాయ న్శతకోటిఁ గేలిశతపత్రక్రీడఁ బట్టెం గటా
 క్షనిరీక్షాగతి నందకత్సరుకిణాంకం బైనహస్తంబునన్. 36

టీ. కని=చూచి; వజ్రాయుధము ననుట. నెమ్మోమునన్=సుందరమగు మొగమున, పిన్ననవ్వు=మందహాసము; చిఱునగ వనుట. తొలఁకన్ = చలింపఁగా; మందహాసమున కిదియేమో నను నొప్పించు నని యింద్రుఁడు ప్రయోగించెఁగాని యిది న న్నేమి చేయు నను శ్రీకృష్ణునితలంపునకు సూచక మని తలంపవలయును. కంసారి = శ్రీకృష్ణుఁడు, నిశ్శంకన్ = సందేహము లేకుండుటతో, తార్క్ష్యునిన్ = గరుడుని, అడ్డంబుగన్ = అడ్డుగా, త్రిప్పి=మఱలించి, వేగన్=త్వరతో, రవి......స్ఫూర్తిమైన్-రవి=సూర్యుని యొక్క, తేజః=కాంతివలె, దుస్సహ=సహింపరాని, స్ఫూర్తిమైన్ = ప్రకాశముతోడ, తనున్=తన్ను, డాయన్=చేరరాఁగా; సమీపింపఁగా ననుట. శతకోటిన్=నూఱంచులు గలదానిని; వజ్రాయుధమును, కటాక్షనిరీక్షాగతిన్ = క్రేఁగంటిచూపులయొక్క ప్రసా

రముతో; నందక......కంబైన-నందక=నందక మనెడు కత్తియొక్క, త్సరు = పిడిచేనైన, "త్సరుః ఖడ్గముష్టిః". కిణ=కాయలచే, అంకంబైన = చిహ్నితమైన; నందకము పిడిని పట్టుకొనుటచే శ్రీకృష్ణునిచేతఁ గాయ లేర్పడె ననుట. కాయలేర్పడిన చేత నెంతటి వస్తువు పట్టుకొనినను నొప్పిపుట్టకుండుట సైజము. హస్తంబునన్ = చేతితో, కేళిశతపత్రక్రీడన్=విలాస పద్మక్రీడవలె; అనఁగాఁ జేత విలాసార్థము పట్టినపద్మము నెగుర వేసిపట్టుకొనునటుల ననుట. పట్టెన్ = గ్రహించెను.

భా. అట్లు భయంకరమై యేతెంచు వజ్రాయుధమును నూఱంచులతో శతపత్రమువలె భాసిల్లుదాని శ్రీకృష్ణుఁడు, చిఱునగవొలుక సందియ మందక సవిలాసముగఁ గ్రేఁగంటిచూపులతోడ నందకము పిడితాఁకునఁ గాయలేర్పడిన చేతితోఁ గ్రీడాపద్మమును గ్రహించుపగిది గ్రహించె నని భావము.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణునిమహానుభావత, పరాక్రమాతిశయము మున్నగునవి సంసూచితములు.

సీ. తలలు వీడంగ విద్యాధరు ల్పఱచిరి
గగ్గులకాడైరి ఖచరవరులు
చట్టుపైపోక లైచనిరి గంధర్వులు
గరుడులు పంచబంగాళ మైరి
కన్నది గతి గాఁగఁ *గిన్నరు లరిగిరి
పన్నగేంద్రులు పటాపంచ లైరి
పోయినపోక లై పోయిరి సిద్ధులు
దిక్కొక్కమొకము లైరి దిగధిపతులు
తే. హరిహయుత్రాణనాయత్తు లగుచు వచ్చి
మునులు సంప్రార్థనావచోముఖరు లైరి
పూని తనమీఁద వచ్చుదంభోళి నిట్లు
పంకజోదరుఁ డొడిసి చేపట్టుటయును. 37

టీ. పూని, తనమీఁదన్, వచ్చు, దంభోళిన్ = వజ్రాయుధమును, పంకజోదరుఁడు=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఒడిసి = కొంచెము పైకెగిరి, చేపట్టుటయును=చేతితోఁ బట్టఁగా, తలలు = శిరోజము లనుట, వీడఁగన్, విద్యాధరుల్, పఱచిరి = పరుగెత్తిరి. ఖచరవరులు = సురశ్రేష్ఠులు, గగ్గులకాడు = కంకెలసమూహము; అనఁగా నిస్సారమైనవా

* గిన్నరుల్ మరిగిరి.

రనుట. ఐరి. గంధర్వులు, చట్టుపైపోఁకలై = బండరాతిపైఁ బడ్డవక్కలవలె, చనిరి; చెఱి యొకదిక్కున కేఁగి రనుట. కిన్నరులు, కన్నది = కనుపడిన త్రోవయే, గతి = శరణ్యము, కాఁగాన్ = అగునట్లుగా, అరిగిరి; అనఁగాఁ దమకంటి కగపడిన త్రోవనే యాధారముగాఁ గొని పరుగెత్తి రనుట. పన్నగేంద్రులు=పన్నగశ్రేష్ఠులు, పటాపంచలైరి=చెదరి పారిపోయిరి. సిద్ధులు, పోయినపోకలై = ఏదారి కనఁబడిన నాదారినే పట్టినవారై, పోయిరి. దిగధిపతులు=దిక్పాలురు, దిక్కామొకములు = దిగంతములను గూర్చి యభిముఖులు; అనఁగా దిగంతములకుఁ బాఱి రనుట. దిక్పతులు దిగంతములకు స్వాశ్రయములకుఁ బరుగిడుట సహజమేగదా. ఐరి. మునులు = ఋషులు, హరిహయత్రాణనాయత్తులు = దేవేంద్రుని రక్షించుటయందు సంసిద్ధులు, అగుచున్, వచ్చి, సంప్రార్థనావచోముఖరులు = వేఁడికోనుమాటలచే ధ్వనియొనర్చువారు, ఐరి; అనఁగాఁ బ్రార్థనావాక్యములఁ బలుకుచుండి రనుట.

ఉ. ముందల వట్టినట్లు తనముఖ్యతరాస్త్రము గొన్న దేవకీ
నందనుఁ జూచి సాధ్వసము నానయుఁ గ్రమ్మఁ గరీంద్రు డిగ్గి సం
క్రందనుఁ డోముకుంద! మురఘస్మర; యేనపరాధి నంచు వే
ముందఱ వచ్చి సాఁగఁబడి మ్రొక్కిన శౌరికృపార్ద్రచిత్తుఁ డై. 38

టీ. ముందల=ముందుతలను, పట్టినట్లు; ఇది యవమానసూచకము. తనముఖ్యతరాస్త్రమున్ = తనయొక్క మిక్కిలి ప్రధాన మగు నాయుధమును, గొన్న=స్వీకరించిన; తన ముఖ్యాస్త్రముం జేతఁబట్టుట తన ముందలవట్టిన ట్లింద్రున కయ్యె నని భావము. దేవకీనందనున్=శ్రీకృష్ణుని, చూచి, సాధ్వసమున్ = భయమును; ఏమి చేయునో యవ్వీరుఁ డనుభయ మనుట. నానయున్=సిగ్గును, ఓడితినిగదా యనియు నంతటివానిపైఁ గొలఁది యెఱుంగక తలపడితి ననియు సిగ్గు జనించె ననుట. క్రమ్మన్= వ్యాపింపఁగా, కరీంద్రున్ = ఐరావతమును, డిగ్గి=దిగి, సంక్రందనుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఓముకుంద, మురఘస్మర=మురహంత, ఏను, అపరాధిని = తప్పుచేసినవాఁడను, అంచున్, వే=వేగ, ముందఱన్ = అభిముఖముగా, వచ్చి, సాఁగన్=చాఁగునట్లుగా; దండాకారముగా, పడి = ఒరఁగి, మ్రొక్కినన్=నమస్కరింపఁగా; సాష్టాంగ మొనర్పఁగా ననుట. శౌరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, కృపార్ద్రచిత్తుఁడు+ఐ=దయచేఁ దడిసిన మనస్సు గలవాఁడై; ముందటి పద్యముతోడ నన్వయము.

ఉ. లెమ్ము సురేంద్ర! నీవలన లే దొకతప్పును నీమఱంద లీ
కొమ్మ వదాన్యభూరుహముఁ గోరినఁ దెచ్చితిఁగాని కొమ్ము నీ
సొమ్మని వజ్రి మిచ్చి మధుసూదనుఁ డాతరు వీఁ దలంచినం
గ్రమ్మఱ మ్రొక్కి వాసవుఁడు కందళితప్రమదాంతరంగుఁ డై. 39

టీ. సురేంద్ర=దేవేంద్ర! ఈపదము సాభిప్రాయము. సురేంద్రుఁడ వగుట కతన సురద్రుమము నీదే యగును. దానిని నేఁ గొనుట నాది తప్పు గాని నీ ద్రుమము నకై నీవు పోరాడుట నీది తప్పుగా దనుట. లెమ్ము; సాష్టాంగముగఁ బడియున్నవాఁడు గాన లెమ్మనె ననుట. నీవలనన్=నీపక్షమున, ఒకతప్పును=కొంచెముదోషమైనను; ఇచట నొకశబ్ద మల్పార్థకము. నీమఅందలు, ఈకొమ్మ=ఈయువతి, వదాన్యభూరుహము = ఈవులమ్రాను, కోరినన్, తెచ్చితిని; ఈతరువునుగూర్చి కాంతకు నాకును లేదు గాన నావలనఁగూడఁ దప్పు లే దనియు భ్రాతల కన్యోన్యవైర ముండకపోవచ్చును గాని భ్రాతృజాయల కన్యోన్యవైరము తప్పక యుండు ననియు, నందు బావగారి పెండ్లమున కట్టి వదాన్యభూరుహము కల్గియుండ నామె తోడికోడ లూరకొనకుండుట సహజ మాటకతన సత్యాకాంతను దీర్పవలసివచ్చుటంజేసి నే నిక్కార్యమునఁ బ్రవర్తించితి ననియు శ్రీకృష్ణుఁ డీగతిని నిపుణముగఁ బల్కె ననుట. కాని, నీసొమ్ము = నీ ధనమును, కొమ్ము=తీసికొనుము, అని, వజ్రము = వజ్రాయుధమును, ఇచ్చి, మధుసూదనుఁడు=శ్రీ కృష్ణుఁడు, ఆతరువు = ఆకల్పవృక్షమును, ఈన్ = ఇచ్చివేయుటకు, తలంచినన్ = ఉద్దేశింపఁగా; తరువును దిరుగ నిచ్చుట కతన శ్రీకృష్ణునియుదారత వెల్లడి యగు చున్నది. వాసవుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, క్రమ్మఱన్=మఱల, మ్రొక్కి, కందళిత... ...అంతరంగుఁడై-కందళిత=మొలక లెత్తుచున్న, ప్రమద=సంతోషముకల, అంత రంగుఁడై=మదిగలవాఁడై, తరువాతిపద్యముతో, నన్వయము.

ఉ. సొమ్మున నెద్ది యే ననఁగ సొమ్మున కెవ్వఁడఁ గర్త వీవు నీ
సొమ్మఖిలప్రపంచమును శూరకులంబు నలంకరించునీ
వమ్మహి నుండునంతకు ననన్యదురాపము పారిజాతభూ
జమ్మును నుండు నన్న వికసన్ముఖుఁడై హరి వీడుకొల్పుచున్. 40

టీ. సొమ్ము, అనన్=అనఁగా, ఎద్ది=ఏది? సొమ్మనఁగా నేది యనుటంజేసి యన్ని సొమ్ములును నీవే యనియు, నన్నిసొమ్ములును నీరూపములే యనియుఁ దాత్పర్యము. ఏను, అనఁగన్, సొమ్మునకున్, ఎవ్వఁడను? అన్నిసొమ్ములయధికారము నీదే యగుట నాకు సొమ్మనఁగా నేమి యనుట. ఈవు కర్తవు ఎల్లవానికి ననుట. కర్తవుగానఁ గార్యము లన్నియు నీవ యని భావము. అఖిలప్రపంచమును = సర్వజగత్తును, నీసొమ్ము=నీధనము; జనమంతయు నీదే యనుట. శూరకులంబున్ =శూరవంశమును, అలంకరించు=భూషించు, నీవు, అమ్మహిన్=ఆ భూమియందు, ఉండునంతకున్ = ఉండువఱకును; అనఁగా శౌరివై భువి నుండునంతకాల మనుట. అనన్యదురాపము = ఇతరులకుఁ బొంద నలవి కానట్టి, పారిజాతభూజమ్మును = పారిజాతవృక్షముగూడ, ఉండును: భువిపై నుండు ననుట. అన్నన్, వికసన్ముఖుఁడై = వికసించినమొగము గలవాఁడై; సత్యప్రతినం దీర్పఁ

గల్గితినిగదా యని సంతసము గల్గె ననుట. శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త. హరిన్ = ఇంద్రుని, వీడుకొల్పుచున్=పోవ ననుజ్ఞ నొసంగుచు. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణభగవానుని కార్యకారణరూపునిగాను, సర్వస్వామిగాను గవి వర్ణించినాఁడు.

శా. గంధర్వోరగసిద్ధసాధ్యవరులం గారుణ్యదృష్టిక్రియా
సంధానంబున వీడుకొల్పి సురభూజంబు న్సతి న్వాహన
స్కంధాగ్రంబున నుంచి విక్రమకళా*సంలబ్ధతత్ప్రేయసీ
సంధాసిద్ధిఁ గృతార్థుఁడై మఱలె నిచ్ఛ న్వేడ్క లుప్పొంగఁగన్. 41

టీ. గంధర్వోరగ సిద్ధసాధ్యవరులన్ = గంధర్వశ్రేష్ఠులను, నాగశ్రేష్ఠులను, సిద్ధశ్రేష్ఠులను, సాధ్యశ్రేష్ఠులను, కారుణ్యదృష్టిక్రియాసంధానంబునన్ = దయతోఁగూడిన చూపుయొక్క ప్రసారముచేతను, వీడుకొల్పి=సెలవిచ్చి పంపి, సురభూజంబున్ = కల్పవృక్షమును, సతిన్=సత్యభామను, వాహనస్కంధాగ్రంబునన్=వాహన మగు గరుడునియొక్క మూఁపుకొనయందు, ఉంచి, విక్రమ...సంధాసిద్ధిన్ - విక్రమకళా = పరాక్రమవిద్యచే, సంలబ్ధ = పొందఁబడిన తత్ప్రేయసీ = ఆభార్య యగు సత్యభామ యొక్క, సంధా=ప్రతిజ్ఞయొక్క, సిద్ధిన్ = నెఱవేఱుటచేత, కృతార్థుఁడై = సఫలమైన కార్యము గలవాఁడై, ఇచ్ఛన్=మదియందు, వేడ్కలు=సంతోషములు, ఉప్పొంగఁగన్=పొంగి పొరలఁగా, మఱలెన్.

విశే. ప్రేయసీప్రతిజ్ఞాసిద్ధియే వాంఛితముగాని శ్రీకృష్ణునకు నింద్రుని పరాభవించుటగాని సురభూజము నపహరించుటగాని, కోర్కెగా దని గ్రహింప నగును.

ఇచ్ఛ. ప్ర. ఇచ్ఛ.

ఉ. వాసవుతోడికయ్యమునవార్తలు సెప్పుచు మోముఁదమ్మి ను
ల్లాసము మందహాసముఁ దొలంకఁగ వేలుపుమ్రానిపూవులం
జేసినసొమ్ము లంగములఁ జేర్చి వధూమణి నాదరించుచున్
వాసుకిభోగతల్పుఁడు సువర్ణగిరీంద్రము డాఁటెఁ జయ్యనన్. 42

టీ. వాసవుతోడి కయ్యమునవార్తలు=ఇంద్రునితోనైన యుద్ధమునందలివృత్తాంతములు, చెప్పుచున్, మోముఁదమ్మిన్=ముఖపద్మమున, ఉల్లాసమున్ = వికాసమును, మందహాసమున్=చిఱునవ్వును, తొలంకఁగన్=చలింపఁగా; సురభూజమును స్వాధీనముగఁజేసికొని ప్రేయసీప్రతిజ్ఞ తీర్పఁగల్గుటకతన నుల్లాసమును, నాకార్యమునకై యింద్రా

* సంరబ్ధి; సంరబ్ధ.

సులతోడి సంగరమున సంభవించిన యాయావిశేషములవిభావన సేయుకతన మందహాసము గల్గె ననుట. వేలుప్రుమ్రానిపూవులన్=కల్పవృక్షపుష్పములచే, చేసిన = సిద్ధించిన, సొమ్ములు=నగలు, చేర్చి=కూర్చి, వధూమణిన్=యువతీరత్నమును సత్యను, ఆదరించుచున్ = గారవించుచు, వాసుకిభోగతల్పుఁడు = శేషశయనుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, చయ్యనన్=శీఘ్రముగ, సువర్ణగిరీంద్రమున్=మేరుపర్వతమును, దాఁటెన్ = అతిక్రమించెను.

వ్యా-వి శే. వేలుప్రుమ్రానిపూవులచేఁ జేసినసొమ్ము లనఁగా, నాపూవులచేఁ గూర్చిన పుష్పమాలారూపము లగు సొమ్ము లని చెప్పనగును. మఱియు వేలుప్రుమ్రానేగాక దాని పుష్పాదులును వాంఛితార్థములనెల్ల నొసంగ సమర్థము లగుటంజేసి వానివలన సిద్ధించిన సొమ్ములను సత్యాంగములఁ గూర్చె ననియైన గ్రహింపనగును. "వాసవుతోడి కయ్యమున వార్తలు" ఇందు సమాసమునఁ దోడపర్ణకమున కిత్వమును సప్తమీతత్పురుషమున నవర్ణకమును గల్గెను. "చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబునం దగును" అని బాలవ్యాకరణము. "సప్తమీతత్పురుషంబునందుఁ గొన్నియెడల నవర్ణకం బగు" అని ప్రౌఢవ్యాకరణము.

శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతముతో నిజనగరి కేతెంచుట

క. కనకగిరీంద్రముం గడచి గ్రక్కున రైవతకాద్రిప్రాంత ని
ల్చిన యదువృష్ణిభోజనృపసింహులు సేనలతోడఁ దన్నెదు
ర్కొన నగరంబుఁ జొచ్చె మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీ
జనములు సేసముత్తెములు సల్లఁగ నుల్లసితాంతరంగుఁడై. 43

టీ. కనకగిరీంద్రమున్=సువర్ణపర్వతమును మేరువును, కడచి = అతిక్రమించి, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగ, రైవతకాద్రిప్రాంతన్ = రైవతకపర్వతము సమీపమున, నిల్చినన్ = ఉండఁగా, యదువృష్ణిభోజనృపసింహులు = యాదవకులమున తెగలకు సంబంధించిన రాజశ్రేష్ఠులు, సేనలతోడన్, తన్నున్, ఎదుర్కొనన్ = ఎదుర్కొనఁగా, మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీజనములు = మణివికారములైన బహిర్ద్వారములం దున్న పట్టణవాసులభార్యలు, సేసముత్తెములు = శుభాక్షతస్థానీయము లగు మంచి ముత్తెములను, చల్లఁగన్, ఉల్లసితాంతరంగుఁడై = వికసించిన మనస్సుగలవాఁడై, నగరంబున్=పట్టణమును, చొచ్చెన్=ప్రవేశించెను.

వి శే. నాకపురినుండి శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చినమార్గమును వర్ణింప మఱఁ గవి తలంపకుండుటం జేసి యప్రసక్తముగ వర్ణనలఁ జొన్పుట కిష్టపడమి తెల్లమయ్యెడి.

తే. పురబహిర్ద్వారములు దాఁటి భుజగశాయి
రాజమార్గంబు దఱియ హేరాళి మగుచు

బుగులుకొనియె ననాఘ్రాత పూర్వకములు
పారిజాతమహీజాతపరిమళములు. 44

టీ. పురబహిర్ద్వారములు = పట్టణంపు వెలుపలిద్వారములను, దాఁటి, భుజగశాయి= శ్రీకృష్ణుఁడు, రాజమార్గంబున్ =ఘంటాపథమును, తఱియన్ = సమీపింపఁగా, అనాఘ్రాతపూర్వకములు = ఇంతకుము న్నెన్నఁడును వాసనచూచినవి కానట్టి, పారిజాతమహీజాతపరిమళములు = పారిజాతవృక్షపు సుగంధములు, బుగులుకొనియెన్ = వ్యాపించెను.

విశే. ఇందు "ననాఘ్రాతపూర్వకము" లనుచో "నామోదపూర్వకము" లను పాఠము గాన నగుసు. ఆమోదపూర్వకములు = సంతోషము ముందు గలవి. అనఁగా సంతోషమును ముందుగఁ బుట్టించున వనుట. విని కని యెఱుంగని పరిమళము లగుటం జేసి దీనికన్నఁ బై పాఠమే సరస మని తోఁచును.

ఉ. ఆమహీజాతముం గనినయంతటిలో ధనధాన్యరాశితో
సామజఘోటికామహితశాలలతో మణిసౌధపంక్తితో
గోమహిషీశతాంగభటకోటులతో మణిభూషణాళితోఁ
దామరతంపరై తనరెఁ దత్పురిఁ గింపచగేహవాటికల్. 45

టీ. ఇందుఁ గల్పకదర్శనమాత్రనఁ గల్గిన సిరి వర్ణితము.—తత్పురిన్ = ఆ ద్వారకాపట్టణమందు, కింపచగేహవాటికల్ = దరిద్రుల యిండ్లప్రదేశములు, ఆమహీజాతమున్ =ఆవృక్షమును, కనినయంతటిలోన్ =చూచినంతలో, ధనధాన్యరాశితోన్ = ధనసమూహముతోడను ధాన్యసమూహముతోడను, సామజ...శాలలతోన్ - సామజ= ఏనుఁగులతోడను, ఘోటికా = గుఱ్ఱములతోడను, మహిత = పూజ్యమైన,శాలలతోన్= స్థానములతోడను, మణిసౌధపంక్తితోన్ = మణివికారములైన మేడలవరుసతోడను, గోమహిషీశతాంగభటకోటులతోన్ = గోవులు భార్యలు రథములు భృత్యులు వీని సమూహములతోడను, మణిభూషణాళితోన్ = మణిమయము లైన యలంకారముల వరుసతోడను, తామరతంపరై = ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి గలవై; తామరతీవ లెడ తెగక యల్లుకొనునట్లు తనరె ననుట. తనరెన్ = ఒప్పెను.

మ. బెరసె న్నేన నిగిడ్చినట్లు వళు లుబ్బె న్దుర్బలాంగంబు లం
కురము ల్వాసె రదంబు లంఘ్రిలవడంకు ల్డిగె వాలారులై

కరజంబుల్చిగిరించెఁ గేశవితతుల్గప్పారె వృద్ధాలికిన్
మరలం బ్రాయము వచ్చెఁ దత్తరుచలన్మందానిలాసంగతిన్. 46

టీ. కల్పకవాయుసంస్పర్శనమువలన జనులకుఁ గల్గినయవస్థ యిందు వర్ణితము.— తత్తరుచలన్మందానిలాసంగతిన్-తత్తరు = ఆకల్పవృక్షసంబంధమైన, చలత్=కదలుచున్న, మందానిల = మందమారుతముయొక్క, ఆసంగతిన్ = సంపూర్ణసంబంధముచే, వృద్ధాలికిన్ = ముసలివారలకు, మేనన్ = శరీరమందు, నిగిడ్చినట్లు = నిట్టవొడిచినవిధముగ, వళులు=ముడుతలు, జెరసెన్ = కూడెను. దుర్బలాంగంబులు = బలహీనములైన శరీరములు, ఉబ్బెన్=ఉప్పొంగెను; అనఁగా బలిసె ననుట. రదంబులు = దంతములు, అంకురముల్=మొలకలు, చూపెన్; అనఁగా మఱల మొలచె ననుట. అంఘ్రిలపడంకుల్ = కాళ్లసంచలనములు, తీఱెన్=నశించెను. వాలారులై=దీర్ఘములై, కరజంబుల్=గోళ్లు, చిగిరించెన్ = పల్లవించెను. కేశవితతుల్ = తలవెండ్రుకల గుంపులు, కప్పారెన్ = నల్లనయ్యెను. మరలన్=తిరుగ, ప్రాయము = యౌవనము, వచ్చెన్. పైని పేర్కొనిన యౌవనధర్మములు గల్గె నని తాత్పర్యము.

క. విన నేర్చిరి బధిరులు గనుఁ
గొన నేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్
జన నేర్చిరి వికలాంగకు
లనిమిషతరుకుసుమసౌరభావేశమునన్. 47

టీ. కల్పకపరిమళావేశమునఁ బ్రజలకుఁ గల్గినయవస్థ లిందు వర్ణితములు.— అనిమిషతరుకుసుమసౌరభావేశమునన్ = కల్పవృక్షపుష్పసంబంధమైన పరిమళముయొక్క చేరికచేత, బధిరులు=చెవిటివారు, వినన్=ఆలించుటకు, నేర్చిరి = చాలిరి; శక్తులైరనుట. అంధకులు = గ్రుడ్డివారు, కనుఁగొనన్=చూచుటకు, నేర్చిరి=శక్తులైరి. వికలాంగకులు = వికలమైన యవయవములు గలవారు; అనఁగాఁ గుంటివారు మొదలగు నవయవహీనులు, లఘుత్వము=లాఘవము, మీఱన్ = అతిశయించునట్లుగా; చనన్ = నడచుటకు, నేర్చిరి = శక్తులైరి.

క. విస్మయముగ నీగతి మురఘస్మరుఁడు నికేతనప్రఘాణమున భుజం
గస్మయహరవాహము డిగి, సస్మితముఖుఁ డగుచు నరిగె సమ్మోదమునన్.

టీ. మురఘస్మరుఁడు=మురహంత శ్రీకృష్ణుఁడు, ఈగతిన్ = ఈరీతిగ, విస్మయముగన్ = ఆశ్చర్యముగా; పైని మూఁడుపద్యములలోఁ జెప్పినట్లు నాశ్చర్యకరము లగు పనులు కల్గుటయే యాశ్చర్యమునకుఁ గారణ మనుట. నికేతనప్రఘాణమునన్ = ఇంటి

ముంగిలివాకిటను, భుజగస్మయహరవాహముఁ-భుజగ = పాములయొక్క, స్మయ = గర్వమును, హర = నశింపఁజేయునట్టి, వాహముఁ = వాహనమును; గరుడవాహనము ననుట. డిగి = దిగి, సస్మితముఖుఁ డగుచుఁ = నగవుతోఁ గూడిన మొగము గలవాఁ డగుచు, సమ్మోదమునఁ = సంతోషముతో, అరిగెఁ = వెడలెను.

విశే. కార్యసిద్ధి వడసి వచ్చినవాఁ డగుట మది సమ్మోదమును, మొగమున హాసమును దెలుపుచున్నదని గ్రహించునది.

సీ. వరభక్తి దేవకీవసుదేవులకు మ్రొక్కి
బలభద్రునకు నట్లు ప్రణతి సేసి
గురుపురోహితబంధుకోటికి వినయంబు
గావించి మిత్రులఁ గౌఁగిలించి
సుతసోదరామాత్యతతినతు ల్గయికొని
యాప్తవర్గంబుల నాదరించి
గారవంబునఁ బెక్కుగతుల మన్నించుచు
వినతాతనూభవు వీడుకొలిపి

తే. ప్రేయసియుఁ దానుఁ గూడి తదీయమంది
రమున కేఁగి సుఖాలాపరచన మెఱయఁ
బ్రతిన వచ్చెఁ గదా యిదె పారిజాత
మనుచు నర్పింప నద్దేవి హర్ష మంది. 49

టీ. వరభక్తిఁ=శ్రేష్ఠమగు భక్తితోడ, దేవకీవసుదేవులకుఁ, మ్రొక్కి = నమస్కరించి, తల్లిదండ్రులయెడ సంతానమునకు భక్తి యుండవలెఁ గాన నిచ్చో భక్తి యని కవి వ్యవహరించె ననుట. బలభద్రునకుఁ = బలరామునకు, అట్లు-భక్తితోడనె యనుట. అగ్రజుఁడు పితృసముఁడు గాన నాతనియెడలను భక్తినే యగపఱచె ననుట. ప్రణతి = నమస్కారము, చేసి, గురుపురోహితబంధుకోటికిఁ = గురువునకును బురోహితునకును బంధుసమూహమునకును, వినయంబు = అణఁకువ, కావించి = చేసి, పెద్దల యెడల వినయము చూపవలెఁ గానఁ బెద్దలును బూజ్యులును నగు గురుపురోహితబంధువుల కడఁకువం జూపె ననుట. మిత్రులఁ = సఖులను, కౌఁగిలించి = ఆలింగన మొనర్చి; మిత్రులయెడలఁ బ్రేమను బ్రకటింపవలెఁ గానఁ బ్రేమసూచక మగు నాలింగన మొనర్చె ననుట. సుతసోదరామాత్యతతినతులు = సుతులు నన్నదమ్ములు మంత్రులు వీరలయొక్క నమస్కారములు, కయికొని=అందికొని; పైని నిరూపించినవారు నమస్కార మొనర్పఁ దగినవా రగుట నమస్కరించి రని చెప్పుట సరసము. ఆప్తవర్గంబులఁ = ఆప్తులసమూహము

లను, ఆదరించి = మన్నించి; తన కష్టసుఖములకుఁ దోడ్పడువారి నాదరించుట సహజమగుటం జేసి వారియెడల నాదరముం జూపె ననుట హృద్యము. గారవంబునన్ = గౌరవముతో, పెక్కుగతులన్ = పలువిధముల, మన్నించుచున్ = మన్నన సేయుచు, వినతాతనూభవున్ = వినతకొడుకగు గరుడుని, వీడుకొల్పి = సెలవిచ్చి పంపి; తనకు సర్వవిధములఁ దోడ్పడినవారిని మన్నించుట యాచారము గానఁ దన కెల్లభంగుల సాహాయ్యమొనర్చినవానిని మన్నించె ననుట సుసంగతము. ప్రేయసియున్ = సత్యయు, తానున్, కూడి = కలిసి, తదీయమందిరమునకున్ = సత్యాగృహమునకు. ఏఁగి, సుఖాలాపరచన = సుఖకరమగు మాటలకూర్పు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా; అనఁగా సరసాలాపము లాడు చనుట. ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, పచ్చెన్ + కదా = తీరెఁగదా, ఇదె = ఇదిగో, పారిజాతము, అనుచున్, అర్పింపన్ = ఈయఁగా, అద్దేవి = ఆసత్య, హర్షము = సంతోషము, అంది = పొంది; తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు వారివారియెడల శ్రీకృష్ణుఁ డగుపఱచినభక్తిని సముచితరీతిం దగుపదములవిన్యాసముతోడ నిరూపించుటంబట్టి తిమ్మనార్యు ముద్దుపల్కురీతియుఁ దూచినట్లు మాటలువేయు చాతురియుఁ బ్రకాశితము లగుచున్నవి.

పారిజాతప్రతిష్ఠ

తే. ప్రాణవిభుఁ బెక్కుమాఱులు ప్రస్తుతించి
మందిరారామవాటికామధ్యసీమ
దివిజభూమీరుహంబుఁ బ్రతిష్ఠసేసి
యర్హపూజన మొనరించె ననుదినంబు. 50

ప్రాణవిభున్ = ప్రాణనాథుని శ్రీకృష్ణుని, పెక్కుమాఱులు = అనేకపర్యాయములు, ప్రస్తుతించి = స్తోత్రముచేసి, మందిరారామవాటికామధ్యసీమన్ = గృహారామప్రదేశమధ్యభాగమున, దివిజభూమీరుహంబున్ = సురతరు వగు కల్పవృక్షమును, ప్రతిష్ఠ + చేసి = నాఁటి, అనుదినంబున్ = ప్రతిదినమును, అర్హపూజనము = తగినపూజను, ఒనరించెన్ = చేసెను.

చ. సతులఁట ప్రాణనాథులఁట సారెకు నైక్యము లైనమోహసం
గతులఁట యేమి సెప్ప బలఘస్మరుఁ బోర జయించి కల్పక
క్షితిరుహము న్నిజేశ్వరికిఁ గృష్ణుఁడు దా నిటఁ దెచ్చె నంచు సం
స్తుతు లొనరించి రిండ్లఁ గులటల్ సవతు ల్పదియాఱువేవురున్. 51

టీ. సతులంట = భార్యలంట, ప్రాణనాథులంట = భర్తలంట, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, ఐక్యములైన = ఏకీభావమును గూర్చునవి యైన; అనఁగాఁ బరస్పరమునకు నత్యంతమైత్రిని గూర్చున వనుట. మోహసంగతు లంట = మోహమునకు సంబంధించిన వ్యాపారము లంట; అనఁగా లోకమున సతీపతు లనేకులు గలరు. వారి కత్యంతమైత్రి పొసఁగును. దాన ననేక మోహవ్యాపారములు కలుగును. కాని యిట్టి యనిర్వాచ్యమైన ప్రేమతో నెసఁగు మోహవ్యాపారములతో నొప్పు భార్యాభర్తలను గాన మని తక్కుంగల దేవేరు లాశ్చర్యపడి మెచ్చుకొనుచున్నా రని యెన్నవలయును. చెప్పన్ = చెప్పుటకు, ఏమి, కల దనుట. బలఘస్మరున్ = బలాసురహంతను పోరన్ = యుద్ధమున, జయించి, కల్పకక్షితిరుహమున్ కల్పభూజమును, నిజేశ్వరికిన్=తనభార్యకై, తాను, ఇటన్ = ఇచ్చటికి, తెచ్చెన్, అంచున్, సవతులు పదియాఱువేవురున్ = పదునాఱువేలమంది యైన సపత్నులును, ఒండొరులతోన్ = ఒకరితో నొకరు, సంస్తుతులు=నుతులు, ఒనర్చిరి = చేసిరి. దాంపత్య మనఁగా నిట్లుండవలె నని వారి యన్యోన్యప్రేమను శ్లాఘించి రనుట. ఇట నంట కిలార్థకము.

సీ. విరివిగా నొకవేళఁ బెరిఁగి వీటికినెల్ల
నిజశీతలచ్ఛాయ నిగుడఁజేయుఁ
బిన్నగా నొకవేళఁ బెనుప్రేలియంత యై
చూడ్కుల కెంతయు వేడ్క సేయు
వింతగా నొకవేళ వివిధభూరుహపుష్ప
సురభిగంధంబుల సోఁడు ముట్టు
వేర్వేఱ నొకవేళ వికచకాంచనరత్న
పరిపక్వఫలములఁ బరిణమించు
తే. నభిలషించినరూపంబు నభినయించు
నుల్లమునఁ గోరుకోరిక లెల్ల నొసఁగు
సత్యభామాగృహారామనిత్య మైన
పారిజాతంబు విస్మయాపాది యగుచు. 52

టీ. ఇందుఁ బారిజాతమునుసికి వర్ణితము.—విరివిగాన్=విశాలముగా, ఒకవేళన్=ఒకానొకసమయమున, పెరిఁగి=వృద్ధిపొంది, వీటికినెల్లన్=పట్టణమంతకును, నిజశీతలచ్ఛాయన్=తనచల్లనినీడను, నిగుడన్ + చేయున్=వ్యాపింపఁజేయును. పిన్నగాన్=చిన్న

దిగా, ఒకవేళన్ = ఒకసమయమున, మెనువ్రేలియంతరైయె = పెద్దవ్రేలిపరిమాణముకలదై, చూడ్కులకున్ = చూపులకు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, వేడ్కన్ = సంతోషమును, చేయున్. వింతగాన్ = ఆశ్చర్యముగా, ఒకవేళన్, వివిధ......గంధంబులన్ - వివిధ = నానావిధములైన, భూరుహ = వృక్షములయొక్క, పుష్ప = పూవులయొక్క, సురభి = పరిమళించునట్టి, గంధంబులన్ = పరిమళములచేతను, సోఁడు = బ్రహ్మరంధ్రమును, ముట్టున్ = అంటును; అనఁగా పారిజాతము వివిధవృక్షముల పూవులను దానే పుట్టించి వానిపరిమళముచేఁ గపాలము నంటు ననుట. ఏదియైన నాఘ్రాణించిన నద్దానిగంధము నాసాద్వారమునఁ గపాలమునకుఁ బోవుట నైజముగదా! వేర్వేఱన్ = విభిన్నముగా; అనఁగా భేదము సుగమ మగున ట్లనుట. ఒకవేళన్, వికచకాంచనరత్న పరిపక్వఫలములన్ = మంచిరంగుగల బంగారురూప మైనట్టియు, రత్నరూప మైనట్టియు బాగుగాఁ బండినపండ్లలో, పరిణమించున్ = పరిణామమునందును; అనఁగా మాఱి యొప్పు ననుట. అభిలషించినరూపంబున్ = కోరినరూపమును, అభినయించున్ = తాల్చి నటించును. ఉల్లమునన్ = మదియందు, కోరు = వాంఛించునట్టి, కోరికలెల్లన్, ఒసఁగున్ = ఇచ్చును. సత్యభామాగృహారామనిత్యమైన = సత్యభామయొక్క యింటిముంగిటి యుద్యానమున స్థిరమైన, పారిజాతంబు, కర్త. విస్మయాపాది = ఆశ్చర్యమును గలుగఁజేయునది, అగుచున్; పూర్వసీసపాదములతో నన్వయము. సీసపాదములలో విస్మయమును గలుగఁ జేయుటకు హేతువులు నిర్దిష్టము లయ్యె.

నారదాగమనము

వ. ఇవ్విధంబున నభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును నిఖిలలోకైక సంస్తూయమానమహామహిమోదాత్తులు నై నిరంతరసౌఖ్యవర్ధిష్ణులగు నాసత్యాకృష్ణులను జూచువేడుకం గ్రమ్మఱ నొక్కనాఁడు నిజతనుప్రభాప్రభావాపహసితశారదనీరదుం డగునారదుం డరుగుదెంచి యాదంపతులు సేయుసత్కారంబులం బరితుష్టి నొంది సుఖోపవిష్టుం డై యిష్టాలాపసమయంబున నుల్లసితముఖారవిందుం డగుచు నయ్యిందువదనం గనుంగొని. 53

టీ. ఇవ్విధంబునన్ = ఈరీతిగ, అభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును = కోరిన ఫలము సిద్ధించుటచే సంతోషపడిన మనస్సుగలవారును, నిఖిల......దాత్తులు-నిఖిల = సమస్తమైన, లోక = జనులచే, సంస్తూయమాన = నుతింపఁబడుచున్న, మహామహిమ = మహానుభావతచే, ఉదాత్తులున్ = అధికులును, ఐ = అయి, నిరంతర సౌఖ్యవర్ధిష్ణు లగు =

అత్యధిక సౌఖ్యముచే వర్ధిల్లువా రగు, ఆసత్యాకృష్ణులను, చూచువేడుకన్, క్రమ్మఱన్ =మఱల, ఒక్కనాఁడు, నిజ......నీరదుండగు-నిజ = తనయొక్క, తనుప్రభా = శరీర కాంతియొక్క, ప్రభావ = మహిమచే, అపహసిత = నవ్వఁబడుచున్న, శారదనీరదుం డగు = శరత్కాలమేఘము గలవాఁ డగు, నారదుండు, అరుగుదెంచి = వచ్చి, ఆదంపతులు = ఆ సత్యాకృష్ణులు, చేయు సత్కారంబులన్ = చేసినట్టి సమ్మానములచే, పరితుష్టిన్=సంతుష్టిని, ఒంది = పొంది, సుఖోపవిష్టుండై=సుఖముగఁ గూర్చున్నవాఁడై, ఇష్టాలాపసమయంబునన్ = ఇష్టగోష్ఠితోనుండుసమయంబున; అనఁగా నిచ్చవచ్చిన మాటలాడుకొనునపు డనుట. ఉల్లసితముఖారవిందుం డగుచున్ = వికసితమైన ముఖపద్మము గలవాఁ డగుచు. అయ్యిందువదనన్ = ఆచంద్రవదనను; సత్యను, కనుంగొని= చూచి.

తే. హేమనిభగాత్రి! నీభాగ్య మేమి చెప్ప
జిష్ణుభూజంబు నీపెట్టుచెట్టుఁ జేసి
సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ
బొలుచుపౌలోమి గెలిచితి వలఘుమహిమ. 54

టీ. హేమనిభగాత్రి=బంగారుతో సమానమైన శరీరముగలదానా! నీభాగ్యము = నీయదృష్టము; నీసంపత్తు, చెప్పన్, ఏమి? అనఁగా ననిర్వాచ్య మనుట. జిష్ణుభూజంబున్=ఇంద్రద్రుమమును; పారిజాతము ననుట. నీపెట్టుచెట్టున్ = నీవు నాఁటినచెట్టుగా, చేసి = ఒనర్చి, సవతులన్ + అ-సవతులన = సపత్నులనే, కాదు, త్రిభువనేశ్వరి = ముల్లోకములకు రాణి, అనంగన్ = అనునట్లు, పొలుచు = ఒప్పునట్టి, పౌలోమిన్ = ఇంద్రుని భార్యను శచిని, అలఘుమహిమన్=గొప్పమహిమచే, గెలిచితి=జయించితివి.

విశే. నారదుఁడు నామూలముననే సుమ్ము నీ కింతటిభాగ్యము కల్గె నని నిపుణముగఁ బ్రసంగించినాఁడు. మఱియుఁ బుణ్యకవ్రతము సేయఁ బురికొల్పఁ దలంచినవాఁడు గానఁ దన చెప్పినచొప్పున నడుచువారల కెల్లభాగ్యములును గల్గు ననియు నిపుణముగఁ దెలియఁ బల్కినవాఁడు.

పుణ్యకవ్రతము

చ. అతులితతావకీనమహిమాతిశయోచిత మైనపుణ్యక
వ్రత మొనరింపఁగా వలయు వారిజలోచన నీవు నయ్యరుం
ధతియు గౌరియు న్శచియుఁ దత్పరబుద్ధి నొనర్చువేళఁ జూ
చితి మును తద్విధం బెఱుఁగఁ జెప్పెద నే నిపు డానుపూర్విగన్. 55

టీ. వారిజలోచన = పద్మాక్షీ, నీవును, అతులితతావకీన మహిమాతిశయోచిత మైన = సాటిలేని నీదగు ప్రాభవాతిశయమునకుఁ దగినదైన, పుణ్యకవ్రతము = పుణ్యక మను వ్రతమును; పుణ్యములఁ గలుగఁజేయు వ్రతము గాన దీని కీపేరు గల్గెను. ఒనరింపఁగాన్-వలయుఁన్ = చేయవలెను. అయ్యరుంధతియుఁన్, గౌరియుఁన్, శచియుఁన్, తత్పరబుద్ధిన్ = ఆ పుణ్యకవ్రతమం దాసక్తమైన మదితో, ఒనర్చువేళన్ = చేయు సమయమున, మును=పూర్వమందు, చూచితిని. నేను, ఇపుడు, తద్విధంబు = ఆపుణ్యక వ్రతము రీతిని, ఆనుపూర్విగన్ = సక్రమముగా, చెప్పెదను.

విశే. అరుంధతీగౌరీశచులు చేసి రనుటంజేసి వారలవలె నీవును స్వాధీనపతిక వగుటంజేసి చేయవలె నని హెచ్చరించె నని గ్రహించునది.

చ. తెలతెలవాఱ మౌననియతి న్నదికిం జని తీర్థమాడి ని
ర్మలవసనంబు గట్టి నవరత్నవిభూషణము ల్ధరించి మైఁ
గలప మలంది క్రొమ్ముడినిఁ గమ్మవిరు ల్సవరించి యుత్తమా
మలకును నాత్మభర్తకు నమస్కృతి సేసి తదీయసమ్మతిన్. 56

టీ. తెలతెలవాఱన్ = తూర్పు తెలతెల నగుచుండ; అనఁగా నుషఃకాలమున ననుట. మౌననియతిన్ = మాటలాడకుండుట యను నియమముతోడ; మౌనముతోడ ననుట. నదికిన్, చని, తీర్థమాడి=స్నానమొనర్చి (తీర్థము = జలమునందు, ఆడి=మునిఁగి) నిర్మలవసనంబున్=శుభ్రవస్త్రమును, కట్టి, నవరత్నవిభూషణముల్ = తొమ్మిదిజాతుల రత్నములచేనైన యలంకారములను; ధరించి, లేదా నూతనరత్నాలంకారములను ధరించియైన ననిచెప్ప నగును. మైన్=శరీరమున, కలపము=అంగరాగము; అనఁగాఁ జందనాదు లనుట. అలంది = పూసికొని, క్రొమ్ముడిని = క్రొత్తయైన శిరోజముల ముడియందు, కమ్మవిరుల్=పరిమళించు పుష్పములు, సవరించి = కూర్చి; అనఁగా ముడిచికొని యనుట. అత్తమామలకున్, ఆత్మభర్తకున్ = తనమగనికిని, నమస్కృతి, చేసి, తదీయసమ్మతిన్= వారియంగీకారముచే; తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. శ్రుతులును, స్మృతులును పత్యనుమతి నందక భార్య యే వ్రతమును జేయరా దనియు, నట్లు చేసిన నది విఫల మగు ననియుఁ బల్కును గాన, నిందుఁ బతియనుజ్ఞ నందవలె నని కవి పల్కినాఁ డని యెఱ్ఱవలెను.

చ. కువలయనేత్ర ! తొంటితనకోపము గర్వము మత్సరంబు మా
ని వినయమును బ్రమోదమును నిండి తొలంకెడు నెమ్మనంబున

న్సవతులయిండ్లకెల్లఁ దొలునాఁడు క్రమంబున నేఁగి తద్వ్రతో
త్సవమున కామతించి యతిసంభ్రమలీలలఁ దోడితేఁ దగున్. 57

టీ. కువలయనేత్ర=కలువకంటీ! తొంటితనకోపమున్ = పూర్వమునఁగల తన కోపమును, గర్వమున్, మత్సరంబున్=మాత్సర్యమును, మాని=విడిచి, వినయమున్ = అణఁకువయు, ప్రమోదమున్=సంతోషమును, నిండి, తొలంకెడు = ఒలుకుచున్న, నెమ్మనంబునన్=నిండుమదితో, తొలునాఁడు=పూర్వదినమున, సవతులయిండ్లకెల్లన్ = సపత్నీగృహములకెల్లను, క్రమంబునన్ = పిన్న పెద్ద వరుస ననుసరించి, ఏఁగి, తద్వ్రతోత్సవమునకున్=ఆవ్రతోత్సవమునకై, ఆమతించి = ఆహ్వానించి, పిలిచి యనుట. అతి సంభ్రమలీలలన్ - అత్యంతోత్సాహవిలాసములతో ననుట. తోడితేన్ = తీసికొని వచ్చుట, తగును.

విశే. ఈవిధానము సత్యాగర్వపరిహారార్థ మని యెన్నవలెను.

చ. దినదిన మట్లు తత్పరమతిం బదివేవురు పేరఁటాండ్ర క
ర్చన లొనరించి సారఘనసారసుగంధములు న్విచిత్రనూ
తనపటవస్త్రభూషణవితానము లిచ్చుచు వేడ్కఁ జైత్ర శు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వ్రతం బొనరించినయంతమీఁదటన్. 58

టీ. దినదినము=ప్రతిదినము, అట్లు=ఆరీతిగ, పదివేవురు పేరఁటాండ్రకున్ = పదివేలమందియైన ముత్తైదువలకు, అర్చనలు=పూజలు, ఒనరించి=చేసి, సారఘనసార సుగంధములున్=శ్రేష్ఠమైన పచ్చకప్పురమును బరిమళద్రవ్యములును, విచిత్రనూతన పటవస్త్రభూషణవితానములు = విచిత్రములైన క్రొత్తపట్టుబట్టలయు నలంకారము లయు సమూహములను, ఇచ్చుచున్, వేడ్కన్ = సంతోషముతో, చైత్రశుద్ధనవమి యాదిగాన్ = చైత్రమాసశుక్లపక్షనవమి మొదలుగా, నెల=మాసము, వ్రతంబు, ఒన రించిన యంతమీఁదటన్ = చేసినపిదప; తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్శుభాకారు శా
స్త్రరహస్యజ్ఞు విశిష్టవంశజుఁ బ్రశాంతస్వాంతు సుదద్ధయా
పరతంత్రు న్విదితాత్ము భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరళాక్షీ! నియమింపఁగాఁ దగు వ్రతోద్వాసక్రియావేళకున్. 59

టీ. తరళాక్షీ=చపలాక్షీ! పరమాచారధురీణున్=ఉత్కృష్టమైన వేదవిహిత ధర్మానుష్ఠానముయొక్క భారమును వహించునట్టివానిని; అనఁగా వేదవిహిత మగు ధర్మ ములఁ దప్పక యాచరించువాని ననుట. అధ్యయనసంపన్నున్ = వేదాధ్యయనముతోఁ

గూడినవానిని; అనఁగాఁ జక్కఁగా వేదవేదాంగములఁ జదివికొన్నవాని ననుట. శుభాకారుఁ=దర్శనీయ మైన యాకారము గలవానిని; అనఁగా నంగవైకల్యము లేని వాని ననుట. అంగవైకల్యము గలవాఁడు దానయోగ్యుఁడు కాఁ డని భావము. శాస్త్రరహస్యజ్ఞుఁ=ఎల్లశాస్త్రముల రహస్యము నెఱింగినవానిని; అనఁగా సత్కార్యప్రవృత్తియు నసత్కార్యనివృత్తియుం జేయు శాస్త్రములమర్మముల నెఱింగినవానిని ననుట. విశిష్టవంశజుఁ = ఉత్కృష్టశిష్టవంశమునఁ బుట్టినవానిని; అనఁగా వేదవిహితధర్మములం జేయుచుఁ దన్మార్గమును వీడక వర్తించు నుత్తమవంశమునఁ బుట్టినవాని ననుట. ప్రశాంతస్వాంతుఁ=మిగుల శాంతమైన మదిగలవానిని; అనఁగాఁ గామక్రోధాదులఁ గలుషితము గాని మదిగలవాని ననుట. ఉద్యద్దయాపరతంత్రుఁ = ఉదయించుదయ కధీనుఁడైనవానిని; అనఁగా నెంతయు దయాళువైనవాని ననుట. విదితాత్ముఁ = తెలియఁబడిన బ్రహ్మజ్ఞానముగలవానిని; అనఁగా బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్ను ననుట. భూసురవరుఁ=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని, పైని పేర్కొనిన లక్షణములు గలవాఁడే బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁ డని పించుకొను నని భావము. ప్రార్థించి = వేఁడి, వ్రతోద్వాసక్రియావేళకుఁ = వ్రతపరిసమాప్తివ్యాపారకాలమునకు; ఉద్యాపనము చేయుసమయమున కనుట. ఆచార్యుఁగాఁ=గురువుగా; అనఁగా వ్రతతంత్రమునందలి యాయాక్రియల నుపదేశించుట కును, అందాయాదానాదులఁ బ్రతిగ్రహించుటకును దగుబ్రహ్మగా ననుట. నియమింపఁగాఁ=ఏర్పఱుపఁగా, తగును; నియమింపవలె ననుట.

శా. ఆరీతి న్నియమించి యావలయు మాద్యద్దంతి వాహావళు
ల్నారీరత్నచయం బనర్ఘనవరత్నశ్రేణిగోభూపరీ
వారంబు ల్ధనధాన్యసంతతి రసవ్రాతంబుఁ గర్పూరక
స్తూరీసంకుమదాగురుక్రముకరాసు ల్కోటిసంఖ్యాకముల్. 60

టి. ఆరీతిఁ=పైని చెప్పినచొప్పున, నియమించి, మాద్యద్దంతివాహావళుల్ = మదించిన యేనుఁగులయు గుఱ్ఱములయు సమూహములను, నారీరత్నచయంబు=స్త్రీరత్న సమూహమును, అనర్ఘ...వారంబుల్-అనర్ఘ=అమూల్యములైన, నవరత్న = తొమ్మిది జాతుల రత్నములయొక్క; లేక క్రొత్తరత్నముల, శ్రేణి=పంక్తియుఁ, గో = ఆవులు, భూ = భూమి, పరీవారంబుల్ = పరిచారకులును, ధనధాన్యసంతతి = ధనధాన్యముల సమూహమును, రసవ్రాతంబుఁ=ద్రవద్రవ్యములసమూహమును; అనఁగా నేయి తేనె మొదలగువాని ననుట. కర్పూర...క్రముకరాసుల్-కర్పూర=కర్పూరము, కస్తూరీ = కస్తూరి, సంకుమద=జవాది, అగురు, క్రముక = పోక (వీనియొక్క), రాసుల్ =

కుప్పలు, కోటిసంఖ్యాకముల్ = కోటిలెక్కగలవానిని; కోట్లకొలది యనుట. ఈ + వలయున్ = ఒసంగవలెను.

శా. ఏతద్వస్తు సదక్షిణాకముగ నాత్మేశు స్సురానోకహా
న్వీతుంగాఁ దగ ధారవోసి ద్విజుఁ డేయేయర్థము ల్వేఁడినం
జేతఃప్రీతిగ నిచ్చి క్రమ్మఱఁ బతిం జేకొంట యుక్తంబు వి
ఖ్యాతం బై తనరారు నీవ్రతము సాకల్యంబుగాఁ జేసినన్. 61

టీ. ఏతద్వస్తు = ఈవస్తుసమూహము; జాత్యేకవచనము. సదక్షిణాకముగన్ = దక్షిణతోఁ గూడుకొనునట్లుగా; అనఁగా వానికి దక్షిణగా ననుట. ఆత్మేశున్ = తన ప్రాణనాథుని; భర్త ననుట. సురానోకహాన్వీతుంగాన్ = కల్పవృక్షముతోఁ గూడిన వానినిగా; అనఁగాఁ గల్పవృక్షముతోఁ గూర్చి యనుట. తగన్ = ఉచితమగునట్లుగా, ధారవోసి = ఉదకధారతో దత్తముచేసి, ద్విజుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు, ఏయేయర్థముల్ = ఏయే పదార్థములను, వేఁడినన్ = కోరినను, చేతఃప్రీతిగన్ = మదికి సంతోషము గల్గు నట్లుగా, ఇచ్చి; అనఁగా దానముపట్టిన యాచార్యుఁ డేమి కావలె నన్న నవ్వాని నిచ్చి వాని మనస్సును సంతోషపెట్టి యనుట, క్రమ్మఱన్ = మఱల, పతిన్ = భర్తను, చేకొంట = పరిగ్రహించుట, యుక్తంబు = అర్హము. ఈవ్రతము, విఖ్యాతంబై = ప్రసిద్ధమై, తన రారున్ = ఒప్పును; ప్రసిద్ధముగా నున్నదానినే చెప్పితిని గాని లేనిదానిఁ జెప్పలే దనుట. ప్రాణనాథుని సురభూజముతో ధారవోయుపద్ధతి కల్పిత మనుకొనునేమో యని యీమాట యిచ్చోఁ గూర్పవలసివచ్చెను. సాకల్యంబుగాన్ = సంపూర్ణముగా; కొఱంతలేక యనుట, చేసినన్ = చేసినచో; తరువాతిపద్యముతో డ నన్వయము.

క. ధనకనకవస్తుసమితియుఁ
దనయసమృద్ధియును గల్గి తానుం బతియున్
మనమున నఱగొఱ లెఱుఁగక
యనితరసులభైకసుఖము లందుదు రనుచున్. 62

టీ. ఇందువ్రతమువలని ఫలము చేర్కొనఁబడుచున్నది.—ధనకనకవస్తుసమితి యున్ = ధనము బంగారము వివిధవస్తువులు వీనిసమూహములు, తనయసమృద్ధియును = పుత్రసమృద్ధియు, కల్గి, తానున్, పతియున్, మనమునన్ = మదిని, అఱగొఱలు = అఱ మఱలు; కొఱంతలు, ఎఱుఁగక = లేక, అనితరసులభైకముల్ = ఇతరులకుఁ బొంద రాని ముఖ్యములైన సుఖములను, అందుదురు = పొందుదురు. అనుచున్.

భా. వ్రతమాచరించిన వనిత ధనధాన్యాది వస్తుసమృద్ధియుఁ, బుత్రసమృద్ధియుఁ గల్గి, పొచ్చెముకాని పతిప్రేమకుఁ దావలమై, యనన్యదుర్లభము లగు సుఖములం బొందు నని భావము.

పుణ్యకవ్రతము

క. నారదుఁడు పుణ్యకవ్రత,మారూఢిగ నెఱుఁగఁ జెప్ప నవహితమతియై
కోరిక లిగురొత్తఁగఁ ద,త్ప్రారంభ మొనర్చె సత్య ధవునియనుజ్ఞన్.

టీ. నారదుఁడు; పుణ్యకవ్రతము, ఆరూఢిగన్ = ప్రసిద్ధముగ, నెఱుఁగన్ = తెలియునట్లుగ, చెప్పన్, అవహితమతియై=సావధానబుద్ధిగలదై, కోరికలు = వాంఛలు, ఇగురొత్తఁగన్ = పల్లవింపఁగా, సత్య = సత్యభామ, ధవునియనుజ్ఞన్ = భర్తయగు శ్రీకృష్ణుని సెలవుచే, తత్ప్రారంభము=ఆపుణ్యకవ్రతప్రారంభము, ఒనర్చెన్=చేసెను.

విశే. నారదుఁడు పతిసెలవునందవలె నని తెల్పెను గాన సత్య శ్రీకృష్ణనుజ్ఞం బడసె నని గ్రహించునది.

సీ. యదువృష్ణికుకురభోజాంధకాదికముగా
*నాత్మీయమైనట్టి యాప్తగణము
సంబంధులైనభీష్మకసుహోత్రాదులు
పదియాఱువేలభూపతులకులము
పాండవకౌరవపాంచాలు రాదిగాఁ
బరమహితంబైనబంధుసమితి
నందాదిగోపాలబృందంబు మఱియును
నెయ్యులై వర్తించునృపచయంబు
తే. వారివారలచుట్టము లార్వురిసఖులు
గా జగంబునఁ గల్గినరాజలోక
మెంత యంతయు సకుటుంబ మేఁగుదెంచెఁ
బుణ్యకాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకు. 64

టీ. యదు వృష్ణి కుకుర భోజాంధకాదికముగాన్ = యాదవులు, వృష్ణులు, కుకురులు, భోజులు, అంధకులు మొదలుగా; పైని పేర్కొనినవారలు యదువంశములోని యాయాతెగలకు సంబంధించినవా రనుట. ఆత్మీయమైనట్టి = తనసంబంధమైన; ఆప్తగణము=ఆప్తులసమూహము, సంబంధులైన = వివాహాది సంబంధముగలవారైన;

* నాత్మకీయంబైన.

అనఁగా వియ్యము నందినవా రనుట. భీష్మకమహీశాదులు=భీష్మకుఁడు మొదలగు రాజులును; భీష్మకుఁడు రుక్మిణితండ్రి. పదియాఱువేల భూపతులకులముఁ = పదియాఱువేల రాజులసమూహమును; వీరు శ్రీకృష్ణుని పదియాఱువేల పట్టపుదేవేరులతండ్రులు, పాండవ కౌరవ పాంచాలురు = పాండవులు, కౌరవులు, పాంచాలురు, ఆదిగాఁ = మొదలుగా, పరమహితంబైన = మిగులనిష్టమైన, బంధుసమితి=చుట్టాలగుంపు; పాండవులును కౌరవులును శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకొడుకులు గాన, సహజమిత్రులు మేనత్త కొడుకులు, సహజశత్రువు లన్నదమ్ములబిడ్డ లను న్యాయము ననుసరించి వారు పరమ హితు లనుట. ఆపాండవులకు కూఁతు నిచ్చిన వియ్యపువా రగుటఁ బాంచాలురు (ద్రుపదుని కొడుకులు మొదలగువారు) నాప్తులే యగుదురు. నందాది గోపాలబృందంబుఁ= నందుఁడు మొదలైన గోపాలసమూహమును, మఱియును, నెయ్యురై = మిత్రులై, వర్తించు=ప్రవర్తించునట్టి, నృపచయంబుఁ = రాజసమూహమును, వారివారలచుట్టముల్=ఆయావారికి బంధువులును, వారిసఖులుఁ=ఆయాదారలమిత్రులును, కాఁ = అగునట్లు, జగంబునఁ=లోకమున, కల్గిన=ఉన్న, రాజలోకంబు=రాజసమూహము, ఎంత=ఎంతకలదో, అంతయుఁ=సర్వమును, సకుటుంబము = కుటుంబముతోఁగూడ, పుణ్యకాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకుఁ=పుణ్యక మను పేరుగల వ్రతముయొక్క యుత్సవముయొక్క యభివృద్ధికై, ఏఁగుదెంచెఁ=వచ్చెను. పైని పేర్కొన్నవారెల్లను భార్యలతోడను, బంధువులతోడను, మిత్రులతోడను నేతెంచి రని భావము.

వ్యా—విశే.ఇందు వచ్చినవారిని పేర్కొనుటలోఁ గలక్రమ మతిహృద్యము, నెయ్యము. ప్ర. స్నేహము.

క. నగముల నదులఁ బయోధుల
దిగంతములఁ గాననముల దీవుల మఱియుం
దగునెడలఁ బుణ్యకవ్రత
జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్. 65

టీ. పుణ్యకవ్రతజగదుత్సవమునకుఁ = పుణ్యకవ్రత మను లోకోత్సవమునకు, నగములఁ=కొండలనుండియు, నదులఁ=ఏఱులనుండియు, పయోధులఁ = సముద్రములనుండియు, దిగంతములఁ = దిక్కూలములనుండియు, కాననములఁ = అడవులనుండియు, దీవులఁ=ద్వీపములనుండియు, మఱియుఁ, తగునెడలఁ = తగినతావులనుండియు, సంభారంబుల్=సామగ్రులు, వచ్చెఁ; అనఁగా వానినుండి కొనివచ్చి రని భావము.

వ్యా - విశే. దీవి. ప్ర. ద్వీపమ్.

తే. ఆసురహరునాజ్ఞ రైవతకాద్రిప్రాంత
విస్మయము గాఁగ నిర్మించె విశ్వకర్మ
యాత్మనిర్మాణచాతురి కవధి గాఁగ
మణిమయోజ్జ్వల మగుదానమంటపంబు. 66

టీ. విశ్వకర్మ = దేవశిల్పి, అసురహరునాజ్ఞన్ = శ్రీకృష్ణునియాజ్ఞచే, రైవతకాద్రిప్రాంతన్ = రైవతకపర్వతసమీపమున, విస్మయము కాఁగన్ = ఆశ్చర్యకరముగా, ఆత్మనిర్మాణచాతురికిన్ = తనసృష్టినైపుణ్యమునకు, అవధి = హద్దు, కాఁగన్ = అగునట్లుగా; అనఁగా నింత కెక్కుడుగా నొండు నిర్మింప వీలులేనియట్లనుట. తన నిర్మాణనైపుణి కిది పరమావధిగాఁ జేసె నని భావము. మణిమయోజ్జ్వలమగు = మణిప్రచురమగుటచేఁ బ్రకాశించు, దానమంటపంబున్ = దానముచేయునపు డుండఁదగిన మంటపమును, నిర్మించెన్ = సృజించెను.

సీ. చూడ్కికి ప్రేఁక మై సురవిమానములచే
గగనమార్గం బెల్లఁ గ్రందుకొనియె
మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచే
దిగ్భిత్తు లధికచిత్రితము లయ్యె
నాహూతు లైనమహామునీశ్వరులచేఁ
బొడవడ దయ్యె భూభువనతలము
సందర్శనాయాతజనభరంబునఁ గ్రింద
భుగ్నస్ఫుటుం డయ్యెభుజగభర్త
తే. సమయబహుముఖముఖరతూర్యములవలనఁ
బ్రహ్మాండంబు ఘోషసంభరిత మయ్యె
సకలలోకమహాశ్చర్యజనక మయిన
పుణ్యకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను. 67

టీ. సకలలోక మహాశ్చర్యజనక మైన = ఎల్లప్రజలకు మిగుల నాశ్చర్యమును గలుగఁజేయునట్టి, పుణ్యకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను = పుణ్యక మను పేరుగల గొప్పయుత్సవముయొక్క యభివృద్ధియందు, చూడ్కికిన్ = దృష్టికి, ప్రేఁక మై = భారమై, సురవిమానములచేన్ = దేవతల విమానములచే, గగనమార్గం బెల్లన్ = ఆకాశమార్గమంతయు, క్రందుకొనియెన్ = క్రిక్కిఱిసెను; విమానములపై నుండి సురలెల్లరు నుత్సవముం దిలకించుచుండి రని భావము. మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచేన్ = రాజ

శ్రేష్ఠుల కిరీటముల కొనల నుండు మాణిక్యముల చేత, దిగ్భిత్తులు=దిక్కు లనుగోడలు; ది క్కటము లనుట. అధికచిత్రితములు = మిగుల చిత్ర వర్ణము గలవిగాఁ జేయఁబడినవి, అయ్యెన్; లెక్కకు మిక్కిలిరైన రాజు లేతెంచి రనుట. ఆహూతులైన మహామునీశ్వరులచేన్=పిలువఁబడిన మహర్షులచేతను, భూభువనతలము = భూలోకప్రదేశము, పాదపదదయ్యెన్=అగపడదయ్యెను; మహామునీశు లసంఖ్యాకు లేతెంచి రనుట. సందర్శనాయాతజనభరంబునన్=చూచుటకు వచ్చిన జనులబరువుచే, భుజగభర్త=శేషుఁడు, భుగ్నస్ఫటుండు = వంగినపడగ గలవాఁడు, అయ్యెన్; భువిని మోయు శేషునితల జన భారమును వహింపఁజాలక వంగె ననుట. అనఁగాఁ బ్రజ లసంఖ్యాకు లుత్సవముం జూడవచ్చి రనుట. సమయబహుముఖముఖరతూర్యములవలనన్ = ఆయుత్సవసమయమున నానాప్రకారముగ ధ్వని చేయు మంగళవాద్యములవలన, పద్మజాండంబు = బ్రహ్మాండము, ఘోషసంభరితము=ధ్వనితోఁ బూర్ణమైనది, అయ్యెన్; అనఁగా వివిధ వాద్యములు నయ్యుత్సవమున మ్రోగింపఁబడె ననుట.

ఉ. దానవభేది సత్యయును దాను యథోచితవృత్తి మంగళ
స్నాన మొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్ఘరత్నభూ
షానివహంబు పూని హరిచందనచర్చ వహించి వృద్ధస
భ్యానుమతి న్సులగ్నమున నావ్రతదీక్ష వహించె నయ్యెడన్. 63

టీ. దానవభేది=శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యయును, తానున్, యథోచితవృత్తిన్ = యథార్హమైనవర్తనముతో; అనఁగా నపు డె ట్లొనర్పవలెనో య ట్లనుట. మంగళస్నానము=వ్రతదీక్షకుఁ బూర్వమునఁ జేయుస్నానమును, ఒనర్చి=చేసి, శుభ్రవసనంబులు= ధౌతవస్త్రములను, కట్టి; వ్రతాదుల ధౌతవస్త్రధారణ మవశ్యకర్తవ్యము. అనర్ఘరత్నభూషానివహంబున్=అమూల్యములైన రత్నాలంకారముల సమూహమును, పూని = తాల్చి, హరిచందనచర్చ=హరిచందనపుఁబూఁతను, వహించి. పూసికొని యనుట. వృద్ధసభ్యానుమతిన్=వృద్ధులగు సభాసదుల యంగీకారముచే, అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, సులగ్నమునన్=మంచిలగ్నమునందు; ఆవ్రతదీక్షన్, వహించెన్.

క. వ్రతకల్పోచితదాన, ప్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిలపరిషదనుజ్ఞం
గృతనిశ్చయుఁ డై సవినయ, నతిచే సమ్మతిలఁ జేసి నారదమౌనిన్. 64

టీ. వ్రతకల్పోచిత... ర్థముగన్-వ్రతకల్ప = వ్రతవిధానమునకు, ఉచిత = తగిన, దాన = దానమును; ప్రతిగ్రహార్థముగన్ = పుచ్చుకొనుటకుఁగాను, నిఖిలపరిష

దనుజ్ఞన్=సమస్తమైన సభయొక్క సమ్మతిచే, కృతనిశ్చయుఁడై=చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవాఁడై, కర్త దానవభేది. సవినయనతిచేన్ = అడఁకువతోఁ గూడిన నమస్కారముచే, నారదమౌనిన్, సమ్మతిలన్=అంగీకరించునట్లుగా, చేసి = ఒనర్చి; తరువాతివాద్యముతో నన్వయము.

సీ. మదవతీకరము క్తమణికుంభసంభృత
సౌరభోదకముల జలకమార్చి
హిమధామకిరణవిభ్రమవిడంబకశుభ్ర
కౌశేయయుగళంబు గట్ట నిచ్చి
ఘనసార మృగమదగంధబంధుర మైన
గంధసారము మేనఁ గలయ నలఁది
విసృమరపరిమళ ప్రసవమాల్యంబులు
ఘనజటాజూటంబు మునుఁగఁ జుట్టి
తే. లలితమణిమయభూషణావళులు దొడిగి
యిష్టరాజోపచారసంతుష్టుఁ జేసి
ఋత్విజులఁ గాఁగ ధౌమ్యాదిఋషుల నిలిపి
వారిఁ బూజించె సకలోత్సవంబు మెఱయ. 70

టీ. మదవతీ......దకములన్ - మదవతీ = యువతులయొక్క, కర=చేతుల నుండి, ముక్త=విడువఁబడిన, మణికుంభసంభృత = మణికలశములందు, నిండిన, సౌరభోదకములన్=సుగంధజలముచే, జలకమార్చి=స్నానముచేయించి, హిమధామ...... యుగళంబున్-హిమధామ = చంద్రునియొక్క, కిరణ=కిరణములయొక్క, విభ్రమ = విలాసములను, విడంబక = అనుకరించునట్టి, శుభ్ర = తెల్లని, కౌశేయయుగళంబు = దుకూలద్వయమును, కట్టన్ = కట్టుకొనుటకు, ఇచ్చి; చంద్రకిరణములంబోలి తళతళ మెఱయు పట్టుబట్టల రెండింటిని గట్టుకొనుట కిచ్చి రనుట. ఘనసార......బంధురము-ఘనసార=కర్పూరము, మృగమద=కస్తూరి (వీనియొక్క), గంధ = పరిమళముచే, బంధురము=పూర్ణము, ఐన, గంధసారమున్ = చందనమును, మేనన్ = శరీరమున, కలయన్=అంతటను, అలఁది=రాఁచి; అనఁగాఁ గర్పూరమును కస్తూరిని చేర్చిన చందనమును శరీరమునకుఁ బూసి రనుట. విసృమర......మాల్యంబులు-విసృమర = వ్యాపించునట్టి, పరిమళ = సుగంధముగల, ప్రసవమాల్యంబులు = పుష్పమాలలను, ఘన జటా

జూటంబు = గొప్ప దగుజటలగుంపు, మునుఁగన్ = నిండునట్లుగా, చుట్టి; జటాజూట మగపడనియట్లు పరిమళించు పూలదండలను జుట్టి రనుట. లలితమణిమయభూషణావళులు = సొగసైన రత్నాలంకారముల సమూహమును, తొడిగి, ఇష్టరాజోపచార సంతుష్టున్-ఇష్టరాజోపచార=ఇష్టము లగురాజున కొనర్చు నుపచారములవంటి యుపచారములచే, సంతుష్టున్ = సంతోషించినవానినిగా, చేసి; నారదు ననుట. ఋత్విజులన్ = వ్రతముచేయించువారు, కాఁగన్ = అగునట్లు, ధౌమ్యాదిఋషులన్ = ధౌమ్యుఁడు మొదలుగాఁగల ఋషులను, నిలిపి, వారిన్, పూజించెన్ = అర్చించెను, సకలోత్సవంబు = సంపూర్ణమగు నుత్సవము, మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లుగా; తరువాతి పద్యముతోడ నన్వయము.

శా. భద్రేభంబులమీఁద నెక్కి వెనుకం బ్రద్యుమ్నశైనేయసౌ
భద్రాదు ల్చన ధర్మజప్రముఖభూపశ్రేణితో శౌరి తూ
ర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు లుప్పతిలఁ జేర న్వచ్చె సంపన్ననా
నాద్రవ్యం బగుదానమంటపము నంత న్సంభృతానందుఁడై. 71

టీ. భద్రేభంబులమీఁదన్=మంగళగజములపైని, ఎక్కి, వెనుకన్, ప్రద్యుమ్నశైనేయసౌభద్రాదుల్ = ప్రద్యుమ్నుఁడు, సాత్యకి, సుభద్రకొడు కభిమన్యుఁడు మొదలగువారు, చనన్, ధర్మజప్రముఖభూపశ్రేణితోన్ = ధర్మరాజు మొదలగు రాజుల పంక్తితో, శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, తూర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు = మంగళవాద్యముల మిగుల దీర్ఘములైన చప్పుడులు, ఉప్పతిలన్ = ఒప్పుచుండఁగా, సంపన్ననానాద్రవ్యంబు = ఒప్పియున్న వివిధపదార్థములు గల, దానమంటపమున్, అంతన్, సంభృతానందుఁడై= నిండిన సంతోషముగలవాఁడై, చేరన్+వచ్చెన్ = సమీపించెను.

వి. శే. దీర్ఘశబ్దముపై తమప్ ప్రత్యయము చేయఁగాఁ గల్గినరూపము ద్రాఘిష్ఠ.

ఉ. ద్రోవదియు న్సుభద్రయును దోఁ జనుదే విభవాగతాన్యపృ
థ్వీవరకామినీమణులు వేడ్క భజింపఁగ సత్యభామ ము
క్తావినిబద్ధపంజరయుతం బగుపల్లకి యెక్కి వచ్చె వృ
ద్ధావిసరంబు మున్నుగ వ్రతప్రతిపాదనసావధాన యై. 72

టీ. ద్రోవదియున్ = ద్రౌపదియును, సుభద్రయును, తోన్ = తనతోడ, చనుదేన్ = రాఁగా, విభవాగతాన్యపృథ్వీవరకామినీమణులు = వ్రతవైభవమును జూడ వచ్చిన యితరరాజశ్రేష్ఠులయువతీరత్నములు; ఇతరరాజులభార్య లనుట. వేడ్కన్ = సంతోషముతో, భజింపఁగన్ = సేవింపఁగా, సత్యభామ, ముక్తావినిబద్ధపంజరయుతంబగు = మంచిముత్తెములచేఁ జేయఁబడిన యాచ్ఛాదనముతోఁ గూడిన దైన, పల్లకిన్,

ఎక్కి, వృద్ధావిసరంబు = వృద్ధాంగనాసమూహము, మున్నుగన్ = ముందునడువఁగా, వ్రతప్రతిపాదనసావధాన యై = వ్రతమును జేయుటయం దవహితమైన బుద్ధి కలదై, వచ్చెన్.

వ్రతదానములు

చ. జలరుహపత్రనేత్ర మునిసత్తమవృద్ధసువాసినీజనం
బులు తనువెంట రాఁ జని ప్రమోదముతో వ్రతదానమంటప
స్థలమున నర్చితం బగువదాన్యమహీరుహసార్వభౌమమున్
వలగొని వచ్చి దేవమునివర్యున కిచ్చె యథోచితార్చనల్. 73

టీ. జలరుహపత్రనేత్ర = పద్మదళాక్షి యగు సత్యభామ, మునిసత్తమవృద్ధసువాసినీజనంబులు = మునీశుల వృద్ధసుమంగలులు; అనఁగా మునీశులభార్య లనుట. తనువెంటన్ = తనవెంటను, రాన్ = రాఁగా, చని = ఏఁగి, ప్రమోదముతోన్ = సంతోషముతో, వ్రతదానమంటపస్థలమునన్ = వ్రతసంబంధిదానములం జేయ నేర్పఱుపఁబడిన మంటపప్రదేశమున, అర్చితం బగు = పూజిత మైన, వదాన్యమహీరుహసార్వభౌమమున్ = వదాన్యవృక్షచక్రవర్తిని; కల్పకము ననుట. వదాన్య మనఁగా విరివిగ దానము చేయునది; ఈవులమ్రాఁకు, వలగొని = ప్రదక్షిణము చేసి, వచ్చి, దేవమునివర్యునకున్ = సురమునిశ్రేష్ఠునకు నారదునకు, యథోచితార్చనల్ = అర్ఘ్యపూజలు, ఇచ్చెన్; యథోచితముగఁ బూజించె ననుట.

విశే. ఇందు రెండవపాదమున "ప్రమోదముతో" అనుచో "ప్రభుత్వముతో" అని పాఠ మగపడు. ప్రభుత్వముతో ననఁగాఁ బ్రాభవముతో నని యర్థము. ప్రకృతమున సత్య ప్రాభవముమీఱ వచ్చె ననుటకన్నఁ బ్రమోదముతో వచ్చె ననుటయే యుచిత మగుటం జేసియు, నారదుఁడు వ్రతవిధానముం జెప్పునవసరమునఁ దొంటి తన గర్వాదుల విడువవలె నని యుపదేశించుటం జేసియు గర్వసూచక మగు ప్రభుత్వపదమునకన్న ప్రమోదపద మచట నుంటయే సరస మని తోఁచెడి.

చ. సతులు పదాఱువేవురును సంగడి రా వదనాంబుజంబునం
గృతకవికాస మచ్చుపడఁ గృష్ణునిపట్టపుదేవి యిందిరా
ప్రతినిధి రుక్మిణీరమణి రాఁ దగ వౌ నని వచ్చెఁ బుణ్యక
వ్రతము గనుంగొనం గమలరాగమణీశిబికాధిరూఢ యై. 74

టీ. సతులు, పదాఱువేవురును; పదాఱువేలమంది శ్రీకృష్ణునిభార్యలు ననుట. సంగడిన్ = కూడ, రాన్ = రాఁగా; కలసిరాఁగా ననుట. పట్టపురాణి యగుట నీమె వెనుక వారు వచ్చి రని భావము. వదనాంబుజంబునన్ = ముఖపద్మమునందు, కృతక వికాసము = కల్పిత మగు సంతోషము; అనఁగాఁ దెచ్చిపెట్టికొన్న సంతస మనుట. అచ్చుపడన్ = తెల్లముగాఁగ; నాథుఁడు సవతికి వశుఁడై యుంటయు, మఱియు నామెమాట మీఱఁజాలక యెంతయేని కష్టమున కోర్చి యసాధ్య మగు కల్పవృక్షము నామెకు సుసాధ మొనర్చుటయు, రుక్మిణికి సంతసము నొనర్పఁజాలవు. కాని ప్రకృత మామె తనకుఁ గల విచారముం గప్పిపుచ్చి లేనిసంతోషమును దెచ్చిపెట్టుకొని విచారము లేనిదానివోలెఁ బై కగపడుచు నౌదార్యము మీఱ రుక్మిణి వచ్చుచుండె నని భావము. కృష్ణునిపట్టపుదేవి = కృష్ణునిదేవేరి, ఇందరాప్రతినిధి=లక్ష్మీదేవికి బదులైనది; అనఁగా మాఱు లక్ష్మీదేవి యనుట. "రాఘవత్వేఽ భవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేషానపాయినీ" అను నభియుక్తోక్తి ననుసరించియు నీమె లక్ష్మీ ప్రతినిధియే యగు నని భావము. రుక్మిణీరమణి, కర్త. రాన్=వచ్చుట, తగవు = న్యాయము; ఔను, అని; వెళ్లుటయే యుచిత మని యెంచి యనుట. సత్య తనయింటి కేతెంచి పిలుచుటయు, వ్రత ముత్తమ మైన దగుటయు, రుక్మిణిరాకకుఁ గారణము లని భావము. పుణ్యకవ్రతము, కనుంగొనన్ = చూచుటకు, కమలరాగమణీశిబికాధిరూఢయై = పద్మరాగమణివికారమైన పల్లకి నధిష్ఠించినదై, వచ్చెన్.

విశే. తాను రాకున్న తనయసూయ వెల్లడి యగును. మఱియు నందలివిశేషములఁ గన్నార గాంచుట సిద్ధింపదు. కావున రుక్మిణి తన పెద్దతనమును స్థిరముగఁ జేయ నెంచి కృతకవికాసముతో వచ్చె నని గ్రహించునది. మణీశబ్ద మీకారాంత మును గలదు.

వ. అట్టియెడ నమ్మహావ్రతదానోచితంబుగా వేర్వేఱ నేర్పఱింపంబడు సాలంకారధేనుసహస్రంబులు విడువఁబడు నిజవత్సంబులం బిలుచునం భారవంబులవలనం, బ్రత్యేకంబ పర్వతంబులుగాఁ గల్పింపఁబడు కనక రజతతామ్రకాంస్యాదిలోహంబులుం బద్మరాగప్రవాళహారినీలముక్తాకమరకతాదిరత్నంబులుం దిలగోధూమయవవ్రీహిమాషముద్గాది ధాన్యంబులుం గనకనిర్మితచ్ఛత్రచామరశయ్యావ్యజనపాదుకాద్యుపకరణంబులుం గజతురగస్యందనాదివాహనంబులు మొదలుగాఁ గలుగు దానద్రవ్యంబులను సమకూర్చునధికారులసంభ్రమాలాపంబులవలన, నపూర్వమహోత్సవసంతోషితస్వాంతు లగుదిగంతమహీకాంతుల పరస్పరసరససల్లాపంబులవలన, వివిధదేశాగతంబు లగు రాజలోకశుద్ధాంత

వర్గంబుల కెడ గలుగ జడియువేత్రహస్తులతర్జనస్ఫూర్జనంబులవలన, సంయమీశ్వరతిలకంబుల వికస్వరస్వరంబుల నామ్రేడించువేదమంత్ర పఠనంబులవలన, వైభవాలోకనలంపటులై యాకసంబున గుంపులు గొని నిలింపు లగ్గించుసంస్తవరవంబులవలనం, బటహాభేరీ*ఝల్లర్యాది వాదిత్రనాదంబులవలనను, నాసమయం బభ్యర్ణపూర్ణచంద్రోదయ ఘూర్ణమానార్ణవంబునుం గ్రేణిసేయుచుండె నట్టియెడఁ దత్కల కలంబు వినివారించి నారదుండు సత్యభామ కిట్లనియె. 75

టీ. అట్టియెడన్ = ఆసమయమున, అమ్మహావ్రతదానోచితంబుగాన్ = ఆమహా వ్రతముయొక్క దానమునకుఁ దగునట్లుగా, వేర్వేఱన్ = వేర్వేఱుగాన్, ఏర్పఱింపం బడు = ఏర్పఱుపఁబడ్డ, సాలంకారధేనుసహస్రంబులు = అలంకృతములైన వేలకొలఁది గోవులు, విడువడు = తమ్ము విడిచి తిరుగు, నిజవత్సంబులన్ = తమదూడలను, పిలుచు, అంభారవంబులవలనన్ = అంభా యను ధ్వనులవలనను, ప్రత్యేకంబ = వేర్వేఱ, పర్వ తంబులుగాన్ = కొండలుగా, కల్పింపఁబడు = కల్పింపఁబడినట్టి, కనక...లోహం బులన్-కనక = బంగారము, రజత=వెండి, తామ్ర = రాగి, కాంస్య = కంచు, ఆది = మొదలైన, లోహంబులన్, పద్మరాగ...రత్నంబులన్ - పద్మరాగ = పద్మరాగము, ప్రవాళ=పగడము, హరినీల = ఇంద్రనీలము, మౌక్తిక = మంచిముత్యము, మరకత = పచ్చ, ఆది = మొదలైన, రత్నంబులన్, తిల...ధాన్యంబులన్ - తిల = నూవులు, గోధూమ=గోధుమలు, యవ=యవలు, వ్రీహి = వడ్లు, మాష = మినుములు, ముద్గ = పెసలు, ఆది = మొదలైన, ధాన్యంబులన్, కనక...కరణంబులన్-కనక = బంగార ముచే, నిర్మిత = చేయఁబడిన, ఛత్ర=గొడుగులు, చామర = వింజామరలు, శయ్యా = పఱుపులు మంచములు, వ్యంజన=విసనకఱ్ఱలు, పాదుకా=పావలు, ఆది=మొదలగు, ఉప కరణంబులన్ = సామగ్రులును, గజ...వాహనంబులు - గజ = ఏనుఁగులు, తురగ = గుఱ్ఱములు, స్యందన = రథములు, ఆది = మొదలైన, వాహనంబులు, మొదలుగాన్, కలుగు, దానద్రవ్యంబులను=దానోచితపదార్థములను, సమకూర్చు = సిద్ధము సేయునట్టి, అధికారుల సంభ్రమాలాపంబులవలనన్ = అధికారులయొక్క త్వరతో నొప్పుమాటల వలనను, అపూర్వమహోత్సవసంతోషితస్వాంతు లగు = ఇదివఱ కెన్నఁడు నెఱుంగని మహోత్సవముచే నానందింపఁబడిన మదిగలవా రగు, దిగంతమహీకాంతుల పరస్పర సరససల్లాపంబులవలనన్ = దిగంతాధిపతులయొక్క యన్యోన్యసరసవాక్యములవలనను, వివిధదేశాగతంబు లగు రాజలోకశుద్ధాంతవర్గంబులకున్ = వివిధములైన దేశములనుండి

* ఝల్లరీశంఖతుత్తుంభికాదివాదిత్ర; ఝల్లరీశంఖదుందుభ్యాదివాదిత్ర.

వచ్చిన రాజభార్యల సమూహమునకు, ఎడగలుగన్ = అవకాశము గలుగునట్లు; దారి యగున ట్లనుట. జడియు = తొలఁగఁజేయు, వేత్రహస్తులతర్జనస్ఫూర్జనంబులవలనన్ = బెత్తములు చేతఁబట్టినవారియొక్క బెదరింపు టఱపులవలనను, సంయమీశ్వరతిలకంబుల వికస్వరస్వరంబులన్ = మునిశ్రేష్ఠులయొక్క రేఁగినధ్వనులచే, ఆమ్రేడించు = ప్రతిధ్వనించునట్టి, వేదమంత్రపఠనంబులవలనన్ = వేదమంత్రపాఠములవలనను, వైభవాలోకనలంపటులై = ప్రతోత్సవముం జూడ నాసక్తులై, ఆకసంబునన్ = ఆకాశమున, గుంపులు కొని=గుమిగాఁ జేరి, నిలింపులు=దేవతలు, అగ్గించు = కొనియాడునట్టి, సంస్తవరవంబులవలనన్ = నుతుల శబ్దములవలనను, పటహ...నాదంబులవలనన్ - పటహ=డప్పులు, భేరీ=డోలులు, ఝల్లరీ = ఖంజరి, ఆది=మొదలగు, వాదిత్ర = వాద్యములయొక్క, నాదంబులవలనన్ = ధ్వనులవలనను, ఆసమయంబు, అభ్యర్ణ...ర్ణవంబునన్-అభ్యర్ణ = సమీపమున నైన, పూర్ణచంద్రోదయ=పూర్ణచంద్రునియుదయముచే ఘూర్ణమాన = సంక్షోభించు, అర్ణవంబునన్ = సముద్రమును, క్రేణి సేయుచుండెన్ = పరిహసించుచుండెను. అట్టియెడన్ = ఆసమయమున, తత్కలకలంబున్ = ఆ కలకల ధ్వనిని, వినివారించి = వారించి, నారదుండు, సత్యభామకున్, ఇట్లు = ఈరీతిగ, అనియెన్.

క. వికచాబ్జనేత్ర! యీపు
ణ్యక వ్రతవిధానమునకు నాథుని ధారో
దకపూర్వ మీవలయు ని
య్యకొలుపుమా యిపుడు యాదవాన్వయతిలకున్. 76

టీ. వికచాబ్జనేత్ర=వికసించిన పద్మములం బోలు కన్నులు గలదాన, ఈపుణ్యకవ్రతవిధానమునకున్ = ఈపుణ్యకవ్రతవిధికై, నాథునిన్ = భర్తను, ధారోదకపూర్వము = దానజలధారాపురస్సరముగ; ధారాపూర్వకముగ ననుట. ఈవలయున్ = ఒసఁగవలెను; ధారాదత్తము చేయవలె ననుట. ఇపుడు, యాదవాన్వయతిలకున్ = యాదవవంశశ్రేష్ఠుని శ్రీకృష్ణుని, ఇయ్యకొలుపుమా = అంగీకరింపఁజేయుమీ; సమ్మతిలఁజేయు మని భావము.

సత్యభామ నారదునకుఁ గృష్ణుని దాన మిచ్చుట

చ. అనవుడు సత్యభామ హృదయంబున లజ్జయు సమ్మదంబునుం
బెనఁగొనఁ బ్రాణవల్లభునిఁ బ్రేమరసాలసవీక్షణంబునం
గనుఁగొని మోము వాంచి మధుకైటభమర్దన! చిత్తగించితే
మునిపతిమాట నావుడును మోవిపయిం జిఱునవ్వు గుల్కఁగన్. 77

టీ. అనవుడున్ = అనినపిదప, సత్యభామ, హృదయంబునన్ = మదియందు, లజ్జయున్ = సిగ్గును; నేను నిన్ను ధారాదత్తము చేయుదు నని పతితోఁ జెప్పుటకుఁ జాలక సిగ్గునందుచున్న దనుట. సమ్మదంబునున్ = సంతోషమును; సవతు లేరికిని లేని స్వామ్యము పతిపైఁ దనకుఁ గల్గెఁగదా యని సంతసమందె ననుట. పెనఁగొనన్ = ఒకటితో నొకటి చుట్టుకొనఁగా, ప్రాణవల్లభునిన్ = ప్రాణనాథుని, ప్రేమరసాలసవీక్షణంబునన్ = ప్రేమరసముచే మందమైన చూపుచే; అనఁగాఁ బ్రేమసూచకమగు మందమగు చూపుచే ననుట. కనుఁగొని = చూచి; ప్రేమయొక్క చూపును బ్రసరింపఁజేయుట పతిని లోఁకువగొనుటకని యెన్నునది. మోమువాంచి = మొగమువంచి; ఇది సిగ్గునకు సూచకము. మధుకైటభమర్దన = మధుకైటభశిక్షకా! శ్రీకృష్ణ! మునిపతిమాటన్ = మునీశునిపల్కును, చిత్తగించితే = అవధరించితివా; వింటివా యనుట. నావుడును = అనినపిదప, మోవిపయిన్ = పెదవిమీఁద, చిఱునవ్వు = చిన్ననవ్వు, ఇగుర్పఁగన్ = ఇగురొత్తఁగా; మొలకెత్తఁగా ననుట. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. 'అనవుడున్, నావుడున్, అనుడును' ఇవి యనుధాత్వానంతర్యార్థకరూపములు.

మ. నవచంద్రాలిక! నీకు నేల యనుమానం బాగమోక్తంబు గా
న విచారింపక ధారవోయు మనిన న్లజ్జాభరాక్రాంతలై
సవతు ల్వాంచిరి వక్త్రపంకరుహము ల్సంబంధిభూపాలక
ప్రవరు ల్నవ్విరి నర్మగర్భితవచఃప్రాగల్భ్య మేపారఁగన్. 78

టీ. నవచంద్రాలిక=విదియచందురుం బోలు నొసలు గలదాన, నీకున్, అనుమానంబు=సందేహము, ఏల = ఎందులకు? ఆగమోక్తంబు కానన్ = శాస్త్రోక్తముగావున, విచారింపక = ఆలోచింపక, ధారవోయుము = ధారాదత్తము చేయుము; ఈ వ్రత విధికి శాస్త్రనియమ మట్లున్నది గాన దీనికి సందేహ మెందుల కని నిపుణముగఁ బల్కె ననుట. నీవు నన్నూరకె ధారవోయఁ దలంప లేదు. నేను నీ కూరకె యట్టి యధికార మీయ లేదు. మన మిర్వుర మాగమమునకు వశుల మని భావము. అనినన్ = అనఁగా, లజ్జాభరాక్రాంతలై = లజ్జాభారముచే నాక్రమింపఁబడినవారై, సవతుల్, వక్త్రపంకరుహముల్ = ముఖపద్మములను, వాంచిరి=వంచిరి; తమ కేరికి నొసంగనిస్వామ్యమును సత్య కొక్కతె కిచ్చినందులకు సవతులు సిగ్గుపడి రనుట. మఱియు సత్య సిగ్గుమాలి యడుగుటకును, నాతఁ డందుల కియ్యకొనుటకును సిగ్గునందిరనియు గ్రహింపనగును. సంబంధి భూపాలకప్రవరుల్ = వియ్యంపువారగు రాజులు; భీష్మకాదు

లనుట. నర్మగర్భితవచః ప్రాగల్భ్యము = పరిహాసములో నున్నమాటల ప్రౌఢత్వము. ఏపారఁగాన్ = అతిశయింపఁగా, నవ్విరి. ఆఁడుదానిమాట మీఱఁజాలక శ్రీకృష్ణుఁడు తన్నామె ధారవోయుట కంగీకరించినందులకు వారికి హాస ముప్పతిలె ననుట.

చ. మునిపతియానతిం జకితముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాణనా
థునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధవాగురానిబం
ధనమును బోనిక్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొనఁ జుట్టి వేడ్కఁ గ
ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణఝణంఝణమంజులదోర్యుగంబునన్. 79

టీ. చకిత...తరలాక్షి-చకిత=భయపడిన, ముగ్ధ = సుందరమైన, మృగీ = ఆఁడు లేడియొక్క, తరల=చంచలములైన, అక్షి=కన్నులవంటి కన్నులు గలది; సత్య యనుట. మునిపతియానతిన్=మునీశుఁ డగు నారదునాజ్ఞచే, కనకాంబరాంచలముతోన్=స్వర్ణవస్త్రాంచలముతోడఁ గూడ, ప్రాణనాథునిన్ = భర్తను, కుసుమాయుధవాగురానిబంధనమును బోని=మన్మథునివలయొక్క కూర్పును బోలినట్టి, క్రొవ్విరులదండన్=క్రొత్తపూవులదండచే, కల్పనగమున్ కూడన్ = కల్పవృక్షములతోఁ గలియునట్లుగా, కంకణ ఝణంఝణమంజులదోర్యుగంబునన్ = కంకణముల ఝణంఝణ ధ్వనులచే నందమైన హస్తద్వంద్వముచే, తగుల్కొనన్ = అంటునట్లుగా, చుట్టెన్; కల్పవృక్షముతోఁ జేర్చి శ్రీకృష్ణుని పూలదండతోఁ గట్టె ననుట.

విశే. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణుఁ డత్తరుణికి వశుఁడై యిట్లు ప్రవర్తించెను గాన నాతని బంధింప నేర్పడినమాలను మన్మథునివలగాఁ గవి చెప్పుట సరసము. పోని - వంటి - అట్టి ఇవి సమానార్థకములు.

తే. పరమమునిమానసాలానబంధనమునఁ
గుదురుపడ కుండ యాదవకుంజరంబు
వికచరాజీవనేత్రచే వేల్పుమ్రానఁ
గమ్మఁబూవులదండచేఁ గట్టువడియె. 80

టీ. పరమముని...బంధనమునన్ - పరమముని=ఉత్కృష్టులగు ఋషులయొక్క, మానస = మనస్సనెడు, ఆలాన = ఏనుఁగుగట్టు కొయ్యయొక్క, బంధనమునన్=కట్టునందు, కుదురుపడకుండు = ఉండనట్టి; నిలువనట్టి యనుట. యాదవకుంజరంబు = యదువంశోద్భవుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁ డను గజము. వికచరాజీవనేత్రచేన్ = వికసించిన పద్మములం బోలు కన్నులు గల సత్యచేత; ఆమెకన్నులవిలాసమునకు లోఁగె నని యభి

ప్రాయము. వేల్పుఁ బ్రూనఁ=కల్పవృక్షమందు, కమ్మఁ బూఁవులదండచేఁ = పరిమళించు పుష్పమాలచేత, కట్టువడియెఁ=బంధింపఁబడెను. నిశ్చల మానసు లగు ఋషులమదికిఁ గూడ నగోచరుఁ డగు భగవానుఁ డొకవనితచేఁ బూలదండ యనుసాధనముచేఁ గల్పవృక్షమునందు బద్ధుఁ డయ్యె నని భావము. అలం. అతిశయోక్తి. రూపకము. విరోధము.

వ్యా-విశే. కమ్మఁబూఁవులదండ, 'కమ్మని' అను విశేషణ నిగాగమమునకుఁ బిందువు కల్గెను.

చ. బలిదనుజేంద్రుఁ గట్టి తని పల్కఁగ విందుము గాని నేఁడు మా
చెలి యిదె పుష్పదామకముచే నినుఁ గట్టగఁ గంటి మింక నె
మ్మెలు పచరింప రా దనుచు మేలము లాడెడుసత్యబోట్ల స
న్నల నెసకొల్పుచుం గెలన నవ్విరి ధర్మజభీమఫల్గునుల్. 81

టీ. బలిదనుజేంద్రుఁ = బలి యను రాక్షసచక్రవర్తిని, కట్టితి = బంధించితి, అని, పల్కఁగఁ = చెప్పఁగా; పురాణము లనుట. విందుము, కాని, నేఁడు మాచెలి = మావనిత; సత్య యనుట. ఇదె=ఇదిగో, పుష్పదామకముచేఁ = పూలదండచే, నినుఁ, కట్టఁగఁ, కంటిమి=చూచితిమి. ఇంకఁ, ఎమ్మెలు=టక్కులు*, పచరింపరాదు = ప్రకటింపఁగూడదు; ఏనాఁడో బలిచక్రవర్తిని నీవు బంధించితి వని విందు మది కల్లయో నిజమో తెలియ రాదు, గాని నేఁడు మాసత్య నిను గల్పకమునఁ బూలదండచే బంధింపఁ గన్నారం గాంచితిమి, ఇఁక టక్కులు చేయకు మనుట. అనుచుఁ, మేలములు = హాస్యపుమాటలు, ఆడెడు = పల్కునట్టి, సత్యబోట్లఁ = సత్యభామ చెలికత్తెలను; సన్నలఁ = సంజ్ఞలచే; నేత్రసంజ్ఞ లనుట. ఎసకొల్పుచుఁ = పురికొల్పుచు; ఇంకను బరిహసింపుఁ డని ప్రేరణసేయు చనుట. కెలనఁ = పార్శ్వమున, ధర్మజభీమఫల్గునుల్ = ధర్మరాజు భీముఁడు నర్జునుఁడును, నవ్విరి; బావలు గానఁ బరిహసించుటయుఁ బరిహసింపఁ బోట్లను బురికొల్పుటయు నుచితమే. సన్న. ప్ర. సంజ్ఞ.

మ. సమయజ్ఞుం డయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం జెప్పఁ గ
ల్పమహీజంబు సదక్షిణాకము నిజప్రాణేశుఁ గూడ న్సుప
ర్వమునిశ్రేష్ఠున కిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వ మవ్వేళఁ 'దు
భ్యమహం సంప్రదదే నమో నమ' యటం చద్దేవి మోదంబునన్. 82

టీ. సమయజ్ఞుం డయి = సుముహూర్తకాలము నెఱింగినవాఁడై, గర్గసంయమి= గర్గుఁ డను ముని, మహాసంకల్పముఁ=వివాహాదులందును దానసమయమునను దేశకాలాదులను దురితాదులను నిర్వచించుచుఁ బురోహితుఁడు చెప్పెడు మహాసంకల్పమును

* ఈ యర్థమునకన్న 'గర్వోక్తు'లనుట సరసముగ నుండును.

చెప్పన్=చెప్పఁగా, సదక్షిణాకము=దక్షిణతోఁ గూడినట్టి, కల్పమహీజంబున్ = కల్పవృక్షమును, నిజప్రాణేశున్ కూడన్=తనభర్తనుగూడ, లేదా, సదక్షిణాకము, కల్పమహీజము, నిజప్రాణేశున్ = తనభర్తను, కూడన్ = కూడినట్లుగా, కర్త మహీజము. అనఁగాఁ దనపతితోఁ గూడిన కల్పవృక్షము దక్షిణతోఁ గూడ ననుట. సుపర్వముని శ్రేష్ఠునకున్ = సురర్షి యగు నారదునకు, అవ్వేళన్ = ఆసమయమున, తుభ్యమ్ = నీకొఱకు, అహమ్=నేను, సంప్రదదే=ఇచ్చుచున్నాను. నమో నమః=నమస్కారము. అటంచున్=అట్లనుచు, అద్దేవి = ఆసత్య, మోదంబునన్ = సంతోషముతో, ధారాపూర్వము=జలధార మున్నుగాఁగ, దానముగన్, ఇచ్చెన్, ఇందుఁ బ్రతిగ్రహీతృవాచకమునకు షష్ఠియు నవిరుద్ధంబు.

వ్యా-వి శే. నారదుఁడు చెప్పినచొప్పునఁ బ్రాణనాథుఁడు దానముగా నీయఁబడినవాఁడు, దానముపట్టిన బ్రాహ్మణుఁ డేదికోరిన నది యొసంగి మఱలఁ బ్రాణేశుఁడు పొందఁదగినవాఁడు కాన, నీమఱలఁ బుచ్చుకొనునట్టి దానమున "తుభ్యమహం సంప్రదదే న మమ" అను సామాన్యమంత్రములోని "న మమ=నాది కాదు" అను, స్వత్వపరిహారకవాక్యము త్యాజ్య మైయుండుటంజేసి విడువఁబడినది. "నమో నమయటం" చనుచో విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపము గల్గి యడాగమము సిద్ధించెను.

ఆ. ధారవోసి మఱియుఁ దద్వ్రతాంగంబుగా
దాన మిచ్చె నపుడు తలిరుఁబోఁడి
మణిసువర్ణధాన్యమయపర్వతంబులు
గోసహస్రవాజికుంజరములు. 33

టీ. ధారవోసి=ధారాదత్తముచేసి, మఱియున్, తద్వ్రతాంగంబుగాన్ = ఆ వ్రతమున కంగమగునట్లుగా, తలిరుఁబోఁడి=చిగురువలె నొప్పిదమైన యాసత్య, మణిసువర్ణ ధాన్యమయపర్వతంబులు = మణులయు, సువర్ణంబులయు, ధాన్యములయు రాసుల ననుట. గోసహస్రవాజికుంజరములు = వేలకొలది యావులను గుఱ్ఱములను నేనుఁగులను, దానము, ఇచ్చెన్.

వ్యా-వి శే. తలిరు + మేను, బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబు మీఁది మేనునకుఁ బోఁడి యని సూరి. చిగురు+పోఁడి. ఉదంతముపై నుగాగమము. ద్రుతకార్యము చిగురుఁబోఁడి. రూ. అ. తలిరుంబోఁడి. చిగురుఁబోఁడి. మొ. ఇట్టివే. అలరుఁబోఁడిత్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్మధారయంబు లని ప్రౌఢ. పోఁడి=పోఁడిమి - ఈపక్షమున మేనునకుఁ బోఁడి రాలేదు. కల దని యర్థము.

క. ఇవ్విధమున దానము గొని
చివ్వలయోగిరపుఁదపసి చెట్టును గూడం
బువ్వులసరులం జుట్టిన
యవ్విభునిచెఱంగు విడిచి యల్లన నగుచున్. 84

టీ. ఇవ్విధమునన్ = ఈరీతిగ, దానమున్, కొని = పుచ్చుకొని, చివ్వలయోగిరపుఁ దపసి=కలహభోజనుఁ డగు ముని; నారదుఁ డనుట. చెట్టును, కూడన్ = అంటునట్లుగా, పువ్వులసరులన్ = పూలదండలచే, చుట్టిన, అవ్విభుని చెఱంగున్ = ఆ శ్రీకృష్ణుని కట్టుబట్టకొంగును, విడిచి=వదలించి; విప్పి యనుట. అల్లనన్ = మెల్లగ, నగుచున్ = నవ్వుచు; కలహము మొదలుపెట్టినవాఁడును పెంచినవాఁడును నేఁడు గన్నారఁ దత్ఫలముం గాంచినవాఁడును బొందినవాఁడును నాతఁడే యగుట నిచ్చో నీ పదము సాభిప్రాయ మగుచున్నది. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

క. సత్యముగ నిన్ను నిప్పుడు
సత్యాసతి మాకు నిచ్చె సకలామ్నాయ
స్తుత్య! యిఁక మా యభీప్సిత
కృత్యంబులు సలుపు మనుచుఁ గేళిపరుం డై. 85

టీ. సత్యమునన్ = నిజముగ, నిన్నున్, ఇప్పుడు, సత్యాసతి = సత్యభామ, మాకున్, ఇచ్చెన్. మాశబ్ద మిచట శ్రీకృష్ణునిపైఁ దనకుఁ గల యధికస్వామ్యము సూచించునది. సకలామ్నాయస్తుత్య = సర్వవేదములచే నుతింపఁదగినవాఁడా! మా యభీప్సితకృత్యంబులు = మా కిష్టము లగుపనులను; సలుపుము = చేయుము. అనుచున్, కేళిపరుండై=వేడుకయం దాసక్తుఁ డై; తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇదివఱకు నీవు మాకు వశుఁడవు గావు. నేఁ డన్ననో నిక్కము సత్య మాకు దానముచేయుటకతన మాస్వత్వ మైతివి. ఇంక మాకాంక్షితముల మోతాదుల నొసఁగు మని నారదుఁ డావేదవేద్యుఁ బ్రార్థించె ననియు ధ్వనిత మగు. మాకున్ + ఇచ్చెన్-ఇచ్చోఁ బ్రతిగ్రహీతృవాచకమునకుఁ దెనుఁగున షష్ఠియు నగుట నవిరుద్ధము.

నారదుఁడు కృష్ణునిచేఁ బనులుగొనుట

సీ. మేళవించినవి సుమ్మీ దీనిమెట్లని
మాంసలాంసంబున మహతిఁ జేర్చి
మిన్నేటిజలము సుమ్మీ తొలంకెడు నని
డాచేత మణికమండలు వొసంగి

యిది జపోచితము సుమ్మీ జతనం బని
వలచేతఁ బద్మాక్షవలయ మిచ్చి
యీశానుఁ డిచ్చెఁ జుమ్మీ మాకు నిది యని
శార్దూలచర్మంబుఁ జంకఁ జొనిపి
తే. పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁబోవ
రమ్ము రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి
కపటనటనాపరుం డైనకంసవైరి
బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులుగొనియె. 86

టీ. దీనిమెట్లు, మేళవించినవిసుమ్మీ=స్వరానుకూలముగఁ గూర్చినవిసుమా అని, మాంసలాంసంబునన్ = బలిసిన భుజముమీఁద; శ్రీకృష్ణునిభుజముపై ననుట. మహతిన్ = మహతి యను వీణెను, చేర్చి, నారదునివీణకు మహతి యని పేరు. "విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబరోస్తు కళావతీ, మహతీ నారదస్య" అని యమరము. స్వరానుకూలముగ మెట్లు నమర్చితి. అవి స్థానము దప్పకుజుమీ జాగ్రత్త యని చెప్పె ననుట. వీణమూఁపుపై నుంపఁదగినది గాన నందే యుంచె నని గ్రహించునది. మిన్నేటిజలము సుమీ=మందాకినీజలముసుమా, తొలంకెడున్ = తొణఁకును, అని, డాచేతన్ = ఎడమచేతియందు, మణికమండలువు=మణివికారమైన కమండలువును, ఒసంగి=ఇచ్చి; ఇందాకాశగంగాజల మున్నది. తొణఁకునుజుమీ జాగ్రత్తగాఁ బట్టుకొమ్మని మణికమండలువును శ్రీకృష్ణునిచేతియం దుంచె ననుట, ఎడమచేత జలపూరణ మగుచెంబును ధరించుటయు, నాచమన మొనర్చునపుడు కుడిచేత నెడమచేతితో నీటిని వంచుకొనుటయు సహజ మగుట నం దుంచె. మఱియు మిన్నేటిజల మనుట యిదిజాఱిన మఱల సులభముగా దని తెల్పుట కని గ్రహించునది. ఇది, జపోచితముసుమ్మీ = జపమునకుఁ దగినది సుమా! జతనంబు=జాగ్రత్త, అని, వలచేతన్=కుడిచేతియందు, పద్మాక్షవలయము=తామరపూసలదండను, ఇచ్చి; ఈమాలజపమున కెంతయు నుపకరించునది జాగ్రత్త సుమా యని కుడిచేత పద్మాక్షవలయము నిడె ననుట. జపకాలమునఁ బవిత్రమైన కుడిచేత నక్షవలయముం దాల్చుట సహజము గాన దీనిం గుడిచేతఁ బెట్టె నని యెన్నునది. ఈశానుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, ఇచ్చెఁజుమ్మీ, మాకున్; తన కనుట. ఇది, అని, శార్దూలచర్మంబున్=పులితోలును, చంకన్=కక్షమునందు, చొనిపి=పెట్టి; ఈశ్వరుఁ డిది యొసఁగె జాగ్రత్త యనుచుఁ జంకను బులితోలు చొప్పించె ననుట. దర్భాసనము నాయాస్థలములకుఁ బోవునపుడు చంక నిడికొనుట సహజ మగుట నద్దానిం జంకఁ జొనిపె నని యెన్నునది.

* సందిఁ జొనిపి.

పొమ్ము, పొమ్ము, అని, ఒకకొంత=కొంచెముదూరము, పోవన్ పోవన్=పోఁగా పోఁగా, రమ్ము రమ్ము, అని; రారా పోపో యని యనుట. మరలన్, చేరంగన్=దగ్గఱగా, పిలిచి కపటనటనాపరుం డైన=కృత్రిమప్రవర్తనము దాసక్తుం డైన, కంసవైరిన్=శ్రీకృష్ణుని, పరమముని=నారదుఁడు, నవ్వులాటలకున్=పరిహాసమునకై, పనులు కొనియెన్ = సేవ సేయించుకొనియెను. రారా పోపో యనువాక్య మెంతయు హాస్యరసాత్మకము.

విశే. అతఁడు చెప్పినచొప్పున రమ్మన వచ్చుటయుఁ, బొమ్మనఁ బోవుటయుఁ, గపటనటనకు సూచకములు. దేవదేవుని యాయా యవయవములకుఁ దనవస్తువులను నారదుఁడు సోఁకించుటకు నిక్కముగ నాలోచింప నాదేవుని పవిత్రావయవస్పర్శమున నావస్తువులు పవిత్రము లగు ననియు, నాపవిత్రవస్తుస్పర్శమునఁ దానుగూడఁ బవిత్రుఁడ నగుదు ననియు నారదుఁడు భావించుటయే కారణ మని యెన్నఁదగును.

మ. నిగమాంతప్రతిపాద్యు నాద్యు నభవు న్నిత్యు న్గుణాతీతు వి
శ్వగురున్ జిన్మయు నవ్యయుం బరము నిశ్శంకం బనుల్గొంచు మౌ
నిగరిష్ఠుండు కృతార్థుఁ డయ్యె నన సందేహింపఁగా నేల భ
క్తగణాధీనుఁ డనంగ నవ్విభుఁడు లోకఖ్యాతిఁ బెంపొందఁడే. 87

టీ. నిగమాంత ప్రతిపాద్యున్ = ఉపనిషత్తులచేఁ జెప్పఁబడువానిని, అనఁగా నుపనిషద్వేద్యుఁ డనుట; వేదవేద్యుఁ డని భావము. ఆద్యున్ = అన్నింటికి మొదలైన వానిని, అభవున్=పుట్టుకలేనివానిని, నిత్యున్=శాశ్వతుని, గుణాతీతున్ = సత్వరజస్తమోగుణముల నతిక్రమించినవానిని; నిర్గుణు ననుట. విశ్వగురున్ = జగద్గురుని, చిన్మయున్=జ్ఞానరూపుని, అవ్యయున్=నాశరహితుని, పరమున్ = సర్వోత్తముని; పరాత్పరు ననుట. నిశ్శంకన్ = సందియము లేక, పనుల్గొంచున్ = పనులను బుచ్చుకొనుచు; సేవసేయించికొను చనుట. మౌనిగరిష్ఠుండు=మౌనులలో మిగుల గొప్పవాఁడు నారదుఁడు. కృతార్థుఁడు=ధన్యుఁడు, అయ్యెన్; ఏమౌనులును భగవానునిచేఁ బనులు గొనఁజాలమియుఁ, దా నట్టిభాగ్యమును బడయుటయు నారదునికృతార్థతకుఁ గతములు. అనన్ = అనఁగా, సందేహింపఁగాన్, ఏల = ఎందులకు?, అవ్విభుఁడు = ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు, భక్తగణాధీనుఁడు=భక్తులసమూహమునకు వశమైనవాఁడు, అనంగన్ = అనునట్లుగా నాతఁడు భక్తవశుఁ డను నానుడి గలవాఁ డగుట నిపుడు భక్తాగ్రేసరుఁ డగు నారదునకు వశుఁ డై మెలంగుట చిత్రము గా దని భావము. ఇతరముల మాని సర్వదా భగవానుని ధ్యానించువాఁడే భక్తుఁడు.

చ. అపుడు విరించిసూనుఁడు జనార్దనునెయ్యపువాలుఁగంటిఁ జూ
చి పడఁతి! నీమనోహరునిఁ జేకొను [1]మిచ్చెద నంచుఁ బల్కఁ జో
నపరిమితప్రమోదభరితాననయై వెస నిచ్చె వేలుపుం
దపసికి నాత్మభూషణవితానము లన్నియు నిష్క్రయంబుగన్. 88

టీ. అపుడు, విరించిసూనుఁడు = బ్రహ్మపుత్త్రుఁ డగు నారదుఁడు, జనార్దను నెయ్యపువాలుఁగంటిన్ = శ్రీకృష్ణుని ప్రియపత్నిని; సత్య ననుట. (వాలుఁగంటిన్ విశాలములైన కన్నులు గలదానిని) చూచి, పడఁతి=తరుణీ!, నీమనోహరునిన్ = నీ మదిని హరించినవానిని; నీప్రియు ననుట. చేకొనుము=స్వీకరింపుము, ఇచ్చెదను, అంచున్, పల్కన్ చోన్=పల్కినపుడు; పల్కఁగా ననుట, అపరిమిత ప్రమోదభరితాననయై = అధికసంతోషముచేఁ బూర్ణమైన మొగము గలదై, వెసన్ = శీఘ్రముగ, వేలుపుందపసికిన్=సురమునికి నారదునకు, ఆత్మభూషణవితానములు అన్నియున్=తన యలంకారములనెల్లను; నగల ననుట. నిష్క్రయంబుగన్ = మూల్యముగా (క్రయముగా) మార్పుగా ననుట. ఇచ్చెన్,తననగల వినిమయముగ నొసంగి నారదునుండి తనప్రియునిఁ గ్రహించె నని భావము.

విశే. నీ మనోహరుఁ డగుట నీ వాతనిఁ బాసియుండఁజాల వనియు, జనార్దను నెయ్యపు వాల్గంటి వనుట నాతఁడును నిన్నెడఁబాసి యుండలేఁ డనియు, దాని మీ యిర్వురం గూర్చుటయే నాయాశయ మనియు నారదుఁడు నేర్పుగఁ బల్కె నని యెన్నదగు.

క. ఇచ్చి కయికొనియెఁ గ్రమ్మఱ
నచ్చిగురుంబోఁడి విభుని నావైభవమున్
మెచ్చి కురియించి రపుడు వి
యచ్చరు లచ్చెరువుగాఁగ నలరులవానల్. 89

టీ. ఇచ్చి, క్రమ్మఱన్ = మఱల, అచ్చిగురుంబోఁడి = ఆపల్లవాంగి; సత్య, విభునిన్=నాథుని, కైకొనియెన్ = స్వీకరించెను, వియచ్చరులు = సురలు, ఆవైభవమున్, మెచ్చి, అచ్చెరువు కాఁగన్ = ఆశ్చర్యముగా, అలరులవానల్ = పుష్పవర్షములు, కురియించిరి. దివినుండి పూలవానలు గురిసె నని భావము.

చ. తనుతరమధ్య యాగమవిధానము తప్పక యుండ మానిచే
ననుమతిఁ గాంచి మ్రొక్కి వినయంబున నందఱ నామతించి క
ల్పనగము[2]క్రొవ్విరు ల్కనక [2]పాత్రమునం దగ నించి యిచ్చె వా
యనములు రుక్మిణీప్రభృతు [3]లాసవతుల్పదియాఱువేలకున్. 90

1. మిప్పుడ నీకు నిత్తునా; మిప్పుడ నీకు నిల్తునా. 2. పాత్రములం. 3. లైనసతుల్.

టీ. తనుతరమధ్య = మిక్కిలిసన్నమైన నడుము గలది సత్యభామ; ఆగమవిధానము=శాస్త్రవిధి, తప్పకయుండఁగ=తప్పకుండుటకై, మౌని చేఁగ=నారదునిచే, అనుమతిఁగ=అంగీకారమును, కాంచి=పొంది; "శాస్త్రవిధానము తప్పలేదు. నీవు నీపతి నిట్లు పొందుట. మ్రొక్కి, వినయంబునఁగ = అడఁకువతో, అంటఁగ, ఆమంత్రించి = పిలిచి, కల్పనగము క్రొవ్విరుల్=కల్పవృక్షపుఁగ్రొత్తపూవులను; అపుడే కోసిన వనుట. కనకపాత్రమునఁగ=బంగరుపళ్లెరమున, నించి=నింపి, రుక్మిణీప్రభృతు లౌసవతు ల్పదియాఱువేలకుఁగ = రుక్మిణిమొదలగు పదాఱువేలసవతులకును, వాయనములు, బహుమానము లనుట, ఇచ్చెఁగ.

వ్యా-విశే. "ఒక్కపూ వామౌని యీయ రుక్మిణి యపురూపముగఁ దనమూశిం దాల్చె. ఇదిగో నే నిపుడు మీ కెల్లరకు వలయునన్ని యిచ్చుచున్నదానను" అని సత్య తనవైభవమును గర్వమున సవతులకుఁ బ్రకటించె నని యెన్నునది......'సవతుల్ పదియాఱువేలకుఁగ'-ఇచ్చో విశేషణ మగు సవతు లనుదానికిఁ బ్రథమ. "విశేషణంబు ద్వితీయాదులకును బ్రథమ యగు" నను ప్రౌఢవ్యా. కారక. 22-వ సూత్రముచే సాధువగును. "అహీనబలసారఘనుల్ మధుకైటభాదిదైత్యసతులకు; తల్లి ద్రౌపదిలోఁదఁగ" అని కవీశుల ప్రయోగములు.

క. ఈచందమున నమానుష
గోచరమహిమాఢ్యుఁ డైనగోవిందుని స
త్యాచంద్రముఖీవరు సుర
వాచంయమివరుఁడు చతురవాచాప్రౌఢిన్. 91

టీ. ఈచందమునఁగ = ఈవిధముగ, అమానుషగోచరమహిమాఢ్యుఁ డైన = మనుష్యులకుఁ దెలిసికొనరాని మహిమతోఁ గూడిన, గోవిందునిఁగ=శ్రీకృష్ణుని, సత్యాచంద్రముఖీవరుఁగ = సత్యభామ యను చంద్రవదనకుభర్త యైనవానిని, సురవాచంయమివరుఁడు = సురముని శ్రేష్ఠుఁడు నారదుఁడు, చతురవాచాప్రౌఢిఁగ = నిపుణము లగుమాటల ప్రౌఢత్వముచే; 100-వ పద్యమందలి 'కొనియాడి యరిగె' అనుదానితో నన్వయము.

విశే. పారిజాతప్రబంధకథ కేవలము సత్యకు శ్రీకృష్ణుఁడు స్వాధీనుఁడై యుండుటనే సూచించున దగుట సత్యాచంద్రముఖీవరపదమునే శ్రీకృష్ణునివిషయమునఁ బ్రకృతమునకుఁ దగినరీతినిఁ గవి వాడుట సరసము.

నారదుఁడు కృష్ణుని స్తుతించుట

అనులోమవిలోమకందము.—

క. నాయశరగసారవిరయ
తాయనజయసార సుభగ ధరధీనియమా
మాయనిధీ రథగభసుర
సాయజనయతాయరవిర సాగరశయనా! 92

టీ. నాయ......జయసార-నాయ=నీతిని, శర=బాణములను, గ = పొందిన, సార = బలమును, వి = పక్షియొక్క; గరుడునియొక్క యనుట. రయ = వేగమును, తాయన = విస్తరింపఁజేయునట్టి, జయసార=విజయసారముగలవాఁడ! నీతిబాణబల గరుడవేగజాతమైనసారవిజయము తన్ను సాధించిన నీతిబాణబల గరుడవేగముల నెంతయుఁ బెంపొందించె ననుట. అనఁగా విజయసంభవమువలనఁ దత్సాధనసామగ్రి కెంతయుఁ బొంగు సిద్ధించె నని భావము. సుభగ=సుందరుఁడా! ధర......నియమా-ధర=కొండనుబోలు, ధీ=బుద్ధియొక్క, నియమా=కట్టుఁబాటు గలవాఁడ; అచలమైన బుద్ధినియమనముగలవాఁ డనుట. మా......నిధీ-మా=లక్ష్మికిని, అయ = శుభావహవిధికిని, నిధీ=నిధియైనవాఁడా! స్థానభూతుఁ డనుట. లక్ష్మీవాసుండును గల్యాణరూపుండు నని భావము. రథ......సుర - రథ=శరీరమును, గ=పొందిన, భ = చంద్రుఁడును, సుర=దివిజులును గలవాఁడ; సర్వదేవాత్మకుఁ డనుట. సాయజ......రవిర - సాయ = బాణములచే, జ=పుట్టిన, నయ=నీతియొక్క, తాయ = విస్తృతిచే, రవి = జీవులను, ర=ఆకర్షించువాఁడ. దుర్జనుల నమ్మల శిక్షించి ధర్మువు నెలకొల్పి ప్రజలమెప్పు గన్నవాఁ డనుట. లేదా, సాయజనయ=బాణములవలన నైన నీతి గలవాఁడ, దుష్టశిక్షణమున ధర్మమును బాదుకొల్పినవాఁడా యనుట. తాయరవిర = విస్తృతిచే సూర్యునాకర్షించినవాఁడా! వామనావతారమున మిన్నంటురూపముఁ దాల్చినవాఁడు గాన నిదియుఁ బొసఁగును. సాగరశయనా=సముద్రము శయ్యగాఁ గలవాఁడ.

విశే. సుభగవీర్యభగినీభగవత్యాదిశబ్దములవ్యుత్పత్త్యర్థము నరసిన నవి గ్రామ్యములుగఁ దోఁపకపోవు. కాని వీనివ్యుత్పత్త్యర్థమును గవిలోకము విచారింపక సుందరార్థములఁ బ్రయోగించుటంజేసి వీని కట్టిగ్రామ్యత తొలఁగెను.

అర్థభ్రమక మనఁగాఁ బద్యమును దుదినుండి మొదలువఱకు వ్యత్యాసముగాఁ జదివినను నదేప్రకార మేర్పడునట్లు చెప్పుట. ప్రకృత మీకందమును దుది నుండి త్రిప్పి చదివినను మొదటినుండి చదివినట్లే చదువఁబడును గాన నిది యర్థభ్రమక మనఁబరఁగుచున్నది. మఱియు నిందుఁ దొలియర్థమును ద్రిప్పి చదివినచో

నుత్తరార్థమును, నుత్తరార్థమును ద్రిప్పి చదివినచోఁ బూర్వార్థమును నేర్పడును గాన సంగోరునకే యనఁగా నర్థభాగమునకే భ్రమణము గలదుగాన నిది యర్థభ్రమక మను సార్థకనామము నందినది.

పాదభ్రమకము

క. ధీర శయనీయవరధీ, మారవిభానుమతమమత మనుభావిరమా
సారసవననవసరసా, దారదసమతార*తార తామసదరదా! 93

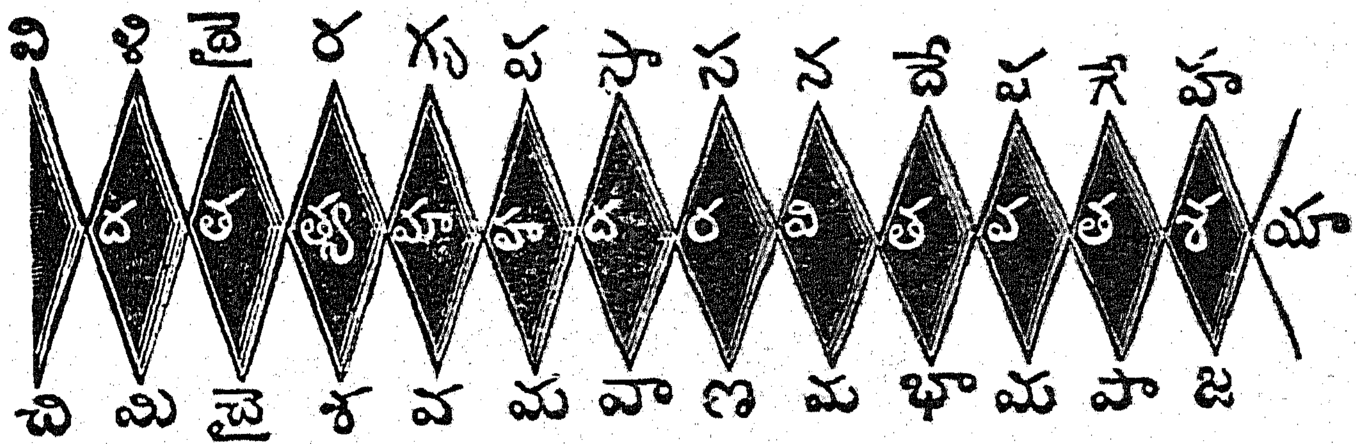
టీ. ధీర=ధైర్యవంతుఁడా! శయనీయశరధీ = శయనార్హమైన సముద్రముగల వాఁడా! జలనిధిశయనుఁ డనుట. మార......మమత - మార = మన్మథునియొక్క, విభా=కాంతికి, అనుమత=సమ్మతమైన, మమత = దేహాభిమానముగలవాఁడా! మదన సమతేజుఁ డనుట. మనుభావిరమా=మననముచేఁ గలుగు సంపదగలవాఁడా; సార... ...సరసా - సార=శ్రేష్ఠములైన, సవన=యజ్ఞములందు, నవసరసా = నూతనసరసుఁడైన వాఁడా! యజ్ఞహవిర్భోక్త యనుట. దారదసమతారతార=పాదరసమునకు సమాన మైన ముక్తాహారములు గలవాఁడా! తామసదరదా = దుర్మార్గులకు భయము నిచ్చు వాఁడా! దుష్టశిక్షకుఁ డనుట.

విశే. ఇది పాదభ్రమకము. ఇందుఁగల నాలుగుపాదములలోఁ బ్రతిపాద మును వ్యత్యాసముగా ననఁగాఁ దుదినుండి మొదలునకుఁ జదివినచో నదేపాద మేర్ప డును గాన, దీనిని బాదభ్రమక మందురు. ప్రతిపద్యపాదమును ద్రిప్పిచదివినను యథాపూర్వముగ ననఁగా మొదటినుండి చదువునపు డేర్పడురీతి నేర్పడుచో నట్టి రచన పాదభ్రమకము నాఁబడును. ఇట్టి శబ్దచిత్రములగు రచనలు నిక్కముగ రస ప్రతిబంధకము లగుటంజేసి, దండ్యాద్యాలంకారికులు 'తత్తు నైకాంతమధురమతః పశ్చాద్విధాస్యతే' అని యమకప్రస్తావనయందుఁ జెప్పిరి. కాని యిట్టివానిని గవు లనేకులు తమకబ్బములందుఁ జొనిపియున్నారు. ఆక్రమమునుబట్టి యాలోచింప నేకదేశస్థితము లగుటంబట్టి యిట్టిరచనలు కావ్యజీవిత రసప్రతిబంధకములు గాఁజాల వని తలంచి రని తోఁచెడిని. పైనివ్రాసినప్రకారము 'తత్తు నైకాంతమధురమ్' అని వీనినిగూర్చి యనిష్టము నగపఱచిన దండ్యాచార్యుఁడే పలురకములగు ననులోమప్రతి లోమాది యమకభేదములను, నేకాక్షరద్వ్యక్షరాదిరచనావిశేషములను నిరూపించుటంబట్టి చూడఁగా నిట్టిరచనలును గొంతవఱకు హృదయంగమము లై యుండు ననియే యక్కుటి కవిపండితలోకపుతలం పని చెప్పవలసియున్నది. అయినను నీరచనలు సామాన్యముగఁ గావ్యగడువులే యని చెప్పుటకు సందియము లేదు.

* హార.

గోమూత్రికాబంధము

క. విదళితదైత్యా రమాగృహా,పదసారసవినతదేవ పతగేశహయా
చిదమిత చైత్యశమావహా,మదవారణ విమతభావమతపాశజయా!

టీ. విదళితదైత్యా=నఱుకఁబడిన రాక్షసులుగలవాఁడ, రమాగృహా=లక్ష్మికి స్థానమైనవాఁడ, పద......దేవ-పదసారస = పాదపద్మములందు, వినత=నతులైన, దేవ = దేవతలుగలవాఁడ, పతగేశహయా = పక్షీంద్రుఁడగు గరుడుఁడు వాహనముగాఁగలవాఁడ, చిదమిత=జ్ఞానముచే నధికుఁడా! చైత్యశమావహా=జీవులకు శాంతిని గూర్చువాఁడ, మదవారణ = మత్తును దొలఁగించువాఁడ, విమత......జయా-విమతభావ = విరుద్ధభావములను; అనఁగాఁ గామక్రోధాదుల ననుట. విమతమత = విరుద్ధమతములను; నాస్తికాదిమతముల ననుట. విమతపాశ = విరుద్ధములగు బంధములను; అనఁగా భయసంశయాదుల ననుట. జయా = జయించినవాఁడ.

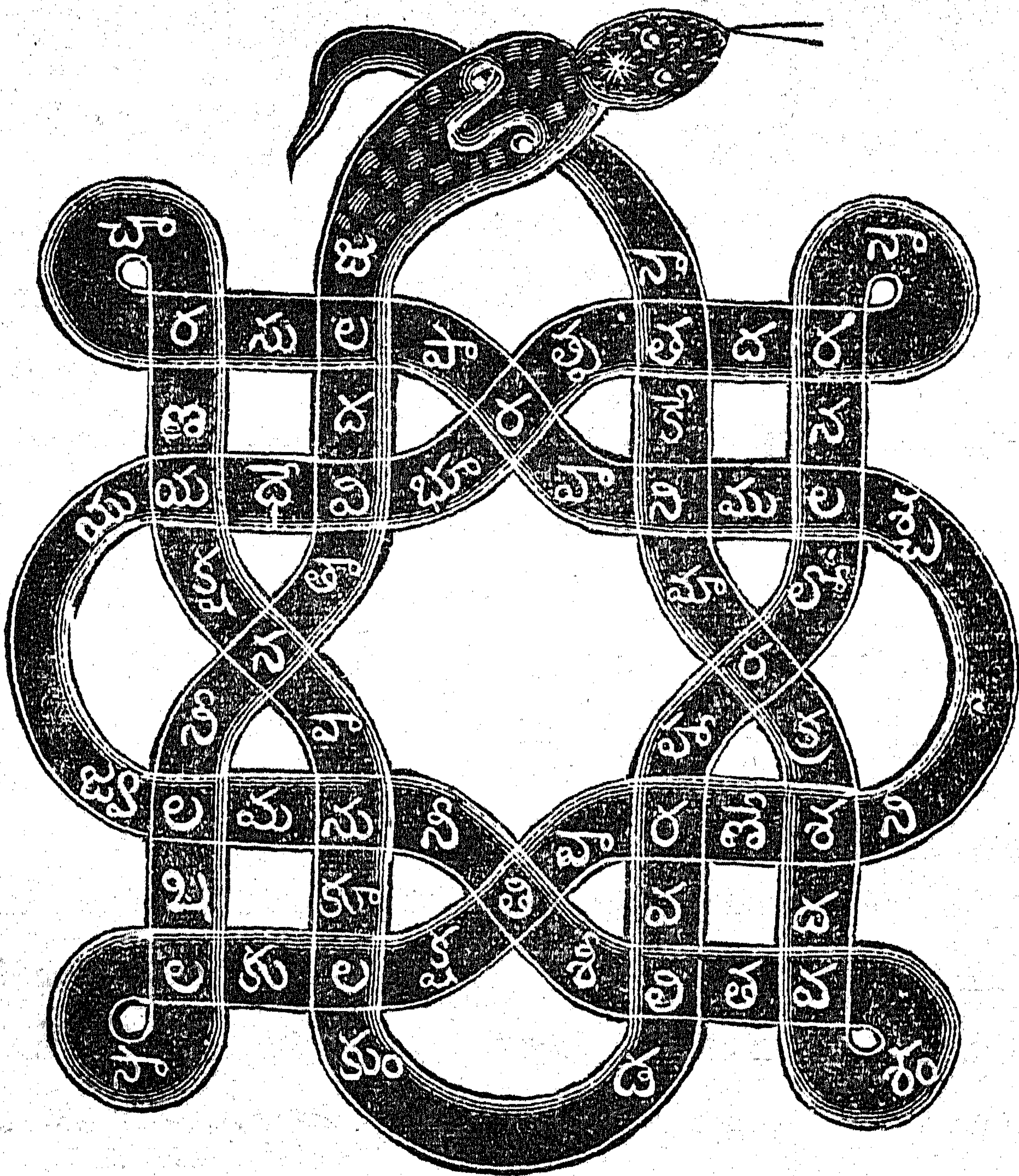
విశే. పైని నిరూపించినప్రకారము దీనియుద్ధారమును లిఖించి, పద్యపాదములు నాల్గింటిలోను మొదటి రెండుపాదములయందలి యక్షరములను, మొట్టమొదటిచాలుగా మొదటియక్షరమును, బిదప నొకయక్షరమును వదలి తరువాతియక్షరము నిట్లే నొక్కొకవర్ణమును నడుమనడుమ వదలి వ్రాసి, బంధమునడుమ నావదలిన యక్షరములను రెండవచాలుగా లిఖించి, మూఁడునాలుగుపాదములందలి యక్షరములలోఁ బూర్వమువలెనే మొదటియక్షరము మొదలుకొని యొక్కొక్కటి నడుమ విడుచుచు మూఁడవపంక్తిని క్రిందుగా వ్రాసి మొట్టమొదటియర్థము మీఁదినుండి క్రిందిగాను, రెండవయర్థమును గ్రిందినుండి మీఁదుగాను జదువవలెను. ఇదియె గోమూత్రికాబంధోద్ధారపఠనక్రమము.

శ్లో. "వర్ణానామేకరూపత్వం యద్యేకాంతరమర్ధయోః;
గోమూత్రికేతి తం ప్రాహుర్దుష్కరం తద్విదో విదుః."

అని దండికావ్యాదర్శలక్షణము.

నాగబంధము

చ. జలదవితాననీల ఖలసాలకులక్షతివారణేశ ని
శ్చలమునివారపాల సురచారణయక్షనవానుకూల కుం
డలివరహారలోల నరనారదతత్పర భూవిధేయ యు
జ్జ్వలమనునీతిశీలితవశంవద శక్రరమానికేతనా! 95

టీ. జలదవితాననీల = మేఘబృందమువలె నల్లనైనవాఁడా; ఖలసాల...... వారణేశ-ఖల=దుష్టులనెడు, సాలకుల=వృక్షసమూహముయొక్క, క్షతి=నాశవిషయమున, వారణేశ=గజేంద్రముం బోలువాఁడా!, "ఖల=దుష్టులగు, సాలకుల = మద్దిచెట్ల గుమిని, క్షతి = నశింపఁజేయుటయందు" అనియుఁ జెప్పనొప్పును. నిశ్చలమునివారపాల = నిశ్చలులైన మునిసమూహముల రక్షించువాఁడా! సురచారణయక్షనవానుకూల=సురలు, యక్షులు, చారణులు అను వీరికి నూత్నమైనయనుకూలుఁడా; అనఁగా

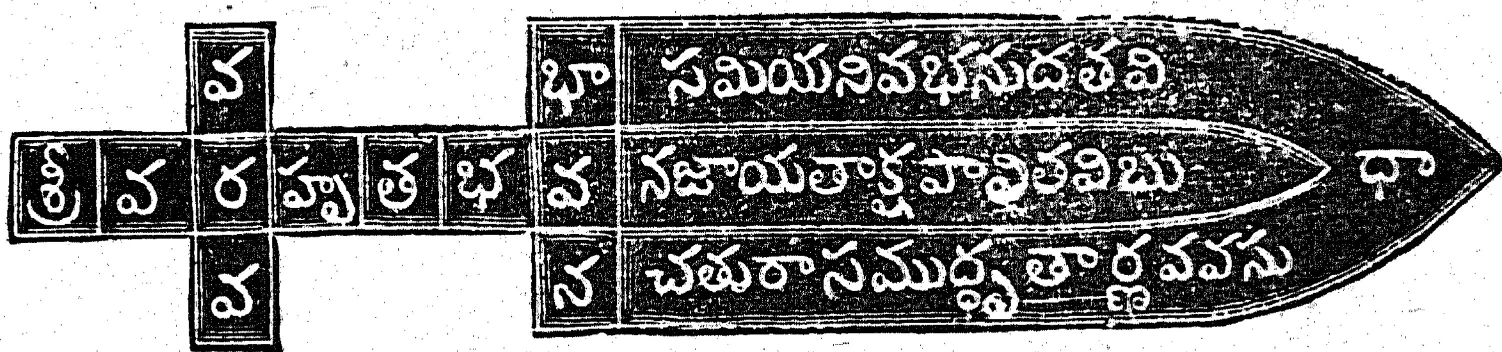
వీరలకు హితుఁ డనుట, కుండలివరహారలోల = సర్పహారుఁడగు శివునియం దాసక్తుఁడా ! నరనారదతత్పర=నరుఁడు నారదుఁ డను ఋషులం దాసక్తి గలవాఁడా ! భూవిధేయ= భూదేవికి విధేయుఁడవైనవాఁడా; శ్రీవిష్ణువునకు భూదేవి భార్య యగుట ప్రసిద్ధము. ఉజ్వల......వశంవద-ఉజ్వల = ప్రకాశించునట్టి, మనునీతి = మనుధర్మశాస్త్రము నందలి ధర్మములందు, శీలిత=స్వభావముగలవారికి, వశంవద=స్వాధీనుఁడా; అనఁగా మనువుచేఁ జెప్పఁబడిన ధర్మముల ననుసరించి మెలఁగువారియందుఁ బ్రసన్నుఁడై వర్తిలు ననుట. శక్రరమానికేతనా = ఇంద్రలక్ష్మికి స్థానమైనవాఁడా; అనఁగా స్వారాజ్యమున కుపద్రవము గల్గునపుడెల్లను దాని నేదో యొక యుపాయమున విష్ణువు వారించి తిరుగ సురపతికి దాని నిచ్చువాఁ డౌట విష్ణువు శక్రరమానికేతనుఁ డయ్యె నని యెన్నునది.

విశే. అప్పకవి చెప్పిన నాగబంధోద్ధారము.

క. "ఇలతో నెనుబదినాలుగు, నిలయంబులు నగు పయోదనిభనీలాంగా
మెలిగొన్న పామువలె వెలు, పలగుక్ దలతోఁక నాగబంధంబునకున్."

ఛురికాబంధము

క. శ్రీవర వరవరహృతభవ,భావన వనజాయతాక్ష పాలితవిబుధా
ధావితదనుభవ నియమిస,భావనచతురా సముద్ధృతార్ణవవసుధా !

టీ. శ్రీవర=లక్ష్మికి పతియైనవాఁడా ! వరవర......భావన-వర = సారములైన, వర=వరములచేత, హృత=హరింపఁబడిన, భవభావన = సంసారచింతలు గలవాఁడ, వనజాయతాక్ష = పద్మములవలె దీర్ఘము లగు కన్నులు గలవాఁడ, పాలితవిబుధా = రక్షింపఁబడిన దేవతలు గలవాఁడ, ధావితదనుభవ = పరుగెత్తింపఁబడిన రాక్షసులు గలవాఁడ, నియమి......చతురా - నియమి = మునులయొక్క, సభా = సమూహము, అవన = రక్షించుటయందు, చతురా = నేర్పుగలవాఁడా ! సముద్ధృతార్ణవ

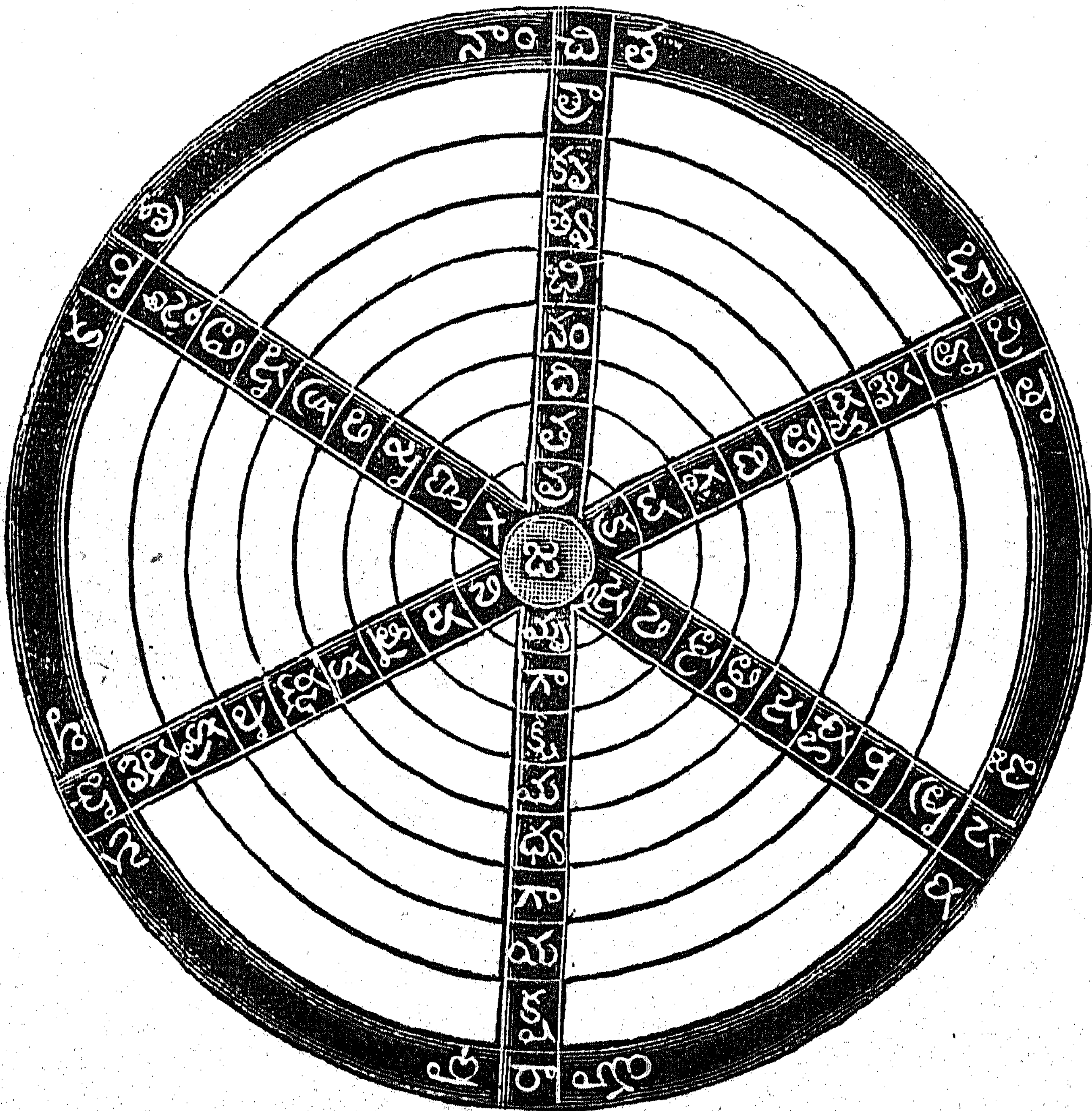
వసుధా = ఎత్తఁబడిన సముద్రమందలి భూమికలవాఁడ. ఇచట వరాహావతారకథ ననుసంధింపవలెను.

విశే. అప్పకవి చెప్పిన ఛురికాబంధోద్ధారము.

క. "చరణాంత్యవర్ణ మొక్కటి, చరణయుగాద్యమ్ముఁ జేసి సరసులు ముమ్మా
రిరుగడలమధ్య మొకటిగఁ, బరుఁజులఁ గదియింప ఖడ్గబంధం బొనరున్."

—చక్రబంధము—

శా. చిత్రాకృత్యభినందితవ్రజమృగాక్షీమధ్యగా యక్షరా
మిత్రోష్ణద్యుతిదిగ్ధచక్ర జనివల్మీకర్షపా కృష్ణభా
సత్రారాధ్య నుతింతు నిన్ను జగదీశా విక్రమాతిస్థిరా
రాత్రి *నాంచితభామితాబ్జ సదయాం రాధానుభావాకరా! 97

* శాచిరభామితా.

టీ. చిత్రా.....వ్రజమృగాక్షీమధ్యగా - చిత్రాకృతి=చిత్రమైన యాకారములచేత, అభినందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, వ్రజమృగాక్షీ = గొల్లకొమ్మలయొక్క, మధ్యగా=నడుమను బొందినవాఁడా; అనఁగా నేవనిత యేరూపముం గోరు నారూపముం భజించి వారి నానందింపఁజేయుచు నావనితలం గూడియున్నవాఁడా యనుట. లేదా, "చిత్రాకృతి = చిత్రమైన యాకారముగల రాసక్రీడచే, అభినందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, వ్రజమృగాక్షీ = గొల్లచేడెలయొక్క, మధ్యగా=నడుమ నున్నవాఁడా" అనియుఁ జెప్పనగును. అక్షరా=నాశరహితుఁడా! మిత్రోష్ణ.....చక్ర-మిత్ర = సూర్యునియొక్క, ఉష్ణద్యుతి = తీక్ష్ణకాంతులచే, దిగ్ధ=పూయఁబడిన, చక్ర = చక్రాయుధముగలవాఁడ, జని.....ర్క్షపా-జని = పుట్టుక యనెడు, వల్మీక = పుట్టకు, ఋక్షపా = భల్లూకపతియైనవాఁడ; భల్లూకము పుట్టను బురుగులకై త్రవ్వివేయుట నైజము. కృష్ణభా = నల్లనికాంతి గలవాఁడ, సత్రారాధ్య = యాగములందుఁ బూజ్యుఁడా! జగదీశా = లోకనాయకా! విక్రమాతిస్థిరా = పరాక్రమముచే ధీరుఁడా; రాత్రీన.....తాబ్జ - రాత్రి+ఇన=రాత్రీన = రేరాజైనచంద్రునియొక్క, అంచిత=ఒప్పుచున్న, భా=కాంతులతో, మిత=తులితమగు, అబ్జ=శంఖముగలవాఁడ, సదయా = దయతోఁగూడినవాఁడ, రాధా...కరా - రాధా = రాధాదేవియొక్క, అనుభావ = కటాక్షాదులకు, ఆకరా = స్థానమైనవాఁడా!

విశే. చక్రబంధోద్ధారము.

మ. "పయిఁబైఁగాఁ బదిచుట్లు నాఱుదళముల్ ప్రాగ్రేఖలం దీర్చి స్వా
హ్వాయపత్యాహ్వయముఖ్యచిహ్నములు గన్పట్టంగఁ బాదత్రయా
శ్రయరేఖాంత్యపదాశ్రనాదివృతిగా శార్దూలవిక్రీడితా
హ్వాయవృత్తంబు యథాక్రమంబుగ లిఖింపం జక్రబంధం బగున్.

ఇందు మూఁడవచుట్టునఁ "గృష్ణరాయకృతి" యనియు, నాఱవచుట్టున "నందితిమ్మకవి" యనియుఁ గృతిపతిపేరును గవిపేరును బొందుపఱుపఁబడినవి.

ద్వ్యక్షరికందము

క. మనమున ననుమానము నూ
నను నీనామ *మనుమనుమననమును నేమ
మ్మున మాన నన్ను మన్నన
మను మను నానామునీనమానానూనా! 98

---

* మును మను; మున మను.

టీ. నానా......నూనా-నానా=వివిధులైన, మునీన = మునిశ్రేష్ఠులయొక్క. మాన=ప్రమాణమునకు, అనూనా=అధికుఁడా; ఋషుల నెల్లరను మించిన మహిమ గల వాఁ డనుట: మనమునన్=మదియందు, అనుమానమున్ = సందియమును, ఊనను = పొందను; ఇంక సందియ మంద ననుట. నీనామము=నీపేరు, అను = అనునట్టి, మను మననమును=మంత్రజపమును, నేమమ్మునన్ = నియమముతో, మానన్ = విడువను, నన్నున్, మన్ననన్=సన్మానముతోడ, మనుము=బ్రదుకుము, అను = అనుము. నను గారవమున వర్ధిల్లు మని యాశీర్వదింపు మని భావము.

విశే. ఈపద్యము నమలతోడనే నడుపఁబడినది గాన నిది ద్వ్యక్షరికంద మయ్యెను. అనుమానపదమునకు సంస్కృతమున నూహయే యర్థముగాని సందియ మను నర్థము లేదు, కాని యాంధ్రకవీశులు దీనిని బలుచోటుల సందియ మను నర్థముననే వాడియున్నారు. "అనుమానములేక తిరిగె నతఁ డెల్లెడలన్" అని తిక్కన. ఊహ యనునది నిశ్చయార్థ మగోచరమగునపుడే కల్గునది కాన దీని కీయర్థము నాంధ్రకవులు కల్పించియుందు రని తోఁచెడిని.

ద్వికంద క్రౌంచపదము

క. అంకురితశ్రీ *సంగభు,జాంకా హరిహయమణిమదహరతనువర్ణా
సంకటకృద్దైత్యాశయ,శంకాజనననిజచరిత శయధృతశంఖా! 99

క. పంకజనాభా భంజిత,పంకా పరమపురుష భవపరిభవనామా
శంకరభావా కిసలయ,సంకాశపదయుగ కలశశరనిధిశయనా! 100

టీ. అంకురిత......భుజాంకా-అంకురిత = మొలచిన, శ్రీసంగ = లక్ష్మీదేవి సంబంధమువలని, భుజాంకా = భుజచిహ్నము గలవాఁడా; లక్ష్మి యాశ్లేషించియున్న కతన భుజమునఁ గిణాదిరూప మగు చిహ్న మేర్పడె ననుట. హరి......వర్ణా - హరి హయమణి=ఇంద్రనీలమాణిక్యములయొక్క, మద=గర్వమును, హర=పోఁగొట్టునట్టి, తనువర్ణా=శరీరకాంతిగలవాఁడా; నీలవర్ణుఁ డనుట. సంకట......చరిత-సంకటకృత్ = కష్టమును గలిగించు, దైత్యాశయ=రాక్షసుల యాలోచనలకు, శంకా=సందేహమును, జనన=పుట్టించునట్టి, నిజచరిత = స్వీయచరిత్రము గలవాఁడా; రాక్షసుల కష్టకార్యము లకు నాశకుఁడా యనుట. శయధృతశంఖా = హస్తమున ధరింపఁబడిన శంఖము గల వాఁడా, పంకజనాభా=పద్మము బొడ్డునఁ గలవాఁడా! భంజితపంకా = నశింపఁజేయఁ

* రంగభు.

బడిన పాపము గలవాఁడా! పరమపురుష = పురుషోత్తముఁడా, భవనపరిభవనామా = సంసారము నవమానించు పేరుగలవాఁడా; తన్నామస్మరణమున సంసారదుఃఖము నశించు ననుట, శంకరభావా = శివుఁడు మదియందుఁ గలవాఁడా, శంకరరూపుఁ డనియుఁ జెప్పనగును. కిసలయసంకాశపదయుగ = చిగురులతోఁ దుల్యమైన పాద ద్వంద్వముగలవాఁడా, కలశశరనిధిశయనా=పాలసముద్రమున శయనించువాఁడా!

విశే. ఇది క్రౌంచపదవృత్తము. క్రౌంచపదమునకుఁ బ్రతిపాదమున భ, మ, స, భ, స, న, న, య గణము లుండును. పదునొకండవయక్షరమును పందొమ్మిదవ యక్షరమును యతిస్థానములు. ఇందు రెండు కందపద్యములు గలవు. ప్రథమార్ధము నొక కందముగను, (అనఁగా మొదటి రెండుపాదము లనుట) నుత్తరార్ధము నొక కందముగను (అనఁగాఁ దృతీయ చతుర్థపాదముల ననుట) జదువఁదగును. ఒకానొకపద్యమున నిట్లు వేఱొకపద్యమునుగాని పద్యములనుగాని యిముడ్చురచనను గర్భకవిత్వ మందురు. ఆశు, బంధ, గర్భ, చిత్రము లని కవిత్వములు నాలుగువిధములు. పూర్వోక్తములైన గోమూత్రికాదులు బంధకవిత్వము నాఁబడు. ఇదియు దీనితరువాతిదియు గర్భకవిత్వము నాఁజను. 98 'మనమున ననుమానము మానను' అనునది చిత్రకవిత నాఁబరఁగును. తక్కుంగల ప్రబంధములోని పద్యముల రచన యాశుకవిత యనఁదగును.

భుజంగప్రయాతగర్భస్రగ్విణి.

వాసుదేవా ఘనస్వచ్ఛకాంతీ రమా
వాస వంశస్వరవ్యక్తవేదక్రమా
రాసలాస్యప్రకారప్రవీణోద్యమా
వాసవాదిస్తుతవ్యక్తనామా నమః. 101

టీ. వాసుదేవా = వసుదేవపుత్త్రుఁడా! ఘనస్వచ్ఛకాంతీ = మేఘమువంటి స్వచ్ఛమైన తేజస్సుగలవాఁడా! రమావాస = లక్ష్మీదేవికి నివాసస్థానమైనవాఁడా! వంశ......క్రమా-వంశ=పిల్లనగ్రోవియొక్క, స్వర = ధ్వనిచేత, లేక స్వరవిశేషములచేత, వ్యక్త=తెలియఁజేయఁబడిన, వేదక్రమా = వేదపాఠక్రమము గలవాఁడా, శ్రీకృష్ణపరమాత్మునిపిల్లనగ్రోవినుండి పుట్టిననాదములు వేదపాఠక్రమమునుం బోలి యున్న వనుట. రాస......ద్యమా-రాసలాస్య = రాసక్రీడ యను నాట్యవిశేషము యొక్క, ప్రకార = రీతియందు, ప్రవీణ = కుశలమైన, ఉద్యమా = యత్నముగల వాఁడా; రాసక్రీడయందు మిగుల నైపుణి గలవాఁ డనుట. వాసవాది......

నామా-వాసవాది=దేవేంద్రుఁడు మొదలగువారిచే, స్తుత = నుతింపఁబడిన, వ్యక్త = విశదమైన, నామా=పేరుగలవాఁడా ! నమః = నమస్కారము.

విశే. స్రగ్విణికిఁ బ్రతిపాదమున నాలుగు రగణము లుండును. సప్తమాక్షరము యతిస్థానము. భుజంగప్రయాతమునకుఁ బ్రతిపాదమున నాలుగు యగణము లుండును. సప్తమాక్షరము యతిస్థానము. ఇందుఁ దుదిఁగల 'నమః' అనుపదమును మొదటఁ జేర్చి చదివినచో భుజంగప్రయాత మేర్పడును. ఇందుఁ బ్రబంధాంత మగుచున్నది కానఁ గవియు నీమూలమున భగవానున కంజలి ఘటించె నని గ్రహింపవలెను.

క. అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ
గొనియాడి మునీంద్రుఁ డరిగె గోపవధూటీ
జనతావల్లభుఁడును మి
త్రనికాయముతోడ నిజపురంబున కరిగెన్. 102

టీ. అని, చిత్రగతులన్=చిత్రములగురీతులతో; చిత్రములగు కవిత్వపురీతులతో ననియు నర్థాంతరము. అవ్విభున్=ఆశ్రీకృష్ణుని, కొనియాడి=నుతించి, మునీంద్రుఁడు=మునిశ్రేష్ఠుఁడు నారదుఁడు, అరిగెన్=వెడలెను. గోపవధూటీజనతావల్లభుఁడును = గోపికాసమూహమునకుఁ బ్రియుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడును, మిత్రనికాయముతోడన్ = మిత్రులసమూహముతోడ, నిజపురంబునకున్ = తనపట్టణమునకు; ద్వారక కనుట. అరిగెన్.

చ. నిజపురి కేఁగుదెంచి ధరణీధరుఁ డప్పుడు భోజరాజధ
ర్మజకురునాథముఖ్యమహీమండలనాథులఁ దక్కుఁగల్గు బ
న్ధుజనులఁ గల్పకద్రుమజనూతనదివ్యభూషణాంబర
వ్రజము లొసంగి వీడ్కొని నిరంతరసౌఖ్యరసైకలోలుఁ డై. 103

టీ. నిజపురికిన్=తనపట్టణమునకుఁ ఏఁగుదెంచి=వచ్చి, ధరణీధరుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అప్పుడు, భోజరాజధర్మజకురునాథముఖ్యమహీమండలనాథులన్ = భోజరాజు, ధర్మరాజు, కౌరవరాజు, (దుర్యోధనుఁ డనుట.) మొదలగురాజులను, తక్కుఁగల్గుబంధుజనులన్=తక్కిన బంధువులను, కల్పకద్రుమజనూతన దివ్యభూషణాంబరవ్రజములు=కల్పవృక్షమునుండి పుట్టిన యపూర్వములైన దివ్యములైన యలం

కారములయు బట్టలయు సమూహములను, ఒసంగి = ఇచ్చి, వీడ్కొని = సెలవిచ్చి పంపి, నిరంతర సౌఖ్యరసైకలోలుండై = అత్యధికమగు సుఖము ననువించుటయందే ముఖ్యముగ నాసక్తుండై; తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. తలిరులతుదఁ జినుకులు జల
జల పడియఁగఁ దడిసి మెలఁగుచలికరువలి ను
న్నొప్పలపమున విరియుపరువపుఁ
దోలుమొగడలవలపు దెలుపుతోఁటలలోనన్. 104

టీ. తలిరులతుదన్=చిగుళ్లకొనలనుండి, చినుకులు=నీటిబొట్టులు, జలజలన్ = జలజల మనునట్లుగా, పడియఁగన్=రాలఁగా, తడిసి, మెలఁగు=సంచరించునట్టి, చలి కరువలి నున్నొప్పలపమునన్=చల్లగాలియొక్క మృదుప్రసారముచే, విరియు=వికసించిన, పరువపుఁ దోలుమొగడలవలపు = వికసించిన తొలుఁదొల్త తొడిగిన మొగ్గలయొక్క పరిమళమును; తెలుపు = ప్రకటించు, తోఁటలలోనన్=ఉద్యానములలో; 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండెన్' అను క్రియతో నన్వయము.

భా. చెట్టులచిగుళుల తుదినుండి నీటిచుక్కలు రాలుచుండె ననియు, దాని తాఁకున తడిసినగాలి యయ్యుద్యానములందలి తొలుఁదొల్తతొడిగిన పరిపక్వముకుళముల పరిమళమును బ్రకటించుచు వీచుచుండె ననియు భావము. చినుకులచేఁ దడిసిన దను టంజేసి చల్లందనము, నున్నొప్పలప మనుటంజేసి మాంద్యమును, బరిమళము ప్రకటించున దనుటంజేసి సౌరభ్యమును సూచితములు. ముఖ్యముగ నీకవిశు నచ్చతెమఁగురచన కిది ముఖ్యోదాహరణము గానోపును. అలంతిజిలిబిలిపల్కులతోడ ముద్దుగ వాయు విందు వర్ణితము. అలం. వృత్త్యనుప్రాసము.

క. దరదళదంబుజముకుళో,దరదళమిళదళికులచ్ఛదప్రహతిసర
త్సరసరజోధూసరపరి, సరసరసీతీరకుంజసదనస్థలులన్. 105

టీ. దరదళ......స్థలులన్-దర = ఇంచుక, దళత్ = వికసించిన, అంబుజ ముకుళ=తామరమొగ్గలయొక్క, ఉదర=నడుమనఁ గల, దళ=రేకులందు, మిళత్ = కూడియున్న, అళికుల = తుమ్మెదగుంపుయొక్క, ఛద = ఱెక్కల సంబంధమైన, ప్రహతి = దెబ్బచే, సరత్ = జాఱుచున్న, సరస = మరందముతోఁగూడిన, రజః =పరాగముచేత, ధూసర = బూడిదరంగైన, పరిసర = చుట్టుప్రక్కల నున్న, సరసీ తీర = సరస్సుగట్టునందలి, కుంజ సదన = పొదరిండ్లయొక్క; స్థలులన్ = ప్రదే

శములందు 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండెన్' అను క్రియతో నన్వయము.

విశే. ముఖ్యముగ నీకవీశుని మృదుసంస్కృతపదరచన కిది యుదాహరణమగును. అలం. వృత్త్యనుప్రాసము యమకము.

క. మరకతగోమేదకపు,ష్యరాగవిద్రుమవిదూరసంభవముక్తా
హరినీలవజ్రకురువిం,దరత్నమయకృతకభూమిధరకందరలన్. 106

టీ. మరకత......కందరలన్-మరకతము, గోమేదకము, పుష్యరాగము, పగడము, వైడూర్యము, మంచిముత్యము, ఇంద్రనీలము, వజ్రము, కెంపు అను, రత్నమయ = నవరత్నమయ మైన, కృతకభూమిధర = కల్పితములైన కొండలయొక్క, (అనఁగాఁ క్రీడాపర్వతము లనుట.) కందరలన్ = గుహలందు. 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండె' నను క్రియతో నన్వయము.

విశే. ఇందు నవరత్నములుం బేర్కొనఁబడినవి.

సీ. భోజకన్యాసరిద్రాజహంసము సత్య
భామాశుకీకేళిపంజరంబు
జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబు కా
ళిందీసరోజినీందిందిరంబు
భద్రాకలాపినీప్రావృడంబుదము సు
దంతారసాలలతాపికంబు
మిత్రవిందావనీచైత్రాగమము లక్ష
ణాహారయష్టికానాయకంబు
తే. షోడశసహస్రకామినీస్తోమధేను
కారిరంసామదోత్కటవారణేంద్ర
మనఁగ సౌఖ్యాంబునిధి నోలలాడుచుండెఁ
గృష్ణుఁ డఖిలావనైకవర్తిష్ణుఁ డగుచు. 107

టీ. భోజకన్యా......హంసము - భోజకన్యా = రుక్మిణి యనెడు, సరిత్ = నదికి, రాజహంసము = రాయంచయైనవాఁడును; నది కధీనమై రాయంచ వర్తిలుగతిని

శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణీప్రియుఁడై వర్తిల్లెనని భావము. ఇందు భార్యలను గవి క్రమమును దప్పక మనోహరముగఁ జేర్కొనెను. సత్యా......పంజరంబు - సత్యభామా= సత్యభామ యనెడు, శుకీ=ఆఁడుచిలుకకు, కేళిపంజరంబు = విలాసపంజరమైనవాఁడును; చిలుక కట్టుబాటులేని విలాసపంజరమున విహరించుగతిని సత్య శ్రీకృష్ణునిం గూడి విహరించుచుండె ననుట. జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబును - జాంబవతీ = జాంబవతి యనెడు, నిశా = రాత్రికి, చంద్రోదయంబును = చంద్రోదయమైనవాఁడును; చంద్రోదయమున రేయి శోభిల్లి యొప్పునట్లు శ్రీకృష్ణునికూడికను జాంబవతి యత్యంతముప్పొంగుచుండె ననుట. కాళిందీ......దిందిరంబు-కాళిందీ=కాళింది యనెడు, సరోజినీ=పద్మలతకు, ఇందిందిరంబు = తుమ్మెదయైనవాఁడును; తుమ్మెద తమ్మిపరిమళమునకుఁ జొక్కి పద్మలతను బాయకుండుగతిని శ్రీకృష్ణుఁడు కాళిందిని బాయక యుండె ననుట. భద్రా......బుదము - భద్రా = భద్ర యనెడు, కలాపినీ = ఆఁడునెమిలికి, ప్రావృడంబుదము = వార్షికమేఘమైనవాఁడును; ఆఁడునెమిలి వర్షాకాలమేఘముం గాంచి యానందపరవశ యైనగతిని భద్ర శ్రీకృష్ణసందర్శనమున నధికసంతోషము నందె ననుట. సుదంతా......పికంబు-సుదంతా = సుదంత యనెడు, రసాలలతా = మామిడిగున్నకు, పికంబు=కోయిలయైనవాఁడును; పికము రసాలమును వీడనియట్లామెం గూడి శ్రీకృష్ణుఁ డుండె ననుట. పికము మామిడిచివురు మెసవునదిగాన నాచెట్టు నదివిడువకుండుట సహజము; మిత్రవిందావనీచైత్రాగమము - మిత్రవిందా = మిత్రవింద యనెడు, వనీ=అరణ్యభూమికి, చైత్ర = వసంతర్తువుయొక్క, ఆగమము = రాకయైనవాఁడును; వసంతర్తువు చేరికను నరణ్యభూము లపూర్వమగునందము వహించుగతిని శ్రీకృష్ణునికూడికను మిత్రవింద యధికానందము నందె ననుట. లక్షణా......నాయకంబు-లక్షణా = లక్షణ యనెడు, హారయష్టికా = యష్టికవంటి హారమునకు, నాయకంబు=నాయకమణియైనవాఁడును; నాయకమణిచే హార మధికశోభ కలది యగుగతిని శ్రీకృష్ణునికూడికను లక్షణ ముదమందె ననుట. నాయక మనఁగా హారమధ్యగమణి. పై సీసపాదములందు నాల్గింటను శ్రీకృష్ణ నష్టమహిషులు సక్రమముగ నిరూపితలైరి. మీఁది గీతపాదమునఁ దక్కిన పదాఱువేలగోపికలను శ్రీకృష్ణుఁడు సంతోషపెట్టుట సూచింపఁబడెను. షోడశ......వారణేంద్రము - షోడశసహస్ర = పదాఱువేలమందియైన, కామినీస్తోమ = వలపుఁగత్తెలసమూహ మనెడు, ధేనుకా = ఆఁడేనుఁగులతో, రిరంసా=రమించు కోర్కి గల, మదోత్కట=మదముచే నధికమైన, వారణేంద్రము = గజశ్రేష్ఠమైనవాఁడును; వారణేంద్రము కరిణీబృందముతో రమించుగతిని శ్రీకృష్ణుఁడు పదాఱువేల కామినులం గూడి విహరించుచుండె ననుట. అనఁగన్ = అనునట్లు, కృష్ణుఁడు, అఖిల......వర్తిష్ణుఁడు - అఖిల=సనుస్తమును, అవన = రక్షించుట

యందు, ఏక=ముఖ్యముగ, వర్తిష్ణుఁడు=ప్రవర్తించు స్వభావముగలవాఁడు, అగుచుక్, సౌఖ్యంబునిధిక్ = సుఖసముద్రమున, ఓలలాడుచుండెక్ = ఈఁదులాడుచుండెను. సంపూర్ణానందము నందుచుండె ననుట.

విశే. ఇందు 'హరి శ్రీకృష్ణ' అను మున్నగుపదములతో శ్రీకృష్ణుని బోధింపక సామాన్యముగ 'కృష్ణుఁడు' అని యనుటఁబట్టి కృతిపతి యగు కృష్ణరాయలను గవి ధ్వనితుం జేయ యత్నించె నని తోఁచెడిని. దానఁ బూర్వదిగ్విజయ మాచరించి యేతెంచి భార్యలతోడ సుఖించు కృష్ణరాయలవ్యాపారము నిందు ధ్వనిత మొనర్చె ననియు నూహ పొడమెడు. ఇందులకు నిఖిలావనైకవర్తిష్ణుఁ డనుపదమును సాహా య్యము గాఁ గలదు! మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు పూర్వదిక్పతియైన యింద్రునిం జయిం చుట కృష్ణరాయలు పూర్వదిక్పతియైన రాజును జయించుటకు సూచక మగు ననియు భావము పొడమెడు. శ్రీకృష్ణుఁడు తనతలపైఁ దన్నినదాన నభిమతార్థప్రదానమున గౌరవించుట కృష్ణరాయలు ప్రణయాపరాధము గావించిన తిరుమలదేవిని గౌరవించు టకు సూచక మని తోఁచెడి. ఇట్లీకథ యెంతయుఁ గృతపతిచరిత్రసూచకమై మనోజ్ఞమగుగతిని గవి కూర్చెనేమో యని సందియము జనించెడిని. రిరంసా - ఇది సన్నంతము-రంతుమిచ్ఛా రిరంసా; వర్తిష్ణుః = ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయాంతరూపము. ఇట్లే 'వర్ధిష్ణుః' అను మున్నగునవి.

సీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకులుఁడు
నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ
దనయుండు సకలవిద్యావివేక
చతురుఁడు మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
నల్లుండు కృష్ణరాయక్షితీశ
కరుణాసమాలబ్ధఘనచతురంతయా
నమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు
తే. తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి య
ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మను కావ్య మొనరించె నంధ్రభాష
నాదివాకరతారాసుధాకరముగ.

టీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁడు, ఆప స్తంబసూత్రుఁడు; కౌశికగోత్రము నాప స్తంబసూత్రము ననుట. ఆర్వేలపవిత్రకులుఁడు; ఆర్వేలనియోగిపవిత్రవంశజుఁ డనుట. నందిసింగామాత్యునకును, తిమ్మాంబకున్, తనయుండు; తండ్రి సింగన, తల్లి తిమ్మాంబ, ఇంటి పేరు నంది యనుట. సకల......చతురుఁడు - సకల = సమస్తమైన, విద్యా = విద్యలయొక్క, వివేక = జ్ఞానమునందు, చతురుఁడు = కుశలుఁడైనవాఁడు, మలయ మారుతకవీంద్రునకున్ = మలయమారుతబిరుద మందిన ఘంటసింగయకు, మేనల్లుం డు=తోఁబుట్టువుకొడుకు, కృష్ణరాయ......యుతుఁడు - కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయ లనెడు, క్షితీశ = రాజుయొక్క, కరుణా=దయచే, సమాలబ్ధ = పొందఁబడిన, ఘన = గొప్పవియైన, చతురంతయాన = పల్లకీలు, అగ్రహార = జీవనమునకై యిచ్చిన గ్రామములు, (ఈరూపమైన) సన్మాన = బహుమానములతో, యుతుఁడు = కూడిన వాఁడు; అగ్రహార మనఁగా బ్రాహ్మణులకు జీవనమునకై రాజు లిచ్చినగ్రామములు (అగ్ర = బ్రాహ్మణులు, హార = ఆహారము). అగ్రశబ్దము బ్రాహ్మణులు వర్ణములలో మొదటివారుగాన వారిని బోధించును. తిమ్మయార్యుండు = (అయ, అన, అన్న ఇవి యన్నియుఁ బూజ్యార్థకములే గానఁ దిమ్మన తిమ్మన్న యనికూడ ననఁదగును.) తిమ్మయ యనుపూజ్యుఁడు, శివపరాధీనమతి=శివునియందు వశమైన బుద్ధిగలవాఁడు; అనఁగా శివభక్తుఁ డనుట. అఘోరశివగురుశిష్యుండు = అఘోరశివుఁ డను గురువునకు శిష్యుఁ డైనవాఁడు, ఆదివాకరతారాసుధాకరముగన్=సూర్యుఁడు నక్షత్రములు చంద్రుఁడు నున్నంతకాల ముండునట్లుగా, ఆంధ్రభాషన్ = తెలుఁగుబాసయందు, పారిజాతహర ణము, అను=అనెడు, కావ్యము=ప్రబంధము, ఒనరించెన్ = రచించెను.

విశే. కవులు తమగ్రంథములలోఁ గాలము నేలొకో ప్రకటించు నలవాటు లేమి నీతఁ డిన్ని చెప్పియుఁ బ్రబంధకాలమును దేటపఱుపఁ డయ్యెను.

శా. *ఏకచ్ఛత్రితసర్వభూతల! నృసింహేంద్రక్షమాభృత్తపగ
పాకద్యోతితరూప! మత్తకతులాభారప్రదానోన్నతా!
కోకస్తన్యసమాస్త్రసన్నిభ! హరిత్కూలంకషోద్యద్యశ
శ్శ్రీకర్ణాటమహీశ! వైరికరిరాట్సింహప్రతాపోదయా! 109

టీ. ఏకచ్ఛత్రితసర్వభూతల = ఏకచ్ఛత్రము గలదిగాఁ జేయఁబడిన సమస్తమైన భూమిగలవాఁడ; తనయొక్కనియంతనే యుండునట్లు భువి నొనర్చె ననుట. నృసిం హేంద్ర......రూప-నృసింహేంద్ర = నృసింహరాజను, క్షమాభృత్ = భూపతి

* ఏకచ్ఛత్రపదావనీతల!

యొక్క, తపఃపాక = తపస్సులపంటచే, ద్యోతిత = ప్రకాశితమైన, రూప = స్వరూపముగలవాఁడా; అనఁగా నరసరాజునోములపంట యనుట. మౌక్తిక......సన్నిభ - మౌక్తిక = ముత్యములచేసైన, తులాభార = తులాభార మనుదానమును, ప్రదాన = ఇచ్చుటయందు, ఉన్నత=గొప్పవాఁడా!; త్రాసునం దా నొకప్రక్కఁ గూర్చుండి వేఱొకప్రక్కఁ దనయెత్తునకు సరిగ రత్నాదులఁబోసి వానిని దానమిచ్చుట తులాభార మనంబడును. కోక స్తని......సన్నిభ-కోక స్తనీ = చక్రవాకములంబోలు స్తనములు గలస్త్రీలకు, అసమాస్త్ర=మన్మథునితో, సన్నిభ=సదృశమైనవాఁడా! హరిత్......మహీశ - హరిత్కూలంకష=దిక్కులయొడ్డుల నొరయునట్టి; అనఁగా దిగంతముల వ్యాపించినట్టి యనుట. ఉద్యత్=అభివృద్ధినందు, యశః = కీర్తి గల, శ్రీకర్ణాట మహీశ = శ్రీకర్ణాటదేశాధిపతీ! వైరి......దయా-వైరి=శత్రువు లనెడు, కరిరాట్=గజరాజములకు, సింహప్రతాప=సింహపరాక్రమముయొక్క, ఉదయా=ఉద్భవమైనవాఁడా; సింహపరాక్రమోదయముం గాంచి గజరాజములు భయపడునట్లీతని ప్రతాపోదయముం గాంచి రాజు లెల్లరు భయపడుచుండి రనుట.

విశే. తులాభారపదముచే నీప్రబంధమందలి పుణ్యకవ్రతకథయు వైరికరిరాట్పదముచే నింద్రవిజయకథయు సూచితములు.

క. భువనవిజయాఖ్యసంసన్నవరత్నవిభా ప్రభాతనలినాప్త! రమా
ధవచరణకమలసేవా, ప్రవణమతీ! వీరరుద్రపర్వతవజ్రీ! 110

టీ. భువన......నలినాప్త-భువనవిజయ=భువనవిజయ మనెడు, ఆఖ్య = పేరుగల, సంసత్=సభయందలి, నవరత్నవిభా = నవరత్నములకాంతులకు, ప్రభాతనలినాప్త = బాలసూర్యుఁడైనవాఁడా; సూర్యోదయమున సూర్యకిరణసంబంధమున మణులు దేదీప్యమానము లగుట సహజము. కృష్ణరాయలు బాలసూర్యునిపగిది నాకొలువుకూటమున వెలుంగ నమ్మణుల కపూర్వశోభ కల్గె నని భావము. రమా......మతీ - రమాధవ=శ్రీకృష్ణునియొక్క, చరణకమల = పాదపద్మములయొక్క, సేవా = సేవించుటయందు, ప్రవణ=ఆసక్తమైన, మతీ = బుద్ధిగలవాఁడా; శ్రీవిష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁ డనుట. కవి తా శైవుఁ డైనను గృతిపతిప్రీతికై వైష్ణవకథాప్రధాన మగు నీకబ్బమును రచించె నని తెల్లమయ్యెడి. వీరరుద్రపర్వతవజ్రీ = వీరరుద్రగజపతి యనెడు పర్వతమునకు నింద్రుఁడ వైనవాఁడా! ఇం దింద్రపదమునుబట్టి యింద్రవిజయము సూచిత మనఁదగును.

విశే. కృష్ణరాయనికొలువున నష్టదిగ్గజము లుండి రని కింవదంతి. కాని నవరత్న శబ్దసారస్యము ననుసరించి నవరత్నము లుండిరేమో యని యనుమానము పొడమెడి.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.—

చిత్తజభిదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిష్ణుసమవైభవవిశేషా!
విత్తరమణామరగవీతరణిభూజలదవిశ్రుతకరాంబురుహా! గోష్ఠి
నృత్తమణిరంగతల! నీతిమనురాజనిభ! నిర్భరదయారసపయోధీ!
మత్తగజయూథమదమగ్నసుఖితాళిరవమాన్యగృహమంగళమహాశ్రీ.

టీ. చిత్తజ......విశేషా-చిత్తజభిత్=శివునియొక్క, అంఘ్రియుగ = పాద ద్వయముయొక్క, చింతనకళా=ధ్యానవిద్యచేత, అధిగత=పొందఁబడిన, జిష్ణుసమ = ఇంద్రసదృశమైన, వైభవవిశేషా = విభవవిశేషములుగలవాఁడా; శివధ్యానమునఁ గృష్ణరాయలకు దేవేంద్రవైభవము కల్గె నని భావము. కవి శివభక్తుఁ డగుట నిట్లు చెప్పెను గాని కృష్ణరాయలు వైష్ణవమతావలంబి యగుట నిది పొసఁగదు. కాని శివమత మున రాయలకు ద్వేషము లేదనుట కిది సూచకముగా నగును. విత్తరమణ......కరాం బురుహా-విత్తరమణ=ధనపతి కుబేరునివలెను, అమరగవీ = సురల యావగు కామధేనువు వలెను, తరణిభూ = సూర్యునికొడు కగుకర్ణునివలెను, జలద=మేఘునివలెను, విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, కరాంబురుహ = హస్తపద్మము గలవాఁడా; అనఁగా వారివలె నడ్డులేక దానము చేయున దని భావము. గోష్ఠి......రంగతల-గోష్ఠీ=విద్వాంసులగోష్ఠి యనెడు, నృత్త=నాట్యమునకు, మణిరంగతల = మణినిర్మిత నాట్యభూమియైనవాఁడా! పండిత గోష్ఠుల కాస్పదమైనవాఁ డనుట. నీతిమనురాజనిభ = ధర్మములవిషయమున మనువు నకుఁ దుల్యమైనవాఁడా; మనువువలె సర్వధర్మపరిజ్ఞాత యనుట. నిర్భరదయారస పయోధీ = పూర్ణమైన కృపారసమునకు సముద్రమైనవాఁడా!; మిగుల దయగలవాఁ డనుట. మత్త......మహాశ్రీ-మత్త = మదించిన, గజయూథ = గజసమూహా సంబంధమైన, మద = దానోదకమున, మగ్న=మునిఁగినట్టియు, సుఖిత = సుఖపడునట్టి, అళి=తుమ్మెదలయొక్క, రవ=ధ్వనులచే, మాన్య=పూజ్యమైన, గృహ = భవనసంబంధ మైన, మంగళ=శుభమైన, మహాశ్రీ = మహాసంపత్తుగలవాఁడా!; అనఁగాఁ గృష్ణ రాయనిభవనమున మదించినయేనుఁగులు గల వనియు, వాని మదజలమున మునింగి తుమ్మెదలు కలరవము లాచరించుచుండు ననియు, దాన నాతనిగృహము మంగళముల కాకరమై, మహాలక్ష్మితోడ విలసిల్లు ననియు భావము.

విశే. 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే' అను భాష్యోక్తి ననుసరించి యిచ్చోఁ గవితల్లజుఁడు తిమ్మయ మంగళమహాశ్రీ యను

పదము ప్రయోగించియు, శ్రీశబ్దము నంతమున ననుసంధించియు మంగళాంతముగఁ గావ్యమును బరిసమాప్తి నొందించుట యెంతయు సరసము. మఱియుఁ బదనుకూలముగ మంగళ మహాశ్రీవృత్తముంగూర్చుట యెంతయు మనోజ్ఞమగు. మఱియు 'మత్తగజ... మంగళ మహాశ్రీ' అను పదసారస్యము ననుసరించిన గజాంతైశ్వర్యసిద్ధిగా నాశీర్వదించినట్లును స్పష్టమగును. ఇంతియగాక కృతిపతి లబ్ధవిజయుండై శ్రీలకుఁ దావలమై వివిధసుఖము లనుభవించుచు వివిధదానములఁ జేయుచు సుఖముగ నానందాబ్ధి నోలలాడుచుంటయు సూచితము. కావ్యాదిని శ్రీకారమును నంతమున శ్రీకారమును వెలయుటంజేసి, శ్రీకారకరండమున నీకథ యిమిడ్చినట్లు తెల్లమగును.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసార
స్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశిక
గోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామ
ధేయప్రణీతం బైనపారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
సర్వంబునుం
బంచమాశ్వాసము.

పారిజాతాపహరణము సంపూర్ణము.

పద్యముల అకారాద్యనుక్రమణిక

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము—1960